

محمد نجیب اور خان

13

مرآة العالم: تاریخ اور کریب

جلد اول

(مشمبہ احوال و وفتائع سیاسی)

بہ تصحیح و مقدمہ و حواشی

ساجدہ س۔ علوی

ادارہ تحقیقات پاکستان، دانشگاہ پنجاب، لاہور

~~52675~~

۷۱۱

انتشارات ادارہ تحقیقات پاکستان

شماره ۵۳

جملہ حقوق محفوظ

تشکر

ادارہ تحقیقات پاکستان متروکہ اوقاف بورڈ
حکومت پاکستان کی مالی امداد کا ممنون ہے
جس کی وجہ سے ادارے کے لیے تصنیف و تالیف
کا کام آسان ہو گیا ہے۔

چاپ اول : اگست ۱۹۷۹

قیمت : ۵۵ روپے

مطبوعہ : ظفر سنز پرنٹرز ، کوہر روڈ ، لاہور

فهرست رموزیکه در حواشی این کتاب بکار برده شده است

- رک = رجوع کنید
- قب (مخفف قارب یا قابل) = مقابله کنید
- نسخه اصل : نسخهٔ مخطوطهٔ مرآة العالم در موزه بریتانیه Add. 7657
- ا : نسخهٔ عکسی مخطوطهٔ مرآة العالم در ایندیا آفیس نمره ۱۲۴
- پ : نسخهٔ خطی مرآة العالم در دانشگاه پنجاب لاهور
- سآ : نسخهٔ خطی مرآة العالم در مجموعهٔ آذر در دانشگاه پنجاب لاهور
- آذر : آتشکدهٔ آذر، بخش اول و دوم لطف علی بیگ
- آذر با تصحیح و حواشی حسن سادات ناصری
تهران ۱۳۳۶-۳۸ ش
- آئین : آئین اکبری ابوالفضل نولکشور، لکهنؤ ۱۸۶۹ م
- ایته هرمان : Ethe, Harmann, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the India Office*, vol. I, Oxford, 1903
- *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pashtu Manuscripts in the Bodleian Library*, Parts I and II, Oxford, 1889.
- ایوانو : Ivanow, Wladimir, *Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection*, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1926.
- بدایونی/بداؤنی : منتخب التواریخ عبدالقادر بن ملوک شاه بدایونی
کلکتہ ۱۸۶۵-۶۹

- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur*, weimer-Berlin, 1898-1936.
(Includes Supplements.)
- Browne, E. G., *A Literary History of Persia*, vols. II, III and IV, Cambridge, 1928-1951. : براؤن
- Blochet, Edgar, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliotheque Nationale*, 6 vols., Paris, 1905-1936. : بلوشے
- Abu'l Fadl 'Allāmi, *Ā' in-i Akbari*, Eng. tr., vol. I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927. : بلاخن
- منتخب اللباب جلد اول خانی خان کلکتہ ۱۸۶۹ : خانی
- واقعات عالمگیری عاقل خان رازی : رازی
- لاہور ۱۹۳۵/دہلی ۱۹۳۵ : ریحان
- ریحان نستعلیق اعنی رسالہ در علم خط، عبداللہ چغتائی لاہور ۱۹۴۱ : ریحان
- Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in British Museum*, vols. I and III, London, 1879-1895. : ریو
- Ahmad, Zubaid *The Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad, 1946. : زبید احمد
- Storey, C. A., *Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey*, vol. I, part II, London, 1939. : سٹوری
- Sarkar, Jadunath, *History of Aurangzeb*, 5 vols., Calcutta, 1912-1925. : سرکار
- تاریخ ادبیات ایران رضازادہ شفق تہران ۱۳۲۱ : شفق
- تاریخ ادبیات در ایران دو جلد ذبیح اللہ صفا تہران ۱۳۳۶-۳۸ : صفا
- طبقات اکبری مولانا نظام الدین احمد بن محمد مقیم الہروی لکھنؤ ۱۸۷۵ : طبقات
- راہنہای صنایع اسلامی، م س دیمانہ مترجم عبداللہ فریار تہران ۱۳۳۶ : عبداللہ فریار

- Abdul Muqtadir, *Catalogues of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankepore* 6 vols. Patna, 1908-1939. : المقتدر :
- Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay, 1935. : فاروقی :
- فرحة الناظرین : فرحة :
محمد اسلم حفیظ اللہ الصاری
لسخه خطی دانشگاه پنجاب لاہور
- عمل صالح المعروف شاہجہان نامہ ۳ جلد : کتبو :
محمد صالح کتبو کلکتہ ۱۹۲۷-۴۶
لاہور ۱۹۶۷-۷۲
- تاریخ محمد شاہی معروف بہ نادر الزمانی خوشحال چنا : محمد شاہی :
لسخه خطی در کتابخانہ عمومی لاہور
- مآثر عالمگیری مستعد خان : مستعد خان ماقی :
کلکتہ ۱۸۷۱
- Morley, W. H., *A Descriptive Catalogue of the Historical Manuscripts in Arabic and Persian Language, Preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, London, MDCCCLII.* : مورلی :
- Maitra, K. M. *A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscript, preserved in the Kapurthala State Library, Lahore.* 1921. : میترا :

القابیکہ مؤلف مرآة العالم بجای اساسی فرمانروایان دودمان
مغلیہ ہکار ہر دہ است

- ۱ - حضرت فردوس مکانی (برای بابر بادشاہ)
- ۲ - جنت آشیانی (برای ہمایون بادشاہ)
- ۳ - عرش آشیانی (برای اکبر بادشاہ)
- ۴ - جنت مکانی (برای جہانگیر بادشاہ)
- ۵ - فردوس آشیانی ، اعلیٰ حضرت ، (برای شاہجہان بادشاہ)
صاحبقران ثانی
- ۶ - خدیو دین پناہ ، خدیو گیہان پناہ ، (برای اورنگزیب عالمگیر)
حضرت جہانبانی ، ظل الہی وغیرہ -

—:0:—

فہرست مطالب

(جلد اول)

عنوان :

آرایش ہفتم :

- در شرح مجلی از گرامی احوال میمنت اشتمال خلیفہ دین . . . . .
- ۱ ابوالمظفر محی الدین محمد عالمگیر بادشاہ غازی
- ۷ نہضت رایت نصرت پیرا از خطہ اورنگ آباد و وقوع فتوحات کوناگون
- ۸ تعین فرمودن بادشاہزادہ محمد سلطان و نجابت خان وغیرہ
- نوشتن بہ مراد بخش کہ از گجرات روانہ شدہ آن روی آب نریدہ بہ
- ۹ عساکر جہانگشا ملحق شود
- ۱۲ اضافہ مناصب مفتخر خان وغیرہ
- نہضت موکب منصور از بلدہ مبارکہ برہانپور بصوب مستقرالخلافہ
- اکبر آباد
- ۱۴ عطای خطابہا و افزایش مناصب و طوع و نقارہ
- ۱۵ دستگیر نمودن شاہنواز خان
- ۱۷ فرستادن گبرای نزد راجہ جسونتسنگہ
- ۲۱ ذکر محاربہ عساکر جلال با مہاراجہ جسونتسنگہ و ظفر یافتن برجنود
- گفر و ضلال . . . . .
- ۲۲ ذکر محاربہ عساکر منشور نزدیک . . . اکبر آباد با دارا شکوہ
- و ہزیمت یافتن او از جنود اقبال و گریختن بجانب دہلی و از
- آنجا بلاہور و وقوع مقدمات دیگر
- ۳۹ نہضت موکب مسعود دارالخلافہ شاہجہان آباد و شرح سوانح دیگر
- ۵۹ ہقدمہ دستگیر شدن مراد بخش
- ۶۵ زینت یافتن تحت شاہی بجلوس مسعود خدیو عالمگیر مرتبہ نخستین
- ۷۱ فرستادن خلیل اللہ خان بکنار آب ستلج و تعین امیرالامرا بہ سمت ہردوار
- ۷۲ جہت مد راہ سلیمان شکوہ

ز

ح

- ۷۴ نهضت موکب معلی بجانب پنجاب و تعین فوجی دیگر به تنبیه سد راه
سایان شکوه
- ۷۷ رسیدن شیخ میر و دلیر خان به آستان بوسی خدیو گیهان
- ۸۳ یلغار شاهنشاهی بتعاقب دارا شکوه
- ۸۵ تعین یافتن صف شکنخان بتعاقب دارا شکوه
- ۸۶ وصول موکب معلی بملتان
- ۸۷ تعین یافتن شیخ میر بتعاقب دارا شکوه
- ۸۸ مراجعت موکب معلی از ملتان بصوب لاهور و از آنجا بدارالخلافت
شاهجهان آباد ینابر پورش شجاع و دیگر سوانح
- ۹۱ جشن شمسی
- ۹۵ نهضت رایات خورشید شجاع بقصد فرونشاندن شورش شجاع
- ۹۹ صف آرائی عساکر اقبال با شجاع و هزیمت یافتن او
- ۱۰۵ بد سنگالی جسونتسنگه
- معاودت موکب عالمگیر از کنار رود گنگ بصوب مستقرالخلافت اکبرآباد
و از آنجا بسمت اجمیر بقصد تأدیب راجه جسونتسنگه و تنبیه دارا شکوه
- ۱۱۹ گزارش برخی از احوال دارا شکوه بعد از فرار از تهنه بصوب گجرات
- ۱۲۴ معاودت رایات عالیات از بلده مبارک اجمیر
- ۱۴۲ گفتار در تمهید جلوس ثانی
- ۱۴۸ مقدمه جلوس مایه افزای هفت اورنگ و آرایش سکه و خطبه بنام نامی
- ۱۵۰ رفع بدعت نوروز و بنای آن جشن نشاط افروز جلوس مبارک
- ۱۵۶ تعین محتسب و منع منهیات و مسکرات
- ۱۵۷ وصول خبر مخالفت بادشاهزاده والاتبار بجد سلطان
- ۱۵۹ دستگیر شدن دارا شکوه در دست جیون زمیندار
- ۱۶۰ بنای حصار شیر حاجی بر دور قلعه مستقرالخلافت اکبر آباد
- ۱۶۴ جشن وزن قمری
- ۱۶۵ آوردن دارا شکوه بدرگاه آسانجاه و بیامان رسیدنش
- ۱۶۷ ذکر انعام عام حضرت شاهنشاهی و بخشیدن باج غله و دیگر اجناس حاصل
راهداری کل ممالک محروسه
- ۱۷۰ توجه رایات عالیات بساحل رود گنگ
- ۱۷۳ جشن وزن شمسی
- ۱۷۴ بنای مسجد غسلخانه دارالخلافت شاهجهان آباد
- ۱۸۰ رسیدن شهزاده بجد سلطان بدرگاه معلی و ممنوع شدن از معادت سلازمت
- ۱۸۳

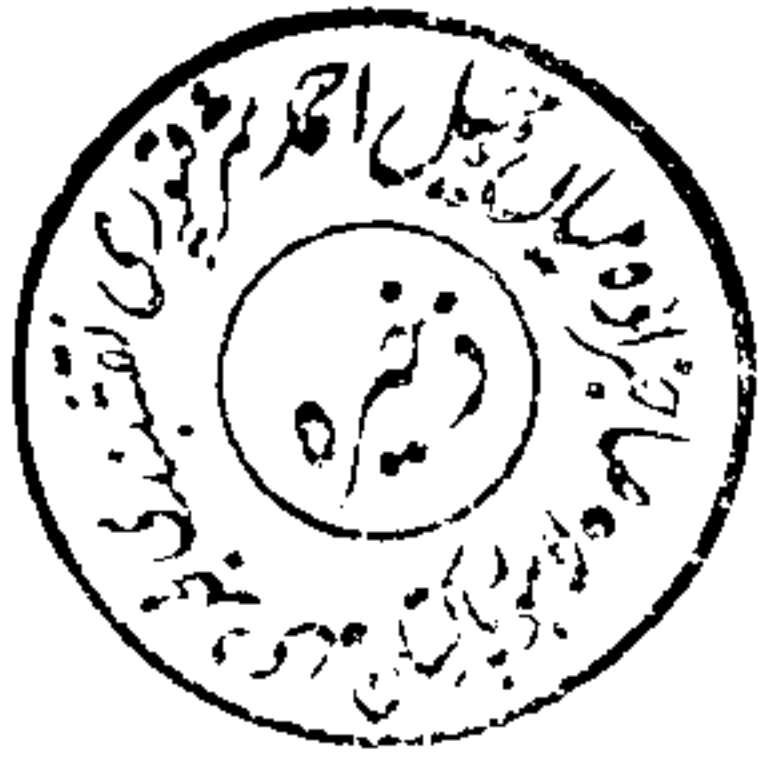
- ۱۸۵ آغاز سال سوم از سنن دولت عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد هجری
ملحق شدن بادشاهزاده باشجاع
- ۱۹۵ وزن فرخنده قمری
- ۲۰۹ تعیین امیر خان بتادیب راجه کرن بهورتیه
- ۲۱۳ فتح قلعه چاکنه سعی امیرالامراء
- ۲۱۵ جشن وزن شمسی
- ۲۱۸ فتح قلعه پرینده
- ۲۱۹ آمدن سلیان شکوه
- ۲۲۰ فرستادن بادشاهزاده محمد سلطان و سلیان شکوه بقلعه گوالیار
- ۲۲۱ ذکر رسیدن سفیر بلخ
- ۲۲۲ آغاز سال چهارم از سنن والای دولت عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد
و یک هجری
- ۲۲۳ تولد معزالدین
- ۲۲۴ رسیدن بوداق بیگ ایلچی از ایران
- ۲۲۵ جشن وزن قمری
- ۲۲۸ جشن وزن شمسی
- ۲۳۰ رسیدن حاجب بخارا
- ۲۳۱ جشن کتخدائی بادشاهزاده محمد معظم
- ۲۳۲ تسخیر ولایت پلاؤن
- ۲۳۶ ختان محمد اکبر
- ۲۳۸ گفتار در فتح ولایت کوچ بهار و توجه عساکر گیتی کشا از آنجا باهنگ
تسخیر ملک اشام و کشایش آن ناحیت
- ۲۴۰ ذکر فواکه اشام و دیگر اقسام از غرایب
- ۲۶۴ آغاز سال پنجم از سنن والای عالمگیر مطابق سنه هزار و هفتاد و
دو هجری
- ۲۷۳ گفتار در انحراف مزاج حضرت شاهنشاهی روزی چند از منهج صحت
- ۲۷۵ جشن وزن قمری
- ۲۷۸ فوت تقریخان
- ۲۷۹ جشن وزن شمسی
- ۲۸۰ توجه رایات عالیات بجانب پنجاب
- ۲۸۱

ی

- فتح ولایت جام و کشته شدن رایسنگه تیره سرانجام بحسن شہامت
 ۲۸۳ قطب الدین خان خویشگی فوجدار جوناگرہ
- ذکر تتمہ وقائع آشام و انجام آن مہم خیر فرجام و در گذشتن خانخانان
 ۲۸۶ بمرض موت از جهان فانی
- آغاز سال ششم از سنین خلافت والای عالمگیری مطابق سنہ ہزار و ہفتاد
 ۲۹۰ و سنہ ہجری
- وزن قمری
 ۲۹۷
- ذکر تتمہ وقائع آشام و انجام آن مہم خیر فرجام
 ۲۹۹ جشن وزن شمسی
- فرستادن تربیت خان بسفارت ایران
 ۳۰۳ توجہ از دارالسلطنت لاہور بدارالخلافت شاہجہان آباد
- تفویض وزارت بجعفر خان
 ۳۰۵
- آغاز سال ہفتم ازین دوات عالمگیری سنہ ہزار و ہفتاد و چہار ہجری
 ۳۰۶ تولد اعزالدین برادر مہزالدین
- وزن شمسی
 ۳۰۹ ولادت سلطان محمد عظیم
- آغاز سال ہشتم از سنین دولت عالمگیری مطابق ہزار و ہفتاد و پنج ہجری
 ۳۱۳ جشن وزن قمری
- فتح اکثری از قلاع ولایت سیوا و اہل شدن آن فتنہ گرجسن
 ۳۱۶ کوشش راجہ جیسنگہ
- تعیین یافتن راجہ جیسنگہ بتاخت ولایت بیجاپور
 ۳۲۴ جشن وزن شمسی
- نورآیین شدن ولایت تبت بزرگ بفروغ اسلام و در آمدن زمیندار بشاہراہ
 ۳۲۵ اطاعت بدرگاہ احترام
- ملازمت بادشاہزادہ محمد معظم
 ۳۲۶ فوت ملا احمد ناتیب
- رحلت مغفرت آیت مورد تائیدات ربانی اعلیٰ حضرت صاحبقران ثانی ازین دارفانی
 ۳۲۷ بنزہتسرای جاودانی
- توجہ الویہ والا باکبرآباد
 ۳۳۶ فتح قلعہ چانگام از متعلقات ولایت رخنک
- آغاز سال نہم از سنین دولت عالمگیری مطابق سنہ ہزار و ہفتاد و
 ۳۳۷ شش ہجری
- ۳۳۸

ک

- ۳۴۰ جشن وزن قمری
 ۳۴۱ ملازمت میوا و فرار آن ضلالت گرا
 ۳۴۴ تعیین بادشاهزاده محمد معظم بدارالملک کابل
 ۳۴۶ رسیدن تربیت خان از سفارت ایران
 ۳۴۷ نهضت موکب معلی از اکبر آباد بشاهجهان آباد
 ۳۴۸ جشن وزن شمسی
 ۳۴۹ قضیه اعتاد خان
 سپری شدن ایام حیات والی ابران و موقوف شدن توجه موکب معلی از
 ۳۵۰ دارالملک کابل
 شرح تاخت ولایت بهجاپور و محارباتی که عساکر جهانگشا را با دکنیان
 ۳۵۲ شقاوت گرا رو نموده
 ۳۶۰ تعیین دلیر خان به تنبیه زمیندار چانده و تحصیل پیشکش نمایان
 آغاز سال دهم از سنین دولت والای عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد و
 هفت هجری
 ۳۶۲ تولد نوکل حدیقه سلطنت بادشاهزاده محمد کام بخش
 ۳۶۵ شورش انگیزی افغانان یوسفزنی در سواحل دریای نیلاب و تنبه یافتن
 آنطایفه باغلبه خسران مآب
 ۳۶۷ تعیین یافتن محمد امین خان به تنبیه افغانان یوسف زنی
 ۳۷۲ جشن وزن قمری
 ۳۷۴ فوت جیسنگه
 ۳۷۶ جشن وزن شمسی
 ۳۷۸ خاتمه
 ۳۸۳ پیرایش دوم : در گزارش برخی از کرام آداب و شرایف صفات
 خدیو کامل الذات و ذکر اسامی اولاد قدسی نژاد خدیو با دین و داد و
 شرح کیفیت ممالک محروسه خاقان عدالت گستر و بیان اسامی سلاطین
 معاصر بادشاه دین پرور
 ۳۸۴ نمایش اول : در گزارش شمه از جلال شایل خدیو عادل کامل
 ۳۹۲ نمایش دوم : در ذکر اولاد . . . بادشاه با دین و داد
 ۳۹۳ نواب تقدیس قباب . . . زیب النساء بیگم
 ۳۹۴ و فروغ دودمان . . . بادشاهزاده محمد سلطان
 ۳۹۵ بادشاهزاده . . . محمد معظم

ل

- نواب... زینت النساء بیگم ، نواب... بدرالنساء بیگم ، بادشاهزاده...
مجد اعظم
- ۳۹۶ نواب... زبدة النساء بیگم ، بادشاهزاده... مجد اکبر
- ۳۹۷ نواب... مہرالنساء بیگم ، بادشاهزاده مجد کام بخش
- ۳۹۸ نمایش سوم : در ذکر کیفیت ساحت ممالک محروسہ و بیان حال حاصل و
دامہا و شرح صوبہہا...
- ۳۹۹ نمایش چہارم : در ذکر سلاطینی کہ معاصر شہنشاہ... در اطراف عالم
و اقطار جهان کا مراند
- ۴۰۲

آرایش دہتم

(برگ ۳۹ ب) در شرح محلی از گراسی احوال بیعت
اشمال خلیفہ دین ، تتمہ خلفای راشدین ، بادشاہ جهان پناہ ،
خدو خدا آگاہ ، الذی عدل ساعد سنہ بعمل الثمان یواری ،
ابو المظفر محی الدین محمد عالمگیر بادشاہ غازی ، خلد اللہ ملکہ
و سلطنتہ و افاض علی العالمین برہ و احسانہ ،

و این آرایش عالم آرا کہ فی الحقیقہ علتِ غایتی تالیف این مجموعہ بدیعہ
است بر سہ پیرایش^۱ مرتب شدہ :

پیرایش اول : در ذکر بدایع وقایع کہ قبل از جلوس والا مقدمہ طلوع زیر
سلطنت ابد مدت گشتہ و سوانح دہ سالہ اقبال جوانکشا بعد از جلوس معلی -
چون حکمتِ کاملہ^۲ ایزدی تقاضای آن نمودہ بود کہ جهان کهن بمعاری
عدل و احسان سکندر جاہ ، سلیمان نشان ، از سر نو رونق پذیرد ، ہر حادثہ کہ
زمانہ می انگیزخت ، توطئہ^۳ ظہور نور عالم آرای آنحضرت بود - شرح شدہ ای
ازین سوانح بدیعہ آنکہ ہفتم ذوالحجہ سال ہزار و شصت و ہفت ہجری مزاج
اعلی حضرت صاحب قران ثانی را در دارالخلافت شاہجہان آباد عارضہ صعب طاری
شد کہ مانع اشتغال بتدبیر امورِ جهانیانی گردیدہ - دارا شکوہ مہین پور
اعلی حضرت زمام اختیار سلطنت بقبضہ خود آوردہ ، راہ وصولِ خبرہا باکناف و
حدود مسدود گردانید - چنانچہ جمیع بادشاہزادہای عالی مقدار و اقتدار ، امرای
عظام و سایر مردم بلاد^۴ و اقطار بلکہ اکثر باریافتگان مدہ خلافت ، حیات^۵

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۱ - ۲۵ قبل ازین واقعات تمہید مفصلی نوشتہ شدہ - ۲ -
- ما و آ : احوال خدیو دین پناہ ابوالمظفر - ۳ - نسخہ پی : 'الذی' ندارد ،
- آ و الذی - ۴ - پی : 'یواری' - ۵ - پی : پیرایہ - ۶ - پی : 'نو' ندارد -
- ۷ - آ : 'طوطئہ' - ۸ - ما : 'تابع شغل بامور جهانیانی شدہ' - ۹ -
- ما : 'اقتدار سلطنت بقبضہ اقتدار خود آوردہ' - ۱۰ - ما : شاہزادہ و
- امراء و مردم بلاد - ۱۱ - پی : جناب آنحضرت اختیار نمینمودند -

آنحضرت باور نمی نمودند - و باین سبب خلل ها باحوال مملکت راه یافت و رفته رفته کارهای رسید که سلطان مراد بخش پور چهارمین اعلی حضرت که صوبه کجرات (برگ ۳۵ الف) باو مفوض بود ، سبقت نموده بر تخت نشست و خطبه و سکه بنام خود کرده ، اسم سلطنت بر خود بسته ، عازم پیش شد ، و سلطان شجاع پور دوم آنحضرت در بنگاله همین مسلک پیش گرفته بر سر پتنه لشکر کشید - الله وردیخان صوبه دار آنجا به بیارس رسید - و چون اعلی حضرت بنا بر رعایت مراتب سزم و احتیاط در اکثر امور با دارا شکوه راه مسامحت سلوک میداشتند ، آنحضرت را بانواع تسویلات برین آورد که عساکری که بجهت تسخیر ولایت بیجا پور کومکی سوکب نصرت مآب شاهنشاه مالک رقاب بودند ، به پیش گاه حضور طلبیدند - و از امرای عظامی کومکی غیر از معظم خان و شاهنواز

- ۱ - پی : 'نمی نمودند' ندارد - ۲ - ما : 'ازین عمر اختلال در احوال ملک راه یافت' - ۳ - پی : 'بر خویش' - ۴ - عرق شجره نسبش ازدوچه آل سلجوق منشعب است - در عهد جنت مکانی بخطاب معتقد خانی و خدمت قراول بیگی اختصاص گرفت - در سال هشتم فردوس آسمانی باضافه هزاری ذات دو هزار سوار بمنصب چهار هزاری ذات و سوار بر افراخته بصوبه داری مالوه از تغیر خاندوران رخصت یافت - در ایام کسالت اعلیحضرت ، خان مزبور موافقت شجاع اختیار کرد - اما بعد ازان با کبرنگر مراجعت کرده خواست که با اورنگزیب بی پیوندد اما شجاع او را با پسرش به تیغ انتقام از هم گدوانید (مآثر الامراء : ۱ ، ۲۰۷ - ۲۱۵) - ۵ - عالمگیر نامه : ۲۹ 'شجاع . . . . .
- از آنجا پیشتر آمده به بیارس رسید - ۶ پی : 'مراتب را بانواع تسویلات -'
- ۷ - پی : 'سلوک - پیش گرفته بر سر پتنه لشکر کشید -' - ۸ - پی : 'میداشتند' ندارد - ۹ - ما : تسخیر بیجاپور بکومکی شاه دین پناه بود -'
- ۱۰ - پی : 'حضرت -' - ۱۱ - پی : 'بادشاه -' - ۱۲ - پی : 'عظامی امراء'
- ۱۳ - میر محمد سعید میر جمله مخاطب بمعظم خان خانانان سپه سالار از سادات اردستان صفاهان است - در سال بیست و نهم شاهجهانی بتوسط شاهزاده اورنگزیب در حضور شاهجهان مرتبه شایانی یافت - چون اورنگزیب سریر آرای دولت شد معظم در مطیع کردن شجاع و داراشکوه خدمات لایقه کرد - دوم شهر رمضان آغاز سال ششم (۷۳۰ هـ) در دو گروهی خضر پور بمنزل بقا پیوست (مآثر الامراء : ۳ : ۵۳۰ - ۵۴) -

خان^۱ و نجابت خان^۲، کسی در دکن نمانده . باندیشہ^۳ اینکه ہم در حین^۴ حیاتِ اعلیٰ حضرت بہ نیروی استظهار آنحضرت ، کار شجاع و مراد بخش بسازد^۵ (؟) و پس^۶ ازان جمعیتِ خاطر بہ مهم دکن^۷ و تدبیر کار ابن برگزیده^۸ الہی پردازد ، آنحضرت^۹ را در اشتدادِ مرض تکلیفِ عزیمت بجانب مستقر الخلافتہ اکبر آباد نموده نوزدہم^{۱۰} صفر ، سنہ ہزار و شصت و ہشت ہجری بدلتجا رسیدہ ، مرزا راجہ جیسنگھ^{۱۱} کچھواہہ را با چندی از امراء و عساکر بادشاہی و سپاہ خود و توپخانہ

۱ - میرزا بدیع الزمان نام داشت مشہور بمیرزا دکینی . در عہد جهانگیری بخطاب شاہنواز خان سرافراز شد . در سال دہم شاہجہانی اورنگزیب دخترش را بزنی گرفت . در اواخر فرمانروایی اعلیٰ حضرت چون اورنگزیب بمہم بیجاپور متوجہ گردید شاہنواز سر ہتافت . شاہزادہ او را در قلعہ^۱ ارک نظر بند نگاہداشت . چون داراشکوہ عزیمت خورد ، شاہنواز با اورنگزیب رفیق شد . در بیست و نہم جمادی الاخری ۱۰۶۹ در عین جنگ تیر خورد و بمرد (مآثر الامراء ۲ : ۶۷۰ - ۶۷۶) . نجابت خان میرزا شجاع سومین پسر میرزا شاہرخ والی بدخشان است . در عہد جنت مکنی در ہندوستان متولد شد . در سال سوم شاہجہانی بخطاب نجابت خانی و منصب دو ہزاری انتخار اندوحت . و در سال چہارم باضافہ^۲ منصب و عنایت نقارہ سرفرازی یافت . غرہ جمادی الاول ۱۰۶۸ . ۵۱ پسر از بخارہ با مہاراجہ جسونت بانعام اک روپیہ و خطاب والای خانخانان بہادر سپہ سالار سرسایہ^۳ بلند رانگی یافت . در سال ششم بایالت مالوہ دستوری یافت و در آنجا در سال ہفتم در گذشت (مآثر الامراء ۳ : ۸۲۱ - ۸۲۷) . ۳ - سا و ہی : 'عین' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۳ 'صلاح کار خویش درین دیدہ کہ مقدمہ سرکشی نا شجاع و مراد بخش را بہانہ^۴ فرستادن عساکر بادشاہی بدفع و استیصال ایشان ساختہ . . . . . بسازد . ' ۵ - ما : 'بعده' - ۶ - سا : 'بہ مهم دکن پرداز' - ۷ - اصل : و آنحضرت . ۸ - عالمگیر نامہ : ۳ 'رایات جاہ و جلال بیستم محرم سنہ ہزار و ہشت ہجری . . . . . از مرکز خلافت انتہاض نمودہ ، نوزدہم صفر^۸ ۱۰۶۸ سال برابر است بہ ہفد ہم نوامبر ۱۶۵۷ م ، اما فاروقی . ۹ و تاریخ مسافرت بآگرہ ہیجدہم اکتبر ۱۶۵۷ م نوشتہ است . ۹ - میرزا راجہ جیسنگھ کچھواہہ پسر راجہ مہا سنگھ است . چون پدرش فوت شد او حسب

بسررداری سلیمان شکوه مهین خلفا خویش، بر سر شاه شجاع تعین نمود و لشکرهای مذکور، چهارم ربیع الاول اینسال روانه گشته و از بنارس^۲ گذشته، در موضع بنادر پور بفاصله^۱ یک و نیمکسروه^۳ برابر^۴ لشکر شجاع نزول نموده، در کمین فرصت دستبرد مینمودند، تا آنکه بیست و یکم جمادی الاول ببهانه^۵ تبدیل منزل، آوازه کوچ در انداخته، باراده جنگ سوار شد. هنگام^۶ صبح که سلطان^۷ شجاع آلوده خواب غفلت بود، تسویذ صفوف^۸ نموده^۹ تمهید مقدمات حرب ننموده، ناگهان بر لشکر او ریختند. در افواه خلق چنان افتاد^{۱۰} که آن نا تجربه کار بعد از اندک آویزشی، خود را بنواره رسانیده، به پایمردی سرعت سرکشتی سوار گشته. رهگرایی^{۱۱} فرار گردیده، بگام ناکامی از پتنه گذشته بمونگیر رسید. و آنجا هم مجال درنگ نیافته، روانه^{۱۲} بنگاله گشت. و بنا بر خوفی که از سطوت اقبال^{۱۳} دشمن مال خدیو روزگار داشت، بسخنان غرض آمیز مصلحت نما اعلیحضرت را برین آورد که چشم از صلاح دولت پوشیده، مهاراجه جسونت سنگه^{۱۴} راتپور را با چندی از امرای ذی شوکت و خزانه^{۱۵} وافر و توپخانه فراوان بصوب مالوه که

حسب الطالب بملازمت جنت مکانی رسیده سال دوازدهم جلوس در سن دوازده سالگی بمنصب هزاری ذات و پانصد سوار و عنایت یک زنجیر فیل سرفراز گشت. سال سی و یکم او باتالیقی سلیمان شکوه تعین یافت. و اضافه^۱ هزاری هزار سوار دو اسپه سه اسپه سر بلند گشته با جمعی کثیر بمقابله سلطان شجاع دستوری یافت. بعد از هزیمت دارا شکوه از همراهی سلیمان شکوه جدا گشته، بملازمت پادشاهی پیوست. سال هشتم بتخریب ملک عادل خان مجاز شد. سال دهم در سنه ۱۰۷۷ هـ در برهانپور در گذشت (مآثر الامراء: ۳: ۵۶۸ - ۵۷۷) - ۱ - ما: پسر خود - ۲ - نسخه^۱ اصل: 'و از بنارس گذشته' ندارد از آ: ۱۷: ب گرفته شده. ۳ - عالمگیر نامه: ۳۱: 'دو نیم گروه' - ۴ - پی 'فاصله' - ۵ - ما: 'کرده' - ۶ - پی 'هنگامیکه' - ۷ - پی 'سلطان ندارد' - ۸ - 'نموده' پی ندارد - ۹ - 'در افواه خلق چنان افتاد' پی ندارد - ۱۰ - نسخه^۱ اصل: میر گشته راهگرایی - ۱۱ - ما: 'اقبال عالمگیری داشت' - ۱۲ - مهاراجه جسونت سنگه پور راجه گج سنگه است. سال یازدهم جلوس فردوس آشیای همراه پدر به پیشگاه سلطنت آمده دولت بار اندوخت

←

سر راه دکن است ، تعین فرمودند که بحفظ قلاع و ضبط گذرهای آب نریده پرداخته ، سد راه باشند . و قاسم خان^۱ را با لشکری جداگانه ، بکفایت مهم بادشاهزاده مراد بخش معین ساخته ، مقرر نمودند که همراه سهاراجه جسونت سنگه با حسین گوکه که حاکم^۲ ولایت مالوه است برود و اگر مصالحت اقتضا کند متوجه دفع سلطان مراد بخش و اخراج او از گجرات گردد و الا کومکی راجه جسونت سنگه بوده ، باتفاق^۳ یک دیگر ، مهمی که رو دهد ، بان قیام نمایند . و عساکر مذکور بیست و دوم ربیع الاول (برگ . ۳۵ ب) این سال بدالاصوب رخصت یافتند ، و باوجین رسیده بضبط مالوه و حفظ ثغور آن پرداختند . و دارا شکوه مترصد رسیدن پسر بزرگ و لشکرهای که با او بمهم سلطان شجاع رفته بودند ، میبود که آنها را نیز بهمان هیئت مجموعی باوجین بفرستد ، تا هر دو لشکر یکجا جمع آمده مرکوز ضمیر او بفعل آرند^۴ . و با آنکه خدیو قدسی نهاد مثل سلطان شجاع و مراد بخش مصدر سرکشی^۵ نگشته بودند ، دارا شکوه از کمال عداوت در انحراف طبع اعلیحضرت ازین بهره مند سعادت ازیلی میکوشید . و مقدمات^۶ ناسلام غیر واقع و حشت انگیز^۷ خاطر نشان کرده گردید کدورت درمیانہ می انگیخت تا آنکه بشامت فتنه سازی او تغیر گونه بمزاج اعلیحضرت راه یافت و بگفته او عیسی بیگ را که در دربار بخدمت وکالت قیام داشت ، بصدور جرمی محبوس

←

بعد از پدرش بعطای خلعت و جمدھر مرصع بمنصب چهار ہزاری و بخطاب راجگی نواخته شد . سال اول جلوس خلد مکان بعد صبح جرایم او شرف آستانبوس نمود . سال بیست و دوم مطابق سنہ ۵۱۰۸۹ رخت عستی بربست (مآثر الامراء : ۳ : ۵۹۹ - ۶۰۴) - ۱ - پی : 'بحیطہ' - ۲ - بعد قاسم نبیرہ قاسم خان میر بحر است - او بمیر آبی مشہور و این بمیر آتشی معروف . . . . در سال ہژدھم فردوس آشیانی از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری پانصد سوار و داروغگی توپخانہ و کوتوالی اردوی پادشاہی نواخته شد . در سال سوم خلد مکانی بنظم مہات چکھ متہرا تعین یافت در سنہ ۵۱۰۷۱ یکی از برادرانش او را بزخم جمدھر در گذرانید - (مآثر الامراء : ۳ : ۹۵ - ۹۹) - ۳ - پی : حاکم نشین - ۴ - پی وازہ 'ولایت' ندارد - ۵ - ما : بصلاح ہمدیگر - ۶ - پی : آوردند - ۷ - پی : نافرمانی - ۸ - ما : 'مقامات' - ۹ - ما : وحشت افزا .

ساخته ، بضبط اموال و امتعه او فرمان دادند - و بعد از یکچند بقیع این ادا مستظن گشته ، او را از قید رهانیدند و خلعت داده بخدمت خدیو جهان رخصت نمودند - و از شتایع اطوار دارا شکوه که باعث التهاب نایره قهر و انتقام این خدیو اسلام بیشرمان شد ، این بود که او در آخر حال باظهار اباحت و العباد که آنرا تصوف نام می نهاد اکتفا ننموده ، بدین هندوان مایل شده همواره با برهمنان و جوگیان و مناسیان صحبت می داشت و آنگروه ضال مضل را عارفانِ واصل می پنداشت و کتاب آنها را که به بید موسوم است ، کتاب آسمانی میدانست و مصحفِ قدیم و کتابِ کریم میخواند و برهمنان و مناسیان را از اطراف برعایت های عظیم جمع آورده ، در صدد ترجمه آن شد - و بجای اسهای حسنی اسمِ هندوی که هنوز آن را "هریو" می نامند و اسمِ اعظم می دانند ، بخط هندوی برنگینه های "الاس و باقوت و غیر آن از جواهری که می پوشید ، نقش کرده بآن تبرک می جست - و نماز و روزه و سایر تکالیف شرعی را خیرباد گفته بود - این خدیو دین پرور پاک اعتقاد را از استماع این عقاید و اطوار باطله عرقِ حمیتِ دین بحرکت می آمد تا آنکه ذمائم اخلاق و افعال آن بمرتبه کمال رسید و غیرتِ الهی مکافاتِ آن عقاید و اعمال را بنکال و استیصال او تعاقب گرفت -

—:0:—

۱ - پی : شایع - ۲ - برای شرح عقاید دینی داراشکوه و اختلاف نظری با اورنگزیب رک بد فاروقی : ۲۶ ، ۲۷ ، ۲۸ ، ۳۸ - ۴۸ - ۳ - آ : 'مصحف قدیم از وی استفسار احوال نمود و چون عزم بالجزم در آن - ۴ - پی : بر نگهای -

تہمتِ رایتِ نصرتِ پیرا از خطہٴ اورنگِ آباد و وقوعِ فتوحاتِ گوناگون

چون 'مصلحتِ منجِ قضا، صلاحِ کارِ دین و دوات و مصلحتِ امورِ ملک و ملت بیلوہ بختِ فیروز و اقبالِ جهان افروزِ خدیوِ عالمگیرِ ادیشیہ بود، لاجرم ہر آتشِ کید کہ حسادِ دولتِ سی افروختند، بآن خرمنِ بخت و اقبالِ خود سیسختند۔ تفصیلِ ابنِ اجمالِ آن کہ چون خدیوِ جین بیقینِ دانستند کہ اغلیحضرت را از استیلایِ ضعفِ مر و برگِ برداختِ مملکتِ نمائندہ و از رویِ احتیاطِ دارا شکوہ معاساتِ مینابند، اگرچندی بر این نوبج بگذرد (برگ ۱۵۱ - الف) خطلی در ارکانِ سلطنت و اساسِ ملتِ راہ یا بد کہ تدارکِ آن بیچوجہ صورتِ زہر نباشد۔ و سلوکِ طریقِ مدارا با داراشکوہ سودی ندارد، بنا بر آن حفظِ ناموسِ دین و دولت در کیشِ غیرتِ بادشاہانہ واجب دانستہ، عزمِ ملازمتِ اغلیحضرت و بردنِ سلطانِ مراد بخش کہ مصدرِ ادعایِ جاہلانہ گنستہ، و درینوقت دستِ استشفاعِ بدامنِ عافیتِ خسروانہ زدہ بود، با خود بملازمتِ آنحضرت و استغفایِ جرایمِ او مصمم ساختند۔ و چون احتمالِ آن بود کہ مہاراجہ جسونت سنگہ و قاسم خان کہ بر سرِ راہ اند، مطابقِ اشارہٴ دارا شکوہ بکامِ محاربتِ پیش آیند، بتقاضایِ حزم در توفیرِ لشکر و سامانِ توپخانہ و سایرِ اسبابِ زبرد آرای، و نوازشِ سرانِ سپاہِ ظفرِ شعارِ بمناصبِ عالیہ و خطاباتی شایستہ و اسبابِ افزائشِ سواجبِ لشکریانِ کوشیدند۔

—:0:—

۱ - در عالمگیر نامہ : ۳۶ - ۴۰ پیش از ضبط نمودن این حقایق و واقعات تمہید منصلی نوشته شدہ - ۲ - پی : سپاہیان -

تعیین فرمودن بادشاهزاده محمد سلطان و نجابت خان وغیره^۱

مہین شنبہ دوحہ^۲ جاہ و جلال بادشاهزادہ محمد سلطان را با فوجی از عساکر اقبال و نجابت خان را مقدسہ جنود فتح ساختہ^۳ دو شنبہ غرہ جہادی الاول سنہ ہزار و شصت و ہفت ہجری برہم منقلات^۴ بیشتر روانہ برہانپور نمودند۔ و ہنگام رخصت بادشاهزادہ والا نژاد [را] بمرحمت طوغ و نقارہ و دو اسپ^۵ با زین و ساز طلا و دو زنجیر فیل و نجابت خان را بمعنایت خلعت و اسپ^۶ با ساز طلا و یک زنجیر فیل و میر ضیاء الدین حسین^۷ را کہ تا آن وقت بدیوانی سرکار والا قیام داشت، بمعنایت خلعت و اسپ و فیل سرافراز نمودہ و سایر کومکیان را در خور رتبہ براہم بادشاہانہ عز استیاز بخشیدہ، پنجم ماہ کور حکم بر آوردن پیشخانہ^۸ ہایون فرمودند۔ و یگانہ گوہر محیط سلطنت، بادشاہزادہ محمد معظم را بصوبہ داری دکن معین ساختند۔ نازہ نہال ریاض اہبت، بادشاہزادہ محمد اکبر را کہ نورسیدہ عالم قدس بودند، با اکثر پردگیان مرادق دولت در قلعہ دولت آباد گذاشتند۔

: — ۵ — :

۱ - این عنوان در بی و آ سطور نیست - ۲ - بی : جنود ساختہ - ۳ - آ : منقلات برہم انجام در آجا فرستادہ و از منافع در آن مقدور والا نژاد را - ۴ - عالمگیر نامہ : ۴۲ 'بمرحمت خلعت خاصہ و طوغ و نقارہ . . . . ۵ - ما : دو اسپ - ۶ - اسلام خان میر ضیاء الدین حسین بدخشی والا شاہی قدیمی خلد مکان است - او در غرہ جہادی الاول ۱۰۶۸ ہجری بخطاب ہمت خان ناموری اندوخت و بعد بحارہ جسونت بخطاب اسلام خان مفتخر گشت - در مبادی ۱۰۷۴ ہجری گذشت (مائثرالامراء : ۱ : ۲۱۷ - ۲۲۰) -

۷ - Daulatabad or Deogiri hill fort in the district and taluk of Aurangabad, Hyderabad state, situated in 19° 57' N. and 75° 13' E, Imperial Gazetteer, vol. xi. pp. 200-201.

نوشتن به مراد بخش که از گجرات روانه شده آن روی آب لریده به عساکر جهانگشا ملحق شود^۱ -

و منشورِ عاطفت بنامِ سلطان^۲ مراد بخش صادر شد که از گجرات متوجه مالوه
گردد و بعد از عبورِ موکبِ ظفر لوی^۳ از آبِ لریده به عساکرِ جهانگشا ملحق
شود، و درخشنده اخترِ برجِ عظمت بادشاهزاده مجد اعظم را اقبال آما ملازم رکاب
نصرت پیرا ساختند - و دوازدهم شهر مذکور روز جمعہ بصوبِ برهانپور نہضت
نمودند - و در منزلِ اول^۴ خواجہ منظور بقلعہ داری^۵ دولت آباد و میرِ عسکری^۶
کہ در آن وقت بخشی دوم بود، بحراستِ حصارِ شهر، و شاہ بیگ خان^۷ از
کومکیان^۸ بفوجداری بیرون اورنگ آباد مقرر گشته، هر یک بعطای خلعت و
اسپ و قیل نوازش یافت - و مرشد قلی خان^۹ کہ جوہرِ رشد و کار دانی از سیما

- ۱ - در نسخہای آ و بی و ما این عنوان مسطور نیست - ۲ - در بی 'سلطان'
ندارد - ۳ - ما : ظفر اثر - ۴ - عالمگیر نامہ : ۴۳ - 'در موضع ہرسول' -
- ۵ - بی : تعلقہ داری - ۶ - عاقل خان میر عسکری خوانی الاصل است و از
والا شاہیان عالمگیری، چون شاہزادہ اورنگ زیب بتقریب عیادتِ پدر از
دکن بہندوستان آمد او را بحراستِ شهر در اورنگ آباد گذاشت پس از جلوس
خلد مکان بخطاب عاقل خان مخاطب شد، بفوجداری میان دو آب سر بلند شد -
- سال بیست و چہارم بنظم دارالخلافتہ مفتخر شد - با فقر و آزادی استقامت
مزاج جمع داشت - (مآثر الامراء ۲ : ۸۲۱ - ۸۲۳) - ۷ - شاہ بیگ اورنگ
در عہدِ جنت مکنی بمنصبِ پادشاہی سرفرازی یافتہ، بیابہ^۸ ہزاری چہار صد
سوار رسیدہ - سالِ اولِ جلوسِ فردوسِ آشیانی بخطابِ خانی نامور گردیدہ -
- سالِ چہارم بافزونی صد سوار امتیاز یافت - سالِ نہم در افواجِ متعینہ برای
تنبیہ ساہو بہونسلہ و تخریبِ ملک عادل خانیہ بہمراہی خان زمان دستوری
یافتہ - چون اورنگزیب برای پرمش احوال پدر بہ دارالخلافتہ رفت، او را
بفوجداری بیرون اورنگ آباد برگاشت - (مآثر الامراء ۲ : ۶۶۵ - ۶۶۷) -
- ۸ - عالمگیر نامہ : ۴۴ 'از کومکیان دکن' - ۹ - مرشد قلی خان خراسانی

احوالش هویدا بود ، بخدمت دیوانی جلیل القدر از تفریح میر ضیاء الدین حسین و عطای خلعت خاص ، سرمایہٴ افتخار اندوخت . و میر ملک حسین و خواجہ عابد و غازی^۱ بیجاپوری و شمس الدین خویشکی^۲ و دیگر ارای نامدار (برگ ۳۵۱ ب) و ارباب مناصب بعطای نا متناهی مفتخر و مباهمی گشتند . و بیست و پنجم^۳ ماه مذکور رأیت منصور ظل ورود بساحت بلدهٴ برهانپور افکند . پادشاهزاده پسر سلطان و نجابت

از ترکان سپاهی پیشه بود . در ابتداء ملازم علی سردان خان اوزبک حاکم قندهار بود . در سال نوزدهم شاهجهانی به فوجداری دامن کوه کانگره متعین شد . در سال بیست و ششم بتفویض نظم صوبہ دکن لوای توجہ بر افروخت . در سال بیست و هفتم بافزایش پانصدی و خطاب خانی مفتخر شد . در ۱۰۶۸ هـ رفیق اورنگزیب شد . در صف آرای با مهاراجہ جسونت سنگھ تقدیر جان نثار نمود . (مآثر الامراء : ۳ : ۴۹۳ - ۴۹۸) - ۱ - قلیچ خان خواجہ عابد پسر عالم شیخ کہ از اعظم افاضل و اکابر سمرقند پسر الہداد بن عبدالرحمن شیخ عزیزان است . خان مذکور در سمرقند تحصیل علوم نموده بہ بخارا شتافت . سال چہارم عالمگیری بتفویض خدمت صدارت کل کام دل بر گرفت . سال چہاردہم بتقرر نظم صوبہ ملتان مفتخر گشت . سال بیست و سوم غایبانہ بخطاب قلیچ خان ناموری اندوخت . سال بیست و نهم بصوبہ داری غفر آباد بیدر مامور گردید . در سال سی ام (۱۰۹۷) در محاصرهٴ قلعه گولکنندہ بکار آمد . (مآثر الامراء : ۳ : ۱۲۰ - ۱۲۳) - ۲ - رندولہ خان غازی بیجاپوری در وقت عزیمت سلطان اورنگزیب از دکن بہ ہندوستان رفیق او بود . پس از جنگ با جسونت بخطاب رندولہ خان از اصل و اضافہ بمنصب چہار ہزاری چہار ہزار مفتخر شد . سال بیست و ہفتم در سنہ ۱۰۹۴ ہـ بساط ہستی در پیچید . (مآثر الامراء : ۱ : ۳۰۹) - ۳ - شمس الدین خان خویشکی پسر کلان نظر بہادر است . سال بیستم شاهجهانی بفوجداری کانگرہ از تغیر مرشد قلی خان فائز شد . سال سیم او را حکم شد کہ بدکن نزد اورنگزیب برود . بعد از چندی در فتح چاکنہ ، قلعه را مفتوح ساخت . تاریخ وفاتش معلوم نیست . (مآثر الامراء : ۲ : ۶۷۶) - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۴ - ۴۸ - ۵ - برای وقایع تاریخ سیزدہم جہادی الاول رک بہ عالمگیر نامہ - ۴۵

خان و میر ضیاء الدین با بنده های که پیشتر آمده بودند ، و مجد طاهر صوبه دار خاندیس با جمعی که در برخانپور بودند ، احراز سعادت زمین بوس نمودند . و مدت یک ماه آن بلاه فیض اساس را مهبط انوار ساختند .

—:0:—

۱ - وزیر خان مجد طاهر خراسانی از خاک پاک مشهود مقدس است . مشارالیه عمده مقربان ایام شاهزادگی عالمگیر بود . سال دهم شاهجهانی برای تسخیر بکلانه مامور گردید . در ۱۰۶۲ نایب خاندیش شد . در ۱۰۶۸ بدستور سابق بحکومت خاندیس مقرر گشت و خطاب وزیر خانی یافت . در سال هفتم بصوبه داری مالوه از انتقال نجابت خان مامور شد . هانجا در ۱۰۸۳ در گذشت . (مآثر الامراء : ۳ : ۹۳۶ - ۹۴۰) .

افزافہ مناصب مفتخر خان وغیرہ

و در خلال بن احوال عیسیٰ نیک و کبیر دربار، دولت زمین بوس در یافتہ، بخدمت خدمت و اسب و منصب هزار و پانصدی و دو صد سوار سرافراز شدہ و مفتخر خان و امیر اعظم خان بخدمت میر بخشگیری و بمرحمت خدمت خاص و باضافہ ہزاری سوار بمنصب صد ہزاری دو ہزار سوار سرہندی گرفت۔ و ہماری از امراء و سنبداران بر حسب تفاوت مراتب، باضافہ مناصب و احرار مواجب دہیب گشتند۔ از تجملہ سرافراز خان باضافہ ہزاری سوار، بمنصب پنج ہزاری چہار ہزار سوار و جادو راؤ داماچی پریک باضافہ ہزاری سوار، بمنصب چہار ہزاری دو ہزار و میر شمس الدین و نہ

۱۔ در نسخ دیگر بن عنوان نوشته نشدہ۔ ۲۔ عالمگیر نامہ : ۷ : و بانعام دہ ہزار روپیہ سوردہ نوازش بادشاہانہ گشت۔ ۳۔ خان زمان مفتخر خان پسر دوم اعظم خان جہانگیری است و داماد بہمن الدولہ آصف خان خانخانان سید سالار، ہمہ از در گذشتن پدرش بمنصب ہزاری خدمت صد سوار سرافراز شد۔ در سال بیست و ہفتم از اہل و اضافہ بمنصب دو ہزاری سوار و خطاب مفتخر خان اوانتہ شد۔ در ایام آشوب سلطنت او با اورنگ زیب خود بخدمت میر بخشگیری مأمور شد۔ و خطاب سپہدار خانی یافت۔ بعد از جنگ با جسویت خطاب خان زمانی یافت۔ در آخر سال بیست و ہفتم دہ۔ ۴۔ در مائوہ رحمت کرد (مائوالامراء : ۱ : ۷۸۵ - ۷۹۲) : ۴ : ما : عنایت - ۵۔ بمنصب صد ہزاری دو ہزار سوار از ما گرفته شدہ۔ ۶۔ ہی : 'چہار ہزاری' - ۷۔ ہی : رای - عالمگیر نامہ : ۷ : 'جادو راؤ باضافہ' ہزاری پانصد سوار بمنصب چہار ہزاری دو ہزار و پانصد سوار و داماچی باضافہ ہزاری سید سوار بمنصب چہار ہزاری ہزار و سید سوار' - ۸۔ ہی : پانصد - ۹۔ میر شمس الدین بزرگ خلف مختار خان سبزواری است۔ در سال بیست و یکم اعلیٰ حضرت بخدمت بخشگیری کر دکن و منصب ہزاری چہار صد سوار از سابق و لاحق سرافراز گشتہ دستوری تعلقہ یافت، چون شاہزادہ اورنگ زیب در سال ۱۰۶۸ھ از برہانپور پنجاب اکبر آباد رخ تافت خان ←

مختار خان و رستم راؤ و فتح روہیلہ و عبد اللہ بیگ و میر ہوشدار و ولد ملتفت خان و قاضی نظاما وغیرہم ہم باضافہ های شایان سرفرازی یافتند۔

—:0:—

مذکور باضافہ پانصدی دو صد سوار بمنصب دو عزاری هزار سوار فائز شد۔ و خطاب پدر یافت در سال پانزدہم صوبہ دار خاندیس شد در سنہ ۱۰۹۵ھ در گذشت (مآثر الامراء : ۳ : ۶۲۰ بید) - ۱ - فتح جنگ خان روہیلہ بہ پامردی خدمت فوجداری توندا پور متعین شد۔ چون اورنگ زیب بقصد انتزاع سلطنت سوی اکبر آباد آمد، فتح خان با او بود۔ پس از محاربت جسونت بخطاب فتح جنگ خان و مرحمت علم و تقارہ و منصب دو هزار و پانصدی دو عزار و پانصد سوار سرفرازی یافت۔ اما بعد ازان با لشکر راجہ جنگید سرفرازی رتبہ سرفرازی اندوخت (مآثر الامراء : ۳ : ۲۳۰ - ۲۶۰) - ۲ - سا : فتح اللہ روہیلہ - ۳ - ہوشدار خان میر ہوشدار پسر ملتفت خان مخاطب بہ اعظم خان عالمگیری است۔ در بیست و ہفتم شادجہانی بداروغگی توخانہ دکن فائز شد۔ در سال پنجم عالمگیری از اصل و اضافہ بمنصب چار عزاری ۵۰۰۰ هزار سوار باند رتبی یافت۔ در ۱۰۸۲ھ در برہانپور در گذشت، در شیوہ بندوق اندازی ممتاز بود و معلم شاہزادہ اعظم ہم بود۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۹۴۳ - ۹۴۶) - ۴ - مخلص خان قاضی نظاما کرہردوی در سال بیستم شادجہانی بہ بخشیگیری پنج متعین شد۔ سال بیست و پنجم دیوان دارالخلافہ شد۔ چون اورنگ زیب از دکن باکبر آباد آمد، با او رفیق شد، از اصل و اضافہ بمنصب هزار و پانصدی دو صد سوار و خطاب مخلص خان لوای ارتقا بر افراخت۔ سال نهم ہمراہ شہد معظم بالکہ دکن متعین گشت پس ازان احوالش بنظر نیامدہ (مآثر الامراء : ۳ : ۵۶۶ - ۵۶۸) - ۵ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۷ - ۴۸ -

نہضت موکب منصور از بلده مبارکہ برہانپور بصوب مستقر الخلافہ اکبر آباد

چون خدیو کشور اقبال بجهت استکشاف حال ، عرضداشتی متضمن برسرا
برسش کوفت بخدمت اعلیحضرت ارسال^۱ داشته ، مدت یک ماہ^۲ بانتظار جواب
فرصت کشیده و توقف فرموده مترصد بودند کہ شاید عارضہ آنحضرت بالکایہ زایل
شده ، بنفس نفیس متوجہ بنظم و نسق مہبات خلافت گشته دست امتقلال
دارا شکوہ [را] کوتاہ سازند . و درین اوقات اخباری کہ اشعار^۳ بظہ این معنی
مینمود^۴ ، متواتر میرسید . و راجہ جسونت سنگھ کہ بسبب کمال کجراہی طبع
دارا شکوہ بدین ہنود ، مایل بسطنت او بود ، خود را سدیراہ موکب جلال
میشمرد . از سطوت سپاہ بہرام انتقام لیندیشیدہ و خبرگی و زیادہ سری از حد
میبرد . لاجرم روز شنبہ بیست و پنجم جہادی الثانی لوای توجہ^۵ جہانکشا از بلده
مبارک برہانپور بصوب مستقر الخلافہ اکبر آباد بر افراختند . و سمند ہمت بلند
و یکران عظمت آسمان پیوند بسوی مقصد سبک عنان ساختند :

برای صواب و بعزم درست   پآہنگ نہضت میان بست چست
چو پا در رکاب سعادت نہاد   برو خواند نہ آسمان "ان یکاد"

و باغ فرسان باری کہ بیرون شہر بمسافت نمیکروہ واقع است ، فیض اندوز
نزول اقبال گردید .

—:0:—

۱ - واژه 'برسم' از ما گرفتہ شدہ - ۲ - برای متن این نامہ رک بہ آداب
عالمگیری : ۲۰۲ - ۳ - ما 'بد و ماہ' - ۴ - ما : 'شعر' - ۵ - ہی :
'مینمودند' - ۶ - ما : 'سہ شنبہ' .

عطای خطاب ها و افزایش مناصب و طوغ و نقاره

و درین ایام بسیاری از بنده های اخلاصمند مورد انظار تربیت گشته بخطبهای مناسب ، افزایش مناصب و عطای نقاره و علم والا پائی یافتند . از آنجمله مجد طاهر صوبه دار خاندیس بخطاب وزیر خانی (به) مرحمت خلعت و فیل و سید شاه مجد بخطاب مرتضی خانی^۱ و فتح روهیله بخطاب خانی و میر شمس الدین ولد مختار خان (برگ ۳۵۲ الف) بخطاب پدر خویش و هر یک بمرحمت علم و میرزا مجد^۲ مشهدی بخطاب اصالت خان و عطای طوغ و نقاره و ملتفت خان^۳ ولد اعظم خان مرحوم بعنایت نقاره و میر ملک حسین بخطاب بهادر خانی ، و میر

۱ - این عنوان در نسخ آ و سآ و پی مسطور نیست - ۲ - مرتضی خان سید شاه مجد از سادات بخارا است - در ۱۰۹۸ هـ خطاب مرتضی خان یافت - و در جنگ مهاراجه جسونت سنگه بسرکردگی التمش قرار یافته مصدر ترددات نمایان گردید - سال هفتم از اصل و اضافه بمنصب پنج هزاری پنج هزار سوار سربندی اندوخت - سال بیست و یکم مطابق ۱۰۸۸ رحلت کرد ، (مآثرامراء : ۳ : ۵۹۷ - ۵۹۹) - ۳ - اصالت خان میرزا مجد : پسر میرزا بدیع مشهدی است - میرزای مذکور در سال نوزدهم وارد هندوستان گشته احرار ملازمت اعلیحضرت نمود - در سال بیست و سوم بفوجداری مندمسور نواخته شد - در سال سوم عالمگیری بفوجداری مراد آباد از تغیر قاسم خان سرفرازی یافت - در سال نهم آخر سنه ۱۰۷۶ رحلت کرد (مآثرالامراء : ۱ : ۲۲۲ - ۲۲۵) - ۴ - ملتفت خان محظب به اعظم خان : مهین خلف ارشد اعظم خان جهانگیر شاهبست - در عهد جنت مکانی به روشناسی و ناسوری چهره تفوق می افروخت - در سال بیست و پنجم شاهجهانی دیوانی پایان گهات دکن بدو تعلق گرفت - در سال بیست و نهم بافزونی پانصدی ذات و پانصد سوار و خدمت قلعه داری احمد نگر از تغیر شاه بیگ خان سربلند گشت - بعد از رکضت عالمگیری از اصل و اضافه بمنصب چهار هزار دو هزار و پانصد سوار پایه اعتبار بر افروخت - اما از یک و نیم ماه روز جنگ دارا شکوه جان بجان آفرین سپرد - (مآثرالامراء : ۳ : ۵۰۰ - ۵۰۳) -

ضیاء الدین بختاب همت خانی و مفتخر خان ولد اعظم خان بختاب سپهدار خانی و
 پد ابراهیم ولد نجابت خان بختاب شجاعت خانی و عبدالله بیگ بختاب عبدالله خانی و
 بیگ میر آتش بختاب ذوالفقار خانی و میر عوشار ولد ملتفت خان بختاب حشدار
 خانی و میر منعم ولد میرزا خان بختاب منعم خانی و خواجہ عابد بختاب عابد خانی
 و میر معصوم ولد شاہنواز خان بختاب معصوم خانی و عطای علم و مظفر لودی
 بختاب لودی خانی سر افراز گشته سرا امتیاز باوج بلند نامی فروختند . و در منزل
 دوم نواحی سرای بنولہ دو روز مقام شد . و وزیر خان از آن جا بصوبہ داری خاندیس
 دستوری یافت . و بہیل افغان بختاب بردل خانی سر افراز گشت . و غرہ ماہ رجب
 موضع بالدوا مضر بختاب خیام نصرت گشته ، روز دیگر مقام شد .

۱ - عالمگیر نامہ : ۵۱ : 'میر ضیاء الدین حسین' . ۲ - خان زمان خان سر
 دوم اعظم خان جہانگیری است . بعد از وفات پدرش از پیشگاہ خلافت و
 جہانبانی بمنصب ہزاری ہفت صد سوار سر عزت برافراخت . در سال بیست
 و ہفتم بختاب مفتخر خان یافت . در عہد عالمگیری بعد از جنگ جسوت
 بختاب خان زمانی و بعنایت طوغ و نقارہ بلند آوازہ گردید . در آخر سال بیست
 و ہفتم ۹۵ . ۵۱ در صوبہ مالوہ رحلت کرد (مائثر الامراء : ۱ : ۷۸۵ - ۷۹۲) .
 ۳ - ذوالفقار خان : بیگ نوکر عمدہ ایام شاہزادگی خلد مکان است و
 بمیر آتشی اختصاص داشت ، بعد از انتزاع سلطنت بختاب ذوالفقار خان ناموری
 اندوخت ، بعد ازان بحفاظت اعلیٰ حضرت و حراست قلعہ آگرہ مامور و محکوم
 گشت ، در ماہ شہبان آخر سال دوم ۵۱ . ۷۰ با کبر آباد رسیدہ جہان گذران
 را وداع نمود . (مائثر الامراء : ۲ : ۸۹ - ۹۳) - ۴ - بی : بختاب عابد خانی .
 ۵ - بیگ منعم خان پسر میرزا خان منوچہر بود . ہنگام انتہاض الویہ عالمگیری
 از دکن بہ ہندوستان بقصد انتزاع سلطنت ہمراہی نمودہ بمنصب ہزار و
 پانصدی و بختاب خانی فائز گردید و در جمیع معارک ملتزم رکاب بودہ مصد
 تردد شد . در سال دوم از تغیر داراب خان بقلعہ داری احمد نگر سر بر
 افراخت . (مائثر الامراء : ۳ : ۵۸۹) - ۶ - اصل : روی - ۷ - عالمگیر نامہ :
 ۵۱ 'و بیست و ہفتم دو کروزہ کوچ فرمودہ ، نواحی سرای بنولہ از نزول
 ہایون پرتو سعادت گرفت' - ۸ - ما و آ : سر بلند گشت .

۹ - Mandu (or Mandogarh) : Historic fort in the Dhar
 state, Central India, situated in 22 21 N. and 75 26 E.,
 22 miles from Dhar town, on the summit of a flat
 topped hill in the Vindyan range, 2,079 feet above
 sea level. Imperial Gazetteer vol. xvii, p. 171.

دستگیر نمودن شاهنواز خان

چون شاهنواز خان صفوی بوسوسه خیالات باطل از توفیق القیاد و اتفاق محروم گشته در برهانپور مانده دفع الوقت مینمود، بنا بران نظر بر صلاح کار بادشاهزاده محمد سلطان را با عمده فدویان شیخ میر فرسوداد که به برهانپور رفته، آن خان خلاف اندیش را دستگیر کرده و در حصار ارک آن بلده محبوس ساخته روز دیگر معاودت نموده بموکب نصرت قرین پیوستند - و درین ایام عیسی بیگ وکیل بخدمت بخشگیری دوم^۱ و بختیار خان بخطاب خواص خانی^۲ و خوشحال بیگ قاقشال بخطاب قلیچ خانی و محمد یوسف بخطاب شمشیر خانی و محمد طاهر داروغه^۳ توپخانه دکن بخطاب صف شکن خانی^۴، سرمایہ مبالغات افزودند - دهم ماه مذکور رایات منصور در گذر اکبر پور^۵ از آب نبرده بایاب عبور فرموده آنروی

۱ - نسخ دیگر این عنوان ندارد . ۲ - عالمگیر نامہ : ۵ - بخدمت بخشگیری دوم و عنایت خلعت و خطاب سزاوار خانی . . . . ۳ - خواص خان بختیاره کهنی :- در عهد جنت مکانی در سلاک ملازمان انتظام یافته . سال هشتم جلوس فردوس آشیانی بخدمت فوجداری لکھی جنگل و تھارہ مامور گشت . چون زمام سلطنت با اختیار اورنگ زیب آمد از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری ہزار و ہانصد سوار و خطاب خواص خان بر نواخته شد و بحراست قلعہ چنار اعتبار اندوخت - بر مال حالش اطلاع نیست - (مآثر الامراء : ۱ : ۷۷۴) - ۴ - صف شکن خان محمد طاهر : در اواخر عهد فردوس آشیانی بداروغگی توپخانه دکن کامیاب گردید ، بعد وصول بنبرده ، او بخطاب صف شکن خان مامور گشت - سال چہارم عالمگیری بتتصیری از منصب معزول گردید ، بعد چندی بحالی منصب شد - سال ہفدہم بانتقال شجاعت خان بداروغگی توپخانه بر فراز اعتبار بر آمد - سال عیزدعم مطابق سنہ ۱۰۸۵ ہجری بمات درکشید - (مآثر الامراء : ۲ : ۷۳۸ - ۷۴۰) - ۵ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۵ -

۶ - Akbarpur: Town of tehsil Akbarpur in Fyzabad district, United Provinces, situated in 26° 26' N. and 82° 32' E., on the Oude and Rohilkhand and on the river Tour Eastern. Imperial Gazetteer, vol. v, p. 180.

آب محل نزول موکب مظفر مآب گشت - یازدهم جهانگیر پور مرکز دایرہ اقبال گردید - درین روز پد عاقل برلاس بخطاب تهور خانی و از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری و چہار صد سوار و قاضی نظامی کرہردوی^۱ بخطاب مخاص خانی رتبہ^۲ استباز یافتند - و شیخ عبدالقوی^۳ باضافہ^۴ ششصدی^۵ پنجاہ سوار بمنصب ہزار^۶ و پانصدی سربلند گردید - و دوازدهم بالای کتل ماند و از فر نزول موکب عالی سر باوج سپہر^۷ رسانید - درین منزل سید شیر زمان بارہہ بخطاب مظفر خانی^۸ ، و حیات افغان بخطاب زبردست خانی منتخز گردیدند و پس از طی دو مرحلہ دیگر یکروز مقام شد - درین جا نجابت خان باضافہ^۹ ہزاری دو ہزار سوار بمنصب والای ہفت ہزاری ہفت ہزار سوار و بہادر خان باضافہ^{۱۰} ہزاری و پانصد سوار بمنصب ۳۵ ہزاری ہزار و پانصد سوار ، مرشد قلی خان از اصل و اضافہ بمنصب ۳۵ ہزاری ہزار و پانصد (برگ ۳۵۲ ب) سوار و میر مراد مازندران بخطاب غیرت خانی^{۱۱} و سید عبدالرحمن بخطاب دلاور خانی و چندی^{۱۲} بمرحمت اسپ وغیرہ سربلند گردیدند - و بیستم شہر مذکور ظاہر دیپالپور مرکز رایات منصور شد و

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۵۳ : 'کروزی' - ۲ - اعتماد خان شیخ عبدالقوی :- از دیر باز در خدمت اورنگ زیب دوام حضور داشت ، ہنگام نہضت الویہ^۱ عالمگیری از دکن بآگرہ بقصد انتزاع سلطنت از ہندی بمنصب ہزار و پانصدی سربلند گردید - در سال چہارم بخطاب اعتماد خان ممتاز امثال و اقران شد - در سال نہم سنہ ۱۰۷۷ ہ گشتہ شد - مآثر الامراء : ۱ : ۲۲۵ - ۲۲۶) -
- ۳ - مآ : 'سیدھی' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۵۴ 'باضافہ' ششصدی پنجاہ سوار بمنصب ہزار پانصدی صد سوار^۵ - ۵ - ہی : آسان - ۶ - سید مظفر خان بارہہ :- پسر سید خان جہان شاہجہانی است - در اوان فوت پدر ہر دو برادر سید شیر زمان و سید منور صغر من داشتہ اند ، اعلی حضرت این ہر دو را بمنصب ہزاری ذات و دو صد و پنجاہ سوار بر نواختند چون اورنگزیب بانتزاع سلطنت عزیمت نمود شیر زمان بافزایش منصب و خطاب مظفر خان مفتخر گردید - پس از رزم شجاع کہ مشہور بچنگ کہجوه است احوالش بنظر نیامدہ - (مآثر الامراء : ۲ : ۲۶۵) - ۷ - مآ : عزت خان - عالمگیر نامہ ۵۴ 'و باضافہ پانصدی صد سوار بمنصب دو ہزاری چہار صد سوار' - ۸ - برای اساسی این مردمان رک بہ عالمگیر نامہ : ۵۵ -

درین ایام کار طلب خان و عابد خان و بسیاری از امراء بعطای خلعت و اسب افتخار یافتند - و بیست و یکم از دیپالپور کوچ شد در اثنای راه شاهزاده مراد بخش که از گجرات احرام کعبه جلال بسته بود ، بادراک دولت ملازمت چهره مراد افروخت - و مراسم کورنش و تسلیات بجا آورد - خدیو عطوفت پرور او را بجایلی مکارم نواخته ، از آنجا بمعنای عون و عنایت ایزدی بموضع دهرمات پور که در هفت گروهی اوجین واقع است و مهاراجه جسونت سنگه و قاسم خان با تمام لشکرهای بادشاهی بعزم مقابله ، بفاصله یک گروه ، در برابر آن نزول نموده بودند ، شرف قدم بخشیدند - و برکنار ناله جور نرائینه قبه بارگه حشمت و جاه ، باوج نصرت و فیروزی افراشته شد - پوشیده نماند که مهاراجه جسونت سنگه بعد از اقامت باوجین ، وقتیکه خبر بر آمدن شاهزاده مراد بخش از گجرات بصوبه مالوه شنید قاسم خان و سایر جنود بقصد محاربه از راه بانس بریه بسر راه اورفته ، بسمه گروهی کچروده [از] آنجا میان او و مراد بخش هیجده گروه فاصله بود ، رسیده جاسوسان فرستاد - و چون شهنشاہ عالمگیر از کمال متانت و تدبیر ، ضبط گذرهای آب نریده بنوعی فرموده بوداند که اخبار صوبه دکن و خاندیس باو نرسید ، خبر نهضت رایات فتح آیات از برهانپور بصوب مالوه نداشت ، و بجهت خاطر کمر بکفایت مهم مراد بخش بسته بود و مراد بخش طاقت مقاومت او در خود ندیده از هیجده گروهی کچروده عنان یرقافته بموکب اقبال پیوست و راجه بعد از سه چهار مقام در نواهی کچروده انتظار خبر مراد بخش میبرد -

-
- ۱- کار طلب خان : اصلش از قوم مرهته است ، بسونت راؤ نام داشت - در عهد جنت مکانی بمنصب دو هزاری سوار فایز گردیده - پس ازان که بر بقره اسلام در آمد بخطاب طلب خان مخاطب گشت - سال سی ام فردوس آشیانی از اصل و اضافه بمنصب سه هزاری دو هزار سوار امتیاز الدوخت - چون اورنگ زیب بتقریب عیادت پدر از دکن بهندوستان آمد او را همراه گرفت - در محاربه جسولت سنگه همراه بود - راجه به مآلش چیزی بدست نیامده (مآثرالامراء : ۳ : ۱۵۳ - ۱۵۵) - ۲- مآ : ملازمت رسید - ۳- مآ : خدیو دین بعطوفت و مکارم نواخته -
- ۴- در جمیع نسخها : کچروده که انتظار -

درین اثنا نوشته^۱ راجہ میورام گورا کہ در ماندو بود ، مشتمل بر گذشتن جنود مسعود از لربده ، باو رسید - از شنیدن این خبر رعب اثر دود حیرت بر سرش بر آمد - و از کاچروده براہی کہ رفتہ بود ، بی لیل مقصود بازگشتہ بعزم جنگ قدم جسارت از حد خویش فراتر نہادہ بسمت جنود اقبال پیش آمد -

—:o:—

۱- راجہ میورام کور : پور بلرام بن راجہ گوپال داس است ، تا سال دہم فردوس آشیانی بہزار و پانصدی ہزار سوار رسید - سال بیستم بحفاظت قلعہ^۲ کابل اختصاص پذیرفت - سال سی و یکم از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزار و پانصد سوار و تقرر خدمت قلعہ داری ماندو مبراہز گردید - و در جنگ موگرہ مطابق سنہ ۱۰۶۸ھ لوازم جسارت ہکار بردہ مقتول گردید -
(مآثر الامراء ۲ : ۲۶۳ - ۲۶۵)

فرستادن گب رای نزد راجہ جسونت سنگھا

فی الجملة این موردِ فضل و رحمتِ الہی بمقتضای عمومِ رافت بر خلائق و اجتناب از خون ریختن مسلمانان ، پنج شش روز قبل از وصول بدعربات پور ، گب رای^۱ را کہ از برہمنانِ فہمیدہ بود ، نزد آن پرنیالت کیش فرستادہ ، [بہ] نصایح ارجمند صلاح انگیز ، منع ارتکاب جرأت و ستیزہ نمودہ بودند کہ ما را ارادہ جنگ نیست و عزم ملازمت^۲ اعلیٰ حضرت پیش نہادِ خاطرِ والامت ۔ اگر او را بخدمت یاوری کند بعزم ملازمت مستعد گردد ، یا از سرِ راه برخامتہ ، بیود پور کہ وطن اوست ، برود والا پائمال جنود دشمن مال خواهد گشت ۔ از آنرو کہ آن جاہل مغرور [بہ] کثرتِ اعوان و جمعیتِ راجہ پوران بود ، برونی مضمون ”ابی واستکبر و کان من الکفرین“^۳ ، از قبولِ این پیغام عدایت قرین ، شیطان صفت ، سر باز زدہ آمادہ پیکار شدہ گب رای را باز فرستاد ۔

—:0:—

۱ - تنها نسخہٴ اصل این عنوان دارد ۔ ۲ - شاعر معروف زبانِ ہندی ود ۔ فاروقی ۵۳ - ۳ - در آ : حضرت شائشہ ہی با ہمراہی خاص اقرین ۔ ۴ - القرآن ۲ : ۳۴ -

(برگ ۳۵۳ الف) ذکر محاربه، عساکر جلال با مهاراجہ جسونت سنگھ
بدسگال و ظفر یافتن بر جنود کفر و ضلال بعون ایزد متعال

چون آن غافل بدکیش گام از حد خویش پیش گذاشت، عرق غیرتِ
شاهنشاهانہ بحرانت آمد، آتش قہر خسروانہ زبانہ کشید و روز مبارک جمعہ بیست
و دوم رجب سنہ ہزار و شصت و شصت ہجری بتسویہ صفوف جلال و آراستن
فیضان خصم سال و پیش بردن توپخانہ دشمن سوز و آرایش سپاہ فیروز، فرمان
داده و دل بر عون عنایت ایزد نصرت بخش نہادہ حکم نواختن کوس جنگ
فرمودند و مانند مہرتابان بر فیل کوه پیکر فلک توان سوار شدہ بتوزکی شایستہ
با جنود نصر و تائید اللہی، متوجہ استیصال آنفرقہ ضالہ مستحق نکال گشتہ،
مستعد گردیدہ رخ بعرضہ کارزار آوردند۔ ہراول لشکر نصرت اثر را کہ
مقدمۃ الجیش فتح بود، برایت اقتداء بادشاہزادہ عالی تبار ہمد سلطان و نجابت
خان استوار کردہ و شجاعت خان، خلف خان مذکور و سید مظفر خان بارہہ و
احمد خویشگی و لودی خان و پردل خان و میر ابوالفضل معموری و جمعی

۱ - ما : عنایت - ۲ - پی : 'بیہال' - ۳ - عالمگیر نامہ : ۵۹ - ۶۰ قبل از
نوشتن حقایق تمہید طولانی است کہ فقط رنگینی عبارت دارد - ۴ - ما :
'قدم' - ۵ - واقعات عالمگیری : ۲۸ 'بیست و دوم رجب سال ہزار و
شصت و نہ ہجری - ۶ - غیرت خان، شجاعت خان، خان عالم ہمد ابراہیم
پسر نجابت خان است - او باضافہای متواترہ از اصل و اضافہ بیابہ دو ہزاری
ہزار سوار و خطاب شجاعت خان سربلندی یافت و پس از جنگ جسونت
بتخطاب خان عالم سرفراز گشت - اواخر سال دوم عالمگیری بمنصب
ہزاری دو ہزار سوار فایز شد - سال سوم خطاب غیرت خان یافت - سال
بیست و سوم از فوجداری جونپور معزول گشتہ بہمراہی سلطان ہمد اکبر بر
سر قوم سیسودیہ و راتھور نامزد گشت، تہہ احوالش بنظر نیامدہ -
(مائراامراء : ۲ : ۸۶۹ - ۸۷۲) - ۷ - معمور خان میر ابوالفضل معموری،

←

~~80975~~

80975

دیگر از مبارزان عرصهٔ دلاوری با ایشان معین ساختند و ذوالفقار خان با برخی از اهل توپخانه و بهادر خان با هادیداد خان و سید دلاور خان و زبردست خان و حمید خان کاکر و دیگر مجاهدان شہادت پرور ، بہراولی شاہزادہ والا تبار لوای مبارزت بر افراختند و اہتمام توپخانہ بعیدہ شجاعت و کردانی مرشد قلی خان مقرر گردید و شاہزادہ مراد بخش را با سپاہ و ششم او در برانغار موکب نصرت شعار باز داشتند۔ سرداری جوانغار ناسزد قرہ باصرہ دولت بادشاہزادہ سعادت توأم ہم اعظم نموده ملتفت خان و ہمت خان و کار طلب خان و سپہدار خان و دوشدار خان و مختار خان و شیخ عبدالعزیز^۲ و سید یوسف و جمعی دیگر از جنود قاہرہ در آنطرف گذاشتند۔ و سرداری التمش بیانات مرتضی خان تقویض یافتہ، شیخ بہارو و حمیدالدین^۳ و سید بہادر و ملازمان چوکی خاص با او معین شدند۔ و

←

میدی صحیح النسب و مردی کریم الحسب ہون۔ در عہد فردوس آشیانی بہ منصب پانصدی دو صد سوار سرمایۂ عزت اندوخت۔ چون عالمگیر بارادہ انتزاع سلطنت بجانب مستقرالخلافہ رفت ، او از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری چہار صد سوار سر افزای یافت۔ در سنہ ۶۸۰ھ نجابت خان او را گشت۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۵۰۳ - ۵۰۹) - ۸ - در عالمگیر نامہ : ۶۲ اسامی بیشتر امراء بردہ شدہ ۔

۱ - مآ : 'اعظم شاہ مقرر نمود' - ۲ - شیخ عبدالعزیز خان از متوسلان شیخ عبداللطیف برہانپوری ہون۔ بتوسط شیخ نامبردہ او در زمرہ نوکران اورنگ زیب منسلک گردید۔ بعد از جنگ مہاراجہ جسونت او بعنایت خلعت و اسپ مفتخر شد۔ سال ہفتم از انتقال میر باقر خان بفوجداری چکنہ سہرند نامزد گردید۔ سال بیست و نہم مطابق سنہ ۵۱۰۹۶ھ از تنگنای ہستی برآمدہ (مآثر الامراء : ۲ : ۶۸۶ - ۶۸۸) - ۳ - خانہ زاد خان حمیدالدین : پسر میرزا ابو سعید است۔ او ہمراہ اورنگ زیب ہون و بعد از جنگ راجہ جسونت ، بخطاب خانہ زاد خان مخاطب شد بعد ازان خانی بنام خود یافت۔ در سال بیست و ششم از انتقال کرم اللہ بفوجداری مونکی پتن تعین گردید۔ در سال بیست و نہم بقاعداری قندہار دکن احتصاص گرفت۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۵) -

زبده فدویان اخلاص منش شیخ^۱ میر^۲ با سید میر^۳ برادر او و عبدالرحمان و غازی بیجاپوری و فتح خان روهیلہ و اسمعیل خویشگی و گروهی دیگر از ملازمان دلاوران جلالت آئین بیانب یمن موکب نصرت قرین طرح نمودند۔ و صف شکن خان را با جمعی از اعلیٰ توپخانہ و خواص خان و سکندر روهیلہ و برخی از امرای دکنی دست چپ فرمودند۔ و قراولی جنود ظفر پناه بعهده تردد خواجہ عبیداللہ^۴ خان و قزلباش خان^۵ موسوم بہ بہرام بن قزل باش خان و محمد شریف تولچکی^۶ و عدانداز بیگ^۷ و جمعی دیگر از مردان کار طلب مقرر گشت و سہیچہ^۸ رایت

۱ - شیخ میر خوانی از نوکران ایام شہزادگی خلد مکان است۔ سال ۱۰۳۰م جلوس فردوس آشیانی او با شہزادہ محمد سلطان در ہراولی بود، چون اورنگ زیب بعیادت پدرش رفت شیخ میر با او بود، در جنگ جسونت، سرداری طرح دست راست و در محاربه^۱ اول و دوم دارا شکوہ سرکردگی التمش داشت۔ در جنگ دوم دارا شکوہ، مطابق سنہ ۱۰۶۸۔۱۰۷۰۔ در نسخہای سآ و آ: 'شیخ میرزا' (مآثر الامراء : ۲ : ۶۶۸ - ۶۷۰)۔ ۲ - در نسخہای سآ و آ: 'شیخ میرزا' عالمگیر نامہ : ۶۲ 'میر شیخ میرزا' دارد۔ ۳ - سید امیر خان خوانی : برادر کوچک شیخ میر است۔ چون خلد مکان مراد بخش را امیر ساخته بقلعہ شادجہان آباد فرستاد، او بتفویض قلعہ داری آنجا و عنایت خلعت و اسپ و خطاب امیر خان و انعام ہفت ہزار روپیہ و از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری پانصدی سوار مباحی گشت۔ سال یازدہم بوجہی از منصب استعفا نمودہ در دارالخلافت اقامت ورزید و سال سیزدہم مطابق سنہ ۱۰۸۰۔ رحلت کرد۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۴۷۶)۔ ۴ - بی : 'عبداللہ خان'۔ ۵ - قزلباش خان میرزا بہرام پسر قزلباش خان افشار است۔ ہتھانہ داری دیولگانون مخفی بالا گھات برار مقرر بود۔ بیمن رفاقت عالمگیری بخطاب پدر سر بر اراخت۔ مآل حالش بنظر نیامدہ۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۸۷)۔ ۶ - سآ : 'محمد یوسف لوبکی'۔ ۷ - شجاعت خان عدانداز بیگ، از امرای عہد عالمگیری است، سال اول بقلعہ داری اکبر آباد از تغیر ذوالفقار خان سرفرازی یافت، سال شانزدہم از اصل و اضافہ بمنصب چہار ہزاری دو ہزار و پانصد سوار و عنایت خلعت و جیغہ پر از سنگ یشم مرصع و اسپ عربی با ساز طلا ممتاز گشت۔ سال ہندہم بارادہ عبور از کتل کھوریم لشکر آراست۔ افغانہ در تنگی کدوہ راہ برو تنگ گرفتند، کوشش بسیار بنقدیم رسانید اما در اثنای زد و خورد مطابق ۱۰۸۴ھ رحلت کرد۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۶۷۹ - ۶۸۱)۔

نصرت نشان خورشید مان ، از اوج قول طلوع نموده ، خدیو عالمگیر با فریبانی و تندی ربانی در قاب لشکر جا گرفتند و جمعی از بنده های خاص و دلاوران ثابت قدم ، درست اخلاص ، مثل اصالت خان و مخلص خان و تهور خان و قلاج خان و جوهر خان حبشی و عزیر خان و بهگونت سنگه هادا و الله یار بیگ و سر توژکا و غیرهم در رکاب نصرت مآب کامیاب سعادت گشتند - و جامع [ایز] "نگرنامه" که همه اوقات باحراز سعادت خدمت حضور پر نور مستعد است ، در آن وقت هم در رکاب بود و شرف اندوز دولت مشاهده طلعت نورانی حضرت خلیفة نرحمانی بود :

بیاراست شاه توکل شعار   سپاه ظفر را یمن و یسار
سپاه ثبات و تحمیل همه   همه تن دل و دل توکل همه

بالجملة چون بهاراجه جسونت سنگه خبر امتزاز موکب جلال بعزم قتال کنید ، بدست ضلالت لویای جهالت بر افراخته و به ترتیب لشکر نکبت اثر خویش پرداخته ، قاسم خان را سردار هراول ساخته ، جمعی از راجپوتان عمده مثل مکند سنگه هادا و راؤ سجانسنگه بندیه و امر سنگه چندراوت و

۱ - الله یار خان میر توژک : از ایام شاهزادگی خلد مکان در زمره ملازمان بود - سال اول جلوس خطاب خان یافت - پس از جنگ شجاع بداروغگی ملازمان جلو و از اصل و اضافه بمنصب دزاری و پانصدی هزار و پانصد سوار نواخته شد - سال ششم در ۷۳ - ۵۱ فوت شد - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۱۶) - ۲ - در جمع نسخ 'آن' - ۳ - در عالمگیر نامه : ۶۴ - ۶۵ مسطور است که جسونت در ابتدای این صف آرائی به عالمگیر نوشت که داعیه اش رزم نیست ، اما چون عالمگیر خواست که بحضورش برسد ، نیامد - ۴ - مکند سنگه هادا : پسر مادھو سنگه است ، پس از فوت پدرش سال بیست و یکم فردوس آشیانی بحضور آمده ، بمنصب دو هزار و پانصد سوار و عطی بطن بجاگیر کامیاب گردید ، سال بیست و ششم بتعییناتی دارا شکوه امتیاز حاصل کرد - سال سی و یکم همراه جسونت سنگه روبروی شاهزاده آمد او و برادرش موغن سنگه هادا کشته شدند - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۰۹) - ۵ - راؤ سجان سنگه بندیه : پسر راجه پھار سنگه است - بعد از فوت پدرش سال بیست و هشتم شاهجهانی او از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و دو هزار سوار دو

←

رآن راتهورا و ارجن کور^۱ و دیال داس جهالا و موهن منگه هادا و خوشحال بیگ کاشغری^۲ و سلطان^۳ حسین ولد اصالت خان مرحوم و دیگر بنده های معتبر بادشاهی

←

اسپه سه اسپه و خطاب راجگی یافت - سال میم همراه مهاراجه ، بنا براینکه مدی راه آمد فوج دکن باشد ، تعیین گردید - پس از چندی از جانب خلد مکان بصفح جرایم و عطای منصب مناسب اختصاص یافت - سال یازدهم مطابق ۱۰۷۸ هجری بدیار خاسوشان شتافت - (مآثرالامراء : ۲ : ۲۹۱ - ۲۹۵) -

۱ - رآن راتهور : پسر مهیس داس راتهور بود و پس از فوت پدر از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار مورد ترحم گردید - چون اورنگ زیب عالم عزیمت بر افراشت ، او با جسونت بود و در جنگی که متصل اوجین روداد ، قرار گرفته وقت زد و خورد داد دلیری و دلاوری داده ته تیغ شد - (مآثرالامراء : ۳ : ۴۴۶ - ۴۴۷) - ۲ - ارجن کور : پسر راجه بتهمداس کور است - در حین حیات پدر ، بروشناسی فردوس آشیانی ممتاز بود ، سال بیست و پنجم بعد فوت پدر باضافه پانصدی هفت صد سوار سربندی اندوخته - سال سی و دوم همراه مهاراجه جسونت در جنگی که میان مهاراجه و اورنگ زیب متصل اوجین رو داده ، دست جلادت کشاده مردانه وار جان را نثار آبرو ساخت - (مآثرالامراء : ۲ : ۲۵۴) - ۳ - خوشحال خان کاشغری : سال نوزدهم جلوس فردوس آشیانی بمنصب هزاری چهار صد سوار چهره عزت بر افروخته ، با سلطان مراد بخش بتسخیر بلخ و بدخشان رخصت پذیرفت - اواخر سال سی و یکم با مهاراجه جسونت جهت مدی راه بودن بر فوج دکن بصوبه مالوه دستوری یافت ، پس ازان در جنگ سموگره برکاب سلطان دارا شکوه بود ، باقی احوالش بنظر نرسیده - (مآثرالامراء : ۱ : ۷۷۳) -

۴ - انتخار خان سلطان حسین پسر کلان اصالت خان میر بخشی است در سال بیست و یکم سلطان حسین بداروغگی قورخانه سر افرازی یافت - در سال سی و یکم بهمراهی مهاراجه جسونت رخصت مالوه یافت - چون انتزاع سلطنت بود ، سلطان حسین خود را بکنار کشیده راه آگره سر نمود - چون اورنگ زیب سریر آرا شد از آنجا بانواع التفات پادشاهی مفتخر گشته باضافه منصب و خطاب انتخار خان چهره مباحات افروخت - در سال بیست و چهارم سنه ۱۰۹۲ در جونپور رحلت کرد - (مآثرالامراء : ۱ : ۲۵۲ - ۲۵۵) -

دران فوج تعین کرد و بهادر بیگ بخشی آن لشکر را که داروغه توپخانه هم بود ، باهتام توپخانه پادشاهی و جانی بیگ خویش قاسم خان و جمعی دیگر در صف پیش لشکر باز داشت . و مخلص خان بن منصور و محمد بیگ و یادگار بیگ را که از سپاهیان نامی توران بودند ، بقراولی گماشت . و منیس داس کور و گوردغن زانهور با فوجی از مردم کار دیده و راجپوتان جلادت منش در التمش مقرر نمود و خود با راجپوتان عمده پادشاهی مثل بهیم ولد راجه بیتنداس کور و امثال آن در قول قرار گرفته ، راجه رایسنگه مسودیہ را با جمیع راجپوتان قوم او ، در میمنه قول و افتخار خان را با سید شیر خان باره ، و سید سالار و

بهم پسر راجه بیتنداس کور است که بعد فوت پدر بمنصب در خور سرفرازی یافته در جنگ سموگره همراه دارا شکوه بود ، وقت نبرد دست جرأت بر کشاده قریب قور فوج شاهزاده محمد اورنگ زیب بکر آمد . (مآثر الامراء : ۲ : ۲۵۵) - ۲ - راجه رایسنگه مسودیہ : پسر سهاراجه بهیم پور رانا امر سنگه است . رایسنگه پس از سریر آرایبی فردوس آشیانی ، سال اول به پیشگاه خلافت رسیده ، باوجود خرد سالی ، بعزت پدرش بخدمت فخره و سربلندی مرصع و خطاب راجگی و منصب دو هزار سوار سر بلند گردید . سال بیست و هشتم بهمرای علامی سعادت بانهدام چیتور روانه گردید . در جنگ سهاراجه جسارت و خند مکان او با سهاراجه بود پس از جنگ دارا شکوه او بیازگه عالمگیری آمد . سال شانزدهم ۱۰۸۳ بمقر اصلی شتافت . (مآثر الامراء : ۲ : ۲۹۷ - ۳۰۱) - ۳ - پی : مسودیہ : ۵ - افتخار خان خواجه ابوالبقا : برادر زاده عبدالله خان فیروز جنگ است . در لکهنو جاگیر داشته ، در سال هیزدهم شاهجهانی خطاب افتخار خان یافت ، بعد از آن بفوجداری اکبرنگر رخصت یافته بمنصب هزار و پانصد سوار و پانصد سوار سرفراز شد . در سال بیست و هشتم بفوجداری چورا گره مضاف صوبہ اترہ مفتخر گشت . مبادی سال سی و دوم ۱۰۶۸ اورنگ زیب بعزم مستقر الخلاق بمالوه آمد افتخار خان در میسرہ او جا گرفت . بمقتبله و محاربه جان در باخت . (مآثر الامراء : ۱ : ۲۰۰ - ۲۰۲) - ۵ - شیر خان سید شهاب باره : پسر سید عزت خان جهانگیری است . تا سال دهم فردوس آشیانی بمنصب هشتصدی شش صد سوار سرفرازی داشت . سال بیست و دوم

←

یادگار مسعود و پد مقیم ولد شاه بیگ خان و گروهی دیگر از منصبداران در میسره جای داده ، و مالوجی و پرموجی و راجه دیبی سنگه بندیلہ^۲ را بمحافظت اردو کہ نزدیک بچنگ گاہ بود گذاشت و بعد از تسویہ صفوف بمزم رزم از معسکر خود سوار شده با آن لشکر پیشار متوجه عرصہ کارزار گردید . و پنج شش گھری از روز گذشتہ تلاق فریقین^۳ اتفاق افتاد و نخست از طرفین بانداختن بان و توپ و تفنگ هنگامہ جنگ گرم شد ، رفتہ رفتہ نیران قتال اشتعال یافت و کشمکش و کوشش بالا گرفت :

با اورنگ زیب بیساق قندهار رفت . سال بیست و ہفتم از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری ہمتصد سوار نواختہ شد . سال سی و یکم خطاب شیر خان و فوجداری سندسور یافت . در جنگ سموگرہ با دارا شکوہ بود چون دارا شکوہ ہزیمت یافت ، او بملازمت خلد مکان پیوست . (مآثر الامراء : ۲ : ۶۶۷ . ۶۶۸) .

۱ . مالوجی و پرموجی : برادران کھیلوجی بھونسلہ بودند ، ہر یکی در نظام شاہیہ بہ شجاعت نامور بودند . چون کھیلوجی با عادل شاہیہ پیوست ، ایشان نزد خاندانان مہابت خان آمدند ، اولین بمنصب پنج ہزاری ذات و سوار و دو مین بمنصب سہ ہزاری دو ہزار سوار سرفرازی داشتند . در سال بیست و نہم اورنگ زیب مالوجی را با میرزا خان بتحصیل دیوگرہ تعین کرد ، چون مہاراجہ جسونت بمالوہ تعین گشت ، آنها نیز بمحافظت بنگاہ راجہ قیام داشتند . اما از ستیز تافتہ گریختند و در ملازمت عالمگیری آمدند . مالوجی در سال پنجم سنہ ۱۰۷۲ھ در گذشت . (مآثر الامراء : ۲ : ۵۲۰ . ۵۲۴) . ۲ . راجہ دیبی سنگه بندیلہ : پسر راجہ بھارتہ است ، پس از فوت پدر سال ہفتم فردوس آشیانی بمنصب دو ہزاری دو ہزار سوار و خطاب راجگی یافت . سال بیست و ہشتم بفوجداری بھیلسہ مفتخر گشت ، سال سی و یکم ہمراہ مہاراجہ جسونت سنگه گشت . در اثنای جنگ بملازمت خلد مکان پیوست ، سال سوم برای تنبیہ چنیت بندیلہ متعین گشت ، انجامش معلوم نیست (مآثر الامراء : ۲ : ۲۹۵ - ۲۹۷) . ۳ . مآ : 'طرفین' ، آ 'فیقین' .

نظم

بلا آتش فتنه را کرد تیز تو گفتی پدیدار شد دستخیز
چنان تیغ کین را شد آتش بلند که جستی ز جا جوهرش چون سپند
مپه سالاران عساکر اقبال به توزک و تابی تمام پیش می آمدند - و بضرب
تیر^۱ و بندوق و بان رخنه در بنای عمر مخالفان می افکندند و درین اثنا از هراول
آن موکب ادبار جمعی کثیر از راجپوتان مقهور جلادت خو :
همه سرکش و جاهل و تندخو^۲ چون شمشیر آهن دل و سخت رو
به بحر و غا جملگی هم قدم همه بسته چون موج دامان بهم
مثل مکنه منگه هادا و رتن راتهور و دیالدا^۳س جهالا^۴ و ارجن کور و دیگر
رؤسای آن قوم با سپاه و اتباع خود یکبار جلو انداختند^۵ و نخست بتوپخانه^۶ هایون
رسیده بچنگ پرداختند ، مرشد قلی خان و ذوالفقار خان با آنکه فوجی در خور کثرت
محالنان داشتند ، پای قرار در عرصه^۷ کارزار استوار کرده از جا نرفتند ، بعد از
گیر و دار بیشمار که منتهای مرتبه سپاهگری بود ، مرشد قلی خان مردانه وار
نقد جان نثار نموده^۸ بگلگونه^۹ شهادت چهره سعادت بر افروخت و ذوالفقار خان
بآنین دلاوران ناموس جوی هندومتان از اسب فرود آمده با معنودی پای همت
افشرده داد دلبری داد ، اگرچه گل زخمی از شاخسار شجاعت چید لیکن ببرکت
نوجها^{۱۰}ت والای شاهنشاهی از آسیب هلاک ایمن ماند - راجپوتان جلادت پزوه^{۱۱}
از وقوع این حال خیره شده و از توپخانه^{۱۲} هایون گذشته بپان اسباب^{۱۳} مجموعی
بر هراول موکب منصور تاخندند و جمعی دیگر از هراول آن خیل ضلالت [کیش]
و جوقی از التمش و قول آنها نیز بکومک آن تیره بختان حمله آوردند و جنگی
عظیم در پیوس و بادشاهزاده والا تبار و نجات خان و سایر بهادران هراول
موکب گردون^{۱۴} شکوه ، مانند کوه ، بسیلاب حمله^{۱۵} آنگروه از جا نرفته به نیروی
بازوی^{۱۶} شهامت بمقابله پرداختند . اگرچه جنود هندو در کثرت و انبوه یاد از
تراکم افواج محاب میدان ، اما تیغ آتشبار مجاهدان ظفر شعار ، کار برق خاطف

۱ - در جمیع نسخه ها 'جوهر مثل چون' ، تصحیح از عالمگیر نامه : ۶۶ -
۲ - آ : تیر - ۳ : آ : و عالمگیر نامه : ۶۶ 'جنگجو' - ۴ : سآ : 'کنور
دیالدا^۳س جهالا' - ۵ - پی : 'انداخته' - ۶ - سآ : 'کرد' - ۷ - پی :
پرور - ۸ - پی : 'حال اجتماعی' - ۹ : سآ : 'موکب اقبال' - ۱۰ : در جمیع
نسخه ها : جنود و هندو .

مینمود و ناوک جانستان دابران غرمد^۱ هیجا چون تیر قضا بیخطا از شمت
می جست و گرزگران سبکدستان میدان وغا از خود گامه^۲ سر اعداء می شکست :

لطم

شدی تیر چون سوی هندو روان همه صندل جبهه کردی نشان
ز بس بهر دین تیغ درکار بود زدی در هانجا که زنتار بود
درین اثنا شیخ میر با سایر دلاوران طرح دست راست بر وقت حمله آورده
خود را بکمرگه آن خیل ادبار زد و مرتضی خان نیز با دلیران التمش در رسیده
مصدر ترددات نمایان گشت و همچنین صف شکن خان با بهادران طرح دست چپ
حمله کرده کوششهای مردانه بتقدیم رسانید ، در همین حال شهنشاه عالمگیر ظفر
لوا چون دیدند که اعدای جهالت کیش رایت استیلا افراشته^۳ و صدمه^۴ تیغ بلا
بجان برداشته چیره دستی میکنند ، عرق شجاعت خسروی حرکت نموده با ملازمان
رکاب نصرت قرین ، بامداد مبارزان جهاد آئین متوجه گردیدند . بهادران
جانسپار بیمن اطاعت اقبال چنان نزدیک رسیدند که قول هایون بهراول پیوست :

بیت

بجایی که او رخس کین رانده بود تهور چوگرد از قفا مانده بود

از آثار شکوه بادشاهی اعداء را پشت همت شکست و جنود مسعود را این
حمله^۵ رستماند^۶ عالمگیری مایه^۷ دلیری گردید و با گروه مخالف در آویخته بضراب
شمشیر و طعن منان آن جنالت کیشانرا مانند بنات التمش متفرق ساختند^۸ و
بسیاری از هندوان بد اختر را بچاک هلاکت انداختند :

ابیات

ز بس راجپوتان به پیکار و جنگ گذشتند^۹ از جان بناموس و ننگ
(برگ ۳۵۴ ب)
فتاد آنقدر کشته در کار زار که شد بسته راه گریز سوار

۱ - آ : 'افراخته' - ۲ - مآ : 'جمیعت مخالفان را بنات التمش وار متفرق
ساختند' - ۳ - جمیع نسخه ها 'ز کار خود افتاد ، آلات حرب' ، تصحیح
از عالمگیر نامه : ۶۹ -

ز تیغ جیاد آتشی بر فروخت کزان هندوی جنگو زنده سوخت

درین نیز مرد آزما میکند سنگه هادا و سجانسنگهها مسودیه و رتن رتیور و دیالنام جهالا و موحن سنگه هادا که از سرداران معتبر و اعیان آن لشکر بودند، با جمعی کثیر از نام آوران آنگروه باطل پڑوه، مالک مالک فنا گردیدند و از غلبه صلابت موکب گیتی کشا، راجه رایسنگه مسودیه از قول مخالف و راجه سجانسنگه بنزیند و امر سنگه چندراوت از خراول غنم با خیل و حشم و طبل و علم در عین نبرد و پیکر از معرکه کوزار رو تافته و پیامردی فرار رخت غایت بدر برده، بجانب اوطان خود شتافتند و شاعرزاده مراد بخش که در برانغار موکب ظفر پیرا صف آرا بود، از جانب یمن بر بگه اعداء که بر غنم آن جیش هزیمت گرا بود، ریخته بغارت برداشت. این حرکت بر موقع آنگروه مقهور را بختی متزلزل ساخت و از جوق که حراست اردوی غنم به آنها منعلق بود، مانوجی و پرسوجی تاب مقاومت نیاورده گریختند و دبی سنگه پیش مراد بخش رات و او را شنیع غفو جرایم خویش ساخته همراه او سه، چون عبور لشکر مراد بخش درین حرکت، از دست چپ راجه جسونت سنگه بود، از نزدیک قول آن سر خیل فتنه گنشت، سپاه او را فی الحال آویزش با اندای جسارت منش رو داده افتخار خان و چندی دیگر که در شمار آن حزب ادبار بودند، بمقابله برداختند. و دو اسبه جرات [؟] بترکتاز هیجا بجانب عدم تاختند. راجه جسونت سنگه از ملاحظه این حال بر خلاف داب راجه دی نامد رنناک فرار بر خود پسندیده با هندودی از راجپوتان زخمی بم کشته راه وطن پیش گرفت:

جنان یمنناک و حرمان گریخت که زنتار را از گرای گسیخت

قسم خان و سایر لشکرهای بادشاهی بر آوردن نقد حیات از آن مهلکه غنیمت شمردند. شاهد نصرت در آئینه تیغ مجاهدان موکب جلال، جهان نمود و

۱ - سجانسنگه مسودیه بر راجه سورج من مسودیه از قریمان این دولت است. تا سال دهم شاهجهانی پیاپی هشتصدی سه صد سوار رسید، سال بیست و پنجم از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و هشتصد سوار اختصاص پذیرفت سال سیم یا معظم خان بصوب دکن آمد. پس از آن با مهاراجه جسونت سنگه بمالوه رسید، روز جنگ با راجپوتیه مطابق ۶۸، ۶۹ بکار آمد. مآثر امراء: ۲: ۴۵۲ - ۴۵۴) - ۲ - تصحیح قیاسی جمیع نسخها 'بموقع' - ۳ - مآ: 'خود دانست' - ۴ - مآ: 'عار فرار گزیده' - ۵ - مآ: 'جمع' -

مجموع توپخانه و خزانہ و فیلان و سامان بنگاہ غنیم بقید تصرف اولیای دولت درآمده :

دلیران چو فارغ ز هیجا شدند   بتاراج بنگاہ اعداء شدند
 ز دشمن کسی بخت اگر یار داشت   همین سر بدر برد و سامان گذاشت
 بدست اندر آمد بسی بادپا   ز خون جملہ را دست و پا در حنا
 بہ بند آمد از ہر طرف فول مست   چو مستی کہ افتد عسس را بدست

بغیر از زخمیان اعداء کہ پیامردی فرار نیم جانی بدر برده بودند ، و از آنها ہم جمعاً بوادی خذلان از آسیب زخمهای کاری جان دادند ، قریب شش ہزار کس از مقتولان بخذولان باشارہ والا بشمار درآمد :

بگیتی مت تا رسم فتح و شکست   چنین فتح کس را ندادست دست
 و از آنجا کہ خلقت قدسی^۱ سرشت ابن برگزیدہ الہی منبع گوهر مروت و دین
 پروریست تعاقب لشکر گریخته تجویز نکرده بہادران (ہرگ ۳۵۵ الف) فیروز مند
 را از تعرض خون مسلمانان آن معرکہ و ناموس اینان منع فرمودند و از سرداران
 لشکر منصور سوای مرشد قلی خان دیگر کسی عرضہ تلف نشدہ و غیر ذوالانتقار
 خان و مکندر روہیلہ^۲ و شیخ عبدالعزیز کہ بیست و یک زخم برداشته بود و
 رگہناتہ سنگہ راتھور دیگر از عمدہ های را آسیب زخم نرسید .

القصہ شہنشاہ موید دست نیاز بدرگہ کریم نصرت بخش کار ساز بر آورده
 مجدات شکر الہی بتقدیم^۳ رسانیدند و بدولت خانہ مختصری کہ در موضع جنگ
 ہمراہ بود [و] در موضع اشکر گہ غنیم برپا کردہ بودند ، نزول اجلال فرمودند و
 آنجا با ملازمان رکاب نماز ظہر بیاعت گذاردند و شاہزادہ مراد بخش اینجا بہر
 بساط بوسی رسیدہ تسلیم مبارکباد فتح نمود و دیبی سنگہ بندیلہ را کہ با خود
 بسدہ منیہ آورده بود ، التماس عفو تقصیرش کردہ بدولت ملازمت فایز گردانید .
 حضرت شاہنشاهی تمام روز آنجا بسر برده بعد از نماز مغرب بمعسکر گردون شکوہ ،
 کہ بمسافت یک کروزہ در همان نواحی واقع شدہ بود ، شرف نزول ارزانی فرمودند

۱ - پی : 'عمدہ' - ۲ - مآ : 'آنجا' - ۳ - مستعد خان : ۵ - ۶ ، ابن محاربہ
 جسوات را با نہایت اختصار نوشتہ و تفصیل صف آرایی نہ دادہ است -
 ۴ - مآ : 'پادشاہ قدسی' - ۵ - آ : 'شندر روہیلہ' - ۶ - مآ و آ : 'ہیجا
 آوردند' -

و مراد بخش را بجلدوی یکدلی و موافقت باولیای دولت بانعام پانزده هزار اشرفی و مرحمت چهار زنجیر فیل و دیگر مواهب عز اختصاص بخشیدند و بادشاهزاده چند سلطان را باضافه پنج هزاری پنج هزار سوار، بمنصب پانزده هزاری ده هزار سوار دو اسپه و سه اسپه و اطف خسروانی ساختند و بیست و سوم ماه مذکور ظاهر بلده اوجین از پرتو نزول هایون مطلع انوار فیروزی شد و بنده های عقیدت سگال که درین نبرد اقبال مصدر کوشش گشته بودند، مورد جلال الطاف شدند، از آن جمله نجابت خان مرحمت خلعت خاصه و دو زنجیر فیل و انعام یک لک روپیه مطرح انوار عنایت گشته، بخانخانان بهادر سپه سالار والا خطاب شد و ملتفت خان بن اعظم خان بخطاب اعظم خانی و خدمت جلیل القدر دیوانی و مرحمت خلعت خاص و اسپ با ساز طلا و طوغ و نقاره و از اصل و اضافه بمنصب چهار هزاری دو هزار و پانصد سوار پایه اعتبار و افتخار [بر] افراخت و سپهدار خان برادرش میر بخشی که موکب اقبال بود، بخطاب خان زمانی و عنایت طوغ و نقاره و یک زنجیر فیل و میر ضیاء الدین حسین که سابقاً بخطاب عمت خانی نامور شده بود، بخطاب اسلام خانی و مرحمت اسپ و انعام چهار هزار روپیه و بهادر خان بعنایت اسپ و علم و شازی بیجاپوری بخطاب رندوله خانی

- ۱ - پی : 'امتیاز' - ۲ - در نسخهای پی و آ و عالمگیر نامه : ۷۵ دو اسپه سه اسپه مطور نیست - ۳ - پی : 'انظار مرحمت' - ۴ - خان زمان سپهدار خان میر خلیل : پسر دوم اعظم خان جهانگیری است - در سال بیست و هفتم شاهجهانی از اصل و اضافه بمنصب دو هزار سوار و خطاب مفتخر خان نواخته شد بعد ازان باضافه هزار سوار بمنصب سه هزار سوار و خدمت میر بخشیگری و خطاب سپهدار خانی امتیاز یافت - بعد جنگ جسوت ، خطاب خان زمانی یافت - در آخر سال بیست و هفتم ، سنه ۱۰۹۵ در مالوه رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۷۸۵ - ۷۹۲) - صاحب عالمگیر نامه : ۷۵ اشتباهاً 'مفتخر خان برادرش' نوشته است - ۵ عالمگیر نامه : ۷۶ : چهار هزار روپیه باضافه پانصد سوار بمنصب سه هزار سوار و پانصد سوار و پانصد سوار - ۶ - عالمگیر نامه : ۷۶ رندوله خانی و باضافه هزار سوار بمنصب چهار هزار سوار -

عبدالرحمن بیجاپوری بختاب شرزہ خانی^۱ و الہام^۲ اللہ ولد رشید خان بختاب پدر خویش ، فتح خان^۳ روہیلاہ بختاب فتح جنگ^۴ خانی و ہوشدار خان^۵ بختاب علم و نثار و اضافہ^۶ پانصدی سیصد سوار بمنصب دو ہزاری ذات و ہزار سوار و اسمعیل خویشگی بختاب جانباز خانی و کمال لودی (برگ ۳۵۵ ب) بختاب ہزیر خانی^۷ و محمد بیگ خویشگی^۸ بختاب دیندار خانی و احمد خویشگی بختاب اخلاص خانی^۹ و حمید کاکر بختاب کاکر خانی و مسعود منگی بختاب منگی خانی و احمد بیگ میر توزک بختاب ذوالفقار خانی و اسمعیل نیازی بختاب علم و بختاب خانی و میر ابوالفضل معموری بختاب معمور خانی و حمیدالدین پسر میرزا ابو سعید بختاب خانہ زاد خانی و میر عیسیٰ^{۱۰} ولد اسلام خان بختاب ہمت خانی^{۱۱} و جمیع اینها و سایر بندہ ہا بختاب بیغایات و انعام نقود و اسپان و اضافہ ہای شایستہ مورد انظار عاطفت گشتند و خواجہ کلان بخدمت دیوانی صوبہ

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۷۶ و 'اضافہ' پانصدی پانصد سوار بمنصب سه ہزاری ہزار و پانصد سوار' - ۲ - رشید خان الہام اللہ : پسر دوم رشید خان انصاری است - سال بیست و ہشتم بختاب داری چاندور لامزد گردید - چون اورنگ زیب از دکن بھندوستان آمد او ہمراش بود - پس از جنگ جسونت بختاب خلعت و علم و از اصل و اضافہ بمنصب سه ہزاری سه ہزار سوار از آجملہ پانصد سوار دو اسپہ سه اسپہ و بختاب پدر چوہرہ عزت بر افروخت - سال نوزدہم از صوبہ دای ادیسہ معزول گردیدہ تعینات بساق دکن شد - وقت موعود در گذشت - (مآثر الامراء : ۲ : ۳۰۳ - ۳۰۵) - ۳ - عالمگیر نامہ : 'فتح روہیلہ' - ۴ - سآ : 'دستار خانی' - ۵ - در عالمگیر نامہ : ۷۶ راجع بہ ہوشدار خان مسطور نیست - ۶ - سآ : 'منگل خانی' - ۷ - پی : 'بیگ محمد' - ۸ - سآ : 'جائثار خانی' - ۹ - ہمت خان میر عیسی : پسر اسلام خان بدخشی است - میر عیسی بنا بر اقتدار و اعتباری کہ پدرش را در ایام شامزادگی در سرکار خلد مکان بود ، باحترام بیزیت - بعد بخاریہ جسونت بمنصب دو ہزاری و بختاب ہمت خانی سربلند گردید - در سال ہانزدہم بصوبہ داری اکبر آباد استیاز یافت - پنجم ماہ محرم سنہ ۱۰۹۲ ہ ساط حیات در نوردید - (مآثر الامراء : ۳ : ۹۵۶ - ۹۴۹) - ۱۰ - عالمگیر نامہ : ۷۷ 'بختاب خلعت و اسپ و بختاب خانی سربلند گشتہ' -

مالوہ معین گشتہ بظاہر کفایت خانی سرفراز شد و عالم سنگھ کوند^۲ زمیندار کنور بظاہر راجگی و عطای خلعت و اسپ با ساز نقرہ و قیل و شمشیر و خنجر و کمر مرصع^۳ و دھکدی و جیغہ^۴ مرصع و گوشوارہ مروارید مشمول مراحم گشتہ رخصت وطن یافت کہ ہمراہ کفایت خان بہ اسم خدمت و دولت خواہی قیام نماید، و شیون^۵ سنگھ زمیندار کلپی^۶ و امر سنگھ زمیندار نرور^۷ و چیت رائی بندیلہ بعطای نامتھا سربلندی یافتند و از گروہی کہ برہنمونی بخت از خیل مخالف جدا شدہ، باستلام عقبہ جلال کامیاب سعادت گشتند، مخلص خان^۸ ولد منصور خان بعنایت اسپ و خلعت و خطاب یکہ تاز خانی و منصب سہ ہزاری ہزار و پانصد سوار و انعام بیست ہزار روپیہ و سیف الدین^۹ محمود معروف بفقیر اللہ^{۱۰} ولد تربیت خان مرحوم بخلعت و خطاب سیف خانی، و منصب ہزار و

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۷۷ و مرحمت خلعت و اسپ و باضافہ^۱ سیصدی و صد و پنجاہ سوار بمنصب ہزاری دو صد سوار - ۲ - در عالمگیر نامہ : ۷۷ واژہ 'کوند' نوشتہ نشدہ - ۳ - پی : کمر و خنجر مرصع - ۴ - عالمگیر نامہ : ۷۷ و نسخہ پی : 'سوی سنگھ' - ۵ - عالمگیر نامہ : ۷۷ 'بعنایت خلعت و اسپ و دھکدی مرصع' - ۶ - 'نرور' از عالمگیر نامہ گرفتہ شدہ - ۷ - یکہ تاز خان عبداللہ بیگ : پسر منصور حاجی بلخی است - در سال دوازدہم نذر محمد خان والی بلخ و بدخشان او را بعنوان سفارت پیش فردوس آشیانی فرستاد - بعد از چندی او بجانب شاہی پیوست - در سال بیست و ہفتم بخدمت میر توزکی و خطاب مخلص خان، و از اصل اضافہ بمنصب دو ہزاری ہشتصد سوار کامران گشت - سال اول عالمگیری بظاہر یکہ تاز خان و دیگر عنایات منتخرا گشت - در ربیع الآخر سال دوم ۶۹۰ھ در مقابلہ شجاع گشتہ شد - (مآثر الامراء : ۳ : ۹۶۸ - ۹۷۸) - ۸ - سیف خان سیف الدین محمود معروف بفقیر اللہ : پسر تربیت خان بخشی شاہجہانی است - در سال سیم بداروغگی قور خانہ^{۱۱} والا منصب ہفتصدی صد سوار، امتیاز یافت - چون جسونت بمانوہ متعین شد، سیف الدین با اورنگ زیب بود، بمنصب ہزار و پانصدی ہفتصد سوار و خطاب سیف خان مباحی گشت - سال بیست و ہشتم سنہ ۹۵۰ھ بساط ہستی در نوردید (مآثر الامراء : ۲ : ۴۷۹ - ۴۸۶) - ۹ - پی : 'ولد فقیر اللہ' -

پانصدی هفتصد سوار ، یادگار مسعود^۱ برادر زاده سعید خان بہادر مغفور بمکرمت اسپ و خلعت و خطاب احمد بیگ خان و مجد مقیم ولد شاہ بیگ خان بعنایت خلعت و خطاب مقیم خانی و سایر عطایا نوازش یافتند و گیتی خدیو پس از سه مقام در ظاهر بلده اوجین ، بیست و ہفتم رجب از آنجا کوچ نموده [بعد از] بیست و ہشت کوچ و سه مقام ، بیست و ہشتم شعبان ، حدود گوالیار را از قتر وصول ہایون زینت پذیر ساختند^۲۔
 چو جنب شہنشاہیش می کشید نیارست جایی افاست گزید
 بجای دگر چون گزیدی قرار کہ تخت شہی می کشد انتظار
 درین ایام نصیری خان^۳ ولد خاندوران بہادر مرحوم کہ بحراست قلعه^۴
 رایسین مضاف صوبہ مالوہ قیام داشت و یرلیغ جہانمطاع بطلب او صادر شدہ بود
 جبہہ سای عبودیت گشتمہ بعنایت خلعت خاصہ و اسپ و فیل و خطاب والای
 خاندورانی مشمول عواطف خسروانی گردید^۵۔

و بعد از وصول رایت ظفر نگار بگوالیار ، بعرض والا رسید کہ دارا شکوہ بہ دہولپور آمدہ ، انواع تدبیرات و حیل در منع عبور موکب^۶ منصور از آب چنبل^۷

- ۱ - عالمگیر نامہ : 'نبیرہ احمد بیگ خان' - ۲ سآ : 'بیستم' - ۳ سآ :
 'مخیم سرادق اقبال ساختند' - ۴ پی : 'در' - ۵ - عالمگیر نامہ : 'گرقتی'۔
 ۶ - خاندوران نصیری خان سید محمود : پسر میانہ خاندوران نصرت جنگ
 است - بعد فوت پدر در عہد اعلیٰ حضرت بمنصب ہزاری ہزار سوار سرافرازی
 یافت - سال بیست و سوم باولین خطاب پدر نصیری خان چہرہ ناموری بر
 افروخت - بعد محاربت^۸ راجہ جسونت ، چون نواحی گوالیار مضرب خیام
 اورنگ زیب گشت ، نصیری خان خطاب خاندورانی یافت - در سال دہم
 سنہ ۱۰۷۷ ہجری باجل طبیعی در اودیسہ گذشت - (مائثر الامراء : ۱ : ۷۸۲ -
 ۷۸۵) - عالمگیر نامہ : ۷۹ 'نصرت خان' - ۷ - مستعد خان تفصیل افزایش
 مناصب منصبداران نوشتہ است - ۸ - آ : 'رایات'۔

۹ - Chambal: A river of Central India and Rajputana, and one of the chief tributaries of the Jumna. It rises in the Indore state about nine miles south west of Mhow Cantonement, in the Jana Pao hill, 2,019 feet above the sea, in 22° 27' N. and 75° 31' E. Imperial Gazetteer, vol. x, p. 134.

بکار برده اکثر گذرهای (برگ ۳۵۶ الف) مقرر مشهور را مضبوط کرده به بسن مورچل و نصب ادوات توپخانه استحکام داده [بود] لاجرم رای عالم آرای حضرت شاهنشاهی پرتو توجه بر تحقیق گذرگه افکنده و از زمینداران بوم و بر بظهور پیوست که گذر بهدوریه که از سمت گوالیار بر دست راست دهلپور بمسافت بیست کروه واقع است ، بیاباب قابل عبور موکب ظفر آیات است ، و دارا شکوه تا حال بضبط آن نه پرداخته بنابراین روز دیگر که مقام بود ، خدیو جهان خانخانان بهادر سپه سالار و ذوالفقار خان و صف شکن خان را مبارزان توپخانه و جمعی دیگر ، تعیین فرمودند که بر جناح استعجال روان گشته بآن گذر از آب بگذرند و تا وصول رایت اقبال از تصرف مخالفان بد مکان ، صیانت نمایند . بموجب فرمان واجب الاذعان بندهای اخلاص نشان صباح آن که سلخ شعبان بود ، بکنار آب جنبل رسیدند و بی توقف و درنگ بسان باد از آب گذشته آن طرف منزل گزیدند و در همین روز ، گیتی خدیو فیروزمند ، از گوالیار نهضت نموده بدو منزل مسافت بعید را طی کرده روز دیگر که غره مبارک رمضان بود از آب عبور فرمودند . هرچند دارا شکوه پیش ازین ، باستماع خبر انہزام راجه جسونت سنگیہ جمیع اسراء و منصبداران بادشاهی را از اطراف طلبیده و عمدہهای حضور را بچرب زبانی و نوید احسان مستمال گردانیده قریب شصت هزار سوار فراهم آورده ، از اسلحه و ادوات قور خانہ بادشاهی چندانکہ خواست بر لشکریان قسمت نموده و دست بانواع اسراف کشوده ، مجموع توپخانه و فیلان جنگی ضمیمہ سامان نبرد ساخته ، کلاه گوشہ نخوت بر فرق پندار کج نهاده بود ، اما بشنیدن خیر عبور موکب منصور بآن چستی و چالاکئی از آب مذکور ، که مافوق تصور او بود ، مورد رعب و هراس گشته ناچار با دلی خایف از دهلپور متوجہ مقابله عساکر گردون مآثر گردیده در موضع راجپوره کہ ده کروهی اکبرآباد است ، نزدیک

۱ - در عالمگیر نامہ : ۸۰ - ۸۲ احوال شاہجہان ہم مسطور است - ۲ - پی : 'کا' - ۳ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۳ - ۸۷ - ۴ - واقعات عالمگیری : ۴ - دهلپور -

۵ - Rajpura : Headquarters tehsil of the Pinjaur nizamat, Patiala state, Punjab, lying between 30° 22' and 30° 36' N. and 76° 49' E., with an area of 141 square miles. Imperial Gazetteer.vol.xxi, p 82.

تکناز آب جون زمینی برای جنگ خوش کرده ، مخیم نزول ساخت و بتوزک و ترتیب افواج پرداخت - هرچند حضرت اعلی از راه ترحم بحال او مناشیر نصایح آمیز ، مبنی بر تاکید مراتب صلح و مشعر بر اجتناب از جنگ باو می فرستادند بهیچوجه از اراده نا صواب باز نمی آمد و از جمله کارهای ناهنجار که درین ایام ازو بظهور پیوست ، دستگیر ساختن مجد امین خان ، خلف الصدق زبده امرای عظام مجد معظم خان ، بود بی صدور تقصیری ذکر جملی از منشای این قضیه آنکه خدیو جیان ستان در وقت مراجعت از مهم بیجاپور عمده السلطنت (برگ ۳۵۶ ب) معظم خان را بجهت آنکه حسب الطیب دارا شکوه ، عازم دربار بود و بهیچوجه از رفتن تقاعدی نمی نمود ، این معنی را متاق مصلحت دانسته خان مذکور را دستگیر نموده در دکن نگاهداشتند - دارا شکوه این مقدمه را بر سازش و اتفاق معظم خان با خاقان زسان محمول داشته ، مجد امین خان خلف او را که در آن اوان خدمت میر بخشگیری بارگاه خلافت باو مفوض بود ، بامور غیر واقع متهم ساخته اذن گرفتاریش از حضرت اعلی گرفت و او را بخانه خود طلبیده دستگیر ساخت و بعد از سه چهار روز که حقیقت بیگناهی خان مذکور بر خاطر اعلی حضرت لایح شد ، او را از قید رهانیدند .

—:0:—

۱ - مجد امین خان : میر مجد امین پسر معظم خان است - در سال سیم شاعجهانی با پدرش بدربار اعلی حضرت آمد و بعد ازان بعنایت خلعت و خطاب خانی کامیاب شد - در سال دوم عالمگیری بمنصب پنج هزاری چهار هزار سوار اختصاص گرفت - در سال دهم با فوج شایسته بمالش گروه یوسف زبی در موضع اوهند متعین گشت - در سال بیست و پنجم ، هشتم جمادی الاخره سنه ۱۰۹۳ در احمد آباد رحلت کرد (مآثر الامراء ۳ : ۶۱۳) -

ذکر محاربه، عساکر منصور نزد یک مستقر الخلفاء اکبر آباد با دارا شکوه
و هزیمت یافتن او از جنود اقبال و گریختن بجانب دهلی و از
آنجا بلاهور و وقوع مقدمات دیگر

بعد از عبور موکب نصرت نشان، در غره ماه رمضان، از آب چنبل شهنشاه
مالک رکاب دو روز روی این آب بجهت ترفیه سپاه که مسافت بعید پیموده بودند -
مقام نمودند، و چون خبر پیش آمدن دارا شکوه از دهولپور بمسامع هایون رسید،
سه کوچ متواتر فرموده ششم ماه مبارک^۱ نزدیک بلشکر دارا شکوه رسیده بفاصله
یک و نیم کروه از محل اقامت او توقف ورزیدند - و دارا شکوه در همین روز بعد
از اطلاع بر قرب وصول موکب نصرت [لوا] ترتیب صفوف نموده بعزم بیکر
سوار شده، از اردوی خود قدری راه پیش آمده، بسال بستم ایستاد، لیکن از
هیبت جلادت و فروشان خدیو جهان از آنجا قدم جرات پیش نگذاشته، تمام روز
از کمال بیم با جمع افواج خود که همه مسلح شده بودند، دران هوای سوزان
و میدان شعله خیز بسر برده، لشکریان را تعذیبی عظیم کرد - چنانچه جمعی
کثیر از غلبه گرما و فرط تشنگی و قلت آب بسراب عدم رسیدند - و هنگام غروب
آفتاب بمنزلگاه خویش معاودت نمود - و شهنشاه دانش آیین، حرکت پیشتر مناسب
ندانسته، بآنجا توقف مصلحت دیده، تا شب انتظار حرکت غنیم کشیدند - چون
اثری از جنبش ظاهر نشد، حکم جهان مطاع بنفاد پیوست که جنود قاهره، هانجا
خیمه ها برپا کرده ' مورچالها دور لشکر تقسیم نموده شرایط محافظت بجا آورند - و
صبح آن [فرمان] قهرمان جلال صادر شد که توپخانه هایون را بیش برده، مہیای
عدو سوزی دارند و فیلان مست جنگی بالواع کجیم و جوشن و برگستوان آراسته

۱ - مؤلف مرآة العالم از محاربه با راجه جسونت سنگو ۳۵۳ الف تا ذکر محاربه
با دارا شکوه : (برگ ۳۵۶ ب) با تقدیم و تاخیر وقایع و یک کمی تغیر و
اختصار از عالمگیر نامه : ۵۹ - ۸۷ گرفته است - ۲ - در عالمگیر نامه :
۸۷ - ۸۹ تمهید طولانی است در عبارت رنگین و مرصع - ۳ - عالمگیر نامه :
۸۹ 'چهارم رمضان از ساحل چنبل مرتحل شده، سه کوچ متواتر فرموده' -

گشت ، و بادشاهزاده عالی نژاد محمد سلطان را خانخانان بهادر سپه سالار ه . ل جنود نصرت شعار نمود . و جمعی از بندهای ثابت قدم مثل سید مظفر خان باره ، و شجاعت خان و لودی خان و پردل خان و اخلاص خان و رشید خان (برگ ۳۵۷ الف) و تهور خان و خواص خان و زبردست خان و غیرهم با ایشان معین شدند و ذوالفقار خان و صف شکن خان را فرمان شد که هر کدام با توپخانه ای [بی] اهتمام خود در پیش صف هراول قرار گرفته ، آماده خصم افکنی گردد . و سرداری برانفار ، نامزد گرامی گوهر محیط ابهت ، بادشاهزاده سعادت توأم محمد اعظم نموده ، سپاه و حشم ایشانرا با اسلام خان و اعظم خان و خان زمان و مختار خان و کار طلب خان و هوشدار خان و همت خان و سیف زن و جمعی دیگر از مردان کار در آلطرف تعیین فرمودند . و مراد بخش را با فوجی و سپاه او در جوانفار حکم صف آرایی شد . سرداری التمش بعهدہ نوئینان شیخ میر برادرش و شرزہ خان و رندولہ خان و فتح جنگ خان و گروهی دیگر دلاوران با او معین گشتند و بهادر خان با جوی از بهادران مثل سید دلاور خان و هزبر خان و هادی داد خان و غیرهم و هزار و پانصد سوار منصبدار ، طرح دست راست قرار یافت . و خان دوران با فوجی از دلیران دست چپ طرح شده ، و خواجہ عبیدالله قراول بیگی با عبدالله خان سرای و دولت بیگ برادرش و بهرام^۲ و جمعی دیگر از بنده های کار طلب و قراولان و عدلہ شکار ، بقراولی کمر همت بر میان پردلی بستند ، و خدیو جهان سنان با فر فریدون و حشمت جمشید ، بر مثال تابندہ خورشید بر سپهر جلالات یعنی بر تخت فیل کوه پیکر جای گرفته ، بادشاهزاده محمد اعظم را در خدمت والا جای داده ، قول هایون را شرف زینت بخشیدند . مرتضی خان و اصالت خان و دیندار خان^۴ و مخلص خان و قلیچ خان^۵ و ذوالقدر خان^۶ و خانہ زاد خان و شیخ عبدالقوی و جمعی دیگر از بنده های خاص بملازمت رکاب اختصاص یافتند . و دست توکل بمضمون 'و من یتوکل علی الله فهو حسبہ'^۷ استوار داشته لوای عزیمت بسمت مستقرالخلافتہ کہ دارا شکوه با عساکر خود سدِ راه بود ، بر افراشتند .

- ۱ - 'خانخمان' - ۲ - در نسخهای آ و سآ : 'عبدالله' نوشته شده - ۳ - عالمگیر نامہ : 'بهرام ولد قزلباش خان' - ۴ - سآ : 'دلی داد خان' - ۵ - سآ : 'فتح خان' - ۶ - عالمگیر نامہ : ۹۳ و سآ : 'ذوالفقار خان' - ۷ - القرآن : ۶۵ - ۴ -

بچینید آن کوه آهن ز جای جهان بر شد از ناله کترنای
به تندی روان شد سپاه گران که میگفت دریا نگرود روان

و دارا شکوه چون صبح هفتم روز که هفتم ماه رمضان بود، در سرزمینی که روز گذشته ایستاده بود، صف کشیده، توپخانه خود را بسرداری برق انداز خان، میر آتش خویش از دست راست [و] توپخانه پادشاهی را که سردار آن حسین بیگ خان بود از طرف چپ، در پیش صف جا داده از امراء عتبه خلافت راو سال راجه هادا که از راجپوتان عمده هندوستان بمزید شجاعت و فنون سرداری، ممتاز و ثبات قدم و استقلالش، در معارک مسلم الثبوت هندو و مسلمان و راجپوت بود، با سایر رؤسای راجپوتانیه مثل راجه روپ سنگه راتهور، عمزاده

۱ - عالمگیر نامه: ۹۴ و هفتم رمضان موافق بیستم خرداد - ۲ - حسین بیگ خان زیبک: خواهر زاده و خویش علی مردان خان مشهور است - در سال هیزدهم شاهجهانی، بخدمت میر توزک مقرر گشته، بعنایت عصای مرصع و اضافه منصب، مفتخر گشت. در سال بیست و یکم بصوبه داری کشمیر و بعنایت خطاب خانی نواخته شد - در جنگ سمو گره خان مذکور سر اہتمام توپخانه پادشاهی بود - در سال جلوس بنوحداری بنگش مرخص گردید، در سال نوزدهم آخر سنہ ۱۰۸۶ و دیعت حیات سپرد (مآثر الامراء ۱: ۵۹۱ - ۵۹۳) - ۳ - راو متر سال هادا: نیرہ راو رتن است - سال چهارم فردوس آشیانی، بعد از وفات راو رتن پادشاه او را بمنصب سه هزار سوار و خطاب رای بر نواخته ولایت بوندی و کنکر و پرگنات آن نواحی بتیول او مرحمت فرمود - سال بیست و دوم از اصل و اضافه بمنصب سه هزار و پانصدی بلند رتبی یافت - مطابق سنہ ۱۰۶۸ در ہراولی دارا شکوه بود از دست دلاوران فوج اورنگ زیب بقتل رسید (مآثر الامراء ۲: ۲۶۰ - ۲۶۳) - ۴ - روپ سنگه راتهور: نیرہ کشن سنگه راتهور است - چون ہری سنگه عم او سال ہندہم شاهجهانی رحلت کرد، و فرزندى نداشت - پادشاه روپ سنگه برادر زاده او را بعطای خلعت و اضافه منصب و عنایت اسپ، با زین نقرہ سرافراز ساخت، کشن گره وطن عمش بتیول او مرحمت نمود - سال بیست و ہشتم ہمراہ علامی سعداللہ خان بانہدام قلعہ چیتور رخصت پذیرفت - در جنگ سمو گره ہراولی دارا شکوه اختصاص داشت مردم اورنگ زیب در ۱۰۶۸ او را کہ تیغ آوردند (مآثر الامراء: ۲۶۸ - ۲۷۰) -

راجہ جسونت سنگھ کہ با او سر ہمسری میخارید و یرم دیو سیسودھہ و گرو
 ہر بہادر برادر راجہ بتھلداس کور و بہم پسر راجہ مذکور و راجہ شیورام کور
 و دیگر راجپوتان نامی ہراول ساخت . و از مردم خود داؤد خان قریشی را با
 زیادہ از چہار ہزار سوار گزیدہ و عسکر خان میر بخشی خود را با ۳۰ ہزار کس
 از نوکران عمدہ خویش ضمیمہ آن فوج گردانید . و سرداری بر انغار بخلیل اللہ
 خان کہ از عمدہ های بارگاہ خلافت و میر بخشی لشکر بادشاہی بود ، مفوض
 داشتہ ، ابراہیم خان خٹک علی مردان خان با دو برادر [و] طاہر خان و

۱ - داؤد خان قریشی : پسر بھیکن خان است ، شیخ در ملازمان دارا شکوہ
 مستزم گشتہ ، در نخستین جنگ دارا شکوہ باتفاق راؤ مٹر سال ہادا ، ہراول
 بود . ہمہ جا با دارا شکوہ راہ موافقت پیمودہ ، در نواحی بہکر جدا شدہ ،
 از راہ جیسلمیر بوطن خود حصار فیروزہ شتافت . بوجہ کار شناسی خود ، در
 همان ایام ، از بارگاہ عالمگیری با ارسال خلعت مستمال گردید ، در سال چہارم
 قلعہ ہلاؤن را فتح کرد . در سال چہاردهم بنظم صوبہ الہ آباد دستوری
 یافت . سال وفاتش معلوم نشد . مآثر الامراء : ۲ : ۲۲ - ۳۷ - ۲ - خلیل اللہ
 خان : برادر خرد اصالت خان میر بخشی است . در سال سوم عرش آشیانی
 خطاب خانی یافت . در سال ہیزدہم بمنصب ۳۰ ہزاری دو ہزار سوار
 سرافرازی یافت . در سال بیست و دوم بیایہ بخشیگری دوم مرتفی گردید .
 در محرم سنہ ۱۰۶۸ء خان مزبور بحراست شاہجہان آباد مامور گشت . پس از
 ہزیمت دارا شکوہ خان مذکور مورد نوازش عالمگیری شد . دوم رجب ۱۰۷۲ء
 روزگار حیاتش بسر آمد (مآثر الامراء : ۱ : ۷۷۵ - ۷۸۲) - ۳ - ابراہیم خان :
 خلف ارشد امیر الامراء عالی مردان خان است . در سال بیست و ششم از پیشگاہ
 صاحبقرانی خطاب خانی یافت . در سال سی و یکم پس از فوت پدرش از اصل
 و اضافہ بمنصب چہار ہزاری ۳۰ ہزار سوار بلند نامی یافت . در محاربہ
 سموگرہ در میمنہ فوج دارا شکوہ منتظم بود ، بعد از شکست او رفاقت
 شاہزادہ مراد بخش بر گزید . پس از جنگ دارا شکوہ چون زمام رمق و فتق
 سلطنت ، بقبضہ اقتدار عالمگیری درآمد او بدرگاہش آمد . در سال چہل و
 ششم او بابراہیم آباد سودھرہ باجل طبیعی در گذشت . مآثر الامراء : ۱ : ۲۹۵ -
 ۳۰۱ - ۴ - در عالمگیر نامہ : ۹۵ اسامی دو برادر اسمعیل بیگ و اسحاق
 بیگ نوشتہ شدہ - ۵ - طاہر شیخ : سال بیستم جلوس فردوس آشیانی ، از

قباد خان و سایر تورانیان و رام سنگھ راتھور، و غضنفر خان و سلطان حسین

← بلخ آمدہ، بعنایت خلعت و خنجر مرصع و دہ ہزار روپیہ نقد و پستر بعتای شمشیر با یراق طلای مینا کار و ہشتصدی چہار حد سوار، مباحی گردید۔ سال بیست و ششم با دارا شکوہ بمہم قندھار رفت۔ در نبرد دوم دارا شکوہ بعنایت ترکش مشمول عاطفت شدہ با جمعی بقراولی، گم جلادت برداشت۔ سال بیست و دوم او بفوجداری معین شد۔ سال وفاتش معلوم نیست۔ (مآثر الامراء: ۲: ۷۵۱-۷۵۵)۔

۱۔ قباد خان: میر آخور نذر محمد خان، والی بلخ و بدخشان است۔ در اواخر دولت خانی بچراست و حکومت قلعه غوری میپرداخت۔ در سال بیست و یکم شہجہانی از تیول خود بحضور آمدہ، بخدمت قوش بیگی و اضافہ پانصدی سرفرازی یافت۔ بعد از ہزیمت دارا شکوہ کامیاب دولت آستانبوس عالمگیری گردید و در سال دہم کہ محمد امین خان میر بخش بتادیب افغانان یوسف زئی مرخص گشت، خان مذکور در کومکیہا انسلاک یافت۔ پستر بحکومت اودیسیہ شتافتہ، در آنجا رحلت کرد (مآثر الامراء: ۳: ۹۹-۱۰۳)۔ ۲۔ رام سنگھ راتھور: ولد کرمسی راتھو، ہمیشہ زادہ رانا جگت سنگھ است۔ نامبرذہ اواخر سال سیزدہم فردوس آشیانی، بمنصب ہزاری ششصد سوار سرفرازی یافت۔ سال بیست و دوم از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزار و پانصدی، ہزار و دوہست سوار سربلند گردیدہ، ہمراہ اورنگ زیب، بیساق قندھار تعین گردید۔ در جنگ سموگرہ، مطابق سنہ ۱۰۶۸ھ در ہراولی دارا شکوہ قرار یافتہ۔ وقت زد و خورد دست جلادت کشادہ، مردانہ وار تہ تیغ فوج مقابل درآمد۔ (مآثر الامراء: ۳: ۲۶۶-۲۶۸)۔ ۳۔ غضنفر خان: پسر الہ وردیخان است۔ در سال بیست و دوم، بداروغی فیلخاصہ و منصب ہزاری پانصد سوار، تارک افتخار افراخت۔ و بخطاب خانی نیز مفتخر گشت۔ در سال بیست و ہشتم، حکم اساس شہر رفیع، اصدار یافتہ بود۔ در سال سی ام بصرف پنج لک روپیہ، باتمام رسید، و بفیض آباد موسوم گشت۔ در جنگ دارا شکوہ، در فوج برانغارش بود، و بعد از غلبہ اورنگ زیب مورد عاطفت خسروانی گشت۔ در آخر سال دوم بفوجداری جونپور فایز گشت۔ سال دہم آخر سنہ ۱۰۷۷ھ، در تہتوہ باجل طبیعی در گذشت۔ (مآثر الامراء: ۲: ۸۶۶-۸۶۹)۔ ۴۔ آ: غضنفر خان را بگذاشت و طرف عساکر گردید۔

ولد اصالت خان مرحوم ، و میر خان' ولد خلیل الله ، و راجہ کشن سنگھ توتور ، پرتھی راج بھاتی و دیگر امراء و منصبداران بادشاہی ، دران فوج تعین نمود ۔ و سپہر شکوہ پسر خرد خود را با رستم خان' کہ بخطاب بہادری و فیروز جنگی نامور ، و در سلک اعظام امرای معتبر و سپاہی مسلم مقرر بود در جوانغار باز داشته ، قاسم خان و سر بلند خان' و سید شیر خان بارہہ ، و ناعر و مالوجی و پرسوجی' دکنی و سید بہادر' بہکری و مہا سنگھ' بہدوریہ و عبدالنبی خان

۱ - امیر خان میر میران : پسر خلیل الله خان یزدی است ۔ سال سی و یکم چون خلیل الله خان بصوبہ داری دہلی اختصاص گرفت او را بخطاب میر خان نواختہ بہمراہی خان مذکور تعین نمودند ۔ در عہد خلد مکان بعد فوت پدر ، باضافہ منصب ، فایز گشتہ ، بفوجداری کوهستان جمو ، پایہ اعتبار افراخت ۔ در سال دوازدم از تفریح حسن علیخان ، بداروغگی منصبداران ، مفتخر گشت ۔ در سال چہل و دوم بست و ہفتم شوال ۱۱۰۹ھ رحلت کرد ۔ (مآثرالامراء : ۱ : ۲۷۷ - ۲۸۷) ۲ - رستم خان مقرب : از قوم چرکس است ۔ ابتداء نوکر نظام الملک دکنی شدہ نامی بسری و سرداری پر آورد و بخطاب مقرب خان مخاطب گردید ۔ چون نظام الملک سنوک ناہموار کرد ، بارادہ نوکری پادشاہی ، سال چہارم باعظم خان ملتجی گردید ۔ سال بیست و نہم شاہجہانی از اصل و اضافہ بمنصب ششہزاری شش ہزار سوار ، پنجہزار سوار دو اسپہ و سہ اسپہ ، سر بر افراخت و کمر عزیمت بست در جنگ متصل سموگرہ بہمراہی سپہر شکوہ در جوانغار بود ۔ وقت زد و خورد ، مطابق ۱۰۶۸ھ بزخم تفنگ جان بجان آفرین سپرد ۔ (مآثرالامراء : ۲ : ۲۷۰ - ۲۷۶) ۳ - سر بلند خان خواجہ رحمت : ہمیشہ زادہ میرزا شجاع است ۔ پایہ روشناسی در پیش گہ فردوس آشیانی داشت ۔ سال سیم از اصل و اضافہ ، بمنصب ہزاری پانصد سوار و خطاب سر بلند خان نواختہ شد ۔ پس از جلوس عالمگیری بفوجداری سندسور دستوری پذیرفت ۔ سال بیست و دوم ، بانتزاع چودھپور ، از دست راتھوران پای ہمت پیش گذاشت سال بیست و سوم مطابق سنہ ۱۰۹۰ھ رحلت کرد ۔ (مآثرالامراء : ۲ : ۴۷۷ - ۴۷۹) ۴ - سآ : پرسو دکنی ۔ ۵ - سید شجاعت خان بہادر بہکری : پسر سید لطف علی بہکری است ، کہ سال ہشتم فردوس آشیانی بفوجداری میان دواب مفتخر گشت ۔ سال شانزدم بحراست قلعہ کانگرہ تعین ←

و سید نجابت خان ، سید منور بزرگ ، و سید نور العیان و سید مقبول خان ،
 و با جمیع سادات و اهل جنو و گرز برداران ، از بندہ ہی ، دشاہی ، دران
 فوج معین - ختم ، خود با سہ ہزار سوار ، از عممہ ہا و خاصان و مقربان خویش ،
 و جمعی از مردم بادشاہی ، مثل فیض اللہ خان و خوشحال بیگ کانگری در
 قول قرار گرفتہ کنور رام سنگھ ، مہین خلف راجہ جیسنگہ را - کیرت سنگھ .

← گردید - بعد از سربر آرای خدمہ مکان او احرار ملازمت نمودہ ، در جنگ
 بہ شجاع و دارا شکوہ در رکاب پادشاہی بود . سال دوم بخطاب نجابت
 خان نامور گشت . بہتر بقدمہ داری چاندہ فایز گشت - انجم احوالش معلوم
 نگردیدہ (مآثر الامراء : ۲ : ۴۹۰) - ۴ - مینا سنگھ بہدوریدہ : پسر بدنسنگہ
 بہدوریدہ است . پس از وفات ہرش بمنصب ہزاری ہشتصد سوار و خطاب
 راجگی و عطای سپہ سر عزت بر افراخت - سال سی و یکم از اصل و اضافہ
 بمنصب ہزاری ہزار سوار رایت ترقی بر افراشت - پس از غیبہ عالمگیر او
 بتلازمتش بیوستہ ، سال اول جلوس ہمراہ بکرن بندیدہ پسر جنیت بندیدہ
 رفت . سال دہم ہمراہ کامل خان ، در تیبہہ افغانہ یوسف زئی مصر
 ترددات نمایان گردیدہ . سال بیست و ششم رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۲ :
 ۲۲۹ - ۲۳۰) -

۱ - سید منور بزرگ : پسر سید خانجہان شاہجہانی است . در جنگ دارا شکوہ در
 فوج جوالغار او قرار یافت . در عہد خلد مکان خطاب خانی یافتہ متعین
 دکن گشت . در سال دہم در سلک ہمراہان پادشاہزادہ بہ معظم
 انتظام یافت - در سال سی و دوم باہالت بیجاپور نامور شد ، تاریخ فوٹش
 بنظر نیاسدہ - (مآثر الامراء : ۲ : ۴۹۷) - ۲ - فیض اللہ خان : پسر زاہد
 خان کوکہ است - ہنگم وفات پدر دہ سالہ بود - اعلیٰ حضرت از روی پایہ
 شناسی و قدردانی او را بمنصب ہزاری چہار صد سوار سرفراز فرمود . در سال
 سی و یکم آختہ بیگی گشت - پس از ہزیمت داراشکوہ بہ تشم عتبہ عالمگیری
 استسعاد یافت ، بضافہ ہزاری پانصد سوار ، پایہ عزت بر افراخت - در سال
 سیزدہم بشوجداری سنبل مراد آباد اختصاص گرفت - در سال بیست و چہارم
 ۱۰۹۲ ہجرت کرد - (مآثر الامراء : ۳ : ۲۸) - ۳ - راجہ رام سنگھ کچینواہہ :
 پسر کلان میرزا راجہ جیسنگہ است - سال شانزدہم جلوس فردوس آشیانی
 ہاجمیر متوجہ شد - در جنگ سوگرہ ہمراہ دارا شکوہ بود ، پس از ہزیمت ←

برادرش و شیخ معظم فتحپوری و جمعی از راجپوتان و سید لاهور خان^۱، نوکر خود با ده هزار^۲ سوار التمش کرد۔ و دو فوج دیگر، بر یمن و یسار قول قرار داد، ظفر خان^۳ [و] فیروز میواتی نوکر خود را بسرداری فوج میمنہ گماشت، و نگاهداشت میسرہ بعہدہ فاخر خان نجم ثانی^۴ گذاشت۔ و بعد از گذشتن یکپاس

← او بیارگاہ عالمگیری رسیدہ۔ پس از فوت پدر سال دہم مطرح انظار عاطفت گردید۔ اواخر ہمین سال او با جمعی کثیر، بر گواہتی سرحد بنگالہ، دستوری پذیرفت و باضافہ^۵ ہزاری ہزار سوار اختصاص گرفت۔ سال نوزدہم از ان مہم برگشت۔ تاریخ وفات معلوم نیست۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۳۰۱ - ۳۰۳) - ۴ - کیرت سنگھ : پسر دوم راجہ جیسنگھ، در آخر سال بیست و سوم شاہجہانی از پیشگاہ خلافت، بمنصب ہشتصدی ہشت صد سوار سرافرازی یافتہ، با پدرش از موافقت سلیمان شکوہ جدایی اختیار نمودہ، عازم آستان عالمگیری گردید۔ کیرت سنگھ پیدر ملحق شدہ، ہمراہ او استسعاد ملازمت نمودہ و بعطای علم مشمول نوازش گردید۔ در سال شانزدہم سنہ ۱۰۸۴ھ رحلت کرد۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۱۵۶ - ۱۵۸) - ۳ -

۱ - عالمگیر نامہ : ۹۶ و نسخہ ہی : 'باہر خان' - ۲ - آ : 'دو ہزار'۔
 ۳ - ظفر خان خواجہ احسن اللہ : پسر خواجہ ابوالحسن تربتی است۔ سال دوم فردوس آشیانی، با پدرش، بتعاقب ججہار سنگھ بندیلہ مامور گردید۔ سال ششم پس از فوت پدر پادشاہ صوبہ داری کشمیر اصالتہ باو مقرر کردہ، از اصل و اضافہ بمنصب سہ ہزاری دو ہزار سوار و عطای علم و نقارہ نواخت۔ سال دوازدهم از صوبہ کشمیر معزول شدہ بہ تنبیہ ہزارجات کم ہمت بست۔ در اولین محاربتہ دارا شکوہ با عالمگیر با پنج ہزار سوار بسرداری میسرہ قول او انتظام داشت۔ در مبادی جلوس عالمگیری بسالیانہ^۶ چہل ہزار روپیہ موظف گشت۔ سال ششم سنہ ۱۰۷۵ھ در لاهور رحلت کرد (مآثر الامراء : ۲ : ۷۵۶ - ۷۶۴) - ۴ - فاخر خان نجم ثانی : پسر باقر خان نجم ثانی است۔ سال سوم جلوس فردوس آشیانی، آستان بوسی کرد و بمنصب در خور، مورد نوازش گردید۔ پس از فوت پدر، باضافہ سربلند گردیدہ، پایہ^۷ دو ہزاری ہزار سوار مرتقی شد۔ در جنگ سموگرہ سردار میسرہ دارا شکوہ بود۔ پس از رونق افزا شدن عالمگیر، در نواح اکبر آباد، خان مزبور احراز ملازمت نمود۔ از منصب معزول شدہ، بتقرر وظیفہ ←

روز، عزیمت حرب مصمم کرده، استقبال موکب جلال نموده، و در نصف نهار، بانداختن بان و توپ و تفنگ نیران جنگ افروخت. و بان اندازان سرعت و تفنگچیان وعد سطوت موکب نصرت، نیز دست باستعمال آلات توپخانه کشادند. هوا از ابردود تیره شد، و نهنگ خون آشام تفنگ، بآهنگ جان دشمنان [بی] بنیاد، خروشیدن کرد. محیط آشوب و بلا از موج خون اعداء بجوشیدن آمد، و از طرفین، جنگ توپ و تفنگ گرم شد. و رفته رفته آتش حرب و قتال اشتعال پذیرفت، تا آنکه افواج غنیم نزدیک رسید. و از هر دو طرف تیغ تیز، بقصد خولریزی، علم گردید، و کارستیز از قامت فتنه انگیز سنان، بالا گرفت. و پیغام اجل، از زبان تیغ بتصریح انجامید. و راز سر بسته مرگ از تقریر سفیر تیر، بافشا پیوست:

بلا باز هنگامه آرای شد دگر سیل خون دشت پیمای شد

سپاه از دو سو تیغ دوهم نهاد زره دیده از بیم برهم نهاد

و جوانفار لشکر مخالف که سردار آن سپهر شکوه و رستم خان بودند (برگ ۳۵۸ الف) شوخی نموده، نخست رو بروی توپخانه هاپون، حمله آوردند. و تفنگچیان شعله خوپای استوار داشته، دست بمدافع کشودند. در آن اثنا یکی از فیلان سره فوج رستم خان بضرب بادلیج از پای درآمد. و صدیات جانگزای توپ و تفنگ و هان، رخنه در بنای آن ستیزان افگند. و از مشاهده کمال استحکام توپخانه عنان بسمت جوانفار موکب ظفر شعار، تافته بفوج بهادر خان که طرح دست راست بود، و از غایت کار طلبی، بسیار پیش رفته، بجنب هراول لشکر منصور پیوسته بود، بر خورده بچنگ و پیکار پرداختند. و خان مذکور آنچه نهایت مراقبه تلاش بود، بتقدیم رسانیده، زخمی برداشت. و سید دلاور خان و هادی داد خان، از همراهان او، قدم جلادت افشوده، چهره سعادت بگلگونه شهادت پیراستند. و چون فوج غنیم عظیم بود، و دفع آنها بسعی این گروه صورت نه بست، و نزدیک بود که پای قرار مجاهدان لغزش پذیرد، درین اثنا اسلام خان با بهادران فوج برانفار از جانب یمن درآمده، و عمده نوئینان اخلاص کیش شیخ میر نیز با افواج التمش، خود را رسانیده بچنگ و پیکار در

دارالخلافت نشست و تا سال بیست و سوم بقید حیات بود، بعد از آن رحلت

کرد. (مآثر الامراء: ۳: ۲۶ - ۲۸) -

۱ - عالمگیر نامه: ۳: ۲۸ - برانفار -

آویخت و سنگ جمعیت اعداء از هم گسیخت . و خاک معرکه بخون بسیاری ازان جسارت کیشان بر آمیخت . درین آویزش مردانه ، رستم خان هدف تیر قضا گشت و سپهر شکوه با بقیة السیف رو بنرار نهاد :

گریزان شدند آن گروه دلیر   چونخچیر آهو ز غرنده شیر
یکی جبه افگند تا جان بردا   که آن دگر تا سر آسان بردا

دارا شکوه بعد از تیز جلوی رستم خان ، و سپهر شکوه خود نیز بتعاقب آنها با فوج قول [و] التمش بسرعت تمام ، روبروی توپخانه و هراول لشکر منصور روان شد و هراول خویش را زیر کرده ، از توپخانه خود در گذشت . چون بتوپخانه هایون نزدیک شد ، از بیم آن دریای آتش زورق طاقش در گرداب اضطراب افتاد و ازان سمت منحرف گشته ، بجانب دست راست خود میل نمود . ازین جهت هراول آن خیل ادبار را ، با هراول لشکر ظفر اثر که عقب توپخانه صف آرا بود اتفاق آویزش نیفتاده با فوج مراد بخش که جوانغار موکب نصرت شعار بود ، روبرو شد و خلیل الله نیز با سپاه برانغار ، حمله آورده ، جنود اوزبکیه که با او بودند ، دست [بجنگ] تیر کشودند . و سلطان مراد بخش قدم ثبات افشوده ، بمدافعه کارزار درآید و بعد آویزش بسیار که چند زخم تیر برداشته بود ، های قرار مردمیش لغزیده ، عقب رفت و مقارن اینحال بادشاه دین و دنیا پناه ، روی پیل آسان تمثیل بسمت دارا شکوه گردانیده ، عساکر منصور و قول هایون نیز بجالب او میل نمودند . درین اثنا راجپوتان جهالت کیش ، که مراد بخش را هزیمت داده ، از جنگ او و ایرداخته بودند ، رخس تهور برانگیخته ، رشته پیوند تعلق ، از گوهر جان گسیخته بر قلب موکب ظفر لوا تاختمند (برگ ۳۵۸ ب) دلاوران نصرت نشان به پشتیبانی همت شهنشاه جهان ، دست کوشش از آستین جلادت ، بر آورده ، بصدقه تیر و تفنگ و بان و ضرب تیغ و طعن سنان ، بدفع مخالفان پرداختند . بیاد جمله مجاهدان سرهای دشمنان ، از نهال قامت شان ، چون برگ رزان از باد خزان میریخت . و بزور بازوی اقبال ، خسرو مالک رباب ، تار و پود حیات خصم بد مآل ، مانند رشته [بی] تاب از هم میگسیخت ، تیر مغفر شکاف دلیران خصم افکن از چار آئینه و جوشن ، چون

۱ و ۲ - در جمیع نسخه ها 'برود' نوشته شده ، تصحیح از عالمگیر نامه ؛
۹۹ - ۳ - آ : ۴۲۷ ب 'ایشان در پیوست ، در آنجا واقعات عظیم رسیده
بود ، پای قرار' ع - س آ : 'مراد بخش' .

خطلوط شعاع بصر، از عینک روشن میگذشت و انسون و حیلہ و تدبیر دشمنان،
گزند سیمہ مار سناارا مانع نمیگشت :

ز بیداد تیغ جدائی فکن   سر از تن جدا ماند، و تن از کفن
دو شمشیر هر جا کہ میشد علم   چو متراض میدوخت تبرش بهم
جدا با زره دست ها سو بسو   چو دامی کہ یکہامی افتد درو
شد از تیغ بیدار دریکنفس   پر از مرغ ارواح این من قفس

درین نبرد مرد آزماء، مرتضیٰ خان مصدر ترددات مردانہ گردیدہ، ازخہ
شمشیر، پیکر شجاعت را زینت بخشید. و ذوالفقار خان و دیندار خان، جوہر
جلادت و کار طلبی نموده، زخمی برداشتند. اگرچہ ملازمان رکاب نصرت پیوند،
داد مردانگی دادند، لیکن از راجپوتان ضلالت شعار تیر تہورہای عظیم بوقوع
پیوست. چنانچہ راؤ ستر سال ہادا و رام سنگھ راتہور و بہیم پسر راجہ بتھلداس
کور و راجہ سیورام^۲، برادر زادہ مذکور و جمعی دیگر از نام آوران آن گروہ،
راہ خیرگی پیموده، بقول ہایون بسیار نزدیک رسیدند. و راجہ روپ سنگھ راتہور
از کمال جہل برہمہ^۳ آن گمراغان بقدم غرور پیش رفتہ، خود را بفیل سوازی اشرف
رسانیدہ و پیادہ شدہ آثار بیباکی بظہور آورد و بروفق مضمون :-

چو پروانہ خود را زند بر چراغ   نمیرد چراغ، او ہمیرد بداغ

نقش کج اندیشی آن بد کیشان درست نشسته، بدالات تیغ بہاداران نصرت
شمیم، رہ نورد وادی عدم، و شعلہ افروز دار جہنم گردیدند و دارا شکوہ
بعد مشاہدہ اینحال و برگشتہ شدن رستم خان و راؤ ستر سال، و دیگر عمدہ ہای
راجپوتان، دسی چند ایستادہ بقدر کوششی نموده، و درین وقت مجد صالح^۴

۱ - سآ: 'ٹھکداس کور' - ۲ - بی: 'شیورام' - ۳ - معتمد خان مجد صالح
خواہی: ابتدا بمشرقی توپخانہ پادشاہی و منصب در خور سرفراز بود، سال
بیست و چہارم، بانضمام کوتوالی لشکر و اضافہ منصب مہاہی گردانیدہ
شد. اواخر سال بیست و ہشتم، از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری دو صد
سوار و خطاب معتمد خان عز امتیاز یافت. سال سیم از اصل و اضافہ بمنصب
دو ہزاری دو صد سوار نواختہ شد. و متصل سموگرہ در اتناہ زد و خورد
نامبرده کہ از جانب دارا شکوہ بخطاب وزیر خانی، نام آور شدہ بود،
مطابق سنہ ۱۰۶۸ھ مقتول گردید. (مآثر الامراء: ۳: ۵۱۰ - ۵۱۱) -

دیوانش که او را خطاب وزیر خانی داده بود، و سید ناصر خان یارمه که از سرداران خوب او بود، و یوسف خان برادر دلیر خان که افغانان اوزبکیه او را از جوانان دلاور و در سپاهیگری^۱ ثانی اثنین مهین برادرش ششمردند، از آب تیغ مجاهدان شهامت پرور، شربت هلاک چشیدند. و مقارن این حال، چند بان ستواتر از توپخانه^۲ هاپون، بفوج قول^۳ و اطراف فیل سواری او رسید. با آنکه هنوز جمعی با او بودند، و کار نبرد باآخر نرسیده بود، بی سلاح و پراق با پای برهنه براسپ سوار شد. ازین حرکت و اضطراب بی هنگام، لشکر او که از صدمه^۴ انتقام بهادران فیروز مند، بکام انهزام ایستاده بودند، پراکنده و پریشان شده، راه فرار پیمودند و خود نیز بیش ازین تاب مقاومت نیاورده (برگ ۳۵۹ الف) بکام ناکامی راه ادبار پیش گرفت. و سپهر شکوه نیز در اثنای گریز باو پیوست و نسایم نصر و قائید بر شقه^۵ رایت ظفر طراز وزید. و صدای کوس فتح و شادیانه^۶ نصرت با وج اقبال رسید:

قرین شد بهم این دو فتح غریب   چو نصر من الله و فتح قریب^۷

و از بدایع آیات اقبال ابن مورد الطاف ذوالجلال، آنکه از غنیم آنقدر سرداران و سپه سالاران بقتل رسیدند که کار آزمایشان معارک هیجا مثل آن کم نشان توانند داد. تا به تاپینان آنها و سایرالناس چه رسد^۸ (؟) از رؤس عساکر نصرت قرین، غیر عمده نوئینان، اعظم خان عرف ملتفت خان که دران آوان خدمت دیوانی اعلی داشت، چون مسلح بود از غلبه^۹ حدت هوا و شدت گرما جان بجان آفرین سپرد. و [از] تهذیب اخلاق و دیگر کمالات انسانی آراسته بود و طبع موزون داشت ازوست:

بخواب دیده ام آن طره پریشان را   تمام عمر دگر خواب من پریشانست

و عیسی بیگ وکیل مخاطب بسزاوار خان و هادیداد خان و سید دلاور خان دیگر کسی در عرصه تلف نشد. و آسیب زخم جزبه بهادر خان و ذوالفقار خان

۱ - سید سجاعت - ۲ - سآ : 'با فوج هراول' - ۳ - شقه = (ع) (بکسر شین و فیل تیغ مشدد) نیمه ای از چیزی - نیمه چیزی که بدرار شگافته شده باشد (بکسر عمید) - ۴ - القرآن : ۶۱ - ۱۳ - ۵ - این جمله جزوی است از جمله ای که در عالمگیر نامه اینطوری نوشته شده است 'از سرداران و نوکران نصرت قرین که درین جنگ از آسیب ناوک اجل جان برده بودند، که کسی بی شک و رخمی بر نداشت' - ۶ - سید ناصر خان یارمه که از صدمه رسد.

و مرتضی خان و دیندار خان و محمد صادق و میریز مہمند^۱ بدیگری از عمدہ ہا
 نرسید۔ و از فوج مراد بخش، غریب دامن سیسودہ، عم رانا راجہ جیسنگھ^۲ و
 سلطان یار^۳ پسر ہمت خان^۴ قدیم و سید شیجن بارہہ و چندی دیگر نقد جان
 درباختند۔ و بالجملہ دارا شکوہ پس از الہزام با پسر و چندی از نوکران،
 نزدیک بوقت شام، خود را بمستقرالخلافتہ اکبرآباد رسالیدہ بمنزل خویش درآمد۔
 و از کمال انفعال و ملاحظہ^۵ توییح بخدمت اعلیٰ حضرت نرفتہ^۶، تا سہ پاس شب،
 آنجا بسر بردہ، اواخر شب مذکور زوجہ و صبیبہ و بعضی دیگر پردگیان و برخی
 از جواهر و مرصع آلات و پارہ اشرفی و طلا ہمراہ برداشتہ، با سپہر شکوہ [و]
 معدودی از نوکران کہ ہمگی دوازده سوار بودند، بسمت دارالخلافتہ شاہجہان آباد
 رھگرای وادی ناکامی گشت۔ اگرچہ در دو سہ روز قریب پنجمہزار سوار و بعضی
 کارخانجاتش در راہ باو رسیدند، لیکن اکثر خزانہ و جواهر و مرصع آلات و
 کارخانہ جات و فیلان و اسپان و سایر اسباب حشمت و تہماتش در اکبرآباد ماند۔
 و پارہ دیگر در جنگ گاہ و برخی در شہر بتاراج حادثہ رفت۔ و پیشتر مردمش
 جدائی گزیدہ، اختیار بندگی درگاہ آسائجاہ نمودند۔ و پادشاہ عالم ہر یکی را
 بمنصبی افزون تر از آنچه کہ پیش او داشت، بر نواختند:

زر و سیم و مالش بناچار ماند   چمن بیخس و گنج بی مار ماند
 ازو دولت عاریت، تافت رو   فلک دادہ خویش بگرفت ازو

القصد، شہنشاہ فیروزی اساس، لوازم سپاس الطاف نصرت بخش حقیقی، بجا
 آورده، با افواج ظفر اعتصام، بتوزک تمام روان شدند۔ و بمنزلگاہ اعادی رسیدہ،
 درخیمہ^۷ دارا شکوہ کہ هنوز برپا بود، شرف نزول ارزانی داشتہ، تا رسیدن
 اردوی معلی و دولت خانہ^۸ والا، آنجا بسر بردند۔ و نوئینان و سایر عمدہ ہا و
 اعیان تسلیم مبارک باد نمودہ، مورد انظار تحسین گردیدند۔ و پرتو تفقد
 شاہنشاہانہ بحال سلطان مراد بخش (برگ ۳۵۹ ب) کہ زخمی چند برداشتہ بود،
 گسترده شد۔ و جراحان صاحب وقوف را بمعالجتہ^۹ او گماشتند۔ و جمعی کہ درین
 نبرد مرد آزما، مصدر جد و جہد گشتہ بودند، بشرایف عواطف، نوازش پذیرفتند
 و بعد از رسیدن اردوی نصرت قرین، دولت خانہ^{۱۰} ہاپون را بفر نزول اشرف،

۱۔ سآ 'ضمند'۔ ۲۔ عالمگیر نامہ: ۱۰۸ و سآ: 'راجسنگھ'۔ ۳۔ آ: 'غیرت خان
 سہراب خان و دیگر مردمان و سرداران' کہ غیر مربوط است'۔ ۴۔ سآ:
 'ہمت قدیم'۔ ۵۔ سآ: 'نیز نرفتہ'۔

مہبط انوار عز و شرف ساختند۔ روز دیگر رایت ظفر پیکر، بشکاکہ سموگرہ ارتفاع یافت۔ و درین تاریخ مجد امین خان خلف معظم خان، بر سایر بندہ های عتبہٴ خلافت، سبقت جستہ، کامیاب دولت آستانبوس گشتہ، بمرحمت خلعت خاص و اضافہٴ ہزاری ہزار سوار، بمنصب چہار ہزاری سہ ہزار سوار، سربلندی یافت۔ و درین روز معذرت نامہٴ مشتمل بر اعتذار وقوع قتال کہ بحکم شرع دران معذور بودند، بخدمت اعلیٰحضرت فرستادند۔ روز دیگر کہ مقام بود، اعتقاد خان^۲ ولد یمین الدولہ آصف خان مغفور و جعفر ولد اللہ وردیخان^۳ و غضنفر خان برادر او و فاخر خان نجم ثانی، باستلام سدہٴ سنیہ، ناصیہٴ سعادت بر افروختہ، بعنایت خلاع رتبہٴ امتیاز بر اندوختند۔ و دہم ماہ مبارک، باغ دلکشای نور منزل کہ در ظاہر مستقر الخلافہ اکبر آباد واقع است از نزول ہایون فیض اندوز گشت۔ و اعلیٰحضرت قدسی صحیفہ، در جواب معذرت نامہٴ خدیو جوان، مسحوب فاضلخان^۴ خانسامان و سید ہدایت اللہ^۵ صدر فرستادند۔ روز دیگر

۱۔ راجع بہ نامہٴ اعتذار در عالمگیر نامہ اشارہ ای نیست۔ ۲۔ اعتقاد خان میرزا بہمن یار: پسر یمین الدولہ خانخانان آصف خان است۔ در سال دہم فردوس آشیانی، بہ منصب پانصدی دویست سوار عز و افتخار اندوخت۔ بعد از جنگ دارا شکوہ در مقام سموگرہ، باحراز ملازمت عالمگیری کامیاب امتیاز گردید۔ در سال پنجم باضافہٴ ہزاری، بمنصب پنجہزاری ہزار سوار نواختہ شد۔ در سال پانزدہم سنہ ۱۰۸۲ ہجری عالم بالا شتافت (مآثر الامراء: ۱: ۲۳۲ - ۲۳۴)۔ ۳۔ آ: 'اللہ بردیخان'۔ ۴۔ ملا علاء الملک تونی: مخاطب بناضل خان در سال ہفتم اعلیٰحضرت از ایران بھندوستان رسید۔ در سال نوزدہم نخست بداروغگی عرض مکرر اختصاص یافت۔ در سال بیست و سوم بخطاب فاضل خان نامور شد۔ در سال ۱۰۶۸ ہجری دارا شکوہ از معرکہ عالمگیری عنان تاب گردید۔ اعلیٰحضرت فاضل خان را بگزارش لغتی پیغام زبانی بخلد مکان رخصت فرمود۔ در سال چہارم بہ پیشگاہ خلافت رسیدہ، برخی از جواہر و مرصع آلات، مرسلہٴ فردوس آشیانی، از نظر گذرانید۔ پانزدہم ذیقعدہ سال ۱۰۷۳ ہجری بتفویض رتبہٴ والای وزارت مشرف شد۔ بیست و ہفتم ہجری ماہ رحلت کرد۔ (مآثر الامراء: ۳: ۵۰۴ - ۵۰۵)۔ ۵۔ سید ہدایت اللہ صدر: پسر سید احمد قادری است، کہ در عہد جنت مکانی بصدارت کل می پرداخت۔ بعد از وفات سید جلال، سید ہدایت اللہ از اصل و اضافہٴ بمنصب ←

قبضہ شمشیر موسوم 'بعالم گیر'، کہ ہائے این معنی بالہام ملہم غیبی از آنحضرت بوقوع آمد، مصحوب مشار الیہا رسول نمودند۔ و درین تاریخ طاهر خان و قباد خان و فیض اللہ و سر بلند خان و نوازش خان و خسرو سلطان و دیگر پسران و بناپر نذر محمد خان، و جمعی دیگر از بندہ های بارگاہ خلافت، احراز دولت آستانہ بوس نمودہ، بعنایت خلعت مباهی گشتند۔ و چون مردم مراد بخش دست^۲ تعدی باہل شہر دراز داشتند، و ہتک عرض و ناموس مردم بینمودند، دوازدم^۴ ماہ مذکورہ، بادشاہزادہ والا تبار محمد سلطان و خانخانان بنیادرسہ سالار با فوجی از جنود قاہرہ داخل شہر گشتہ، مزیدہ امن و امان بسکنہ آن رسانیدہ، در صد ہندویست شدند، و چہاردم^۵ عمدہ امرای بلند مکان خانجہان^۶ مہین خلف یمن الدولہ آصف خان مغفور کہ حضرت اعلیٰ، بعد از استماع خبر ہزیمت یافتن داراشکوہ

← ہزاری ذات صد سوار برنواختہ، بارگاہ سلطانی طلبیدہ شد۔ در اوایل سلطنت خالد مکان چون صدارت از تغیر او ہمیرگ شیخ ہروی مقرر شدہ، او سالی چند بانزوا گذرانیدہ آنجہائی گشت۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۴۵۶ - ۴۵۷)۔

۱۔ نوازش خان میرزا عبدالکافی : برادر علاق اصالت خان و خلیل اللہ خان میربخشی امت۔ میر عبدالکافی سال نوزدم^۷ بخطاب نوازش خان مشرف شد۔ در سال سی ام از تغیر میرزا سلطان صفوی قور بیگی گردید۔ در فرمانوایی عالمگیر بادشاہ بفوجداری ماند و رخصت یافت و سال ہشتم^۸ ہجرت رحلت کرد۔ مآثر الامراء : ۳ : ۸۲۸ - ۸۳۰)۔ طبق عالمگیرنامہ : ۹۰۸ بتاریخ نوزدم^۹ محرم سال ہشتم رحلت کرد۔ ۲۔ 'خسرو سلطان و دیگر پسران و بناپر نذر محمد خان ...' در عالمگیر نامہ مسطور نیست۔ ۳۔ برای تانیل رک عالمگیر نامہ : ۱۱۳ - ۱۱۴ - ۱۱۵ در واقعات عالمگیری : ۵۹ 'یازدم^{۱۰} شہر رمضان المبارک ۱۰۶۸ھ مسطور است۔ ۵۔ در واقعات عالمگیری : ۵۹ آن نامہ ہا ہم نقل نمودہ شدہ کہ شاہجہان و اورنگزیب بہ یکدگر نوشتند۔ ۶۔ خانجہان امیر الامرا شایستہ خان، پسر یمن الدولہ آسنجہان است۔ نامش میرزا ابو طالب، سال بیست و یکم^{۱۱} جہانگیری، بخطاب شایستہ خانی ناسوری اندوخت۔ در سال دوازدم^{۱۲} فردوس آشیانی بصاحبصوبگی بہار و پتمہ سر بر افراخت۔ سال سیم^{۱۳} بمنصب والای شش ہزاری شش ہزار سوار، دوامپہ سہ اسپہ و والا خطاب معتبر خانجہان مفتخر گشت۔ در سال ۱۰۷۰ھ بصوبہ داری دکن اختصاص یافت۔ در سال سی و ہشتم^{۱۴} عالمگیری ۱۱۰۵ھ بدارالہقتا شتافت (مآثر الامراء : ۶۹۰ - ۷۰۶)۔

، باغوا ، وی را دستگیر کرده ، مقید ساخته بودند ، پس از دو روز بر بیگناهی آن خان والا مکان مطلع شده ، او را از قید رها نموده بوداد ، بتلثم عتبه جلال ، ظامت زدای اختر بخت گشته ، شمول عواطف بیکران گردید . و خلیل الله خان که اعلیحضرت او را با فاضلخان برای مطلبی و گذارش پیامی فرستاده بودند ، ناصیه سای آستان سپهر نشان شد . و خدیو زمان جواب مطلب بوساطت فاضل خان بخدمت اعلیحضرت فرستاده ، خلیل الله خان را در ملازمت اشرف نگاهداشتند . پانزدهم قاسم خان و اسد خان^۲ (برگ ۳۶ الف) بخشی دوم و نامدار خان^۳ و ظفر خان بخشی دوم و جمعی دیگر از امراء بتقییل عتبه اقبال سربلند گشتند . و جعفر ولد

۱ - سآ : 'جهت ساسی آستان گشت - ۲ - آصف الدوله جملة الملک اسد خان عهد ابراهیم : پسر ذوالفقار خان قرا مانلو است . سال بیست و هفتم اعلی حضرت بخطاب اسد خان و خدمت آخته بیگی نوازش یافته ، آخرها ببخشی گری دوم پایه اعتبار افراخت . بعد از جلوس عالمگیری بدتها سرگرم ببخشیگری دوم بوده ، سال پنجم بمنصب چهار هزارى دو هزار سوار مفتخر گشت ، سال سیزدهم بتفویض نیابت وزارت سباهات اندوخت . در سال چهل و پنجم بخطاب امیر الامراء نواخته شد . بعد ارتحال خلد مکان ، پادشاهزاده عهد اعظم شاه ، باعزاز و احترام او کوشیده و بخطاب نظام الملک آصف الدوله سر افراخت . در سال پنجم جهاندار شاه سنه ۱۱۲۹ هـ عصر نود و چهار سالگی رحلت کرد . (سآ اثر الامراء : ۱ : ۳۱۰ - ۳۲۱) - ۳ - نامدار خان : پسر عمدة الملک جعفر خان است . سال نوزدهم جلوس فردوس آشیانی او بمنصب پانصدی صد سوار ، کامیاب شد . سال سیم بداروغگی دولت خانه خاص و از اصل و اضافه بمنصب دو هزارى و پانصدى ، هزار و پانصد سوار ، درجه اعتلا پیمود . پس از هزیمت دارا شکوه در جنگ سموگره ، او نیز بملازمت عالمگیری پیوست ، سال دهم به تفویض فوجداری سرکار مراد آباد و عنایت خلعت و اسپ با ساز طلا سوقر شد . سال هیجدهم بصوبه داری اوده مقرر شد . و هائسال درگذشت . (سآ اثر الامراء : ۴ : ۸۳۰ - ۸۳۳) - ۴ - سآ : 'جعفر الله' : الله وردیخان جعفر خان : پسر الله وردیخان است . در سال بیست و یکم بمنصب هزارى دو صد سوار ، سرفرازی یافت . و بعد از هزیمت دارا شکوه چون باغ نور منزل موکب عالمگیری نصارت یافت ، بفوجداری متھرا تعین یافت . پس تر با فزونی بمنصب و خطاب الله وردیخان عالمگیر شاهی ، بلند نامی گرفت . در سال سوم از فوجداری متھرا تغیر یافت . بفوجداری گورکھپور تعین گشت ←

اللہ وردیخان ، بفوجداری چکام ستورا ، سرافرازی یافت^۱ - و ہفدہم^۲ بادشاہزادہ محمد سلطان بموجب فرمان ، داخل قلعہ مبارک شدہ ، بملازمت اکسیر خاصیت جسد بزرگوار ، دریافتند - و نوزدہم پردہ آرای ہودج عزت ، ملکہ تقدس نقاب ، بیگم صاحب بموجب امر اعلیحضرت ، بیاغ نور منزل آمدہ ، ادراک ملاقات ہایون نمودند - و زہدہ امرای منیع الشان جعفر خان^۳ و تقرب خان حکیم^۴ ، سعادت اندوز ملازمت اشرف گشتند - و همچنین دیگر امرای عالی مقدار و سایر ملازمان عتبہ خلافت ، فوج فوج روی امید ، بدرگاہ عالم پناہ آوردند - و ہر یکی در خور حالت ، مخصوص عاطفت گشت - و رای رایان موسوم بر گناٹھ^۵ ، سر دفتر این

← در سال دوازدهم سنہ ۷۹ . ۱۰۵۱ در اللہ آباد بساط حیات در پیچیدہ (مآثر الامراء :

۱ : ۲۲۹ - ۲۳۲) -

۱ - عالمگیر نامہ : ۱۱۵ ' و بعنایت خلعت و فیل با مادہ نیل و از اصل و اضافہ بمنصب سہ ہزاری سہ ہزار سوار از آنجملہ ہزار سوار دو اسپہ و سہ اسپہ نواختہ^۱ - ۲ - برای تفصیل رک بہ خانی خان ۲۲ - ۳۳ - ۳ - جعفر خان عمدۃ الملک : خلف الصدق میر بخشی است - چون پدرش در گذشت ، جعفر خان باضافہ ہزاری ذات پانصد سوار ، بمنصب چہار ہزاری دو ہزار سوار سر بر افراخت - در سال سی و یکم خان مذکور بتفویض وزارت کل و عمایت قلمدان مرصع ، نواختہ شد - بعد از جلوس ثانی عالمگیر بہ جعفر خان صوبہ داری مالوہ تفویض یافت ، در سال ششم بخدمت وزارت اعظم بر نواختند ، در سال سیزدہم سنہ ۸۰ . ۱۰۵۱ خان مذکور در شاہجہان آباد رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۵۳۱ - ۵۳۵) - ۴ - تقرب خان حکیم داؤد : پسر حکیم عنایت اللہ است - پس از فوت پدر در خدمت شاہ عباس ماضی ، بمجرمیت استیاز یافتہ ، بعد از ان از شاہ صفی سلوک ناہموارہ دیدہ ، در ۵۳ . ۱۰۵۱ سال ہفدہم عرش آشیانی ، از ملازمت شاہی مشرف شد - بمنصب ہزاری و انعام بیست ہزار روپیہ ، کامیاب گردید - در سال بیستم ، خطاب تقرب خان یافت - در سنہ ۶۸ . ۱۰۵۱ در حضور عالمگیر بادشاہ آمد - بانعام سی ہزار اشرفی ، بتازگی کامیاب مراحم گشت - پس از ان بنا بر جہتی مورد عتاب عالمگیری گردید - و چندی در گوشہ نشینی بسر برد ، در سال پنجم ۷۳ . ۱۰۵۱ رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۴۹۰ - ۴۹۳) - ۵ - راجہ رگناٹھ : از پیش آوردهای سعد اللہ خان است - اواخر سال بیست و سوم شاہجہانی ، بخطاب ←

دیوان ، با جمیع مقصدیان دیوانی ، جبهه ساری عتبه علیہ گشت - و برخی از مراتب ملک و مال کہ درین مدت فتور و اختلال بقواعد آن راه یافته بود ، بعرض اشرف ابن واقف رموز سلطنت و فرمانروایی رسانید - و دران باب با حکام کرامت نفاذ ، ماسور و مسترشد گردید - و از غره این ماه تا این تاریخ ، جمعی کثیر بعنایت بادشاهان بهره ور شدند - از آن جمله بادشاهزاده محمد سلطان بمرحمت جریحه و خنجر مرصع با علاقه مروارید و دو زنجیر فیل و سلطان مراد بخش بانعام بیست و شش لک روپیہ نوازش یافتند - و مجموع تا بینان خانانان و نجابت خان دو اسپه سه اسپه مقرر گشت - و شجاعت خان پسرش باضافه دو هزاری سه هزار سوار ، بمنصب پنجهزاری پنج هزار سوار ، کاتب گشته ، بخطاب خان عالم مخاطب گردید - و خالزمان برادر اعظم خان و هوشدار خان ، خلفش کہ بسبب قوت آن خان مرحوم سوار گوار بودند ، بعطای خلعت خاص از لباس کدورت بر آمدند - و علی هذا القاس جمیع امراء و ارباب مناصب بعظایای نقود و اسپان و اخیال و خلایع و اضافہ ها ، باندازه رتبه ، سرفراز گشتند - و بیستم ، رایات نصرت طراز بعد اقامت مدت سه روز ، در باغ نور منزل ، سوار فیل سپهر مانند گشته ، لوای توجه بشهر افراختند :

ظفر از زمین نصرتش از یسار فلک یاور و اختر بخت یار
و خلایق را از مشاهده خورشید عالم جلال آرا دیده امید تازه روشنی پذیرفت - و منزل دارا شکوه فیض اندوز نزول هایون گردیده و خلیل الله خان باضافه هزاری سوار ، بمنصب والای شش هزاری شش هزار سوار ، چهار

رای و عطای قلندران طلائع نوازش یافتند ، سال بیست و ششم باضافه در خور ، بر منصب و دفتر داری خالص متعین شد - بعد جنگ اول دارا شکوه ، او با اهل قلم بملازمت عالمگیری پیوست - سال ششم عالمگیری مطابق سنه ۱۰۷۳ . رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۲ : ۲۸۲) -

۱ . عالمگیر نامه : ۱۱۷ 'خانخانان بهادر سپه سالار کہ بمنصب هفت هزار سوار سرفراز بود ، مجموع تا بینان از دو اسپه و سه اسپه مقرر گشت' - ۲ - سا : 'بیمثال' - ۳ . عالمگیر نامه : ۱۱۹ 'خلیل الله خان کہ سابق پنج هزاری پنج هزار سوار از آخمنه دو هزار سوار دو اسپه و سه اسپه منصب داشت ، بمنصب والای شش هزاری شش هزار سوار دو اسپه و سه اسپه بلند رتبه گردید' -

هزار دو اسبه سه اسبه بلند رتبه گردید - و عهد امین خان خدمت میر بخشگیری ،
والا پایگی اندوخت - تربیت خان^۱ ، بنظام مهام بلده اجمیر معین^۲ شد - و خانزمان
از اصل و اضافه بمنصب چهار عزازی دو هزار سوار و عنای نقاره و قلعداری
ظفر آباد^۳ سر بلند گشت - و بیست و یکم در همان منزل ، اسد خان بخشی دوم و
قبض الله^۴ خان و طاهر خان و قباد خان و اندرمن^۵ و غیره باضافه امتیاز یافتند -

۱ - تربیت خان برلاس شفیع الله ، ولایت زا بود - در عهد فردوس آشیانی در
سلک ملازمان بادشاهی ، انسلاک یافت - و بتفویض خدمت میر توزکی سر بر
افراخت - در سال بیست و ششم بداروغگی توپخانه فایز شد - در سال سوم
عالمگیری بصاحب صوبگی دارالامان از تغیر لشکر خان دستوری یافت - در
سال ششم بسفارت ایران مرخص فرمودند - در سال بیست و چهارم ، بقوجداری
جونپور تخاصر جست - در آخر سال بیست و هشتم منہ ۱۰۹۶ھ بجای رحلت
کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۴۹۳ - ۴۹۸) - ۲ - عالمگیر نامہ : ۱۱۹ 'تربیت
خان باضافه هزار و پانصدی دو هزار سوار بمنصب چهار عزازی چهار هزار
سوار سرفراز گشته' -

۳ - Zafarabad town in the district and tehsil of Jaunpur,
United Provinces, situated in 25° 42' N. and 82° 44' E.
on the right bank of Gmati. According to the local
tradition, the town was formerly known as Manaich
and contained forts named Asni and Ratagarh.
Imperial Gazetteer, vol. xxiv, p. 426.

۴ - صاحب عالمگیر نامہ : ۱۱۹ افزایش منصب اسد خان را در وقایع بیستم
رمضان نوشته است - ۵ - برای تفصیل مناصب این منصب داران رک بہ
عالمگیر نامہ : ۱۱۹ - ۱۲۰ - ۶ - اندرمن : پسر راجد بہار سنگھ است -
بعد فوت پدر خود ، در عهد اعلیٰ حضرت بمنصب پانصدی چهار صد سوار ،
سرافرازی یافته ، سال سیم بیساق دکن نزد اورنگ زیب دستوری یافت - در
عهد خلد مکن ، سال اول بہ تنبیه چنیت بندیلہ مأمور شد - پس تر تعینات
دکن گشته ، بافزونی منصب و خطاب راجگی و عنای وطن در قبول سرمایہ
کسیابی اندوخت - در سال نوزدهم روزگار حیاتش بسر آمد (مآثر الامراء : ۲ :

- (۲۹۳ - ۲۹۵)

(برگ ۳۶ ب) و درینجا بعضی اشرف رسید که دارا شکوه با قریب پنجهزار سوار، چهاردهم ماه رمضان در شاهجهان آباد رسیده در قلعه شهر کهنه فرود آمده و بقصد سامان فتنه در دهلی، بساط توقف گسترده است. دست تعرض باسعه و اموال و اسپان و اقیال سرکار خاصه بادشاهی و نقود و اجناس و ذخایر امراء دراز نموده، انتظار ملحق شدن سلیمان شکوه، با لشکری که از پتنه بطلب او می آید، میکشد. اگرچه پیش نهاد اراده والا، اعزاز ملازمت اعلیحضرت بود که بی توسط اغیار، غبار خاطر آنحضرت را بسر آستین اعتذار بزدایند، لیکن چون دارا شکوه بنوشته های پنهانی خاطر آنحضرت را بوسوسه انداخته بود و نیز از آنجانب امری که محرک سلسله ملاقات باشد، بظهور نه پیوست، لاجرم خدیو دقایق شناس ترک آن عزیمت نموده باقتضای مصلحت دولت، عازم نهضت دارالخلافه شدند. و بادشاهزاده نجد سلطان را بنظم امور مستقرالخلافه اکبر آباد معین ساخته، بمرحمت خنجر مرصع با علاقه مروارید و دو زنجیر فیل و دو اسپ عربی و شصت اسپ ترکی و انعام دو لک روپیه، نواختند. و اسلام خان را باتالیقی آن نهال گلشن دولت مقرر کردند. و فاضل خان را بجهت خدمت حضرت اعلی و پرداخت منہات بیوتات و کارخانجات سرکار خالصه شریفه، و ذوالفقار خان را بحراست قلعه مقرر فرمودند. و تقرب خان که بمزاج اشرف آشنا شده بود، حکم فرمودند که در بهبود و بعلاج بقیه کوفت و تدبیر صحت آنحضرت قیام نماید و او را بعنایت خلعت خاص و جمدهر مرصع با علاقه مروارید و انعام هزار اشرفی، کامیاب مراحم بادشاهانه گردانیدند.

—o:—

۱ - عالمگیر نامه: ۱۴۰ 'در قلعه بابر شهر کهنه' - ۲ - برای تفصیل رک به
عالمگیر نامه: ۱۲۱ - ۱۲۲ - ۳ - سآ: 'آفاق فتح' - ۴ - سآ: عازم شاهجهان
آباد شدند.

نہضت موکب مسعود بصوب دارالخلافت شاہجہان آباد و شرح مواج دیگر

بیست و دوم ماہ مبارک رمضان نہضت ہوئی، موضع جندار پور میں فیض انزول فروغ میمنت بخشید۔ و درین روز بادشاہزادہ ستودہ شہ نجر قندہ بموجب فرمان والا خدمت جہم لحدہ شائقہ، احرار شرف ملازمت نمودہ، انصاف میر نذرا گذرانیدہ، مشمول عواطف مہربانی شدہ، معاودت فرمودند۔ و بیست و چہارم در منزل گیات۔ بی، خیر فرار دارا شکوہ از دشمنی، معروض برآمد۔ حجاب خلافت شد۔ و درین ایام خان دوران با برخی سداکر تسخیر قلعہ کراچی کہ یہ قلعہ از جانب دارا شکوہ، در آنجا بحکومت قیہ داشت، معینہ کشت و از منصب کہ پنجہزاری پنجہزار سوار بود، دو ہزار سوار دو ایہ ماہ ایہ ساختند۔ و ارادت خان بن اعظم خان کتان کہ چندی در زمان اعلیحضرت

۱۔ عالمگیر نامہ: ۱۲۴۔ انصاف میر و چہار ہزار رویہ: ۲۔ برای وتیہ بیست و یکم رمضان رک بہ عالمگیر نامہ: ۱۲۵۔ ۳۔ شہادت خان سید قلعہ پارہہ: ابتدا نوکر دارا شکوہ بود، در ایامی کہ دارا شکوہ عزیمت یافت، راہ پنجاب پیش گرفت، او با شجاع سلاقی شد۔ در جنگ۔ او شریک بود۔ سال اول جدوس عالمگیری بہ پیش گاہ سعادت رسید۔ بعدیت حمت و منصب ماہ ہزاری ہزار سوار و خصب شہادت خان چہرہ اعتبار بر افروخت۔ سال چہارم از قلعہ دہری غزین معزول شد۔ در حکم کومکیان کیں منتقم گردید۔ تا سال بیست و چہارم عالمگیری حیات بود۔ (مآثر الامراء: ۲: ۶۸۱-۶۸۳)۔ ۴۔ برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ: ۱۲۶۔ ۵۔ مآثر انقیر ساختند۔ ۶۔ ارادت خان میر اعظم: پسر اعظم خان جدگیری ست۔ در عہد فردوس آشیانی پس از فوت پدر بمصوب نہضتی انصاف سوار انبیز یافتہ، تیسر تری روی عزت بر افروخت۔ در سال بیست و پنجم بخطاب اردت خان محاطب شد۔ در اواخر عہد اعلیحضرت بہ بر وجہی از منصب معزول گردید۔ در ابتدای عہد عالمگیری، مشمول سعادت خسروانہ کشت۔ بر منصب سابق قایم گشتہ بصوبہ داری اودد معین شد۔ اما بعد از دو ماہ و چند روز در ذی الحجہ سنہ ۱۰۶۸ھ ہانجا درگشت۔ (مآثر الامراء: ۱: ۲۰۳-۲۰۶)۔ ۷۔ آ: 'یرند خان برج'۔

بی منصب بود ، از اصل و اضافه بمنصب دو هزار^۲ و پانصدی هزار و پانصد سزار ، سرفراز شده بصوبه داری اوده و عبدالنبی خان بنوحداری اتاوه^۳ ، و قلندر بیگ^۴ بقلعدهاری کلیان^۵ دستوری یافتند . و مختار خان بن مختار خان بنوحداری ناندور^۶ . و هوشدار خان بخدمت داروغگی غسل خانه ، از تغیر خانه زاد خان خلعت سرفرازی (برگ ۳۶۱ الف) پوشیده ، میر بهادر^۷ دل^۸ ولد مختار خان مرحوم

۱ - مآ : بمنصب دو هزار پانزده هزار و پانصد سوار^۲ - ۲ - عالمگیر نامه : باضافه هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار بمنصب سه هزاری سه هزار سوار ، از آنجمله هزار سوار دو اسپه و سه اسپه .

۳ - Atava: Tieffenthaler (vol. i, p. 166) mentions Atava as belonging to the sarkar of Agra. *Tabaqat-i-Nasiri* p. 470, footnote I.

۴ - قلندر بیگ : پسر الف خان امان بیگ است - شش صدی شاهجهانی بود - بعد نخستین محاربه دارا شکوه ، از موارد تفصیل عالمگیری ، بخطاب خانی و قلعدهاری کلیان ، مضاف صوبه بیدر سرفرازی یافته برخصت دکن جمعیت اندوخت - در سال پانزدهم بنوحداری و قلعدهاری ظفر آباد بیدر ، تعیین گشت - چون قلعده نلدرک مفتوح گشت ، حکومت آنجا بنام او تفویض یافت - پیش از فتح بیجاپور بیک سال درگذشت - (مآثرالامراء : ۱ : ۱۹۲) -

۵ - Kalyan town, headquarters of the taluka situated in 19° 14' N. and 73° 10' E. The name of Kalyan appears in the ancient inscriptions, which have been attributed to the first, second, fifth or sixth century A. D. According to Periplus, Kalyan rose to importance about the end of the second century. *Imperial Gazetteer*, vol. xiv, p. 322. ۶ - Nandura: Town in the Malkapur taluk of Buldana district, Berar, situated in 20° 49' N. and 76° 31' E. *Imperial Gazetteer*, vol xviii, p. 361.

۸ - عالمگیر نامه : ۱۲۷ 'نا نذیر' - ۸ - بی : 'میر بهادر ولد مختار خان . ۹ - جانسپار خان میر بهادر : پسر سوم مختار خان سبزواری است - میر بهادر دل

از اصل و اضافه بمنصب هزاری پانصد سوار و بخطاب جانسپار خانی، عز امتیاز اندوخت - و در همین ایام سلطان مراد بخش به بخشش دو صد و سی و سه سراسر نوازش یافت - و شفقت الله وند سزاوار خان مشہدی بخطاب سزاوار خانی نامور گردید - مبلغ ماہ مبارک بہادر خان را با گروہی از مبارزان متعاقب دارا شکوہ معین ساختند - و از اصل و اضافه بمنصب چہار ہزاری دو ہزار سوار و انعام سی ہزار روپیہ نواختند - درین ہنگام بادشاہزادہ والا گوہر مجد معظم را کہ در دکن بودند، پارسل خلعت خاص، شرف اختصاص بنشیدند - و مہابت خان صوبہ دار کابل و وزیر خان صوبہ دار خاندیس و سیادت خان ناظم امور

← نام داشت - بعد از جنگ دارا شکوہ از اصل و اضافه بمنصب ہزاری پانصد سوار مباحی گشتہ بخطاب جانسپار خانی نامور گردید - در سال بیست و چہارم بقلعہ داری بیدر اختصاص یافت - پس از آن بصاحب صوبگی حیدر آباد رایت بلند پایگی افراخت - در سال چہل و پنجم ۱۱۳۰ھ رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۵۳۵ - ۵۳۷) -

۱ - برای تفصیل مناصب منصبداران کہ در فوق اسامی شان برده شدہ و دیگران و وقایع تاریخ بیست و ہفتم رمضان رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۲۷ - ۱۲۸ -
 ۲ - بی 'یاور خان را' - ۳ - مہابت خان میرزا لہر اسپ : پسر مہابت خان خانخانان سپہ سالار است - در سر آغاز جلوس شاہجہانی بمنصب دو ہزاری ذات، ہزار سوار سر امتیاز بر افراختہ - در سال بیست و چہارم از اصل و اضافه بمنصب چہار ہزاری سہ ہزار سوار، سر بلند ساختہ، از تغیر خلیل الله خان میر بخشی گردانیدند - در آخر سال سی و یکم ۱۰۶۸ھ بصوبہ داری کابل دستوری یافت - در سال پنجم عالمگیری از صوبہ داری کابل معزول شدہ، شرف اندوز بلازمت پادشاہی شد - در سال شانزدہم بیندوبہست کابل روانہ گردید - در سنہ ۱۰۸۵ھ مبادی سال ہیجدهم رحلت کرد - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۹۰ - ۵۹۵) - ۴ - مآ : 'سعادت خان' - ۵ - سیادت خان میر زمین اندین علی : برادر اسلام خان مشہدی است - سال ششم شاہجہانی، بداروغگی داغ و تصحیحہ منصبداران، امتیاز پذیرفت - سال یازدهم از سابق و حال بمنصب ہزاری دویست سوار و خطاب سیادت خان، چہرہ عزت بر افروخت - سال دوم مطابق ۱۰۶۹ھ باجل طبیعی فوت شد - (مآثر الامراء : ۲ : ۴۶۳ - ۴۶۵) -

دارالخلافه شاهجهان آباد و سعادت خان قلعدار کابل را بعنایت ارسال خلعت خاص شرف اختصاص بخشیدند - و کنور لعل سنگه پسر رانا واجسنگه که از وطن آمده باستیلام سده سنیه ، ناصیه افروز طالع گشته بود ، بمرحمت خلعت فاخره و یک عقد مروارید ، کامیاب عزت گشت - و رانا ، پدرش ، بارسال سر پیچ مرصع ، از حضور پر نور ، سرافرازی یافت - و فیض الله خان از تغیر نوازش خان نور بیگی شد و خواجه نور که بخدمت حضور سر افرازی داشت بخطاب معتمد خانی سرفراز شده ، بخدمت گذاری اعلیحضرت رخصت یافته ، بعنایت خلعت و اسب با زین و ساز نقره و یک زنجیر فیل شمول عواطف شد - و راقم این شکرنامه که خدمت عرایض داشت ، از تغیر او بخدمت مزبور نیز سرفرازی یافت - و در روز عید دلیر خان که بعد از استماع خبر فتح اکبر آباد بیاوری بخت از همراهی سلیمان

۱ - سعادت خان پسر ظفر خان بن زین خان کوکه : نامبرده تا آخر عهد جنت مکانی بمنصب هزار و پانصدی هفتصد سوار سرفرازی داشته ، در سال دوازدهم شاهجهانی از اصل و اضافه پانصد دو هزاری هزار و پانصد سوار مرتقی گشت - سال سی و یکم بصیانت حصار کابل نامزد گردید - بعد ازان عنان حکومت بقبضه اقتدار اورنگ زیب آمد - سال دوم مطابق ۶۹ - ۷۱ شیرالله پسرش بزخم جمدهر او را گشت - (مآثرالامراء : ۲ : ۴۶۱ - ۴۶۳) - ۲ - عالمگیر نامه : ۱۲۹ 'کنور لال سنگه' - ۳ - عالمگیر نامه : ۱۲۹ 'یک عقد مروارید و سر پیچ و طره مرصع' - ۴ - عالمگیر نامه : ۱۲۹ 'شب چهارشنبه یازدهم تیر هلال خجسته نال عیدالغفر از آفق سعادت طلوع نموده' - ۵ - دلیر خان داووزی : جلال خان نام ، برادر خرد بهادر خان روهیله است - چون در سال بیست و یکم مزاج اعلیحضرت از بهادر خان منحرف گردید ، سرکار قنوج و سرکار کالپی در عوض مطالبه سرکار والا ضبط شده فوجداری آن بحال بجلال خان تفویض یافت - و از اصل و اضافه بمنصب هزاری ذات هزار سوار و خطاب دلیر خان و مرحمت فیل سرافراز گردید - بعد از فرمانروایی اورنگ زیب او با دارا شکوه و سلیمان شکوه بود ، اما بعد ازان بتقبیل عتبه عالمگیر چهره دولت بر افروخته ، باضافه هزاری هزار سوار ، بمنصب پنجهزاری پنجهزار سوار ، نواخته شد - در سال بیست و یکم با افواج حیر آباد آویخته پیکار سخت دست داد - در مبادی سال بیست و هفتم سنه ۹۴ - رحلت کرد - (مآثرالامراء : ۲ : ۴۲ - ۵۶) - ۶ - سآ : نامه باکبر آباد بهادری طالع از همراه سلیمان شکوه -

شکوه، تخلف ورزیده بود، بتقبیل عتبه^۱ اقبال سر میانهات افراخت. و عطای خلعت و جمدھر با علاقه^۲ مروارید نوازش یافته باضافه^۳ هزاری سوار، بمنصب پنجهزاری پنجهزار سوار والا رتبه گشت. و عبدالله خان^۴ ولد سعید خان بهادر مرحوم که او نیز از سلیان شکوه جدا شده بود، احراز سعادت ملازمت نموده بعنایت خلعت و خطاب سعید خانی و اضافه^۵ پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری دو هزار سوار و پانصد سوار، مفتخر گردید. و دوم ماه فرخنده شوال آنروی آب قصبه متھرا [از سایه^۶] سنجی جهانکشا فروغ آگین شد. و روز دیگر کہ آن جا مقام بود عاظنت^۷ بادشاھانہ عمدة المصلحت القاہرہ، خان جہان را بمنصب ہفت^۸ هزاری ہفت هزار سوار، دو اسپہ سپہ و عطای خلعت خاص و جمدھر مرصع و شمشیر خاصہ نوازش نموده، بخطاب والای امیر الامرای بلند نامی بخشیدند. و شصت هزار روپیہ و محالی^۹ کہ دو کرور دام جمع آن بود، برسم انعام مکرمت فرمودند. و عبدالله بیگ^{۱۰} ولد علیمردان خان و

۱ - سعید خان عبداللہ خان چھار مین پسر سعید خان بہادر ظفر جنگ است، در سال بیست و پنجم شاھجھانی، بعد رحلت پدرش او از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری هزار و پانصد سوار، لوای افتخار بر افراخت. سال سی و یکم از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری دو هزار سوار و عطای علم و تقارہ و پس تر باضافه^۱ پانصدی طبل شاد کامی نواخت. بعد از جنگ سموگرہ او از دارا شکوہ جدا شدہ شرف ملازمت خلد مکان دریافت تتمہ^۲ احوالش بنظر لیامہ - (مآثر الامراء : ۲ : ۸۰۷ - ۸۰۸ - ۸۰۹) - در جمیع نسخہ ہا متھرا اسامہ^۳ است تصحیح از عالمگیر نامہ : ۳۱ - ۳۲ - صاحب عالمگیر نامہ : ۱۳۰ راجع بہ خانجہان در وقایع روز عید - نوشتہ است - ۴ - آ : بمنصب هزاری ہفت ہزار^۵ - ۵ - آ : محال جمع کرور دام^۶ - ۶ - کنج علیخان عبدالله بیگ : پسر علیمردان خان امیر الامرای است - سال بیست و ششم فردوس آشیانی، بمنصب هزاری پانصد سوار نواختہ شد. بعد از فوت پدر در سال سی و یکم از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی، هزار و پانصد سوار مرتقی گشت - سال اول عالمگیری ہمراہ خلیل اللہ، بتعاقب دارا شکوہ مأمور گردید. و پس تر بخطاب کنج علیخان مخاطب گشت. سال نهم از اصل و اضافه بمنصب سه هزاری دو هزار سوار سرفراز گشت. تتمہ^۷ احوالش بنظر فرسیدہ - (مآثر الامراء : ۳ : ۱۵۵) -

اعتقاد خان' خاندان اسلام خان مرحوم از همراهان ملیان شکوه، بمنزله بساط بوس
رسیده، بمرحمت خلعت و اضافه سرافراز شدند. و داراب^۲ ولد مختار خان مرحوم^۲
از کومکیان (برگ ۳۶۱ ب) دکن، بخطاب خانی و تفویض قلعداری احمد نگر،
سرافرازی یافت.

—:۱۵:—

۱. اشرف خان سیر بھد اشرف: اعتقاد خان، پسر کلان اسلام خان مشھدی
است. بعد از وفات پدرش، او باضافه پانصدی دو صد سوار بمنصب هزار و
پانصدی پانصد سوار مورد مرحمت پادشاهی گردید. در سال بیست و ہتم
خطاب اعتقاد خان یافت. پس از جنگ سموگرہ و ہزیمت دارا شکوہ، خان
مذکور از موافقت ملیان شکوہ تجلف ورزیدہ کامیاب افزایش منصب گردید.
در سال چہارم، بمناسبت اسم، خطاب اشرف خان یافت. نهم ذی القعدہ
سال ۱۰۹۷ھ رحلت کرد. (مآثر الامراء: ۱: ۲۷۲ - ۲۷۴) - ۲ - داراب
خان: پسر مختار خان سبزواری است. ہنگامیکہ اورنگ زیب برای امتیصال
دارا شکوہ از دکن عزیمت مستقر الخلافہ نمود، مشار الیہ در زمرہ کومکیان
دکن رخصت یافت. پس از فتح، اورنگ زیب او را بخطاب خانی نواختہ
بارسال فرمان تفویض قلعه داری احمد نگر سرہند گردانید. در سال نوزدہم
بمیر انشی منتخبر گشت. سال بیست و پنجم سنہ ۱۰۹۰ھ رحلت کرد.
(مآثر الامراء: ۲: ۳۹ - ۴۲) - ۳ - سآ: 'داراب خان'.

مفسرہ دستگیر شلن مراد بخش

و چون مراد بخش ز بی حواسی زیت متکثران در خلد بر عسری خارین
 تخریب نماند، عسری ز بی حواسی زیت متکثران در خلد بر عسری خارین
 در بعد توفیر شکر نشد، و مراد بخش زیت متکثران در خلد بر عسری خارین
 بخش خود دعوت بیخورد، و در بعد توفیر شکر نشد، و مراد بخش
 خطراتی پیدا نموده و مراد بخش زیت متکثران در خلد بر عسری خارین
 بروز بی حواسی زیت متکثران در خلد بر عسری خارین
 زیت متکثران در خلد بر عسری خارین
 وزیند چنانچه تخریب نمود، و تخریب نمود، و تخریب نمود، و تخریب نمود
 سعادت، از مرکز دولت کوچ نمود، و سعادت، از مرکز دولت کوچ نمود
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید، و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 شورش و عین و کد موی نشد، و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 بین بدین منتهی شد، و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 بخش تخریب نمود، و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 خوب بیخوردی صحت، و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 حال را بدین معنی عمده گردید، و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 سکونت باشد، و بدین جهت گروه بزرگ گردید

در عسری زیت متکثران در خلد بر عسری خارین
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید
 و بدین جهت گروه بزرگ گردید

جیسنگھ کہ برہبری بخت از ہمراہی سلیمان شکوہ تخلف ورزیدہ ، متوجہ سادہ اقبال گشتہ بود ، بزمین بوسی بارگاہ جلال نایز شدہ بعنایت خلعت خاص و شمشیر مرصع و فیل با مادہ فیل ، شرف اختصاص یافت . و رای سنگہ^۲ ولد راؤ امر سنگہ راتھور و سید فیروز^۳ خان^۴ کہ ہمراہ راہہ جے سنگہ آمدہ بودند و کیرت سنگہ پسر راہہ^۵ مذکور کہ بعد از جنگ دارا شکوہ بوطن رفتہ و ابراہیم خان خف علی مردان خان کہ بعد از شکست دارا شکوہ بمقتضای خاصی ہمراہی مراد بخش^۶ اختیار کردہ^۷ بود ، دولت آستانبوسہ دریافتہ بمرحمت خلعت سر افراز شداند . و کنور لعل سنگہ پسر رانا راج سنگہ بمرحمت سرپیچ و طرہ مرصع ، تارک مباحات افراخت . و الہ یار بیگ میر توڑک بخطاب الہ یار خانی مہاہی شدہ . و قطب الدین^۸

۱ - آ : سلیمان مادہ مخالفت ورزیدہ - ۲ - رایسنگھ پسر راؤ امر سنگہ راتھور بود . سال ہیزدہم شاہجہانی آمدہ شرف آستانبوس حاصل نمود . بمنصب ہزاری ہفتصد سوار سر بلندی اندوخت . سال بیست و پنجم از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی ہشتصد سوار کامیاب گشتہ ، چون وساوہ سلطنت بجلوس خاد مکان رونق گرفت ، او بعد وصول موکب ظفر کوکب ، بہتہرا آمدہ ملازمت دریافت . پس ازان خطاب راہگی یافت . سرداری قبیلہ راتھور و مرزبانی ولایت جودھپور بنام او قرار یافت . سال ہیزدہم در عین تہیہ^۹ جنگ با عبدالکریم میاند ، بنا بر عروض مرض بمقر اصلی شتافت . بمآثر الامراء : ۲ : ۲۳۵ - ۲۳۶) . ۳ - سید اختصاص خان ، سید فیروز خان ، برادر زادہ و خویش سید خان جہان بارہہ شاہجہانی است . پس از در گذشتن عم خود ، سال نوزدہم باضافہ پانصدی ششصد سوار ممتاز گشت . سال بیست و نہم بفوجداری برج بہاندر و شاہزادہ پور ، مضاف مستقر الخلافہ محال خالصہ سرفرازی یافت . پس از فتح عالمگیری ہمراہ میرزا راہہ جے سنگہ بملازمت پیوست . اواخر سال دوم بخطاب سید اختصاص خان ناموری اندوخت . سال دہم در بخاریہ با آشامیان ، داد دلیری دادہ بمطابق سنہ ۱۰۷۷ ہجری در باخت (مآثر الامراء : ۲ : ۴۷۳ - ۴۷۵) - ۴ سآ : فرار خان . ۵ - آ : مراد بخت - ۶ - پی : نہ کردہ بود - ۷ - قطب الدین خان خویشگی : پسر دوم نظر بہادر است . چون در فوجداری جونا گرہ سورتہ ، باہم منازعت نمودند ، اعلی حضرت شمس الدین خان را تعین دکن فرسود و اورا بفوجداری و تیوالداری پتن گجرات سرفرازی بخشید . اولاً با دارا شکوہ بود ، بعد از ←

خان خویشکی و راجہ دیبی سنگھ و رحمت خان^۱ از همراهان مراد بخش و علی قلی بیگ و میر فتح از نوکران^۲ او احراز دولت ملازمت نمود [ند] و خلعت سرفرازی پوشیدند و قطب الدین مذکور بمنصب ۳۰۰ هزار سوار دو اسپہ ۳۰۰ اسپہ ، و خطاب خانی سرفراز گشت ، و علی قلی بیگ مراد بخشی بمنصب ۳۰۰ هزار سوار و خطاب علی قلیخان سر بلند گردیده^۳ بفوجداری سرکار کرہ مانک پور ، متعین گشت ۔ و حسن علی^۴ ولد الہ وردیخان کہ در جنگ بہادر پورہ با شجاع از پدر (برگ ۳۶۲ الف) جدا شدہ ، بلشکر بادشاہی ملحق گشتہ بود ، بوساطت راجہ جے سنگھ احراز سعادت آستانبوسی نمودہ ، بمنصب ۱۰۰۰ سوار و پانصدی ہزار سوار و عطای خلعت و خطاب خان مورد انظار مرحمت شد ، و رحمت خان بدیوانی گجرات معین گردید ۔ و شیخ عبدالعزیز بتفویض حراست قلعہ رائے سین ، و از اصل و اضافہ بمنصب ۱۰۰۰ سوار و پانصدی ہزار سوار ، و عنایت خلعت و اسپ و فیل و خطاب عبدالعزیز خانی ، بہرہ اندوز عزت گشت ۔

← ہزیمت او احراز دولت ملازمت عالمگیری نمود ۔ پس از جنگ اجمیر باضافہ منصب و خطاب خانی مورد عنایات خسروانی گشت ۔ در سال دہم بہمراہی محمد امین خان میر بخشی ، بمالش افغانان یوسف زئی متعین گشت ۔ در سال بیستہ ۱۰۸۸ ہجری موعود در رسید ۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۱۰۲ - ۱۰۸) ۔

۱۔ رحمت خان ، حکیم ضیاء الدین ، پسر حکیم قطب است ۔ ماز صحت او با شاہ عباس ماضی کوک شدہ پس تر بملاحظہ^۵ بی التفاق شاہ بہندومتان آمد ۔ سال چہار دہم عرش آشیانی از تغیر میر خان بداروغگی کرکیراق خانہ و خطاب و انعام مادہ فیل سربلندی یافت ۔ و در ایام بیماری اعلیٰ حضرت رفاقت شاہزادہ مراد بخش گزید ۔ و پس از گرفتار شدن شاہزادہ مذکور بملازمت عالمگیری پیوستہ بمنصب ۲۰۰ ہزار سوار و تفویض دیوانی گجرات مفتخر گشت ۔ سال ہشتم مرحلہ^۶ نیستی پیمود (مآثر الامراء : ۲ : ۲۸۳ - ۲۸۶) صاحب عالمگیر نامہ : ۹۱۵ راجع بہ رحلت رحمت خان در وقایع تاریخ ہشتہ ربیع الثانی سال ہشتم نوشتہ است ۔ ۲۔ عالمگیر نامہ : ۱۳۹ سرداران ۔ پی : ۳۔ پی : دو ہزاری دو ہزار ۔ ۴۔ عالمگیر نامہ : ۱۴۰ و منصب دو ہزاری ہزار سوار ۔ ۵۔ حسن علی خان ولد الہ وردیخان است ۔ در سال بیست و دوم بہمراہی خان جہان بہادر ، جہت ضبط جودہ پور ملک راجہ جسولت متوفی ، معین شد ۔ در پنجم ذی القعدہ سنہ ۱۰۹۷ ہجری بمقام بقا شتافت ۔

و یازدهم کہ نیز مقام بود سید منصور خان' ولد سید خان جهان از ہدراہان سلطنت مراد بخش بمنصب ۳۰ ہزاری' ہزار و پانصد سوار و [بہ] عنایت خلعت افتخار اندوخت - و دوازدهم کیرت سنگھ ولد راجہ جیسنگھ بے عطای علم و دہکدہکی مرصع مشمول نوازش شدہ بجهت تنبیہ مفسدان میوات مرخص گردید - و معمور خان بانعام چہار ہزار روپیہ ، بہرہ اندوز عنایت گردید - نصرت اللہ ولد سعید خان بہادر مرحوم بخطاب نصرت خانی ، کامگار ولد کامیاب بخطاب خانی و از کومکیان صوبہ' گجرات کہ ہمراہ مراد بخش بودند ، دلدوست' ولد سرفراز خان بخطاب سردار خانی' سرفرازی یافتہ - و چہاردهم' ، خضر آباد' ، مرکز دایرہ

(مآثرالامراء : ۱ : ۵۹۳ - ۵۹۹) -

۱. سید منصور خان ہارہہ : پسر کلان سید خان جهان شاہجہانی امت - چون پدرش در سال نورزہم فوت شد ، او آوارہ دشت فرار گردید . یادگار بیگ طبق فرمان شاہی او را بعد از جستجوی بسیار آورد ، و او را بزندان انداختند - در سال بیستم از حبس نجات یافتہ در ملک ملازمان اورنگ زیب منسلک شد - در سال سیم بعد از معاودت از مکہ' معظمہ بمنصب ہزاری چہار صد سوار بر نواختہ ، داخل تعیناتیان گجرات گردید - پس ازان بہمراہی مراد بخش مورد تردد گشت - چون مراد بخش بدست عالمگیر پادشاہ دستگیر شد خان مشار الیہ بمنصب ۳۰ ہزاری ہزار و پانصد سوار سرمایہ' افتخار اندوخت تمہ' احوالش بنظر نرسیدہ (مآثرالامراء : ۲ : ۴۴۹ - ۴۵۲) - ۲ - پی : ہزاری و پانصد سوار - ۳ - سردار خان دلدوست ، پسر سرفراز خان است - تا سال بیستم جلوس اعلیٰ حضرت ، بمنصب ہزاری ہفتصد سوار رسیدہ ، از کومکیان صوبہ' گجرات بود - اولاً بامراد بخش بود - پس از مقید شدن مراد بخش ملازمت عالمگیری دریافتہ بخطاب سردار خان و تقرر فوجداری پتن فرق اعتبار بر افراخت - سال چہارم بفوجداری و جاگیرداری بہرایچ تعین گشت - سال دہم کہ بفوجداری جوناگرہ سرفرازی داشت ، فوجداری اسلام آباد نیز ضمیمہ شد - تمہ' احوالش بنظر نیامدہ (مآثرالامراء : ۲ : ۴۲۲) - ۴ - پی : 'سرفراز خانی' اما در ہمین نسخہ برگ ۳ . ۴ الف 'سردار خان' نوشتہ شدہ - ۵ - واقعات عالمگیری : ۷۱ سیزدهم شوال نوشتہ شدہ -

۶- Suburb of Delhi, Munta-khab al Lubab (Eng. tr : Anees Jahan, Syed) P. 140 n.

اقبال گشت - دانش مند خان^۱ که در ایام بیماری اعلیٰ حضرت گوشه نشین شده بود ، فیض اندوز ملازمت شد - و پانزدهم که در خضر آباد مقام بود ، شیخ میر و دلیر خان شرف بساط بومی دریافتند - و میر فتاح بمنصب هزار و پانصدی ، و لطف الله^۲ ولد سعد الله خان مرحوم بمنصب هزاری چار صد سوار فیض اندوز عاطفت بادشاهانه گشتند - و درین اوقات بمسامع جاه و جلال رسید که داراشکوه در اثنای فرار چند روزی گرد مهرلد اقامت داشت دست باموال راجه تودرمل دراز کرده قریب هشت^۳ لک روپیہ از مال او متصرف گشته بدارالسلطنت لاهور کہ باقطاع او تعلق داشت ، روانہ شدہ کشتیهای دریای ستاج از جمیع گذرها فراهم آورده بعضی را شکست و پاره را غرق نمود - و داؤد خان را کہ از

۱ - دانشمند خان ملا شفیعی بزدی ، از ایران بهندوستان آمد - چندی در اردوی پادشاهی بسر برد - سال بیست و چهارم بتقبیل آستان دولت ابواب بهروزی بر خود کشود - در سال بیست و نهم بتفویض خدمت بخشگیری دوم ، و عطای خطاب دانشمند خان و اضافه^۴ پانصدی دو صد سوار ، بمنصب دو هزار و پانصدی ششصد سوار سرافراز گشت - در سال سی و یکم در شاهجهان آباد منزوی گشت - در سال دوم جلوس عالمگیری ، از سر نو مورد عواطف خسروانی گشت - در سال دهم از تغیر مجد امین خان بخدمت میر بخشگیری فایز شد - در سال سیزدهم دهم ربیع الاول سنہ ۱۰۸۱ هجری و دیعت حیات سپرد (مآثر الامراء : ۲ : ۳۰ - ۳۲) - ۲ - لطف الله ، پسر جمله الملک سعدالله خان است - سال سی ام چون پدرش انتقال کرد لطف الله در سن پانزده سالگی بود ، بمنصب هفتصدی صد سوار مشمول نوازش گشت - پس از جلوس عالمگیر بمنصب هزاری چهار صد سوار سر بلند گردید - در سال نوزدهم بعد مراجعت از حسن ابدال بلاهور بداروغگی فیل خانه اختصاص گرفت - در سال چهل و سوم از اصل و اضافه بمنصب سه هزاری دو هزار سوار و بعطای نقاره بلند آوازہ گشت - در سنہ ۱۱۱۴ هجری رخت هستی بر بست (مآثر الامراء : ۳ : ۱۷۱ - ۱۷۷) - ۳ - سآ : 'شصت' عالمگیر نامہ : ۱۴۲ بیست لک -

سورہ برقیٰ و سورہ بقرہ، برحقہ بر حقہ بر حقہ بر حقہ بر حقہ
برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ
برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ
برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ برحقہ

۱۔ برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۴۳ - ۱۴۶ ۔ - برای وقیع نوزدہم
شوال رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۴۷ ۔

زینت یافتن تحت شاہی جلوس سعود

خلیو عالمگیر مریہ نخستین

رجون فرخندہ ساخت میمنت قرین گمہ اختر سندان و لا شر حبیب جلوس سعود و سور کمری بر گزیده بولہ ، روز مبارک جمعہ ثورہ بقیعہ سال ۱۳۰۰ و نصبت و نشت عجری موافق پارلمنہ مرہ نام بود ، وقت فرست آن وقت در وقت ۱۰ شب کہ بحر قنود مبارک در خلافت شامچہن آباد گشت ، بحر حاد سورہ بر مر جیب قمر بنوعی کہ معمول بین دولت روز لزون است بر دریا ، بجیب شاک بین ساخت میمنت قرین در بیخ فیض خیر عرآبہ چند روزی اورگ ۱۰۰۰ ب دست نموند در ساعت مہ کوز بر تخت سلطنت و قدر جلوس فرمودند :

بر آمدہ اورنگ شامشہی شرف در دربار فرعی جیبی
شہنشاہ شد زینت فرای تحت وطن گیرہ قبل بر روی تخت

— (۱۵) —

۱ - شاعر عالمگیر سعود : ۱۳۰۰ - تمجید عولاقی نوشته شد ، در وقت جلوس اورنگ زیب سلطنت گزیدہ .

فرستادن خلیل الله خان بکنار آب ستلج و تعیین امیر الامرا بسمت هردوار^۱ جهت سد راه سلیمان شکوه

و قبل از جلوس میمنت مانوس ، بیست و چهارم شوال فوجی از جنود اقبال پسرکردگی خلیل الله خان تعیین فرمودند که بالشکری که همراه بهادر خان بنعاقب دارا شکوه ، تعیین گشته [بود] ملحق شده هر دو لشکر بکنار آب ستلج رسیده ، تا وصول موکب منصور ، بندبیر عبور از آب مذکور پردازند - و میر خان و روح الله^۲ پسران خان مذکور و طاهر خان و رایسنگه راتهور و قباد خان و سید منصور خان و شهباز خان^۳ افغان و بایزید غازی ، با خان مذکور معین شدند . و چون بهرض هایون رسید که سلیمان شکوه با جمعی از نوکران خود و پدرش ازان روی آب گنگ بسمت هردوار شتافته ، بقصد آنکه بمعاونت زیندار آن حدود اگر تواند از راه سهارن پور بحدود پنجاب رسیده به پدر ملحق شود ، خدیو دین پرور دوربین امیر الامراء را همدران ایام با فوجی از عساکر نصرت شمار تعیین فرمودند که سد راهش شده بکفایت مهم او پردازد - و فدائی خان و لودھی خان^۴ و سید مرتضی^۵ و جمعی از ملازمان عتبه^۶ خلافت بعنایت

۱ - Hardwar, ancient town and place of pilgrimage in Saharanpur district, United Provinces, situated in 29°58' N. and 78°10' E. The place has borne several names. Imperial Gazetteer, vol. xiii. pp. 51-52.

۲ - روح الله خان ، پسر دوم خلیل الله خان یزدی است - در آخر سال دوم عالمگیری بصبیه امیر الامراء شایسته خان منسوب شده ، از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی و خطاب خانی چهره مراد بر افروخت . در سال دهم بمنصب دو هزاری و خدمت آخته بیگی کامران شد . در سال سی و سوم بانتزاع قنعه^۷ زایچور از تصرف کفره مقهور مأمور شد - در اواخر سال سی و ششم سنه ۱۱۰۳ در قطب آباد کاکه^۸ مرجه پیمای نیستی گردید (مآثر الامراء: ۳۰۹ - ۳۱۷) - ۳ - آ : سردار خان و رعایت خان در آنجمله تا بیان شدند
 ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۱۴۷ - ۱۴۸ - ۵ - عالمگیر نامه : ←

خلعت و اسپ نوازش یافته با امیر الامراء متعین شدند، و شجاعت خان پتهانه،
 هردوار تعین یافت - و در عرض این ایام جمعی از بنده ها کامیاب فیض و افضال
 بادشاهانه گردیدند، از آنجمله وزیر خان صوبہ دار خاندیس از اصل و اضافه
 بمنصب چار هزاری دو هزار سوار، و سر بلند خان بفوجداری سندسود، و سید
 حسن^۲ بخطاب اکرام خانی نامور شدند - و نعمت الله^۳ ولد حسام الدین خان بخطاب
 سیرابخانی و از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی چهار صد سوار سر بلند
 گشته بفوجداری بالاپور رخصت دکن یافت - و در روز مبارک جشن انعاماتی که
 بادشاهزاده و نوینان عالی مقدار و ارباب مناصب و سایر بنده های عقیدت شمار
 بدان عز امتیاز یافتند از حیظہ احصا بیرونست :

دران محفل از بذل شاهنشاهی دل و دیده پر گشت [و] مخزن تھی
 شد از بخشش شاه والا گھر جگر گوشہ بحر و کان در بدر
 فصحای بلاغت شعار، تواریخ بدیعی برای این جلوس اقبال پیرا یافتند - از
 آن جمله [آیہ] کریمہ اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم است کہ سید
 عبدالرشید تتوی بآن ملهم گشته، و دیگری تاریخ "مزاوار سریر بادشاهی" (۵۱۰۶۸)
 گفته - از آنجا کہ لوازم و مقدمات این جشن ارجمند مختصر قرار داده و اکثر
 مراسم بجلوس ثنی حوالہ نموده بودند، درین جلوس میمنت قرین خطبه و سکہ و
 تعین لقب اشرف بعمل نیاورده، موقوف داشتند -

← ۱۴۸ 'سودی خان' - ۶ - پی : 'سید فیروز خان بارہ' -
 ۱ - برای تفصیل رگ بہ عالمگیر نامہ : ۱۴۸ - ۱۴۹ - ۲ - اکرام خان سید
 حسن از والا شاهیان خلد مکان است - مدتہا بفوجداری بکلانہ مضاف خاندیس
 مپرداخت - در جنگ دارا شکوہ مصدر ترددات نمایان گردید - سال اول
 جلوس بخطاب اکرام خان مخاطب شد - در هنگامیکہ بادشاہ بارادہ جنگ دارا
 شکوہ عازم اجمیر بود، او بتفویض قلعه داری سستقرالخلافہ نواخته شد - سال
 پنجم سنہ ۱۰۷۲ ہجری در گذشت - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۱۵ - ۲۱۶) - ۳ -
 میرزا نعمت الله نخستین پسر حسام الدین خان کہ از سایر برادران، بیشتر
 صاحب نام و نشان گردید - هنگام عزیمت عالمگیری بقصد انتزاع سلطنت
 رفاقت گزیده، بعد نخستین جلوس بخطاب سہراب خانی مخاطب شد پیوستہ
 بتقدیم خدمات حضور و بیرون مورد نوازش خسروانی بود (مآثر الامراء :
 ۱ : ۵۸۶) - ۴ - پی : 'بزم' - ۵ - القرآن : ۴ : ۵۹ - ۶ - برای تفصیل
 رگ بہ عالمگیر نامہ : ۱۴۹ - ۱۵۹ -

نہضت موکب معلیٰ بجانب پنجاب و تعین فوجی دیگر بہ تنبیہ سدراہ سلیمان شکوہ

و دوم این جشن دل افروز حکم شد کہ سرادق اقبال بجانب پنجاب بیرون
زنند (برگ ۳۶۳ الف) تا ششم ماہ ذیقعدہ حضرت شاہنشاهی دران سرابستان
وردوس مانند زینت افزای اورنگ جہانبانی بودند - و چہارم ماہ مذکور بنا بر
مزید احتیاط شیخ میر و دلیر خان و صف شکن خان را با برخی از امرا بجهت
کفایت مهم سلیمان شکوہ تعین فرمودند -

و ہفتم ماہ نواحی فریلہ ، مضر بخیام اقبال گشت - روز دیگر بہ کروز
کوچ شد - و عمدہ سلطنت جعفر خان کہ صوبہ داری مالوہ باو مفوض شدہ بود ،
یکہزار سوار از تا بینانش دوامپہ بہ اسپہ مقرر گردید کہ منصبش از اصل و اضافہ
ششہزاری شش ہزار سوار ، از آن جملہ چہار ہزار سوار دوامپہ بہ اسپہ باشد و
نامدار خان^۲ و محمد کاسگار^۳ برادر خردش [و] پسران جعفر خان بد انصوب رخصت
یافتند - و ایرج خان^۴ و رسم خان^۵ برادر او ، پسران قزلباش خان ، در ساک

- ۱ - سآ : 'مکان' - ۲ - آ : 'برداشت و در اطراف شوری عظیم واقع شد کہ' -
- ۳ - عالمگیر نامہ : ۱۶۲ 'نامدار خان مہین خلف او' - ۴ - کاسگار خان :
پسر دوم جعفر خان است در ابتدای سلطنت خلد مکان بمنصب در خور
سر بلندی یافتہ ، سال ہفتم از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری دو صد سوار و
خطاب خانی کامیاب گشتہ ، سال دہم بخدمت بخشیکری احدیان اعتبار برگرفت
سال بیست و دوم او بقاعداری دارالخلافہ مامور شد - سال چہل و سوم از
اصل و اضافہ بمنصب صد ہزاری رایت بلند پای افراخت تاریخ وفاتش بدست
نیامدہ - (مآثر الامراء : ۳ : ۱۵۹ - ۱۶۰) - ۵ - ایرج خان : خلف رشید
قزلباش خان افشار است - در حیات پدر در خدمت داروغگی توپخانہ دکن
شہرت تمام گرفت - بعد از فوت پدر در سال بیست و دوم شاہجہانی از اصل
و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی ، ہزار و پانصد سوار و خطاب خانی و
محافظت قلعہ مذکور سرافراز ساختند - ایرج خان با دارا شکوہ ربط تمام ←

کوشکیان عیونہ سانوہ سنسک گردیدہ۔ و پھر ہیچ اور خسروین مورخین خان
 عدلی خصمت و ساجنداسی عزیزی رویہ، کاتبیہ بزمیہ گشت، در حوالہ تاریخ
 شد، و نامت عزانہ معدت توام پیر خصم کہ تہ بن سنگہ سنسک چہہ بوندہ،
 منصب نہ عزیزی چہہ عزار، حور و غلبت عمہ و قرہ و نورین و طہ و
 کتاب گیر و مشکفہکی، پس گزنہ بہ و غور سپہ از عبودہ خاندہ بیہ گشت
 نواختہ، و میر فضل تہ و تہ سیانت خان خصب فضل تہ خان و سیر نواختہ

داشت و خود را در انکوشی میگرفت - پس از کاتبی حاجیو بیست
 جعفر خان بفقو چریہ مشمول مرحوم خسروانہ گشت، در سال نوراعہ
 بخواجہ ری ایلیچ بوز متعین گشت، بیست و سوم رمضان سال ۸۰۰
 حیات در نوردیدہ - سائر نامراء از ۸۰۰ تا ۸۰۰ - - - - سیر از رعمہ
 بحر قزلباش خان فشار است، پس از فوت پسر خان عبودہ اردوس کتبیو
 بخواجہ ری سنکمبر فیز شد - در سبب عالمگیری بخصب فضل خان سرفراز
 شد - پیش ازین رجع بہ زنگایش معلوم بیست سائر نامراء از ۸۰۰ -
 ۱ - محمد بدیع سلطان بوز خسروین نور محمد خان است - سال نوراعہ نا حجبہو
 عمرہ پسر بہندہستان آمد - سال بیست و ہفتم خصمت و جیعدا مربع و اسپ
 - زین متلا بندہ پاکی الماوخت - پس از فتح عالمگیر عمرہ پسر و غم خود،
 در کبر آباد دولت ملازمت دریافت - در جنگ شجاع و ذومین بیکر در
 شکوہ، مستزم رکاب پادشہی بود - پوثر بوجہی معتب شدہ از منصب
 تر طرف گردیدہ - سال سی و ششم مشمول عنایت گشت، منصب عدہ عزیزی
 هفت صد سوار اقتحار یافت - سال حوائش معلوم است - سائر نامراء از ۸۰۰ -
 ۸۰۰ - ۸۰۰ - سال اقتحار بر او - - - - میر فضل التہ سر کلان
 سیانت خان است - در سال اول جہوس عالمگیری بخصب فضل تہ خان
 مر بندہ گردیدہ بداروغگی جواہر خانہ سپرداخت - سال نوراعہ زبہ و تہ
 لاف خان بچالاک جوی بر سرش زد، پس از آن بوجہی معتب گشت، از
 منصب افتاد - سال بیست و ہفتم بچہی منصب، تعینات بانگاہ شد - بعد چندی
 در آن صوبہ، نوکری بزخم چندہر اور گشت - سائر نامراء از ۸۰۰ -
 ۸۰۰ - و در ہمین جہہ سائر نامراء اسمش فیض التہ خان است - سال مؤلف
 در حوائشی با اشارہ بہ نسخہ دیگر فضل التہ خان نوشته است، در عالمگیری
 ۸۰۰ - عم اسمش فضل التہ خان است - سال نواح منشی -

منشی بخطاب قابلقانی و انعام چهار هزار روپہ ، و سید میر برادر شیخ میر
 بقلعداری دارالخلافت شاهجهان آباد ، و عنایت خلعت و اسپ و خطاب امیر خانی
 و انعام هفت هزار روپہ ، و از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری پانصد سوار
 سر افزای اندوخت - و اسلام خان و ذوالفقار خان کہ در مستقر الخلافہ
 اکبر آباد بودند ، ہر یک باضافہ ہزاری ہزار سوار ، بمنصب پنج ہزاری سہ ہزار
 سوار والا رتبہ گردیدند ، و سلطان حسین ولد اصالت خان مرحوم بخطاب افتخار
 خانی ، و ابراہیم حسین برادر دوم او بخطاب ملتفت خانی چہرہ امتیاز فروختند .
 و پانزدہم^۲ ماہ کہ از نواحی کرنال کوچ شد ، موکب اقبال متوجہ روہر^۳
 گردید و بعد از طی سہ مرحلہ ، عرضداشت بہادر خان مشتمل بر سزۃ عبور لشکر
 ظفر اثر از آب ستلج و فرار مردم دارا شکوہ کہ آن روی آب بودند ، رسید .

—:0:—

۱ - سآ : 'میر خانی' - ۲ برای وقایع چہاردہم ، شانزدہم و ہفدہم ذیقعد رک
 بہ عالمگیر نامہ : ۱۶۳ - ۱۶۷ - ۳ - پی : 'رو برو' نسخہ اعلیٰ : 'راہ رو'
 تصحیح از روی عالمگیر نامہ : ۱۶۷ کردہ شدہ .

رسیدن شیخ میر و دلیر خان بہ آستانبوسی خدیو گیہان

و چون درین ایام ملیان شکوہ سر بکوهستان سری نگر کشید ، شیخ میر و دلیر خان از کنار آب جون برخاستہ ، بیست و یکم ماہ مذکور شرف استیلام عتیبہ^۱ خلافت دریافتند ، و یرلیخ جهان مطاع بنفاد پیوست کہ عمدہ سلطنت امیرالامراء ، از کنار آب گنگ برخاستہ ، بہ مستقرالخلافت اکبر آباد شتافتہ ، تا معاودت موکب منصور در خدمت بادشاہزادہ محمد سلطان باشد [و] بنظام مہات آن مرکز حشمت و جہانبانی پردازد ، و فدایبخان و سایر امراء کہ با او معین بودند ، بموکب ظفر قرین پیوندند۔ القصہ نزد دارا شکوہ ، بعد از رسیدن بلاہور بسبب اسراف و زر پاشی او ، قریب بیست ہزار سوار^۲ فراہم آمدہ بودند و بشنیدن خبر عبور بہادر خان و خلیل اللہ خان از آب ستلج جمعی کثیر بسرکردگی داؤد خان بر دریای بیاہ تعین نمود کہ سد راہ آنها باشند و سپہر شکوہ را نیز بتعاقب داؤد خان فرستاد بنا برین شہنشاہ دانش آئین راجہ جیسنگو (برگ ۳۶۳ ب) و دلیر خان را با جوقی از دلیران تعین فرمودہ ، صف شکن خان میر آتش را نیز با توپخانہ شعیبہ^۳ آن جیش نصرت [اثر] ساختند۔ و این لشکر بیست و نہم ماہ در موضع کدہ سارنگ^۴ ، خلیل اللہ خان و بہادر خان ملحق شد۔ و دارا شکوہ پس از اطلاع برین حال از لاہور فرار نمودہ بجانب ملتان روان شد ، وماہچہ^۵ رایت جہانکشا ، بیست و پنجم^۶ آن ماہ ظال ورود بکنار آب ستلج افگندہ بود ، مدت ہشت روز بجهت فراہم آمدن جمیع کشتیہا و تحقیق سرانجام حال دارا شکوہ ، بساط اقامت گسترد۔ و درین ایام مہاراجہ جسونت منگہ^۷ کہ از وطن آمدہ^۸ بجودپور رفتہ بود ، پالتاس عمدہ ہاشم مرزا راجہ جیسنگہ ، از

۱ - آ : 'دہ ہزار سوار بود و آن بود' - ۲ - ہی : 'سی ہزار' - ۳ - سآ : 'سارنگ کدہ' - ۴ - برای وقایع دوازدم ، چہاردم ، ہفدم شوال بیست و دوم بیست و ہفتم و بیست و نہم ذی قعدہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۷۷ - ۱۸۶ - ۵ - ہی : 'راجہ جیسنگہ' - ۶ - سآ : 'کہ بعد از واقع اوجین بخود سوار رفتہ بود'۔

تقصیرش' در گذشته بودند ، بدولت آستانبوس فایز شده ، از سر عجز و نداشت جبین نیاز بر زمین عبودیت سود . خاقان مروت کیش او را بمرحمت خلعت خاص و یک زنجیر فیل با ساز نقره و ماده فیل و شمشیر مرصع گران بها فوازش نموده از تشویر' تقصیر بر آوردند ، و بحال یک کرور دام بانعام او [را] مکرمت فرموده ، بدارالخلافت شاهجهان آباد رخصت فرمودند ، که تا انجام این مهم نصرت فرجام و معاودت موکب فیروزی اعلام ، در آنجا باشد . و عبدالله بیگ' ولد علی مردان خان از کومکیان لشکر خلیل الله خان ، بخطاب گنج علیخان بلند نامی یافت . و چون حقیقت جدا شدن راجه راجروپ' و جمعی' دیگر از دارا شکوه و رسیدن آنها نزد خلیل الله خان بعرض اشرف رسید ، حکم شد که راجه مذکور و غیره بحضور بیایند ، و خان مذکور و بهادر خان و دلیر خان و صف شکن خان و سایر عساکر نصرت نشان ، در لاهور توقف ننموده تعاقب

۱ - 'از تقصیرش در گذشته بودند از وطن آمده' در نسخه پی بتکرار آمده .
 ۲ - سآ : 'فرجام' - ۳ - گنج علیخان عبدالله بیگ : پسر کلان علی مردان خان امیرالامرای است . سال بیست و ششم شاهجهانی به منصب هزاری پانصد سوار و سال بیست و هشتم باضافه' پانصدی ذات نواخته شد . پس از فوت پدر در سال سی و یکم از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار مرتقی گشت ، و پس از فتح اورنگزیب او خود را بهارگه ملاطنت رسانیده بمصوب ملازمت پرداخت . سال نهم از اصل و اضافه بمنصب سه هزار دو هزار سوار سرفراز گشت . تتمه' احوالش بنظر نیامده .
 (مآثرالامراء : ۳ : ۱۵۵) - ۴ - راجه راج روپ : پسر راجه جگتمنگو بن راجه باسو است . سال دوازدهم شاهجهانی بفوجداری کوه کانگره سرفرازی یافت . سال نوزدهم بعد فوت پدر بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار از اصل و اضافه و خطاب راجگی و انعام بحال وطن و مرحمت اسپ سر عزت برافراخت چون دارا شکوه از عالمگیر پادشاه هزیمت یافته بلاهور روانه شد ، او مابین دهلی و برهند با او برخورد و بدام رفاقت او آمد . اما بعد ازان ازو جدایی گزیده بملازمت عالمگیری رسید . در سال چهارم بهجارت سرحد غزنین دستوری یافت . پس از وصول بمکان مذکور مطابق ۵۱۰۷۱ وفات یافت .
 (مآثرالامراء : ۲ : ۲۷۷ - ۲۸۱) - ۵ - سآ : 'که با جمعی التجا آورده بود ، مناصب مناسب بنور بوده ، بنگاه خلافت روانه' پیشتر گردید' .

دارا شکوه نمایند - لهذا خان مذکور راجہ راجروپ را با جمعی کہ التجا آورده بودند ، مناسب مناسب تجویز کرده بہ پیشگاہ خلافت پنا فرستاده ، روانہ پیشتر گردید . درین ایام یوایغ کتی سماع ، بنام بادشاہزادہ ہد معظم صادر شد کہ عمدتہ نوپینان کار گزار معظم خان را کہ در ازک قلعہ دولت آباد محبوس بود ، از آن جا برآورده در حصار پایین در منزل لایق جا دهند ، و پیش خود طلبیدہ ، دو اسپ با ساز طلا و یک ہالکی دادہ ، او را بمنزل رخصت کنند ، و پنجاہ ہزار روپیہ از خزاندہ آنجا بر سہیل انعام بدہند کہ تا انقضای ایام بر شکل مخلی بالطبع در آنجا ہسر برد . پنجم ذیحجہ شہنشاہ فیروزی شعار بکشتی از آب ستلج گذشتند ، و درین روزہا ، شیخ فریدؒ مخاطب باخلاص خان ، صوبہ دار پتنہ کہ حسب الحکم بالہ آباد آمدہ در سنک کومکیان خاندوران منتظم بود ، ازان چہت کہ خطاب اخلاصخانی باحمد خویشگی مرحمت شدہ بود ، و یادگار مسعود کہ قبل ازین خطاب احمد بیگ خانی نامزد شدہ بود ، مخاطب بمسعود خان گشت ، و شیخ مذکور خطاب احتشام خانی عز امتیاز اندوخت . دہم ماہ مذکور کہ عینالضحی مسرت پیرای دلہا گردید ، در ہان روی آب ستلج کہ منزل گاہ دولت بود نماز عید گذارده ، ادای مراسم قربان نمودند . و درین روز جمعی کثیر (برگ ۳۶۴ الف) از فیض مرحام والا بھرہ اندوز گردیدند . از آن جملہ رانا راجسنگہ از اصل و اضافہ شش ہزاری شش ہزار سوار یک ہزار سوار ، دو اسپہ

- ۱ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۷۷ - ۹۱ - ۲ - آ : در مکان خود ثبت کرد و در میان آن نہال آن بود . ۳ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۱۹۱ - ۱۹۲ - ۴ - احتشام خان اخلاص خان : شیخ فرید فتحپوری : ہسر دوم قطب الدین خان شیخ خوین است . تا آخر عہد جنت سکانی بمنصب ہزاری چہار صد سوار رسید . سال اول شاہجہانی باضافہ پانصدی دو صد سوار ، چہرہ عزت برافروخت . سال نہم بہمراہی شایستہ خان چہت تسخیر قلعہ جنیر و سنگنیر دستوری یافت . سال سی و یکم بادشاہزادہ سلیمان شکوہ بمقابلہ ہد شجاع کمر ہمت بست ، و بصوبہ داری پتنہ و خطاب اخلاص خان سربلندی یافت . در عہد اول عالمگیری در کومکیان خان دوران قرار یافتہ بخطاب احتشام خان مخاطب گشت . سال ہشتم مطابق سنہ ۱۰۷۵ ہجرت کرد . (مآثر الاسراء : ۱ : ۲۲۰ - ۲۲۲) - ۵ - ہی : عز امتیاز اندوخت ۶ - پی : مرحمت شدہ بود .

سه اسپه و عطای محال دو کرور دام ، سر افراز گشت . و مهابت خان صوبه دار کابل بعنایت ارسال خلعت خاص و فیل با ماده فیل نوازش یافته ، هزار سوار از نایبان او دو اسپه سه اسپه قرار یافت که منصبش از اصل و اضافه پنجهزاری پنجهزار سوار ، سه هزار و پانصد سوار دو اسپه سه اسپه باشد . و لشکر خان صوبه دار کشمیر بمرحمت ارسال خلعت و باضافه پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری دو هزار و پانصد سوار سر بلندی یافته نامور شد که بحضور پر نور نیاید . سیزدهم فداییخان از میان دواب رسیده ناصیه مای آستان خلافت گشت .^۱ نازدهم بعنایت خلعت و فیل مشمول عاطفت گردیده مرخص شد که بخلیل الله خان پیوسته در تعاقب دارا شکوه ضمیمه جنود اقبال باشد ، و سید منور ولد سید خانجهان بخطاب خانی نامور شد . و شانزدهم ، موکب ظفر طراز از آنروی آب باهتزار آمده نواحی ماچیوار^۲ مضرب خیام نصرت گردید ، و هفدهم ، در منزل^۳ دیگر راجه راجروپ بحضور رسیده ناصیه خجالت و انفعال بر زمین عجز و ابتهال سود ، و بمرحمت خلعت ناخره و به اضافه پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری و پانصد و سه هزار و پانصد سوار مباحی شد .^۴ و اعتاد خان بصوبه داری کشمیر معین گشت ، و محمد یوسف که سابق مخاطب بشمشیر خان شده بود بخطاب نصرت خانی نامور گشته بفوجداری دوآبه^۵ پتته^۶ جالندهر و عنایت

۱ - لشکر خان عرف جانثار خان یادگار بیگ : پسر زبردست خان ، والا شاهی اعلیحضرت است . در سال نوزدهم باضافه پانصدی سیصد سوار مفتخر گشت ، و بخطاب جانثار خان نامور گشت . در سال بیست و هفتم بخدست بخشگیری دوم مریبلند گردید . بعد از نخستین جلوس عالمگیری بارسال خلعت و اضافه پانصدی پانصد سوار بمنصب سه هزاری دو هزار و پانصد سوار مورد عنایت گشت . در آخر سال سیزدهم سنه ۱۰۸۱ هجرت هسقی بر بست - (مآثر الامراء ۳ : ۱۶۶ - ۱۷۱) - ۲ - مآ : بحضور آمده - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۱۹۲ - ۱۹۷ - ۴ - عالمگیر نامه : ۱۹۷ بخطاب خانی نامور شده باضافه پانصدی صد هزار بمنصب هزار و پانصدی ششصد سوار مباحی گردید - ۵ - پی : 'مچیوار' مآ : 'ماچھواره' تصحیح از روی عالمگیر نامه : ۱۹۷ - ۶ - عالمگیر نامه : ۱۹۷ 'روز دیگر نواحی قصبه رهن فیض اندوز نزول گشت - ۷ - آ : و ده هزار سوار با اسباب و آلات حرب که سابق مخاطب - ۸ - نسخه اصل : 'پینت' تصحیح از دیگر نسخه ها کرده شده .

خلعت سر بلند شد . [و] سید صلاحیت خان نوکر داراشکوه که از همراهی سلیان شکوه تخلف ورزیده روی عبودیت بدرگاه آسمان جاه آورده بود جبهه‌های عتبه^۱ اقبال گشته ظلمت زدای چهره طالع گشت ، و بیست و یکم ، نزدیک قصبه^۲ سلطان پور^۳ فیض اندوز ازول اقبال شد . خنجر خان که در زمان حضرت اعلیٰ فوجدار بهیره و خوشاب بود ، بعد از آن با داراشکوه بنا بر قلت سرمایه^۴ دانش ، ملحق^۵ شده بود ، درین وقت که او فرار گزید ، ازو جدا شده بشفاعت مقربان پیشگاه اقبال سعادت اندرز تقبیل عتبه^۶ جلال گشته ، بعفو تقصیر و بمرحمت خلعت نوازش یافته ، بتأدیب مفسدان دامن کوه کانگره معین گشت ، و بیست و سوم^۷ که لشکر ظفر لوا ، بچسر و کشتی از آب پیاہ گذشته آنروی آب منزل گزید ،

۱ - سید صلاحیت خان بارہ : ملقب باختصاص خان ، سید سلطان نام ، پدرش سید با یزید بن سید ہاشم بن سید محمود خان کوندلی وال مشہور است . مال بیست و چہارم بہ نیابت شاہزادہ داراشکوه بصیانت صوبہ پنجاب مقرر گشتہ ، از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری چہار صد سوار و خطاب صلاحیت خان و بمرحمت فیل سرفرازی یافت . چون اورنگزیب فیروزمند گردید ، سید صلاحیت خان از سپہر شکوہ مفارقت گزیدہ پیش اورنگزیب آمد ، در ہمان دو سہ روز بصوبہ داری برار از تغیر حسام الدین خان و خطاب اختصاص خانی یافت . مال حالش معلوم نیست . (مآثر الامراء : ۲ : ۴۵۷ - ۴۶۰) .

۲ - مآ : 'سہارن پور' .

۳ - Sultanpur, 31. 12 N 75. 15 E on the eastern bank of the Kalna river, and 5 miles east of the Bias. Sarkar, vol I, II, p 448 n.

۴ - در نسخہ های پی و آ : 'باو ملحق شدہ است' . ۵ - عالمگیر نامہ : ۱۹۹ 'بیست و دوم کنار دریای پیاہ محط مرادق حشمت و جاہ گردید' .

صلاحت خان بصوبہ داری برار از تغیر حسام الدین خان تعیین یافتہ بخطاب اختصاص خانی و عنایت خلعت و اسپ سرمایہ افتیخار اندوخت۔ و فوجداری بیجاگرہ بحسام الدین خان مفوض شد۔ و راجہ راجروپ بمرحمت چمدھر و اسپ سپاہی گشتہ ہتھانہ داری موضع چاندی کہ سرحد ولایت سری نگر است مرخص گردید کہ بہ بندوبست بیرون آن کوهستان قیام نموده سد راہ برآمدن ملیان شکوہ و داراشکوہ باشہ۔

—:O:—

۱۔ میرزا حسام الدین حسین : نبیرہ میرزا غیاث الدین علی آصف خان است۔ پدرش نظام الدین علی لام داشتہ، در سال پانزدہم شاہجہانی بمنصب ہزاری پانصد سوار سرافرازی یافتہ بہ بخشگیری دکن فایز گشت۔ در سال ہیزدہم از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی شمشید سوار و خطاب خانی نواختہ شد۔ در سال سیم از قلعہ داری اودہ تغیر شدہ بفوجداری تلنگانہ سر عزت بر افراخت، بہ صوبہ داری برار ہم متعین شد۔ سال فوتش بنظر نیامدہ۔ (مآثر الامراء : ۱ : ۵۸۴ - ۵۸۷)۔

یلغار شاہنشاہی بتعاقب دارا شکوہ

و بیست و چہارم در منزل ہیبت پور، بی (۳) از عرایض خلیل اللہ خان و دیگر دولت خواہان، (برگ ۴-۶ ب) بوضوح بیوست کہ دارا شکوہ با خزانہ و توپخانہ و سامان شایستہ و لشکر آراستہ [کہ] قریب چہارہزار سوار بود، از لاهور برآمدہ و مکتون ضمیرش آنست کہ ہر جا قبوستانہ با جنود غنجر پیرا حفا آرا گردد و از سرداران عساکر نصرت نشان نیز بملاحظہ این معنی، تسامع و کوتاہی در تعاقب او واقع شدہ بود، لاجرم درین منزل قوۃ الظہر خلافت بادشاہزادہ خجستہ شیم بجز اعظم را با زواید لشکر و اردوی بزرگ و کارخانجات بدارالسلطنت لاهور رخصت فرمودند و دولت خانہ مختصری با کارخانجات ضروری عمراء گرفتہ با خلاصہ عساکر ظفر مآثر عزیمت یلغار عمدہ فرمودند و در چہار منزل، چہل و چہار کروزہ جریبی طی شد. و در اثنای طی مراحل واجہ جیسنگیہ کہ بموجب حکم معنی در لاهور توقف نمودہ بود، شرف اندوز ملازمت گردیدہ و چون بعرض رسید کہ ارادت خان صوبہ دار اودہ ودیعت حیات سپرد عاطفت بادشاہانہ ہوشدار خان، برادر زادہ او را ببعطای خلعت از لباس کدورت برآورد.

و در همین ایام فدایی خان بفرمان ہمیون از لشکر خلیل اللہ خان رسید، بفوجداری اودہ و گورکھپور مرخص گشت، و واجہ جیسنگیہ کہ از دیر باز بوطن خویش نرفتہ و تعب یساقہای بی در پی کشیدہ بود، رخصت وطن یافت، و چون درین هنگام بعرض اقدس رسید کہ دارا شکوہ در ملتان ہم ثبات قدم

۱ - سآ: 'نبرد نماید' - ۲ - آ: 'رفتہ بود کہ فرمان شاہی رسید - در آنجا رفت کہ' - ۳ - صاحب عالمگیر نامہ این سانچہ را در وقایع بیست و پنجم ذیحجہ نوشتہ است - ۴ - سآ: 'از ماتم برآوردند' - ۵ - عالمگیر نامہ: ۲۰۲ 'و عنایت خلعت و مادہ فیل و باضافہ ہزار و پانصد سوار بمنصب چہار ہزاری چہار ہزار سوار نوازش یافتہ' - ۶ - صاحب عالمگیر نامہ: ۲۰۲ 'این واقعہ را در وقایع بیست و ہنم ذیحجہ نوشتہ است -

حوریات حسب حکم راجہ شمس الدین بھکرہ از غمہ های نوکوانثر راجہ مظفرقت
 بھکرہ و سب پریشاد و مدرسہ سرتزاید سندھ و چیزینکا بیامردی فرار
 سندھ راجہ شمس الدین بھکرہ کی بیگمیتوانہ سلطنت.....

—:0:—

-
- Bhakkar: Headquarters of the tehsil in Mianwali district. Punjab, situated in 31° 37' N. and 71° 4' E. on the left bank of the Indus. It stands on the edge of the Thal or sandy plain. Imperial Gazetteer, vol. viii, p. 44.

لعین یافتن صف شکن خان بتعاقب دارا شکوه

لہذا حضرت شاہنشاہی ترک یلغار نموده عنان استعجال باز کشیدند ، و صف شکن خان میر آتش ، با فوجی از دلیران ہمراہی خلیل اللہ خان ، کہ قریب شش ہزار سوار بودند ، مامور شد کہ از ملتان بتعاقب دارا شکوه شتابد ، و بہست ہزار اشرافی جہت تنخواہ مواجب سپاہ ، مصحوب الہ یار خان ارسال یافتہ ، حکم شد کہ بہرعت خود را بملتان رساند و عساکر کومکی صف شکن خان را سزاویٰ نمودہ مجال درنگ نہد ، و خلیل اللہ خان و ہمراہان او سوم محرم بملتان رسیدہ حسب الحکم اقدس توقف گزیدند ۔ و رایات عالیات بآرام طی مراحل نمودہ تا ظاہر بندہ ملتان ہیچ جا مقام نفرمود^۲ ۔ و در آن اوقات میر باقر ، خانسامان ایام خلافت انجام شاہی بفوجداری سرکار بھکر و عطای خلعت و خطاب باقر خانی و از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری ہزار سوار نوازش یافت ۔

—:0:—

---

۱ - حاصل کنندہ (کلمہ ترکی) (آئند راج) - ۲ - برای تفصیل وقایع مقدمہ و بیست و پنجم ذیحجہ و سوم و چہارم محرم رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۰۴ - ۲۰۷ -

وصول موکب معلی بہ ملتان

و ہفتم محرم کنار آب راوی کہ سہ کرویہی ملتان است ، از فیض نزول اشرف میمنت پذیر گشت ، و خلیل اللہ خان و بہادر خان و دلیر خان و طاہر خان و سایر بندگانہا احراز دوات آستانبوس نمودند ، و از عمدہ ہای نوکران دارا شکوہ ، سید عزت خان ، کہ در ملتان از ہمراہی او تخلف ورزیدہ بود ، و شیخ موسی کیلانی کہ قبل از او بحکومت آنجا (برگ ۳۶۵ الف) قیام داشت و سید مسعود بارہہ باستیلام شدہ سلطنت ، چہرہ افروز طالع گردیدند^۲۔

—:0:—

۱ - سید عزت خان عبدالرزاق کیلانی : ابتدا با دارا شکوہ توسل داشت - سال سیم بخطاب عزت خان مخاطب گردید - سال سی و یکم بحراست لاهور چہرہ عزت برافروخت - چون دارا شکوہ از عالمگیر منہزم گردیدہ بلاہور شتافت او نیز ہمپائی گزید - بعد ازان از رفاقت او تخلف ورزیدہ بملازمت عالمگیری بیوست - سال چہارم بفوجداری بہکر فایز گشت - تتمہ اخوالش بنظر نیامدہ (مآثر الامراء : ۲ : ۴۷۵) - ۲ - برای تفصیل نوازشات شاہانہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۰۷ -

تعیین یافتن شیخ میر بتعاقب دارا شکوه

اگرچه صف شکن خان با فوجی از جنود قاهره چهارم محرم از ملتان بتعاقب دارا شکوه برآمده بود ، لیکن چون خان مذکور لشکری درخور این کار نداشت ، بنا برآن عمده نوینان صاحب [صائب] تدبیر شیخ میر ، با فوجی دیگر و سایر امرا مثل دلیر خان و قباد خان و شرزه خان و جمعی از مردان کار ، که مجموعاً نہ ہزار سوار بودند ، نیز بتعاقب معین گشتند ، و در روز دیگر شہنشاہ حق آگاہ بقصد زیارت روضہ فیض آیین جناب قدوة الاولیاء الواصلین عارف صمدانی شتخ بہاءالدین ملتانی ، قدس سرہ ، بشہر کرامت پور ملتان ، شرف قدم بخشیدہ ، فیض اندوز زیارت آن مزار برکت نثار گردیدند ۔ و درین ایام شاہ نواز خان کہ بنا بر بعضی مصالح ملکی در قلعہ برہان پور محبوس بود ، مورد انظار مرحمت گشتہ عاطفت شاعرانہ اورا از قید تقصیر بر آورده بعنایت ارسال خلعت خاص و بمنصب قدیم باضافہ ہزاری ہزار سوار دو اسپہ سہ اسپہ ، کہ از اصل و اضافہ شش ہزاری شش ہزار سوار ، از آنجملہ پنجہزار سوار دو اسپہ سہ اسپہ باشد ، نوازش نمودہ خدمت صوبہ داری گجرات باو تفویض فرمودند ۔ اگرچہ لشکر خان صوبہ دار کشمیر بہ صوبہ داری ملتان معین گشتہ ، یرلیخ ہمایون بطلب او صادر شدہ بود ، لیکن چون تا رسیدن خان مذکور بچہت نظم مہات آن صوبہ ، حاکمی ضرور پور ، مقرر گردید کہ خانعالم خلف نجابت خان خانانان کہ بعد خطاب شجاعت خانی بدان مأمور شدہ بود ، تا آمدن لشکر خان ، بحکومت و ضبط آنجا قیام نماید و بعد از رسیدن او بحضور ہر نور آید ۔

—:0:—

۱ - سآ : 'فوجداری' - ۲ - پی : 'کشمیر' - ۳ - سآ : 'ملتان قرار یافت' - ۴ - سآ : 'لشکر خان بحضور بیاید' -

مراجعت موکب معلی از ملتان بصوب لاهور و از آنجا بدارالخلافت شاهجهان آباد بنا بر یورش شجاع و دیگر سواخ -

درین هنگام از عرایض وقایع نگاران ممالک شرقی بمسامع حقایق مجامع رسید که شاه شجاع از بنگالہ برآمده عزم سنازعت دارد ، لهذا دوازدهم محرم الحرام ، رایات ظفر اعتصام ، از ظاهر بلده ملتان کہ مدت پنج روز ، در آنجا اقامت داشت ، باعتزاز آمده لوای مراجعت بر افراخته شد - و بیست و چهارم ماه مذکور باغ و عزرات ایچہرہ کہ در ظاهر دارالسلطنت بر سمت ملتان واقع است ، مہبط سادات عظمت گردید ، و فردای آن امر والا بنفاد پیوست کہ اردوی معلی داخل شہر نگشتہ ، باغ فیض بخش^۲ کہ در بیرون دارالسلطنت ، بسمت دہلی واقع است ، منزل گاہ نصرت شود ، و بیست و پنجم خود بدولت^۳ از ایچہرہ با جہانی فرو جلال بر فیلی فلک تمثال سوار شدہ رایت توجہ بشہر برافراختند ، و بادشاہزادہ والا قدر مجد اعظم از شہر رسیدہ بادراک شرف پایبوسی سرمایہ دولت اندوختند - (برگ ۳۶۵ ب) و حضرت خدیو جہان بر سبیل عبور شہر را از فیض قدم کرامت لزوم آرزین سعادت بستہ ، تا دروازہ ہتیمہ بول^۴ ، شرف قدم بخشید [ند] لمحہ ای سوارہ نوقف فرمودہ ، قلعہ را بنظر احتیاط ملاحظہ نمودہ ، از آنجا بمسجد وزیر خان آمدہ ، نماز ظہر با جماعت گذرانندہ ، نزدیک بسہ پاس روز ، ماحت باغ فیض بخش^۵ را از نزول اشرف نصارت بخشیدند - خلیل اللہ خان بتفویض صوبہ داری پنجاب مہامی شدہ بعطای خلعت خاصہ و انعام محال یک کرور دام مشمول مرحام گردید^۶ ، و حکم معالی صادر گردید کہ قباد خان از ہمراہان شیخ سیر بصوبہ

۱ - سآ : 'بعد پنج مقام از ظاہر صاحب ملتان ، لاهور مخیم سراق شد و فردای آن حکم شد کہ اردوی معلی و اصل شہر نگشتہ' - ۲ - سآ : 'در باغ' - ۳ - سآ : 'فیل سوارہ' - ۴ - آ : 'ہینہ پور' سآ : 'ہتیمہ بول' - ۵ - سآ : 'در باغ' - ۶ - 'و بادشاہزادہ والا قدر مجد اعظم از شہر رسیدہ ، بادراک شرف پایبوسی ، سرمایہ دولت اندوختند' - در نسخہ اصل بتکرار آمدہ -

تند قیام نماید ، و رایات نصرت^۱ پراگه تا شش روز در آن سرایستان حشمت ، جهت رفاهیت لشکر ، سلخ محرم^۲ ، بصوب دارالخلافه شاعرجهان آباد نهضت فرموده ، بکوچه‌های سنوآتر طی مسافت نموده ، نوزدهم ماه صفر نواحی قصبه پانی پت^۳ از سایه منجق^۴ جهانکشا نور اندوز شد ، و از آنجا چهار منزل ، بیست و سوم شهر صفر ساحت باغ اعز آباد از فیض نزول اقدس ، خرمی و طراوت پذیرفت ، و مهاراجه جسونتسنگه و سیادت خان^۵ صوبه دار دارالخلافه^۶ و دانشمند خان و ابراهیم خان و دیگر بندغا و متصدیان آنجا و اسلام خان که از اکبر آباد^۷ آمده بود و بهاؤسنگه^۸ هادا^۹ و کیرتسنگه پسر راجه جیسنگه که از وطن خود رسیده بود ، باستیلام عتبه^{۱۰} جلال فایز شدند^{۱۱} .

درینوقت^{۱۲} عاطفت شاهنشاهانه عمده امرای عظام معظم خان را که قبل ازین از حبس رهایی یافته ، محلی بانطبع در قلعه دولت آباد بود و بصوبه داری خاندیس و یاز دادن^{۱۳} آنچه از نقد و اجناس او در سرکار والا ضبط شده ، سپاهی ساختند ، [امر کردند] که یک چند در آنجا بوده ، اسباب لشکر سر انجام نمایند ، و مدت نه^{۱۴}

۱ - سآ : 'آیات نصرت بعد شش مقام سلخ محرم' - ۶ - برای وقایع تواریخ غره ، دوم ، سوم ، پنجم ، ششم ، هفتم ، نهم ، پانزدهم ، نوزدهم صفر رک به عالمگیر نامه : ۲۱۶ - ۲۲۰ -

3 - Panipat tehsil : Southern tehsil of Karnal district, Punjab, lying between 29° 11' and 29° 30' N. and 76° 38' and 77° 10' E. on the right bank of Jumna. Imperial Gazetteer, vol. xix, p. 397.

۴ - سآ : 'منزله لشکر' - ۵ - عالمگیر نامه : ۲۲۰ 'معادخان' که طبق مآثر الامراء : ۲ : ۴۳ مغلوب است - ۶ - سآ : 'دهلی' - ۷ - سآ : 'آگره' - ۸ - پی : 'بهادر سنگه هادا' - ۹ - راؤ بهاؤ سنگه هادا ، پسر راؤ ستر سال است - سال اول جلوس عالمگیری ، از وطن بحضور رسیده دولت بار اندوخت - و بمنصب سه هزاری دو هزار سوار و عظامی عجم و نقاره خطاب راؤ و زمینداری بوندی وغیره ، سر عزت بر افراخت - سال نهم همراه دلیر خان بر سر زمیندار چانده شتافت - از نسخه دلکشا معلوم میشود که او مدتی در اورنگ آباد نشست - سال بیست و یکم مطابق ۱۰۸۸ هجری قمری شتافت (مآثر الامراء : ۲ : ۳۰۵ - ۳۰۷) - ۱۰ - صاحب عالمگیر نامه : ۲۲۰ - ۲۲۱ آستانبومی این امراء در وقایع تاریخ چهارم ربیع الاول نوشته است - ۱۱ - سآ : 'درینو' - ۱۲ - سآ : 'جیشی او سر افراز کردند' - ۱۳ - سآ : 'بعد نه مقام' -

روز خدیو جهان در سرابستان اقامت گزیده چهارم ربیع الاول با بخت فیروزی نوای عزیمت بصوب عرصه مصر دولت افراخته قلعه مبارک شاهجهان آباد را از لر نزول اشرف سرکوب حصار افلاک ساختند .

چون از بدایع قوانین معموله این دولت جاوید طراز یکی آنست که پادشاهان این دودمان عظیم الشانرا در هر سال از سنین عمر چون تاریخ میلاد میمنت بنیاد در رسد ، بشرایف نقود از زر و سیم و سایر فلزات و دیگر نفایس و اشیا می سنجدند و وجوه مذکور بمحتاجین و ارباب استحقاق آفاق میکنند ، و دران جشن ملازمان عتبه خلافت ، بمراحم عز امتیاز می یابند ، و بنا بر اختلاف شمسی و قمری در سالی دوبار این جشن عالم آرا^۲ پیرایه انعقاد یافته ، مکرر باعث جهان پیرای و طرب افزایی میگردد .

—:0:—

۱ - سآ : معمول این دولت است که در هر سال از سنین (برگ ۵۱۳ ب) عمر چون تاریخ نیاور میمنت بنیاد رسد ، پادشاه را سیور در سیم و سایر فلزات سنجدند وجوه مذکور بارباب استحقاق^۲ - ۲ - سآ : طرب افزا میشود .

جشن شمسی

و درین ایام خجسته فرجام که سال چهل و یکم شمسی از عمر مسعود ، صورت انجام یافته ، آغاز چهل و دوم^۱ جشن وزن شمسی بآیین مقرر انعقاد پذیرفت - و هفتم ربیع الاول مطابق دوازدهم آذر ماه بزمی والا و جشنی دلکشا ترتیب یافته و آن پیکر دولت بمقتضای رسم و عادت بزر و سیم و سایر اشیای معهوده سنجیده شد و وجوه مسطور بارباب احتیاج مقسوم گردید ، و بسیاری از بنده های عتبه^۲ خلافت بمواهب و مکارم ارجمند سر بلند شدند - و نجابتخان که چندی قبل ازین بنا بر قتل معمر خان مصدر تقصیر عظیم شده بتغیر منصب و جاگیر و عزل از رتبه شوکت و اعتبار و سلب خطاب خانانانی و سپه سالاری ، مورد بی عنایتی گشته مدتی از دولت بار و سعادت کورنش محروم مانده بود ، درین هنگام بوسیله^۳ شفاعت ایستاده های بساط قرب بعفو جرایم و رخصت کورنش سرافراز گردید - درین روز خجسته (برگ ۶۶-۶۷ ب) بوساطت امیر خان جبهه سالی سده اقبال گشته عرق تشویر و خجالت از ناصیه^۴ تقصیر افشانده ، بمرحمت خلعت خاص اختصاص یافت - و داؤد خان که از حدود بهکر از دارا شکوه جدا شده بود ، بمساعدت سعادت ، دولت آستانبوسی یافته بعطای خلعت و شمشیر با ساز سینا کار و منصب چهار هزاری سه هزار سوار ، کامیاب عنایت^۵ شد .

و در خلال^۶ این احوال منهیان کار آگاه از مالک شرقرویه پیاپی بدرگاه خلیق پناه رسید [ند] و خبر شورش شجاع و عزیمت او از پتنه بصوب اله آباد ، بمسامع جاه و جلال رسید و از عرایض امرا و نوشته های وقایع نگاران آن حدود مشعر بر این معنی بر سبیل تواتر و توالی رسید ، و آنچه قبل ازین بعض اخبار و آثار مظنون خاطر دوربین شهنشاه دانش آیین بود ، درین اوقات بیقین پیوست ،

۱ - نسخه پی : 'جهان افروزی پذیرفت' دارد - ۲ - آ : 'صورت انجام یافته و آغاز قرب نمودند و با چهار صد هزار سوار در آنجا استقامت نمودند ، با آیین مقرر و رسم معهود صورت انعقاد پذیرفت' - ۳ - سآ : 'باستشفاع ارکان دولت بعفو جرایم' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۲۲۹ - ۲۳۳ - ۵ - سآ : 'درین ایام' -

ظہور این معنی منشاء تعجب خردوران گردید، زیرا کہ ہمیشہ با حضرت شاہنشاهی^۱ لاف مخالفت و دم یکجہتی میزد، و هموارہ بمشافہ و مکاتبہ اظهار این معنی نموده عہود صفت و صفا در میان می آورد، و آن گوہر یکتای معدن فتوت را نیز مقتضای مہر اندیشی و اخوت^۲، از قدیم الایام با از رابطہ الفت [و] التیام بود، و هموارہ در رواج کار و رونق حال او کوشید [ند] و در صدد نصرت و اعانتش بودند۔ چنانچہ از قضیہ شکستی کہ او را از عناد دارا شکوہ، در نواحی بنارس رویداد، پیوستہ خاطر خاطر ملالت آگین بود۔ برای جبران انکسار او، اول امری کہ بعد از فتح^۳ اکبر آباد^۴ پیشنهاد خاطر اشرف ساختند، آن بود کہ سوانگیر را^۵ با صوبہ بہار و پتنہ، کہ ہمیشہ شجاع آرزوی آن داشت، بمبالغہ تمام از حضرت اعلیٰ بجهت او گرفتہ، ضمیمہ ولایت وسیع بنگالہ کہ باقطاع او تعلق داشت، گردانیدند و فرمان آنحضرت مشتمل بر تفویض^۶ این ولایات باو حاصل نموده با قدسی صحیفہ^۷ ملاطنت، مبنی بر تفقد و دلجوئی و مشعر بر سوانح دربار جهاندار، مصحوب شد۔ میرگ گرز بردار^۸، از پیشگاہ خلافت نزد او فرستادند و او از وقوع این عطیہ^۹ عظمی کہ فوق تخیل او بود منت پذیر گشتہ، در پراہن نشاط نگنجد، و از خبر فرار ادبار دارا شکوہ بغایت مبتہج و مسرور شدہ تہنیت نامہ متضمن مبارکباد و مراسم شکرگزاری در جواب نوشت، لیکن از آنجا کہ ضمیر کار^{۱۰} آگہ و عقل معاندان^{۱۱}، کہ سرمایہ تمیز سود از زیان است، نداشت بعد از تصرف پتنہ و بہار بفکرہای دور از کار دگر بارہ سرانجام

۱ - سآ : 'خدیو دین' - ۲ - سآ : 'خدیو دین از ہمیشہ با او مہر اندیشی و اخوت اندیشیدہ' - ۳ - آآ : 'او در آنجا بیایند و در راہ ہرگز نیاید، در آنجا بود کہ' - ۴ - سآ : 'الہ آباد'۔

5 - Monghyr town: Headquarters of Monghyr district, Bengal, situated in 25° 23' N. and 86° 28' E., on the south bank of the Ganges. The origin of the name of Monghyr is very uncertain. It is said that the place was formerly called Madgalpur, or Madgalasram, from its having been the abode of Madgal Muni, a hermit saint who lived in early Hindu times. Imperial Gazetteer, vol. xvii, p. 401.

۶ - سآ : 'برین عظیم با قدسی صحیفہ' - ۷ - سآ : 'چند کرکور برادر' - ۸ - سآ : 'خرد' - ۹ - سآ : 'و آن نداشت'۔

اسباب ادبار نمود، و قدر عافیت و حقِ تفرّدِ خدیو جهان شناخته راه ناسپاسی پیمود، و چون دانست که آیات عالیات خورشیدتاب بتمام دارا شکوه متوجه پنجاب شده و اتمام آن مهم را بزودی گمان نمیبرد و تختگاه سلطنت را از فرسکوه موکب جلال خالی میشمرد باین یاس افتاد که لشکری جمع آورده بآباد آید و از آنجا اگر تواند خود را باکبر آباد رساند - شاید باین تیز دستی کاری از پیش برد، و اغوای نوکران (برگ ۳۶۶ ب) و خوشامد گویان و تحریک واقع طلبان و فتنه جویان که چشم از اصلاح دولتش پوشیده و رونق کار خود می جستند، نیز علاقه مند بیدانشی او بشوند و بعد از اندک توفی، در پتنه یا لشکرهای آن حدود و توپخانه و نواره عظیم بنگاله، اواسط صفر این سال که آیات عالیات در پنجاب بود و خاطر خدیو دین جهان بپرا - مشغول دفع فتنه دارا شکوه و انتهاز فرصت نموده، لوای عزیمت از پتنه بسمت اله آباد افراشت، و رام سنگھ قلعدار رهناس و سید عبدالجلیل^۲ حارس قلعه^۱ چنانچه، بموجب اشاره دارا شکوه که بعد از فرار از اکبر آباد، بآنها و دیگر قلعداران نوشته بود که قلاع آن نواحی بشاه شجاع بدهند، رفتند باو ملاقی شدند و هر دو قلعه را سپردند و سید قاسم قلعدار اله آباد هم باو می نوشت که من هم باین مامورم، اگر خود باینصوب آیند من قلعه را تسلیم کنم - بنا برین مقدمات قدم جرأت پیش نهاد - باوجود اطلاع بر معاودت موکب ظفر آیات از حدود پنجاب و وصول بستیقر اورنگ خلافت، بر نگشت - و بگام جسارت با جنود ادبار بحدود بنارس نزدیک رسیده قصد اله آباد نموده عزم جنک جوئی مصمم کرد - اگرچه مرکوز ضمیر انور آن بود که تا ممکن باشد، برده مسامحه و اغماض بر روی کار او کشیده این حرکت نا هنجار^۳ ناکرده انگارند و بمقالات عوش افزا او را بشاهره اعتداه آرند، و چنان نشود که کار بفتنه و خونریزی کشد - چنانچه بعد از تحقیق آن اخبار، مکرر از کمال بزرگ منشی، موعظت نامهای صلاح انگیز نوشتند که شاید از راه ناصواب خود بر گردد^۴، لیکن درینوقت بنا بر رعایت مراتب احتیاط بر

1 - Rohtas, fortress in the district and tehsil of Jhelum, Punjab, situated in 32° 55' N. and 73° 48' E., 10 miles north west of Jhelum town. The fortress was built by the Emperor Sher Shah Suri. Imperial Gazetteer, vol. xxi, p. 322.

۲ - سآ : 'سید عبدالجلیل' - ۳ - سآ : 'بیجا باز دارند' - ۴ - پی : 'کرده' - ۵ - نسخه پی : 'باز آمده بر گردد' -

خاطر خورشیدتاب چنین تافت که اگر آن مدهوش باده پندار ازین داعیه باز نیاید و [چون] خان دوران با عساکر کومکی اله آباد، تاب مقاومت او ندارد، چندی دیگر از اعظام امرا در ظلِ رایت بادشاهزاده مجد سلطان بدآنصوب تعیین نمایند تا سدر راه او بوده از حقیقت کار هرچه دریابند، معروض دارند. بنا بران یرلیغ کرامت طراز بطغرای نفاذ پیوست که بادشاهزاده والا تبار نظم مهام مستقرالخلافت^۱ اکبر آباد، بعهدۀ عمدة السلطنت امیرالامراء که آنجا بود، گذاشته، با توپخانه [و] لشکر^۲ اکبر آباد^۳، هفتم ربیع الاول لوای نهضت بآنصوب بر افرازد، و حکم شد که اگر شاه شجاع باله آباد نزدیک رسد، خاندوران دست از محاصره قلعه باز کشیده، با جنود مسعود پیوند و مخلص خان باکبر آباد رخصت یافت که کومکیان مستقرالخلافت^۴ را که در رکاب بادشاهزاده معین شده اند، در بر آمدن سزاوی نموده، مجال تعلق و امهال ندهد. درین هنگام یرلیغ مطاع بنام زبده امرای عظام معظم خان، صادر گردید که نظم مهات صوبه^۵ خاندیس به نیابت خویش به یکی از کومکیان صوبه مسطور مفوض داشته، بر جناح تعجیل روانه^۶ پیشگاه حضور گردد. فرمان واجب الاذعان (برگ ۳۶۷ الف) بنام ذوالفقار خان صدور یافت که قلعه مبارک اکبر آباد بعد از رسیدن رعندان از خان که بقاعداری^۷ آن مرکز خلافت مقرر شده [بود] باو سپارد و یک کرور روپیه با برخی اشرفی از خزانہ عامره آنجا برداشته، با توپخانه و همراهان خویش روانه^۸ اله آباد شود و بادشاهزاده مجد سلطان ملحق گردد.

—:0:—

۱ - مآ: 'لشکر آباد' - ۲ - پی: 'اله آباد' - ۳ - مآ: 'آگره' - ۴ - مآ: 'که بمحافظات آن مرکز خلافت تعیین شد' -

لہضت^۱ رایات خورشید شعاع بقصد فرونشاندن شورش شجاع

چون بتواتر اخبار و ظہور شواہد و آثار معلوم خاطر مہر انور گردید کہ شجاع راہ مخالفت^۲ می سپارد و نزدیکست کہ قدم جرأت از حدود بنارس پیش گذارد رای مصلحت پیرا بران قرار گرفت کہ قرین دولت از مستقر سلطنت نہضت نموده ، بسمت شکار گاہ سورون^۳ توجہ فرمایند ، و یک چند دران نواحی بنشاط شکار گذرانیدہ ، منتظر ورود^۴ اخبار تحقیق حال باشند ، کہ اگر بنصایح غفلت زدہ راہ بصلاح کار بردہ ، بسمت پتنہ معاودت کند ، بادشاہزادہ محمد سلطان را با عساکر منتقلہ باز گردانند ، و خود نیز پس از فراغ شکار ، بمستقر دولت^۵ معاودت فرمایند ۔ و اگر او بالہ آباد آمدہ ، بارتکاب پیکار پردازد ، تنبیہ و گوشال او را وجہ عمت گیتی کشا سازند ۔ و بنا بران عزم خیر اساس ، شانزدہم^۶ ربیع الاول حکم شد کہ مرادق اقبال بیرون زنند و عمارت [عمارات] فیض بنیاد خضر آباد مہبط بارگاہ حشمت و جاہ گردید ۔ و روز دیگر با بخت فیروز از قلعہ مبارک بر فیل ظفر گنج سوار شدہ از میان شہر متوجہ^۷ خضر آباد شدند ، و قلعہداری دارالخلافت^۸ و حراست مراد بخش کہ در آن جا محبوس بود ، بدستور سابق بامیر خان تفویض یافت ، و میادت خان بنظم مہات آن مرکز خلافت معین گشت ۔ و دانشمند^۹ خان و نجابت خان و ابراہیم خان و فاخر خان و ظفر خان خلف خواجہ ابوالحسن کہ از منصب معزول شدہ در دارالخلافت وظیفہ خوار

۱ - برای تفصیل رک بہ واقعات عالمگیری : ۹۲ - ۱۰۷ - ۲ - مآ : 'وسوسہ' خیالات باطل راہ مخالفت' ۔

3 - Soraon: The western most of the three trans-Gangetic tehsils of Allahabad district, United Provinces, lying between 25° 32' and 25° 45' N. and 81° 36' and 81° 58' E., with an area of 260 square miles. Imperial Gazetteer, vol. xxiii, p. 88.

۴ - آ : 'در میدان آمدند هر چند کہ معاندان رخ نمودند ، راہ مقاومت ندیدہ' ۔
۵ - مآ : 'دہلی' ۔ ۶ - عالمگیر نامہ : ۲۳۶ ' شانزدہم ربیع الاول موافق یست و دوم آذر' ۔ ۷ - مآ : 'دہلی' ۔ ۸ - مآ : 'دانشمند خان ہروی' ۔

احسان بودند ، رخصت انصراف یافتند - و بیستم^۲ ماه از خضر آباد نهضت فرموده بعد از طی سه مرحله عرض اشرف رسید که بادشاهزاده محمد سلطان با عساکر منقلا ، نوزدهم همین ماه بازاوه رسیدند - فی الجمله شهنشاه جهان ، صید کنان^۳ طی منازل نموده ، سیم ربیع الثانی^۴ سایه^۵ عز و جلال بر نواحی قصبه سورون گسترده .

درین ایام ، جعفر فوجدار متھرا از آنجا آمده ، باستیلام سده والا شرف الدوز شد ، و سید نجابت بارہ ، بمنصب ہزار و پانصدی و ہفتصد سوار و محمد علیخان بخدومت عرض مکرر از تغیر رضوی خان^۶ و باضافہ^۷ پانصدی پنجاہ سوار ، بمنصب ہزار و پانصدی دو صد سوار و میر عزیز و میر رستم ، از نوکران دارا شکوہ کہ بمساعدت طالع ، درین ایام بدولت آستانبوسی رسیدہ بودند ، ہر یک بمنصب و عنایت خلعت و ہزاری دو صد سوار ، مباحی گردیدند ، و دیوانی مستقرالخلافت اکبر آباد از تغیر محمد قاسم بیگ ، کہ بلشکر منقلا تعین یافتہ بود ، بسید احمد سعید مفوض گشت ، و از آنجا کہ خدیو جہانرا نیت خیر فرجام بر ہدایت شجاع مقصود بود ، و میخواستند (برگ ۳۶۷ ب) کہ ابن مہم بمدارا^۸ انجام یابد ، دگر بارہ قدسی صحیفہ مہنی بر مراتب نصیحت فرستادند ، تا کیفیت عزیمت و حقیقت ما فی الضمیر او بوضوح ہیوندد و اتمام مراتب محبت بظہور رسد - و در همین منزل مخلص خان کہ برسم سزاوی عساکر منقلا تعین یافتہ بود ، از لشکر بادشاهزادہ محمد سلطان رسیدہ ، احراز دولت ملازمت اشرف نمود^۹ -

۱ - برای احوال منصبداران دیگری رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۳۷ - ۲ - سآ : 'ہشتم' - ۳ - پی : 'سیرکنان' - ۴ - سآ : 'ربیع الاول' - ۵ - رضویخان سید علی : دومین پور صدرالصدور میران سید جلال بخاری است - پس از ارتحال پدر باضافہ^{۱۰} ده بیست بمنصب ہزاری دو صد سوار کامیاب گشت - سال بیست و ہشتم از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزار و پانصدی پانصد سوار و خطاب رضویخان تشویض تعلقہ^{۱۱} بخشگیری و واقعہ نویسی صوبہ احمد آباد منتخرا گشت - چون اورنگزیب سریر آرای سلطنت شد ، سال دوم بدوازده ہزار روپیہ مالیانہ موظف گشتہ گوشہ^{۱۲} عزلت گزید - سال دہم بخدومت صدارت اعظم منتخرا گشت - سال بیست و چہارم مطابق ۱۰۹۱ ہجرت رحلت کرد - (مآثرالامراء : ۲ : ۳۰۷ - ۳۰۹) - ۶ - سآ : 'بر آرا سرانجام یابد' - ۷ - آ : 'و در آنجا چند روز توقف نمود و در آنجا کار بی شغلی مدارا' -

و اخبار فتنہ جہی شجاع یقین پیوست ، و بی تعمیر مدارا و مواسا با او متیقن گردید ، و بوضوح پیوست کہ او بالہ آباد رسیدہ [است] - و سید قاسم قلعدار آنجا ، بمقتضای قرار داد رفتہ ، باو ملاقا شدہ ، و اہل یارس از ظلم او کہد سید لک رویہ ، بتناول از متمولان آنجا گرفتہ ، در نالشا اند و فوجی بسرکردگی سید عالم و حمن خویشگی و خواجہ خسرو ، نوکران خود بر سر جونپور فرستادہ ، و مکرم خان صفوی^۲ حاکم آنجا بہد از ازک آویزشی ، از قلمہ برآمدہ باتفاق آنجاعت باو پیوست - لہذا پنجم ماہ مذکور از سورون لوای توجہ بمذاہرہ او افراختند ، و بیادشاہزادہ محمد سلطان و عساکر ممتاز فرمان بردار کہ در جنگ تعجیل نکرده ، انتظار وصول موکب ہایون برآمد - بہد از طی چند منزل ، دوازدهم ماہ مذکور میر ابوالمعالی^۳ وند میرزا والی مرحوم ، از جاگیر داران

۱ - سید عالم بارہم تا آخر عہد جنت مکانی ، بیارہ ہزار و پانصدی ششصد سوار ، مرتقی گشت - مال اول فردوس آشیانی ببحالی منصب مذکور ، امتیاز پذیرفت - چون حکمرانی بہ خلد مکان تعلق گرفت ، او بہمراغی شجاع در جنگ اول و در محارباتی کہ میان حدود بنگالہ روداد ، سرگرم بازی و جان سپاری بود ، تا آنکہ شجاع عازم ملک رخنک گردید او ہمپائی گزید - تتمہ احوالش بنظر نیامد - (مائراامراء : ۲ : ۴۵۴ - ۴۵۶) - ۲ - سآ : دیوان ، ۳ - میرزا مکرم خان صفوی : مراد کام نام ، پسر میرزا مراد التذات خان است - در عہد جنت مکانی بخطاب التذات خان و منصب دو ہزاری ہشتصد سوار ، مورد عنایت شد - در سال شانزدہم فردوس آشیانی ، بسالیانہ چہل ہزار رویہ ، موظف گردید - در سال بیست و پنجم بفوجداری جونپور منصوب شد - چون شجاع سوی جونپور آمد ، مکرم خان تاب مقاوست در خود ندیدہ ، از روی اضطراب بشجاع پیوست - بعد از جنگ کھجوه ازو گسستہ ، با اورنگزیب پیوست - در سال سوم بفوجداری اودہ نامور گشت - در سال دہم بخطاب میرزا مکرم خان ، نامور گشت - مال دوازدهم سنہ ۱۰۸۰ھ رحلت کرد - (مائراامراء : ۳ : ۵۸۳ - ۵۸۶) - ۴ - میرزا ابوالمعالی : پسر میرزا والی مشہور است - پس از فوت پدر از اصل و انانہ بمنصب ہزاری چہار سوار سرافراز گردید - در سال سی و یکم شاجنیانی بفوجداری ترہت ، مضاف صوبہ بہار کاسیاب شد - چون دارا شکوہ از مقابل عالمگیری عزیمت خوردہ ، راہ فرار سپرد ، میرزا ابوالمعالی موافق بہ شجاع شد - اما پیش از جنگ -

صوبہٴ بنار کہ بنا بر ضرور [ضرورت] بشجاع گرویدہ ، درینولا برہبری سعادت از لشکر او روی ارادت بموکب اقبال آورده بود ، دولت زمین بوس دریافتہ ، بعنایت اسپ با ساز طلا و خلعت و قیل با جل زر بفت و شمشیر با ساز میناکار و خطاب میرزا خانی و انعام سی ہزار روپیہ و باضافہٴ ہزاری پانصد سوار ، بمنصب سہ ہزاری دو ہزار سوار ، مشمول مراسم گونا گونا گردید ۔ چہاردم [کہ] عبور موکب منصور از نواحی مکن پور^۱ میشد بروضہٴ قدسیہٴ قدوہٴ اصفیای عظام ، حضرت سید بدیع الدین قدس سرہ ، کہ بزبان عوام اہل ہند بحضرت شاہ مدار^۲ اشتہار دارد ، رفتہ رسم زیارت بجا آوردند ، و دو ہزار روپیہ بسکنہٴ آنظام عنایت شد ۔ و ہفتم ، ظاہر قصبہٴ کورہ^۳ کہ بادشاہزادہ چہ سلطان با عساکر منتلاً آنجا نزول داشتند ، و شجاع بچہار کرویہی آن رسیدہ توقف ورزیدہ بود ، مضرب سراق نصرت گردید ۔ از شرایف اتفاقات و بدایع اسباب فیروزی آنکہ زبدهٴ امرای عظام معظم خان کہ بموجب فرمان از خاندیس متوجہٴ آستان فلک نشان گشتہ بود ، درین تاریخ^۴ کہ دو روز بعد از ان محاربہ و قتال رویدار ، بموکب اقبال پیوستہ ، جبہہٴ سای عتبہٴ سلطنت شد ، و ازین رسیدن بوقت مجدداً حسن^۵ اخلاص و جوہر ہمت او درپیش گاہ خلافت جلوہٴ ظہور نمود ۔

—:۵:—

۱ - شجاع و اورنگزیب میر ابوالمعالی روی ارادت بدرگہ عالمگیری آورد ، و بخطاب میرزا خانی و باضافہٴ ہزاری پانصد سوار بہ منصب سہ ہزاری دو ہزار سوار منتخو شد ۔ سال ششم مطابق ۱۰۷۴ ہجری قمری شہری شد ۔ (بآثر الامراء : ۳ : ۵۵۷ - ۵۶۰) -

1 - Makanpur: A village in the tehsil of Bilhaur, Cawnpore district, United Provinces, situated in 26° 54' N. and 79° 59' E, 40 miles north west of Cawnpore city. The shrine of a Musalman saint, named Shah Madar, who had originally been a Jew attracts a large number of pilgrims annually. Imperial Gazetteer, vol. xvii, p. 43. 2 - Kora: An ancient town in the Khajurha tehsil of Fatchpur district, United Provinces, situated in 26° 7' N. and 80° 22' E., on the old Mughal road from Agra to Allahabad, 29 miles west of Fatchpur town. Imperial Gazetteer, vol. xv, p. 398.

۳ - سآ : 'درین روز' - ۴ - سآ : 'مورد مزید تحسین شد' ۔

صف آرائی عساکر اقبال با شجاع و هزیمت یافتن او ،

چون شجاع^۱ از^۲ آله آباد بقصد بیکار ، گام ادبیار پیش انباد ، در برابر موکمب
نفر پیکر نشسته و توپخانه در پیش خود چیده ، عزم صف آرائی داشت ، لاجرم
شعله^۳ قهر جهانسوز بادشاه^۴ دشمن گداز ، از کانون غیرت زبانه [زد] ، و صرصر
سطوت و باد مهیب غضب وزیدن گرفت ، و چهره عتاب بادشاهانه فروزان شد ،
و تنبیه و گوشال او از واجبات دولت و اقبال دانسته ، روز یکشنبه نوزدهم^۵
ربیع الثانی^۶ که روز سوم وصول رایات عالیات بموضع کوره بود ، (برگ ۳۶۸
الف) فرمان قهرمان جلال صادر شد که توپ خانه^۷ و عد نهیب^۸ برق نشانرا پیش
برده در برابر افواج غنیم صاعقه بار و آتش فشان سازند . و مواکب نصرت پیرا ،
لوائی همت بدفع اعدا بر افرازند . بموجب صدور امر کرامت اثر ، دریای لشکر
بجوش آمد ، و یسال سازان و میرتوزکان ، بترتیب عساکر گردون مآثر ،
پرداختند . هراول با اقتدای بادشاهزاده^۹ والا تبار محمد سلطان رونق یافت ، و
خان عالم و سید مظفر خان بارهه و سید نجابت بارهه ، و ارادت خان و شیر سنگه
راتهور و قزلباش و گروهی دیگر از مبارزان با ایشان معین گشتند ، و ذوالفقار
خان با توپخانه و جمعی از ثابت قدمان عرصه^{۱۰} و غامثل فتح جنگ خان و
رشید خان و زبردست خان و سید نورالعیان و کاکر خان و جمعی از دایران ،
بهراولی آن مقدسه^{۱۱} الجیش فیروزی و اهتمام^{۱۲} برق افگنی و دشمن سوزی پیش
قدم میدان نصرت شدند ، و راجه^{۱۳} جسونتسنگه [را] با سپاه راجپوتان او حکم
صف آرائی در برانغار شد و مهیم داس راتهور و محمد حسین ملندوز و سیر عزیز
بدخشی و بلوی چوهان و رامسنگه و هریرام راتهور ، ضمیمه^{۱۴} فوج او گشتند ،
و اسلام خان با احتشام خان و سیف خان و اکرام خان و همت خان و سید

۱ - مآ : 'چون از نصایح والا آن سرخوش غفلت را افاتہ دست ندارد' . ۲ - در
عالمگیر نامہ : ۲۴۳ - ۲۴۴ تمہید طولانی نوشته شده . ۳ - آ : 'با جمیع
صاحبزادگان رخ بآن جانب نهاد' . ۴ - مآ : 'یازدهم' . ۵ - عالمگیر نامہ :
۲۴۴ 'نوزدهم ربیع الثانی مطابق بیست و سوم دیمہ' . ۶ - نسخہ اصل
'التیام' 'اهتمام' از ہی گرفته شده . ۷ - مآ : 'سپاہ چہ' .

بہادر و شجاعت خان و دلاور خان و ممربز مہمند^۱ و بختان بیگ^۲ روز بہانی وغیرہم با برخی از توپخانہ و جمعی از برق اندازان ، بہراولی آن فوج قرار یافت ، و سرداری برانگار^۳ نامزد قرہ باصرہ دولت ، بادشاہزادہ سعادت توأم نجد اعظم شدہ ، و سپاہ ایشان با خان دوران و راجہ رایسنگھ میسودہ ، و ہوشدار خان و مسعود خان و سید شمس بارہہ و جمعی دیگر از بندہ ہا و منصبداران دران طرف صفِ نصرت آراستند ۔ و کنور رامسنگھ با راؤ امر سنگھ چندراوت و علیقلی خان و شرف خان بیگ ترکہان و کاکر خان و میر حسینی و چندی دیگر از مبارزانِ نصرت مند ، بہراولی فوج مأسور شدند ، و سرکردگی النمش بحسن جرأت بہادر خان تفویض یافتہ ، مصری و غلام محمد خان افغان و عبدالنبی^۴ ولد ہادی داد خان و سلطان داؤد زئی و عمر ترین^۵ و گروہی دیگر از بہادران ، در سلک ہمراہی او منتظم گردیدند ۔ و در دست راست^۶ موکب جلال داؤد خان با جمعی از دلیران ، مثل راجہ اندر من^۷ دھندیرہ^۸ و راجہ دیبی سنگھ بندیلہ و یکہ تاز خان و سادات خان و سید شجاعت خان و خواجہ رحمت اللہ و کشن^۹ سنگھ چند راوت ، بطریق طرح معین گشتہ ، کمر جان فشانی

- ۱ - سآ : ممربز خان مہمند^۱ ۔ ۲ - بختان بیگ روز بہانی : سال اول جلوس خلد مکان ، در جنگ محمد شجاع ، جان نثار گردید ۔ پسرش آتش خان جان بیگ است کہ حینِ حیاتِ پدر بدولت روشناسی پادشاہ فایز بود ۔ (مائثر الامراء : ۱ : ۲۵۵) ۔ ۳ - عالمگیر نامہ : ۲۴۶ 'جرانگار' ۔ ۴ - عالمگیر نامہ : ۲۴۷ 'عبدالنبی انصاری' ۔ ۵ - در جمیع نسخہ ہا : عمیقترین 'تصحیح از روی عالمگیر نامہ کردہ شدہ ۔ ۶ - آ : 'و دست چپ راجہ دیا رام و بچن قسم' ۔ ۷ - راجہ اندر من دھندیرہ : دھندیرہ شعبہ ایست از قوم راجپوت ۔ وطن اینہا قصبہ سہرا ، سرکار سارنگ پور مالوہ است ۔ در وقت فردوس آشیانی ، ولایت دھندیرہ بسیورام برادر زادہ راجہ ہتھلداس کور مرحمت شد او با جمعیتی رفتہ ۔ جبراً و قہراً باخراج راجہ اندر من کہ زمیندار آنجا بود ، پرداخت ۔ او پس از چندی از روی امتیلا ، آن ملک را بہتصرف آورد ۔ چون اورنگزیب از دکن بعیادت پدرش بہندوستان آمد ، او از اصل و اضافہ بمنصب ۳۰ ہزاری دو ہزار سوار ، چہرہ کامرانی برافروخت ۔ بعد بحارہ با شجاع ، بمہم بنگالہ دستوری پذیرفت ۔ بعد از چندی بملک فنا پیوست ۔ (مائثر الامراء : ۲ : ۲۶۵ - ۲۶۶) ۔ ۸ - سآ : 'دھندیرہ' ۔ ۹ - سآ : 'دیشن سنگھ چندراوت' ۔

بر میان همت بست - و راجه سجان سنگھ با سید ایروز خان و ہزبر خان^۱ و حسن علیخان^۲ و سید بہادر بہکری و اوزبک^۳ خان^۴ و قاسم و خضر پسران ہزبر خان ، و سید قطب عالم و دیگر مبارزان در دست چپ طرح شدند ، خدیو جہان در قول قرار گرفتند ، و چتر آسمان مای ہای آسا از اوج قول سایہ سعادت بر مفارق فدویان افکنده ، و جمعی از بنده ہای اخلاص نشان ، مثل عابد خان و اسد خان بخشی دوم و فیض اللہ خان و سید عزت خان و مجد بدیع بن خسرو بن نذر محمد خان و دین دار خان و رضوی خان^۵ و منعم خان و غیرت خان و تہور خان و غلام خان و افتخار خان و الہ یار خان و شیخ عبدانقوی و شیخ لثام و رای رایان و ہلنگ (برگ ۳۶۸ ب) حملہ و میر نعمت اللہ و ذوالقدر خان و لطیف اللہ خان ولد سعداللہ خان و مجد تقی خان^۶ برادر زادہ وزیر خان و اختیار نرین و خدمتگار خان^۷ و دیگر بدمہای معتمد در قلب جا گرفتند و مؤلف^۸ این شکرنامہ اقبال نیز بدستور سایر معارک ، درین جماعہ کامیاب ملازمت رکاب ظفر مآب شہنشاہ مالک وکاب بود و تابندہ اختر برج سلطنت بادشاہزادہ مجد اعظم را بطرز دیگر مغازی و حروب ، بہرہ اندوز سعادت ہمراہی نمودہ ، با خود در حوضہ فیل خاص نشانیدند - وعمدہ^۹ اسرای معظم خان را کہ با جمعی قلیل ہایلغار رسیدہ بود ، در حوضہ فیل

- ۱ - مآ : 'رہبر خان' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۲۴۷ 'حسن تلیخان' - ۳ - مآ : 'اورنگ خان' - ۴ - اوزبک خان تاتار بیگ : پسر اوزبک خان نذر بہادر است - چون اورنگزیب بانتزاع سلطنت عزیمت کرد ، در مقامات فرمان باری برہانپور او بافزونی رتبہ و خطاب پدر سرفرازی یافت - بعد از جلوس عالمگیری ، بتعییناتی دکن اختصاص گرفتہ ، بہمراہی امیرالامراء در محاصرہ قلعہ چاکنہ مأمور شد - در سال سوم چون آن حصن مسخر شد ، حراست آن بجان مذکور مفوض شد - پس ازان بتعلقہ کوکن کہ مسکن مرہتہ است - شتافت - و در محاربہ با ایشان جان فشاند - (مآثرالامراء : ۱ : ۱۹۷) - ۵ - عالمگیر نامہ : ۲۴۸ 'رضوانخان' - ۶ - مجد تقی خان : پسر میرزا محمود است - در سال ششم عالمگیری بخدمت بخشیشگری و واقعہ نویسی صوبہ خجستہ بنیاد سرفرازی یافت - در سال دہم باجلر طبیعی در گذشت - حویلی عالیشان مطبوع مشرف ، بر تالاب خرد در پورہ مذکور اساس نہادہ ، کہ سیرگاہ بود وقتی شاہزادہ بیدار بخت خلف مجد اعظم شاہ در آنجا فرود آمد (مآثرالامراء : ۳ : ۹۴۹) - ۷ - مآ : 'معتمد خان' - ۸ - مآ : 'راقم' - ۹ - مآ : 'زبدہ' -

جا داده حکم فرمودند که فیل مرکوب در جنب فیل مبارک باشد، و همین و یسار قول که در بازوی نصرت و ظفر بودند بدو فوج دیگر استحکام یافته، سرداری میمنه منصور بارهه و بهگونات سنگه هادا و سترمین بندیله و عیاس افغان و سید تاتار بارهه و شیخ نظام قریشی و سید عابد بخاری و روپ سنگه راتیور و چندی دیگر با خان امذکور معین شدند. و کرفرمائی میسره بحسن بسالت و جانفشانی مرتضی خان تفویض یافته، و سید حامد خف او، و کیسری سنگه بهورتیه و رایسنگه راتیور و سو بهکرن بندیله و نصرت خان و نیازی خان و محمد بیگ ارلات و خانه زاد خان و قابل خان و میر رستم و اسد کاشی و لطف الله میدانی و زمره از دلاوران بهرامی او تعین یافتند، و عبدالله خان سرای و عبدالمجید دکنی و رنبهاهی و سینا بیجا پوری و آتش قلاق و امام وردی و عرب شیخ ولد طاهر خان و جمعی دیگر از دلیران بقراولی سپاه ظفر پناه، تون جلادت هر الگیختند و خدمت چنداولی بنواص خان و جمعی دیگر از متحیداران و احدیان مفوض گشت، و فیلان کوه پیکر دشمن ربا که هر یک تیره ابر طوفان خیز بلا و مایه سیه روزی اعدا بود تسلحه و یراق جنگ، شکوه آسانی یافته، برق افگنان چابک دست قومی بازو بر پشت پشت آنها جای گرفتند. و در هر فوج چندی از آن عربده جویان معرکه آشوب، با توپ خانه جداگانه معین گشت. از کثرت سپاه و جوش لشکر آثار

- ۱ - طبق عالمگیر نامه: ۲۴۹، سرداری میمنه به محمد امین خان میر بخشی مقرر گردید.
- ۲ - سید حامد خان بخاری: پسر مرتضی خان سید شاه محمد است. در سال چهارم جلوس خلد مکان بخطاب خانی نامور شد. سال بیستم بصوبه داری اجمیر رایت اعتبار بر افراشت. سال بیست و یکم بحضور رسیده، از انتقال پدر بداروغگی خاص چوکی معزز گشت. سال بیست و چهارم بمالش مفسدان راتیور جانب میرتو شتافت. سال فوش معلوم نیست. متأثرالامراء: ۳: (۵۹۸) - ۳ - مآ: 'یوسف خان' - ۴ - مغل خان عرب شیخ: پسر طاهر خان بلخی است. در حضور پدر روشناسی خلد مکان یافت. در سال نهم، بخطاب مغل خانی، سرافرازی یافت. در سال پانزدهم بخدمت قوش بیگی امتیاز یافت. در سال نوزدهم بنا بر جهتی بسلب منصب و جاگیر معاتب گردید. و بیست و یکمی منصب بحال گردید. در سال بیست و هشتم بصوبه داری مالمود مامور گشت. در آخر همین سال سنه ۱۰۹۶ هـ از تنگسای دنیا برآمد. (متأثرالامراء: ۳: ۲۲۳ - ۲۲۵) - ۵ - مآ: 'و اخلاص خان و سرفراز خان' -

شور محشر خوبه بود ، و از غیر هم ستون و اولور مو کب مشور ، حدیث آن
و روی زمین نایب ، زمین ، همه نفس و سخت های از حسن آن خیر بود مشور
آدمی بود و از بسیاری قبائل همین جوشن تک شکوه ، سر سر نفس و شعر
نموده میشود :

زاده شور محشر عرض میگردد   زمین بر جرح وعت عرض میگردد
خان از جوش شکر قحط جا بود   کله کله شکر سید بر دوش هو بود
گر سبب بریدی ، چون درین   ندیدی بر سخن ایاز درین

نفسه قریب بود غرر سوار ، مکن آرمند منیدی بود گزیده ، و حکم
سرف صدرا شد که زدهوی سعی و دایم جان و دایم هر که بود ، از
جلال داشت باسه ، و از همین روز شروع کرد به ترتیب روح خویش بود خانه ،
خود به وردبخش برگ بود ، و همه رحمن بن سر به بر قول قرار
گرفت و همه آخر بسر خود ، سید خانم بر سر و سید نسیم قدام
به آید ، و عنصر و سبب آید ، درین ، وردبخش ، فرج خان ماکور و قشون
دیگر از مرده گری شروع کرد ، و شیخ ابی فولی از جمعی انباری آید
بعین نمود ، و زمین زمین ، بسر برگ خویش را ، با فوخی غصه غر بر سر
را داشته ، حسن خوبتگی را ، جمعی شروع و سخت ، و مکره خان عاوی
را با سید رحی و مندی دیگر از مردان عمده و گروهی آید ، در حدیث
مادر نموده ، و شیخ خریف آید ، با فوخی طح ساخته ، و سلفه بر معصوم
در شمش مقور داشت ، و اشده تو بخند با ابو سعید میر آید ، و سر

... معنی آن ... عبدالرحمن سعدی : ششین روز از هر خان است ، سال
بیست و نه ، عبدالرحمن عدایت خست و جیفه مرغی و سی هزار رزید ، آید
کمیاب گشته ، سال بیست و پنجم بول خیر فوت نمر بهر خان ماریض
گردید ، خسرو و بیراه و عبد الرحمن ، بسران خان ماکور بخند ، عزایت
طبع گردید ، پس زن که اورا گریب بر تحت سنطات نشست ، در جدی
که با شجاع رودان ، او غر فوج قول بود ، بعد از نور فوج ، به عزایت
پخته پیرست ، تا سال سیزدهم زنده و مستفاد میشود ، ماکور امره : ۲۰ :
۸۰۹ - ۸۱۲) - ۴۰ - لپی : یوسف آید ، و در جمیع نسخه های عربی
مستور است تصحیح از روی خانگیر آید : ۲۰ : کرده شده ، و ...
نامه : ۲۵۱ - شیخ خریف از زبی :

علاء الدوله اعظم خانی ولد قاضی نور الله ، دیوان خود را [به] چنداولی و سید علی اوزبک را با جوق بقراولی گذاشت . بعد از انتضای چهار گهری از روز مذکور بادشاه دین پنا ، در کمال آهستگی بنوعی که ترتیب از افواج بحر اسواج برهم نخورد ، مسافتی که تا لشکر گاه غنیم بود ، بگام نصرت پیمودند و سه پاس از روز گذشته ، بفاصله نیمکروه در برابر اعادی صف آرا گردیدند . شجاع آنروز قدم جرات از جای خویش پیش نگذاشته ، برخی از توپخانه را با سید عالم بارهه و سید مرتضی و شیخ ظریف آلو^۱ و سید راجی سرداران خود [را] ربع کروه از لشکر گاه پیش فرستاده ، که آمده در مقابل جنود ظفروفود ، بتوپ و تفنگ نیران جنگ بر افروختند [بر افروزند] و باشاره والا کار فرمایان توپخانه^۲ منصور ، نیز شعبه افروز حرب گشته ، از دهای آتش فشان بان و نینگ خون آشام توپ و تفنگ مر بجان مخالفان دارند و تا شب از طرفین هنگامه جدال گرم بود ، و چون ظلمت^۳ لیل پرده تیرگی بر چهره بخت اعدا کشید ، شجاع فرقه^۴ مذکور را با توپخانه باز پس طلبیده ، سپاه خود را فراهم آورد و چون سر زمینی که اعدا در آنجا بچنگ پیش آمده بودند مرتفع بود و بر معسکر آنها اشراف داشت ، زبده نوپینان معظم خان بصوابدید رای صایب ، چهل توپ از توپخانه بادشاهی برده ، در سر زمین مذکور روی به لشکر ادبار نصب نمود بموجب امر اعلی ، خان مشارالیه بر اطراف لشکر فیروزی گشته ، باعتماد مورچالها و تأکید مراتب خبرداری قیام داشت ، و آنشب طبق مثال لازم الامثال ، مبارزان موکب تفرسات ، سلاح از بر نیفکنده ، زین اسپان بر نداشتند . و سرداران هر یک ، در پیش فوج خویش مورچال بسته ، از غدر و کیدِ عدو غافل نماندند ، و گیتی خدیو بعد فراغ از مراتب حزم و احتیاط بادشاهان ، از فیل فرود آمده ، بدولت خان^۵ مختصری که دران نبرد گاه ترتیب یافته بود ، نزول اجلال ارزانی داشتند ، و پس از ادای نماز مغرب و عشاء [و] طلب نصرت از حضرت خلاق ، با بخت بیدار و دل هوشیار بر بستر استراحت تکیه فرمودند .

—:0:—

۱ . عالمگیر نامه : ۲۵۱ 'سید قلی اوزبک . ۲ - سآ : 'فریلی' - ۳ - سآ : 'چون شب در رسید' -

بد سگالی جسونت سنگھ

و در اواخر این شب سال ۱۸۵۷ شورش افزا بظهور پیوست که ظاهر بینان آنرا چشم زخمی عظیم دانستند و از آن حمله فی الجمله تفرقه بعساکر منصوره واه یافت - شرحش آنکه ، راجہ جسونت سنگھ ضلالت کیش کہ بظاہر سر بر خط انقیاد نہادہ بود چنانچہ درین یورش ظفر پیرا بہمراعی موکب جہانکشا ، (برگ ۳۶۹ ب) اختصاص داشت و از نفاق اندیشی پیوستہ فرصت افساد می جست و نہانی مادہ خلاف و طغیان می پخت ، درین وقت کہ خدیو جہان نظر بر ظاہر حال آن کافر بد سگال کردہ او را سردار فوج برانفار ساختہ بودند ، بعزم شورش انگیزی از سرکہ کارزار قصد فرار نمود - شباً شب کس نزد شجاع فرستادہ ، او را از داعیہ فاسد خود خبر داد و آخر شب مذکور با تمام لشکر و سپاہ خویش و گروہی دیگر از راجپوتان غواہت کیش کہ با او در برانفار بودند ، مثل سپہیں داس و رامسنگھ و جمعی دیگر از مست عقیدتان باغواہی غول جہل و غرور ، از موکب منصور روگردان شدہ ، عنان بوادی ادبار تافت و نخست بارہ وی [باردوی] بادشاہزادہ ہمہ سلطان کہ بر سر راہ آن گمراہ بود ، گذشت و مردمش دست جسارت بفارت کشودند - و نیز در اثنای گریز آن مقاہیر لئیم بر لشکر گہ اقبال ، دست اندازیہای عظیم واقع شد و بہر جا کہ میگذشت و ہر چہ و ہر کسی بر سر راہ او می آمد ، دستخوش تاراج راجپوتان او میگشت و ازین جہت شورش عظیم در اردوی معلمی راہ یافتہ ، خبرہای متوحش لشکر آشوب ، شایع شدہ - و مفسدان فتنہ جوی و ہرزہ کاران اردو ، سر بفساد برداشتہ دست جرأت بکارخانجات و خزاین و دواب بادشاہی و اسوال و امتعہ امرا و منصبداران و سپاہی [منصبداران و سپاہیان] دراز کردہ بخودسری پرداختند - و چون بہ نزدیک صبح این خبر بلشکر رسید ، باعث ہرممخوردگی جنود فیروزی گردید و بسیاری از مردم پست فطرت کم حوصلہ ، و آحاد لشکر و سپاہ برای خبر گیری ہنگہ از روی اضطراب ، بمعسکر

۱ - ا : 'کہ ویرا بر سریر خدمت یافت از میان' - ۲ - در جمیع نسخہ ہا 'بارہ وی' نوشتہ شدہ ، تصحیح قیاسی است - ۳ - ما : 'متصدیان' -

والا شتافتند . و جمعی از دورویان منافق کیش [احتمال] غلبه طرف مخالف را ، رجحان داده ، شباً شب بلشکر شجاع پیوستند و گروهی از بیدلان ، پای همت پس کشیده ، از دولت مرافتت باز ماندند ، و چون خبر قرار آن ضلالت شعار بمسامع جلال رسید ، خدیو روزگار اصلاً بوقوع این مقدمه ، از جا نرفته تزلزل در بنای استقلال آنحضرت ، راه نیافت . و از سرپرده اقبال بیرون خرامیده ، بر تخت روان سواره ایستادند و بخواص و امرای و بنده ها که در رکاب حاضر بودند خطاب کرده فرمودند که منوح این قضیه [را] از متمعات اسباب فتح میدانم ، چه هر که آن منسد را داعیه بدخواهی در خاطر بود ، رفتن او عین مصلحت دولت است . و به برهم خوردگی صفوف ، و تجدید توزک افواج پرداخته ، اسلام خان را که هراول برانفار بود ، بجای جسونت سردار جوانفار نمودند . و سیف خان و اکرام خان را با جمعی از دلیران هراول او ساختند ، و اگرچه از لشکری که روز گذشته ، در ظل رایت فتح آیت مجتمع بود ، قریب [به] نصف متفرق گشته بود ، لیکن از آنجا که این بادشاه توفیق سپاه را بمقتضای 'وما النصر الا من عندالله'^۳ جز بر تائید آسمانی و نصرت ربانی ، نظر نیست و اعتقاد همت بر اعانت (برگ . ۳۷ . الف) سپاه و لشکر نه ، نظر بر تفرق و نقص کمیت لشکر نیفکنده ، هنگام ظهور انوار صبح ، باستظهار جنود غیبی با بقیه عساکر فیروزی ، متوجه میدان رزم گردیدند ، و شجاع درین روز ترتیب روز پیش تغییر داده ، و مجموع لشکر خویش یک صف کرده ، در عقب توپخانه باز داشت ، و خود با بلند اختر پسر خرد در وسط فوج قرار گرفته ، زین الدین پسر بزرگ او وسید عالم و شیخ ظریف فرملی و حسن خویشگی در دست راست و سید قاسم خان و مکرم خان و عبدالرحمان بن نذر مجد خان در دست چپ صف آرا گشتند . چهار پنج گهری از روز گذشته ، از طرفین بان اندازی و جنگ توپ و تفنگ سر شده ، نیران جدال اشتعال یافت ، و هنگام برق افروزی و عدو سوزی گرمی بذیرفت . از نهیب صور ضرب زن و نیش زنبورک خصم افگن ، آثار قیامت آشکر و رگ جان دشمن فگار گردید . توپ آهین دل باآواز بلند آوازه اجل در شش جهت معرکه در داده ، چهره تفنگ جان گسل از سهره پشت مخالفان گذر کردن آغاز نهاد ، و از گرمی برق بندوق

۱ - پی : 'بنای آن رسیده بخدمت سردار کردند' . ۲ - آ : 'سیف الماوک و جمعی مرد در آن مقام مجتمع بودند' . ۳ - القرآن ۳ : ۱۲۵ - ۴ - ما : 'زین العابدین' . ۵ - پی : 'مکرم خان' . ۶ - پی : 'بکار' .

و این آب تیز و صاف ، آتش آمیز شد ، و سکه نپیره کبریا بر او ریخت ، شوکتی
 زمین شعاع خیز و آمدن شراره ریز گشت :

شد از برق کین گره زار جادگ خروشیه از غشی ننگ
 زهر آتش کینه غر گزنت عرق بر این رنگر جگر گزنت

و رفته رفته شعاع حرب فروخته تر گشت ، میان عروق حیدر سعید و شکر
 و غر ، کبر جادگ از رفته خروشی و ساقه زبری توت و آنگاه گشته ، آمد و شد
 وک و خدنگ رسید ، و از کثرت بارش تیر و کمان شادمان بر مقبره بود
 و غر و آذر و کبریا از سبزه های بر تیر می نمود :

برای کین صبران خدنگ بر پیمان بر زوی مرغان خدگ
 کین گشت از تیر ، فغان عمو به انجان که غر زبیر تر گشت گزنت

درین آنگاه غله بر شد ، فوجی غصه و مد بین مست چنگر که شر یک بر غمران
 شکرتی بود از دست راست غنیم بر چون تر مو کب غفر شعر حد ، کرده ، بقدر
 فیضان سگور ، فوج دست جیب بر شه خورده ، ویدی توت کتیر مرده آن دست
 عرش پائین ، توفیق مد نعه و محرابه نی نده ، و و کوشش و کوشش عریض خورده ،
 در روی نسیمی شاد گشته ، از فوج بن حد کبریا تفرقه ، و تفرقه بعد کبر مستور
 به پادشاه تمام فوج بحر امواج بیخه بر آمد ، او مردمی که در آب بر روی غیرت
 گشته و در پیروی از احادیث و تقویت ، روگردان شده ، پیشرفت بر فرار
 گریه نامه ، و سگ جمعیت قول در بیون تیر از شه گشته ، زیاده از فوج شراره سرور
 بر یک فوجی مداب نه نامه ، مخدنگ تیره از مستانده توفیق فوج نصرت تیر ،
 حیره گریه نامه ، بیمن سبب جنبشی به فیضان سگور ، رزی جدرت بقسب سگور
 غفر بیکر آوردند ، درین هنگام از بیخه تیر جنود نده ، مرخصی جان از میسر
 قول و جدر خدگ از آتش ، و حسن علی خدگ از طرح دست چپ ، شر یک به
 سعادت از سعادت بد پیروی شست و احادیث رخت شجاعت برگ ، و به آب
 بر نگینده سر راه بر داشتن گرفتند ، و غر شعبان وقت پادشاه توفیق جادگ
 نیز از مستانده بین جان روی تیر مبارک بسمت اشعرا گره کرده ، مستانده فوج آب

ما : با و ز بشیر نموده ، . . . سی : تیر تیر ، . . . سی : تیر گس ، . . . سی :
 نیرشه و در مکان رفیع و مکان منبع حیدر گزنده ، . . . سی : تیر شراره ، . . . سی :
 ما : تیر

گشتند - چنانچه پشت قول هایون بجانب برانفار نصرت آثار گردید، و مجاهدان ظفرا پیوند، که بر اعادی حمله برده بودند، به نیروی جرأت خدیو کشور اقبال، بجد و کوشش تمام بآن گروه بد فرجام در آویخته، آن جسارت کیشان را از پیش برداشتند، و به تیغ تیز و سنان خونریز بسیاری از آن برگشته بختان را بر خاک هلاک افکنده لوای غلبه بر افراشتند - سید عالم را بمعاینه جوهر شهابت بهادران باد نخوت از سر رفته، بگام فرار براهی که آمده بود، باز گشت، لیکن آن سه فیل مست عربده جو، بدفع و منع مبارزان، و ضرب تشنگ و تیر، رخ از عرصه کارزار نتافتند، بر همان وتیره پیش می آمدند، و از آن سه کوه پیکر عفریت منظر، یکی پیش آمده بفیل مرکوب مبارک قریب شد، و چون ابر تیره بخورشید تابان نزدیک رسید، شهنشاه گران قدر کوه وقار بحمله آن سیه مست باده کین از جا بر نرفته سر رشته ثبات از کف گذاشتند:

بمردی ز جا یک سر موشد ز راه چنان سیل پکسو نشد

به تمکین سرشته زبس جوهرش بنبید جز نبض از پیکرش

و به قراولی که در حوضه یکی از فیلان همراه^۱ نشسته بود، اشاره والا بصدور پیوست که فیلبان بد گهر خیره رو^۲ را که سوار^۳ آن فیل جنگجو بود، و اشاره کجک^۴ محرک آن مست دیوانه^۵ خو بود، بتفنگ بزند - بمساعدت اقبال شهنشاه جهان، تیرش بر نشان آمد و آن مقهور لئیم، مانند دیور رجیم که بشهاب ناقب از آسمان فرو رفته، از بالای فیل نگونسار افتاد - فیلبانان چالاک خود را بر پشت او رسانیده آن دد صفت گسسته عنان را، در قید اطاعت و فرمان آوردند، و آن دو فیل دیگر از قول هایون گذارده شده، بجانب دست راست جنود سعور حمله بردند -

و درین اثنا بلند اختر پسر شجاع و چندی دیگر از سرداران او مثل شیخ ولی و شیخ ظریف فرملی و حسن خویشگی و خواجه خسرو هر یک با فوجی روی جسارت بسمت برانفار موکب فیروزی آوردند - هم از رفتن فیلان مذکور و هم از حرکت این فریق بآنطرف، درین وقت که خدیو کامگار، مخالفان تیره روزگار را

۱ - سآ: 'نصرت' - ۲ - آ: 'سرداران و لواحقان بهم در پیچیدند' - ۳ - پی:
'خیره روز' - ۴ - آ: 'مثل پهلوانان خود را' - ۵ - کجک، چیزیکه
فیلبانان در دست میدارند (غیاث) - ۶ - آ: 'هراسان و صفا هیت بجنون خو
بود' -

از جوانفار دفع کرده بودند، از عقب قول منصور که بجانب برانفار گشته بود، آثار برهم خوردگی و انقلاب ظاهر گشت. خدیو گیتی ستان خواستند که با ملازمان رکاب، عنان توجه بآن سو تابند، از آنجا که یکی از خصائل والای آنحضرت اینست که در عین شدت هنگامه حرب و جوش نشه شجاعت سر رسته داناتی از کف نمیدهند، همسران اثنا بخاطر انور رسید که چون روی جنگ بسمت جوانفار گشته، هجوم مخالف دران طرفست، و ازین جهت هراول منصور نیز بجانب میل کرده، مباد از انحراف قول بسمت برانفار، بادشاهزاده چند سلطان و ذوائفقار خان را که مقدمه الجیش ظفر اند، تذبذبی بخاطر راه یافته، این حرکت را بر چیزی دیگر حمل کنند (برگ ۳۷ الف)، و خدانخواستہ فتوری بفوج هراول رسد، لهذا بحکمہ دور اندیشی کسی نزد بادشاهزاده والا تبار و خان شجاعت شعار فرستاده حقیقت حال باز نمودند و پیغام فرمودند که شما بخاطر جمع و دل قوی برابر غنیم بوده سر رسته کوشش و پایداری از دست [ندھید] که ما بسدوت اقبال این جسارت کیشان محال اندیش را از برانفار دفع کرده بکومک خواہیم رسید، و بعد از رعایت این دقیقہ حزم بہ نیروی عمت خسروی روی فیل مبارک بجانب دست راست گردانیده بمدافعہ مخالفان توجه نمودند.

در خلال این حال فیلی که اسلام خان سردار برانفار بران سوار بود بصدمة بان رم کرده، افواج آنطرف برعسخورده، اکثر مردم آن سمت از جا رفته، توفیق ثبات و قرار نیافتند. اما سیف خان و اکرام خان که هراولی اسلام خان بودند، با معدودی قدم همت فشرده کوششهای مردانه نمودند، و بختان بیگ روزبہان که کز فرمای توپخانہ برانفار و پیش روی سیف خان و اکرام خان بود، در آن آویزش و بیکار جان نثار گشته برقبہ و لای شہادت و نیکناسی رسید. و در اندی این اختلال شہنشاہ فیروزی سپاہ، با جنود نصر الہی و صلابت شہنشاہی بکومک رسید، بقید عساکر ظفر مآل را کہ قدم استقلال فشرده روی عمت از عرصہ کاززار ندانند بودند، قوی دل ساختند، و بیدن دلیری و دلاوری آنحضرت، محامدان بیہرام صولت و ملازمان رکاب نصرت دست جلالت از آستین سعی بر آورده، با اعدای تیرہ بخت در آویختند، و بکوششهای دایرانہ و نبردهای مردانہ، سلک جرات و جمعیت آنها از ہم گسیختند. و درین گیرودار شیخ

۱ - در جمیع نسخہ ہا 'ندھند' نوشته شدہ، تصحیح قیاسی است - ۲ - آ: فرستادہ بود منظور نظر انور ساخت نام گروہ افواج -

ولی فریبی^۱ که هراول بلند اختر بود از دم تیغ مبارزانِ شہامت پرور زہرِ ہلاک چشیدہ و حسنِ خویشگی زخمی شدہ در عرصہٴ رزمگاہ افتاد و خرمنِ حیاتِ بسیاری از آنجا بپرق شمشیرِ صاعقہ کردارِ مجاہدانِ بسالت شعار بیاد فنا رفت ، و بلند اختر مانند اخترِ برگشتہ با عدودی خود را بشجاع رسانید ۔ خدیو فیروز بخت چون خورشیدِ جہانتاب بیک تیغ کشیدن ، ساحت میدانِ وغا را از مخالفانِ جسارت منس پاک ساختہ بعد از دفعِ بد سگلانِ ستوجہ پیش شدہ لوای ہمت بدفع شجاع بر افراختند ۔ قدمی چند رفتہ بودند کہ مکرم خان صفوی فوجدارِ جونپور کہ بنا بر ضرورت بشجاع پیوستہ بود ، از جنودِ ادبار رو گردان شدہ از دور برسم زنیاریان نمایان شد و از میامن مراحم بادشاہانہ امان یافتہ شرف زمین بوس دریافت ۔ خاقان جہان اورا بر حوضہٴ فیل کتل^۲ کہ احقرالعباد دران عرج مرج از اسب خود فرود آمدہ بران جا گرفتہ بود ، حکم نشستن فرمودہ ہمراہ گرفتند ۔ فی الواقع آن سلالہٴ خاندانِ صفویہٴ جمیع کمالات انسانی و تہذیب اخلاق صورت و معنی ، اتصاف داشت ۔ بعد ازو عبدالرحمن بن نذر محمد خان والی توران کہ دو زمان اعلیٰ حضرت در سلک کوسکیان بنگلہ انتظام داشت ، رسیدہ جبہہٴ نیاز بر خاک عبودیت سود و سنجر پسرانہ وردیخان^۳ جدائی پدر اختیار کردہ باحراز ملازمت اشرف چہرہٴ مہاہات بر افروخت (برگ ۲۷۱ ب) و درین اثنا بیک اقبال مزدہ نصرت رسانیدہ خبر فرار شجاع سامعہ پیرای اولیای سلطنت گشت ، و گلِ فتح و فیروزی از گبن امید شگفت ۔ زمانہ تہنیتِ دوستکامی داد ، و سپہر بشارت کامرانی فرستادہ ، و دہان تبر از خندہٴ نشاط لبریز گشت ، و تیغ را زنگ کشیدہ غم از دل زدودہ شدہ ، و کہان ابروی ناز بالا کشید ، و سنان قد برعنای بر افراخت ۔ نثارہای شادیانہ بر پشت فیلان و اسپان بنوازش درآمده نوای بہجت و کامیابی بلند گردید ، و اردو و بنگاہ و اسبابِ تجمل و جاہ اکثر شجاع دستہخوش تاراج افواج ظفر پناہ گشت ، و تمام توپخانہ و بیشتر فیلان بزرگ ناسی او غنیمت اولیای دیوات گردید ۔ چنانچہ یکصد و چہارده توپ از خرد و کلان و پانزدہٴ فیل کورہ توان بقید ضبط و تصرف آمد ۔ خدیو جہان بعد از حصول این فتح شگرف کہ فی الحقیقت بی سنت سپاہ و لشکر و کوشش خدمت فروشانِ کوتاہ نظر دست داد ، بلکہ بمحض تاپید ازلی و امداد جیوش ساہوی اتفاق افتاد ، و دست

۱ - عالمگیر نامہ : ۲۶۳ 'شیخ ولی فرمای' - ۲ - سآ : 'کمل' - ۳ - آآ : 'اللہ یار خان بن دوشمند خان' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۲۶۵ 'یازدہ' ۔

لیاز بدرگاہ ایزد نصرت بخش کار ساز بر آورده ، سپاس مواهب نامتناهی بجا آوردند ، و با جنود مسعود از لشکر گاہ غنیم کہ نزدیک پتالاب کچھوہا بود گذشتہ ، منزل آرای اقبال گردیدند ، و از آنجا جمعی عساکر نصرت پیاشلیقی بادشاہزادہ محمد سلطان بتعاقب شجاع تعین نمودہ حکم فرمودند کہ بمرامہ تگامشی پرداختہ ہیچ جا اورا مجال اقامت ندهند ، و ہمدرین روز باجمعی کہ در رکاب ایشان حاضر بودند متوجہ^۱ مہم گردزد ، و بیشتر منزل گزیدہ آنجا انتظار رسیدن اسرای کومکی برند و آن مہین شعبہ^۲ دوہہ^۳ سلطنت را عجالۃ بعطای یک قطعہ^۴ مروارید گران بہا کہ پیوشش اقدس پذیرای شرف بود با دوپتہ کہ برکتف ہایون داشتند نوازش نمودہ مرخص فرمودند ۔ بعد از رسیدن اردو و کارخانجات سہ تفوز خلعت خاص با شمشیر خاصہ برای ایشان فرستادند و تا بیست و ششم این ماہ در آن منزل اقامت گزیدہ ، و ہر روز جمعی از بندہ ہای عتبہ^۵ خلافت کاسیاب عواطف بادشاہانہ میفرمودند ۔ از آنجملہ زندہ امرای عظام معظم خان کہ بہد وہابی از قید تا اکنون بمنصب سرباند نگشتہ بود بمنصب والای دفت ہزاری ہفت ہزار سوار و انعام دہ لک^۶ روپیہ و عطای^۷ خلعت خاص با پوستین سمور و فیل خاصہ با ساز نقرہ و جل زر ہفت و شمشیر و سپر با ساز مرصع مورد مراحم گونا گون گردید و محمد امین خان خلف خان مذکور بہرحمت یک زنجیر فیل و بہادر خان بمکرمت خلعت خاصہ^۸ بانادری و عبدالرحمن بن نذر محمد خان بمنصب پنج ہزاری^۹ پانصد سوار و عطای خلعت خاص و پنج سراسپ یکی عربی و دیگر عراقی با ساز طلا و مکرم خان بعنایت خلعت خاص باناداری و پنج سراسپ و یک زنجیر فیل و ہاضانہ^{۱۰} ہزاری بمنصب پنجہزاری چہار ہزار سوار ، ذوالفقار خان و اسلام خان

۱- Khajwa (Indian Atlas, sb, 69 N,E. Khajua) is in the Fatehpur district 5 m. S.S.W. (Sic) of the Bindki Road Station on the E I.R. It is situated at the same distance, 10 miles, from the Ganges on its north and Jamuna on its south. Eight miles west of it stands Kara which has given another name to the battle. Sarkar, vol. I,II p. 476n.

۲- پی : 'دو لک روپیہ' - ۳- آ : 'سرباند نگشتہ بود و ہمیشہ در خدمت و افکار خلق در آنجا بود و ہمیشہ' - ۴- عالمگیر نامہ : ۲۶۷ 'بمنصب پنجہزاری دو ہزار و پانصد سوار' - ۵- سآ : 'پانصد سوار بمنصب چہار ہزاری پنجہزار پانصد سوار و ہوشدار خان' -

هر یک بعنایت خلعت خاص و کنور لعلسنگه ولد رانا راجسنگه بعطای یک عقد مروارید و دهکده کی مرصع و باضافه هزاری پانصد سوار بمنصب چهار هزاری دو هزار و پانصد سوار ، و هوشدار خان باضافه پانصدی بمنصب سه هزاری دو هزار سوار ، راؤ بهاؤ سنگه هادا بعنایت اسپ و خلعت و شمشیر با ساز مرصع باضافه هزاری پانصد سوار ، بمنصب چهار هزاری دو هزار پانصد سوار ، و نصرت خان از اصل و اضافه بمنصب هزار د پانصدی هفت صد سوار ، و قابل خان و سوبه کرن بندیلہ و جمعی دیگر از بنده های بعنایت خلعت (برگ ۲۷۲ الف) و دیگر مراحم جلیله مستمال گردیدند - بیست و ششم ماه مذکور میرزا راجہ جیسنگه از وطن رسیده غبار آستان سلطنت را صندل ناصیہ دولت ساخت -

و بیست و هفتم از نواحی کچھوہ کوچ شده ساحل رود گنگ از سایہ منجق جہان کشا کسب انوار میمنت نمود و تا ملخ این ماه کنار آب گنگ و آن رود دل پذیر شرف اندوز اقامت مرکب عالم گیر بود - درین منزل عمدہ لوہنمان معظم خان با ذوالفقار خان و اسلام خان و کنور رامسنگه و داؤد خان و فدایی خان و راجہ اندرمن دھندبرہ و راؤ بهاؤ سنگه هادا و احتشام خان و فتح جنک خان و راؤ امرسنگه چندراوت و اخلاص خان خوشگی و رشید خان و زبردست خان و کاکر خان و گروهی دیگر از مردم کاری و دلیران عرصہ جان سپاری تعین یافت کہ بیادشاهزادہ مجد سلطان حاجق شده بتعاقب شجاع پردازند و هر یک ازین فریق بمرحمتی خاص مورد نوازش [گردید] -

اکنون کاک سواح نگار بگزارش حقایق لشکری کہ بسرکردگی شیخ میر و صف شکن خان بتعاقب داراشکوه معین شده بود ، بابرخی از کیفیت سرگشتگیهای او میگراید - پوشیده نماید کہ صف شکن خان چهارم محرم از ملتان بتعاقب شتانتہ بطنی چند مرحلہ از آب بیاہ عبور کرده شنید کہ داراشکوه سه روز در ارچہ مقام داشته ، هشتم این ماه روانہ پیش شده است ، لہذا خان مذکور بعد از رسیدن قصبہ اوچہ بجهت انتظار رسیدن کومکیان دو روز مقام کرده متوجہ پیش شد -

۱- مآ : 'نہم' - ۲. در جمیع نسخہا : 'گرد دند' - برای تنصیل اضافه بہ مناصب رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۷۰ - ۲۷۱ -

3- Uch : A town in the Ahmadpur tehsil of the Bahawalpur state, Punjab, situated in 29° 14' N. and 17° 4' E., 38 miles south east of Bahawalpur town, on the south bank of the Sutlej opposite its confluence with the Chenab. Imperial Gazetteer, vol xxiv, p 82

۴- مآ : 'بیستم' -

و بعد از طی شش مرحله دیگر بانتظار وصول شیخ میر و دلیر خان مقام داشت -
مشار الیها و قباد خان و سایر عساکر همراه اینان از عقب رسیده هر دو لشکر
بهم پیوستند -

و درین منزل از لشکر قراول خبر رسید که دارا شکوه بیست و پنجم^۱ همین
ماه در بهکر از دریا عبور کرده بسکهر نزول نمود - دولت خواهان لشکر منصور
کنگایش کرده مصلحت دران دیدند که شیخ میر و دلیر خان و قباد خان با جماعه
همراه از آب گذشته از آنطرف بیابان سکهر روان گردند و صف شکن خان
با کومکیان خویش ازین روی آب بسمت بهکر شتابد تا از هر دو سو بتعاقب
پرداخته کار پروتنگ سازند^۲ - روز دیگر بصوابدید صف شکن خان از شیخ میر
جدا شده بسمت بهکر روانه شد، و شیخ میر در دو روز از آب عبور کرده
بسمت منزل قریب هشتاد کروه پیموده پنجم صفر بدوازده کروهی سکهر^۳ رسید ،
و بعزت سرعت صید [سیر] دواب بسیار تلف شد - و ششم ماه قصبه^۴ سکهر محل
ورود جیش منصور گردید ، و صف شکن خان سه روز پیشتر به بهکر رسیده روز
پیش از آنجا کوچ کرده بود - ظاهراً شد که دارا شکوه احوال و ائقال و بعضی
پردگیان را با برخی از خزانه و طلا آلات و نقره آلات سنگین بقلعه^۵ بهکر^۶
در آورده بسنت نام خواجه سرای را که مورد اعتماد او بود با سید عبدالرزاق^۷
عزت خان ، نوکر خویش را بمراسم قلعه گذاشته ، سلاح محرم از سکهر تلخ کام
یاس و حرمان روانه^۸ پیش گشته است ، و بقیه خزانه و احوالش در کشتیهامست ،
و خود براه جنگل و بیشه درخت بریده و راه ساخته میروند ، و از نوکران
عمده اش داؤد خان (برگ ۳۷۲ ب) و شیخ نظام و میر عزیز و میر رستم و سید
تاتار باره و سید جواد بخاری و دیگر سرداران قریب چهار هزار سوار در اواهی
بهکر ازو جدا شده راه مفارقت پیمودند - چنانچه داؤد خان براه جیسل میر بسمت
حصار فیروز که وطن او بود ، رفت و میر رستم^۹ با جمعی متوجه^{۱۰} استیلام سده
خلافت شد ، و میر عزیز و سید تاتار و سید جواد به صف شکن خان ملحق شده ،

۱ - برای وقایع تواریخ هشتم ، نهم ، دوازدهم و بیستم محرم رک به عالمگیر نامه
۲۷۲ - ۲۷۳ - ۲ - عالمگیر نامه : ۲۷۲ 'اواسط همان روز هر دو لشکر
کوچ کرده در قصبه^۴ کن نزول کردند' - ۳ - مآ : 'بهکر' - ۴ -
عالمگیر نامه : ۲۷۴ 'بقلعه^۵ سکهر' - ۵ - مآ : 'سید عبدالله خان' - ۶ - مآ ،
'میرزا' -

خان مذکور آنها را روانه درگاه سلاطین پناه نمود، و شیخ عبدالرحیم خیر آبادی که در سنک مقر بانس انتظام داشت، درین وقت آمده بشیخ میر ملاق شد و ظاهر ساخت که قریب سه هزار سوار با او همراه اند. و چون دارا شکوه از سکھر بیست و پنج گروه بیشتر رفت و از آنجا راهی بجانب قندهار جدا میشود، و راهی به تپتہ، و میخرامت که بقندهار رود اما [با] ملاحظہ جدائی گزیدن رفیقان و ناراضندی اهل حرمش عنان قصد بسمت تپتہ منعطف ساخت. بالجمله سوم ماه صفر صف شکن خان به بهکر رسیده اعز خان را با سیصد و پنجاه سوار بفوجداری آنجا و محمد علی بیگ جاعہ دار توپخانه را با دو صد سوار برق انداز و سیصد پیاده بندوچی و پنج توپ دژ پیکر تعیین نموده که از مداخل و مخارج قلعہ بهکر باخبر بوده، تا معاودت لشکر منصور بتوپ و تفنگ شعلہ افروز نیران جنگ بوده، کار بر متحصنان تنگ نمایند. و پنجم از آنجا کوچ کرد، بعد از طی هشت مرحلہ دوازدهم ماه مذکور در سیزده گروهی سیوستان نزول نمود و نوشته محمد صالح همسر میرزا عیسی ترخان فوجدار و قلعدار آنجا رسید که دارا شکوه به پنج گروهی قلعہ رسید، و باید که شاخود را زود تر رسانید [ه] کشتیهای خزانہ او را که از عقب وی می آیند، در کنار دریا سد راه شوید. لهذا خان مذکور محمد معوم^۲ خویش خود را با هزار سوار برق انداز و

- ۱ - آ: 'بر آن قرار داد که در آنجا رود و در مکان مرتفع جشہ عظیم داشت'.
- ۲ - عالمگیر نامہ: '۲۷۶ آخر خان' - ۳ عالمگیر نامہ: '۲۷۶ محمد علی بیگ جاعہ دار توپخانه را با دو صد سوار برق انداز و سه صد پیاده بندوچی بتوتوالی قصبہ لوہری گشت و قوچعلی بیگ را با پانصد سوار برق انداز و سه صد پیاده بندوچی و پنج توپ از توپخانه همراه در سکھر تعیین نمود که از مداخل و مخارج قلعہ با خبر باشد' - ۴ - پی: 'سیوستان' - ۵ - محمد صالح ترخان: پسر دوم میرزا عیسی ترخان است - در سال بیست و چهارم، چون پدرش در گذشت، باضافہ پانصدی بمنصب دو هزار و پانصد سوار چہرہ امتیاز بر افروخت - در سال سی ام بخدمت فوجداری و تیولداری سیوستان منصوب شد - در سال دوم عالمگیری بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار بحال گشت - پس ازان بهمراہی میرزا راجہ جیسنگھ در تسخیر قلاع سیوای بھونسلہ مأمور شد - تاریخ فوٹش بنظر نیامده - (مآثر الامراء: ۳: ۵۶۰ - ۵۶۲) - ۶ - سآ: 'علی ترخان' - ۷ - سآ: ۵۲۴ ب 'معظم' -

چهارده شتر نال و پاره بان و جمعی بیلدار و سقاء پیشتر فرستاد که از کشتیهای دارا شکوه گذشته بود یک به قلعہ سیوستان ، جائیکہ عرض دریا کمتر باشد ، برکنار دریا مورچالها بسازد ، توپها نصب کرده ، برق اندازان و بان داران جایجا بنشاند ، و خود شباشب کوچ کرده ، دوازده گروه طی نموده ، و سه گروه از محاذی لشکر گه دارا شکوه گذشته ، اوایل روز برکنار دریا ، بفاصله یک گروه از سرزمینی کہ محاذی قلعہ سیوستان بود ، تا نیم گروه دیگر مورچال بسته ، مترصد کشتیهای غنم نشست . مخالفان کشتیها را از جایی کہ بود آورده بمسافت یک و نیم گروه از معسکر ظفر اثر ، دران کنار دریا باز داشته بودند ، و قریب هزار سوار ازان خیل ادبار با دو فیل و علمی چند ، دران طرف آب نزدیک بکشتی ها ، نمایان بودند . صف شکن خان خواست کہ با جنود ظفر مآب از آب گذشته بدفع اعادی پردازد . چون کشتیهای آنها پیش آمده ، مانع رسیدن کشتیهای همراه او بود ، محمد صالح پیغام نمود کہ از آنطرف کشتی بنرستند و خود نیز از قلعہ برآمده عقبه^۱ دشوار گزاری را کہ نزدیک سیوستان است ، و عبور داراشکوه ازان میشد گرفته تا رسیدن جیش منصور حتی القدور در مراتب ممانعت کوشش بکار برده ، باعل قلعہ سیوستان تاکید نماید (برگ ۳۷۳ الف) کہ هر گاه مخالفان ، کشتیها را از جای خود حرکت داده ، خواستند [خواستند] کہ از پای قلعہ بگذرانند ، از قلعہ ابواب انداختن توپ و تفنگ مفتوح داشته شرایط ممانعت بتقدیم رسانند . محمد صالح از بی جوهری توفیق خدمتی بسزانیافتد پیغام داد کہ ازین کنار عمق آب کمتر است ، بالضرور کشتیها ازان کنار [عبور] خواهد گرد از آنطرف درممانعت باید کوشید .

بنا برین صف شکن خان از آب عبور نہ کرده ، تمام شب بکنار دریا مستعد یافتہ (مانده) بمدافعت بسر برد و نوشته^۲ شیخ میر رسید کہ ما نیز درین دو سه روز میرسیم . فردای آن از اثر گرد و غبار ، آنروی آب ، ظاهر شد کہ دارا شکوه کوچ کرده ، دران اثنا کشتیهای او نمودار شد . صف شکن خان بگمان آنکہ گنتار محمد صالح از صدق فروغی دارد کہ کشتیهای غنم را عبور از همین طرف خواهد شد ، بتمام لشکر آماده و مترصد نشسته بود . بعد از ساعتی معلوم گشت کہ مخالفان کشتیها را از آنطرف روانہ ساخته بسمت مورچالها نمی آیند . مقارن

۱ - عالمگیر نامہ : ۲۷۷ 'ده' - ۲ - عقبہ بفتح هر دو دامنہ کوه - گردند .
(آسوزگار) -

اینحال توپخانه بادشاهی را که برکنار دریا نصب شده بود کشودند، لیکن از جهت بعد مسافت چندان نفعی نبخشید، و بغیر از دوکشی که یکی از صدمه توپ شکسته درپای قلعه ماند، و یکی در گل نشست، دیگر مجموعه آنها بی مانعی از طرف قلعه عبور کرده، از آن ورطه تهلکه گذشت. و این قسم منصوبه فتحی بکجیازی عهد صالح که کوکه زاد داراشکوه بود و بخاندان بود، باطل گشت. بالجمله چون بیچاره داراشکوه کشتی عافیت از آن گرداب خطر بساحل نجات رسانید و از کریوه سیوستان عبور نمود، شانزدهم ماه مذکور خبر بصف شکن خان رسید، کوچ کرده عمدرین روی آب بتماقب او دو مرحله پیمود. هژدهم زیده نوینان شیخ میر از آنطرف رسیده پیغام نمود که صلاح دولت درین است که شما هم از آب گذشته باینطرف آید تا باتفاق راه تعاقب سپرده. و قراولان جنود فپروزی، بیست و هشتم ماه که چند منزل طی شده بود، پیاده چند که از لشکر داراشکوه جدا شده بودند بعسکر ظفر رسیدند. از تقریر آنها^۲ بوضوح پیوست که او بیست و ششم صفر داخل تهنه شده بعزم رفتن گجرات سپاه و اردوی خود را از آب میگذراند، و غره ربیع الاول دگر باره در اثنای راه به صف شکن خان که از شیخ میر پیش افتاده بود، نوشته ترکناز خان قراول افواج قاهره رسید مشعر بر آنکه داراشکوه بیست و نهم صفر از دریا عبور نمود و ما را بعد از وصول به تهنه با گروهی مخالفان که هنوز از آب گذشته بودند، آویزشی روی نمود، و جمعی از آنها طعمه تیغ انتقام گشتند. و چندی دستگیر سرپنجه جلادت بهادران شہامت کیش گردیدند. و از بنده های بادشاهی یک کس جان نثار و برخی زخمی شدند. خان مذکور باستماع این خبر آن روز چهارده گروه پیموده، در یک گروهی بتهنه، بکنار دریا نزول نمود روز دیگر مقام کرده بخشی سپاه نصرت پناه را بجهت ضبط اسوال داراشکوه که در شهر مانده بود، تعیین نمود. (برگ ۳۷۳ ب) و هائروز شیخ میر و دلیر خان با لشکر ظفر اثر از عقب رسیده نزدیک به شهر منزل گزیدند. و قباد خان که از پیشگاه خلافت صوبه داری تهنه، باو بقبوض گشته بود، داخل شهر شد. و او را از آخر روز خبر رسید که داراشکوه از آن طرف دریا کوچ نموده رونه^۳

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۲۷۹ - ۲۸۰ - ۲ - در نسخہ های آ و بی : 'ششم' مرقوم است - ۳ - آ : 'بود و در مکانی در مابین در آنجا بودند بزند، از تقریر این ها' - ۴ - در جمیع نسخہا : 'بیستم' -

گجرات گشت و چپاره شجر مذکور صف شکن خان سوار بود از شجر بیشتر رفتند بود ، بعزم گذشتن دریا و زمین قصد تعاقب بر کفر آب نژاد کرده پسرانجام کشتی و بستن جسر برداخت . روز هفتم که جسر بسته شده بود ، از دریا عبور نموده آنطرف منزل گزید .

در خلال این احوال ، برین لایحه نامشروع نام شیخ میر و سایر خان برنگی ورود افغانه که ترک تعقیب نموده ، بر جناح سرعت و استواری خود در پیشگاه جلال رسانند ، که کربهای اتمه در پیش است . بنا بر آن شیخ میر و صف شکن خان و دیگر دولت خوانان نامه مساوت نمودند و چون بهر آن که جیش مسعود درین بو تر مسافت های بعید پیونده ، انواع تعب کشیدند بومند ، و اکثر سید و لشکر پانرا مرگوب و باز بردار تلف شده ، غارت ابلهکار نبود ، و معینا در خزانه عامره پیش از تصرف مواجب یکجا سید ، زر نموده ، و نیز رانی که دارا سکوه بد بر انظار اختیار کرده بودند اکثر آن چون و بیجان و آب و آبدای بود . لاجرم ری نورین دولت خوانان تجویز پیش رفتی از تهنه نکرده ، نوزدهم ربیع الاول شیخ میر با سایر خان و سایر سردان این روی دریا و صف شکن خان به کومکین خود از آن طرف دریا عدان مسودت به بنکر معطوف داشتند . و ششم ربیع الثانی بنکر رسید . باره توب ، آنچه از آلات و ادوات توپخانه همراه بود ، نود باقر خان فرجه ر بنکر رسانند . ولی بیگ شپردان خان را با ادوات توپخانه گذاشتند . و آخر خان از زمره

۱ - عالمگیر نامه : گفتند که جسر بسته شده بود یعنی تاریخ هفتم . . . . . بری و قیام نوزدهم و یازدهم ربیع الاول زک به عالمگیر نامه : . . . . . مساوات بود در آنجا نسبت رعایت علی خان به کومکین خود . . . . . آخر خان میر به نام از امرای عهد خده مکن است . نسب بن قوم پانرا نام که از اولاد پانث بن نوح عبید السلام بود) مشتی میشود . نامبرده سال اول عالمگیری بسرازمی عبید قرار گرفتند ، همراه شهنشاه به مسکن و مقصد خان بتعاقب بهر شجاع جانب جنگار تعیین گردید . سال دوم بختاب خلق سر بر فراخت . سال سیزدهم بیساق دکن که میوا بخواننده سر آمد برداشته بود ، ناسزد گشت . مطابق سند ۱۱۰۲ هجری بدر آخرت پیوست . زمره امراء :

۱ : ۲۷۴ - ۲۷۷) .

آگران در سکھرا و زاهد بیگ جوراغاسی^۲ و حاجی الہ وردیخان را با یک صد سوار برقنداز در قصبہ^۱ لوہری مقرر داشتند کہ از طرفین با خبر ہودہ مانع رسیدن آذوقہ بمحصوران باشند و ہشتم ماہ مذکور از بہکر کوچ کردند [کودہ] بر جناح استعجال روانہ^۳ پیشگاہ خلافت گردیدند۔ اکنون کلک حقایق نگار بتحریر وقایع حضور مراسم نور باز گشتہ ، سررشتہ^۴ نگارش آنرا از جائیکہ گذاشتہ بود ، باز بکف می^۳ آرد۔

—:o:—

۱۔ سآ : 'سکھرا' - ۲۔ کتبو : ۲ : ۲۷۳ - چورا اقامی - ۳۔ صاحب مرآةالعالم از برگ ۳۶۷ الف تا ۳۷۳ ب از عالمگیر نامہ : ۲۴۳ - ۲۸۴ با تغیرات مختصری گرفتہ است و در بیشتر جاہا عیناً نقل نمودہ است۔

معاودت موکب عالمگیر از کنار رود گنگ بصوب مستقر الخلافت
اکبر آباد و از آنجا ہسمت اجمیر بقصد تادیب راجہ
جسونت سنگھ و تنبیہ داراشکوہ

چون خبر رفتن داراشکوہ بگجرات بسامح حقایق مجامح رسیدہ بود ، پیش ازین توقف در حدود الہ آباد جایز لدانستہ عنان سمند عزیمت بسوی معاودت تافتند ۔ و غرہ جہادی الاول موکب جاہ و جلال از کنار گنگ باختر از آمد و نواحی قصبہ کورہ مضرب خیام نصرت اعتصام گردید ۔ درین منزل از عرضداشت بادشاہزادہ محمد سلطان خبر فتح الہ آباد پرتو وصول افگند ۔

تبیین ابن مقدمہ آنکہ سید قاسم بعد از ہزیمت یافتن شجاع از روی ناپختگی پیش از وی (برگ ۳۷۴ الف) خود را بالہ آباد رسانیدہ با قاینان داخل قلعہ شد ، و چون خبر آمدن بادشاہزادہ محمد سلطان با معظم خان و سایر عساکر بالہ آباد شنید ، حصار عاقبت را بر خود تنگ دیدہ رقمہ مشعر بر مراسم نداشت و استعنائی جرایم و ارادہ تسلیم قلعہ باولیای دولت ، بخاندوران کہ از زمرہ کومکیان بادشاہزادہ بود ، نوشتہ با عرضداشتی کہ درین باب بخدمت ایستادہ ہای پایدہ اورنگ خلافت نگاشتہ بود ، نزد خان مذکور فرستاد و اورا بمناسبت آنکہ قبل ازین بمحاصرہ الہ آباد قیام داشت واسطہ طلب امان ساخت ۔ خان مشارا الیہ مکتوب اورا با عرضداشت نزد بادشاہزادہ برد ، و ایشان عرضداشت او را بدرگہ والا فرستادند ۔ شہنشاہ آفاق از کمال شیمہ عذر نیوشی او را امان دادہ یرلیغ کرامت نشان رقم نفاذ پذیرفت کہ خاندوران بالہ آباد رفتہ قلعہ را متصرف شود و سید قاسم را بعواطف بادشاہانہ مستمال ساختہ روانہ درگہ آسہنجاہ سازد ، و خود بصوبہ الہ آباد بودہ بایالت آنجا پردازد ، و فرمان جہان مطاع بداد خان کہ ہمراہ معظم خان بود ، صادر شد کہ بعد از رسیدن بہ پتنہ بصوبہ داری آنجا منصوب باشد ۔

و ۔ سآ : 'نویب' ۔ ۲ ۔ برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۸۵ ۔

درین ایام سیف خان قلعدار کانگرہ شرف زمین بوس' آستان معلی دریافت
 بعنایت خلعت ، کسوت مباحات پوشید . و دوم ماہ مذکور نواحی کداتم پور ،
 مضرب سرادق اقبال گردید . دیگر مکرم خان بعنایت خلعت خاصہ و اسب با
 ساز طلا مباحی گشتہ بدستور سابق بفوجداری سرکار جونپور مرخص شد و میرزا
 خان و راجہ سجانسنگہ بندیلہ و گردہرداس و منوہرداس کنور خلعت یافتہ
 نیمہ کومکیان بادشاہزادہ محمد سلطان شدند ، و میر نعمت اللہ بخطاب نعمت اللہ
 خانی و عطای خلعت سر افراز گشتہ ہمراہ مکرم خان جونپور مرخص گردید ،
 و میر محمد ہادی خواہر زادہ خلیفہ سلطان بخطاب ہادی خانی نامور شدہ رخصت
 جاگیر یافت ، و سلطان بیگ بقاعداری الہ آباد معین گشت . و عمر ترین
 بفوجداری کرہ^۲ و فتح پور^۳ تین گشت . و از آنجا کہ تنبہ و گوشال مہاراجہ
 جسوتسنگہ جسارت منشی کہ طبل خلاف و نفاق بر ملا نواختہ از موکب معلی
 رو گردن شدہ و بگام فرار و ادبار ، راہ وطن پیش گرفته عزم پیوستن با دارا
 شکوہ داشت ، بر ذمہ ہمت ملک پرا لازم بود تأخیر درین امر و فرصت دادن
 او سنائی آیین تدبیر مینمود ، حضرت شاہنشاہی درین منزل محمد امین خان میر بخشی
 را با فوجی از امرا مثل عبداللہ خان و ہزیر خان و محمد بیگ ارلات و سید سعہود
 بارہہ و پلنگ حملہ و نصرت خان و گروہی دیگر از بندہ های کار طلب کہ
 قریب نہ ہزار سوار بودند ، باستیصال آن سر خیل اہل ضلال تعین فرموداد ،
 و رایسنگہ راتپور را کہ برادر زادہ راجہ جسوتسنگہ است ، بخطاب راجگی
 نامور ساختہ ، و بعنایت خلعت و قبل با مادہ فیل و شمشیر مرصع و نقارہ و انعام
 یک لک روپیہ و باضافہ ہزاری دو ہزار سوار ، بمنصب چہار ہزاری چہار ہزار
 سوار ، پایہ قدر و منزلت او افزائتہ ہمراہ نمودند کہ بعد از مستاصل شدن

۱ - نسخہ پی : 'شرف بوس' - ۲ - در نسخہ های پی و آ و سآ : 'خطاب خانی'
 مسطور است .

3 - Kara; Place of historic interest in Allahabad district, United
 Provinces. Imperial Gazetteer, vol. xiv, p. 416.

4 - Fatehpur town: Headquarters of Fatehpur district and tehsil,
 United Provinces, situated in 25° 56' N. and 80° 50' E. Nothing is
 known of the early history of the town, but it was extended by
 Nawab Abdus Samad Khan in the reign of Aurangzeb. Imperial
 Gazetteer, vol. xii, p. 83.

آن مقهور (برگ ۳۷۴ ب) راجگی قبیلہ راتھور، و مرزبانی ولایت جود[ہ]پور باو متعلق بود، بجای آن بدکیش حال الدیش، ریاست قوم خود کند، و چون بعرض اشرف رسید کہ سیف خان ارادہ گوشہ نشینی دارد، اورا از منصب معزول گردانیدہ افتخار خان را از تغیر او آختہ پیگی ساختہ بعنایت خلعت و باضافہ پانصدی دو صد سوار بمنصب دو ہزاری ہزار سوار، سر بانندی بخشیدند، و الہ یار خان میر توزک داروغگی ملازمان جلو کہ قبل ازین بسیف خان مفوض بود، تعیین یافتہ، و بمطای خلعت و اضافہ پانصدی دو صد سوار، بمنصب ہزار و پانصدی ہزار و پانصد سوار، سر بلند گشتہ، رخصت جاگیر یافت، و سردار قیام خانی بخطاب انت خانی، و از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی ہفتصد سوار، فیض اندوز مرحمت گشت۔ و در منزل فتح پور یک روز مقام شد۔ و پنجم، از آنجا قرین دولت و کامرانی نہضت نمودند۔ و تا موضع عماد پور کہ نزدیک بسوگرہ است و ازین جہت کہ صف آرای عساکر اقبال با دارا شکوہ و فیروزی اولیای دولت در نزدیکی آن اتفاق افتادہ بود، الحال بفرمان ہایوں در آنجا بحکم والا سرای و باغ عالی احداث یافتہ، و موسوم بفتح شکار است، جای دیگر مقام نغمہ نمودند۔ و درین اوقات خان عالم از ملتان و طاہر خان از جاگیر خود رسیدہ جبہہسای سدہ خلافت گردیدند۔ و منصب قباد خان صوبہ دار تہتہ باضافہ پانصدی پانصد سوار چہار ہزاری سہ ہزار سوار و منصب مرحمت خان از اصل و اضافہ دو ہزاری پانصد سوار مقرر گشت۔ و مناصب امرای کہ در رکب بادشاہزادہ محمد سلطان معین بودند، بعنایت بادشاہانہ افزایش پذیرفت۔ و دوازدهم، در چہار منزلی فتح شکار، زبده امرای رفیع مقدار امیر الامرای کہ از مستقر اخلاف اکبر آباد باستقبال موکب جلال برآمدہ بود، بموکب معلی پیوستہ با عقیدت خان و بزرگ امید و ابوالفتح پسران خویش کاسیاب ملازمت

- ۱ - برای وقایع تواریخ سوم و پنجم جہادی الاول رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۸۸ -
- ۲ - ۲۸۹ - ۲۸۸ : ہزر و پانصدی ہزار و پانصدی، عالمگیر نامہ : ۲۸۹ -
- ۳ - ۲۸۹ - ۲۸۸ : و عالمگیر نامہ : ۲۹۰ 'الف خانی' -
- ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۲۹۰ - ۲۹۱ - ۵ - عقیدت خان پسر شایستہ خان خانجہان امیر الامرای است۔ ابو طالب نام، سال دوم سالگیری چون پدرش بنظم دکن مأمور گردید، بحرامت دولت آباد اختصاع گرفت۔ و زود درگذشت۔ (زمآثر الامراء : ۲ : ۷۰۶) - ۶ - بزرگ امید خان ←

اکسیر خاصیت گردیده ، بعنایت خلعت کسوت مباحات پوشید . و یرایغ گیتی مطاع
 نام امیر خان حارم دارالخلافه صادر گردید که بعد از رسیدن عمده
 نویینان شیخ میر که بموجب فرمان هایون با عساکر منصور از تعاقب دارا شکوه
 بر جناح استعجال^۱ به پیشگاه اقبال می آید ، مراد بخش را از قلعه دارالخلافه
 برآورده با تاینان خود و کومکیان مرکز خلافت و جمعی از همراهان شیخ
 میر بگوالیار رساند ، و از آنجا بموکب معلی پیوسته با مهین برادر اخلاص پرور
 خویش ، شرف اندوز ملازمت رکاب ظفر اثر باشد . و سیف خان^۲ بقلعداری
 دارالخلافه مورد انظار اعتماد گشته مرخص شد . چهارم که دو گروهی فتح شکار ،
 مورد رایات ظفر نگر بود ، تقرب خان و جمیع متصدیان مهات از مستقرالخلافه
 اکبر آباد رسیده باستلام سده سپهر بنیاد ، سرمایه سعادت اندوختند و چون
 سیخواستند که بی توتف و درنگ رایات توجه بتأدیب (برگ ۳۷۵ الف) راجه
 جسونتسنگه و دفع دارا شکوه بر افرازند ، بنا بران عزم دخول بمستقرالخلافه
 نموده دران نخچیرگاه^۳ دولت برای سر انجام بعضی سهام اقامت فرسوده هیچدهم
 رایات منصور از آنجا باهتزاز آمده ، باغ نور منزل از نزول هایون نصارت یافت .
 دو روز دیگر در آنجا بساط اقامت گسترده ، و راجه راجروپ که بموجب فرمان
 طلب از تهانه^۴ چاندی ، سرحد ولایت سری نگر بسته سلطنت آمده بود ،
 جبهه مای عقبه^۵ خلافت گردید ، و رنبهاجی دکنی باضافه^۶ پانصدی دو صد سوار ،
 بمنصب هزار و پانصدی هزار و دو صد سوار ، مباحی شد . و شیخ محمد سعید و
 شیخ محمد معصوم پسران واقف اسرار حقایق و علوم شیخ احمد سهرندی قدم سره

۱- پسر شایسته خان است . در اوایل عهد عالمگیری بمنصب شایسته سرفرازی
 یافت . پس تر خطاب خانی یافت . سال هفتم از اصل و اضافه بمنصب هزاری
 چهار صد سوار ، سر عزت بر افراخت . سال سی و ششم بصوبه داری اله آباد
 نوای بلند مرتبگی بر افراشت . و پس تر ناظم صوبه بهار شد . در سال سی و
 هشتم رحلت کرد . (مآثر الامراء : ۱ : ۴۵۳ - ۴۵۴) .

۲- آ : نمود و در آنجا رخت مودت نهان^۱ . ۲ - عالمگیر نامه : ۲۹۲ صفی
 خان . . . . بقلعداری دارالخلافه مورد انظار اعتماد گشت . و بعنایت اسپ
 و علم و باضافه^۲ هزاری پانصد سوار بمنصب دو هزار سوار نوازش
 یافته مرخص شد که بزودی خود را بشه جهان آباد رساند^۳ . ۳ - عالمگیر نامه
 ۲۹۲ اسم نخچیرگاه^۴ فتح شکار^۵ نوشته شده .

کہ ہر یک در فضایل و کمالات صوری و معنوی خلف الصدق آن سالک مسالک
 طریقت و عرفان است ، بانعام سیصد اشرفی ، و میر ابوالبقا ولد میر محمود
 اصفہانی ، بانعام دو ہزار روپیہ ، و جمعی دیگر از بندہ ہا بانعامات لایقہ مورد
 نوازش گردیدند ۔ و در عرض این چند روز کہ فتح شکار و باغ نور منزل از پر تو
 لوای جہانکشای فروغ سعادت داشت ، فاضل خان خانسانان برخی از اموال
 دارا شکوہ را کہ درین مدت بحسن اہتمام بحیطہ ضبط در آورده بود ، و از نقد و
 جنس قریب پنجاہ لک روپیہ میشد ، بنظر انور گذرانید ۔ و بیست و یکم موکب
 جاہ و جلال ازان سر منزل نہضت نمود ۔ و چون مقرر شدہ بود [کہ] امیرالامراء
 درین سفر فیروزی اثر ملازم رکاب نصرت مآب باشد ، در منزل دوم مخلص خان
 کہ بصوبہ داری مستقر الخلافہ معین شدہ بود ، بعنایت خلعت و فیل و باضافہ
 پانصدی دو صد سوار بمنصب دو ہزار و پانصدی و ہفتصد سوار مباحی گشتہ ،
 بدان خدمت رخصت یافت ۔ و تقریب خان^۲ بعنایت خلعت خاص ، و معتمد خان
 خواجہ سرا بمرحمت چہدہر مینا کار و یک زنجیر فیل و از اصل و اضافہ بمنصب
 ہزاری سیصد سوار ، و محمد صالح دیوان بیوتات اکبر آباد ، بعنایت خلعت و
 خصاب مکرمت خان و حاجی احمد سعید^۳ ، دیوان آن مرکز اقبال ، و محرم خان
 خواجہ سرا ہر یک بعطای خلعت و حکیم صالح شیرازی بعنایت خنجر مرصع
 سرافراز شدہ رخصت انصراف بمستقر الخلافہ اکبر آباد یافتند ۔ و ہوشیار خان
 بمرحمت یک زنجیر فیل و سوبہکرن بعطای گوشوارہ و مروارید مباحی گردید ۔
 و میر فتح^۴ خلعت یافتہ درساک کوسکیان اکبر آباد منتظم شد ۔ و بیست و سوم
 عہرات فیض اساس شکار گاہ روپ باس^۵ تشریف [شرف] اندوز نزول اشرف گشت ۔
 و بیست و پنجم کہ از آنجا کوچ شد ، عمدہ نوپینان شیخ میر و دایر خان ،
 بموکب گیہان ستان پیوستہ سعادت پذیر ملازمت گردیدند ۔

—:O:—

۱ - مآ : 'میر ابوالقاسم' - ۲ - سآ : 'نصرت خان' - ۳ - عالمگیر نامہ : ۲۹۴
 'حاجی محمد سعید' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۲۹۵ 'میر فتح' -

5 - Rupbas, headquarters of a tehsil of the same name in the state of Bharatpur, Kaputana, situated 26° 59' N. and 77° 39' E. This place is mentioned by Jahangir as having formerly been the jagir of Rup and was subsequently given to Amanullah, son of Mahabat Khan, and called after him Amanabad. It was one of Jahangir's regular hunting grounds. Imperial Gazetteer, vol. xxi, p 340.

گزارش برخی از احوال داراشکوه بعد از فرار از تهته بصوب گجرات^۱

چون معاودت لشکر منصور از تعاقب آن محال بود باعث رفاهیت او شد، قدم در راه بیابان و چول گذاشته، پرهنهایی بعضی زمینداران از راه کنار دریای شور، بولایت کچه رسیده و مرزبان آنجا باستقبالش شتافته، باو ملاق شد. و داراشکوه ملازمت و بخشش بسیار باو کرده دخترش را برای سپهرشکوه خواستگاری [برگ ۳۷۵ ب] نموده نامزد ساخت و از آنجا تا [با] قریب سه هزار کس روی عزیمت گجرات نهاد و شاهنواز خان صوبدار آنجا از کومکیان گجرات اتفاق و التیاد که باید [بایست] ندیده بازوی همت مست کرده با کمال دعوای دنیایی سر رشته صلاح دانی از کف گذاشته، راه مسامحت پیمود، و با رحمت خان دیوان آنجا و جمیع کومکیان باستقبال^۲ داراشکوه برآمده در موضع سرکوه که دو گروهی شهر است رفته دید و دارا شکوه برآمده بی مانع و مزاحم بشهر درآمده دست تعرض بامول و اشیای مراد بخش که در آنجا مانده بود، دراز کرده قریب ده لک روپیه متصرف شد. چنانچه عادت او بود، ابواب اسراف و تبذیر کشوده کومکیان آنصوبه را بداد و دغش و استالت و دادن مناصب نامناسب و زرهی بی موجب و خطاینهای بیجا فریفت. و طمع در محصول بندر حاصل خیز سورت نموده، امینای^۳ گجراتی را که در زمان اعلیحضرت یکچند حکومت آنجا کرده، آن وقت در گجرات بود، از جانب خود بآنجا فرستاد و صادق نهد خان عرف صادق خوشرو ملازم سرکار والا بنظم اسور بندر مذکور پیام داشت، بیمدافعتی از ناکرده کاری خود معزول شده، زمان محام آنجا را باختیار او گذاشت و داراشکوه مدت یک ماه و هفت روز در گجرات بسر برده، فوجی آراسته و لشکری شایسته که بیست و دو هزار سوار بود، فراهم آورده و توپخانه^۴ خوبی سرانجام کرده، باستماع خبر جنگ اله آباد که بطریق غیر واقع و برعکس آنچه روی نمود، باو رسیده بود، بی توقف و انتظار و نغشیش حقیقت کار، عزیمت اجمیر مصمم نموده غره جهادی

۱ - سآ: 'گجرات کلان' - ۲ - پی: 'باستیصال' - ۳ - پی: 'امینوای' تصحیح از روی عالمگیر نامه: ۲۹۸ -

الآخری' از گجرات بر آمد و شهنواز خان' را با جمیع قبیح و موثق از بهران و حبشان و کوچ مراد بخش که آنجا بود و اکثر کومکین آنصوبه، مشر رحمتخان دیوان آنجا همراه گرفت و سید حمید را در سید جلابخوری را عودت در گجرات کرده، چند کسی از نوکیران خود در آنجا بگذشت و چون از گجرات به مرحله رسید، بانجیر منتیان و نوشتند های که به میر سید کاتب خجری که در باعث جرات برین حرکت شده بود، معویه نمود، آو و هنر و انوری در ارکان عرب و داعیه شایسته رسید، و در مصححت کار خویش متردد گشت. درین آید نوشته راجه حسواسنگه عقبان مشر، مشعر بکیفیت حال خود و بحریض آسودن و بصوبه اجیر باو رسید، و محرک سلسله عزیمت ریاض گردید. و در پیش آمدن دیر شد، و در هر منزل نوشته سنی بر ترغیب و تاکید از رحله مسکون و میر سید، تنه احوالش عنقریب مسکون خواهد شد.

بانجیر بیست و هفتم جدی از اول رایت جداگشتی، در او مختیاری سکر گه بازی فکنه. و سه روز در آن خجیر گه، بعد از دست گسترده نشانی درون سکر بودند. و درین هنگام شره ناصیه حشمت، قره بصره بیست و شش روزه نیک ختر پیر کبیر با سایر ثمرات ریاض مسطنت و بره گین تنق عثمت که بموجب فرمان طبیب از دولت آباد آمده بودند، بحریه کعبه حضور رسید. کیسب سعادت ملازمت گشته. بزرگ ۳۷۹ نفر و اصالت خان که در خدمت ایشان از دکن آمده بود، شرف امتیاز شده سپهر احترام دریافت. اگر ام خان بتفویض قیام ری مستقر الخلافه کجرا آمد، از تغییر رعد انداز خان، مورد نظر عثم گشت. و خواجه عبیداته بتعداداری گوالیر تعین یافته بعطای خدمت و غم و شمشیر و اسب و ماده فیر و مختاب عبیداته خانی سر بند گردید. و چون چنت بندیده که هنگام معاودت رایت خورشید تاب از پنجوب در سک کومکین آن صوبه انتظام

۱ - مآ : 'جدی از اول' . . . مآ : 'شاهزاده' .

3 - Bari town, headquarters of the district of the same name in the state of Dholpur, Rajputana, situated in 26° 39' N. and 77° 37' E. about 19 miles almost due west of Dholpur and 45 miles south west of Agra. Imperial Gazetteer, vol, vii, p. 16.

۳ - عالمگیر نامه : ۳۰۱ نو از اصل و اضافه بمنصب دو هزار سوار .
د - آ : نو باز گشت . در آنجا بانتظام امور در ورطه اتحاد وی را انتظام یافتند بود .

یافتہ بود ، و باغواہی تیرہ بختی راہ بنی و طغیان پیمودہ از آنجا فرار نمودہ و بوطن خود رفتہ بدزدی و راہزنی کہ شیوہ قدیم او بود ، قیام داشت ۔ لاجرم درین ایام سو بہکرن ہندیہ را کہ ہم از اقوام [قوم] او و ہم واقف کیفیت بوم و بتر آن سو بود ، بعطای خلعت و علم و اسپ و فیل و باضافہ ہانصدی ہزار سوار بمنصب دو ہزار و پانصدی دو ہزار سوار ، کامیاب عاطفت ساختہ ، بہ تنبیہ و استیصال آن خسران مآل مرخص فرمودند ۔ و اندرمن ہندیہ و راجہ مہا سنگھ بہدوریہ و جمعی دیگر بعطای خلعت و اضافہ منصب سیاہی شدہ ، بہمراہی او تعین یافتند ۔ و دوم جہادی الاول^۲ کہ درباری مقام بود ، مجد مقیم دیوان بیوتات بعنایت خلعت و خطاب مقیم خانی ، سربلند گشتہ ، دیوانی سرکار ملکہ ثریا جناب تقدس نقاب روشن آرا ، ضمیمہ خدمتش شد ۔ و فوجدار خان از تغیر یزدانی بنوجداری روپ پاس خلعت سرفرازی پوشید ۔ روز ہفتم^۳ در منزل نواحی ہندون^۴ صف شکن خان بموکب معلی بیوستہ ، احراز دولت زمین بوس نمود ۔ و شیخ میرگ^۵ و رضوی خان و سید ہدایت اللہ صدر و لطف اللہ ولد سعادت اللہ خان مرحوم و جمعی دیگر را بہرحمت خلعت نواختہ مقرر فرمودند کہ مخدرات مشکوی حشمت را بمستقر خلافت اکبر آباد رسانند ۔ نہم ، موضع وزیر پور مخیم سرادقات اقبال شد ۔ درین تاریخ بہادرخان کوکہ^۶ بموجب یرلیغ ہایون از بادشاہزادہ مجد

- ۱ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۰۲ - ۲ - در جمیع نسخہ ہا 'دوم جہادی الاول' نوشتہ شدہ ، تصحیح از عالمگیر نامہ : ۳۰۲ کردہ شدہ ۔ ۳ - عالمگیر نامہ : ۳۰۳ 'ہفتم نزدیک قصبہ ہندون' یعنی بتاریخ ہفتم جہادی الآخرہ
- 4 - Hindaun: Frishta reads Hindwan lies about 20 miles south of Biana. It is situated in Jeypore state. Muntakhab, vol. 1, p. 70.
- ۵ - میرگ شیخ ہروی : برادر زادہ قاضی اسلام مشہور است ۔ بہمد جہانگیری از خراسان بہندوستان آمدہ نزد ملا عبدالسلام تلمذ نمود ۔ پس از اکتساب کمال بتعلیم پادشاہزادہ دارا شکوہ و دیگر پادشاہزادہ ہا فرق افتخار انراخت ۔ در سال ہفدہم خدمت عرض سکرر باو تفویض یافت ۔ چون اورنگزیب فرمانروا شد ، بیش از پیش او را بشمول عاطفت ساختہ ، در آخر سال دوم بذمت صدارت کل اختصاص گرفت ۔ در سال چہارم مطابق ۱۰۷۱ھ ودیعت حیات سپرد ۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۸ - ۵۱۹) ۔ ۶ - عالمگیر نامہ : ۳۰۳ 'بہادر خان کوکہ' ۔

سلطان [جدا] شده روانه' بیشکاه حضور گشته بود، دولت زمین بوس دریافت -
 یازدهم از آنجا کوچ شده، و تا هنگام وصول بقصبه' توده' در جایی اتفاق قیام
 نیفتاد - درین تاریخ سید قاسم خان قلعدار انه آباد که آن حصن فلک بنیاد را
 بخان دوران سپرده خود از روی صدق نیت روانه' درگاه آسپانجا، گشته بود،
 بذراک دولت آستانبوسی، چهره افروز طالع گردید و بعنایت خلعت کسوت
 مباحات پوشید - سیزدهم، تربیت خان حاکم اجمیر که قبل از وصول دارا شکوه
 آنجا، از قلعه برآمده بود، بموکب نصرت قرین پیوسته اندراک ملازمت نمود -
 یازدهم، امیر خان که بموجب امر لازم الانقیاد مرادبخش را از فتنه'
 دارالخلافه شاهجهان آباد برآورده بگوالیار رسانیده بود، بمعسکر هاپون پیوسته
 کامیاب ملازمت اشرف گردید - و پردل خان و با یزید غازی از کومکین شیخ
 میر و ترکه زه' خان از همراهان صف شکن خان شرف تقبیل سده منیه یافتند -
 و چون دارا شکوه باجمیر رسید و آماده رزم و پیکار بود، رای میرانوار شهنشاه
 نصرت شعار، چنین اقتضا' نمود که جمعی را برسم قراونی تعیین نمایند' (برگ
 ۳۷ ب) [تا] از کیفیت لشکر مخالف آگهی یافته خبر رسانند - بنا برین شانزدهم،
 ظاهر خان را بعنایت ترکش نوازش فرموده با جمعی دیگر باین خدمت رخصت
 نمودند - و هجدهم، مجد امین خان که بنا بر قرب وصول دارا شکوه بموجب
 امر اعلی از نواحی بهکر' برگشته بود، با همراهان بموکب اقبال پیوسته سعادت
 امروز ملازمت شد - نوزدهم، نواحی قصبه' توده که جاگیر و وطن راجه رایسنگیه
 سیسوده است، از نزول موکب ظفر قرین فیض آگین شد، و راجه مذکور
 یک زنجیر فیل یا دوسر اسب و دیگر اشیا پیشکش نمود - چون غنیم نزدیک و

۱ - توده: اسم این توده بهمیم است - در سراز آگره وقوع دارد، بگ
 ۲ - ۳۶۴۱: ۱۱ در سه گروهی او غاری است آب آمود، زرف آن
 کس نداند، کان مس و فیروزه نشان دهند لیکن خرج بر دخیل افزونی کنند -
 (آیین اکبری: ۱: ۴۴۲ - ۴۴۳) - ۲ - عالمگیر نامه: ۳.۳: بهذیت
 خلعت و خطاب شہامت خانی و بمنصب سه هزاری هزار سوار سرمایہ' افتخار
 اندوخت' - ۳ - عالمگیر نامه: پردل خان و شرزه خان از کومکین شیخ
 میر... - ۴ - آ: مو مهابت خان و سرفراز خان و جمیع اثنی و موالی
 هند' - ۵ - ہی: 'تقاضا' - ۶ - سآ: 'فرمایند' - ۷ برای تفصیل رک به
 عالمگیر نامه: ۳.۴ - ۳.۵ - ۸ - عالمگیر نامه: 'لوه کره' -

جنگ قریب بود ، حکم والا صادر شد کہ خزانه و زواید کارخانجات بقلعه کہ در قصبہ مذکور واقع است ، برده نگاہدارند . و بعض پرستاران سراق عزت را کہ سعادت پذیر دولت ہمراہی بودند ، نیز آنجا گذاشتند . و راجہ رایسنگہ را خلعت مرحمت کردہ بمحافظت قلعه گماشتند . و بیست و چہارم ، شش کرویہی قلاب واسر محل نزول عساکر ظفر اثر گردید^۱ . طاہر خان کہ برسم قراولی^۲ پیش آمدہ بود ، اواخر روز بعز ملازمت رسیدہ آنچہ از کیفیت حال غنیم بود دریافتہ ، معروض داشتہ ، باز مرخص شد . و درین منزل پرتو توجہ^۳ والا بہ ترتیب و توزک لشکر و تقسیم افواج نصرت اثر تافتہ ، تعین صفوف اقبال فرمودند و سرکردگی ہراول بچوہر دلاوری راجہ جیسنگہ و دلیر خان مقرر شد . و حسن علی خان ، بہوجراج کچہواہہ و دلیر و رن مست پسران بہادر خان روہیلہ و سورج مل کور و پرتہیراج بہاتی و جمعی دیگر از سہارزان با آنها معین شدند . و صف شکن خان با توپخانہ مذکور و زمرہ برق اندازان در پیش صف ہراول مقرر گردید و سرداری التمش بحسن شجاعت و کوشش زبده نوینان اخلاص منش شیخ میر مفوض گشتہ ، امیر خان برادر او و راجہ رایسنگہ راتھور و کیسری سنگہ بہورتیہ و جانباز^۴ خویشگی و جگت سنگہ ہادا و میر رستم و متگل خان و سید منصور و سید زین العابدین بخاری و شجاعت خان^۵ و بایزید غازی و میر داد افغان و جعفر بیگ ترکمان و گروہی دیگر از دلیران بہراہی او مامور گردیدند . و ہرانغار نصرت شعار بسرداری زبده امرای رفیع الشان امیر الامراء رونق گرفتہ ، پسران خان مذکور و گنج علی خان^۶ و بیرم دیو سیسودہہ و مہلسنگہ^۷ سیسودہہ و مسعود خان

- ۱ - برای وقایع تاریخ بیست و یکم جمادی الاخرہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۰۵ -
- ۲ - برای تفصیل محاربہ با دارا شکوہ رک بہ خافی : ۲ : ۶۴ - ۷۵ - ۳ -
- سآ : 'ہراولی' ۴ - عالمگیر نامہ : ۳۰۶ 'جان نثار خان خویشگی' - ۵ -
- عالمگیر نامہ : ۳۰۶ 'شجاع خان' - ۶ - آ : 'فتح علی خان و ترکتاز خان و آنچہ در آنجا حاضر بودند ، ابوالمکارم . . . . . ' - ۷ - مہلسنگہ سیسودہہ : لہیرہ رانا امر سنگہ است - چندی بملازم پیشگی شاہزادہ دارا شکوہ سرگرم بود ، سال بیست و سوم بالتباس شاہزادہ مذکور حصول ملازمت اعلیحضرت نمودہ ہنوگری پادشاہی امتیاز یافتہ ، بمنصب دو ہزاری ہزار سوار افتخار اندوخت - سال بیست و ششم ، بادشاہزادہ دارا شکوہ بمہم یساق قندہار شتافت - احوال آیندہ مستفاد میشود ولی بنا بر عالمگیر نامہ در یساق آشام با معظم خان خانخالان بود - (مآثر الامراء : ۲ : ۴۶۸ - ۴۶۹) -

[و] ابوالمکارم ولد افتخار خان مرحوم در ساک کومکیان او النظام یافتند - و خان عالم و راجه نرسنگها کور و مجد بیگ و یاد گار بیگ بهراولی آن فوج فرمان پذیر شدند - سرداری جوانگار فیروزی آثار نامزد گراسی گوهر محیط سنطنت بادشاهزاده سعادت و ام مجد اعظم گشته و حکم شد که سپاه ایشان با بهادر خان و مجد بدیع بن خسرو بن نذر مجد خان والی توران و نصرت خان^۱ و ملتفت خان و شیخ نظام ولد شیخ فرید و میر ابراهیم^۲ میر توزک و فضل الله خان و سید حامد بخاری^۳ و شیخ نظام قریشی و جمعی دیگر از آنطرف صف آرا گردند، و فیض الله خان (برگ ۳۷۷ الف) و دوستدار خان و دین دار خان با گروهی از دلاوران بهراولی این فوج مقرر شدند - و مجد اسین خان میر بخشی با جوقی از بهادران مثل سید مسعود بارهه و فرهاد بیگ علی مردان خانی، و مجد طاہر نواسه^۴ رستم خان و کامگار خان و عباس افغان و سید علی اکبر بارهه، قطب کسی و اوزیک خان و روپسنگه راتهور و سید تاتار بارهه، در دست راست موکب جلال بطریق طرح تعیین یافت - و ہراولی این فوج براجہ راجروپ قرار گرفت، و ہوشدار خان و شرزہ خان و غیرت خان^۵ و ہلنگ حملہ و میرزا علی عرب^۶ و عبادالله بیگ و راجسنگہ^۷ کور و گروهی دیگر از دلیران طرح دست چپ شدہ، ہزبر خان بہراولی آنها معین گشت - و در قول نصرت طراز کہ مطلع خورشید رایت بادشاهی بود، عبدالرحمن بن نذر مجد خان و فاضل خان و عابد خان و افتخار خان و تیور خان و رای رایان و آقا یوسف و مجد علیخان^۸ و قباد بیگ

-
- ۱ - آ : 'بر سنگه' - ۲ - آ : 'نصیری خان' - ۳ - سآ : 'میرزا' - ۴ - سآ :
  - 'سید چاند بخاری' - ۵ - سآ : 'عزت خان' - ۶ - قلعدار خان میرزا علی عرب :
  - پسر عرب خان است - از پیشگاہ اعلیحضرت بمنصب پانصدی دو صد و پنجاہ
  - سوار چہرہ ناموری افروخت - در سال بیست و نهم بتہانہ داری تربنگ و
  - ہریس امتیاز گرفت - پس از نخستین جلوس عالمگیری در حضور بادشاهی
  - آمد - در جنگ شجاع در مورچال اجمیر در سلک بہادران دست چپ منتظم
  - گردید - پس تر قلعداری فتح آباد دہارور بوی تنویض یافت - در سال بیست
  - و پنجم در دہارور بجوار رحمت ایزدی پیوست - (سآ اثر الامراء : ۳ : ۱۱۵ -
  - ۱۱۶) - ۷ - آ : 'رام سنگه' - ۸ - مجد علی خان خاناسان : پسر تقرب
  - خان حکیم داؤد است - بعالت پدر خود بمنصب ہزاری چہرہ امتیاز افروخت -
  - پس از جلوس عالمگیری بخطاب خانی نواختہ شد - در سال پنجم بعد از

و شیخ عبدالقوی و جان نثار خان^۱ و ذوالقدر خان و قابل خان و امانت خان^۲ و اعتبار خان ناظر محل^۳ و واقع ابن داستان اقبال، دربار خان و جمعی دیگر از بدها مقرر گشته، محافظت میهنه^۴ قول بحسن بسالت و اخلاص اصالت خان، و نگهداشت میسر به تربیت خان تفویض یافت - و با هر کدام قشونی از مبارزان نصرت اعتصام^۵ همراه شدند - و دو فوج دیگر بطریق طرح بر یمن و یسار قول مرتب گشته، از جانب راست مرتضی خان با بیگونت هادا و نصرت خان و سید حامد^۶ وند مرتضی خان و جمعی دیگر در جانب چپ الہ یار خان با ملازمان جلو و گرز^۷ برداران و اودی بھان راتھور و سید بھادر و شیخ ظریف فرمینی، مستعد کوشش و جانفشانی گردیدند - و سرکردگی فوج قراول بدیوی و جرات طاهر خان و عبدالله خان مفوض شد - و رعده انداز خان و نیسوار بیگ خان و خواجہ رحمت اللہ دہ بیدی و زمرۃ العونات کابل بھمراھی آنها، کمر همت بر میان عبودیت بستند - و حکم معالی صادر شد کہ بعد ازین افواج نصرت قرین باین توزک و آئین سوار شده، آماده و مسلح مراحل دولت

رحمت پدرش از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی دو صد سوار نواختہ شد - در سال ہفدہم بہ داروغگی کرکرا قخانہ اعتبار اندوخت - و پس ازان از تغیر روح اللہ خان بخدمت خانسامانی سر بر افراخت - در ایام محاصرہ گولکنہ ہژدہم رجب سنہ ۱۰۹۸ ہجرت کرد - (مآثر الامراء : ۳ : ۶۲۵ - ۶۲۷)

۱ - عالمگیر نامہ : ۸ - 'جالباز خان' - ۲ - امانت خان میرک معین الدین احمد : پسر میرک حسین است - بوقت وفات پدرش در ربیعان شباب بود - بعد تحصیل علوم رسمیدہ بنوکری پادشاھی فایز گشت - در سال ۱۰۵۰ ہجرت بہ بخشگیری و واقعہ نویسی صوبہ^۱ اجمیر نواختہ شد - در سال بیست و ہشتم شاہجہانی بخدمت دیوانی و بخشگیری و واقعہ نویسی ملتان نوازش یافت - در عہد عالمگیری بدیوانی صوبہ^۲ کابل اختصاص گرفتہ بخطاب امانت خان مخاطب گردید - در سال چہاردهم از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری دو صد سوار اعزاز اندوخت - در سال ۱۰۹۵ ہجرت کرد - (مآثر الامراء : ۱ : ۲۵۸ - ۲۶۸) - ۳ - عالمگیر نامہ : ۳۰۸ 'اعتبار خان خواجہ سرا' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۳۰۸ 'باہر کدام قشونی از مبارزان نصرت اعتصام امادہ رزم و پیکار شد - ۵ - سآ : 'چاند' - ۶ - آ : 'و اورم خن و دمشق خن و جیح اکابران کہ بسیار' -

و فیروزی سپارند - و در نزول و رکوب ، شیمه حزم و احتیاط را مرعی دارند - اکنون چون ذکر شمه از احوال دارا شکوه ، بعد از رسیدن بمیرته ، و کیفیت معامله او [با] راجه جسونتسنگه از سمت وقایع نگاریست ، بر سر آن سخن میرود -

و از آنجا که راجه مذکور جرم و ذلت خویش را که در جنگ شجاع مصدر روگردانی شده بود ، از پایه عفو فراتر میدید ، ناچار چاره و کار در محراب سلسله و فساد دارا شکوه اندیشیده بلطیف ترغیب او را بجانب خویش کشاند - و از الوس راجپوتان ، لشکری فراوان گرد آورده ، منتظر رسیدن او بود - او باظهار جمعیت راجه مذکور از گرداب تذبذب برآمده ، از جائیکه بود قدم جرأت پیش گذاشته ، بطی منازل دراز تا بمیرته آمد - در خلال این احوال راجه جیسنگه که بحسن خدمت و دولت خواهی منظور انظار قرب و اعتبار حضرت گیتی خدیو بوده ، بنا بر رعایت مراتب و حیثیت و رابطه نسبی که بر راجه جسونتسنگه داشت (برگ ۳۷۷ ب) ترحم بحال او نموده ، جبین ضراعت بر زمین عبودیت سوده ، درخواست عفو تقصیر او از مراحم شاهنشاهی کرده ، معروضداشت که اگر عاطفت پادشاهی آن خایف و نایمن را بمژده عفو امان جان بخشد ، هم این معنی باعث سرفرازی این بنده خواهد گردید و هم آن وحشی رم خورده بکنند انقیاد در آمده از اراده بیوسن بدارا شکوه باز خواهد آمد - مراحم والای پادشاهی ، بقبول این ملتس آن عمده راجهای [را] سربنندی بخشید - و او سکتوبی از جانب خود بر راجه جسونتسنگه ، مشتمل بر نوید عفو جرایم و زجر از عزیمت بیوسن به دارا شکوه نوشت ، مصحوب معتمدی فرستاد - و از پیش گه فضل و مکرمت نیز منشور نجات بنام آن گمراه صادر گردید - چون مژده این بخشایش باز رسید ، این معنی را فیزی عظیم دانسته از بیست گروهی جودهپور که بعزم لاحق شدن با جنود ادبار برآمده بود ، مراجعت نمود ، و چندانکه دارا شکوه مبالغه و الحاح در طلب او کرد سودمند نیامد - و ازین جهت آن باطل ستیز ، متردد خاطر گشته در میرته که سه منزل از جودهپور است ، توقف نموده دومی چند نام هندی معتمد خود را نزد او فرستاده طلب ایفای وعده و سرعت در آمدن کرد - فرستاده مذکور در پنج گروهی جودهپور ، بر راجه مذکور بر خورده بیغام رسانید -

۱ - آ : 'و اکبر آباد حاضر شوند ، و چون عنفوان شباب گذشته روی معتمد' -

۲ - عالمگیر نامه : ۳۱۱ 'دوبین چند' -

او جوابداد کہ وجہ تأخیر انتظار رسیدن مردم است - و صوابدید من آنست کہ دارا شکوہ پیشتر باجمیر رفتہ رحل اقامت اندازد تا اقوام راجپوت از ہمہ سو رو باو آرند ، و من نیز سپاہ خود را جمع کردہ عنتریب میرسم و فرستادہ را رخصت نمود - بنابراین دارا شکوہ باسید رسیدن او پیشتر باجمیر آمدہ و تربیت خان ناظم سہات آنجا چون تاب مقاومت نداشت ، قبل از وصول او در آنجا بموکب معلی بیوست - و دارا شکوہ بعد از رسیدن اجمیر دگر بارہ دومی چندا را نزد راجہ جسونتسنگہ فرستاد - و چون فرستادہ مذکور عزم راجہ را سست دید نا امید گشتہ برگردید - و دارا شکوہ دگر بارہ سپہر شکوہ را با صد سوار نزد راجہ مذکور فرستاد کہ بہر نوع او را بکمند تزویر باجمیر کشاند - او در نواحی جودہپور براجہ رسید و ملایمت بسیار کرد و تکلیف آمدن را بمرحد الحاح رسانید - و راجہ بلیت و لعل^۱ و لطایف معاذیر دفع الوقت مینمود - تا آنکہ سپہر شکوہ نیز از آمدن او نویسید گشتہ بی نیل مقصود باجمیر معاودت نمود ، و مقارن این حال ، رایات جهانکشا نیز باجمیر نزدیک رسیدہ بود ، بالضرور صلاح کار در پیکار دیدہ دل بر مہارہ نهاد - و چون جرأت صف آرای با عساکر اقبال نداشت ، درہ کوهستان اجمیر را کہ از دو جانب با جبال فلک مثال محدود است ، گرفتہ سراسر عرض آنرا مورچال بست - و شیبہا ساختہ بتوپ و تفنگ و سایر آلات جنگ استحکام دادہ قبل از وصول موکب ظفر اعلام شیبہا بمردم خود بخش کرد - از جانب یمین خویش مورچال نخستین را کہ متصل بکوه کدہ بیتھلی^۲ بود ، بکار فرمای سید ابراہیم کہ اورا مصطفی خان خطاب دادہ بود ، و عسکر^۳ خان^۴ نجم ثنی [و] جوان بیگ^۵ پسرش کہ در آن وقت میر آتش بود ، مقرر نمود -

۱ - عالمگیر نامہ : ۳۱۱ 'دوبین چند' - ۲ - سآ : 'لال' - ۳ - بی : 'بتلی' - ۴ - عسکر خان نجم ثانی عبداللہ بیگ ، در عہد فردوس آشیانی سال دوازدم جلوس بمنصب درخور و قلعداری کالنجر چہرہ عزت ہر افروخت ، سال سیم بخطاب عسکر خان ناسور گردید - ابتدا او با دارا شکوہ بود ، اما بعد ازان شرف آستانبوس یافت - و بحصول ملازمت و عنایت خلعت و بحالی نوکری کامیابی اندوخت - سال ہشتم جلوس عالمگیری باتفاق بزرگ امید خان جہت تسخیر چانگام کمر ہمت بست ، بعد ازان احوالش بگوش نرسیدہ - (بآثر الامراء : ۲ : ۸۰۹) - ۵ - سآ : 'عساکر خان' - ۶ - سآ : 'خان بیگ ، عالمگیر نامہ : ۳۱۳ 'جان بیگ' -

و مورچال پهلوی آن بفیروز میواتی (برگ ۳۷۸ الف) که از سرداران عمده او بود، سپرد. و او چند توپ کلان بر فراز نصب کرده نزدیک بآن جای بودن خویش قرار داد. و از جانب پهلوی خود مورچالی دیگر بست، شاهنواز خان را با پسران و سایر اتباع و اشباع خان مذکور و مهد شریف نام که او را قلیچ خان خطاب داده، در آن وقت میر بخشی ساخته بود، و برق انداز خان و جمعی دیگر بضبط آن گشت و ازان گذشته مورچالی دیگر که بکوه معروف کوهکله^۱ بهاری متصل بود، نامزد سپهر شکوه کرده سپاه مردم او را با مغول پسر عمیق^۲ خان خوافی آنجا گذاشت. القصه بیست و پنجم جهادی الاخره بادشاه گیتی پناه بآیین صف آرای از پانزده گروهی اجمیر نهضت نموده نواحی تالاب رامسر را از نزول والا سر باوج سپهر بر افراشتند. و روز دیگر [بفاصله^۳] نیم گروهی، موضع دیورانی که از آنجا تا اجمیر سه گروه است، و تا محل اقامت دارا شکوه اندک مسافتی داشت، مرکز رایات فلک فرسا گردید. فرمان قهرمان جلال صادر شد که صف شکن خان میر آتش هایون توپخانه را پیش برده رو بروی مورچال غنیم در مکانی مناسب نصب [نماید] و شروع در تمهید مراسم پیکار کرده، تفنگچیان برق صولت سرگرم دشمن سوزی گردند. و جمعی از مبارزان مثل بردل خان و سید نصیر الدین دکنی و جال و عنایت بیجا پوری و یوسف نیازی و ایمن افریدی بهمراهی خان مذکور مأمور شدند. و او با همراهان بموجب حکم معلی توپخانه را بقدریک توپ انداز از موکب نصرت طراز پیش برد. و حکم اشرف صادر شد که عمده لویینان عقیدت منش شیخ میر با لشکر التمش و دلیر خان با دلیر و رنمست پسران بهادر خان روهیله از معسکر ظفر قرین پیش رفته نزدیک توپخانه مہیای رزم و پیکار از غدر و دستبرد مخالفان خبردار باشند. و روز دیگر عساکر گردون شکوه نیم گروه پیش آمده نزول نمود. و از پیشگاه جلال بر تو اشارت یافت [که] امیر الامرا با جنود برانغار و راجه جیسنگه با فوج هراول بر دست راست موکب نصرت شعار، محاذی کوهکله بهاری و جیوش جوانغار^۴ در دست چپ عسکر فیروزی اثر در برابر کده

۱ - آ: 'شاهنواز سید و ابو سعید خان و مفتخر خان در آنجا' - ۲ - مآ: 'فتح خان' - ۳ - پی: 'بکوهکله' - ۴ - مآ: 'کحاق خان' عالمگیر نامه: ۳۱۴
تحاق خان خوافی' - ۵ - مآ: 'جهادی الاول' - ۶ - مآ: 'نیشاپوری' - ۷ - پی: 'برانغار'.

بیتولی دایره کنند و سایر افواج قول بر اطراف و حواشی دولت خانه والا نزول کرده دایره مان بر مرکز اقبال احاطه نمایند و درین روز صف شکنخان توپخانه را از جایکه بود پیشتر برده بفاصله نیم توپ انداز ، در برابر مورچال های غنیم نصب کرد و مجاهدان دشمن سوز شعله افروز گرم کوشش و جدال گشته برخنه کردن دیوار عمر مخالفان و هدم بنیان استقلال مقهوران بازوی جرات کشیدند - توپ رعد خروش قیامت نهیب ، از طرفین بغرش آمد و سحاب ژاله ریز تفنگ از هر دو سو بارش گرفت - هوای معرکه از دود باروت نمودار ابر صاعقه بار شد و زمین کارزار از مجاورت شعله و شرار حکم کبریت احمر پذیرفت -

بیت

زهر سو فروریخت توپ و تفنگ   ز آتش نهان گشت میدان جنگ

بانداز خون ریز هم از دو سو   نشستند برق افگنان رو برو

مبارزان خصم افگن دشمن شکن ، (برگ ۳۷۸) بصدسات توپ و ضربزن زلزله در اساس قرار و ثبات اعادی افکنده سر گرم تلاس نصرت و فیروزی بودند و آن باطل ستیزان نیز از مورچالها توپ و تفنگ و بان بر توپخانه هایون و افواج هایون و منصور انداخته آتاز مدافعت و مقاومت بظهور میرسانیدند و آنروز و آنشب و روز دیگر تا سه پاس برین وتیره نایره حرب و آویزش فیابین اشتعال داشت - و گاهی جمعی از مخالفان محال اندیش از مورچالها برآمده خیرگی مینمودند و چون اعل توپخانه آسایش و آرامش را خیر باد گفته در مراسم پاسداری و لوازم هوشیاری تهاون نمی ورزیدند و شب و روز کمر همت بسته مردانه وار میکوشیدند ، مخدولان محال طلب ، محال دستبرد نمی یافتند - و ازین جهت که مورچالهای غنیم در کمال متانت و استقامت بود ، سر تا سر دره دیوارهای استوار بر آورده و سدی شدید و حایلی محکم در پیش رو داشتند - و جایجا توپ و تفنگ و سایر آلات نبرد و ادوات جنگ نصب کرده ، از سر جمعیت خاطر در پناه حمایت دیوار همت بمحاربه میکاشتند - بنابراین شیخ میر و دلیر خان و سایر سرداران از روی دور اندیشی ، مصلحت دولت درین نمیدهند [نمیدیدند] که سوار شده بر مورچالها یورش کنند ، چه در صورت ثبات و استقلال مخالفان در مراتب مقارمت ، مردم خوب کار آمدنی تلف میکشند ، و احتمال آن بود که باوجود این تیزکاری از پیش نرفته

۱ - آ : بارش زور کرد و هوا غریدن گرفت - و اسباب همه خراب شد -

خدا نخواستہ چشم زخمی بچنود مسعود رسد کہ تدارک آن مشکل باشد۔ لہذا در باب صف آرابی و یورش و حملہ بردن بر اعدای، جایز ندانستہ آئی و تاخیر می ورزیدند، و منصوبہ می اندیشیدند کہ ہی آنکہ مردم خوب ظاہر شوند و بیفایده جمعی بر خاک ہلاک افتد، صورت فتح و نصرت نہ آید، حصول خود، گر آید۔

تا آنکہ روز سوم کہ یک شنبہ بیست و نیمہ چہدی اخیر بود، از نیرنگی اقبال پادشاہ دین پناہ ہی توطیہ و تمہید سواران بقتلہ صورتی بذریعہ از بردنہ غیب رخ نمود، و بنوعیکہ در تصور ظہر بیدن نمیکرد [نمیگنجید] و از پاید اندیشہ، مصلحت گزینان فراتر بود، قتل مقصود بمقتضیہ قاید ربانی کشیدش بشرف۔ کیفیت ظہور این فتح، مترگ آنکہ راجہ راجروپ زمیندار کوعستن جموں کہ بیادہشای او در کوزہ گردی و کربوہ نوردی ورزیدہ کرتارہ، چون بعرض اشرف رسانیدہ بود کہ مردم من از عقب کوزہ بیماری راہ بر آمدن بران کوزہ دیرہ از، و حکم و الا صادر شدہ باو پیوست کہ در کمین فرصت برود، ہر گز قبو یابد، بیادہشای کوهی خود را با جمعی از بندو تچیان توپخانہ ہم پیون ازان راہ ہرستہ، کہ اگر توانند آن کوزہ را از مردم دارا شکوہ بگیرند، بقا بران راجہ مسکور اواخر این روز، آن گروہ را بہ سمت کوزہ بیماری فرستادہ خود نیز بہ فوج خویش سوار شدہ روبروی آنکوزہ ہکومک آنها مستعد ایستادہ بود۔ مخالفان برین حال اطلاع یافتہ قصد مدافعت نمودند (برگ ۷۶ - الف) و ازین حیث کہ در آن وقت مبارزان توپخانہ منصور ساعتی آرام گرفتہ بودند، انتہاز فرصت نمودہ قریب ہزار سوار ازان خیرہ رویان بخیاں دور از کار، دایراندہ قدم از مورچال بیرون نیادند۔ و بنوج راجہ راجروپ نزدیک رسیدہ بچنگ و پیکر در آویختند۔ سرداران سپاہ ظفر پشہ ہمشاہدہ این حال، جوہر شہامت را بحرکت آورده آہر جائفشانی بر دفع اعدا [بر] میان عبودیت بستند۔ و نخست دئیر خان از دست راست توپخانہ با فوج خود سوار شدہ و لوای جرأت بجانب آن جسارت کیشان بر افراخت۔ و بعد ازو زبندہ نویینان شیخ میر، با ہمراہان خویش از دست چپ سوار شدہ باو پیوست۔ و همچنین راجہ جیسنگہ با فوج خود و امیرالامراء با عساکر برانغار و امیر خان و ہوشدار خان، با جنود جوانغار از دو طرف سوار شدہ بعزم رزم و آشنگ یورش

۱۔ عالمگیر نامہ : ۳۲۰ 'ہوا خوانان'۔ ۲۔ بری تفصیل این فتح رک بہ واقعات

عالمگیری : ۸۲ - ۸۸ -

صفوف نصرت آراستند۔ لیکن ازین افواج قاہرہ لشکری کہ بر مورچال مخالفان یورش بردہ مصدر نبرد و آویزش شد، فوج شیخ میر و دلیر خان بود۔ و از سپہداران موکب گیہان^۱ ستان کسی کہ توفیق ادای حق عبودیت یافت، آن دو سردار دلیر شہامت آثار بودند کہ بمیامن ہمت باتفاق یکدیگر بر مورچال شاہنواز خان کہ بسمت کوکہ پھاری بود، حملہ آور گشتند^۲۔ و مجاہدان توپخانہ^۳ ہایون نیز آتش کار [زار] بر افروختہ، بازوی کوشش بخصم افگنی کشادند۔ علی الاتصال توپ و ضربزن و بان بر مورچالها انداختہ دشمنان تیرہ بخت را فرصت دیدہ کشودن نمیدادند۔ چنانچہ از ہر مورچال جمعی کہ بقصد کوسک برآمدہ میخواستند کہ خود را بمورچال شاہنواز رسانند، بصدقات متواتر توپخانہ، بارش ابر بلا شاہدہ کردہ قدم باز پس می نهادند، و در بیغولهای مورچال میخزیدند۔ و درین وقت کہ آثار تسلط و استیلای جیوش نصرت لوا ظاهر شد، راجہ راجروپ دلیر شدہ، چندی بر بالای کوکہ پھاری برآمد و علم اورا بر فراز آن ہر آوردہ باعث تزلزل ارکان استقلال مخالفان گردیدند۔ مقارن اینحال شیخ میر و دلیر خان^۴ با عساکر اقبال بمورچال شاہنواز خان رسیدہ با دشمنان مقہور کہ جمعیت نمودہ، آمادہ مدافعت بودند، بچنگ در آویختند، و از جنود نصرت طراز سوی این دو^۵ لشکری دیگر بچنگ نرسیدہ، و مجاہدان فیروز مند^۶ ریزش گولہ^۷ ترپ و تفنگ و بارش ناوک و خدنگ را چون قطرات امطار بہار، سرمایہ^۸ آب و رنگ چہن اخلاص و عبودیت شمردہ، روی ہمت بر نتافتند۔ و بتلاش جرأت داخل مورچال شدہ تیغ خون آشام بقصد دشمنان بد فرجام، از نیام قہر و انتقام کشیدند۔ و مخالفان نیز پای تجلہ استوار داشتہ، بقدر طاقت و توانائی میکوشیدند۔ از خروش های و ہوی دلاوران و نہیب گہر و دار بہادران، نغمہ^۹ جان خراش فنا بگوش جان اعدا رسید، و از کر و فریلان و زد و خورد^{۱۰} ہر دلان شیر سوار، میدان سپہر چون شیر علم بر خویشتن لرزید:

چنان تیغ را بود شوق مصاف	کہ چون برق جستی ز ابر غلاف
غضب آچنان کرد در مرد کار	کہ (برگ ۳۷۹ ب) رگ شد بہن افعی زخمدار ^{۱۱}
چو سر پنجه از دست میشد رها	ز کین مست گشی، بروی هوا

- ۱ - ہی: 'گیہان شکوہ' - ۲ - آ: 'حملہ آوردند و در قواء نصرت و اتحاد رفتہ'۔
 ۳ - بی: 'دلاور خان' - ۴ - پی: 'فیروز جنگ' - ۵ - زہر مار:
 (آند راج) - ۶ - عالمگیر نامہ: ۳۲۳ 'زخمدار'۔

بلارکا بروشی نه پیوسته بود که برقتش از زیر بغل جسته بود

و داراشکوه هر دم جمعی را از بیستی خود بکومک تعین میکرد. شاهنواز خان که درین وقت با او بود، فرستاد که مورچان خود رفتند در مراتب مدافعت کوشش نمیدادند و خان مذکور در عین جنگ رسید و باویزش و جدل تحریض مردم بر حرب و قتل پرداخت. و دران نبرد مرد آزما، روز به آخر رسید و دران رستخیزلا شاهنواز خان عوف نیز تقدیر گردید و سیدتخان پسر خان مذکور چند زخم برداشت و پسر شریف میر بخشی داراشکوه را تیری از دست دایر خان بر شکم رسید بود [و] از پشت گذر کرده و بدون زخم کاری در گشت و بر ایگر خویشگی از عصبه های لشکر مختلف به تیغ اجل مپری نسد در معرکه افتادند و از بچیدن سوکب جلال زبده نویسن عشقیت مگل، شیخ میر که بر حوضه فیل سوار بود و مردانه و زر سر گرم پیکار بود، بضرط بنهونی که بر سینہ اش رسید، جان شیرین را در ره خمیر حقیقی و خدوند مجرای نثار کرده بیای سعادت پایید و لذای شهوات نایز شد و درین وقت سید [ی] میر عاظمه نام از اقوام شیخ میر که در عقب او بر حوضه نشسته بود، حسن تدبیر بکار برده آن نویسن [ی] سعادت شهوات نصیب را در بر گرفته بوضعی که برده نگارنده است تا جنگ باخر رسید و دایر خان کوششهای مردانه و تلاشهای دایر له کرده زخم تیری برداشت و زخم ششیر بر دست خورد و سایر دلاوران بضرط تیغ و سنان بسیاری از دشمنان را بر خاک هلاک انداختند ریت فیروزی بیست بساطت بر فراختند. درین اثنا راجه جیسنگه نیز با فوج خود رسید ضمیمه جنود غنر شعور گشت و داراشکوه که هم در اول جنگ و پیکار، پردگیان خود را سوار کرده و خزانه و کز خججت ضروری بار نموده و خود با سپهر شکوه بر فراز بنده ایستاده مشاهده کوشش طرفین میکرد و انتظار انجام کاری می برد و با آنکه بغیر مورچان شاهنواز خان که عساکر گردون سائر از آن راه پیورش کرده بودند و مورچان سپهر شکوه که بنا بر قرب اتصال آن برعه خورد، دیگر همه مورچانها استحوه داشت و قریب شش و هفت هزار سوار با او آمده کارزار بودند، جوهر دست و ثبات در خود ندیده، فرار اختیار نموده بصد پریشانی عازم گجرات گردید و ازین جهت نوکران عمده اش اشیا و اسوان و عیان خود را که همراہ داشتند بقصد در آورده بودند، سوای فیروز سیوانی و چند تن دیگر از سپه کسی رفیق و نشاند.

۱ - تیغ و جوهر تیغ : (انته راجه) .

و مجموع روپیه او بتاراج حادثه رفته بسیاری از خزانه و کارخانجاتش [را] راجپوتان نواحی اجمیر و مردم بیسروپا که درین مدت باو گرد آمده بودند، غارت کردند بغیر جواهر پوشیدنی و قلیلی از اشرفی که در عماریهای اهل حرمش بر فیلان بود، چیزی از اموال و امتعه باو نرسید و بعد از رفتن او جمعی از سرداران و مردمش که در مورچال محبت کده پتهلی بودند، [و] از حال او خبر ادا شدند، عسکر خان و سید ابراهیم و جان بیگ و پسر او مجد بیگ ترکان از کومکیان گجرات که او را از آنجا همراه آورده قزلباش خان خطاب داده بود، تا قریب یک پاس شب سورچالهای خود را نگاهداشته بچنگ و تلاش مشغول بودند و با هوشدار خان و اسد خان و فیض الله خان و دیندار خان و دیگر سپاه ظفر پناه که بآنطرف حمله برده بودند، باستظهار حمایت دیوار مدافعت مینمودند. پس از آگاهی بر کیفیت فرار داراشکوه، اواخر آنشب عسکر خان و سید ابراهیم و مجد شریف میر بخشی او که چنانچه گزارش یافت زخم تیر از دست دلبر خان خورده بود، با دیگر سرداران، از صف شکنخان امان طلبیده نزد او آمدند و مجد شریف بآن زخم در هانجا بساط حیات در نوردید و دیگران روز دیگر بوساطت خامذکور روی التجا بدرگاه والا آورده جبهه سالی آستان جلال و مورد انظار بخشایش و افضال گردیدند و این قسم فتحی نمایان بنوعی که متصور اولیای دولت نبود، صورت وقوع یافت. ملک و ملت را زیب و پیرایش داد و روان ملک بر آسود. فتنه جویان واقعه طلب را دست آویزش شورش انزائی از کف رفت. بر ضایر دیدهوران هوشمند که مرأت خاطر را از تصفیح سوانح دهر و مطالعه تاریخ نامها بر صحایف مفاخر سلاطین ماضیه، جلوه گاه انظار تتبع ساخته اند، پوشیده نیست، که کم کسی از پادشاهان کشورستان را در عرض این چنین محاربات شگرف خسروانی و مصافهای مرد آزمائی سلطانی اتفاق افتاده و آزان دم که توفیق ربانی دست نوازش بر سر اقبالمندان گیتی نهاده، بخت بلندی را این قسم نصرت های غیبی پی در پی کم دست داده، بر همگان هویدا است که این پادشاه باوجود اعادی با اقتدار که هر یک گوشه نخوت و استکبار می شکست، به نیروی تائیدات ایزدی در این محاربات سترگ [که] واقع شده، ظفر نصیب اولیای دولت ابد پیوند گردید، خود بنفس نفیس در سه موقف خونخوار که جگر گسل شیر دلان

۱ - آ: 'و مردمش که در آنجا بودند همه یک مرتبه حمله آورده' - ۲ - اصل: 'که' - ۳ - آ: 'دشمنان قوی که به حسب جاه و شوکت ری کنند' و دم معارضه و فوقیت' -

روزگار بود ، رزم آرا بودند و در صف آرای بقتوت بازوی نصرت نشان و ضرب تیغ ، لوای سروری و قصب السبق برتری از معاندان دعوی کار بردند و با این کوشش [و] همت از نهایت خضوع و نیازمندی که بدرگاه کبریا دارند ، این مراتب را [به] نیروی قدرت خویش نسبت نداده ، همواره در خاوات انس و محافل قدس ، بزبان حق ترجان میگذرد که ظهور این مواهب عظمی و فتوحات علیا از معجزات باهرات حضرت سرور کائنات و آثار میامن امداد باطن مقدس آن خلاصه موجودات علیه و علی آل و اصحابه شرائف الصلوة و کرام التّحیات میدانیم^۱ -

بالجمله حضرت شاهنشاهی از استماع سزده این فتح آسمانی روی نیاز بدرگاه ایزد نصرت بخش کار ساز آورده مراسم شکر گزاری و میاس بتقدیم رسانیدند - لیکن خاطر حق پرست از قضیه^۲ کشته شدن زبده نوینان اخلاص شعار شیخ میر که از دیرین بنده های فدوی ارادت کیش و سر حلقه^۳ دولت خواهان خیر اندیش بود ، قرین تأسف و تأثر گردید - و روح او را بانوار توجهات باطنی طلب غفران نوازشهای معنوی نموده حکم فرمودند که چون صبح شود نعش آن نوین مغفور منصور را بآیینی شایسته برداشته در صحن روضه^۴ قدسیه معینیه قدوه ابرار حضرت خواجه بزرگوار قدس سره^۵ عزیز دفن کنند - و نعش شاهنواز خان را نیز ، باآنکه نقد حیات نه در راه اخلاص باخته بود ، نظر بر سابقه^۶ نسبت و خدمتش ، حکم شد که باعزاز و احترام برداشته ، و در هن بقعه^۷ مبارک مدفون سازند - روز دیگر که سلخ جهادی الاخر بود ، بطواف روضه^۸ منوره پیشوای اهل یقین ، نجبه^۹ اصفیای کرامت آئین ، خواجه معین الدین قدس سره^{۱۰} شرف قدوم ارزانی داشته بعد از تقدیم آداب زیارت پنجهزار روپیه بمجاوران انعام فرمودند - و از آنجا عنان توسن اقبال [را] انعطاف داده در عبارات دولت خانه^{۱۱} بادشاهی که بر تالاب اناساگر واقع است ، نزول اجلال نمودند - اردوی هایون باشاره^{۱۲} معلی از جائیکه بود ، کوچ کرده بنواحی تالاب آمده و از آنجا باقتضای رای عالم آرا راجه جیسنگه و بهادر خانرا با جمعی از بنده های کار طلب مثل پردل خان و بیگ و اودی بهان^{۱۳} راتهور و بهوجراج کچهواغه و شهسوار بیگ و مصری افغان و ترکتاز خان و شیخ نظام ، بتگامشی داراشکوه تعین کرده مرخص ساختند

۱ - مؤلف مرآة العالم از 'بر ضایر دیدهوران هوشمند گرفته' تا 'کرام التّحیات میدانیم' از عالمگیر نامه : ۳۲۷ - ۳۲۹ ملخصا گرفته است - ۲ - پی : 'اودی بیگ' -

و هنگام رخصت ، راجه جیسنگه را بعنایت خلعت و یک زنجیر فیل و شمشیر مرصع و انعام یک لک روپیه و بهادر خان را بعطای خلعت جمد هر مینا کار با علاقه^۱ مروارید و انعام سی هزار روپیه ، نوازش فرمودند . و از کومکیان آن جیش ، یادگار بیگ بعنایت خلعت و خطاب خانی و مجد بیگ برادرش بخطاب تیر اندازا خانی و دیگر عمده ها بمرحمت خلعت و بعضی بعطای اسب سر بلند گشته . و برای تسلیم خاطر رمیده راجه جسونتسنگه که صدق ندامت و باز گشت او بر ساخت شمیر خورشید نظیر شهنشاه جرم بخش عذر پذیر ، پرتو وضوح افکنده بود فرمان مرحمت عنوان مبنی بر مژده بخشایش و عفو سوابق زلات صادر گشته با خلعت خاص مرمل گشت و بمنصب سابق که هفت هزاری هفت هزار سوار از آنجمده پنجهزار سوار دو اسب سه اسب بود ، سر افزاز گردید . و چون^۲ از وقوع تقصیرات گذشته اثر خجالتی بر ناصیه عبودیتش بود ، جلالیل افضال بادشاهانه چنان اقتضا نمود که یکچند از بساط قرب و حضور دور بوده از خجالت کردار و تشویر تقصیر بر آید ، لهذا صوبه داری گجرات باو تفویض یافته حکم معلی صادر شد که بآنصوبه شتافته بنظم مهلات و جبر اختلال آنجا پردازد . و کنور پرتھی^۳ سنگه پسر خود را روانه پیشگاه حضور سازد تا سه روز دیگر رایات جهانکشا دران مکان فیض نشان اقامت [گزیده] ، هر روز^۴ محفل کامرانی و کام بخشی مرتب میگشت . درین هنگام امیر الامراء بمستقر الخلافه اکبر آباد مرخص گشت و عاطفت خسروانه امیر خان را که از قضیه^۵ شیخ میر سوگوار بود ، بعطای خلعت از لباس کدورت بر آورده و بجمعی دیگر از منسوبان و خویشان آن نوین مغفور خلعت مرحمت شد . پسران شاهنواز خان و اصالتخان و میر صالح هر دود امادش و خانه زاد خان که نسبت قرابت باو دارد ، خلعت عنایت کرده ، (برگ ۳۸۱ الف) آنها را نیز از کلفت ماتم بر آوردند . و معصوم خان مهن پسر او [را] که سابق هزار و پانصدی هزار سوار منصب داشت ، بمنصب دو هزاری و دو صد^۶ سوار و سیادتخان پسر دومین را از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی سوار و مجد احسان

۱ - عالمگیر نامه : ۳۳۱ : 'سر انداز خان' - ۲ - آ : 'و پدرش در آنجا رفت ، و در زمره اصحاب مایله بود' - ۳ - کنور پرتھی سنگه : پسر کلان مهاراجه جسونتسنگه در حین حیاتش در گذشته (مآثر الامراء : ۳ : ۶۰۳) - ۴ - تصحیح تیاسی : در جمیع نسخها 'هر دوروز' مسطور است - واژه 'دو' زاید است - ۵ - آ : عالمگیر نامه : ۳۳۳ 'دو صد و پنجاه' -

پسر خود وزیر منصب عفتصدی ششاد سوار سر فوازی بخشیدند. و رحمتخان
 دیوان گجرات کہ داراشکوہ اورا بجز و عنف همراه آورده بود. بتیس غنبا
 جلال چہرہ طالع بر فروخت. و حمعی کثیر از بیگدہن را کہ در شکوہ مظنہ
 غنہ در قعدہ اجیر مقرر ساختہ بود. رہائی بخشیدند. و قریب یکصد راجہ
 از او ماندہ و خورد و بزرگ از سکر داراشکوہ غنبت ویدی دولت گشتند.
 داخل قیل خدمت شد.

—:0:—

۱ - خانگیر نامہ : ۳۳۴ ہفتصدی سید سوارا . ۰۲ ہری تفصیل رگ بہ
 خانگیر نامہ : ۳۳۴ .

معاودت راپات عالیات از بلده مبارک اجمیر

چون خاطر جهان پیرا از منہم داراشکوه فراغت یافت ، چهارم رجب نهضت فرمودند و اوایل آنروز طواف روضہ قدسیہ معینہ توجہ نمودند و چون بدروازہ قلعہ رسیدند از فرط نیازمندی پیادہ شدہ و بقدم صادق اعتقاد بان بقعہ فیض بنیاد خرامش قبائل فرسودہ ، بعد از تقدیم مراسم زیارت پنجهزار روپیہ بخدام آن مظاہر قدسی احترام انعام کردند و قرین دولت بدولت خانہ مراجعت نمودہ یک گھری از روز مانده کہ ساعت مسعود بود ، لوای توجہ بسوی معاودت بر افراختند و روز دیگر کہ مقام بود ، تربیت خان را بدستور سابق بصوبہ داری اجمیر منصوب ساختند . و روز دیگر کہ [از] آنجا کوچ شد ، راجہ رایسنکہ^۱ میسودہ از قصبہ تودہ رسیدہ دولت زمین بوس دریافت - مقیمخان دیوان بیوتات نیز با خزانه و زواید کارخانجات کہ بموجب امراعلی در قلعہ قصبہ مذکور بود ، احراز سعادت ملازمت نمود - ششم ماہ کہ بدستور روز پیش کوچ بود ، از عرضداشت بادشاہزادہ بہ سلطان و معظم خان بوضوح پیوست کہ شجاع روزی چند در مونگیر ثبات قدم ورزیدہ ، باستظہار دیوار استوار کہ در قدیم الایام افغانان آن بندہ کشیدہ بودند ، مغرور گشتہ می خواست کہ چندی آنجا پای ہمت فشارد - از نہیب فریب وصول افواج قاہرہ ، اساس استقلالش تزلزل یافتہ تاب پایداری نیاورد - بیست و یکم جدی الاول از مونگیر بکام ناکامی روانہ^۲ جهانگیرنگر گردید - و معظم خان با دیگر بندہهای بادشاہی بیست و چہارم ماہ مذکور داخل قلعہ مونگیر شد - مراحم خسروانہ بادشاہزادہ بہ سلطان را بارسال خلعت خاص عز اختصاص بخشیدہ و سد ہزار^۳ سوار از تابینان آن والا نژاد^۴ را دو اسپہ سہ اسپہ مقرر فرسودہ کہ از اصل و اضافہ بمنصب^۵ بیست ہزاری دو ہزار سوار از آنجملہ پنجهزار سوار دو

۱ - آ : 'لحظہ در آنجا رفت و در میدان صاف افراشتند' - ۲ - در عالمگیر نامہ : ۳۶ آمدن راجہ رایسنکہ در وقایع ششم رجب نوشتہ شدہ - ۳ - عالمگیر نامہ : ۳۳۷ 'شش ہزار سوار' - ۴ - سآ : 'برادر' - ۵ - عالمگیر نامہ : ۳۳۷ 'از اصل و اضافہ بمنصب پانزدہ ہزاری دہ ہزار سوار از آنجملہ پنج ہزار سوار دو اسپہ سہ اسپہ' .

اسپه، سه، اسپه، سر بلند شد. و معظمه خان با ارسال خلعت خاصه و انعام محالی که یک کرور دام جمع آن بود، کامیاب عنایت گشتند. نهم ماه در منزل دیگر دایر خان که در جنگ زخمی برداشته بود، عز بساط بومی دریافت. بعنایت خلعت و شمشیر و انعام پنجاه هزار روپیه (ایرگ ۸۰۸۰) نوازش یافت و از منصبش که پنجهزاری پنجهزار سوار بود، یک هزار سوار دو اسپه سه اسپه مقرر گشت. و سید منصور خطاب خانی یافته بفوجداری بگلاند معین شد و بطی ده مرحله، بیستم ماه مذکور، ظاهر قصبه هندون محم عساکر منصور گردید. و راجه رایسنکه سیوده و بیره دیو سیوده و پرسوجی دکینی و سندر داس سیوده و مسعود خان و اودی بهان و پرتابسنکه جیالا، بمرحمت خلاع سرفراز شدند، و در ملک کومکیان دکن انتظام یافتند. و قطب الدین خویشگی فوجدار سورتی و جوناگره که هنگام شورش انگیزی دارا شکوه در کجرات، سر رشته دولت خواهی درگاه والا از کف نگذاشت و آنچه حق خدمتگاری و نوکری بود باضافه پانصدی پانصد سوار، دو اسپه سه اسپه بمنصب سه هزار و پانصدی سه هزار سوار، از آنجمله هزار و پانصد سوار دو اسپه سه اسپه و عنایت ارسال خلعت و خطاب خانی مشول مرحمت شد. و شرزه خان بفوجداری سلطان پور و ندربار سر بند گشت. و محمد قاسم خان علیمردان خانی از کومکیان بادشاهزاده محمد سلطان بخطب اهتمام خانی سر افزای یافت. و بیست و چهارم عرصه دلشای فتحپور از پرتو رایات جاه و جلال مطلع خورشید اقبال گشت. خدیو مکرمت تعار برسم ندر، چهار هزار روپیه بروضه قدوه اکبر عظام شیخ سلیم چشتی فرستاده چیره دولت و سربلندی را فروغ نیازمندی بخشیدند. دران روز

- ۱ - صاحب عالمگیر نامه: ۳۳۷ این را در وقایع دهم رجب نوشته است.
- 2 - Baglan, a tract of country north of Satmala Hills in Nasik district, Bombay, which is now represented by the Baglan and Kalvan talukas. Baglan is a region of hills and streams. Imperial Gazetteer, vol. vi, p 190.
- ۳ - عالمگیر نامه: 'بعنایت خلعت و باضافه' پانصدی پانصد سوار بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار مباحی گردید'. ۲ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه: ۳۳۸ - ۵. عالمگیر نامه: ۳۳۹ 'بعنایت خلعت و نقاره نوازش یافت'. ۶ - در عالمگیر نامه: ۳۳۹ تفصیل بیشتر منصبداران و وقایع تاریخ بیست و سوم رجب عم نوشته شده.

مخلص خان از اکبر آباد رسیده ناصیه سالی آستان سلطنت شد. و فردای آن امیرالامراء که پیشتر آمده بود و تقرب خان که در خدمت اعلیحضرت استسعاد داشت، و کومکیان و متصدیان مستقرالخلافه از شهر رسیده، دولت اندوز ملازمت شدند. و یک هزار اشرفی که پرده آرای هودج خشت ملکه^۱ ملکی ملاکت بیگم صاحب برسم تهنیت قدوم اشرف فرستاده بودند، بنظر انور رسید^۲. و شهاست خان سید قاسم بتهانہ داری غزنین از تغیر شمشیر خان^۳ منصوب گشت. و سیف خان که بعد از جنگ الہ آباد از منصب معزول شده بود، درین هنگام بعطای خلعت و منصب سابق که دو هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار بود، مورد انظار عاطفت شد. و اعتبار خان بقاعداری اکبر آباد از تغیر اکرام خان و معتمد خان بخدمت ناظری حرم کده مقدس از تغیر اعتبار خان ناصیه^۴ اعتبار بر افروختند. و فوجدار خان از تغیر یزدانی بفوجداری فتح پور و خالوه^۵ و عنایت خلعت و اسپ و میر فتح بفوجداری بروده^۶ و خطاب فتاح خانی سر افزای یافتند و همت خان که از لشکر بادشاهزاده محمد سلطان آمده بود،

۱ - عالمگیر نامہ : ۳۴ 'روز دیگر معتمد خان خواجہ سرا آمدہ . . . . . یکہزار اشرفی کہ . . . . . بیگم صاحب فرستادہ بودند، بنظر انور رسیدہ، درجہ پذیرائی یافت' - ۲ - شمشیر خان حیات ترین : پسر علی خان است - چون سلطنت بقبضہ^۱ اقتدار شاہجہان در آمد، او سال اول بعطای خلعت و منصب ہزاری پانصد سوار و انعام ہفت ہزار روپیہ نقد نواختہ شد. سال یازدہم با سعید خان بہادر بصوب قندہار راہی شد، در تسخیر قلعہ^۲ بست مصدر تردد گردید. سال بیستم خطاب شمشیر خان یافت. سال اول جلوس عالمگیری او بحراست صوبہ^۳ کابل متعین شد. سال دہم بہ تنبیہ افغانہ^۴ روہ متعین گشت. تتمہ^۵ احوالش معلوم نیست - (مآثرالامراء : ۲ : ۶۷۷ - ۶۷۹) -

3 - Khanua, village in the Rupbas tehsil of the state of Bharatpur, Rajputana, situated in 27° 2' N. and 77° 33' E., close to the left bank of Banganga river and about 13 miles south of Bharatpur city. Imperial Gazetteer, vol. vi, p. 245.

4 - Baroda city, capital of Baroda state, situated in 22° 18' N. and 73° 15' E., on the Vishwamitri river, 244½ miles from Bombay. Ibid., vol. vii, p. 811.

جبهہ سہی عتبہ، خلافت گشت - و مجد ابراہیم، و مجد اسحاق، و مجد یعقوب، پسران شیخ مغفور کہ در مستقرالخلافت، اکبرآباد بودند دولت زمین بوسی دریافتہ منظور الظار نوازش گردید [گردیدند] - و مجد بیگ ترکمان از کومکمان صوبہ گجرات کہ دارا شکوہ اورا با خود آورده بود، خلعت یافتہ بدستور قدیم در سلک خدمتگاران آن صوبہ منسلک گردید۔ ششم شعبان رایت منصور از فتح پور بعزم توجہ (برگ ۳۸۲ الف) بدارالخلافت شاہجہان آباد تہضت نموده موضع چند اولیٰ مضرب خیام ظفر اعتصام گردید۔ درین تاریخ از عرضداشت بادشاہزادہ

۱ - محتشم خان میر ابراہیم : مہین پسر شیخ میر خوانی است۔ پس از ارتحال پدرش میر ابراہیم بمنصب ہزاری چہار صد سوار نوازش یافت۔ در سال ہیجدهم بعد سعادت اندوزی حج بیہ سایی پیشگاہ جہانبانی و بحالی منصب ہزار و پانصدی مریبلند گردید۔ و خطاب محتشم خان یافت۔ در سال بیست و ہشتم بصاحب صوبگی الہ آباد کام دل اندوخت۔ در سال چہل و نہم رحلت کرد۔ (مآثرالامراء : ۳ : ۶۴۶ - ۶۵۰) - ۲ - مکرم خان میر اسحق : دومین خلف شیخ میر است۔ او بوجہ حسن عقیدت بمنصب عمدہ و خطاب مکرم خان سرافرازی یافت۔ در سال بیستم از تغیر عبدالرحیم خان بداروغگی گرز برداران سر اعتبار ہر افراخت۔ در سال بیست و سوم بنا بر جہتی مورد عتاب گشت۔ در سال بیست و ششم بادراک ملازمت ناصیہ سعادت ہر افروخت۔ در سال چہل و پنجم در مقامات کہتانوں بحضور رسید۔ تتمہ احوالش معلوم نیست۔ (مآثرالامراء : ۳ : ۶۹۵ - ۷۰۱) - ۳ - محمد یعقوب : پسر سوم شیخ میر است۔ کہ آخر ہا ہشمشیر خان مخاطب شد۔ در برادران خود بافرونی نشہ شجاعت امتیاز داشت۔ با مکرم خان برادر خود بہ تنبیہ افغانہ سمت کتل جانوس دستوری یافت۔ و سال ہیزدہم در جنگ اخیر [کہ افغانہ غالب می شونند] بجنبش رگ غیرت پای ثبات محکم کردہ در عین جوانی شربت نجات چشید۔ (مآثرالامراء : ۲ : ۶۷۰) - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۴۰ - ۳۴۴ - ۵ - آ : بانظرہ نمود و در مکان رفیع وسیع چند اولیٰ -

6 . Chandauli: eastern tehsil of Benares district, United Provinces, lying east of the Ganges, between 25° 8' and 25° 32' N. and 83° 1' and 83° 33' E. Imperial Gazetteer, vol. x, 162.

محمد سلطان و معظم خان بر پیشگاه سلطنت پرتو بشارت یافت که شجاع که پیش ازین از مونگیر گریخته بود، با کبرنگر که آنرا محل عافیت خود می پنداشت رفته مکونت داشت، درین وقت که جنود گردون شکوه با کبرنگر نزدیک رسید، در آنجا نیز تاب مدافعت لیاورده بیست و یکم رجب باهل و عیال و مردم خود رخت ادبار بکشتیها کشیده از دریای گنگ گذشت. و اکبرنگر که مرکز حکومت و مقرایالت او بود، بتصرف بنده های درگاه خلایق پناه درآمد. دران منزل حکیم نورالدین دیوان بیوتات اکبر آباد و دیگر متصدیان مستقرالخلافت خلعت یافته مرخص شدند. و در اثنای راه پرتو التفات بادشاهانه بحال باز مانده های شیخ میر افکنده، امیر خان برادر آن مغفور بمرحمت خلعت خاص و شمشیر باساز میناکار و عطای نقاره و باضافه دو هزار و دو هزار سوار بمنصب چهار هزاری هزاری سه هزار سوار و میر ابراهیم سہین پسر آن مرحوم بمنصب هزاری چهار صد سوار و دو پسر دیگر و سید محمد خواهر زاده او بمنصب شایسته مورد انظار تربیت گشتند. و سردار خان ولد سرفراز خان از کومکیان گجرات چون درین هنگام که داراشکوه از اجمیر فرار نموده، بآنصوب رفته دگر باره قصد تصرف گجرات داشت، مصدر دولت خواهی گشته و با جمعی همداستان شد. و سید احمد برادر سید جلال بخاری را که داراشکوه حاکم گجرات نموده بود، دستگیر کرده مقید ساخته، بامتحکام شهر و بندوبست قلعه پرداخته، آماده ممانعت و مدافعت گردید. داراشکوه پس از اطلاع برین معنی از طمع تصرف شهر دست برگرفته بکانبجی کولی التجا برد.

عاطفت بادشاهانه سردار خان را باضافه پانصدی هزار و پانصد سوار، بمنصب دو هزار و دو هزار سوار^۲ از آنجمله پانصد سوار دو اسپه سه اسپه نوازش نمود. نوزدهم^۴ ماه عہرات خضرآباد از سایه سنجق جهانکشا فروغ عادت پذیرفت. و یازده^۵ روز قرین دولت دران منزل گاه بساط اقامت گسترده و راجه دیبی سنگھ بندیله بفوجداری بهیلسه از تغیر راجه عائم سنگھ کوند والا و اکرام خان بفوجداری نواحی اکبرآباد از تغیر سید سالار خان و حسن علی خان بفوجداری نواحی

۱ - بی: 'طمع از' - ۲ - ما: 'دو هزار و پانصد' - ۳ - عالمگیر نامه: ۳۴۵
 'بمنصب دو هزار و پانصدی دو هزار و پانصد سوار از آنجمله پانصد سوار
 دو اسپه سه اسپه' - ۴ - برای وقایع بیست و دوم رجب، نهم و هژدهم
 شعبان رک به عالمگیر نامه: ۳۴۵ - ۳۴۶ - ۵ - آ: 'پانزده روز' -

دارالخلافت شاهیجهان آباد از تغیر کیرت سنگھ و سید محمد قنوجی^۱ بانعام دو ہزار روپیہ و قابل خان کہ پدرش فوت شدہ بود ، بعنایت خلعت مورد عاطفت شدند^۲۔ و درین اوقات بزیارت روضہ منورہ قدوہ اکابر عظام اسوہ مشایخ کرام حضرت خواجہ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز توجہ فرمودہ دو ہزار روپیہ بمجاوران آن بقعہ مبارکہ انعام نمودند۔ و سلخ ماہ مذکور باکوکہ^۳ بخت و دبدبہ^۴ اقبال بر فلی فلک خرام سوار شدہ و از میان بازار شہر قدیم عبور فرمودہ ، پرتو ورود بساحت دارالخلافت افگندند و از راہ دروازہ لاہوری داخل قلعہ مبارک شدہ نخست در ایوان سعادت بنیان خاص و عام پس ازان در محفل فیض اساس غسلخانہ (برگ ۳۸۲ ب) سریر آرای حشمت و کامرانی گردیدند^۵۔

درین ایام از عرضداشت خان دوران موہبہ دار الہ آباد ، معروض پیشگاہ خلافت گردید کہ قلعہ چنادہ^۶ کہ مید ابو محمد نام نوکر سلطان شجاع بمراسست آن قیام داشت ، بتصرف اولیای دوات در آمد۔ و سید مذکور بشاہراہ عبودیت مہتدی شدہ اختیار بندگی درگاہ آسمان جاہ نمود۔ یرایغ گیتی مطاع بصدور پیوست کہ حراست آن حصن بہ خواصخان از کومکیان آنصوبہ ، مفروض باشد و سید ابو محمد بہ پیشگاہ حضور آید۔

—:0:—

۱ - آ : 'احمد سلطنت در کشید و افواج قاہرہ در مابین سرزمین' - ۲ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۴۶ - ۳۴۷ - ۳ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۴۸ - ۳۴۹ - ۴ - چنادہ سنگین قلعہ ایست بر فراز کوہ ، در بلندی و استواری کم ہمتا۔ دریای گنگ از پایان آن برگزرد و دران نزدیکی گروہی از مردم زاد سر و پا برہنہ ، در صحرا بسر برند۔ بتیر اندازی و نخچیر افگنی روزگزر گذرانند۔ و دران صحرا فیل نیز باشد۔ (آین اکبری : ۱ : ۴۲۴)۔

گفتار در تمهید جلوس ثانی

چون جلوس معادت قرین نخستین بسبب عزیمت یورش پنجاب و عدم فرصت و تناضای وقت مختصر قرار یافته بود و خطبه و سخن و تعیین لقب اشرف موقوف داشته بودند، لهذا درین ایام فیروزی انجام که مهات سلطنت [و] گیتی ستانی، بر وفق خواهش اولیای دولت جاودانی انتظام یافت، اشاره والا بصدور پیوست که اختر شناسان دقیقه سنج، فرخنده ساعتی برای جلوس ثانی اختیار کنند و باتفاق زمره ارباب تنجیم از اهل فرس و هند، بیست و چهارم شهر رمضان المبارک که مستجمع الوار فیوضات و برکات و منتخب جداول تقویم ازمنه و اوقات بود، ساعت این جلوس مسعود مقرر شد و حکم گیتی مطاع بناظران دولت صادر گشت که تا ساعت مذکور تهیه لوازم جشن و سر انجام مراسم طرب نمایند - کارپردازان امور سلطنت کمر بامتثال فرمان بسته به آرایش محفل نشاط و سامان اسباب انبساط دست کوشش کشودند - و سقف و ستونهای ایوان چهل ستون دولت خانه خاص و عام را به محمل دوزی و زربفت های طلا باف عراقی و طاسهای گجرات آزین بستند - و تخت مرصع را که خسرو زرین کلاه مهر، چنان فلک پایه اورنگ گرانمایه ندیده، بر روی فروش مزین به تختگاهی مرصع که در وسط ایوان ساخته بودند، جای دادند - و در پیش تخت شامیانها لولوی نگاری که حاصل عیان صرف آن شده، بچهار ستون مرصع برپا کردند - و بر جانبین تختگاه دو فرخنده چتر مسلسل مروارید باوج اقبال بر افراشتند و بر دو بازوی تخت مرصع دو زرین سربر میناکار گذاشتند - و در عقب تخت صندلیها طلا نهاده قور خاصه را بر روی آن صندلیها چیدند - و در پیش ایوان مذکور بر فراز صحن آن [که] محاط است بمحجر سرخ شادروان عظمت نشان، از محمل زربفت که ایوان کیوان سایه نشین دامانش تواند بود، بستونهای سیمین بر افراخته بودند، آن شامیانهای محمل زربفت و محمل زر دوزی [را] بستونهای نقره برپا کردند - و فرشهای گوناگون گسترده و بیرون محجر سرخ نصب نموده، بر دو طرف خرکامیهای عالی با پوشش های رنگا رنگ زر نگار برپا کردند - و در و دیوار خاص و عام را بمخمل زربفت و محمل کلاپتون

۱ - در عالمگیر نامه: ۳۴۹ - ۳۵۰ تمهید طولانی نوشته شده - ۲ - سآ: 'نقره' -

دوزی و پرده‌های فرنگی چنین زیب و زینت دازند - و حجره های دور صحن خاص و عام را بر قیاس ایوان بنفایس اقمشه آزین بستند و شامیانهای زربفت [برگ ۳۸۳ الف] بر فراز صحن ایوان هر حجره بستونهای نقره برپا کردند و همچنین محفل خلد مشاکل غسلخانه را با آزین حشمت اسپک' مخمل زربفت که عاشر فلک اطلس تواند بود، بدو ستون عظیم الشان نقره در پیش ایوان باوج کیوان بر افراشتند - و در زیر اطراف دامن اسپک مذکور محجر نقره بر زمین نصب کردند - درون آن قالیهای نفیس و بساطهای رنگین فرش کردند - و تخت کوچک مربع میناکاری [را] که مخصوص جلوس این انجمن خاص است ، در پیش ایوان قرار داده ، و زرین تخت کلان مثنی مسقفی ، در وسط ایوان گذاشتند . و ایوانهای اطراف صحن غسلخانه را بزربفت های نفیس تزئین نموده پیش آن شامیانهای زربفت بستونهای نقره برپا کردند - و در ایوانهای مذکور چند اوانی طلا و نقره بر کرسی های زرین و سیمین چیده شد که دیده نظارگیان از مشاهده آن خیرگی می پذیرفت و اکثر عبارات بتجلیه و تصفیه و سفیدکاری و نقاشی و تجدید تصویر و رنگ و روشن زینت و صفائی تازه پذیرفت^۱ -

—:0:—

۱ - خیمه کلان (انند راج) - ۲ - برای تفصیل رنگ به عالمگیر نامه : ۳۵۲ -

مقدمه^۱ جلوس مایه‌افزای هفت اورنگ و آرایش سکه و خطبه بنام ناسی

در روز^۲ فرخنده یک شنبه بیست و چهارم ماه رمضان المبارک ، سال هزار و شصت و نه هجری ، مطابق بیست و پنجم خرداد ماه الهی ، و بیست و هفتم خرداد ماه جلالی سنه پانصد و هشتاد و یک ملک شاهی ، و ششم آذر ماه قدیمی و سنه هزار و بیست و هشت یزدجردی ، و پنجم حزیران ماه روسی ، سنه هزار و نهصد و هفتاد اسکندری ، که عمر ابد طراز بچهل سال شمسی و هفت ماه و سیزده روز و چهل و یک سال قمری و دو^۳ ماه و ده روز رسیده بود ، بعد از انقضای هشت گھری و هفت بل از روز مذکور که سه ساعت و پانزده دقیقه نبوسی باشد ، خاقان میهر سریر^۴ مهر افسر ، شهنشاه عالمگیر^۵ عدل پرور دیهیم کرامت آثار جهانبانی بر سر ، و خلعت سعادت نگار کامرانی در بر ، بایوان فلک نشان چهل ستون خاص و عام خرامش فرموده با فتر الهی و شکوه و عظمت شهنشاهی بر اورنگ حشمت و جلال جلوس^۶ فرمودند :

شد از مشرق تخت^۷ شاهنشهی جهانتاب انوار ظل الهی
 ز شاهنشہ نو ، جهان تازه شد تن ملک را باز جان تازه شد
 شب هند را صبح دولت دمید بھر کلبہ ای آفتابی رسید

سریر مرصع میهر آسا ، که از جواهر شب تاب و گوهر های فروزان در انتظار این جلوس دولت همه تن چشم گشته بود ، بآرزوی خود فایز شد ، و چتر زرین مهر فرما که عمری بترصد این لطیفه سعادت بیک پا ایستاده بود ، بتمنای خویش رسید - غریو کوس شادی آهنگ ذرؤه افلاک کرد - و غلغله گلبانگ^۸ دعا با خروش ذکر کروبیان بهم آمیخت :

شده نغمه سازان دستان سرا در آن گلشن بزم بلبل نوا
 سرود آنچنان اوج^۹ برداشته که یک بخت خوابیده نگذاشته

- ۱ - در عالمگیرنامه : ۳۵۴ - ۳۶۱ تمهید طولانی مسطور است - ۲ - عالمگیرنامه :
- ۳۶۲ 'ده ماه و ده روز' و 'مآثر عالمگیری' : ۲۲ : 'ده ماه و دو روز' -
- ۳ - سآ : 'جلوس اجلال' - ۴ - عالمگیرنامه : ۳۶۲ 'بخت' - ۵ - سآ : 'روح' -

کدوهای بین ، کاسهای رباب همی نغمه پیمود بر شیخ و شاب^۱

خطیب سعادت منش بلاغت بیان ، دران محفل عالی شان (برگ ۳۸۳ ب) ، بر منبر کرامت پایه برآمده خطبه بلیغ انشاد کرد ، و بعد از سپاس آفریننده جهان و درود واسطه ایجاد کون و مکان بنشر مناقب و ذکر القاب و اسهای گرامی تاجداران این خاندان پرداخت . و نام والا مقام هر یکی از آبدی عظام و اجداد کرام آنحضرت که بر زبان جاری میساخت ، بعطای تشریفی قامت مباحثات می افراخت . و چون زبان را بگوهر نام ارجمند خدایگان جهانیان پیرایه سعادت بخشید ، بگرامتایه خلعتی زرنگار که کسوت افتخار نام جویان روزگار تواند بود ، تشریف امتیاز پوشید ، و جیب و دامن امیدش بنقد مقصود آورده شد چندان طبقهای سیم و زر بر نام والای خاقان دین پرور نثار کردند که از نثار چینی آن کیسه فراخ امل پر شد . ایستادههای بساط عزت در موقف تسلیم عبودیت ، دست ادب بر تارک اخلاص نهادند . و از صفای عقیدت زبان بدعا و ثنای خلیفه زمان کشادند . خزائن انعام پادشاهی چون ابواب رحمت عام الهی بر روی جهانیان کشایش یافت ، و از خلعتهای رنگارنگ قامت تمنای پیر و جوان آرایش پذیرفت . پیالدهای ارگجه بگردش آمده ، بر دوش ایستادههای آن بزم عشرت چون جیب غنچه و گریبان یاسمین [از] مشک پر شده خوانهای بان بخش کرده ، خرد و بزرگ آن محفل انبساط را به برگ طرب و نشاط نواختند . و دود بخور عنبر و عود دماغ جهانیان را از بزم روحانیان خبر داد . و درهان روز زرهای ناب بسکه دولت آن پادشاه مالک رقاب چیره بزبور قبول آرامت .

و چون در عهد سلطنت اعلیحضرت متن یکرویه اشرفی و روپیه بکلمه طیبه و حاشیه باساسی سامی و خلفای راشدین مهدیین^۲ رضوان الله علیهم اجمعین ، و روی دیگر بنام و القاب گرامی آنحضرت مزین بود ، شهنشاه موفق شریعت آیین را بخاطر حق پیوند رسید که نقش کلمه طیبه بر درهم و دینار که شب و روز دست فرموده طوائف انام می گردد ، و لوت کف کفار ضلالت آثار بآن میرسد ، موجب سوء ادب است ، لاجرم مقرر فرمودند که یکرویه اشرفی و روپیه را بنقش

۱ - در عالمگیر نامه : ۳۶۳ - ۳۶۴ عبارت رنگین و مرصع مسطور است و چیزی سودمند نوشته نه شده . ۲ - در جمیع نسخهها 'مهدیین' نوشته شده ، این تصحیح قیاسی است .

این بیت داپذیر :

سکه زد در جهان چو بدر منیر شاه اورنگ زیب عالمگیر

و روی دیگر را بنگارش خرب بلده و منه جلوس زیب و زینب بخشند - و بجهت مناسبت بر روی اشرفی بجای لفظ 'بدر منیر' 'مهر منیر' قرار یافت - و منشور اقبال بطغرای غرا ابوالمظفر محی الدین اورنگ زیب عالمگیر مزین و محلی گردید - و فرمان شد که دبیران سخن پرداز عطار د نشان ، مناشیر جلالت عنوان مشتمل بر بزده این جلوس میمنت طراز بسرداران و سپه داران و سپه کشان اطراف و امرای و حکام صوبجات نگاشته با کناف و حدود ممالک محروسه فرستند و بشارت امن و امان و نوید معدلت و احسان بجهانیان رسانند - القصه پایه افزای اورنگ دولت و جهانیان دران محفل خسروانی (برگ ۳۸۴ الف) تا هفت گهری بر سریر مرصع جلوس اجلال نمودند - بادشاهزاده های عظام بسان کواکب در حوالی تخت عرش مثال نشسته اقتباس انوار جمال از مشاهده آن خورشید فاک افضال مینمودند - و امرای ذوالاحترام هرکدام درخور رتبه و مقام خویش بدل آماده عشرت و شادمانی زبان کشاده بدعای دولت جاوید طراز این سریر آرای کمرانی ، جا داشتند - و جامع این شگرفنامه بهجت و اقبال عقب سریر هایون چنور مرصع در دست داشته ، بخت آسا به بندگی قیام داشت - بعد ازان بمشکوی قدس شرف قدوم بخشیده دران شبستان سعادت نیز هایون مجلسی نور افروز بزم قدوسیان و محفلی نمودار مجمع روحانیان تربیت یافته ، محتجبات مرادق عظمت تهنیت مبارکباد بجا آوردند - و برای نثار آن برگزیده الهی طبق طبق سیم و زر آوردند - و خدیو دریانوال ، دست افضال کشاده هر یک از بیگان معظم و پرستاران بارگاه خاص را بانعامات عالیه نوازش فرمودند - و از آنجمله بمسندنشین حرم عزت و احترام سلک ملکی صفات و خصایل سلک قدسی شایل روشن آرا بیگم ، گرمی همشیره خویش پنج لک روپیه ، و به پرده آرای هر دج عز و علا مخدره نقاب عظیم و اعتلا ، زیب النساء بیگم چهار لک روپیه و بدره فاخره بحر دولت و جهانیان ، طراز طیلسان عفت ، زینب النساء بیگم دولک روپیه ، و به قره باصره سعادت و سروری ، زهره سیای دولت و برتری ، بدرالنساء بیگم یک لک و شصت هزار روپیه و به محجوبه استار

۱ - آ : که کسی را با کسی تفرع و زیادتی نکنند و اگر غیر ازین فیروز مایه افزای - ۲ - سآ : روشن رای بیگم - ۳ - آآ : زینت النساء - ۴ - پی : یک لک و شصت هزار روپیه -

ابھت زبده طاهرات زبده النساء بیگم یک لک و پنجاه ہزار روپیہ و بچندی دیگر از ہردگیان سراق عظمت یک لک دہ ہزار روپیہ انعام فرمودند۔ از آنجا بدولتکدہ خاص غسلخانہ پرتو قدوم افگندہ دران محفل سپہر احترام نیز بدستور مجلس خاص و عام، انجمن نشاط آراستہ آیین کام بخشی تازہ شد۔ از فیض محاب عنایت و مکرمت بادشاہی نخل مراتب و مناصب بالیدن گرفت۔ برای مہین شعبہ دوحہ سلطنت بادشاہزادہ محمد سلطان سہ لک روپیہ و بچہت بادشاہزادہ فرخندہ شیم محمد معظم، دو لک روپیہ برسم انعام فرستادند۔ و نوکل حدیقہ سروری^۱ بادشاہزادہ سعادت توام محمد اعظم را بانعام دو لک^۲ روپیہ و مرحمت شمشیر مرصع و فیل خاصہ با یراق نقرہ و جل زر بفت : باضافہ ہزار سوار بمنصب والای دہ ہزاری پنج ہزار سوار نواختند۔ و قرۃ العین سلطنت بادشاہزادہ والا گھر^۳ محمد اکبر را بانعام یک لک روپیہ، مسمول عاطفت ساختند۔ و عمدہ نوینان امیرالامراء بعتای خلعت خاصہ با چار قب زردوزی و جہدھر مرصع با علاقہ^۴ مروارید و دو سر اسپ با زین و ساز طلا و برخصت نوازش نوبت در ایام شرف اندوزی حضور پر نور، بعد نواختن نوبت بادشاہی بدستوریکہ، یمین الدولہ آصف خان خانخان مرحوم درین دولت ابدطراز بآن امتیاز داشت وغیر ازان نوین و لا احتشام، هیچ کس از امرای عظام را دستور آن نبود، رتبہ مباحات دریافت۔ و فاضل خان میر سامان (برگ ۳۸۴) بعنایت خلعت باضافہ^۵ ہزاری پانصد سوار، بمنصب چہا ہزاری دو ہزار سوار والا پایگی یافت، اہتمام نگارش امثلہ^۶ جلیلہ و مناشیر عالی شان کہ درین دولت ابد نشان بدیون کل تعلق دارد، با او مفوض گردید۔ و منصب وزیر خان کہ در دکن بود باضافہ^۷ ہزاری ہزار سوار پنج ہزاری سہ ہزاری سہ ہزار سوار مقرر شد۔ و دانشمند خان کہ از اواخر زمان اعدیحضرت تا این ہنگام در سلک گوشہ نشینان انتظام داشت، مورد انظار عاطفت کشتہ بعتای خلعت و منصب چار ہزاری دو ہزار سوار نوازش یافت۔ و رای رگہناتہ متصدی مہات دیوانی، بخطاب راجگی نامور کشتہ بمرحت خلعت و [ب] اضافہ پانصدی بمنصب دو ہزار و پانصدی پانصد سوار مباحی شد میرگ شیخ^۸ بمرحت خلعت و اضافہ^۹ پانصدی بمنصب سہ ہزاری دو صد سوار و سر بلند گردید۔ و سیف خان^{۱۰} بخدست بخشبگری برخی از بندہای ایام خیر فرجام بادشاہزادگی و عساگر دکن از تغیر مخلص خان منصوب

۱ - پی : 'یک لک روپیہ' - ۲ - سآ : 'فیروزی' - ۳ - آآ : 'سہ اسپہ' - ۴ - سآ : 'اکرام' - ۵ - سآ : 'شیخ میرگ' - ۶ - عالمگیر نامہ : ۳۹۶ 'صفی خان' -

گشته خلعت سرفرازی پوشید - و قریب سی کس از عمده ها بعنایت خلاع و افراس و سایر مراحم سر بلند شدند - و از جانب نهال برومند گلشن جاه و جلال بادشاهزاده فرخ خصال مجد معظم هزارا اشرفی عوض پیشکش ، بنظر کیمیا اثر رسیده انوار قبول پذیرفت - و همچنین پیشکشهای امرای کرام مثل امیرالامراء [و] مهابت خان بمحل عرض رسید و رسوم نثار بجا آمد - سید مجد علی سفیر عادل خان و مجد ناصر حاجب قطب الملک برای ادای مراسم تهنیت با پیشکشها ، بدرگاه معلی آمده بودند ، جببه سالی عقبه میپهررتبه گشته بعطای خلعت تشریف استیاز پوشیدند - پیشکش عادل خان به هشت لک روپیه و پیشکش قطب الملک بدو لک روپیه بها شد - و بزمره صلها و اتقیا و سخن سنجان و شعراء و ارباب طرب و انبساط و سرود سرایان آن انجمن نشاط انعامات لایقه و صلوات گرانمایه مرحمت شد - بالجملة آن مجلس داکشا در کمال رنگینی و دلفریبی بسر رسید و حضرت شاهنشاهی تا دوگهری در آن بارگاه جلال و نگارین سرای اقبال سریر آرا گشته بلطف و عطای تمنای عالمی دادند - و اشاره معلی بصدور پیوست که این جشن سعادت آزرین بهمین ترتیب و آیین تا دهم ذوالحجه تمتد بوده بمقدم فرخنده عید اضحی متصل باشد ، تا در عرض این اوقات جهانیان را کام دل درکنار آید و آرزوهای دیرین بحصول انجامد - تاریخ این جلوس میمنت قرین را ملا شاه بدخشی ، که بسمت فقر و تجرد معروف بوده [و] داراشکوه باو رابطه ارادت و اعتقاد عظیم داشت ، ظل الحق گفته و این گوهر نظم سنتمه:

۱۰۶۹

صبحی دل من چون گل خورشید شگفت   کآمد حق و غبار باطل را رفت
تاریخ جلوس شاه حق آگه را   ظل الحق گفت الحق این را حق گفت

۱۰۶۹

و یکی از فضلا پادشاه منک هفت اقلیم و دیگر از لکته سنجان تاریخ

۱۰۶۹

زیب اورنگ و تاج بادشهان یافته - و ملا عزیزالله خلف ملا مجد تقی (برگ

۱۰۶۹

۳۸۵ الف) مجلسی اصفهانی باالقای سرورش غیبی ، از انوار مشکواة کلام انوارانهای

۱ - سآ : 'به هزار' عالمگیرنامه : ۳۹۶ 'نه هزار' - ۲ - آآ : 'و در مابین در ذرات
والیات و مکانش میپهررتبه گشته' - ۳ - عالمگیرنامه : 'بهشت لک و
پنجاه هزار روپیه' - ۴ - نسخه بی : 'پادشاه' ندارد -

اقتباس چنین نمود که 'ان الملك لله یوتیه من یشاء' الحق ورود ابن لطیفه بشارت

۱۰۶۹

برایه به بیان فصیح بل بنصر صریح ، ازان افصاح مینماید که طلوع نیر این دولت آسمانی و جلوس این زیبنده افسر خلافت و جهانبانی بر اورنگ عظمت و کشورستانی ، بمیامن تائیدات سہوی و کرامیم توفیقات ربانی است ، و لامحالہ بشرایف رضای ایزد بیچون مقرون است و ظهور این دولت کرامت نشان را بنطاق تاریخ مجدد نمودند و مدار ضبط وقایع بر سنین و شہور قمری گذاشتند .

اگرچہ نخستین جلوس ہمایون در غرہ ماہ ذیقعد منہ ہزار و شصت و ہشت ہجری اتفاق افتاد ، لیکن چون لمعان انوار نصرت و فیروزی ، در ماہ مبارک رمضان این سال پرتو سعادت بر جهان گسترد و غرہ آن ماہ مبارک را مبدای سنین این دولت کرامت قرین اعتبار نموده ، حکم معلی بنفاد پیوست کہ در دفاتر و تقویم و اسناد و منامیر برین نمط ثبت نمایند .

—:۰:—

۱ - 'آیہ' مزبور عیناً بدست نیامد - ممکن است مؤلف از آیات ۳ : ۲۶ و ۳ : ۷۳ اقتباس کرده باشد - ۲ - در عالمگیر نامہ : ۳۷۲ - ۳۸۵ زائیدہ طالع عالمگیری داده شدہ است - ۳ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۸۵ -

رفع بدعت نوروز و بنای آن جشن نشاط افروز جلوس مبارک

چون سلاطین عجم بدأب جمشید که واضع آیین کسروی و مخترع قوانین کسروی است، عدل نموده غره فروردین را از عیدهای بزرگ میدانستند و بعد از آن خرقین اسلام نیز بنا بر رسم و عادت پیشینیان آن طریقه را معمول داشته در آن روز رعایت مراسم نشاط میکرده اند، این بادشاه دین پناه رفع این بدعت مستمره که از آثار عجم و اطوار مجوس است از ضروریات دین پروری شمرده حکم فرمودند که من بعد آن رسم مبتدع منسوخ باشد و بجای جشن نوروزی هر سال در ماه فرخنده رمضان که غره آن شهر کرامت بهر مبدای سال مجدد از سنین این دولت میمنت قرین است، و جلوس عالم آرا نیز دوم باره بر سریر استقلال درین ماه خجسته فال واقع شده، جشنی بادشاهانه و بزمی خسروانه ترتیب دهند و آن جشن مسعود را بعید هایون فطر متصل ساخته مراسم عید انبساط که قبل ازین در نوروز بعمل می آمد در آن [روز] جهان افروز، که فی الحقیقت جشن عید ماه صیام، و اقرب بر رعایت آیین اسلام است، بعمل آید و این جشن را به جشن نشاط افروز مسمی ساختند.

و درین ایام بلا عوض وجیه را که سرآمد دانشوران تورانست بخدمت احتساب سر بلند نموده بعطای خلعت نواختند، و در عوض سالیانه اش که پانزده هزار روپیه بود، منصب هزاری صد سوار عنایت کرده جمعی از منصبداران و اعدیان برای معاونت برفاقت او معین فرمودند که اگر بعضی بیباکان و خود سران از روی جهل و خیرگی از منع و نهی او سرکشیده دوش اطاعت و تسلیم از ذروه احتسابش پیچیده بچنگ و پرخاش پیش آیند آن گروه خذلان پژوه را تنبیه و تادیب نمایند.

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۲۹۱ - ۲۹۱ -

تعیین محتسب و منع منہیات و مسکرات

و [ب] حکام جمیع صوبجات و اطراف ممالک محروسہ یرلیغ گیتی مطاع صادر شد کہ مد ابواب خیانت و منکرات و منع ارتکاب محرمات و منہیات نموده کما هو حق، بمراسم احتساب پردازند۔ (برگ ۳۸۵ ب) و لله الحمد کہ امروز بدولت دین پروری و میامن شریعت گستری این پایه افزای اورنگ خلافت و سروری، تمام مملکت فلک فسحت، هندوستان از لوٹ نافرمانی شریعت غرا و خص و خاشاک بدع و اہواء پیراستہ و معراست۔ و خلائق را از ارتکاب مناہی خصوصاً شرب خمر و خوردن بنگ و ہوزہ و سایر مسکرات و مباشرت فواحش و زالیات منع و زجر بغایت اولی است واقصی :

زہی خدیو موفق ^۲ کہ در مدارج حق	نہیب دولت او داد دین ملت داد
بزور بازوی توفیق [و] نوک کزلک تیغ	زدود نقش مناہی ^۳ از صفحہ ایجاد
چنان زسطوت او می پرست شد ہشیار	کہ دست لالہ بلرزید و ساغرش افتاد
ز ہم آنکہ بسستی کنند متہمش	نہال تن بتایل نمیدهد از باد
رواج شرع بعہدش چنان کہ در رمضان	چمن گر آب خورد سرو را کند آزاد

اسید کہ ایزد بیمہال دین و دولت و شرع و سلطنت را از یمن حمایت و پاس عدالت این بادشاہ یزدان پرست حق آگاہ۔ کامیاب رونق و رواج دارد۔
و درین ایام ہر روز جمعی کثیر از عملہ [ہا] و برق اندازان منصبداران و گرز برداران و بساؤلان و ارباب نغمہ و سرود، از خلعت خانہ جوہ و سخا و احسان تشریفات گوناگون می پوشیدند۔ و باضافہا و عنایات دیگر سرفرازی می یافتند۔ و از اصل و اضافہ محمد بدیع بن خسرو بن نذر محمد خان والی توران بمنصب ہزاری^۴ نوبصد سوار، و دیندار خان بمنصب دو و ہزاری و پانصدی^۵، ہزار و دو صد سوار، و نصرت خان بمنصب دو ہزاری^۶ ہفتصد سوار، و شیخ نظام، بمنصب ہزاری پنجاہ

۱ - پی : 'پناہ' - ۲ - مآ : 'نوبتوفیق' - ۳ - مآ : 'سیاہی' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۳۹۹ 'بمنصب صد ہزاری ہفت صد سوار' - ۵ - مآ : 'پانصدی دو ہزار سوار' - ۶ - مآ : 'صد ہزاری'۔

سوار و سید بہادر بہنایت شمشیر ، و سید نصیرالدین بہرحمت علم نوازش یافتند ۔
 و ظفر خان و فاخر خان ، نخستین ہسالیانہٴ چہل ہزار روپیہ ، و دومین ہسالیانہٴ
 سی ہزار روپیہ ، کامیاب گشتند ۔ غیات الدین اولد اسلام خان مرحوم ، از کومکیان
 دکن ، بخطاب خانی و خدمت بخشگیری صوبہٴ اورنگ آباد ، از تغیر میر ابوالحسن
 سر بلندی یافت ۔ و علی خان ولد میر موسی مازندرانی بخطاب تشریف خانی و
 زاہد بیگ از کومکیان تہتہ ، بخطاب زاہد خانی ، و سید بہادر بہ خطاب شجاعت
 خانی نامور شدند ۔ و سلخ ابن ماہ مبارک سی ہزار روپیہ بزمیرہ اتقیا و صالحین
 بوساطت صدر الصدور مرحمت گشت ۔ روز مبارک یکشنبہ بمقدم فرخندہ عید فطر
 مسرت بر مسرت افزود ۔ و باتفاق جشن عید ، شاہد معنی نور علی نور در نظر
 اہل بصیرت جلوہٴ ظہور نمود و مجد شریف بکاول درین روز بخطاب شریفخانی
 کامیاب عزت گشت ۔ درین ایام دلیر خان رخصت جاگیر یافتہ بہرحمت ۱۰ دہ اسپ
 عراقی و سی اسپ ترکی سر بلند گشت۔ و پلنگ حملہ بخطاب ارسلان خانی مباحی
 گردید ۔ و از وقایع صوبہٴ بنگالہ بعرض رسید [کہ] اہتمام خان کہ دیوان لشکر و
 داروغہٴ توپ خانہ بود در محاربتہٴ شجاع نقد جان نثار کرد ۔ خدیو بندہ پرور
 التفات بحال باز ماندہ ہای او افگندہ آنها را بوظایف عنایت و شرایف رعایت
 نوازش فرمودند ۔

—:o:—

۱ - غیات الدین : پسر مجد غیات پسر اسلام خان مشہدی است ۔ بعد فوت پدر
 بمنصب پانصدی صد سوار سر بلند گردیدہ ، سال بیست و ہشتم فردوس آشیانی
 بخشگیری و واقعہ نویسی برہانپور و داروغگی کرکیراقخانہٴ آنجا یافت ۔ و
 در عہد عالمگیری مکرر متصدی بندر سورت و بخشی و واقعہ نگار اورنگ آباد
 شدہ ، سال بیست و دوم بساط حیات در نوردید ۔ (مآثر الامراء : ۱ : ۱۶۷) -
 ۲ - صاحب عالمگیر نامہ : ۴۰۴ این را در وقایع سیزدہم شوال نوشتہ
 است ۔ ۳ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۳۹۴ - ۴۰۱ - ۴ - عالمگیر نامہ :
 ۴۰۱ 'روز مبارک یک شنبہ موافق غرہ ماہ تیر' ۔ ۵ - مآ : 'دو' ۔ ۶ -
 صاحب مرآة العالم از برگ ۳۸۳ الف تا ۳۸۶ الف وقایع کہ از عالمگیر نامہ
 از صفحہ ۳۵۴ تا ۴۰۸ گرفتہ است طبق ترتیب عالمگیر نامہ نیست اما
 مربوط تر از عالمگیر نامہ است ۔

وصول خبر مخالفت بادشاهزاده والا تبار محمد سلطان

در خلال این جشن (برگ ۳۸۶ الف) عالم افروز از وقایع بنگاله معروض گردید [که] بادشاهزاده محمد سلطان که به معظم خان و عساکر گیهان ستان ، چنانچه سبق ذکر یافته ، باستیصال شاه شجاع معین بودند ، در حالتی که خان مذکور با بعضی از جیوش در موضع سوتی اقامت گزیده ، مشغول دفع اعادی بود و آن والا گور در اکبر نگر مقابل جیش مخالف نزول داشتند ، باکمال جوهر دانش باقتضای جوانی بفریب شاه شجاع که طریق مخالفت می پیمود ، فریفته شده بیست و هفتم شهر رمضان که جلوس معلی بیست و چهارم [این ماه] روی داد ، با چندی از نوکران خود برکشتی نشسته بعزم موافقت شاه شجاع طریق مخالفت پیمودند . و از سنوح این حادثه کمال اختلال بحال لشکریان ملک ستان راه یافت . و معظم خان بمجرد امتناع از سیوقی بمعسکر رسیده بتدارک این فتور پرداخت . حضرت شاهنشاهی را از وقوع این قضیه مکروه خاطر مکدر شد ، و جبران سائحه حواله عون ایزدی کردند . و بمعظم خان یرلیغ رفت که مستظهر بوده برانصرام مهم همت گمارد . عنقریب پس از انقضای ایام جشن رایات عالیات نیز از مرکز خلافت نهضت خواهد گزید . تفصیل این وقایع در مقام خود مشروح سمت گذارش مییابد .

—:O:—

دستگیر شدن داراشکوه در دست جیون زمیندار

و بیست و یکم ماه فرخنده شوان عرضداشت باقر خان فوجدار بهکر ، با نوشته ملک جیون زمیندار که بخان مذکور فرستاده بود ، مشتمل بر مژده دستگیر شدن داراشکوه رسید . و بمجمعی از احوال او ، آنکه بعد از مایوس شدن از تصرف احمد آباد ، بامداد کاشی کولی ، بحدود ولایت کچه رسید . و درین اثنا گل محمد نام یکی از نوکرانش ، که او را فوجدار بندرسورت کرده بود ، با پنجاه سوار و دو صد پیاده بندو تچی باو ملحق گشته همراه شد . چون راجه کچه این نوبت در کمال بیگانگی پیش آمده و باو بر نخورد ، لهذا بعد از توقف ، بعزم حدود بهکر روانه پیش شد . فیروز میواتی از عاقبت بینی با همراهان خود از کنار دریای سند ، راه مفارقت پیموده عازم استلام درگاه خلایق پناه گردید ، و داراشکوه از دریای مذکور گذشته بولایت چاندیان در آمده و از آن حدود بولایت مگسیان رفت . مرزای مگسی سرخیل آنقوم استقبال کرده بوطن خود که از آنجا تا قندهار دوازده منزل است ، برد . و از راه موافقت پیش آمده تعهد همراهی تا بسر قندهار نمود . از آنجا که ایام سهلت آن رسیده خاطر نزدیک رسیده و بخت منقضي گردیده ، روی عزیمت بسرحد داور نهاد ، باین خیال خام که روزی چند آنجا بوده از بخت سفر آسوده بیدرقه امداد ملک جیون که سابقه معرفتی داشت ، خود را بقندهار رساند ، مرزا مگسی را رخصت کرد :

اجل راه سر کرد و افتاد پیش کشان سوی دام فنا ، صید خویش

چون بیک گروهی وطن ملک جیون رسید ، ملک جیون برآمده باو ملاقی گشت ، و درینوقت زوجه او دختر سلطان پرویز که بعد از فرار [از] اجمیر ، عارضه سل بهمرسانیده بود (برگ ۳۸۶ ب) مرحله هستی طی کرده بسر منزل فنا پیوست . داراشکوه را از حدوث این سانحه کمال اندوه دست داده ماتم زده و

- ۱ - برای وقایع سوم ، پنجم میزدهم شوال رک به عالمگیر نامه : ۴۰۲ - ۴۱۰ -
- ۲ - مغرب رویه ولایت رن ولایتی است بزرگ جداگانه آنرا کچه گویند ، درازا دو بیست و پنج کروه - (آیین اکبری : ۱ : ۴۹۲) - ۳ - عالمگیر نامه : ۴۱۲ : 'چاند خان' -

سوگوار نعش او را بهندوستان فرستاد ، و خواجه معقول ناضر را همراه تابوتش روانه نمود که بلاهور آورده در مقبره زبده السالکین میان میرا ، که نسبت مریدی بآن عرفان دستگاہ داشت ، مدفون سازد . و اعتقاد بر هوا خواهی ملک جیون کرده گل بچد ، نوکر کار آمدی [آمدنی] خود را با قریب هفتاد سوار خوب که بغیر ازان لشکر [و] سپاہ دیگر نداشت ، و باستظهار آنها تا اینجا رسیده بود ، همراه نعش زن کرد و خود با چندی از خواجه سرایان و خدمتگاران آنجا مانده چند روز اقامت نمود . بیست و نهم مبارک رمضان این سال از آنجا بداعیر^۱ سمت قندهار کوچ کرد و چون ملک جیون از مصلحت شناسی بیقین میبانتست که اگر او را از محال زمینداری خود راه دهد و در رفتن قندهار امداد و همراهی نماید عنقریب دستخوش نایره قهر و غضب [و] مورد باز پرس عتاب خسرو ملک رقاب خواهد گردید . لهذا انتهاز فرصت نموده صبح آن روز با اتباع و مردم خود [بر] سر راه دارا شکوه آمده او را با سپهر شکره پسرش دستگیر کرده حقیقت حال به بهادر خان و راجه جیسنگه^۲ که درینوقت بآنحدود نزدیک رسیده بودند ، و همچنین بیافر خان فوجدار بهکر نگاشت . بهادر خان بوصول نوشته او جائیکه بود ، ایلغار کرده خود را بدادر رسانید و آن خسران پڑوه را با سپهر شکوه بقید ضبط آورد و ملک جیون را همراه گرفته با راجه جیسنگه و سایر جنود فیروزی بر جناح سرعت روانه^۳ بهکر شده عرضداشتی متضمن کیفیت حال بدرگه جهان پناه ارسال داشت .

و عمدتین ایام زبده امرای عظام امیرالامراء از تغیر بادشاهزاده بچند معظم ، بصوبه داری دکن سربلند ساخته بیست و چهارم شوال او را بعنایت خلعت خاص و خنجر خاصه و سپر و ماده فیل و بیست اسب از آنجمله ده^۴ راس اسب عربی و عراقی مشمول مراسم گردانیده مرخص فرمودند و عقیدت خان موین پسرآن عمده نوئینان بمرحمت خلعت و اسب عراقی ، ابوالفتح^۵ و بزرگ امید دو پسر

1 - Mian Mir; till 1906 Mian Mir was the name of Lahore Cantonment, situated in 30° 31' N. and 74° 22' E, 3 miles east, the civil station of Lahore. The site is said to have been at one time named Hashimpur. It was renamed at the name of a famous saint Mian Mir. Imperial Gazetteer, vol. xvi, pp. 114-115.

۲ - پی : 'دو' - ۳ - ابوالفتح پسر خانجهان امیرالامراء است و در شبخون میوا بهونسله بکار آمد - (مآثرالامراء : ۲ ، ۶ ، ۷) -

دیگرش بعنایت جمدهر با علاقہ^۱ مروارید مباحی شده با پدر رخصت یافتند - و حکم والا صادر شد کہ عقیدت خان از تغیر عاقل خان بمراسم قلعہ^۲ ارک دولت آباد قیام نماید و خان مذکور در رکاب شاهزاده بہ پیشگاہ حضور و بیست کس از امرای دکنی تشریف عنایت پوشیده بآن عمدہ نوآینان مرخص گردیدند و یرلیغ عاطفت بنام قرہ باصرہ سلطنت [شاهزاده محمد معظم] طغرای نفاذ یافت کہ پس از رسیدن امیرالامراء با وزیر خان متوجہ^۳ کعبہ^۴ حضور گردند - درین هنگام فیروز میواتی برہبری سعادت بدولت آستانبوس رسیدہ ظلمت زدای اختر طالع گردیدہ ، بعنایت خلعت^۵ نوازش یافت - بیست و پنجم ماہ مذکور ، چون روز وزن ششم سال شمسی از عمر گرامی تازہ نہال ریاض بختمنندی بادشاهزادہ خجستہ شیم^۶ محمد اعظم بود ، آن شاهزادہ گرانقدر را بعنایت سرپیچ^۷ مرصع و خنجر خاصہ با علاقہ^۸ مروارید و پنج سراسپ ، از آنجملہ دو راس عراقی ، مورد انظار عاطفت گردانیدند و درین ایام شجاعت خان^۹ بقلعرداری چنادہ ، از تغیر خواصخان ، عبدالرحیم^{۱۰} والد اسلام خان مرحوم بخطاب خانی سرافراز گشتند و پیشکش بہرام^{۱۱} والد نذر محمد خان والی توران و بہگونتسنگہ ہادا از کومکیان دکن و چندی دیگر از عمدہ ہا بنظر قدسی درآمد و بعرض رسید کہ سیادت خان برادر اسلام

۱ - عالمگیر نامہ : ۱۷۷ - ۱۷۷ بعنایت خلعت و شمشیر و منصب ہزاری و پانصدی پانصد سوار - ۲ - عالمگیر نامہ : ۱۸۸ - ۱۸۸ 'شجاع خان' - ۳ - عبدالرحیم : پنجمین پسر اسلامخان مشہدی است - بعد فوت پدر بمنصب در خور سرافراز گردید - سال سیم فردوس آشیانی بداروغگی خواصخان مأمور شد و سال دوم جلوس خلد مکان بخطاب خانی و سال نوزدہم بداروغگی غسلخانہ چہرہ عزت برافروخت - سال بیست و سوم بخدمت آختہ بیگی کامیابی اندوخت - سال بیست و پنجم مطابق ۱۰۹۲ ھ رحلت کرد - (مآثرالامراء ، ۲ : ۸۱۲ - ۸۱۳) - ۴ - بہرام سلطان : سومین پسر نذر محمد خان والی بلخ است - سال بیستم شاعجھانی ، بہرام بعطای خلعت با چار قب زردوزی و جیغہ و خنجر مرصع با پھول کتارہ و منصب پنج ہزاری ہزار سوار و دو اسپ با زین طلا و مطلا و دہ تقوز پارچہ و یک لک شاہی نواختہ شد - سال بیست و پنجم چون خبر فوت نذر محمد خان بعروض گردید ، خسرو و بہرام و عبدالرحمن پسران خان مذکور بخلعت تعزیت مخام گردیدند - تا سال سیزدہم عالمگیری زندگی بہرام مستفاد میشود - (مآثرالامراء : ۱ : ۴۳۱ و ۲ : ۸۰۹ - ۸۱۲) -

خان مرحوم باجل طبیعی و آقا علی سمنانی مخاطب بہ امانت خان ، بموت نجات در گذشت ۔ و فضل اللہ خان ولد سیادت خان را با برادر خردش ، همچنین سیف خان و عبدالرحیم خان و عبداللہ خان پسران اسلام خان مغفور را ، کہ برادر زاده های آن مرحوم اند ، خلعت عنایت نموده از لباس کدورت بر آوردند ۔ و شہامت خان بفوجداری غزنین از تغیر شمشیر خان منصوب گشت ۔ و سید نصیرالدین و جمال بیجاپوری بخطاب خانی و عنایت خلائع و فیل سرافرازی یافتہ ماسور گردیدند ۔ و عنایت میانه بخطاب خانی و فرغاد بیگ علی مردان خان بخطاب فرهاد خان و عنایت خلائع و فیل سرافرازی یافتہ ماسور گردیدند ۔ و حکم شد کہ خزائن عامرہ کہ از پیشگاہ حضور برای تنخواہ موجب سہاہ بنکالہ مقرر گشتہ بآنجا رسانند و ملک جیون زمیندار بچندوی حسن خدمت کہ در گرفتن دارا شکوہ بتقدیم [رسالہ] بود ، بعنایت ارسال خلعت و منصب ہزاری دو صد سوار و خطاب بختیار خان کامیاب مراحم شاہانہ گردید ۔ و چون بعرض ہایون رسید کہ قابل خان منشی ارادہ گوشہ نشینی دارد ، عاطفت بادشاہانہ او را بسالیانہ پنج ہزار روپیہ نواخت ۔ و درین ایام بافتضای رای عالم آرای ، راجہ راجروپ با فوجی از عساکر ظفر اثر ، بکوہستان سری نگر کہ پرتیبی پت زمیندار آجا از کہل کونہ اندیشی سلیمان شکوہ را در ولایت خود جای دادہ ، حمایت و نگہداشت او را بیہودہ سعی مینمود ، تعین یافت کہ او را بوعد [و] وعید ہم [و] امید ، بحسن تدبیر سلیمان شکوہ ، شعبہ دوحہ خصوصت و عناد را کہ وجود نامہاسش ہمہر تولید فتنہ و فساد [است] ازان کوہستان برآورد ۔ و اگر زمیندار مذکور بموعظت و ہند متبہ نگشتہ در نگہداشتن او اصرار نماید ، ولایت او را پی سپہ افواج جہانکشا ساختہ ، ہمت بر امتیصالش کرد ۔ و از نوشتہ وقایع نگران ملک شرق رویہ بعرض رسید کہ شجاع در وقت رفتن از کبرنگ بجانب تاندہ^۳ ، چون ارادہ مفارقت از ناصیہ^۴ حال الہ وردیخان تفرس نمودہ بود ، بفتوای بیدانشی او را با سیف اللہ ، پسر کوچکش بقتل رسانید ۔

—:o:—

۱ - پی : 'بخطاب خانی سرافراز گردیدند' ۔ ۲ - مآ : 'بختاور خانی' ۔

3 - Tanda: North eastern tehsil of Fyzabad district lying along the Gumti, between 26° 9' and 26° 40' N. and 82° 27' and 83° 8' E. Imperial Gazetteer, vol. xxiii, p. 220.

۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۲۰ - ۴۲۳ ۔

بنای حصار شیر حاجی بر دور قلعه مستقرالخلافت اکبر آباد

و درین هنگام حکم والا به بنای حصار دولت آثار شیر حاجی بر دور قلعه سعادت بنیاد مستقرالخلافت اکبر آباد صادر گشت . معماران صاحب مهارت ، شب سه شنبه یازدهم ذیقعدہ این سال کہ واقفان اسرار تنجیم برای آن بنا ، ساعت اختیار کرده بودند ، بفرخندگی و مبارکی آنرا اساس نهادند و سنگتراشان فولاد دست داد استادی داده ، بنوک الہام تیشہ نام کوهکن از صحیفہ ایام متردند در عرض مدت سه سال باہتمام اعتبار خان (برگ ۳۸۷ ب) صورت اتمام و پیرایہ انجام یافت .

—:oi—

- ۱ - در عالمگیر نامہ : ۴۲۳ - ۴۲۴ این واقعہ کمی مفصل تر نوشته شدہ .
- ۲ - ما : و عالمگیر نامہ : ۴۲۴ 'پانزدہم' -

جشن وزن قمری

و مجلس جشن وزن قمری ، سال چهل و دوم از عمر کرامت قرین شاعرشده
نسک قدر ، بیعت و سوم ذیقعدہ این سال ترقی یافتہ ، ارباب استحقاق را از
وجوه زر وزن سبزرگ آید مقصود بر این مہ آید۔

و پھر امین خان میر بخشی پانچواں ہزاری ہزار سوار بمنصب پنج ہزاری
چہار ہزار سوار بندہ پایہ گردیدہ ۔ و ابراہیم خان کور قبیل ازین از منصب ہمزول
گشتہ ہمالیاناہ موضع شدہ بود ، درین روز شام افروز ، مخاطب انظار عدیت
گردیدہ بمنصب پنج ہزاری پنج ہزار سوار و مرحمت خدمت خاص و ششیم ہا
ساز میت کار ویک زنجیر قیل مزین ہا ساز اثرہ ، ہا مادہ قیل کامروای عاطف شدہ ۔
و فیروز سیواقی بمنصب ہزار و پانصدی ، نصہ سوار و سبب تدبیر حاروی بمنصب
ہزاری چہار صد سوار سرفرزی یافتہ و سعادت السور این تالیف ، این
مجموعہ خرد افزا ، خواجہ بختور بمنصب خان جہدہ اموروی ہر فروخت و
جدہ مراد وند صلاحیت خان بخطب التفتات خانی ، و میر صالح فرمان نویس ہر در
روشن قسم بخطاب مکتوبخانی نامور گشتہ و جمعی دیگر از بندہ ہا خدمت پنجار
پوشیدند و چندی ہرحمت آپ مرحمت شدہ و پنج ہزار روپیہ بسرود سراین
عطا شدہ ۔ و روز عید فرخندہ اضحی بازگہ عظمت [ہ] تمہید نوازم رشک بیت اسرف

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۴۲۶ بیعت و سوم ذی قعدہ موافق بیعت و دوم امردادہ ۔
- ۲ - التفتات خان جدہ مراد : پسر صلاحیت خان امت - راؤ امر سنگھ در
۱۰۵۴ء صلاحیت خان را بزخم جلدھر ازہم گذرانید ۔ پھر مراد ترقی چہار
سالہ بود ، بمنصب پانصدی صد سوار ، مرابندی یافت ۔ و تا سال سوم
پایہ ہزاری صد سوار رسیدہ ، سال دوم عالمگیری بخطب التفتات خان
سرفراز گشتہ ، سال ششم بمنصب ہزار و پانصدی و پنج سوار ، سال نهم
باضافہ یکصد سوار اوای ترقی برافراخت ۔ (آثار الامراء ، ۷ : ۳۳۷) ۔
- عالمگیر نامہ : ۴۲۷ امراد خان ، ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ :
۴۲۶ - ۴۲۸ - ۴۲۹ - ۴۳۰ - ۴۳۱ - ۴۳۲ - ۴۳۳ - ۴۳۴ - ۴۳۵ - ۴۳۶ - ۴۳۷ - ۴۳۸ - ۴۳۹ - ۴۴۰ - ۴۴۱ - ۴۴۲ - ۴۴۳ - ۴۴۴ - ۴۴۵ - ۴۴۶ - ۴۴۷ - ۴۴۸ - ۴۴۹ - ۴۵۰ - ۴۵۱ - ۴۵۲ - ۴۵۳ - ۴۵۴ - ۴۵۵ - ۴۵۶ - ۴۵۷ - ۴۵۸ - ۴۵۹ - ۴۶۰ - ۴۶۱ - ۴۶۲ - ۴۶۳ - ۴۶۴ - ۴۶۵ - ۴۶۶ - ۴۶۷ - ۴۶۸ - ۴۶۹ - ۴۷۰ - ۴۷۱ - ۴۷۲ - ۴۷۳ - ۴۷۴ - ۴۷۵ - ۴۷۶ - ۴۷۷ - ۴۷۸ - ۴۷۹ - ۴۸۰ - ۴۸۱ - ۴۸۲ - ۴۸۳ - ۴۸۴ - ۴۸۵ - ۴۸۶ - ۴۸۷ - ۴۸۸ - ۴۸۹ - ۴۹۰ - ۴۹۱ - ۴۹۲ - ۴۹۳ - ۴۹۴ - ۴۹۵ - ۴۹۶ - ۴۹۷ - ۴۹۸ - ۴۹۹ - ۵۰۰
- عالمگیر نامہ : ۴۲۸ - ۴۲۹ - ۴۳۰ - ۴۳۱ - ۴۳۲ - ۴۳۳ - ۴۳۴ - ۴۳۵ - ۴۳۶ - ۴۳۷ - ۴۳۸ - ۴۳۹ - ۴۴۰ - ۴۴۱ - ۴۴۲ - ۴۴۳ - ۴۴۴ - ۴۴۵ - ۴۴۶ - ۴۴۷ - ۴۴۸ - ۴۴۹ - ۴۵۰ - ۴۵۱ - ۴۵۲ - ۴۵۳ - ۴۵۴ - ۴۵۵ - ۴۵۶ - ۴۵۷ - ۴۵۸ - ۴۵۹ - ۴۶۰ - ۴۶۱ - ۴۶۲ - ۴۶۳ - ۴۶۴ - ۴۶۵ - ۴۶۶ - ۴۶۷ - ۴۶۸ - ۴۶۹ - ۴۷۰ - ۴۷۱ - ۴۷۲ - ۴۷۳ - ۴۷۴ - ۴۷۵ - ۴۷۶ - ۴۷۷ - ۴۷۸ - ۴۷۹ - ۴۸۰ - ۴۸۱ - ۴۸۲ - ۴۸۳ - ۴۸۴ - ۴۸۵ - ۴۸۶ - ۴۸۷ - ۴۸۸ - ۴۸۹ - ۴۹۰ - ۴۹۱ - ۴۹۲ - ۴۹۳ - ۴۹۴ - ۴۹۵ - ۴۹۶ - ۴۹۷ - ۴۹۸ - ۴۹۹ - ۵۰۰

خورشید گشت - بنده‌های عقیدت شعار فراهم آمده به تسلیات تهنیت تارک آرای سعادت گردیدند و چون جشن جاوس هایون که امتداد مدت آن تا این عید سعید مقرر شده بود بهزاران فرخی و فیروزی بسر رسید ، حضرت شاهنشاهی روز دوم عید بیاغ فیض بنیاد از آباد عز قدوم بخشیدند ، تا پیشکاران پیشکار مملکت انراغ ، بساط جشن در چیده اسباب آیین را برگیرند - و چهاردهم شهر معاودت فرموده سریر آرای سعادت شدند -

—:0:—

آوردن داراشکوه بدرگاہ آمہانجاہ و بیامہ رسیدنش

درین هنگام بہادر خان کہ داراشکوه را مقید بسلاسل مکافات ، پستان فلک نشان می آورد بظاہر دارالخلافت رسید - سد شنبہ بیستم^۱ ماہ ، بموجب حکیم جلالت اثر او را با سپہرشکوه پسر خردش در حوضہ سر کشادہ [بر] مادہ فیل نشانند - نظر بیگ چیلہ کہ از حضور پرنور برای خبرداری او معین گشتہ بود ، در عقب فیل نشسته و بہادر خان با افواج قاہرہ ہمراہ گشتہ داخل شہر ساختند و آشکارا براہ بازار بتوعی کہ ہمہ کس دیدند و احدی را در وجود شورش نمود او ریب و شبہ نماید ، در محل خضر آباد^۲ بردہ نگاہ داشتند و بہادر خان بعد از معاودت ، سعادت اندوز ملازمت گشتہ یکہزار روپیہ بر سبیل نذر گذرانید و بعنایت خلعت خاص اختصاص یافت -

چون ارکان دین و دولت را احتمال انواع اختلال از بودن او متصور بود چنانچہ درینوقت نیز از آتش شرارت وجودش شرارہ فساد جسته ، سانحہ رویداد روز دوم بردن او بخضر آباد اوباشان کوچہ و ہرزہ کاران شہر ، بر افغانان بختیار خان شوریدہ چندیرا بضر ب سنگ (برگ ۳۸۸ الف) و چوب در هجوم عام از پای در آوردند و برخی را خستہ و مجروح گردانیدہ نہایت بی اعتدالی کردند - نزدیک بود کہ شعلہ فتنہ بالا گرفتہ فتور عظیم در شہر بہم رسد ، لاجرم خدیو جہانرا ہم بحکم دین پروری و ہم باقتضای مسالحت دولت و سروری ، ستردن غبار وجود او از ساحت کشور هست و بود لازم آمد - آخر روز چہار شنبہ ، بیست و یکم ذوالحجہ کہ آن روز قضیہ اوباشان شہر رو دادہ بود ، فرمان جلال صادر شد کہ او را در خضر آباد از قید ہستی برآرند ، و باعتماد سیف خان و نظر بیگ چیلہ^۳ و چندی دیگر از چیلہ های معتمد ، اوایل شب پنج شنبہ چراغ زندگانی وی خاموش شدہ ، ہنہانخانہ^۴ عدم شہادت - و پیکرش را در مقبرہ منورہ^۵ متبرک

۱ - عالمگیر نامہ : ۴۳۱ 'بیستم مطابق ہفدہم شہریور' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۴۳۱ 'از عبارات خواص پورہ آن کہ برای بودن او قرار یافتہ بود نگاہدارند' - ۳ - چیلہ = غلام - مرید - (ستیاگس) این کلمہ را بیشتر در شبہ قارہ پاک و ہند بکار برند -

حضرت جنت آشیانی هایون بادشاه انارالله مشواۃ^۱، در تہخانہ کہ زیر گنبد مرقد بنور آنحضوت است، و شاہزادہ دانیال و شاہزادہ مراد پسران حضرت عرش آشیانی جلال الدین اکبر بادشاہ آنجا مدفون اند، دفن نمودند و روز دیگر فرمان شد کہ سیف خان سپہر شکوہ را بقلعہ^۲ گوالیار رسانیدہ بحارسان این حصن [سوار] و بمستقرالخلافہ اکبر آباد معاودت نمودہ بصوبہ داری آنجا از تغیر مخلص خان کہ بہ بتگالہ تعین یافتہ بود، قیام نماید^۳ و ہزبر خان با جمعی بہمراہی او معین گردید و بیست^۴ و سوم راجہ جیسنگہ کہ از بہادر خان در عقب مانده بود، جبہہ سہای عقبہ^۵ سپہر آساگشتہ یک ہزار اشرفی و دو ہزار روپیہ برسبیل نذر گذرانید، و بعطای خلعت خاص و پھونچی مرصع، و فیل خاصہ مزین با ساز نقرہ با مادہ فیل مورد مرحمت گردید و چون بعرض اشرف رسیدہ بود کہ از کثرت یلغار و طی مسافت های بعیدہ اسپ بسیار از راجہ^۶ مذکور و بہادر خان تلف شدہ عاطفت بادشاہانہ آن زبده^۷ راجہا را بعطای دو صد اسپ، از آنجملہ پنج راس اسپ عربی و عراقی، یکی با ساز طلا، و بہادر خان را بعنایت یکصد اسپ، از آنجملہ پنج راس اسپ عربی و عراقی، یکی با ساز طلا نوازش فرمودند و پردل خان و جانثار خان و آغر خان و آتش قلماق و جمعی دیگر از بندہما کہ ہمراہ راجہ جیسنگہ و بہادر خان معین بودند، بعنایت خلعت سہای شدند، و ملک جیون کہ قبیل ازین بیلدوی خدمت شایستہ کہ ازو بظہور آمد، بمنصب ہزاری دوصد سوار و خدناہ بختیار خانی کامیاب شدہ بود، باضافہ صد سوار و مرحمت خلعت و خنجر مرصع و اسپ عراقی^۸ با زین^۹ و ساز^{۱۰} مطلا و یک زنجیر فیل و شمشیر با ساز سینا کار، شمول مراحم گوناگون گردید و چون حکم جلیل القدر بتتحقیق منشای فتنہ شور انگیزی اوایشان شہر کہ نسبت باافغانان روی نمودہ، صادر شدہ بود

1 - His resting place, Steingass.

۲ - عالمگیر نامہ : ۴۳۳ ہنگام رخصت او را بہرحمت خلعت و شمشیر و مادہ فیل و نفاہہ نوازش فرمودند، ۳ - آ : ۶۵ الف 'دہ مرتبہ در شہر در آمدہ و ایشان با آن حال در عقب' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۴۳۴ 'اسپ عربی' - ۵ - پی : 'وزین' - ۶ - پی : 'با ساز' -

بعد از تفحص در ثبوت پیوست که پیشما نام از خیل احدیان بادشاهی بادی این
جرات شنیع گشته، محرک سلسلهٔ فساد بوده است - لهذا آن فتنه‌جو بموجب حکم
عدالت شیع نیاسا رسید و بموجب عبرت دیگر^۲ بی‌ادبان خود سر شد^۳ -

—:o:—

---

۱ - عالمگیر نامه : ۳۴ : 'هیبت نام' - ۲ - آ : 'دیگران بی ادب' - ۳ - برای
وقایع تاریخ بیست و هتم و بیست و نهم ذی الحججه رک به عالمگیر نامه :
۴۵ -۴

ذکر انعام عام حضرت شاهنشاهی و بخشیدن باج غله و دیگر اجناس حاصل راهداری کل ممالک محروسه

و درین ایام باقتضای اکرام عام، محصول راهداری از رسد غلات و دیگر اشیاء و اجناس که قبل از این همیشه گرفتن آن در محال خالصات معمول بود و داخل جمع گشته بنیزانه عامره میرسید در مواضع تیول و انطاغات و جاگیرات امرای و منصبداران و حدود (برگ ۳۸۸ ب) زمینداری ها در وجه تنخواه جاگیرداران محسوب بود و خزاین موفور و گنج های معمور از وجوه آن سرانجام توانستی نمود، بمحض تفضل پادشاهان بر سبیل دوام معاف نمودند و این معنی سرمایه عیش و رفاهیت خلایق گشت - چنانچه باین جهت از سرکار خالصه شریفه هر ساله مبلغ بیست و پنج لک روپیه بخشیده شد و آنچه از کل ممالک محروسه معفو گردید، محاسب و هم [و] مستوفی اندیشه از عمده ضبط تعداد آن بیرون نتواند آمد - و درین باب مناشیر مطاعه، موشح بتاکید شدید و قدغن بلیغ، بام متصدیان هر سوبه و سرکار و فوجداران و کروریان اطراف و اقطار بطغرای نفاذ بیوست و گرز برداران یساولان و احدیان برای رسانیدن این احکام کرامت نظام و تقدیم مراسم منع و تاکید حکام به همه صوبجات معین گشته و درین ایام ذوالفقار خان قرمانلو [که] به سبب آزار مزمن در سلک گوشه نشینان بود،

- ۱ - صاحب عالمگیر نامه : ۴۳۵ - ۴۳۷ تمهید طولانی نوشته است پر از عبارت رنگین - ۲ - عالمگیر نامه : ۴۳۸ بیست و پنج لک روپیه که فساد و پنج هزار تومان رائج ایران است - ۳ - ذوالقار خان قرمانلو خاطر نام، پسر ذوالفقار خان است - در سال ۱۰۰۹ هـ ناگاه حکم قتل ذوالفقار خان بی سبب ظاهر، از جانب شاه عباس نافذ گردید - چون پدرش کشته شد، خاطر از ایران فرار گزیده در آخر سلطنت جنت مکانی بهند آمده دولت بندی دریافت - در سال ششم شاهجهانی بخطاب موروثی سر مباحات برافراخت - در آخر عهد آن بادشاه در پتنه گوشه نشین شد - در سال دوم عالمگیری ۱۰۷۰ هـ بساط هستی در پیچید - (مآثرالاسراء ۲ : ۸۵ - ۸۸) - ۴ - صاحب عالمگیر نامه : ۴۳۹ این را در وقایع تاریخ هشتم محرم نوشته است -

جهان گذران را پدرود محمود و عنایت بادشاهانہ آمد خان خلف او و نامدار خان را کہ نسبت دامادی بآن خان مرحوم داشت بعطای خلعت نوازش نموده از لباس کدورت بر آورد۔

و چون ولایت کرناٹک را کہ معظم خان در هنگام انتساب بہ قطب الملک تسخیر کرده بود و حضرت شہنشاہی بر سبیل انعام بخان مذکور عطا کرده بودند و بعضی قلاع مثل کنجی کوتہ کہ از حصون معظمہ آن ولایت است ، با توپخانہ بسیار و سایر اشیاء در تصرف کسان او بود و ازینجہت کہ قطب الملک را خار طمع و تصرف آن ولایت میشد ، مہیات آنجا اختلال داشت ۔ بنا بران میر احمد خوائی درین هنگام بنظم امور آنحدود رخصت یافتہ بخطاب مصطفی خانی و عنایت خلعت و اسپ و فیل باضافہ ہزار و پانصدی ہزار و چہار صد سوار ، بمنصب ۳ ہزاری دو ہزار سوار کامیاب مرحمت شد و سیف بیجاپوری^۲ بہمراہی خان مذکور معین گشت و نامدار خان از تفر فیض اللہ خان قوربیگی شد و بعنایت خلعت سر افزائی یافت و فیروز میوانی بقوجداری سرکار اتاویہ از تفر عبدالغنی خان منصوب شدہ بخطاب خانی و مرحمت اسپ و باضافہ^۳ پانصد سوار بمنصب ہزار و پانصدی ہزار سوار تارک افتخار بر افراخت و سید فیروز خان بارہہ بخطاب اختصاص خانی نوازش یافت و رضویخان بخاری چون ارادہ گوشہ نشینی داشت ہسالیانہ^۴ دوازده ہزار روپیہ کامیاب مرحمت گردید ۔ بختیار خان زمینداری دادر^۵ بانعام دہ ہزار روپیہ و عطای مادہ فیل کامیاب عنایت گشت۔ بحال زمینداری خود مرخص گردید و عابد^۶ خوائی بخدمت داروغگی داغ

- ۱ - مصطفی خان خوائی : میر احمد نام داشت ، پدرش میرزا عرب [کہ از سادات صحیح النسب خوائی است] بہندوستان آمد و بملازمت جنت مکانی استمعاد یافت ۔ پسرش میر احمد در عہد اعلیحضرت بہ بخشیدگری لکھنؤ تعین یافت ۔ در سال دوم خلد مکانی بخطاب مصطفی خان مخائب شد ۔ پس ازان از پیشگاہ خلافت بسفارت توران زمین تعین گردید ۔ دیگر از احوال و مآلش چیزی ہنظر نرسیدہ ۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۶ - ۵۱۸) ۲۰ - عالمگیر نامہ : ۴۴۰
 ۳ - سیف خان بیجاپوری . . . . . از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری ہشتصد سوار
 ۴ - مہاہی گردید ۔ ۳ - عالمگیر نامہ : ۴۴۱ 'داور' - ۴ - آ : 'میر عابد' ۔
 ۵ - سآ : 'میر حمد خانی' ۔

تصحیح، اسپان تائینان امراء و منصبداران سر بلند گشته، حکم شد که تا هزاری منصبداران او تصحیح تائینان بیند. و از هزاری بالاتر تصحیح سپاه آنها بمباد بیگ داروغه سابق متعلق باشد.

درین هنگام از وقایع صوبه کابل^۲ بعرض رسید که شیرانته^۳ ولد معاد تخان نیره زینتخان مرحوم بزخم جملهدر پدر را کشت. فرمان شد که مهابتخان صوبه دار آنجا (برگ ۳۸۹ الف) او را مقید سازد و هر حکمی که درباره او صادر شود به عمل آرد و بجای معاد تخان، شمشیر خان، بقاعداری قلعه ارک کابل معین گشته از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی هزار و هشت صد سوار نوازش یافت و از وقایع توران زمین بمسامع حقایق مجامع رسید که چون میان سبحان قلیخان حاکم بلخ و قاسم سلطان برادرش که ایالت حصار باو تعلق داشت غبار مخالفتی برخاسته مودت و وفاق، بکدورت و نفاق مبدل شده بود سبحان قلیخان بلطایف تدبیر او را از هم گذرانید و بعرض اشرف رسید که سید بهادر بخاری باجل [طبیعی] در گذشت و شیخ عبدالکریم تهنائیسری متصدی مهات چکه سهرند جهان فانی را پدرود نمود و عبدالغنی خان بنظم مهات آن صوبه معین گشت.

—:۱۰:—

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۴۴۱ - ۴۴۳ - ۲ - آ : هرات رسید و درین حال بر ذوقه و اشیای آن نیره - ۳ - عالمگیر نامه : ۴۴۲ شیر بیگ -

توجه^۱ رایات عالیات بساحل رود گنگ

چون درین ایام از رفتن بادشاهزاده بطرف شجاع و وقوع این سوء تدبیر بمقتضای تقدیر ، عساکر قاهره بنگله را چشم زخمی عظیم رویداده بود ، اگرچه زبده امرای عظام معظم خان لوازم استقلال و سرداری بکار برده در مراتب جانفشانی و استقامت ، کوتاهی نکرد اما بنا بر رعایت آئین حزم و دور بینی رایات عالیات بعزیمت شرقروید از مستقر سریر خلافت حرکت کرد .

—:0:—

جشن وزن شمسی

و بعد از تمهید سبانی جشن وزن شمسی آغاز سال چهل و دوم از عمر کرامت قرین شهنشاه زمان و زمین که روز مبارک پنج شنبه پنجم ماه فرخنده ربیع الاول بفرخی و قوع یافت و وزن مسعود برسم معهود بفعل آمده از وجوه آن دان آمال عالمی مالا مال شد و از جود و احسان خدیو گیهان ایستاده های سریر معلی مورد انواع مباحات گردیدند -

هشتم ماه مذکور از آب جون عبور فرموده لوای جهانگشا بصوب ساحل گنگ افراختند و بهادر خان با جمعی از افواج نصرت مآل بجهت تنبیه بهادر نام مفسدی از طایفه پچکوتی که در سمت بیسواره^۴ سر بفساد برداشته بود ، تعیین یافت ، و منصبش^۵ از اصل و اضافه^۶ پنج هزار پنج هزار سوار دو هزار سوار دو اسپه سه اسپه مقرر شد و بجهت صالح ترخان فوجدار سابق سیوستان که بنا بر نیاون و منع داراشکوه از عتبه آنجا^۷ بی منصب شده بود ، رخصت کورنش یافته بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار کامیاب تفضل گشته با بهادر خان تعیین گردید و درین ایام اسمعیل ولد نجابت خان بخطاب خانی و اضافه^۸ پانصدی پانصد سوار و قادر داد انصاری بخطاب خانی و آتش قلاق بخطاب آتش خانی و محمد تقی برادر زاده وزیر خان بخطاب خانی و از اصل و اضافه بمنصب هزاری صد سوار سر بلندی یافتند و خان عالم که بنا بر وقوع تقصیری از منصب معزول شده بود ، بمنصب سه هزار دو هزار سوار مورد انوار فضل گردید و راجه جیسنگه بانعام یک لک روپیه مطرح انوار عاطفت گشت و راجه جسونتسنگه که بنا بر وقوع زلات و سوانق تقصیرات ، خطاب مهاراجگی ازو مسلوب گشته بود ، درین جشن مورد تفضل بادشاه جرم بخش گردیده بآنواله خطاب کامیاب

۱ - برای وقایع تواریخ بیست و نهم صفر ، دوم و سوم ربیع الاول رک به عالمگیر نامه : ۴۴۳ - ۴۴۵ - ۲ - عالمگیر نامه : ۴۴۶ - پنجم ماه مذکور مطابق بیست و هشتم آبان ، ۳ - سآ : 'بیستم' - ۴ - اصل سپواره ، تصحیح از عالمگیر نامه - ۵ - عالمگیر نامه : ۴۵۱ 'بعنایت خدمت خاص و شمشیر و سپر هر دو با ساز مرصع' - ۶ - آ : و 'دست تضرع و ابتهال در آن اندکی درنگ کرده بود در سوار کامیاب' -

گشت - و کیرتسنگه ولد راجه جیسنگه^۱ بهرحمت سرپیچ مرصع سر بلند گشته ،
 (برگ ۳۸۹ ب) بکامان پھاری کہ فوجداری آنجا باو متعلق بود مرخص شد و
 تھور خان کہ چندی پیش ازین مورد عتاب خسروانہ بود بمنصب دو ہزار و پانصدی
 پانصد سوار کامیاب مرحمت گردید و معتمد خان^۲ باضافہ^۳ پانصدی سیصد سوار
 مہاہی گشتہ بمحارست قلعہ^۴ دارالخلافتہ ، مورد انظار اعتماد گردید و مکرمتمتخان
 بدیوانی صوبہ^۵ گجرات و احتیام سرانجام امتعہ و اشیائیکہ برای سرکار خاصہ شریفہ
 و کارخانہای آنجا مہیا میشود ، از تغیر رحمتخان منصوب گشت و درین اوقات
 میر ابراہیم خلف مغفرت مآب میر نعمان ، برسانیدن اجناسی ، سوازی شش^۶ لک و
 سی ہزار روپیہ ، بشرقای مکہ معظمہ و مدینہ^۷ منورہ معین شد و پس از طی دو
 مرحلہ^۸ اعتقاد خان ، بعنایت خلعت سر بلندی یافتہ ، بشاہجہان آباد مرخص گردید
 کہ تا مراجعت موکب منصور آنجا بسر برد و نوزدہم رایات مسعود ظل ورود
 بر ساحل رود گنگ افگندہ موضع کدہ مکتیسرفیض اندوز نزول اقبال شد و برای
 شکار چند روزہ اقامت وقوع یافت - بیست و دوم بادشاہزادہ خجستہ شیم مجد معظم
 کہ بموجب یرلیغ طلب ، با وزیرخان از دکن عازم آستان فنک نشان بودند ،
 سعادت اندوز ملازمت اکسیر خاصیت شدند ، بعنایت^۹ گوناگون نوازش یافتند و
 بعد از ملازمت بادشاہزادہ سعادت پیوند ، کہ یک پاس از روز گذشتہ بود ، قرین
 عز و علا بر تخت روان طلاہی کہ سر پوشیدہ بہ شکل ہنگہ ساختہ شدہ و از مختصرات
 طبع مقدس است ، و درین هنگام پیرایہ^{۱۰} اتمام یافتہ بود ، سوار شدہ بہ شکار توجہ
 فرمودند - درین ایام بہگوتی^{۱۱} داس دیوان مستقرالخلافتہ اکبر آباد بخطاب رای ،
 و مبارکخان^{۱۲} نیازی از کومکیان صوبہ^{۱۳} کابل بفوجداری بنگش از تغیر حسین بیگخان

- ۱ - پی : 'ولد سنگه' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۴۴۸ 'معتمد خان خواجہ سرا' - ۳ -
- سآ : 'شش لک روپیہ' - ۴ - صاحب عالمگیر نامہ : ۴۵۲ این را در وقایع
- تاریخ یازدہم ربیع الاول نوشتہ است - ۵ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ :
- ۴۵۲ - ۴۵۳ - ۶ - سآ : 'بہگونداس' - ۷ - مبارک خان نیازی : پسر مجد
- خان نیازی است - مشار الیہ در حدائق سن در سلک بندہہای جہانگیری
- انسلاک یافت - سال سوم شاہجہانی از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری ذات ہفت
- صد سوار نواختہ شد - در سال بیست و ہفتم بتھانہ داری ہر دو بنگش
- سرافراز گردید - بعد ازان معزول شد - سال دوم عالمگیری بار دیگر منصوب
- شد - تاریخ فوتش بنظر نیامدہ (مآثر الامراء ، ۳ : ۵۱۱ - ۵۱۳) -

و منعمخان به قلعه داری احمد نگر از تغیر دارابخان و اسمعیلخان بفوجداری جلنان پور^۱ و مصری افغان بفوجداری سلطان پور سر بلند گشته باضافهای شایسته مورد انظار نوازش گردیدند . و درین هنگام از عرضداشت سلطان بیگ و کامگار خان که با جمعی از جنود گیهان ستان برای تصرف قلعه^۲ رهناس تعین یافته بودند ، بعرض اشرف رسید که شجاع اظهار اراده تسلیم قلعه نموده بود و بابا بیگ بر وفق قرار داد قلعه را بتصرف بندههای بادشاهی داده ، خود متوجه^۳ درگاه خلایق پناه است . عاطفت بادشاهانه سلطان بیگ را بخطاب شاه قلیخان و عنایت ارسال خلعت و اسپ از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی ، هزار و هفت صد^۴ سوار نواخت . کامگار خان را از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار نواخت^۵ و این بابا بیگ خویش حور پرور خاتم ، زن ابراهیمخان فتح جنگ بود و حراست قلعه^۶ مذکور به شاه قلیخان تفویض یافت و چون گوهر محیط خلافت و جیالبنانی بادشاهزاده خجسته شیم محمد معظم برتبه^۷ بلوغ و جوانی رسیده بودند ، عاطفت بادشاه کامل خرد ، پرتو تربیت بحال آن نونهال لشن اقبال افکنده یازدهم ربیع الثانی^۸ در منزل موضع سرن^۹ گهات ، مخدره عفت سرشت که از بنات اشراف خراسان بود ، (برگ ۳۹۰ الف) و شایستگی اقتران با آن اختر برج عظمت و کامگاری داشت ، عجاله در سلک ازدواج آن بادشاهزاده ارجمند کشیدند و شب هنگام که ساعت عقد بود اقصی القضاة قاضی عبدالوهاب^{۱۰} را طلبیده در حضور پر نور عقد بستند . و از روی عنایت یک قطعه^{۱۱} مروارید گران بها بآن والا گوهر مرحمت نمودند . چون خاطر ملکوت ناظر از سیر و شکار آنحدود پرداخت ، عزم توجه^{۱۲} اله آباد وجه همت ملک پیرا گردید و بیست و دوم رایات نصرت طراز از نور نگر^{۱۳} با هتزار^{۱۴} آمده

- ۱ - عالمگیر نامه : ۴۵۴ 'جالناپور' - ۲ - عالمگیر نامه : ۴۵۶ 'هزار و پانصدی هفت صد سوار' - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۴۵۵ - ۴۵۶ -
- ۴ - برای وقایع تواریخ ملخ ربیع الاول و سوم و یازدهم ربیع الثانی رک به عالمگیر نامه : ۴۵۶ - ۴۵۷ - ۵ - سآ : 'برن' - ۶ - اقصی القضاة قاضی عبدالوهاب نیره شیخ محمد طاهر بوهره است - در عهد فردوس آشیانی مدتی بخدمت افتای پنن پرداخت - از ابتدای جلوس عالمگیری در سراسر هندوستان پاس امور دینی بود ، او بخدمت جلیل القدر قضای عسکر در کمال استقلال داشت - در سال هفدهم بسبب استیلا مرض از حسن ابدال برقتن دارالخلافه مجاز گردید - در سر آغاز سال نوزدهم هیزدهم رمضان در شاهجهان آباد رحلت ←

از گڑھ مکتیسر مراجعت نمود .

و به شش کوچ و دو مقام دوم جهادی الاول دگر باره چتروالا بساحت گڑھ مکتیسر مایه گستر شد . روز دیگر که آنجا مقام بود از وقایع بنگاله بعرض رسید که یکم تاز خان در محاربه که درین ایام به شجاع رویداده بود ، جان نثار گشت .

چهارم ماه مذکور از گڑھ مکتیسر بعزیمت الہ آباد کوچ شد و سزدنہ - عرصہ مورون ، کہ شکار گہ دلپذیر است ، کامیاب نزول موکب عالمگیر گردید . درینولا پرتیسنگہ ولد سیاراجہ جسونتسنگہ از پیش پدر آمده و بیگونتسنگہ را از وطن و قلعدار خان از دکن رسیده ، دوات ملازمت اقدس دریافته بعنایات والا مباهی شدند و درین منزل سه روز مقام بود . جعفر والا وردیخان را کہ فوجداری متھرا باو تعلق داشت و پدرش را سابقاً شجاع بہ تیغ بیداد از ہم گزرائیده بود ، مشمول انظار مرحمت گردانیده منصبش از اصل و اضافه سه ہزار و پانصدی سہ ہزار سوار ، دو ہزار سوار دو اسپ سہ اسپ مقرر ساختند و بخطاب الہ وردیخان و عنایت اسپ و خلعت نواختند و بخدمت مرجوعہ وخصت نموده سہ ہزار او را نیز خلعت مرحمت فرمودند .

درین ایام از عرضداشت معظم خان ، بمسامع حقائق مجامع رسید کہ آن خان منبع الشان ، با افواج منصورہ از آب گگ عبور کرده باتمام موم شجاع لمر ہمت بستہ او را از تاندہ کہ بنگاہ خود ساخته بود ، عزیمت جہانگیر نگر کرد . چون مقصد اصلی ازین فیضت جہان پیرا معاہدت و امداد عساکر بنگالہ بود ، بہ نیروی قالیدات آسانی بی الحقی کومک تازہ ، صورت فتح در آئینہ تیغ مجامعدان جیوش مذکورہ جلوہ گر شد و مزیدہ نصرت رسید . خاطر مہر تنویر ازان مہم فراغت یافتہ موکب منصور را مصلحتی در پیش رفتن نماند . لہذا از

← کرد . (مائثر الامراء : ۱ : ۲۳۵ - ۲۳۷) ۷ - ۸ : 'نور گڑھ' ۸ - آ :

'باهر رسید و چون از سر انجام امور مراجعت' .

۱ - پرتھی سنگہ : کنور پرتھی سنگہ پسر کلان مناراجہ جسونتسنگہ ، در حین حیاتش در گذشتہ - (مائثر الامراء : ۳ : ۶۰۳) ۲ - آ : 'چون جعفری' -

۳ - مآ : 'الہ بردی خان' .

منزل شمس آباد، عنان توجه بسمت دارالخلافه انعطاف داده لوای مراجعت بر افراختند - درین هنگام بادشاهزاده عالی قدر بخدمت معظم و جمیع امراء حضور، بعنایت خلایع زیستانی و نوئینان صوبه دار با ارسال خلعتها سر افراز شدند - و موکب جاه و جلال از بالای شمس آباد بپهاری منزل، سلخ ماه مذکور، پرتو ورود به شکار گاه سورون افکنده، از آنجا تا چهار روز دیگر بر کنار رود گنگ مرحله پیا گشته ششم جهادی الاخر از ساحل گنگ بسمت دارالخلافه میل کرد - وقایع نگاران حضور پر نور بعرض اشرف رسانیده که درین مدت توجه و معاودت، چپار صد چرز، شکار شاهین دولت شده و بیست و پنج شیر هدف تیر اقبال عالمگیر گشته (برگ ۳۹ ب) از آنجمله بیست و سه شیر را بنفس اقدس از پای درآوردند و یکی [را] بادشاهزاده جوان بخت بخدمت معظم و یک شیر بچه را قراولان زنده گرفته و دیگر اقسام شکار از مرغابی و دراج و غیر آن، افزون از حیث تعداد است - موکب جهانگشا از کنار گنگ بطی شش مرحله، یازدهم ماه مذکور، ظل اقبال بر نواحی دارالخلافه افکنده، بر پنج گروهی شهر نزول اجلال گزید و روز دیگر مقام شد - دانشمند خان صوبه دار دارالخلافه و اعتقاد خان و ظفر خان و فاخر خان و خواجه عبدالوهاب و متصدیان و کومکبان آن مستقر دولت، سعادت زمین بوسی در یافتند - طاهر خان بمرحمت اسپ عراقی مورد نوازش گردیده بجاگیر مرخص شد و جانثار خان بفوجداری لکھی^۱ جنگل و دیبالپور از تغیر شهباز خان معین گشت و عسکر خان بفوجداری بنارس از تغیر شرف خان بیگ و معین خان بخدمت وکالت بادشاهزاده بخدمت معظم، خلعت مباحث پوشیدند و بهادر خان که کفایت مهم بهادر پیکوتی نموده، رفع نساد آن بدنهاد کرده بود، درین اوقات بصوبه داری اله آباد از تغیر خان دوران مرید گشت و روز مبارک جمعه یازدهم^۲ جهادی الاخر که ساعت

1 - Shamsabad, a town in the Kaimganj tehsil of Farrukhabad district, United Provinces, situated in 27° 32' N. and 79° 28' E. Only the mound where the fort stood remains of old Shamsabad and the new town was founded about 1585. Imperial Gazetteer, vol. xxii, p. 219.

۲ - چرز جانوریست پرند که آنرا بچرخ و باز و امثال آن شکار کنند و گویند آن در عایت نزاکت و لذت باشد - (آند راج) - ۳ - پی : 'نالکھی جنگل' - ۴ - برای وقایع تاریخ یازدهم جهادی الاخر رک به عالمگیر نامه : ۴۶۵ -

دخول دارالخلافت بود ، خدیو زمان بر فیل گردون توان سوار شده ، فیلسوار از دریا عبور نموده داخل دارالخلافت شاهجهان آباد شدند . نخست پرتو نزول بمسجد جامع افکنده نماز جمعه گزاردند و از آنجا سوار شده درصاعتی مسعود ، قلعه مبارک را از فر نزول هایون سرباوج سپهر افراخته ، زبانی در خاص و عام و لمحہ [ای] در غسلیخانه سریر آرای اقبال گردیدند . تقرب خان که در شهر بود و معتمد خان قلعدار ، بادراک دولت زمین بوس چهره عزت بر افروختند .

—:0:—

۱ . برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۴۶۶ - ۴۶۷ -

بنای مسجد غسلخانه دارالخلافتہ شاہجہان آباد

از آنجا [کہ] ہمت حق نہمت گیتی خدیو بر مواظبت طاعات و عبادات سرورنست و تقید آن دارند کہ فرایض با جماعت در مسجد ادا شود ، نزدیک آرامگاہ خاص در سمت شمالی غسلخانہ مبارک ، مابین عمارت آن نگاہین سرای حشمت و باغ خاند مثالش کہ موموم بحیات بخش است ، زمینی برای احداث کراست اساس مسجد مختصر سوزون کہ طول عمارت آن پانزدہ ذرع و عرض نہ ذرع ، و طول صحن آن پانزدہ ذرع و عرض دروازہ ذرع است ، اختیار نموده ، بمعاری توفیق از سنگ مرمر منبت و پرچین کاری ایوان ، مشتمل بر دو ایوان رفعت بنیان و بر بالای آن سه گنبد عالی نمایان و بر سمت شمالی آن مختصر نشیمنی و در وسط آن حوض خردی کہ آب ازان جوشد ، طرح انداختند ، تا پیوستہ بسہوات در اوقات لیل و نهار از راحتکہ قدس بآن معبد خرمش اقبال فرمودہ بہ پرستش داور بیہال پردازند ، آن نعمہ مبارک کہ باہتمام در عرض پنج سال بصرف مبالغ یک لک و شصت ہزار روپیہ نہایت زیب و زینت و فیض و کیفیت پیرایہ اتمام یافت ۔ در مقف و جدار آن سراسر تختیہای سنگ مرمر (برگ ۳۹۱ الف) بقسمی بہم اتصال پذیرفتہ ، کہ کوپی از معدن صنع یک لخت بر آمدہ ، گنبدہا و سرگلدستہا را از تنکہ مسی پوشش ساختہ ، بطلای ناب آنچنان ملمع نمودہ اند کہ کویہای طلا بنظر سی آیند و ہرگاہ بر تو آفتاب بر آن سی تابد تیز بینانرا از بارقہ انوار ملمعش دیدہ بخیرتی میگراید :

بنای ز انوار رحمت چوطور ^۱	ستونہای مرمر علمہای نور
ز گلدستہ ہایش کہ شد اوج گیر	جوانانہ ^۲ گل زد بسر چرخ پیر
فلک را درو پشت ^۳ طاعت ^۴ دو تا	ز انجم بکف سبحہ ^۵ کھر با
نمایان ز سنگ لطافت سرشت	کہ سجده ^۵ عکس خط سرنوشت

تاریخ اتمام آن بنای قدسی را ، عاقل خان کہ از نیکو بندہ های قابل این

۱ - پی : 'نور' - ۲ - پی : 'جوانانہ' - ۳ - سآ : 'درونست' - ۴ - پی : 'اطاعت' - ۵ - پی : 'شد سجده' ۔

درگاه گردون نشان است ، آیه کریمه ' و ان المسجد لنته فلا تدعوا مع الله احدا ، یافتند ، اگرچه زبیب و زینت این مسجد متبرک ، در سال هزار و هفتاد و چهار صورت اتمام گرفته ، لیکن اصل عبارت در سنه هزار و هفتاد و سه ، که عدد حروف این آیه مشعر بآنست ، مرتب شده بود - چون این تاریخ کابل ' ندرت و غیرت دارد . پسند طبع عربون افتاد .

درین ایام از وقایع بنگاله بمسامه جاه و جلال رسید که بادشاهزاده پسر سلطان در وقت عزیمت فرار شجاع ، بچنانگیر نگر آمده با اسلام خان مدحوق شده ، مراحم بادشاهانه آن و انا نژاد را بارسل خلعت خاص با نادری مصحوب پسر میرگ گوز بردار نواخته ، برلیغ گیتی مطاع بطفرای نند پیرست که فدائی خان با جمعی از عساکر بنگاله ، آن و انا تبار را به پیشگاه خلافت رساند و درین اوقات تشریفخان بخطاب مفتخر خان نامور شد . همت خان از بنگاله و رحمت خان از گجرات بموجب فرمان صلب رسیده ، دولت زمین بوس دریافتند و خوشحال بیگ قاشلال که قبل ازین مخاطب بقلیج خان شده بود ، بخطاب سعادت خانی و عنایت اسپ مباحی گشته ، و ارسالان^۱ خان بعطای خلعت نوازش یافته در سنک کوزمکیان صوبه^۲ کابل انتظام یافتند . و همت خان باضافه پانصدی ، بمنصب دو هزاری و چهار صد سوار و عاقق^۳ خان بعطای خلعت مشمول مرحمت گردیدند و قندار خان بحرامت قلعه^۴ ارک کابل از تغیر شمشیر خان معین شد و میر^۵ بانی و نه میر محمود اصفهانی که تازه از ایران آمده بود ،^۶ نه مر اسپ عراقی پیشکش نمود:

- ۱ - القرآن : ۷۲ : ۱۸ - ۲ - برای تفصیل بنای مسجد رک به عالمگیر نامه :
- ۳۶۷ - ۴۷۰ - ۳ - آ : ' آمد ' - ۴ - آ : ' بشناعت کردار خود متفق شده ، باکبرنگر رفته طریق مراعات نورزیه و در زمره آن سعادت و انا نژاد - ۵ - در عالمگیر نامه : ۴۷۱ تاریخ ملحق شدن ششم چادی الاخره نوشته شده .
- ۶ - ارسالان خان : پسر انا وردیخان اول است . ارسالان قلی نام داشت ، سال پنجم جنوس خد مکن بفوجداری بنارس سرفرازی یافته سال هفتم بفوجداری سیستان صوبه تینته و از اصل و اضافه بمنصب هزاری نهمه سوار ازان جمع . هفتصد سوار دو اسپ . سه اسپ و خطاب ارسالان خان نامور گشت . سال دهم بفوجداری سلطان پور بظری نامزد شده بمنصب دو هزاری شستصد سوار دو اسپ . سه اسپ قرار یافت . بعد ازان احوالش معلوم نگردید . (ماتر الامراء : ۱ : ۲۷۷) - ۷ - عالمگیرنامه : ۴۷۲ ' عادل خان ' - ۸ - بی : ' میر بوزانی ' .

بقبول آن سرمایہٴ مباحات اندوخت و بمنصب ہزاری صد و پنجاہ سوار سر افراز گردید و شیخ میرک ہروی کہ از بندہ‌های این آستان سپہر نشان و بحلمہٴ سیادت و علم آراستہ بود ، بخدست صدارت کل از تغیر مید ہدایت اللہ قادری ، خلعت افتخار پوشید ، و عبیداللہ خان بفوجداری گوالیار از تغیر کشن سنگھ توتور معین گشتہ از اصل و اضافہ بمنصب دو ہزاری ہزار و دو صد سوار سر بلندی یافت و رحمت خان بخدست دیوانی سرکار ملکہٴ قدسی نقاب تقدس احتجاب روشن آرا بیگم از تغیر مقیم خان منصوب گشت و چون خلیل اللہ خان [برگ ۱۳۹ ب] صوبہ دار لاهور التہاس عتبہ بوسی کردہ بود ، حکم اشرف بنفاد پیوست کہ میر خان ، خلف خویش را بہ نیابت خود آنجا گذاشتہ بحضور برسد - [بیست و] [چہارم] شہر رجب ، خان مذکور بہ پیشگاہ خلافت رسیدہ ، پانصد اشرفی و یکہزار روپیہ و خنجر مرصع برسم پیشکش گذرانید ، بیست و نہم ماہ مذکور ، شہنشاہ جہان متان بیاغ صاحب آباد کہ در وسط شہر دارالخلافت واقع است ، عز و ورود بخشیدہ و از آنجا بیاغ معروف بسی ہزاری ، کہ این ہر دو باغ بملکہٴ آفاق بیگم صاحب تعلق دارد و ازان گذشتہ بیاغ مندر باری پرتو قدوم افگند [ند] و از آنجا بیاغ عزآباد توجہ نمودہ سہ روز بسیر و شکار مسرت اندوز گشتہ دوم شعبان بدارالخلافت معاودت فرمودند -

درین ایام ہدیہٴ ملکہ ملکہ صفت بیگم صاحب ، مشتمل بر جواہر و مرصع آلات بنظر انور رسید و خان دوران کہ سابقاً صوبہ دار الہآباد بود ، بنظم مہات صوبہ اوریسہ معین گشتہ ، باصدار فرمان خدست و عنایت ارسال خلعت نوازش یافت و غیرتقان عرف میر مراد ، بقلعداری رھتاس از تغیر شاہ قلیخان سر بلند شد - و چتر بہوج چوہان بفوجداری و تھانہ داری موضع دون کہ قبل ازین ضمیمہ خدست غضنفر فوجدار میان دوآب بود ، منصوب گشت و فیروز خان دیوانی بفوجداری سرکار اتاویہ تعین یافت -

—:0:—

۱ - در مرآة العالم 'چہارم رجب' نوشتہ شدہ تصحیح از عالمگیر نامہ : ۴۷۳
 کردہ شدہ - ۲ - پی : 'عز آباد' - ۳ - اصل : 'رسانید' - ۴ - ما : 'عزت
 خان' -

رسیدن شہزادہ محمد سلطان بدرگاہ معلی و ممنوع شدن از سعادت ملازمت

و چون بادشاہزادہ محمد سلطان کہ فدائیان با آوردن ایشان مأمور گشته بود ، بکعبہ حضور نزدیک رسیده بودند ، حکم والا عز و ورود یافت کہ مرحمت خان پذیرہ شدہ آن والا نژاد را بزودی بدارالخازند رساند و ازان رو کہ در بندگاہ از فدائیان و چندی دیگر از امراء بعضی تصصیرات سر زدہ بود ، فرمان بادشاہ مالک رقب از پیشگاہ عتاب ، بصدور پیوست کہ خان مذکور بحضور لامہ الشور نیامدہ ، از ہنجا بہ گورکھیور کہ جاگیر او بود ، برود و خلیل اللہ خان ، چون میر روح اللہ پسر خود را با صبیہ امیرالامراء نسبت کردہ بود ، ازادہ طوی او داشت ، پیشکشی از جواهر و مرصع آلات بمحل عرض رسانیدہ ، التماس رخصت کرد . عنایت بادشاہانہ روح اللہ را بعضی خلعت و اسب با طلا و جمدھر مرصع با علاقہ مروارید ، سیرہ مروارید کہ روز طوی بر سر می بندند ، توازش فرمودند . غضنفرخان بفوجدرای سرکار جوانپور ز تغیر مکرمخان صفوی و عاقل خان بفوجداری میان دواب منصوب شدند و بالذات خان ولد صلاحیت خان و چندی دیگر از بندہانکہ طوی کنخدای آنها بود ، خدمت و بیرخی اسب مرحمت شد و میر رضی خراسانی متخلص بدانش بعضی خدمت و انعام یک ہزار کامیاب عنایت گردید .

درین ہگم کہ بادشاہزادہ محمد سلطان بشکرپور کہ آن روی آب جون است ، رسیده بودند ، بمکافات جہالت از سعادت ملازمت ممنوع شدند و بیست و پنج شعبان اللہ یارخان داروئمہ گرز برداران ، بموجب حکم والا بشکرپور رفتہ ایشان را از راہ دریا بسلم گره کہ بنورگرہ معروفست و برای بودن آنوالا گھر مقرر شدہ بود ، رسانید و حراست و خبرداری ایشان بمعتمد خان تفویض یافت [برگ

۱ - سآ : 'راضی' .

- 2 - Sher Shah Afghan, having demolished the city of Ala-ud-din Khalji, known as Kusik Sairi, founded another. His son, Salim Shah, in 953 A. H. (1540) built the fort of Salimgarh, which is still extant in the midst of the river Jumna, opposite the citadel of Shahjahanabad, Sarkar, India of Aurangzeb, p. 3.

۳۹۳ الف] و بیست و هفتم از وقایع مستقرالخلافة اکبر آباد بعرض رسید که ذوالفقار خان که از بنگاله کوفت ناک آمده دران مستقرالخلافة مانده بود ، جهان گذران [را] بدرود نمود - خاطر انور از فوت آن بنده درست اخلاص ، متأثر گردید - وزیر بیگ مخاطب بارادت خان که از انتقال ارادت خان ولد اعظم خان بدان خطاب سر افراز شده بود ، از قدیم الایام بخدمت بادشاهزادگی نزد سلطان قیام داشت ، جبهه ساری آستان خلافت گشته بنا بر وقوع تقصیرات در محاربت آن والائزاد ، مغضوب و معاتب و معزول از منصب شد -

—:0:—

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۴۷۱ - ۴۸۰ -

آغاز سال سوم از سنین دولت والای عالمگیری

مطابق سنہ ہزار و ہفتاد ہجری

درین عنکام مبارک فرجام ، قدم ماہ فرخندہ صیام ، میمنت بخش ایام گشتہ ، سال سوم از سنین خلافت خدیو جهان ، بفرخی آغاز شدہ بود و دگر بارہ ابواب فوز و فلاح ، بر روی عالمیان باز گردید۔ اسباب جشن جلوس میمنت قرین ، ترتیب یافت ، و دولت خانہ مبارک خاص و عام و انجمن خاص غسلخانہ را بدستور سال گذشتہ ، آزرین دولت بستند۔ درین اوقات وزیر خان ، بصوبہ داری مستقرالخلافت از تغیر سیف خان ، و مکرم خان بفوجداری سرکار اودہ از تغیر فدائیکان و ایرج خان از کومکیان مالوہ بفوجداری بھیلہ مضاف صوبہ مذکور معین گشتند و الف خان کہ از کابل آمدہ بود و باقر خان کہ از فوجداری بھکر معزول شدہ [بود] ، باستلام عقبہ سپہر رتبہ فایز شدند و قاسم خان از الہ آباد و الہ وردیکان از متہرا رسیدہ دولت اندوز ملازمت اشرف گردیدند۔

بیست و چہارم این ماہ میمنت اثر کہ وقوع بزم جشن مسعود ، دران روز مسعود معہود بود ، در دولت خانہ مبارک دارالخلافت شاہجہان آباد ، محفل دلکشا و انجمن والا ترتیب یافتہ و بعد از یک پاس روز ، حضرت شاہشاہی با نثر و شان الہی دولت خانہ خاص و عام را از فیض قدم اشرف عزت بخش سپہر اعلی ساختہ ، چون مہر منیر مشرق از سریر گردون نظیر ، انوار سعادت بر جہانیان گسترند ، صدای نقارہ غلغلہ ، کوس شادی و طنطنہ شوکت جمشیدی و حشمت کیقبادی بمسامع ساکنان افلاک رسانیدند و آہنگ نعت و نوای تہنیت از خیل قدسیان بر زمین و از زمرہ انسان بچرخ برین رسید۔ نخل مراتب و مناعب از فیض بیار تربیت بادشاہی نشو و نما گرفت و نہال آمال و امالی بقطرہ فشانی سحاب مراحم خسروانی تازگی و سرسبزی پذیرفت :

دگر تازہ شد رسم عیش و سرور   جہان گشت لبریز ذوق و حضور
شنیدند از ہم زمین و زمان   ز نو مژدہ عشرت جاودان

۱۔ عالمگیر نامہ : ۴۸۱ 'موافق چہاردم خرداد' - ۲ - ۱۱ : 'جمشید گشت'۔

فلک دهر را باده کام داد طرب دست بیعت با پیام داد
 خدیو کرم پرور ساعتی چند دران محفل خلد مثال ، بر اورنگ حشمت و
 جلال جلوس سعادت فرموده و احیای مراسم بخشش نموده ، از آنجا بانجمن خاص
 غسلخانه شرف قدوم بخشیده ، ساعتی سریر آرا گردیدند و راقم صحیفه اقبال
 بخدمت خوش سعادت اندوز بود .

درین روز عالم افروز خبر از بنگاله رسید که شجاع از صدمه صولت جنود
 جلوس قاهره رخت ادبار بچیانگیرنگر کشیده بود ، از آنجا نیز مجال ثبات نیافته
 ششم ماه رمضان این سال ، [کم] اوائل (برگ ۳۹۲ ب) منه ثالث از جلوس
 هایونست ، بولایت رخنک آواره گردید و سر تا سر مملکت وسیع بنگاله ، از گرد
 شورش و فساد او پیراسته ، محیطه ضبط و تصرف اولیای دولت درآمد . معظم خان
 با عساکر ظفر نشان ، نهم ماه مذکور داخل جهانگیر نگر شد . از ورود این
 مؤده دولت افزا ، اولیای سلطنت را مسرت بر مسرت افزود و غبار فساد از
 مرآت حشمت زدوده و غبار عناد از کستان ابهت دروده گشت و چون مقرر
 شده بود که از بیست و چهارم اینها سعادت پرتو ، که جلوس ثانی بر اورنگ
 جهانبانی در آنروز واقع شده ، آغاز جشن کرده آنرا بعید فرخنده نظر متصل
 سازند . درین مدت عنایت بادشاه ابرکف دریا نوال ، شامل حال همگان
 گشته ، دور و نزدیک و خرد و بزرگ ، مکارم والا و مکارم سترگ کاسیاب شدند .
 بادشاهزاده های کامکار و عمده های حضور و صریجات باقسام عنایات
 و اضافها نوازش یافتند و بسیاری از بندهای منصبدار [را] ، بقدر تفاوت درجات
 و مناصب خلعت های فاخره گرانمایه مرحمت شد . درین ایام تربیت خان
 بصوبه داری سلطان از تغیر لشکر خان و او بصوبه داری تهته از تغیر قباد خان
 معین گشته ، بعنایت خلعت سر افراز شدند و روح الله خان ولد خلیل الله خان
 بخطاب خانی و باضافه پانصدی بمنصب هزار و پانصدی دو صد سوار سر افراز
 گردید و میر عباد خواهر زاده خلیفه سلطان که از ایران آمده ، بتسلیم سده
 خلانت ، چهره طالع بر افروخته بود ، بمرحمت خلعت و خنجر مرصع و شمشیر
 با ساز سیناکار و اسب با زین و ساز سطلا و انعام دو هزار روپیه و منصب هزاری
 دو صد سوار سرماییه کامروانی اندوخت و شمشیر خان ترین از کوسکیان
 صوبه دابل بحراست حصار آن دارالملک اقبال ، از تغیر سعید خان منصوب گشت

۱ - ما : 'بیستم' - ۲ - آ : 'و بر سر خان در آنجا بودند و مادیان گشته' - ۳ -
 پی : 'کامروانی' -

و رحمت خان بخدمت دیوانی بیوقات از تغیر مقیم خان ، و خان مذکور بدیوانی کشمیر از تغیر وعداندازخان و نظر بیگ چپاه داروغه^۱ تثار خاله بخطاب نوبت خانی ، نوازش یافتند و شیخ بهاءالدین ثانی از اولاد ایجاد قدوه اولیای عظام قطب ربانی شیخ بهاءالدین ملتانی^۲ قدس سره ، بعنایت خلعت و ماده فیل و العام یک هزار روپیه بهره اندوز عزت گشته بوطن مألوف مرخص شد و سی هزار روپیه بوساطت صدرالصدور بارباب استحقاق مرحمت گردید و خوشحال خان ، (را که) سر آمد نغمه سرایان پایه^۳ سریر خلافت معیر^۴ و در فن خود منفرد و بی نظیر است ، شاطنت خسروانه بزر سنجینه ، هفت هزار روپیه که هم سنگ او بر آمد باو عطا فرمودند و پنجهزار روپیه بسایر ارباب سرود عطا شد .

و درین روز عالم افروز بادشاهزاده های بخت بیدار ، نواینان رفیع مقدار پیشکشهای شایسته گذرانیدند^۵ و همچنین [از] امرای صوبیات در خور حال پیشکشها پایه^۶ سریر گردون نظیر رسید و خوانوهای زر و سیم ، تثار از جانب ملکه^۷ تقدس (برگ ۳۹۳ الف) نقاب روشن آرا بیگم و دره فاخره سلطنت زیب النساء بیگم و دیگر ثمرات ریاض عظمت و مقدسات مشکوی ابیت ، از نظر اکسر اثر زیور قبول یافت و در هدین اوقات عنایت بادشاه دریانوال بمناسبت برشگال ، بادشاهزاده های بلند اقبال و نواینان والا مراتب را فراخور^۸ حال بعطای خلاع بارابی شرف افتخار بخشید و شب شنبه ، ماه نو چون زهره جبینان غرفه نشین از منظر زمردین سپهر گوشه^۹ ابروی التفات بمنظران^{۱۰} عید امید نمود . غریوکوس شادیانه پرده کشای گوش زمانه گشت . شاه عزم توجه بمصلی فرمود ، و نماز عید را بجاعت گزارده ، بعد از معاودت ، ساعتی در محفل سعادت اساس عام و خاص بر اورنگ کامرانی و کام بخشی نشسته خورشید سان پرتو مرحمت و احسان بر ساخت احوال جهانیان گسترده و بعد از عید تا دو روز مراسم جشن و سور و قواعد عیش و سرور مشتید بود .

۱ - ۵۷۸ - ۵۶۶۱/۱۱۸۲ع - ۱۲۶۲م - نیز رک به اردو دائرة المعارف اسلامیہ
۵ : ۹۴ - ۹۶ -

2 - Place of destination, Steingass.

۳ - برای تفصیل این پیشکشها وغیر آن رک به عالمگیر نامه : ۴۸۵ - ۴۹۰ -
۴ - ما : 'درخور' - ۵ - آ : 'قصر درپیش قلعه افتاد و در هنگام برآن شورش' -

اکنون سر رشته وقایع حضور قدسی سرور را اینجا گذاشته بنگارش مجملی از سوانح ممالک شرقی و ترددات افواج قاهره که پشاملیقی شاهزاده مجد سلطان و عمده الملک معظم خان در ربیع الثانی نخستین سال جلوس هایون، از آله آباد بتعاقب شجاع معین شده بودند، می پردازد و چون از هنگام رسیدن شجاع به بنارس آغاز سخن کرده تا برآمدن او از بنگاله، بجانب رخنگ که قریب شانزده ماه بود، جا بجا حقایق را بطریق اجمال مذکور نموده، بر سبیل اختصار کیفیات محاربات لشکر منصور با او گزارش میدهد. پوشیده نماند که شجاع اول مرتبه در بهادرپور عزم مصمم کرده برسیدن عساکر ظفرمآثر دو منزلی از چناده، از آنجا هم بلام فرار بسمت پتنه شتافت و در پتنه صبیبه ذوالفقار خان قرمانلو را که برسم گوشه نشینی آنجا میبود، بعنف و تکلیف تمام برای زین الدین مهین خلف خویش حطبه نموده بقید ازدواج در آورده، از آنجا روانه پیش گشته، ششم جهادی الاخر مونگیر که عبارات عالی در آنجا بنا نموده، داخل شده باستحکام دیوار آن، که یکسر او بکوه و سر دیگر بدریای گنگ پیوسته است، پرداخت. چون بادشاهزاده مجد سلطان و معظم خان اراده تسخیر مونگیر و محاصره آن عبت دانسته، قصد در آمدن از عقب آن، براه کوهستان، بدالات راجه بهروز زمیندار گورکھپور نموده از راه دامن کوه گورکھپور مذکور که بیشه و جنگل است، روانه شدند. شجاع بعد از اطلاع بر این معنی از مونگیر روانه پیش شده در موضع رنگاماتی که از مونگیر سی و سه گروه و تا اکبرنگر قریب پانزده گروه است و آن نیز بوضع مونگیر واقع شده، که یک طرفش کوه و طرف دیگر دریای گنگ است قرار استقامت داد و دیواری مابین کوه و دریا کشیده بآلات جنگ از توپ و تنگ مستحکم گردانید. بالجمله (برگ ۳۹۳ ب) معظم خان بمونگیر آمده و

۱ - مؤلف واقعات عالمگیری : ۹۲ - ۱۰۷ راجع به محاربات بین عساکر شاهی و شجاع مشروحاً نوشته است ولی طرز وی در تحریر وقایع از عالمگیر نامه و مرآة العالم تفاوتی دارد - ۲ - پی : 'کورله پور' عالمگیر نامه : ۴۹۴ 'کثیر پور'

3 - Ranga Mati: Ancient town in the Berhampore subdivision of Murshidabad district, Bengal, situated in 24° 1' N. and 81° 11' E., on the right bank of the Bhagirathi, 6 miles south of Berhampore. Imperial Gazetteer, vol. xxi, p. 212.

۴ - پی : 'بموضع' -

بندوبست آنجا نموده ، مجد حسن ملدوز را بجراسات قلعه معین ساخته ، معاودت نموده بیادشاهزاده مجد سلطان که بانظار خان مذکور در راه اقامت داشتند ، بیوست و عساکر فیروزی بدستور پیش ، براه پیشما و کوه متوجه شده برهنمونی خواجه کمال افغان ، زمیندار بیربھوم ، بپہان عنوان کہ از مونگیر عبور کرده بودند ، موضع رنگماتی را ہم طرف چپ گذاشتند ، از بیربھوم گذشتند کہ از عقب شجاع برآمده کار بر او تنگ سازند ۔ او پس از آگهی بر گذشتن عساکر جهانکشا از بیربھوم ، تاب ثبات نیآورده از رنگماتی روانہ اکبر نگر شد و اوایل ماہ رجب بآنجا رسید و اواسط این ماہ بمزم گذشتن دریای گنگ ، از اکبرنگر برآمده دوسہ کرویھی گذر دوگچی ، کہ دوازده کروزہ از اکبر نگر بسمت مخصوص آبادہ ست ، نزول کرده بقصر آنکہ اواخر شب از دریا بگذرد ، بکنار دریا رفت ۔ چون شب باد عظیم میوزید و دریا بتلاطم آمدہ جریان سفاین را مانع گردید ، از کنار آب بر گشته بدایرہ خود آمد کہ صبح از آب بگذرد و درین وقت عساکر منصور ، بموضع بلکہتہ کہ تا جای نزول او قریب پانزده کروزہ بود ، رسیدہ مقام داشت ۔

در خلال این ایام قضیہ نفاق راجیوتان ضلالت کیش رویداد ۔ شرحش اینکہ چون اخبار غیر واقع از جنگ اجمیر بآنها رسید ، بمقتضای واقعہ طلبی ، بعد از روانہ شدن لشکر فیروزی اثر از مونگیر ، کنور راسنگہ ولد راجہ جیسنگہ و راؤ بہاؤ سنگہ ہادا ، با اکثر آن فرقدہ ضلال ، مثل امر سنگہ چندراوت و گردہرداس کور و چتر بہوج چوہان و شیر سنگہ روتلہ و پردومن کور ، از بیداشی و بی تحقیقی حال و ملاحظہ سوء مآں ، بعزم نخستف از ہمراہی افواج اقبال ترک کورنش و ملازمت بادشاهزادہ مجد سلطان نمودہ جدا فرود آمدند و کیفیت

۱ - آ : 'پتہ' - ۲ - مآ : 'ہربھوم' - ۳ - مآ : 'بکاماتی' ۔

۴ - Murshidabad town, headquarters of the Lal Bagh subdivision of Murshidabad district, Bengal, situated in 24° 12' N. and 88° 17' E. on the left bank of Bhagirathi. The town which possesses great historical interest was formerly known as Makhsusabad and is stated by Tieffentheler to have been founded by the Emperor Akbar. Imperial Gazetteer, vol. xviii, p. 53.

۵ - بی : 'تلکہتہ' - ۶ - مآ : 'در این ایام' - ۷ - آ : 'سرنسنگہ روخلہ' - ۸ - مآ : 'بندہیلہ' - ۹ - بی : 'پردومن از' ۔

جنگ اجمیر را بعنوانی نا سزاوار که نصیب اعدای این دولت پایدار باد ، شهرت داده برهمزن جمعیت دلیهای مست عقیدتان گردیدند . تا آنکه شانزدهم رجب ، که جنود قاهره دو سه منزل از بیربھوم^۱ گذشته بود ، اتفاق نموده رو از ہمراہی جیش منصور تافتند و بھیت مجموعی براہ معاودت شتافتند . بادشاہزادہ و معظم خان ، بمقتضای مصلحت ، متعرض احوال آنها نگشتہ و اصلاً ازین حرکت یورش انگیز آن جہالت منشان متزلزل نشدہ ، با اعتضاد^۲ جنود عون الہی ، روانہ^۳ مقصد گردیدند . القصہ چون شجاع عازم عبور دریای گنگ شد ، الہ وردیخان بمقتضای دور اندیشی ، قصد جدائی ازو کردہ در حینی کہ او از کنار دریای گنگ بخیمہ گاہ خود آمدہ بود ، خان مذکور انتہاز فرصت نمودہ ، بشہر اکبر نگر مراجعت کرد و بسیاری از مردم شجاع کہ از بہبود حالش اسید بر گرفتہ بودند با او متفق و ہمدامتان شدند . شجاع بعد از اطلاع بر معاودت خان مذکور ، تدبیری اندیشید و خبرهای غیر واقع شہرت دادہ بسمت اکبر نگر برگشت و آنروز [برگ ۸۴ الف] نخست میرزا بیگ نام ، یکی از نوکران عمدہ خود را در راہ بر سر الہ وردیخان تعیین نمود و پس از ان ہر یک از سرداران [کہ] بنظرش می آمد پی در پی میفرستاد . چنانچہ مردمش^۴ دور منزل خان مذکور اجتمع نمودہ مترصد اشارہ بودند کہ بر خانہ^۵ او یورش نمایند و سراج الدین جابری دیوان خود را فرستادہ بود کہ خان مذکور را بلطایف وعد و وعید و استہالت ، از ارادہ مخالفت و مفارقت باز داشتہ بہر عنوان کہ باشد ، پیش او بیارد . چون خان مذکور صورت حال بر این منوال دید و از برگشتن شجاع بشہر و اشتہار اکاذیب باطلہ ، کہ او شہرت دادہ بود ، جمعی کہ با او متفق بودند ، ارکان ثبات و ہمت^۶ شان بستگی گرائیدہ بود ، بحکم ضرورت تن بآمدن نزد آن نکوہیدہ کردار داد و بر عہد و قول نااستوار او دل نہادہ با سیف اللہ پسر خرد خود برفاقت سراج الدین از شہر بر آمد . درین حالت سپاہ و مردم شجاع ہجوم آورده او را در میان گرفتند ، و برسم گناہکاران ، دست ہا بر پشت بستہ در بیرون اکبر نگر کہ شجاع آنجا رسیدہ در باغ خود فرود آمدہ بود ، پیش او بردند . آن تیر رای^۷ او را با پسرش بر فیلی نشانیدہ ہمراہ بشہر آورد و در منزل خویش نزول نمودہ بتحریریک مفسدان^۸ کوتہ نظر چشم از عتاب یوم الحساب پوشیدہ او را با

۱ - پی : 'پورانبون' - ۲ - مآ : 'باعتماد خان' - ۳ - پی : 'اگر مردمش' - ۴ - پی : 'ہمنشینان' - ۵ - آ : 'شجاع او را' - ۶ - پی : 'پورانبون' - ۷ - مآ : 'باعتماد خان' - ۸ - پی : 'اگر مردمش' - ۹ - پی : 'ہمنشینان' - ۱۰ - آ : 'شجاع او را' -

سیف الله دران مقام به تیغ کین و انتقام از هم گذرانیده و دست تطاول باخذ و نهبِ اموال او کشوده تمامی را متصرف شد و بنا بر مصلحت سه روز دیگر در اکبرنگر بسر برده بیست و یکم رجب، دگر باره از شهر بر آمده و در دوکاجی از آب گذشته در سر زمین باقر پور که محاذی آنست، طرح اقامت انداخت و مجموع نواره بنگاله را که مدار جنگ در آنولایت بر آنست، بحیطه ضبط و تصرف خود در آورد و از باقرپور تا مقابل سوتی جا جا مورچالها ساخته بنواره و توپخانه و سرداران [و] مردم کاری استنکام داد و بادشاهزاده محمد سلطان و معظم خان با جنود گیوان ستان، سلخ رجب باکبرنگر رسیده در دوکاجی نزول نمودند و چون مابین موضع مذکور و باقرپور، در میان دریا سراسر زمینی مرتفع بود، شجاع خواست که آنزمین گرفته برخی از توپخانه با جمعی از سپاه بر فرز آن بر آرد و از آنجا بآسانی، توپ و تفنگ بر افواج قاهره اندازد. باین اندیشه شبانگاه جوقی از مردم [خود] با توپ چند بکشتیها در آورده بآنجا فرستاد و آنها در حجاب ظلمت شب بر آن سر زمین بر آمده شروع در بستن مورچالها و ساختن دندمدها نمودند. معظم خان همت بر انتزاع آن سر زمین گماشت. چون روز شد بسعی و کوشش بسیار، چند کشتی سر انجام کرده وقت شام بکنار دریا رفته جمعی از بهادران جلالت آیین، بران کشتیها نشانیده بسوی آن سر زمین روان نمود و آنها فرود آسا، کشتیها را باز پس فرستادند، و برخی دیگر در سفاین نشستند رفتند. همچنین تا اواخر شب قریب دو هزار کس از تاینیان او و چندی از بندهای عمده (برگ ۳۹۴ ب) بادشاهی، مثل ذوالفقار خان و فتح جنگ خان و رشید خان انصاری و لودی خان و راجه مچانسنگه بندیله و تاج نیازی، هر یک با تاینیان خویش و دو بیست پیلدار^۱ و پاره توپخانه، از آب گذشتند. و چون صبح دمید مخالفان از عبور لشکر منصور آگهی یافته توپها را بر سفاین انداختند. گریزان شدند و مجاهدان فیروزی لوا بجای آنها آمده دران سر زمین علم نصرت بر افراختند، و طرح مورچال انداختند.

روز دیگر اعدا با جمعیت تمام با گل نواره، بر سر آن زمین آمده از کشتیها جنگ توپ و تفنگ سر کرده، بر روی آب آتش کار زار بر افروختند، و زهردی عظیم روی نمود. چندی از بندهای بادشاهی و تاینیان معظم خان رتبه جانفشانی یافتند. و برخی از متهوران را سفینه حیات بگرداب فنا افتاد. و همچنین روز

۱ - آ : 'و کمر همت بر میان بسته شرط خدمتگاری بود' - ۲ - پی : 'پیلدار' -

دیگر قتال و جدال بوقوع انجامید و اعدای بد سگال از گرفتن آن سر زمین طمع بریده و دست آویزش کشیدند و همگی همت بر استحکام مورچالها، مصروف ساختند. هواره نواره بر روی دریا سیر می نمود و شب و روز از طرفین بتوپ و تفنگ هنگام آکوشش و جنگ گرم بود. چون در سمت دوکچی [و] اکبر نگر دریا عرض عریض داشت و شجاع با اکثر لشکر و توپخانه در برابر نشسته بود معظم خان بصوابدید رای تدبیر پیرای خود با شش هفت هزار سوار از بادشاهزاده جدا شده بدطرف سوتی ک. قریب چهارده گروه از اکبرانگر بسمت جهانگیرنگر واقعست، رفت. آنجا بتدبیر عبور از دریا پرداخت. و عساکر ظفر مآثر را، از دوکچی تا سوتی جا بجا در کنار آب نشانند که مورچالها ساخته در کمین انتهاز فرصت باشند و بادشاهزاده بحد سلطان با ذوالنقار خان و اسلام خان و جمعی دیگر از امراء و سایر افواج نصرت پیرا، در دوکچی قرار اقامت داده، روبروی شجاع نشستند و آن باطل اندیش نورالحسن را که از عمده های او بود، با فرجی و برخی توپخانه فرستاد که در برابر سوتی نشسته، بمراتب مدافعت معتمد خان پردازد و اسفندیار بمعموری را با جمعی، بدوژانپور که علی قلی خان از جیوش قاهره محاذی آن بود نشسته تعیین نمود که آنجا مورچال بسته مانع عبور لشکر گردون شکوه گردد و زین الدین پسر بزرگ خرد را با تمامی پردگیان و زواید اموال بتانده فرستاد. بالجملة معظم خان بعد از استقرار در سوتی قریب صد کشتی سامان نموده شب و روز در کمین فرصت بود و مخالفان آنطرف دمدمهها بسته دشت توپ کلان بر فراز آنها نصب کردند و پیوسته بلشکر منصور می انداختند و اکثر اوقات آسیب آن به لشکریان و اردو^۱ و دواب لشکر منصور می

در خلال این ایام معظم خان خواست که دستبردی مقهوران نماید، بنا بر آن ده کشتی مشحون بآلات توپخانه و مردم کاری شبی روانه نمود و دیدبانان کشتیهای غمگ آگاه شده بمدافعت پیش آمدند و این فریق کاری [نه] ساخته از میان دریا برگشتند. روز دیگر آن خان عقیدت پرور، دگر باره بیست کس [برگ ۳۹۵ الف] از بنده های بادشاهی و جمعی از غلامان خود را برده در کشتی نشانیده در گرمگاه روزی که هوا در نهایت حرارت بود و اعدای غافل بودند، آنها را فرستاد، شاید فرصت یافته دست بردی نمایند. آن کار طلبان چالاک

۱ - آ : میان بکار بسته و به همراه فوج کثیر در برابر دشمن بایستاده با هزار سوار.
 ۲ - آ : عساکر منصور گردد. - ۳ - سا : اعل اردو.

بسبب سری باد از آب گذشته بر سر توپخانه^۱ غنیمت که در مورچالهای کنار دریا بود ، رسیدند و بدلیری و تیز دستی شش توپ برداشته بکشتیهای خود آوردند و دو توپ کلان که قابل نقل و تحویل نبود آتشگاه آنها را بیخ زده باطل گردانیدند و سالمآ و غانمآ معاودت کرده به نیرنگی اقبال بی زوال خدیو جهان شاهنشاه دوران و مالک مملکت خسروان ، این قسم جرأتی نمایان از آنها بظهور آمد ، اعادی از وقوع این مقدمه انگشت حیرت بدندان تعجب گزیدند و از سطوت و صوات مبارزان بهرام انتقام حساب تمام برگرفتند .

چون شجاع بر این آگهی یافت سید عالم را که رکن اعظم لشکر او بود ، با فوجی تازه بجای نورالحسن تعیین نمود و پس از وقوع این قضیه^۲ شگرف ، بعد از چند روزا معظم خان بنده های بادشاهی را طلبیده شب دو شنبه نوزدهم شعبان از نخستین سال جاوس هایون ، خود بکنار دریا رفته زمره^۳ از دلاوران جیش مسعود را که مرداران و مردم نامی دران میان بودند ، در کشتیها نشانیده و جمعی را بسعی و اهتمام تا آخر آتشب عنناد و سه کشتی مشحون به مردان کار و آلات پیکار ساخته نزدیک صبح بآن طرف آب روانه نمود و چون درین وقت اعادی غافل نبودند بلکه از عزمیت این حرکت پیشتر آگهی داشتند و آماده^۴ مدافعت شده شب و روز لوازم حزم و پاسداری ، مراسم تیغ^۵ و هوشیاری بکار میبردند . سید عالم که سرگروه مخالف بود ، مستعد مقاومت و مصادمت^۶ گشته با لشکری شایسته و چند فیل مست جنگی دور از مورچالها عقب دمدنها ، در کمین فرصت شد ، و کشتیهای مذکور نزدیک بکنار رسیده ، دو سه کشتی که از همه پیش بود ، اهتمام خان و گروهی دیگر دران بودند . خان مذکور و معدودی از مبارزان منصور بچستی و چالای فرود آمده بر مورچال اعداء حمله آور گشتند و مردمی که در مورچال بودند گریختند و بهادران نصرت لوا علمنای خود را بر بالای مورچال زدند . درین حال سید عالم از کمین گاه^۷ بر آمده برین گروه حمله کرد . مبارزان جلادت آیین باوجود قلت عدد ، دست جرأت بانداختن تیر و تفنگ کشوده مخالفان را بر گردانیدند . لیکن مردمی که هنوز در کشتی ها بودند ، توفیق اعانت نیافتند و بر گشتند و از مجموع نواره^۸ بادشاهی سوای آن شش کشتی که برخی از مردم آنها فرود آمده داخل

۱ - بی : 'به پنجرور' - ۲ - بی : 'ننقیظ' - ۳ - بی : 'مطاواعت' - ۴ - بی : 'مورچال کمینگاه' -

مورچالها شده بودند و پاره هنوز در کشتی بودند ، دران کنار نماند و معاندان با دو فیل مست بر سر این کشتیها هجوم آوردند و درین اثنا از نواره مخالف چند کوسه^۱ جنگی از اطراف این کشتیها رسیده ، بر روی آب نایره^۲ آتش بیکر افروخته شد و حربی صعب روی نمود . زبردست خان برادر فتح جنگ^۳ خان که با رفقای^۴ خود در یکی از ان کشتیها بود ، (برگ ۳۹۵ ب) جنگ کنان از میان گوشهای مخدولان برآمد و یک زخم تنگ^۵ و دو زخم تیر برداشت و بسیاری^۶ از فریق را قتل و جریح ساخت و شهباز و شریف برادران فتح جنگ خان و رستم و رسول برادر زاده های خان مذکور و جمعی دیگر از اقربا و تایینان او که در کشتی بودند ، برخی فرود آمده ، بمدافع^۷ اعداء پرداختند و ما بقی در صدد فرود آمدن بودند .

درین اثنا فیل غنیم بآب درآمده بر سر کشتی رسید و شهباز را بصدقه^۸ دندان از هم گذرانید و رستم و رسول با جمعی دیگر جنگ کنان برتبه^۹ والای شهادت فایز گشتند و آتی چند که مجروح گشته از تلاش باز مانده بودند ، بحسب تقدیر دستگیر شدند . حاصل که دران موقف قیامت اثر موج خیز حادثه و خطر ، کشتی حیات بسیاری بگرداب اجل فرو شد . بعد از وقوع این کارزار مخالفان با اهتمام خان و گروهی دیگر که بمورچال در آمده بودند ، رو آوردند . خان مد دور و برخی دیگر شهادت یافتند و جمعی دیگر را اعادی هجوم آورده دستگیر ساختند . بعد ازین بچند روز موسم برشکال رسید . طرفین بساط محاربه در نوردیده بسر انجام اسباب گذرانیدن برشکال پرداختند .

—:O:—

۱ - بی : 'فتح خان' - ۲ - آ : 'خویش برآمد و جمیع جوان مردان جنگ دیده و آرموه اند' - ۳ - سآ : 'گولی' - ۴ - آ : بدین فریق' - ۵ - مؤلف مرآة العالم برگ ۳۹۳ الف - ۳۹۵ الف همه شرح شجاع را بعضی جا ملخصا از عالمگیر نامه گرفته است و در بعضی موارد از عالمگیر نامه نقل کرده است - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۴۹۱ - ۵۰۹ .

ملحق شدن بادشاهزاده با شاه شجاع

چون درین مدت شجاع از روی عذر و مکیدت با رسال رسلی و رسالی ، اغوای بادشاهزاده محمد سلطان مینمود و حرف تزویج صبیح خود بآن والا نژاد در میان آورده بود و نیز بعضی مفسدان میان ایشان و معظم خان ، بغازی غبار نقاز انگیزته بودند ، بنا بر آن ، آن عالی تبار شب بیست و هفتم ماه رمضان ، دوم سال از جلوس هایون ، با امیر قلی داروغه^۱ توپ خانه و قاسم علی میر توزک خویش که محرم این راز بودند و دوسه کس دیگر از خدمتگاران بر کشتی نشسته از آب گذشتند . شاه شجاع بعد از اطلاع برین مقدمه ، انبساط و استبشار عظیم نمود و بلند اختر پسر کهتر خویش را با جان بیگ که سرخیل عمده های او بود ، با استقبال فرستاده قریب ایشان را باعزاز و احترام تلقی کرد و این معنی را سرسینه^۲ رونق کار و بویود حال خویش [دانست] و ازین مانجه کمال فتور و اختلال بجنود اقبال راه یافت .

معظم خان همان شب از منوح این قضیه گه شده بحسن همت عنان ثبات و سکون از کف نداده فردای آن بقصد جبر[ان] این حادثه ، جریده^۳ خود را از سوتی بدوگچی رسانید و لشکر نصرت اثر را ضبط و نسق کرده بتدبیر تدارک این قضیه^۴ ناملازم برداخت . خود در معصومه^۵ بازار قرار گذرانیدن^۶ ایام برشگال داد و بصوابدید او ذوالفقار خان و اسلام خان و دیگر امراء در اکبر نگر ماندند و داؤد خان صوبه دار بهار بموجب فرمان واجب الاذعان ، شیخ محمد حیات برادرزاده خود را با جمعی به نیابت خود در پهنه گذاشته و خود با رشید خان و میرزا خان و هادی داد خان و سایر کومکیان صوبه بهار ، غره رمضان المبارک ، از گنگ گذشت . تا (۳۹۶ الف) چنانچه معظم خان با عساکر گردون توان^۷ از سمت مخصوص آباد و اکبر نگر در استیصال شجاع میکوشید و از آنطرف بر سر تانده که

۱ . صاحب عالمگیر نامه ' ۵۰۹ - ۵۱۰ تمهید طولانی نوشته است . ۲ - سواران که برای جنگ دشمن جدا کرده شوند (انند راج) . ۳ - عالمگیر نامه : ۵۱۲ 'معصومه بازار سرزینی مرتفع و از اکبر نگر بمسافت سی کرده واقع است' . ۴ - آ : 'رسیدن دم برسات داد' . ۵ - پی : 'توانان' .

بنگاه آن فتنه انگیز بود برود و از هر دو سو کار بر او تنگ سازند و داؤد خان بعلت طغیان آبنا و ممانعت جمعی از مردم غنیم، در مدت مدیده برابر بهاگل پور رسید و درین مدت اکثر اوقات میان مبارزان جیش منصور و اعادی جنگها روی نمود و همه جا غایبها اولیای دولت را بود - از آنجا که در موسم برشگال همه زمینهای آن ملک بیزیر آب درمی آید و بحال تردد آدم و اسپ نمی ماند و آذوقه از راه دریا بلشکری که در اکبر نگر بود نمیرسید و تمام نواره را غنیم در تصرف داشت و راجه هر چند زمیندار منجوه که با اعداء متفق بود، در طرف کوهستان راه بر مترددین^۲ بیچاره را میزد، از آن راه غله نیز نمی رسید، بنا بر این عسرت تمام در اردوی اکبر نگر رویداد و اختلال^۳ عظیم بحال لشکریان راه یافت و اکثر مراکب و دواب تلف شد و نیز جمعی از جنود قاهره در سرزمینی که آب نمیگرفت رخت اقامت گسترده منتظر انصرام ایام برسات بودند - چون شجاع برین آگینی یافت بداعیه^۴ گرفتن اکبر نگر، سراج الدین جابری را با امیر علاء الدوله دیوان و محمد زمان میر سامان خود در تانده بمحافظت بنگاه اهل حرم گذاشته، بامتنظاری نواره، نهم ذیحجه باین کنار آمد و در موضع پتوره، بیست^۵ گروهی اکبر نگر، بر ساحل دریا نزول نمود و چون میخواست که صبیحه^۶ خود را بچاند^۷ نواح بادشاهزاده محمد سلطان در آرد تا ایشان دلنهاد همراهی او شوند و تهید^۸ اسباب این طوی کرده بود، ازین جا ایشانرا بنانده فرستاده که کتبخدا شوند و بعد از وقوع طوی مراجعت نمایند و سیزدهم^۹ ماه مذکور، از پتوره با اکبر نگر آمد و ذوالفقار خان دران اوقات کوفت ناک بود، خود سوار نتوانست شد - اسلامخان و فدائیخان با سایر عساکر بجانب مخالفان روانه شدند^{۱۰} - قبل از رسیدن این گروه راجه اندرمن که در منازل و عمارات شجاع نزول داشت، با همراهان خود در مقام مدافعه درآمده حتی المقدور کوشش نمود - لیکن از قلت جمعیت تاب مقاوت نیاورد - اسلامخان و فدائیخان و سایر عمده ها و سرداران لشکر، بنا بر اغراض نفسانی با یکدیگر خلاف ورزیده توفیق مجاهده نیافتند و بهمان

- ۱ - سآ : 'بر شرارت درمی آید' - ۲ - عالمگیر نامه : ۵۱۶ 'در طرف کوهستان منجوه راه بر مترددین شورانیده بنچاره را میزد' - ۳ - پی : 'و اختلال' - ۴ - آ : 'هشت' - ۵ - برای تفصیل وقایع گذشته رک به عالمگیر نامه : ۵۱۲ - ۵۱۷ - ۶ - آ : 'و چند روز در آنجا ماند و در ایام برسات از آن مکان روانه شدند' -

مرزمین که محل اقامت بود، بر گشت، آنجا نیز از عدم اتفاق استقلال نورزیدند^۱ - ذوالفقار خان چون حال برتن منوال دید ناچار با مجموع عساکر قاهره در اواخر شب کوچ کرده براه دامن کوه منجوه بجانب معصومه بازار روانه شد و بمعظم خان ملحق گشت و بعضی از بنده های سست عقیدت روگردان شده بجنود مخالف پیوستند و اکثر لوآران بادشاهزاده محمد سلطان از سپاه و خدمت بآنطرف رفتند و بعضی کارخانجات و فیلان و اسپان شاهزاده بتصرف ایشان آمدند - مخالفان را از وقوع این قضیه جرأتی نماند بهم رسید - بی مانع^۲ ایام برشکال (برگ ۳۹۶ ب) در اکبرنگر بسر بردند - چون موسم باران منقضی شد و طغیان آب ها فرونشست و بادشاهزاده محمد سلطان^۳ از تانده با جنود مخالف که در آنطرف آب بود باکبرنگر آمدند، شجاع دگر باره عزم صف آرای مصمم کرده با بادشاهزاده محمد سلطان و بلند اختر پسر کهنتر خویش و قریب هشت هزار سوار باهنگ پیکار روانه شد و میر مرتضی بخشی خود را بحراست اکبرنگر گذاشت - معظم خان بعد از استماع خبر نهضت غنیم از معصومه بازار روان شد و نزدیک بموضع بلکته در عقب ناله^۴ عدیق قرار اقامت داده دو جسر بناصله^۵ نیم کروه از هم بران ناله بست و در آنطرف جسرغا مورچال بسته با ادوات توپخانه استحکم داد و شجاع این مسافت را که همگی بیست و چهار کروه بود، قریب بدو ماه طی کرد - غره^۶ ربیع الثانی در سال دوم جلوس هاپون، در حدود بلکته در برابر افواج بحر امواج نزول نمود - چون ناله در میان حائل بود نخست بتوپ و بان و تفنگ جنگ سر شده، تا هشت روز باین عنوان از طرفین جنگامه^۷ نبرد گرم بود - چون معاندان دیدند که جبری رو بروی لشکر فیروزی مآثره^۸ بمحافظت افواج موج و پیاده^۹ و سوار و توپخانه^{۱۰} مستحکم است و در سمت جسر بالا جمعیت لشکر ظفر لوا کم است، روز نهم از مقابل^{۱۱} لشکر جیش اقبال کوچ کرده بسمت جسر مذکور روان شدند - یکه تاز خان^{۱۲} با همراهان خود، بتقدیم همت و جلادت بقصد مدافعت بمورچال اینطرف آب آمد و معظم خان بعد از وقوف بر این معنی ذوالفقار خان را با همراهان او [و]

- ۱ - آ : 'استقبال' - ۲ - پی : 'پیمانہ' - ۳ - مآ : 'بلند اختر پسر کهنتر خویش' -
 ۴ - مآ : 'بیست' پی : 'شصت' - ۵ - پی : 'اثر' - ۶ - موج و پیاده و
 سوار' در نسخه پی نوشته له شد - ۷ - آ : 'در آن مکان چند روز در آنجا
 هم در مقابل' - ۸ - آ : ما را در آن دیار بیا آن' -

دو فرقه^۱ آغران و روز بهانیان ، بمدد یکه تاز خان فرستاد و جنگ سخت در پیوست - یکه تاز خان با دو برادر حقیقی نقد جان نثار کرد و مجد صادق اردو باری ، نیز دران دار و گیر بسر بازی رتبه^۲ سر فرازی اندوخته و چندی دیگر از جوانان دلاور سر بپیچ نیک نامی فرو برده ، جمعی کثیر چهره^۳ شجاعت بزیور زخم آراستند و از نامداران لشکر مخالف ، مقصود بیگ مخاطب بقدر انداز خان و سررست افغان هدف ناوک قضا گشتند و بسیاری در آن حرب ادبار کشته و زخمدار گشتند و همراهان یکه تاز خان که جمعی قلیل بودند از آب گذشته بدو الفقار خان که در آنطرف جسر بود ، ملحق شدند -

آن خان عقیدت نشان از آن روی آب بتوپ و تفنگ نایره^۴ قتال افروخت و کوششهای مردانه بظهور رسانید^۵ و چند کشتی را از آن سر جسر بحدت^۶ رای صایب ، آتش زده سوخت - مخالفان پس از سعی بیشمار دست از جنگ کشیده کاری نتوانستند ساخت و معظم خان در همین روز از آب ناله گذشته تسویه^۷ افواج قاعره نمود و خود در^۸ قول قرار گرفت و اسلام خان را با سید مظفر خان و دلاور خان و نیکنام خان و جمعی دیگر در سیمنه و فدائیکان را با راجه سجانسنک^۹ و گروهی از مردان کار در میسره جای داد و فتح جنگ خان را با لودی خان و فریقی از افغانان را که همگی دو هزار سوار بودند ، بهراولی مقرر کرد و اخلاص خان خویشگی را با فوجی از مجاهدان طرح نمود و تکیه بر اقبال نصرت پیوند کیتی خدیو کرده بتوزکی لائق (برگ ۳۹۷ الف) در عقب افواج مخالف سه^{۱۰} سردار تیره داشت و بادشاهزاده مجد سلطان بآن مایه^{۱۱} جرأت و دلاوری و مهارت در فنون سرداری^{۱۲} و سپاه گری که در عرض مدتهای مدید از برکات خدمت و میامن ارشاد حضرت شاهنشاهی اندوخته بود ، مقدمه الجیش بوده روان گردید - چون بکنار دریای بهاگیری در جائیکه بنام^{۱۳} بلکهته نه پیوسته و پایاب است رسید - و چنداول^{۱۴} غنیم که سردار آن اسفندیار معموری بود ، از آن طرف آب نمودار شده باشاره^{۱۵} خان سپهدار از توپخانه^{۱۶} بادشاهی

۱ - پی : 'افروختند' - ۲ - پی : 'رسانیدند' - ۳ - پی : 'که' - ۴ - 'رفعت و سرافرازی' - ۵ - آ : 'در زمره صاحبذلان متوجه بود و از آنجا بآن بزرگان و بخانه بر بادشاهی دست بانداختن بآن محارب و در دنبال او در نهیال برافروختند' -

دست بالداختن بان و کجنال^۱ و شترنال^۲ کشوده نیران قتال بر افروختند و قشونی از افغانان که در فوج هراول بودند و برخی از تاینان معظم خان و گروهی دیگر از مبارزان نصرت مند از آب گذشته باعداء در آویختند و بیک حمله^۳ افواج قاهره پای ثبات دشمنان از جای رفت و بسیاری از اعادی به تیغ آتش بار مجاهدان ظفر شعار گریبان بچنگ اجل دادند و زخمهای کاری با شندیدار معموری رسیده در معرکه افتاد - نورالحسن که از عمدههای مخالف بود ، چهار زخم برداشت، عنان بوادی قرار تافت و گرد هر راتهور که او نیز از نوکران^۴ عمده شجاع برد و با راجه جسونتسنگیه خویشی داشت ، دران پیکار بدارلبوار شتافت و بقیه السیف بتگ پا جان بدر بردند - شجاع چون از بر آمدن معظم خان بر اینطرف ناله اطلاع یافت ، ابن حسین داروغه^۵ توپخانه خود را با فوجی در برابر ذوالفقار خان بر سر جسر گذاشته ، از آنجا بقصد مقابله معظم خان بر گشت و بعد از انقضای سه پاس روز ، رو بروی جنود اقبال شده صف آرای حرب و قتال گردید - بتوپ و تفنگ و بان نیران جدال زبانه زده ، برق فتنه درخشیدن گرفت و رعد بلا نوای فنا ساز کرد و بنا بر خود سری و سخن نشنوی امراء کار بسلاح کوتاه نرسید و آنروز از طرفین هنگامه^۶ جنگ بالداختن توپ و تفنگ گذشت - وقت شام هر دو لشکر دست از محاربه کشیدند^۷ - جنود مخالف آنطرف دریای بهاگیری^۸ نزول کرد - معظم خان از ناله^۹ بلکه^{۱۰} عبور کرده بنیمه گه خود آمد و چون معظم خان بداد^{۱۱} خان نوشته بود که شجاع با اکثر جنود ادبار درینطرف مشغول محاربه است ، او از جائیکه اقامت دارد ، پیش رفته قصد تانده نماید و یقین میدانست که قدم شجاع

1 - A small cannon carried on an elephant. Steingass.

۲ - پی : 'شترال' -

۳ - A gun carried and fired from camel's back, Steingass. شترنال - ۳

۴ - سآ : 'در آوردند' - ۵ - سآ : 'عمده نوکران' - ۶ - پی : 'کردند' - ۷ -

تصحیح قیاسی در جمیع نسخها 'کشیده' است -

8 - Bhagirathi: River of Bengal, being an off shoot of the Ganges, which it leaves in Murshidabad district in 24° 35' N. and 88° 5'E, it is also fed by tributaries from the eastern fringe of the Chota Nagpur plateau. Imperial Gazetteer, vol. viii, p. 38.

۹ - آ 'بلکه' - ۱۰ - سآ : 'بداور خان' -

باستماع این خبر لغزش خواهد یافت و ناچار بتانده خواهد رفت و نیز چون دلیر خان از پیشگاه عز و جلال بکومک جنود مسعود معین شده بود انتظار رسیدن او هم سپرد -

لاجرم چند روز صلاح صف آرای ندیده روز دیگر از کنار ناله کوچ کرده، بقصد تعللی و تاخیر در محاربه کنار آن ناله گرفته بسمت مخصوص آباد روانه شد - شجاع ازین طرح دادن گمان ضعف و فتور و بی استقلالیتی معظم خان برده، در آن مکان اندکی ماند و چند روز از اصابت رای^۲ او غافل بوده، به پندار باطل خود نیز از محل اقامت کوچ کرده، از آنطرف دریای بهاگیری بسمت مخصوص آباد روان گردید (برگ ۳۹ ب) که پیشتر رفته از آب بگذرد، و با افواج نصرت شعار کارزار کند و هر روز از طرفین دریا بتوپ و تفنگ هنگامه جنگ گرم بود - دوازده روز باین عنوان گذشت تا آنکه شب دو شنبه بیست و یکم ربیع الثانی خبر بشجاع رسید که داؤد خان از آب گورمتی^۳ که آن باطل اندیش، سید تاج الدین و جمال غوری^۴ و خواجه مشکی نوکران خود را با فوجی درکنار آن تعیین کرده بود، [گذشته] است. و جمال غوری دران مقاومت و مدافعت با جمعی دیگر سپری گشت [و] عنقریب خان مذکور بتانده میرسد - از شنیدن این خبر داعیه حرب و پیکار بعزیمت معارذت و فرار مبدل ساخته بنوعی که معظم خان اندیشیده بود، همان شب نا کام، در کمال اضطراب طبل رحیل ادبار فرو دوخته از کنار آب بهاگیری، رو بسمت سوتی آورده که از دریای گنگ گذشته خود را بتانده رساند - معظم خان که در انتظار این فرصت بود بقصد تعاقب بعد از یکس روز سوار شده با مواکب منصور از دریای بهاگیری که پایاب بود، عبور نمود و آنروز تا شام هنگامه جنگ بین الطرفین بتوپ و تفنگ گرم مانده شب هنگام بنخیمه گشته نزول واقع شد -

درین تاریخ مخلص خان و عبدالله خان و سید نصیرالدین خان و سید سالار خان و دیگر بندهای پادشاهی که از درگاه سلاطین پناه با دوازده لک روبیه هفتصد بان و دیگر ادوات توپخانه بلشکر منصور معین شده بودند، خمیمه^۵ اسباب فیروزی گردیدند. القصه تا پانزده روز بهمین دستور هنگامه جنگ بتوپ

۱ - سآ : خواهند یافت - ۲ - در آن مکان اندکی ماند و چند روز در نسخه های بی و سآ مسطور نیست - ۳ - آ : برای او - ۴ - سآ : پیکار - ۵ - آ : ده - ۶ - آ : کوسی - ۷ - بی : غوزنی - ۸ - سآ : سلاطین -

و تفنگ گرم بود و فریقین سوار و مسلح در برابر یکدیگر صف کشیده می ایستادند و قراولان باهم آویزش مینمودند و شب ها پاسداری میکردند^۱ -

و درین هنگام شبی نورالحسن که از ارکان لشکر مخالف بود، برهبری بخت بجنود ظفر^۲ اثر پیوست. معظم خان او را بنوید العراف بادشاهانه مستهل ساخته خلعت فاخره و خنجر مرصع و ده هزار روپیه از سرکار خاصه شریفه داد و رفیقانش را نیز درخور حال رعایتها نمود. در خلال این احوال که شجاع از سرعت تعاقب لشکر منصور فرصت عبور از دریای گنگ^۳ نمی یافت، باقتضای مصلحت خندق عریض و عمیق بر اطراف لشکرگاه حفر نموده مورچالیا بست و باسباب و ادوات توپخانه استحکام داد تا از صدمات افواج بحر امواج ایمن بوده بنراغبال از آب بگذرد. نخست پادشاهزاده محمد سلطان را که درینوقت از رفاقت ایشان خاطرش جمع نبود، از آب گذرانیده بتانده فرستاد و شب دو شنبه ششم جمادی الاول، خود هم از آب گذشت، چون روز شد و خبر بمعظم خان رسید، فرهادخانرا با سه هزار سوار و به مراد^۴ بیگ را با توپخانه پیشتر بجانب اکبر نگر فرستاد تا راه کدهی^۵ و رنگا مانی که از هنگام استیلاء غنیم بر اکبر نگر تا این زمان مسدود بود، بکشاید، و فوجدار و کوتوال باکبر نگر تعیین نمود و خود هشتم ماه مذکور، بست اکبر نگر روانه شد و در اثنای راه خبر رسید (برگ ۳۹۸ الف) که دلیر خان درگذر دوده^۶ ششم شهر حال بنواره داؤد خان عبور کرده درین دو روز بنان مذکور ملحق خواهد گردید و چون از پیشگاه خلافت پرلیغ گیتی پناه بنفاد پیوسته بود که هر گاه این روی آب از وجود اعادی پیرایش^۷ یابد، معظم خان با جنود گیهان ستان بتعاقب مخدولان از گنگ بگذرد و اسلام خان با جمعی از لشکر ظفر اثر در اکبر نگر بوده، ضبط و حراست این روی دریا بعهده او باشد. مهذا معظم خان در همین روز خان مذکور را با فتح جنگ خان و زبردست خان و جمعی دیگر که قریب به ده هزار سوار بودند، مرخص کرد که با کبر نگر رفته انجا اقامت گزینند و از دوگچی تا سوتی جا بجا تهاانہ نشانیده ازین روی دریا با خبر باشد -

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵۲۶ - ۵۲۹ - ۲ - سآ : 'مسعود' - ۳ -
 آآ : 'دریای قرب' جونی قرار گرفت و در آن مکان بر اطراف لشکرگاه جفر
 نموده' - ۴ - پی : 'محمد بیگ' - ۵ - آآ : 'کوهی' - ۶ - پی : 'دوده'
 عالمگیر نامه : ۵۳۳ 'دلیر خان در گذر دوده' که بکدم قلبی نیز اشتها
 دارد' -

و خود با ذوالفقار خان و فدائیان و مخلص خان و اخلاص خان و دیگر جنود قاهره که گروه^۱ جریبی [طی کرده] منزل^۲ گزید و فردای آن بگذر دوده رسید^۳ - روز دیگر نواره داؤد خان را که یکصد و شصت کشتی بود، شیخ حمید پسر او آورده بگذر دوده رسانید^۴ و چون درین موضع دریای گنگ منشعب بسه شعبه شده است، تا جائیکه ازان جدا شده سراسر مورچال بسته، سید تاج الدین و خواجه مشکی را با برخی جنود ارباب بمحافظت آن تعیین کرده بود، خود با پادشاهزاده محمد سلطان در گهات چوکی میر دادپور، توپخانه^۵ پیش رو چیده اقامت داشت - و زین الدین مهین پسرش با سید عالم در جهانگیرنگر بود^۶ - بنا بران معظم خان از دو شعبه در سه روز گذشته، بر جزیره مابین شعبه^۷ دوم و سوم، قریب مدت دو ماه اقامت گزیده و بتدبیر دفع اعادی از هر گذر پرداخته دلیر خان و داؤد خان و سید مظفر و دیگر سرداران لشکر ظفر قرین را از هر طرف سرگرم جنگ و پیکار باعداء گردانید - و منیان از شجاع خبر آوردند که سید عالم با زین الدین مهین^۸ خلفش قریب یک هزار و پانصد سوار و پیاده، با دو صد توپ از جهانگیر نگر آمده، باو پیوست -

درین اوقات پادشاهزاده^۹ محمد سلطان، آثار نکبت و خذلان از ناصیه^{۱۰} حال سجاج برای العین مشاهده نموده ببهانه^{۱۱} دیدن اهل حرم خود که دران ایام عارضه^{۱۲} بیماری داشتند، از شجاع مرخص شده بتانده آمده بودند - اسلام خان را که در اکبرنگر بود، از داعیه^{۱۳} خود آگهی داده ششم جهادی الاخر بتقریب شکار سوار شد کنار دریا آمده، خود بکشتی نشسته و یازده^{۱۴} کس از نوکران روشنانش و برخی از خواجه سراپان و خدمه و یک اسپ سواری، در چهار کشتی دیگر در آورده^{۱۵}، از گذر تانده بگذر دوکچی که اسلام خان با فوج، بموجب وعده ایشان آنجا منتظر بود، رسیدند و دو پاس از شب گذشته این خبر از نوشته^{۱۶} اسلام خان معظم خان رسید و چون به جریده آمده بودند معظم خان از سرکار خاصه^{۱۷} شریفه،

- ۱ - پی: 'گروه' - ۲ - عالمگیر: ۳۵۴ - نه گروه جریبی طی کرده در پسر بهار که منتهای اکبر نگر است منزل کرد^{۱۸} - ۳ - این تصحیح قیاسی در جمیع نسخهها 'رسیده' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه: ۵۳۳ - ۵۳۴ - ۵ - آ: 'مپردند و از آنجا همراه گرفته با فوج کثیر و با لشکر آراسته بر جزیره مابین شعبه دوم' - ۶ - پی: 'پسر مهین' - ۷ - خاقی خان: ۹۹ - ۱۰۱ راجع به باز گشتن محمد سلطان مشروحا نوشته است - ۸ - پی: 'پانزده' - ۹ - پی: 'آورده انداخته' - ۱۰ - پی: 'خالصه' -

برای ایشان از مایحتاج آنچه عجاله مقدور بود سامان نموده ، آن والا نژاد را با لشکر بزرگ طلبداشته ، خود با دیگر بنده های بادشاهی باستقبال شتافته بخیمه [ای] که (برگ ۳۹۸ ب) برای ایشان مهیا گشته بود ، فرود آورد و درین ایام فدائیخان که از غلبه آزار ، طاقت تردد نداشت ، بر حسب فرمان گیتی مطاع روانه بارگاه خلافت گشته بود ، معظم خان بموجب یرایغ گیتی مطاع ، بادشاهزاده محمد سلطان را با فدائی خان و وزیر بیگ و ارادتخان و برخی از نوکران قدیمی ایشان ، روانه درگاه معلی ساخت و بذوالفقار نوشت که هر جا رسیدہ باشد توقف گزیند و در خدمت آن عالی نسب بوده نوازم حراست بجا آورد . شاهزاده غره رجب عازم کعبه حضور شدند و در روزی که ایشان از آب گذشتند ، معظمخان از شعبه سوم گنگ عبور کرده بآنروی آب رفته ، راجہ سجانسنگہ را با جمعی بمحافظت آن جزیره گذاشت و خود بمحمودآباد رفته همت بر سد ابواب رسیدن غلہ و آذوقہ بتانده گماشت . از آنجا کہ بطریق خشکی بجهانگیر نگر سہ راہ است ، یکی راہ موضع مالوہ و دیگری بگلہ گہات و سوم راہ شیر پور و ہجراتی کہ سمت آن پائین مواندی و از بگلہ گہات بہ مسافت ہشت^۷ کرورہ است . سید مالار علیخان و جہاں دلزاق و گروہی دیگر بمالده مقرر نمود و دلیر خان بر بگلہ گہات سورچال بستہ نشست و لودیخان^۸ را با فوجی بمحافظت و سد طریق شیرپور مقرر ساخت .

و در خلال این احوال بکرات و مرات میان مبارزان جنود مسعود و مردم اعادی ، آویزش ہا رویدادہ ، در جنگی کہ میرزا بیگ نامی از سرداران عمدہ شجاع با دلیر خان نمود ، جمعی کشیر از مخالفان قتل و جریح و اسیر شدند و

۱ - پی : 'فدائی بیگ' - ۲ - خاقی خان : بعد از نوشتن کیفیت آمدن ہند سلطان از شجاع راجع بہ نامہ ہا مابین اورنگزیب و شاہجہان ۱۰۱ - ۱۰۶ نوشتہ است . ۳ - آ : 'رفت و چند روز برای مصلحت اقامت خود پنداشت' - ۴ - سآ : 'جریدہ' -

5 - Mahmudabad: Town in the Sidhauili tehsil of Sitapur district, United Provinces, situated in 27° 18' N. and 81° 8' E. on the metalled road from Sidhauili station on the Lucknow—Bareilly state railway. Imperial Gazetteer, vol. xviii, p. 22.

۶ - پی : 'حجراتی' - ۷ - پی : 'یک' - ۸ - عالمگیر نامہ : ۵۴۸ 'لودی خان را با فوجی و شش توپ و دیگر ادوات توپخانہ تعیین نمود' - ۹ - سآ : 'مبارز خان' -

دوکس از سران آن فریق که یکی بخطاب یکم تاز خان متهم بود و دیگری بخطاب تیر انداز خان بدنام ، دستگیر سر پنجم شہادت مجاہدان گشتند . چون سید عالم با توپخانه و لشکری کہ در برابر دلیر خان نشسته باوازم مدافعت مقید بود ، همچنین گروهی مقابل لودی خان ، و علی مذاقتیاس در دیگر گذرهای قابل عبور سوکب منصور ، جمعی از مخالفان آمادہ مخالفت بودند . و شجاع خود با جان بیگ و ابن حسین و فوجی کمتر از هزار سوار ، برابر داؤد خان پای نجاد استوار داشت . معظم خان مدت یک ماه در محمود آباد اقامت گزیده تمامی ہمت بتدبیر عبور از مہالدی و استیصال دشمنان کہ بمیانجی آب ، استظہار توپخانه و نوازه ، قدم ثبات فشرده اظهار آثار نجاد میکردند ، بسته بود . آسایش و آرامش را خیر یاد گفته کوشش مینمود تا این ہوم بزودی انجام یافته کار موسم برشکال آیندہ نکشد و درین ایام گذر پایابی در حدود بگلہ گہات پھم رسید . رای آن نوٹین ارادت آئین بران قرار گرفت کہ بیش ازین ترقف جایز نداشته ، بہر عنوانی کہ باشد ، از گذر مذکور عبور نماید . و سران و سرداران جنود قاہرہ را ازین قرار داد باخبر ساختہ چہارم ماہ شعبان از دوم سال جلوس ہایون پاسی از شب مانده ، با مخلص خان و اخلاص خان خویشگی و دیگر مبارزان فیروزی شمار ، سوار شد و در اثنای راہ دلیر خان و سید مظفر خان و گروهی دیگر از سرداران (برگ ۳۹۹ الف) کہ دران ضلع بودند ، باسپاہ خود از ہورچال ہا برخاستہ رفیق طریق نصرت گردیدند و بہیئت اجتہای روان گشتہ اول روز بگذر مذکور کہ دو کروزہ پائین بگلہ گہات بود ، رسیدند . چون شجاع پیشتر ازین ارادہ آگاہ شدہ فوجی با برخی توپخانہ ، جہت مدافعت عسا کر مظفر قرین ، تعیین نمود و آنها آمادہ مدافعت دران طرف ایستادہ بودند . بمجرد ورود جنود مسعود بکنار نالہ ، دست بانداختن توپ و تنگ کشودند . معظم خان درنگ مصلحت ندیدہ مردم را تکلیف گذشتن از آب نمود . مجاہدان فیروزمند بیاوری توفیق جمعیت مخالفان را وقعی ننہادہ دل بر عزیمت عبور گذاشتند و نضمت مخلص خان و دلیر خان و اخلاص خان فیل سوارہ بآن آب زدند و پس ازان سید مظفر خان و دیگر نہنگان بحر شجاعت بآن نالہ در آمدہ

- ۱ - عالمگیر نامہ : ۵۴۷ 'سر انداز خان' . ۲ - سآ : لودیخان آمادہ ممانعت بودند .
 ۳ - بی : 'مینمودند' . ۴ - بی : 'ہنگام' . ۵ - بی : 'ادبار' . ۶ - آ : 'و در اترق لشکر خبر گیری می کرد و از آنجا بروان گشتہ' .

از چپ و راست و پس و پیش فوج فوج مانند موج دران آب روان گشتند^۲۔ درین وقت اعدای بد فرجام بید تمام از کنار آب، آتش پیکار بر افروختند، و بهادران نهنگ صولت را درمیان ناله بشپه^۳ توپ و تیر و تفنگ گرفته بودند، لوازم^۴ مقاومت بظهور رسانیدند و چندی از سپاه ظفر پناه هدف ناوک تقدیر گشتند۔ و برخی را آسیب زخم رسیده، جمعی از ریزش گوله و پیکان بر گردیدند و گروهی از دلیران که ناموس سپاه گری و آبرو دامن گیر شان بود، روی همت بر نتافتند و چون در دو طرف گذر، غرقاب بود، درین هجوم قریب هزار کس را لطمه^۵ امواج تقدیر، غریق بحر هلاکت ساخت۔ و فتح پسر دلیر خان در آن میان رخت حیات بسیلاب اجل داد و باقی جنود سلامت بساحل مقصد رسیدند، و بمجرد بر آمدن جیوش بحر خروش از آب، مخالفان بد مآب^۶ رخ از عرصه^۷ مقاومت گردانیده بمورچالها رفتند و معظم خان نیز متعاقب عبور نموده بجنود منصور پیوست و هگی عساکر گردون مآثر باتفاق بجانب مورچال غنیم روان گردیدند۔ جمعی ازان تیره بختان، ساعتی چند کوشیده آخر الامر روی همت بر تافتند و مجموع توپخانه^۸ آنها، بدست سپاه ظفر پناه درآمد^۹۔ بلند اختر با سید قلی اوزبک بتانده شتافته و سید عالم بکام ادبار بشجاع پیوست۔

بعد از وقوع^{۱۰} این فتح شگرف معظمخان بر کنار ناله نشسته، جسری مهیا ساخته بقیه جنود مسعود را از آب گذرانیده هانجا منزل گزید۔ شجاع اواسط همین روز خبر عبور عساکر^{۱۱} منصور از ناله شنیده، دل از ربودن بنگانه و مملکت دیر ساله بر گرفت و چون شب در رسید از چوکی میر داد پور رحل اقامت برداشته، رو بتانده که بنگه او بود، آورده پسیچ راه آوارگی بسمت جهانگیر نگر نمود و صبح آن بتاکید و اهتمام تمام دو غراب^{۱۲}، از رغایب^{۱۳} و نفایس اموال بر کرده و خلاصه^{۱۴} دیگر اشیاء بر دو غراب دیگر بار نموده روانه ساخت۔ و اواخر روز با بلند اختر و زین الدین پسران خود و جان بیگ و سید عالم (برگ ۳۹۹ ب) و سید قلی اوزبک و مرزا بیگ و معدودی دیگر از سپاه و خدمه و خواجه مرایان آمد۔

- ۱ - پی : 'پیش' - ۲ - مآ : 'گشتند' - ۳ - نسخه پی کلمه 'لوازم' ندارد - ۴ - پی : 'مداب' - ۵ - مآ : 'افتاد' - ۶ - مآ : 'شجاع' - ۷ - آ : 'و آه و رسید' در آن مکان نقل اقامت بود چون شب در رسید' - ۸ - نوعی از کشتی دریا (اند راج) - ۹ - پی : 'غرایب' -

ہنگی سیرد کس بودند ، درگشتی نشسته با قریب شصت کوسہ در ہان روز کہ ہنجم شعبان از دوم سال جلوس ہمیون بود ، بچہانگیرنگر آوارہ گردید و دیگر عمدہ ہای او مفارقت گزیدند ۔ و اعوانان لشکرش دست بغارت اسوال کشودند ۔ درین وقت مردم بہم بر آمد [ند] و طرفہ حالتی رخ نمود و غریب ہرج و مرجی پدید آمد ۔ ہر چہ ہر کس را بدست میآمد بہ نہب و غارت سپرد ۔^۲

القصہ معظم خان روز دیگر با افواج ظفر آثار^۳ ، بجانب تانندہ روان شد و بدلات جاسوسان [بہ] تردی پور شتافتہ ، چہار صد کشتی از نوارہ شجاع و بعضی ازان مشحون باموال و کارخانجات او کہ در آنموضع ، بانتظار رسیدن آن رسیدہ بخت ، مجتمع بود ، بتصرف در آورد و روز دیگر کہ ششم ماہ مزبور ، بتانندہ رسیدہ بضبط و گردآوری اشیاء و اسوالی کہ از تاراج خودسران باقی مانندہ بود پرداختہ در استرداد آنچه اوبا شان بغارت بردہ بودند ، سعی شدہ بحیطہ^۴ ضبط در آورد و عورات و پردگیان را کہ آنجا مانندہ بودند ، بااحتیاط تمام حراست کردہ ناظران و خواجہ مرایان قدیمی را مقرر ساخت کہ بدستور سابق بخدست خود قیام نمایند^۵ ۔ و ہشتم ماہ مذکور جمعی از نوکران عمدہ شجاع ، مثل سراج الدین جابری و اسفندیار معموری و میر مرتضی اسامی و ابن حسین داروغہ^۶ توپخانہ و پند زمان^۷ میر سامان و قاسم کوکہ و داراب^۸ پسر فاضلخان^۹ قدیم و

۱ - بی : 'عنوان' - ۲ - صاحب مآثر عالمگیری : ۳۱ - ہمہ^{۱۰} محاربات شجاع را با نہایت اختصار نوشتہ است - ۳ - آ : 'اثر' - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۵۵۳ - ۵۵۴ - ۵ - مآ : 'پند حسین' - ۶ - میرزا داراب : پسر آقا افضل اصفہانی از ولایت بدیار ہند وارد گردید ۔ داراب صاحب ہوش بود و ہموارہ بخدمت پادشاهی اشتغال داشت ۔ (مآثر الامراء ، ۳ : ۲۱) - ۷ - فاضل خان : آقا افضل اصفہانی از ولایت بدیار ہند وارد گردید و با شیخ فرید مرتضی خان مربوط گشت ۔ پس از فوت شیخ آن صوبہ در تیول اعتماد الدولہ قرار گرفت و بعد از بدیوانی شاہزادہ سلطان پرویز چہرہ افتخار بر افروخت و پس تر از بارگاہ خلافت و جہانبانی بمنصب مناسب و خطاب فاضل خانی سر عزت برافراخت ۔ در سال بیستم بمنصب ہزار و پانصدی ، ہزار و پانصد سوار و عطای اسپ و فیل کاسیاب مباحات شد ۔ بعد از جنت مکانی وقت جلوس اعلیٰ حضرت ، فاضل خان با شاہزادہ شہریار متفق بود ۔ بعد از جلوس اعلیٰ حضرت او مدتی سعادت مند از منصب و عزت افتادہ بود ۔

گروهی دیگر با اهل و اعیال و امتعه و اموال آنجا مانده بودند ، آمده ،
 بمعظمخان ملاق شدند . و آن زبده نوئینان نظر بر شیعه ، فضل و کرم خدیو جیان
 همگی را بجان و مال امان داده و بنویسند مراحم بادشاهی مستقر ساخته مناسب
 مناسب در خور حال آنفریق تجویز کرده ، حقایق احوال آنها بدرگه معلی عرضه
 داشت . و دوازده روز در تانده توقف نموده بنظم مهات مرد و روی گنگ و
 گردآوری اموال شجاع قیام ورزیده هژدهم شعبان بعزم تعاقب کوچ کرد . و
 اسلامخان که با فوجی از عساکر ظفر اثر در اکبر نگر بود ، بنا بر تقاضای خاطر
 که باین نوئین ارادت آئین داشت بی صلور فرمان طلب عزم حضور پر نور
 شد . معظم خان فوجداری اکبر نگر بمخلص خان مقرر کرده فتح جنگ خان و
 اخلاص خان خویشگی و عبدالله خان سرائی و زبردست خان و مالوجی و میانه خان
 و علیقلی خان و جمال دازاق را با خان مذکور تعیین نمود و خود با دلیر خان و
 داؤد خان و رشید خان و نصیرالدین خان و گروهی دیگر از مبارزان ، بر جناح
 مسارعت روانه جهانگیر نگر گردید . و شجاع پانزدهم شعبان جهانگیر نگر
 رسیده ، انتشار رسیدن کومک راجه رخنگ که قبل ازین طبعیده بود ، داشت .
 بعد ازین بتاریکی نوشته های متواتر به راجه مذکور فرستاده بود و چون از
 طنطنه قرب وصول مواکب ظفر اثر مورد هر سرگشت ، مقید بمعاودت فرستاده های
 خود نشده ، یک شب ششم شهر رمضان بزرگ . . . الف) که آغاز شد ثالث
 از جنوس همون بود ، با زین الدین و بلند اختر و زین العابدین پسران خویش و
 چندی از عمده ها مثل جان بیگ و سید عالم و سید قلی اوزبیک و مرزا بیگ و
 جمعی از خدمه و خواجه سرائیان ، جهانگیر نگر برآمد و در منزل سری پوری که
 یکی از تپانهای عمده و دروازه گروهی جهانگیر نگر است ، جان بیگ با چندی از

← مال نیم او را مجدداً مورد تفضل خسروانی ساخته بمضطاب اعتماد خان و دیوانی
 دین مفتخر و مباحی گرد نیدند . در بنکاله در سال بیست و یکم در گذشت .
 (سائر الامراء ، ۳ : ۱۹ - ۲۱) .

۱ - آ : آنها بدرگه معلی بود و در آن حال زمره آن داران بنظم آن کشوده ،
 بنظم مهات - ۲ - مآ : استعجال - ۳ - عالمگیر نامه : ۵۵ : نوزدهم از
 تردی پور کوچ نموده در هجرت پور منزل گزید و روز دیگر از آنجا بر جناح
 مسارعت براه خشی روانه جهانگیر نگر گردید - ۴ - مآ : عالمگیر نامه :
 'بردهم' ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵۵۶ - ۵۵۷ .

نوکران روشناس و گروهی از عمده نواره و سلاحان ، راه مفارقت پیمود و پس از دو روز دیگر ، پنجاه و یک منزل حلیه^۱ رخنگی^۲ و فرنگی ، مشحون بمردان کاب و ادوات حرب و پیکار که حاکم چاتنگام باشاره راجه رخنک سامان کرده فرستاده بود ، برسوم کومک رسیدند و نوشتند راجه مارا و حاکم چاتنگام رسانیدند و رؤسای کثره رخنک اظهار نموده که اگرچه راجه مارا برای امداد^۳ فرستاده قرار داده که خود نیز آمده در چاتنگام بنشیند و متعاقب نواره عظیم بفرستد و جمعی براه خشک^۴ نیز تعیین نماید ، لیکن این مراتب در صورتی مقرر بود که شا در جهانگیر نگر قدم ثبات فشرده ، استقامت میورزید که چون اضطراب گرده [بر آید] نیستیم که شا را برخنک برم الحال چون نقش تدبیر درست نه نشست ، صلاح درین است که خود روانه رخنک شوید شجاع قبول این معنی نموده بعزم^۵ جزم ، روانه آنوالایت کفریت شد^۶ .

اکثر سپاهیان و خدمه و ملازمان متفرق شده هر یکی بطرفی بدو رات چنانچه روز دیگر سید عالم^۷ با ده کس از سادات بارهه و سید علی^۸ اوزبک با درازده تن از مغولان و معدودی دیگر که همگی بچهل کس نمی کشیدند^۹ و قرار رفاقت داده بودند ، دیگر هیچ کس بماند و بعد از قطع مراحل ادبار و طی لجهای خونخوار ، بجزیره رخنک که ارزل معموره های عالم و مسکن کفره ضلالت شیم است رسیده با دو دام^{۱۰} آنسرزمین محشورگشت و سرانجام کار او بعد از رسیدن بآنوالایت ، در محل خود مذکور خواهد شد .

—:0:—

- ۱ - پی : 'حلیه' - ۲ - پی : 'زلگی' - ۳ - پی : 'آمد او' - ۴ - سآ : 'جنگ' -
- ۵ - آ : 'قبول این معنی کرده بعراق متوجه شد و همه لشکر و خدمتگاران
- سر سپاهیان و خدمه و ملاحان متفرق' - ۶ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه :
- ۵۵۷ - ۵۶۰ - ۷ - سآ : 'سوا' - ۸ - آ : و عالمگیر نامه : 'سید قلی' -
- ۹ - پی : 'سپیکشیدند' - ۱۰ - پی : 'دو دام' -

وزن فرخنده قمری

درین هنگام سعادت فرجام^۲ روز مبارک دو شنبه هفدهم ذی‌قعد این سال فرخ فال در محفل فیض منزل غسلخانه که برای این جشن آرایش یافته بود، از منجیدن گوهر عنصر هایون، سر ناز بگردون افراخت و سال چهل و سوم قمری از عمر کرامت قربن خدیو زمان و زمین بانجام رسیده، سال چهل و چهارم آغاز شد۔ درین روز خجسته رسم نوازش و انعام عام شد و نخل مراتب و مناصب از فیض بهار تربیت بادشاهی بنشو و نما گرائید۔

بادشاهزاده ستوده شیم مجد معظم یک لک روپیه و مرحمت جیفه^۳ مرصع و بازو بند مشتمل بر دو قطعه^۴ لعل آبدار و چهار دانه^۵ مروارید و یک عقد^۶ مروارید و شاهزاده عالی نژاد مجد اعظم بعنایت یکمقدم مروارید و بادشاهزاده ارجمند مجد اکبر بمرحمت یک زنجیر فیل مشمول عواطف گردیدند و معظم خان سپهدار بنگاله، بجلدوی جمیله مساعی در دفع شجاع، بخطاب والای خانخانی و سپه سالاری بلند ناسی یافته، [برگ . . . ع . . . ب] دو هزار سوار از تاینان او دو اسپه سه اسپه مقرر شد که منصبش از اصل و اضافه هفت هزاری هفت هزار سوار از آنجمله پنج هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد و بمرحمت ارسال خلعت خاص و شمشیر با ساز مرصع، عز مباحث یافت و همچنین جمیع امراء صوبه دار و کومکیان و عمده‌های عساکر بنگاله و بنده‌های که بحضور لامع النور بودند، باقسام عنایت و انعامات و اضافه‌ها سر بلند شدند۔ اصالت خان، خویش شاهنواز خان، که سابق از منصب معزول شده بود درین هنگام بمنصب پنج هزاری سه هزار سوار مورد عاطفت^۷ خسروانه گشته بفوجداری مراد آباد از تغیر قاسم خان منصوب شد^۸ و قاسم خان بفوجداری متھرا از تغیر الله وردیخان معین گردید و تشریف خان بقلعداری فتح آباد دکن و عنایت خلعت و خطاب مفتخر خانی و از اصل و اضافه

- ۱۔ ما : 'جشن سال چهل و سوم قمری' ۔ ۲۔ آ : 'انجام' ۔ ۳۔ پی : 'قطعه' ۔
 ۴۔ آ : 'کمر بسته در محافظت آن پرداخت، در سر آن همت خان منصوب شد و قاسم خان بفوجداری' ۔ ۵۔ عالمگیر نامه : ۵۶۴ 'بعطای خلعت و خاصه و ماده فیل و ترکش زردوزی کامیاب مرحمت گردید' ۔

بمنصب هزار و پانصدی هزار سوار و محمد بیگ خان بفوجداری و قاعداری انتور^۱ و از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی سیصد^۲ سوار مورد نوازش گردیدند و بجابت^۳ خان که بمقتضای تقدیر در اوایل این سلطنت عالمگیر تقصیری عظام ازو صادر شده بود و چون از آنگاه که مورد بخشایش خدیو جرم بخش گشته ، رخصت کورلش یافته بود ، تا این هنگام بی سلاح بملازمت اشرف می آمد ، درینولا عاطفت پادشاهانه او را بعطای شمشیر نوازش نموده حکم شد که بعد ازین براق بسته به پیشگاه حضور می آمده باشد . نورالحسن سجاعی که از بنگاله رسید و جبهه ساری سده اقبال گردیده بود ، بمنصب هزاری پانصد سوار سر بلند شد و منصور برادر عبدالله خان والی کاشغر ، و مهدی برادر زاده خان مذکور ، که هر دو ازو متوهم گشته براه بدخشان خود را در جمعیت آباد هندوستان بهشت نشان رسانیده بودند ، درین هنگام بتقبیل عتبه^۴ سپهر مرتبه فایز شده مشمول عواطف پادشاهانه گردیدند و اولین بعنایت و خلعت و خنجر مرصع و شمشیر با ساز طلا و سپر با ساز میناکار و انعام شش^۵ هزار روپیه و منصب هزاری^۶ دو صد سوار و دومین بمرحمت خلعت و جیغه و خنجر مرصع و شمشیر با ساز طلا و سپر با ساز میناکار و انعام چهار^۷ هزار روپیه و منصب هفتصدی صد سوار نوازش یافته سر افراز دولت بندی گردیدند و چون مهدی قلی خان اراده گوشه نشینی داشت ، بسالیان^۸ ده هزار روپیه کامیاب عنایت گردید و سید جعفر ولد سید جلال بخاری که کموت سیادتش بطراز تقوی و فضیلت آراستگی دارد و بالفعل صاحب سجاده آن سلسله است ، بمرحمت خلعت و یک زنجیر فیل انعام ده و هزار روپیه و سید محمد خلف او بعنایت خلعت و سده فیل و انعام یک هزار روپیه و سید حسن برادر سید جلال مغفور بعطای خلعت و ماده فیل مطرح انوار نوازش گشته باحمد آباد^۹

1 - Antur: Ancient fort in the Kannad taluk of Aurangabad district, Hyderabad state, situated in 20° 27' N. and 75° 15' E. on the summit of a spur of the hills extending into Khandesh. It was built in the fifteenth century by a Maratha chief. Imperial Gazetteer, vol. v, p. 387.

۲ - عالمگیر نامه : ۵۶۵ 'شش صد سوار' - ۳ - سآ : 'بجابت خان' - ۴ - سآ : 'ده' - ۵ - سآ : 'هفت صدی صد سوار' - ۶ - آآ : 'شش' - ۷ - احمد آباد : نخست پای تخت پتن بود و چندی چانپایر و امروز احمد آباد ، بزرگ شهر است بگزین طرح آباد ، بر کنار سابرمنی ، عرض بیست و سه درجه ، در خوش ←

که موطن مالوف آنهاست درانجا بوظایف احسان و شرایف افضال این دولت بی زوال
موظف اند ، رخصت انصراف یافتند [برگ ۱ . ۴ الف] و سید محمد صالح بخاری
از اولاد قدوه مشایخ^۱ عظام حضرت شیخ قطب عالم ، قدس سره و صاحب مجاده
آن دودمان بمرحمت خلعت و ماده نیل و انعام دو صد اشرقی کامیاب عاطفت
پادشاهانه^۲ گردید و وزیر بیگ مخاطب بازادت خان که همراه پادشاهزاده محمد
سلطان بود و بنا بر سنوح قضیه^۳ رفتن آنوالا تبار پیش شجاع ، مورد عتاب شهنشاه
مالک رقاب گشته از منصب معزول شده بود ، درینولا مطمح انظار^۴ بخشش
گردیده بمنصب هزاری چهار صد سوار مبربلند شده ، بقاعداری ظفرنگر از تغیر
میرزا علی عرب تعین یافت و سیدی فولاد بکوتوالی رکاب سعادت ، از تغیر میر
محمد منصوب شده بعنایت خلعت و خطاب فولاد خانی ناصیه^۵ اعتبار بر افروخت و
حکیم محمد امین شیرازی و حکیم مهدی^۶ اردستانی و حکیم محمد مقیم برادر حکیم شمسای
کاشی و میر آق^۷ متولی روضه^۸ سنوره امیر کبیر خاقان اعظم ، مطاع^۹ سلاطین گیتی
و پیشوای خواتین عالم حضرت صاحبقرانی انارالله برهانه و چندی دیگر ، هر یک
بانعام هزار روپیه ، و سید شیر محمد قادری بانعام سه هزار روپیه و شیخ عبدالله بانعام
دو هزار^{۱۰} روپیه بهره اندوز مکرمت گشتند و محمد امین^{۱۱} بیگ خویش محمد بیگ
ذوالفقار خان که درین ایام از ولایت ایران روی عبودیت باین آستان سپهر نشان

← هوایی ویافت گزیده کالای هفت افایم کم همتا . دو قلعه دارد . (آیین اکبری ۱
- ۴۸۶)

۱ - آ : 'مسمع و افکار در بیوتات فراهم آورده و سبب مجاده آن دودمان
بمرحمت' - ۲ - پی : 'گشتند' - ۳ - پی : 'نظر' - ۴ - حکیم الملک : نامش
میر مهدی ، وطنش اردستان است - سالی که محمد اورنگزیب از دکن عزیمت
مستقرالخلافت فرمود ، او همراهی گزیده بمنصب هزاری مبربلند گردید و
رفته رفته بخطاب حکیم الملک مخاطب گشت - سال سی و هفتم محمد اعظم شاه
بیماری استسقا داشت ، پس از آنکه شاهزاده را شفا روداد باضافه^{۱۲} هزاری ذات
پایه^{۱۳} چهار هزاری تصاعد پذیرفت ، بعد ازان احوالش بنظر نیامده -
(مآثرالامراء ، ۱ : ۵۹۹ - ۶۰۰) - ۵ - پی : 'آقا' - ۶ - پی : 'مطاع' -
۷ - سآ : 'پا صد' - ۸ - ذوالفقار خان پسر نداشت ، بعد فوتش در سال سوم
محمد امین بیگ خویش او از ایران دیار آمده احراز دولت ملازمت پادشاهی
نموده بعطای خسروانه کامیاب گشت . (مآثرالامراء ، ۲ : ۸۳) -

آورده بود ، بمرحمت خلعت و شمشیر و خنجر مرصع و سپر با ساز طلا و انعام سه هزار روپیه مورد عاطفت شد^۱ و سجان^۲ سنگه بهدوریه که از سعادت یآوری توفیق ادراک شرف اسلام یافته بود ، بعنایت خلعت و اسپ مر افراز گشته مسمی به راؤ سعادت مند گردید و درین فرخنده روز جهان افروز از جانب مخدره حشمت نقاب ، ملکه ثریا جناب بیگم صاحب که در مستقرالخلافه اکبر آباد شرف الدوز خدمت اعلیحضرت بودند ، یک عقد^۳ مروارید که پنج قطعه لعل آبدار دران منتظم بود و دو لک روپیه و هشتاد هزار قیمت داشت و همچنین از جانب صدر نشین مشکوی آبهت ملکه تقدس نقاب روشن رای بیگم و از طرف بادشاهزادهای والا تبار و دیگر امرا پیشکشها از جواهر و مرصع آلات بنظر قدسی مآثر رسیده پذیرای انوار قبول شد و درین وقت فیض مقدم فرخنده عید الضحی سرت بخش دلها گشته آیین عشرت و خورمی تازہ و کوس طرب و خوشدلی بلند آوازہ گردید و عاطفت بادشاهانه شامل حال بندهای آستان عظمت و جلال گشته^۴ جمعی کثیر را مورد انظار احسان و نوازش گردانید^۵ .

—:oi—

۱ - مؤلف مرآة العالم برگ ۴۰۰ - ۴۰۱ الف از 'و منصور برادر عبدالله خان 'محمد امین بیگ خویش مجد بیگ ذوالفقار خان' . . تا . . 'و العام سه هزار روپیه ، مورد عاطفت شد' از عالمگیر نامه : ۵۶۵ - ۵۶۷ بدون هیچ تغیر نقل کرده است - ۲ - عالمگیر نامه : ۵۶۷ 'سبها منکر بهدوریه' - ۳ - بی : 'یک قطعه' - ۴ - II : 'مپه سالار در رسید و در سال دوم به همان سال رسید و درین ایام' - ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵۶۸ - ۵۷۰ .

تعیین امیر خان بتادیب راجہ کرن بھورتیہ

و درین ایام امیر خان با فوجی از جنود قاہرہ بتادیب راجہ کرن بھورتیہ تعین یافت۔ تبیین این مقال آنکہ چون در ایام بیماری اعلیحضرت و تسلط دارا شکوہ کہ آن فتنہ پڑوہ باغواہی آنحضرت پرداختہ ، ایشانرا برین آورد کہ اکثر عساکری کہ جہت تسخیر بیجاپور بملازمت رکاب نصرت مآب شہنشاہ عالمگیر مالک رقاب ، معین بودند ، طلب نمودند و جمیع عمدہ ہای لشکر بادشاہی بدیار جہانمدارا شتافتہ ، از امرای بزرگ سوای معظم خان و نجابت خان کسی در دکن نماند۔ (برگ ۱۰۴ ب) راجہ کرن جہالت منش کہ پیوستہ در سلک کومکیان آن صوبہ انتظام داشت ، باغواہی دارا شکوہ از دولت اطاعت خدمتگزاری خدیو جہان رخ قافت و بی رخصت از دکن برآمدہ بوطن خود شتافت۔ لیکن در آن وقت بحکم صلاح اندیشی آنجا توقف و درنگ نمودہ بدربار گیتی مدار نرفت^۱ و بعد از فتح رایات عالیات استیلاء خوف و ہراس مانع آمدن او بدرگہ گردون اسامس گشتہ بدفع الوقت میگذرانید۔

درین هنگام امیر خان با فوجی از جنود نصرت اعتصام کہ قریب نہ ہزار سوار بود ، سیزدہم ذوالحجہ بدان سمت دستوری یافتہ مأمور شد کہ اگر آن باطل اندیش از خواب غفلت بیدار شدہ دست ندامت بذیل^۲ اعتذار زند اورا امان دادہ ہمراہ خود بعتبہ^۳ سپہر مرتبہ آرد ، والا ہمت بر استیصال آن گہارد۔ خان مذکور چون بحدود بیکانیر نزدیک شد ، بطنطنہ^۴ توجہ عساکر نصرت مند پنہ^۵ بیہوشی از گوش پندارش برآمد ، بقدم ندامت نزد امیر خان رسیدہ بوسیلہ^۶ شفاعت خان مذکور ہشتم ربیع الثانی بہ پیشگاہ عظمت و جہانبانی آمدہ در کمال خجالت و سرافکندی با پسران خویش جبین عبودیت بر خاک آستان سلطنت سودہ مورد الطاف و بخشایش خدیو خطا پوش گشت و ہمدرین ایام بعرض اشرف رسید کہ قاسم خان فوجدار سابق مراد آباد کہ درین اوقات بنظم مہات چکہ متہرا تعین یافتہ روانہ^۷ آنحدود بود ، برادر زنش کہ مجھولی شوریدہ دماغ بود ،

۱ - ہی : 'جہاندار' - ۲ - ہی : 'رفت' - ۳ - ہی : 'بانامل' -

و ہانا غبار نقارا ازو در خاطر داشت ، او را بزخم جمہر از ہم گذرانید و
 بفرمان جہان مطاع آن شقاوت منش بیاما رسید و عبدالنبی خان بفوجداری ستہرا
 معین گشت و نظم بہات چکہ سہرند از تغیر او بیباقر خان تفویض یافت^۲ ۔
 ہفتم محرم اخلاص خان خویشگی کہ بموجب حکم معلی ، خزانہ و جواہر خانہ
 و دیگر اموال شجاع با عورات و پردگیان او از بنگالہ آورده^۳ بود ، بادراک^۴
 دولت زمین بوسی چہرہ عبودیت نورانی ساخت ۔

—:0:—

۱ - تصحیح قیاسی ، در جمیع نسخہا 'نقاری' نوشتہ شدہ ۔ ۲ - آآ : 'و در سال
 چہارم در آنجا بزبان حال در وفور نعمت' ۔ ۳ - آآ : 'از بر آوردند' ۔ ۴ -
 آآ : 'ورفت بر آن دولت' ۔

فتح قلعه چاکنہ بسعی امیرالامراء

و درین ایام قلعه چاکنہ از ولایت کوکن بسعی زبده امراء عظام امیرالامراء، صوبہ دار دکن مفتوح شد۔ تبیین این مقال آنکہ ولایت کوکن بر ساحل دریای شور واقعست و بر قلاع محکمہ و بندرہای زرخیز، کہ بندر چیول^۱ و^۲ وابل^۳ از آنجملہ است، اشلال دارد و پارہ ازان کوهستان و درہ سنگلاخ و بعضی بیشہ و جنگل است، در سوابق ایام برخی از آنولایت کہ بمملک بیجاپور متصل است، بعادل خان و اکثر بنظام الملک تعلق داشت و در زمان فرمانروایی اعلیحضرت کہ قلعه سپہر بنیاد دولت آباد با جمیع ولایات نظام الملک، بحیطہ تسخیر اولیای دولت این سلطنت ابدی دوام در آمد و از دولت آن سلسلہ بی نظام اثر نماند، عادل خان پیشکشہای شایستہ بجناب خلانت فرستادہ از خدمت اعلیحضرت التماس کرد کہ باقی ولایت کوکن کہ مسخر جنود قاہرہ شدہ بود، بنا بر آنکہ بحال مملکت بیجا پور اتصال داشت، باو مرحمت فرمایند و او تقبل نمودہ کہ بعضی از ولایات خود نیز^۴ در عوض آن [برگ ۲۰۴ الف] بتصرف اولیای دولت سپارد۔ آنحضرت بنا بر الحاح او آنولایت باو عطا کردہ بودند و از آن وقت باز کل کوکن در تصرف مجدد عادل خان بود و در اواخر زمان حکومت او اکثری از آنولایت، باقطاع ملا احمد^۵ ناتیم و دو

1 - Chakan, market village in the Khed taluka of Poona district, Bombay, situated in 18° 45' N. and 73° 32' E. Chakan fort is nearly square, with bastioned fronts and corner towers. Imperial Gazetteer, vol. x, p. 122.

۲ - ما : 'جیل'۔

3 - Cheul, town in the Alibaz taluka of Kotaba district, Bombay, situated in 18° 54' N. and 72° 55' E., on the coast about 30 miles south of Bombay and on the right bank of the Kundalika river or Roha creek. Imperial Gazetteer, vol. x, p. 184.

۴ - پی : 'وامل'۔ ۵ - حرف 'آن' نسخہ پی ندارد۔ ۶ - کلمہ 'نیز' نسخہ پی

ندارد۔ ۷ - ملا احمد ناتیم : قوم نوایت نو آمد اند از شرقای عرب، همین

لفظ 'نوآمد' بکثرت استعمال نوایت شدہ۔ ملا احمد صاحب فضل و کمال و

پرگنه^۱ که یکی موسوم به پونه و دیگری بسویه بجاگیر ساهوی بهونسله که مابقا از اتباع نظام الماک بود و بعد از انقراض دولتشرونوکر عادل خان شده با او تعلق داشت و ساهو آنجا برسم زمینداران وطن گزیده و خود در سمت کرناتک معین بود و سیوا پسر بدگورش به نیابت آن ضلالت پرور، آنجا میبود. چون در عرض^۲ موت عادل خان انقلابی در احوال مملکت بیجاپور بهمرسید و ملا احمد سیاه خویش را از کوکن^۳ طلبید، سیوای مردود که جلادت و بیبای با سکر و تزویر فراهم دارد، انتهاز فرصت نموده در آنولایت غبار طغیان برانگیخت و آغاز سرکشی کرده نخست بحید، و تزویر قلعه چند^۴ را متصرف شده دست غلبه بمابقی^۵ قلاع که از وجود حراست پیشگان و ذخیره و سامان تهی بود، دراز نمود. در آن اثنا نجد عادل خان^۶ را روزگار حیات سپری شد. علی مجد عادل خان پسرش که در آن وقت طفلی بود، کسوت نیابت پوشیده بچیر^۷ [ان] این قصور نتوانست پرداخت و سیوای مقهور روز بروز قوت گرفته بر تمامی قلاع آنولایت دست تملیک یافت. بغراغبال سامان بغی و تمرد نموده با علی^۸ عادل خان اعلان خلاف کرد و چون علی عادل خان را فی الجملة استقلال بهمرسید، سیوای مقهور^۹ از روی^{۱۰} تزویر باظهار ندامت استغفار تقصیر کرده برای استعالت خود افضل نام که یکی از ارکان دولت خان بود، طلبیده در همین ملاقات او را بچربهای که در آستین خود پنهان داشت، کشت و مردم آن خیال دست بقتل و غارت لشکر افضل مذکور کشودند و اموال و فیال و استعه و مراکب وافر بدست سیوای مدیر آمد و استقلال تازه بهم رسانید و بعد ازین قضیه علی^{۱۱} عادل خان لشکر [به] سرداری رستم نامی بدفع او

از ارباب علم و دانش بود، بیابوری طالع مورد التفات علی عادل شاه والی بیجاپور گشت. اما او سودای ملازمت عالمگیری داشت. در سال هشتم ملا احمد در پای قلعه پورندهر با میرزا راجه جیسنگه پیوست و اظهار آرزوی خود کرد. چون پادشاه آگاه گشت او را غایبانه بمنصب شش هزاری شش هزار سوار سرمایه^{۱۲} افتخار بخشید، اما باقتضای تقدیر در راه جام اجل چشید. (مآثر الامراء، ۵۶۲ - ۵۶۴)

- ۱ - پی: 'دور که مکی' - ۲ - پی: 'مرض' - ۳ - سآ: 'را از کویت برد خود به بیجاپور طلبید' - ۴ - سآ: 'چندر' - ۵ - پی: 'بمانعی' - ۶ - آ: 'در آن وقت از هر طرف در اطراف پرورش کرد' - ۷ - پی: 'بچیر' - ۸ - نسخه پی: 'کلمه' 'علی' ندارد - ۹ - پی: 'مذ دور' - ۱۰ - سآ: 'راه' - ۱۱ - پی: 'کلمه' 'علی' ندارد.

تعیین نمود و بعد از جنگ، شکست بر لشکر بیجاپور افتاد. بالکنیه، خاطرش از جانب بیجاپوریان جمع شد و شروع در قزاق و تاراج اطراف نواحی کوکن کرده، بعضی اوقات که قابو می یافت، به برخی از محال ملک بادشاهی نیز دست جرات دراز می نمود و چون این وقایع بمسامع حقایق مجامع رسید، برلین گیتی مطاع از پیشگاه خلافت بامیرالامرا صوبه دار^۱ دکن صادر شد که کمر همت بدفع آن به سگال و انتزاع حصون ولایتش بسته آن حدود را از غبار فساد او به پیراید. بنا بران امیرالامرا بموجب فرمان والا بیست و پنجم جهادی الاول از دوم سال جلوس هابون با جنود سعزود دکن از خطه فیض بنیاد اورنگ آباد برآمده و در حدود ولایت کوکن و پرینده^۲، چند جا مردم آن بدمال را [که] بجنک پیش آمدند، سزای بواجبی داده و جایجا در محال متعلقه^۳ آنولایت تهاانها نشانده، قلعه چاکنه را تهرماً مفتوح ساخت^۴.

—:O:—

۱ - سآ : سردار -

2 - Parenda village, headquarters of the taluk of the same name in Osmanabad district, Hyderabad state, situated in 18° 16' N. and 75° 27' E. The fort erected by Mahmud Gavan, the celebrated Bahmani minister, contains several large guns mounted on bastions. Imperial Gazetteer, vol. xx, p. 1.

۳ - برای تفصیل رک بد عالمگیر نامه : ۵۷۴ - ۵۹۰ -

جشن وزن شمسی

و درین اوقات فیروزی مہات ، جشن فرخندہ شمسی حضرت شاہنشاهی جهان را سیمنت بخشید و سال چهل و دوم شمسی از عمر گرامی پیوند بانجام رسیده سال چهل و سوم آغاز شد و اسلام خان معزول المنصب ، مورد عواطف خسروانہ شدہ بمنصب چہار ہزاری دو ہزار سوار دگر بارہ کامیاب دولت شد و غیرت خان معزول الخطاب باز بغیرت خانی نامور گشت و جہانگیر قلی بیگ داروغہ قورخانہ بخطاب جہانگیر قلی خان و راقم صحیفہ دولت بعنایت اسپ با ساز سر افزای یافت و مالوجی و پرسوجی دکنی کہ از منصب معزول شدہ بودند، نخستین بسالیانہ سی ہزار روپیہ و دومین بسالیانہ بیست ہزار روپیہ مشمول فضل و عنایت گردیدند۔ اسفندیار عمزادہ اسد خان کہ او نیز بقصد بندگی عتبہ سپہر مرتبہ تازہ از دیار ایران رسیدہ بود ، بمرحمت خلعت [و] منصب شایان مورد عنایت گردید۔

—۱۰—

- ۱ - آ : 'خلعت پارچہ و ہانکی و شمشیر بود ، در آن شدہ بودند' - ۲ - آ : 'اسپ دو مکان چو پیدا مشمول' - ۳ - نسخہ ہی کلمہ 'اسفندیار' ندارد ۔
 ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۵۹۰ - ۵۹۵ -

فتح قلعهٔ پرینده

و درینولا قلعهٔ پرینده از معظمت حصون متینہ^۱ ولایت بیجاپور، بمحض نیروی اقبال کشور کشائی بی زحمت محاربه مفتوح شد^۲۔ کینیت وقوع این فتح ارجمند آنکہ غالب نام شخصی کہ از جانب علی عادل خان بحراست قلعهٔ مذکور قیام داشت، بھدایت بخت ارادہ بندی درگاہ والا نموده تفویض قلعه بنامہ و پیام با امیرالامراء درمیان آورده پسر خود را فرستاد و آن نوین معظم این مقدمہ را بدرگاہ آسانجاہ عرضداشت کرده بموجب حکم اقدس مختار خان فوجدار ناندی^۳ را بقلعرداری پرینده تعین کرده، غالب^۴ را کہ از پیشگاہ خلافت بمنصب چہار ہزاری چہار ہزار سوار کہ منتھای تمنای او بود و عطای خلعت و نقارہ و علم و خطاب خانی سر افراز شدہ بود، پیش خود طلبیدہ بعطای مذکور سربلند ساخت^۵۔

۱ - نسخہ بی کلمہ 'قلعه' ندارد - ۲ - بی : 'سمنہ' - ۳ - بی : 'گشت' - ۴ - کلمہ 'علی' نسخہ بی ندارد۔

5 - Nandi, a village in the Chik Ballapur taluk of Kolar district, Mysore, situated in 13° 23' N. and 77° 42' E. at the north east base of Nandidroog, 5 miles south of Chik Ballapur. Imperial Gazetteer, vol. xviii, p. 358.

۶ - غالب خان بیجاپوری : ابتدا نوکر عادل خان والی بیجاپور بود و بقلعرداری حصن پریندہ می پرداخت - سال سوم این قلعه را بسرکار پادشاہی گذاشت و در جلدوی آن بمنصب چار ہزاری چہار ہزار سوار و خطاب خانی سر بر افراختہ، در زمرہ تعیناتیان دکن منسلک گشت - سال نهم ہمراہ میرزا جیسنگھ بتادیب بیجاپوریان کمر بست - بعد ازان احوالش معلوم نگردید - (مآثرالامراء، ۲ : ۸۶۵) - ۷ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۵۸۶ - ۵۹۸ -

آمدن سلیمان شکوه

و از آنجا که درین ایام پرتوی سنگه زمیندار کوهستان سری نگر از سوء کردار خود و سعی در صیانت سلیمان شکوه که تا حال بران اصرار داشت ، نادم شده مکتوبی براجه بیسنکه مبنی بر استدعای صبح جرایم خود از پیشگاه سلطنت و تعهد سپردن سلیمان شکوه باولیای دولت نوشته ، او را وسیله درخواست بخشایش گردانید . حضرت شامشاهی بالتاس راجه مذکور رقم عفو بر جرایم تقصیرش کشیده کنور رامسنکه خلیف آن زبده راجهای عظام را برای آوردن سلیمان شکوه مرخص نمودند . پنجم جهادی الاول ، پرتوی سنگه سلیمان شکوه را همراه پسر خویش و جمعی از مردم کوهی از کوهستان فرود آورده بکنور رامسنکه و تربیت خان و رعنداناز خان که قبل ازین با افواج ظفر اثر به تسخیر سری نگر و استیصال آن ضلالت پرور معین شده کار بر او تنگ کرده بودند ، (برگ ۳ ، ۴ الف) حواله نمود . چنانچه او را یازدهم بداول الخلافه رسانید در قلعه سلیم گڑه نزد بادشاهزاده بید سلطان جای دادند .

—:۵:—

۱ - تصحیح قیاسی در جمیع نسخه ها 'گردانیده' - ۲ - عالمگیر نامه : ۶۰۱ پنجم جهادی الاول مطابق هفدهم دیماه - ۳ - برای وقایع نوزدهم ربیع الثانی ، هفتم ، یازدهم ، چهاردهم جهادی الاول رک به عالمگیر نامه : ۶۰۱ - ۶۰۲ -

فرستادن بادشاهزاده محمد سلطان و ملیان شکوه بقلعه گوالیار

بیست و چهارم جمادی الاول ، مرتضی خان با جوقی از بنده‌های درگاه والا آن بادشاهزاده عالی قدر [را] با ملیان شکوه مطابق حکم اقدس ، از سلیم گڑھ بر آورده بگوالیار برده نگاهداشت و معتمد خان از تغیر عبیدالله خان قلعدار گوالیار شد و تربیت خان که قبل ازین صوبه داری ملتان باو تفویض بود ، بعنای خلعت سرافراز شده بآنصوب مرخص گشت و پرتھی سنگھ زمیندار سرینگر ، بعنایت ارسال خلعت قامت اعتبار بر افراخت و میدنی سنگھ پسر او که بوسیله رامسنگھ دولت زمین بوس دریافتہ بود ، بعنایت خلعت و ماده قیل و ده اسپ و پنجاه هزار روپیہ و جمدھر و پھونچی و اوربسی مرصع کار ، کامیاب مواهب خسروانہ گردیده حسب التماس پدرش بمنصب دو هزاری سوار سرمایہ افتخار التدوخت و پردل خان بفوجداری پتن و راجہ تودر مل بفوجداری اتاوه سربلند گشت و خواجہ جوھر بخدمت ناظری حرم سرای قدس از تغیر دریا خان منسوب شدہ بعطای خلعت و خطاب جواہر خانی پایہ اعتبار افراخت و نهم جمادی الاخر ، راؤ کرن بہورتیہ بمنصب سه هزاری دو هزار سوار مورد فضل و مکرمت گشتہ در سلک کومکیان صوبہ دکن بدستور سابق انتظام یافت و چون از وقایع بندر سورت بمسامع حق مجامع رسید کہ حسین پاشا حاکم بصرہ باقتضای نیک اختری عریضہ مشعر بصدق ارادت و مشتعل بر تهنیت جلوس اشرف بآستان ثریا نژاد برسم پیشکش مصحوب قاسم آقا ، کس خود بآستان سپہر بنیاد فرستادہ و موسی الیہ بر بندر سورت رسیدہ است ، یرلیغ گیتی مطاع بمصطفی خان ، ناظم مہات بندر مذکور ، پیرایہ نفاذ یافت کہ چہار هزار روپیہ در وجہ مدد خرج بقاسم آقا دادہ روانہ درگاہ معلی گرداند .

—:o:—

- ۱ . آ : 'سلیم گڑھ برآورده را در آنجا نگاهداشت و در دایرہ' - ۲ - آ : 'را فرستاد و چون قلعدار' - ۳ - سآ : 'دو هزار' - ۴ - عالمگیر نامہ : ۶۰۴
- 'خواجہ انور' - ۵ - در عالمگیر نامہ : ۶۰۲ - ۶۰۶ مشروحا نوشتہ شدہ .

ذکر رسیدن سفیر بلخ

و همدین ایام ابراهیم بیگ سفیر سبحان قلی خان والی بلخ، با صحیفه^۱ اختصاص و ارمغانی و تحف و نفایس توران^۲، بآستان فیض مکان رسید^۳ و چون مرض مزمن داشت، پس از روزی چند بانتضای تقدیر در گذشت و همراهانش بعزایت خلاع و انعام هشت هزار روپیه مشمول نوازش گشته رخصت معاودت یافتند و بهادر سنگه^۴ برادر راجه راجروپ، زمیندار کوهستان جمون که بمیامن ارادت و عبودیت بادشاه دین پرور، توفیق ادراک سعادت اسلام یافته بود، بعطای خلعت و اسپ و ماده فیل و خطاب مرید خانی نوازش یافت و چون در اکثر محال مضافه^۵ این مملکت سپهر بسطت قحط غلا رویداده بود، حکم جهان مطاع از پیشگاه تفضل صادر شد^۶ که بغیر از لنگرهای مقرر که از سرکار خالصه شریفه هر روزه آنجا طعام برای فقرا می پزند، ده لنگر در شهر دارالخلافت شاهجهان آباد [و] دوازده لنگر در پرگنات (برگ ۳. ۴ ب) نواحی آن قرار داده هر روز دو وقت طعام وافر بجهت مساکین ترتیب دهند. همچنان در دارالسلطنت لاهور مقرر گشت و سوای نقود^۷ متکائره که بدستور مستمره در شهر محرم و رجب و شعبان و ماه مبارک رمضان و شهر ربیع الاول و ذوالحجه، هر سال از خزانده حضور باریاب استحقاق اتفاق میشود، دربن سال اضعاف آن بعجزاء و فقراء و مساکین قسمت یافت و بامرای بارگه و عمدہهای درگه نیز تا هزاری حکم شد که بقدر تفاوت مراتب و درجات مناصب از جانب خویش لنگرها مقرر ساخته رواتب خیر مرتب دارند و تا عسر به یسر مبدل نشد رسم این خیر عام منتقطع نگشت.

—:۰:—

۱ - سآ: 'ایران' - ۲ - در عالمگیر نامه: ۶۰۶ - ۶۰۸ مفصلاً نوشته شده -
 ۳ - عالمگیر نامه: ۶۰۹ 'بهاؤ سنگه' - ۴ - آ: 'در توطه' بسیار بکار
 فرمودند در آنجا حسب اطلاع از پیشگاه تفضل صادر شد - ۵ - سآ: 'نقده' -

آغاز سال چهارم از سنین والای دولت عالمگیری مطابق سنہ ہزار و ہفتاد و یک ہجری

درین اوقات بہزاران آراستگی و خجستگی ایام میمنت انجام صیام در رسید و بیست و نهم شعبان 'غرہ جبین انجم افلاک' انوار بخش انجمن خاک یمنی ہلال مبارک رمضان خوشتر از گوشہ' ابروی ماہ رویان از منظر افق جلوہ ظہور نمود و سال سیوم از سنین خلافت کیتی آرای آفتاب اوج عظمت و جہانبانی بفرخی و کامرانی پیرایہ' انجام گرفتہ ، سال چہارم بمبارکی آغاز شد ۔ پیشکاران پیشگاہ خلافت بمستور مقرر بہ ترتیب اسباب تمہید مقدمات جشن جلوس اشرف پرداختہ دولت خانہ خاص و عام محل فیض اسامس غسلخانہ را بآیین معہود آزین عشرت بستند و سریر فلک نظیر مرصع در وسط آن ایوان کیوان نشان نصب نمودہ آرایش حجرہہای اطراف خاص و عام برسم جشنہای سابق بعہدہ و اہتمام متصدیان بادشاہزادہہای والا مقام و امرای عظام مقرر گشت و اسباب چراغان و آتش بازی بطریق ہر سال سامان پذیرفتہ دقیقہ از دقایق زینت مہمل نماند و اگرچہ روز سریر آرایہ این نور بخش اورنگ کشورکشا بیست و چہارم ماہ مبارک رمضان است و سال گذشتہ دران روز آغاز جشن شد ، لیکن از آنجا کہ ہمگنانرا' درین ماہ میمنت پرتو ، بمقتضای طبیعت بشری از روزہ داشتن بمراسم انبساط رغبتی تمام نمی باشد و نیز شہنشاہ حق آگاہ یزدان پرست را از غایت اشتغال بوظایف طاعات و ذکر صانع مطلق ، فرصت پرداختن بمراتب بزم طرب نیست ، بنا بران آغاز این جشن سعید ہر سالہ روز فرخندہ عید قرار دادہ امتداد مدت آن ازین نوبت تا دہ روز مقرر فرمودند ۔

—:0:—

۱ - عالمگیر نامہ : ۶۱۲ 'مطابق دہم اردی بہشت' - ۲ - آ : 'از اکابران و عظام امراء ، در ورطہ آنست ہدی آور بگذر' -

تولد معزالدین

از سوانح مسرت پیرا آنکہ دہم این ماہ در مشکوی دولت بادشاہزادہ
جوان بخت مجد معظم ہسری نیک اختر قدم فرخندہ بعالم ناپور گذاشت و
حضرت شاہنشاهی آن بولود مسعود را بسلاطان معزالدین موسوم ساختند .

—:0:—

رسیدن بوداق بیگ ایچی از ایران

درین ایام بمساع حقایق مجامع رسید که بوداق بیگ ایچی فرمانروای ایران شاه عباس ثانی ملخ شعبان داخل بلده ملتان شد و تربیت خان فوجدار^۱ آنجا پس از اقامت مراسم ضیافت ، (برگ ع . ع الف) پنج هزار روپیه و نه تقوز از نفایس اقمشه هندوستان باو تکلیف کرده و در دارالسلطنت لاهور خلیل الله او را ضیافت‌های پسندیده نموده ، بیست هزار روپیه و یک قبضه شمشیر هر دو با ساز میناکار و هفت تقوز پارچه از استعه^۲ نفیسه^۳ هندوستان باو داد و بیست^۴ و هشتم چون بوداق بیگ بسرای باولی^۵ رسیده آنجا نزول کرد ، گیتی خدیو او را بعنایت اولوش^۶ خاصه ای ، مورد نوازش ساختند و باو اشاره^۷ معلی صادر شد که سوم ماه شوال که ساعتی نیک بود ، ادراک دولت زمین بوس نماید . شب دو شنبه دهم خرداد رویت ماه فرخنده شوال ، مسرت بخش خاطرها شد و اسباب خورسی باشاره^۸ ابروی ماه نو آماده گردید و فردای آن که عید خجسته^۹ فطر بود ، بارگاه سلطنت بسعی کار پردازان پیشگاه دولت ، شکوه [آسانی] و پیرایش خسروانی یافته بود ، لوای شادپانان^{۱۰} اقبال بگوش گردون رسید و نوئینان رفیع مقدار و سایر بنده‌های آستان سپهر مدار ، مراسم تهنیت و مبارکباد را در کرپاس فلک اساس حاضر [آوردند] و چون خورشید جمال جهان آرای خدیو دین پرور اسلام پناه ، بسان ماه عید از اوج سپهر بارگه تابان شد ، بتسلیمات عبودیت تارک آرای سعادت گشتند . حضرت شاهنشاهی عزم

۱ - پی : 'که شاه' - ۲ - آ : 'صوبه دار' - ۳ - در عالمگیر نامه : ۶۱۵ وقایع هژدهم شوال هم مسطور است -

4 - Bawal town. headquarters of the nizamat of the same name in Nabha state, Punjab, situated in 28° 4' N. and 76° 36' E., 10 miles south of Rewari. It contains several old buildings, the most interesting of which is a mosque built in 1560 and still in good repair. Imperial Gazetteer, vol. vii, p. 136.

۵ - پی : 'الوس' -

توجه بمصلی نموده بر فیل ابر خرام قرین دولت سوار شده بادشاهزاده کامگار مجد معظم را در پی سر مبارک خود جای داده بتوزک و آئینی که معمول این سلطنت ابدطراز است، بعید گاه شرف حضور بخشیدند و پس از معاودت بدولت خانه هایون، در ایوان خاص و عام سریر آرای عظمت و احتشام گشته بکام بخشی خلایق پرداختند و بسیاری از عبودیت منشان را بمواهب خسروانه مورد نوازش ساختند. بادشاهزاده ارجمند و خجسته خصال مجد معظم را بمرحمت خلعت خاص و سرپیچ مرصع و یک عقد مروارید^۲ و انعام یک لک روپیه و نوگل حدیقه^۳ اقبال مجد اعظم را هم عزاختصاص^۴ بخشیدند و از آنجا که درین دولت پایدار بجز بادشاهزاده های کامگار افزایش مراتب مناصب زیاده بر هفت هزاری هفت هزار سوار معمول نیست و هر گاه عاطفت بادشاهانه^۵ یکی از بنده های عمده نه باین پایه^۶ عالی رسیده باشد، اقتضای ظهور مرحمتی کند، او را بانعام برخی از مجال زیاده بر تیول تنخواه منصب کامیاب عنایت میسازند. شهنشاه حکومت گستر، راجه جیسنگه را که از عمده های بارگه سلاطین پناه است، باین منصب والا پایه^۷ عزت باوج ترقی افراخته با آنکه بانعام محالی که یک کرور دام جمع آنست، سربلند گشته بود، موازی یک کرور دام دیگر تیول بر سبیل انعام مرحمت نموده او را بین الاقران سرفراز فرمودند و بآن زبده راجهای عقیدت شعار و دیگر نوئینان رفیع قدر و امرای نامدار خلاع فاخره عطا کردند و اعتماد خان [بمناسبت] نام بخطاب (برگ ۴. ۴ ب) اشرف خانی و شیخ عبدالقوی بخطاب اعتماد خانی و اشرف خان^۸ که در سلک کومکیان دکن انتظام داشت، بمناسبت اسم پدر خویش و [خطاب] برخوردار خانی و سید حامد

۱ - آ : 'قرین دوست بدندان تفکر در ورزید و بخدمت معظم را' - ۲ - در پی و ما و آ و انعام یک لک روپیه و نوگل حدیقه^۳ اقبال مجد اعظم را' مسطور نیست - ۳ - عالمگیر نامه : ۶۱۸ 'مجد اعظم را بعطای خلعت خاص و یک عقد مروارید عز اختصاص بخشیدند' - ۴ - ما : 'بادشاهزاده' - ۵ - اشرف خان خراجہ برخوردار - خویش مهابت خان از خواجہ زادہ های نقشبندی است - سال اول جلوس فردوس آشنیانی از اصل و اضافه بمنصب هزاری پانصد سوار ذخیره اندوز نشاط گردید و سال هشتم از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی هشت صد سوار لوای عزت بر افراشت - در اوایل عهد خلد مکان بخطاب اشرف خان مخاطب شده، سال دوم معزول گردیده بحضور رسید - سال فوتش معلوم نیست - (مآثر الامراء، ۱ : ۲۰۶ - ۲۰۷) -

ولد مرتضی خان و مید خان قلعدار ظفر آباد [و] میر باقی ولد میر محمود اصفهانی هر یک بخطاب خانی و علی بیگ ولد مرشد قلی خان مرحوم بخطاب اهتمام خانی نامور گشتند و قاسم آقای رومی فرستاده حسین پاشا شرف تقبیل سده سپهر رتبه دریافتند ، پنج سر اسپ عربی نژاد که پادشاه مذکور برسم پیشکش ارسال داشته بود ، بنظر هایون رسانید و از جانب خود نیز چند اسپ عربی و یک غلام گرجی پیشکش نموده بقبول آن سر تفاخر بر افراخت و بعنایت خلعت و پنج هزار روپیه مشمول عاطفت خسروانه گردید و محمود دلزاق بفوجداری یکی از محال صوبه دکن معین گشته بعنایت خلعت و اسپ عراقی و باضافه هشتصد سوار بمنصب هزاری هزار سوار سباهی گشت و میر عزیز بدخشی بداروغگی عدالت حضور پرنور از تغیر خواجه صادق و عنایت خلعت سرپا بند گردید و عسکری که از دیوانی کشمیر معزول شده بود ، بخدمت دیوانی تن و لعل چند ولد رای بهارا مل دیوانی خالصه شریفه خلعت امتیاز پوشیدند و چون بوداق بیگ ایلیچی ایران بظاهر دارالخلافت رسیده بود ، روز سوم عید در اثنای این جشن سعید ، اسد خان و سیف خان و ملتفت خان میر توزک او را از بیرون شهر بملازمت کرامت بهر آوردند و در ایوان خاص و عام شرف اندوز تقبیل آستان سلطنت گشته بعد ادای آداب کورنش و تسلیم ، نامه فرمانروای ایران را که متضمن تهنیت جلوس والا بود ، گذرانید و عاطفت پادشاهانه او را دران مجلس مقدس بعطای خلعت فاخره و جیغه مرصع و خنجر نوازش نمود و ارگجه جشن با پیاله و خوانچه طلا و پاندان و خوان طلا مرحمت شد و حویلی رستم خان مرحوم بجهت بودن و میر عزیز بدخشی برای مهانداری او مقرر گشت - روز دیگر سفیر مذکور بمرحمت یک قبضه شمشیر و چندی از همراهانش بعنایت خلعت مباحات یافتند - هفتم شوال سوغات شاه ایران از نظر انور گذرانید - از آنجمله شصت و شش راس اسپ عراقی و یک دانه مروارید غلطان آبدار بوزن سی و هفت قیراط بود و مجموع آن اربغان بوقوف ارباب خیرت بچهار لک و بیست و دو هزار روپیه قیمت شد -

—:O:—

۱ - آ : دگر ما را در آنجا گذاشته خود برای طالب ، - ۲ - در عالمگیر نامه :
 ۶۱۲ - ۶۲۲ راجع باین جشن مفصلاً نوشته شده - ۳ - پی : این جشن
 سعیدالله خان -

جشن وزن قمری

و روز مبارک یک شنبه نوزدهم ذیقعد^۱ جشن قمری صورت انعقاد یافت و پس از انقضای پانزده^۲ گهری از روز مذکور در ایوان کیوان نشان غسلخانه که بزیب اسباب تجمل آراستگی یافته بود، وزن مسعود بآئین معهود بفعل آمد و سال چهل و چهارم قمری از عمر معادت قرین خدیو کشور دولت و دین بفرخی بانجم رسیده سال چهل و پنجم بمبارکی آغاز شد - بادشاهزاده‌های کامگار و نوئینان نامدار و حکام اقطار و صوبه داران ممالک محروسه (برگ ۴۰۵ انف) بعنایات بیغایات و اضافهای مناعب عز امتیاز یافتند و راجه راجروپ بهجارت مرحد غزنین از تغیر سید شہامت خان معن گشته یرلیغ گیتی مطاع بنفاد پیوست که سید مذکور در سلک کومکیان دارالملک^۳ منتظم باشد و سید عزت خان بفوجداری بهکر از تغیر خنجر خان و رعنداناز خان^۴ بفوجداری میان دواب از تغیر عاقل خان خلعت نوازش پوشیدند^۵ و سیدی ابراهیم از اتباع سیوای مقهور که بعزم بندگی درگاه خلایق پناه نزد امیرالامراء آمده بود، بموجب التماس آن عمدہ نوئینان بمنصب هزاری پانصد سوار کامیاب شد و چون بمسامع هایون رسید که میر ابراهیم ولد میر نعمان چنانچه گزارش یافت که جهت رسانیدن مبلغ شش لک و شصت هزار روپیہ، نذر حرمین الشریفین زاده‌الله شرفا، بآن اماکن قدس مرخص شده بود، دران حدود باقتضای اجل موعود رخت هستی بر بست - عاطفت بادشاهانہ اسلام خان را که خسر او بود، با همت خان خلف خان مذکور بعطای خلعت نواخت - دهم ذیحجه از عیدالضحی دگر باره بارگاہ سلطنت بآزین شادمانی زینت یافته شادیانہ^۶ اقبال سامع پیرای همگنان گردید -

- ۱ - نسخہ پی 'جشن وزن قمری' ندارد - ۲ - عالمگیر نامہ : ۶۲۳ 'مطابق بیست و ہفتم ماہ تیر' - ۳ - عالمگیر نامہ : ۶۲۳ 'یازدہ' - ۴ - سآ : 'صوبہ دار آملک' - ۵ - آ : بفواکج و عصا خبر نزول نمود و در نقاط مختلف و روان - ۶ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۶۲۴ - ۶۲۵ -

درین روز خجسته عاطفت والا بوداق بیگ ایلچی را رخصت انصراف ارزانی داشته بانعام یک لک روپیه و عنایت خلعت و خنجر مینا کار با علاقه^۱ مروارید و اسپ با زین ولجام طلا و فیل بازین طلا و ساز نقره و جل زر بفت و یک زنجیر فیل دریائی و یک منزل پالکی با ساز و لوازم آن مطرح انوار نوازش ساخت و مقرر شد که جواب نامه^۲ والی مذکور متعاقب [او] مصحوب یکی از بندهای عمده بarmغانی شایسته بفرستند - بایلچی مذکور از اول تا آخر پنج لک روپیه و بهمراهانش سی و پنج هزار روپیه عطا شد - عاقل خان^۳ که از فوجداری میان دواب معزول گشته بود، چون بسبب بعضی عوارض جسمانی، در پیشگاه خلافت و جهانبانی استدعا نمود که گوشه^۴ انزوا گزیده بدعای دوام دولت روز افزون قیام نماید، بسالیانه نه هزار روپیه موظف گشته بدارالسلطنت لاهور رخصت یافت -

درین ایام پسر چنپت بندیلہ که کسان راجہ اندرمن دشندیره جهت اظهار بجرای خود فرستاده بودند، بجناب سلطنت رسیده [جبین] بر خاک نگوئساری فرسوده مایه مذلت^۵ و خواری گردید -

—:0:—

۱ - برای تفصیل راجع بایلچی ایران و دیگر وقایع رک بہ عالمگیر نامہ : ۶۲۶ -
 ۲ - ۶۳۰ - ۲ - در عالمگیر نامہ : ۶۳۰ - ۶۳۳ مشروحا نوشته شده -

جشن وزن شمسی

و درین هنگام میمنت فرجام ، موسم وزن شمسی خدیو روزگار رسیده بود ، دگر باره بارگه دولت بآزین خسروانی زیب و زینت پذیرفت و چهار شنبه سلخ ربیع الاول مطابق دوازدهم آذر در ایوان غسلخانه آن جشن فرخنده انعقاد یافت و سال چهل و سوم شمسی از عمر سعادت قرین خدیو گیتی با دادا و دین بهزاران (برگ ۳۰۵ ب) نصرت و فیروزی بانجام رسیده ، سال چهل و چهارم آغاز شد و درین بزم سعادت برتو انوار افاضت خسروانه بر ساحت احوال بادشاهزاده و نوئینان و جمهور عالمیان تافت و عابد خان که از کبار خواجهای ساوراءالنهر است ، بمنصب چهار هزاری سر افزاری یافت [۱] بتفویض خدمت جلیل القدر صدارت کل از تغیر میرک شیخ که او را کبرسن دریافته بود والا پایه گردید و اسلام خان بصوبه داری کشمیر از تغیر ابراهیم خان سر بلند شد ، چون صف شکن خان میر آتش بنا بر تقصیری مورد عتاب بادشاهانه گشته از منصب معزول شده بود ، فدائی خان بخدمت داروغگی توپخانه خلعت سرفرازی پوشید و روح الله بدیوانی کابل از تغیر یعقوب خان منصوب شده بهنایت خلعت و خطاب بشارت خان سرمایه کامرانی اندوخت و کمال نظر داروغه بخطاب خدمت طلب خانی پایه عزت یافت و قاسم آقا کس حسین پاشای حاکم بصره ، بانعام دوازده هزار روپیه^۲ و عطای خلعت کامیاب گشته رخصت انصراف یافت و بهمراهان او یک هزار روپیه عنایت شد و مصحرب او یک قبضه^۳ شمشیر گران بها برای پاشای مذکور مرسل^۴ کرده [شد] -

—:0:—

۱ - آ : بر آن تاخت و از آنجا براه دریای باجل بانجام رسیده . ۲ - پی : روپیه عنایت شد . ۳ - در عالمگیر نامه : ۶۳ - ۶۳۷ به تفصیل نوشته شده .

رسیدن حاجب بخارا

چهارم ربیع الثانی در اثنای این بزم کامرانی خواجه خاوند محمود ایچی عبدالعزیز خان والی بخارا بظاہر دارالخلافت رسیدہ بموجب فرمان ہایون سیف خان و قباد خان پذیرہ شدہ ، او را بہارگاہ اقبال رسانیدند ۔ پس از تقدیم مراسم کورنش و تسلیم ، نامہ^۱ عبدالعزیز خان بخدمت اشرف گذرانید و موغاتی کہ مشتمل بود بر اسمیان راہوار ترکی و اشتران نر و مادہ بختی و دیگر تحف و نوادر بنشار خورشید مآثر رسانید ۔ [از] آنجملہ یک قطعہ لعل رنگین خوش آب بود کہ بچهل ہزار روپیہ قیمت شد ۔ عاطف بادشاہانہ او را در آروز بمکرمت خلعت فاخرہ و خنجر گرانبہا با علاقہ^۲ مروارید و انعام بیست^۳ ہزار روپیہ نوازش نمود و منزلی لایقہ بجهت بودنش مقرر گشت ۔

—:o:—

۱ - برای احوالش رک بہ بادشاہنامہ ، ۱ : ۳۳۲ - ۲ - عالمگیر نامہ : ۶۳۸
'ہشت ہزار' ۔

جشن کتخدائی بادشاهزاده عهد معظم

درین هنگام میمنت فرجام ، صبیہ^۱ راجہ روپ سنگھ پسر عم مہاراجہ جسونت سنگھ کہ در جنگ سموگرہ کشتہ شد و دختر نیکو سیر او را بشرف^۲ اسلام در آورده بودند ، در محل تربیت یافته بود ، با نھال برومند گلشن حشمت بادشاهزادہ بخت بیدار عهد معظم^۳ کہ سن^۴ شریف ایشان پیرایہ^۵ نوزده سالگی رسیده بود ، شرف ازدواج بخشیدند . دهم^۶ ربیع الثانی در محل فردوس مثال غسالخانہ جشنی بادشاہانہ پیرایہ^۷ انعقاد یافت :

کہ نظارہ جشن^۸ آن بزم گاہ^۹ تھی ساختہ^{۱۰} دیدہ را از نگاہ
بہشتی بزیبایی روی حور^{۱۱} ازو چشم بد چون غم از عیش دور

و آنروز بہجت افروز در منزل فیض قرین بادشاهزادہ ارجمند نیز بساط جشن و سور مبسوط گشتہ ہنگامہ^{۱۲} عیش و طرب گرمی پذیرفت و ایشان اوایل شب در کمال شوکت و احتشام از منزل خود بر آمدہ براہ دریا سوار سفینہ^{۱۳} [برگ ۴۰۶ الف] سعادت متوجہ^{۱۴} پیشگاہ حضور لامع النور گردیدند . درپای برج قلعہ^{۱۵} مبارک از کشتی فرود آمدہ یکران دولت بزیر ران کشیدند و از آنجا تاپای شاہ برج کہ مطلع آفتاب سلطنت و جہانبانی امت ، از دو طرف بر زمین این کنار دریا ، چوب بست نمودہ چراغان در کمال خوبی و نظر فریبی کردہ بودند و چراغان کشتی نیز ہنگامہ افروزان بزم طرب [گشتند] و در آنطرف دریا آلات آتشبازی و ادوات آن صفت بدیع [چیدند] .

زبس شمع و مشعل بر افروختہ زمین همچو منقل شدہ^{۱۶} افروختہ
چراغان چنان گشت عالم فرور کہ نگذاشت در دھر یک تیرہ روز

ترانہ سنجان در پردہ تہنیت نوا ساز گشتہ و غلغل شادمانی و صدای شادیانہ^{۱۷}

۱ - در عالمگیرنامہ : ۶۳۹ - ۶۴۰ تمہید طولانی نوشتہ شدہ - ۲ - آ : 'معصوم' -

۳ - آ : 'بود در آن میان بخلاف نمود ، در زمرہ پوشیدہ بود ، شرط ازدواج بخشیدند' - ۴ - عالمگیرنامہ : ۶۴۱ 'سیزدهم ربیع الثانی' - ۵ - پی : 'بزم' -

۶ - پی : 'جشن' - ۷ - پی : 'ساختی' - ۸ - ما : 'شدہ' -

کامرانی ازان بزم معلی بسپهر اعلیٰ بر رفته -

سرود مغنی شده گرمجوش زده نغمه چنگ و نی ، راه هوش
پی گوهر خوشدلی رشته ساز چه آهنگ مطرب چه آواز ساز
چون بادشاهزاده عالی فر سعادت اندوز ملازمت اشرف گشته آداب تسلیمات
بجا آوردند ، حضرت خلافت پناهی آن سلاله^۱ دودمان سلطنت را مطمع انظار
عاطفت گردانیدند - یک عقد مروارید شاهوار که پنجاه هزار روپیه ارزش داشت از
سر عنایت بدست کرم پرور بر سر ایشان بستند و گرانبها سربندی دیگر از یکدانه^۲
لعل آبدار و دو دانه^۳ مروارید غلطان که پنجاه^۴ هزار روپیه قیمت آن بود و
بازوبند مرصع و خنجر خاصه با علاقه^۵ مروارید و چرکسی خاصه^۶ مروارید دوز و
جیغه مرصع و یک لک^۷ روپیه نقد و یک زنجیر فیل خاصه با تلایر و پنج^۸ سر اسپ
عراقی و عربی از آن جمله یکی با ساز مرصع و یکی با زین طلا و ساز مکرمت
فرمودند و اشاره والا با فروختن آلات آتشبازی صادر شده تماشای آن هنگامه^۹ دلپذیر
حیرت بخش ناظران گردید :

هوا روشنی بخش ادراک شد زمین شمع فانوس افلاک^۱ شد

و پس از انصرام این تماشا چون ساعت عقد در رسید ، بموجب امر اعلیٰ
اقضی القضاة قاضی عبدالوهاب در حضور انور بآئین شرع مطهر قواعد عقد نموده ،
آن جمله^۲ حدیقه عفت را بآن نهال برومند گلشن^۳ سلطنت پیوند داد - ایستاده های
بساط قرب [و] حضور مراسم تهنیت بتقدیم رسانیده تسلیم مبارک باد نمودند و
نقاره های عشرت^۴ بنوا در آمده نغمه سرایان خوش آواز نغمه های دلنواز در مقام
ثنا خوانی سرودند -

و آن بزم انبساط بمبارکی صورت انجام پذیرفت - درین اوقات هوای نشاط صید
نخچیر از خاطر مهر تنویر شهنشاه عالمگیر سر بر زده هفدهم ماه مذکور شکارگاه پالم^۹

- ۱ - پی : 'رشته' - ۲ - پی : 'مسلله' - ۳ - عالمگیر نامه : 'پنجاه و پنج هزار' -
- ۴ - پی : 'یک روپیه' - ۵ - پی : 'بیچ سر در سه اسپ' - ۶ - آ : 'حیرت
بر در رسید ، در بحر آن بر دوستی کیشی او کند' - ۷ - پی : 'گلشن و سلطنت' -
- ۸ - پی و آ : 'بنواختن' -

9 - Palam, crown taluk in the south of Parbhani district' Hyderabad state, with an area of 500 square miles. Imperial Gazetteer, vol. xix, p. 334.

شرف اندوز از فیض ورود فرمانروای عالم شد. نوزدهم بخاص شکار توجه فرمودند و روز دیگر از آنجا بشکار پورا سعادت قدوم بخشیده، بیست و یکم دگر باره بخاص شکار مراجعت نمود و سیزده روز دران نخچیر گاه نزهت نشان و نواحی آن (برگ ۴۰۶ ب) بصید نیله گاؤ^۱ عشرت آرا گشته در پرده شکار پژوهش حال رعایا و زیردستان میگردند و بقراولی سعادت ازلی صید دلہای رسیده نموده چہرہ افروز دولت و معذات بودند و در خلال این احوال در موضع الوپ شکار روزی شکار غریب دلغیب کہ کہال ندرت داشت، مسرت پیرای طبع اقدس گردید۔ گزارش کیفیتش اینکہ چون آنحضرت بعزم صید نیله گاؤ کہ هنگام مستی آن بود، بشکار گاه مذکور رسیدند، از قراولانی کہ در تفحص نخچیر بھر سو تگاپو داشتند، شیخ بدھر نام قراولی آمدہ بموقف عرض ہایون رسانید کہ دو نیله گاؤ درین نزدیکی از جوش مستی بچنگ پیوستہ آویزشی شگرف حیرت افزا با یکدیگر دارند۔ حضرت شہشہاہی بتہاشای آن وحشیان توجه فرمودہ نزدیک بآنها رسیدند۔ چنان شورش برخاش بنیمی بر آنها مستولی بود کہ اصلا رم نخورده سر از جنگ بر نداشتند و بنوعی درہم آویختہ زد و خوردی نمودند کہ تمام سر و گردن ہر دو مجروح گشتہ بخون آغشتہ بود، پس از جنگ ممتد یکی از ان دو متمیزندہ وحشی مغلوب گردیدہ راہ گریز سپرد و آن دیگر در پی او شتافت۔ درینوقت خدیو روزگار قصد شکار آنها نمودہ از تخت روان مبارک^۲ فرود آمدند و بادالی^۳ و موند کہ از آلات بادوات صید و حوش است، متوجہ شکار گردیدند۔ اتفاقا نخچیری کہ گریختہ بود، بر گشتہ بر سر تیر آمد۔ آنحضرت از روی چستی و چلاکی تفنگ موسوم بہ بی بدل را کہ در ہنر راستی و بیخطائی نظیر ندارد، بجانب پاشنہ او خوابانیدند و گولہ [بر] نشانہ اش رسیدہ از آنطرف گذر کرد و آن صید سی قدم رفتہ از پا در افتاد و دیگر کہ تعاقب کردہ بود آمدہ بر دور آن سر زمین کہ گیہان خدیو بدولت آنجا بر سر زانوی صید افگنی نشستہ بودند، گردید و

1 - Shikarpur, northern taluk of the Shimoge district, Mysore, lying between 14° 5' and 14° 31' N. and 75° 32' E. The taluk is crossed from south to north by the Chordi and Kanudvati. Lines of low hills on all sides covered with jungle, give shelter to numerous wild animals. Imperial Gazetteer, vol. xxii, p. 277.

۲ - پی : 'نیلا گاؤ' - ۳ - آ : 'با فوج فراوان بر سریر سلطنت برین صہب شد'۔
۴ - ما : 'رالی و پیونده'۔

چون بقابوی آنحضرت در آمد او را نیز نشانه کردند تفنگ موسوم - بظفر بان که بر سر دست مبارک بود ، چنان بجانب او برق افروز شد که گویا بستان دل در سینه اش جای گیر آمد و او نیز پنجاه قدم رفته فرو غلطید و قراران رسیده آنها را ذبح نمودند - آن شکار غرایب آثار حیرت افزای دیده وران هوشمند گشته طبع مبارک خدیو جهان بشگفتگی گرایید و اشاره معلی صادر شد که سه تخته سنگی ، یکی دران گل زمین که شهنشاه دولت و دین در حالت صید این وحشیان آنجا نشسته بودند و دو دیگر در دو جا که آن دو نیچیر هدف تیر اقبال عالمگیر گشته بودند ، بسازند تا نشانی از کیفیت این شکار بدیع آثار باشد و فراول مسطور بخطاب رهبر^۳ خانی و عنایت نند سرافرازی یافت - پنجم جهادی^۴ اولی رایت معاودت از شکار گاه بر افراخته ، مباحث دارالخلافت را از فتر قدوم اشرف سعادت بخشیدند - درین وقت یرلیغ عالم مناع بنام مهاراجه جسونت سنگیه صوبه دار گجرات عتر صدور یافت که با تمامی سپاه خویش بکومک (برگ ۴۰۷) (اف) امیرالامرای که بدفع سیوای مقهور قیام داشت ، بشتابند و بقطب الدین خان فوجدار جونا گره فرمان شد که بگجرات آمده تا رسیدن صوبه داری دیگر بنظم مهام^۵ آنصوب اشتغال دارد و از وقایع صوبه کابل بعرض اقدس رسید که راجه راجروپ تهانه دار غزنین باجل طبیعی سپری شد و شمشیر خان حارمن شهر کابل بجای او منصوب گردید^۶ و خدمت او بشهامت خان که در سلک کره کیان آنصوبه منتظام بود ، منفوض گشت -

—:0:—

۱ - جمیع نسخ : 'شدند' تصحیح قیاسی - ۲ - 'گوله' - ۳ - پی : 'نهبی' -
 ۴ - پی : 'مهات' - ۵ - عالمگیر نامه : ۶۴۷ 'باضافه' پانصد سوار بمنصب دو
 هزار و پانصدی دو هزار و پانصد سوار مباحی گردید' -

تسخیر^۱ ولایت پلاؤن

و چون^۲ داؤد خان صوبه دار پتنه حسب الحکم اقدس در تسخیر ولایت پلاؤن ، از متعلقات صوبه بهار ، کمال تردد و تلاش کرده بچنگهای صعوب همگی قلاع آنرا مفتوح ساخته بود ، عنایت خسروانه او را بارسال خلعت خاص کموت مباحات بخشید و اضافه^۳ منصب^۴ در یکی از جشنهای مقرر گردید و بمنگل خان از کومکیان آنصوبه فرمان شد که بفوجداری پلاؤن و حراست آن قلاع پردازد ، داؤد خان به پتنه مراجعت نماید و صف شکن خان که چندی قبل ازین مورد عتاب^۵ خسروانه گشته بود ، از خدمت و منصب معزول شده مورد انظار عفو و بخشایش خدیو بنده پرور قدردان گشته از خدمت بمنصب دو هزاری یک هزار سوار سرافرازی یافت و امیر خان برادر شیخ میر مغفور بصوبه داری دارالملک کابل از تغیر مهابت خان سر بلند شده بعطای خلعت و شمشیر خاصه و جمدهر مرصع با علاقه^۶ مروارید و اسپ عراقی و فیلی خاصه و باضافه^۷ هزاری هزار سوار دو اسپ سه اسپ بمنصب پنج هزاری پنجهزار سوار از آن جمله یک هزار سوار دو اسپ سه اسپ ، مورد اصناف^۸ الطاف گشته هشتم جادی الاخر مرخص گردید و هشتم^۹ ماه مذکور خلیل الله خان صوبه دار سابق پنجاب که در لامور عارضه بر مزاج او طاری گشته بود بظاهر دارالخلافت رسید - حکم والا کرامت نفاذ یافت که داخل شهر شده بسر منزل خویش فرود آید و از کمال عاطفت و بنده پروری ، تقرب خان و دیگر اطبای پایه^{۱۰} سریر خلافت را حکم شد که بمعالجه او [پردازند] و غره رجب فاضل خان از مستقرالخلافت اکبر آباد رسیده ناصیه سالی آستان خلافت شد و برخی از جواهر و مرصع آلات که حضرت اعلی از سر عاطفت مصحوب او فرستاده بودند و قریب شانزده لک روییه قیمت آن بود ، بخدست

۱ - این عنوان 'تسخیر ولایت پلاؤن' در نسخه پی و آ مسطور نیست - ۲ - در عالمگیر نامه : ۶۴۸ - ۶۶۳ راجع به تسخیر ولایت پلاؤن مشروحاً نوشته شده - ۳ - آ : 'خلعت و منصب پانصدی در هر جانب که بود خان از کمکیان' - ۴ - سآ : 'عنایات' - ۵ - پی : 'انصاف' - ۶ - عالمگیر نامه : ۶۶۱ 'هزدهم' -

اشرف گذرانید - دو مہرجب بعرض مقدس رسید کہ خلیل اللہ خان درگذشت - چون از دیرین پندہای ارادت منش بود ، خاطر مقدس قرین متأسف گشتہ روح او را بانوار توجہات روحانی سرمایہ^۱ آمرزش بخشیدند - روز دوم از فوتش پرتو قدوم بمنزل بازماندہای آن مرحوم افگندہ میرخان و روح اللہ خان و عزیز اللہ^۲ پسران آن مغفور و افتخار خان و ملتفت خان^۳ و بہاء الدین برادرزادہا و سیف الدین صفوی دامادش را بعطای خلاع فاخرہ نواختہ و ہنگی منسوبانش را مشمول مرحوم خسروانہ ساختہ از کدورت ماتم رسیدگی بر آوردند و زوجہ^۴ او عصمت مآب حمیدہ بانو دختر منکہ بانو ہمشیرہ اعیانی (برگ ۷۰۶ ب) جناب علیا ممتاز الزمانی است و صبیبہ اش را بسالیانہ^۵ پنجہزار روپیہ کامیاب مکارم شاعنشاہانہ گردانیدند -

—:0:—

۱ - عزیزاللہ خان : پسر سوم خلیل اللہ یزدی است - پس از فوت پدر بمنصب در خور و خطاب خانی مہربند گردیدہ سال بیست و ششم بخدمت میر توزکی چہرہ عزت برافروخت - سال سیم چون برادرش روح اللہ خان بنظم صوبہ بیجاپور مأمور گردید ، او بقلعداری آنجا اختصاص گرفت - سال چہل و ششم از تغیر سردار خان بقلعداری قندہار و از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی ہزار سوار مرتقی گردید - بعد ازان احوالش بنظر نیامدہ - (مآثر لامراء ، ۳ : ۸۲۳ - ۸۲۴) - ۲ - ملتفت خان میر ابراہیم حسین : پسر دوم اصالت خان میر بخشی است - در آخر سال بیست و ششم شاہجہانی بخدمت بخشیدگری احدیان سراقرازی یافت و پس از جلوس عالمگیری بخطاب ملتفت خان مخاطب شد و بخدمت میر بخشیدگری احدیان منصوب شد - در سال ششم آختہ بیگی شد - در سال پانزدہم ہنوجداری لنگرکوت مضاف پشاور تعین کردید - در سال بیست و چہارم ، نوزدہم جادی الاخری جان سپرد - (مآثرالامراء ، ۳ : ۶۱۱ - ۶۱۳) -

ختان مجد اکبر

ششم، ماه مذکور ختنه سور نوکل حدیقه، ابهت و جلال تازه نهال ریاض حشمت و اقبال بادشاهزاده والا گهر مجد اکبر، زینت افزای انجمن خلافت گشته در ساعت مسعود آن قوت الظهر سلطنت عظمی باین سنت سنیه فایز گردیدند و بیست و چهارم آسماء خواجه احمد ایلیچی بخارا را بعنایت خلعت و خنجر مرصع با علاقه، مروارید و انعام سی هزار روپیه نواخته رخصت انصراف بخشیدند. از اول تا آخر سفر مذکور و همراهانش از نقد و جنس قریب یک لک و بیست هزار روپیه کامیاب عنایت گشتند و میر عبدالله کاشغری و چندی از رفقاییش با انعام چهار هزار روپیه مفتخر گشتند. غره شعبان هشتاد زنجیر فیل از فیلان شجاع که خانخانان از بنگاله فرستاده بود، دو زنجیر فیل از غنائم پلاؤن بنظر هایون رسید. شب پانزدهم ماه مذکور که لیلۃ البرات بود، پانزده هزار روپیه از خزانه احسان بوساطت صدرالصدور بآرباب امتحاق اتفاق شد و درین سال چتر فلک فرما چند بار بسمت اعز آباد و دیگر صیدگاهها مایه گستر شده اقسام شکار مسرت بخش طبع هایون گردید و یک صد و پنجاه کلنگ صید شاهباز اقبال هایون فال شده از جمله شکارها صید [در] قمرغه آنروی^۲ دریای جون در برابر خضر آباد اتفاق افتاد و حضرت گیهان خدیو با بادشاهزاده ارجمند و چندی از مقربان بساط عزت بدرون دام که بزبان میر شکاران هندو 'باور' میگویند، در آمده مشغول صید افگنی شدند و عمدهها و خواص را نیز رخصت شکار فرمودند. سیصد و پنجاه و پنج آهو بحیطه دام در آمده بود، شهنشاه والا به نیروی دست خود هشت آهو زدند و یک نخچیر را قراولان دستگیر کردند و چهل و هفت را جمعی که رخصت صید یافته بودند، از پا در آوردند. در اثنای آنحال فتوت بادشاهانه بران وحشیان مسکین رحم آورده اشاره والا بمنع صید و اطلاق آنها از^۲ قید صادر شد و مجموع آنچه سالم مانده بودند از تنگنای دام رهائی یافته دامن صحرای عافیت

۱ - آ : ۴۸۹ ب 'شاهنشاه در آن میدان جهانید و در زمره احباب نشست ،
 ابهت' - ۲ - پی : 'که آنروی' - ۳ - سآ : 'در' -

گرفتند و بعرض هایون رسید که اولاً آهوی بسیار بحیاطهٔ قمرغه در آمد، بود - چون نزدیک دام رسیدند بهیئت مجموعی رم نموده بر اهل قمرغه حمله نمودند و پنج کس را [از] صدمه شاخ آنها آسیب رسید، از آنجمله دو تن هلاک شدند و قریب هزار آهو بدر رفتند و سیصد و پنجاه و پنج بدام افتاد - بالجمله درین ایام بفیض الله خان قراول بیگی و هوشدار خان و داراب خان و قراولان و میر شکاران خلعتها مرحمت شد^۲ -

از غرایب سوانح که درین ایام بعرض اشرف رسید، آنکه جمعی از اطفال در قصبهٔ سون پت^۳ چنانکه عادت صبیانست، بیازی شاه و وزیر هنگامه آرای لہو و لعب بودند - از آنجمله دو کس دزد شدند - کودکی که شیخهٔ آن بازی بود، آنها را گرفته پیش طفلی که ببازیچه حکمرانی داشت، آورد و او برسم بازی اشاره بسیاست کرد - آن کودک (برگ ۸۰۸ الف) نا هوشمند دست و پای هر دو بسته چوبی که در دست داشت، چنان بر سر آنها زد که هر دو را بضرر آن سر از هوای حیات پرداخته شد و باقتضای قضا آن لہو و لعب صورت جد پذیرفت -

— :0: —

-
- ۱ - اآ : 'در ذیل مردمان و اهالیان و ازان حال خان' - ۲ - اآ : 'دوستدار خان' -
 ۳ - برای تفصیل شکار رک به عالمگیر نامہ : ۶۶۳ - ۶۶۵ -
 4 - Sonapat town, headquarters of the same name in Delhi district, Punjab, situated in 29° N. and 77° 1' E. Imperial Gazetteer, vol. xxiii, p. 82.
 ۵ - عالمگیر نامہ : ۶۷۵ 'موتی پت' -

گفتار، در فتح ولایت کوچ بہار و توجہ عساکر گیتی کشا از آنجا بآہنگ تسخیر ملک آسام و کشایش آن ناحیت

چون در اواخر سال ہزار و شصت و ہفت ہجری ، بسبب بیماری اعلیٰ حضرت در جمیع سرحدہای محروسہ گرد شورش برخاست ہم نراین زمیندار کوچ بہار کہ مابین شہال و مغرب بنگالہ مایل بشہال واقع شدہ ، از شاہراہ انقیاد یکسو شدہ بتاخت گہورہ گہات^۳ جسارت ورزید و جمعی کثیر از صغیر و کبیر رعایای آنجا را کہ اکثر مسلمان بودند امیر کردہ بولایت خود برد و دگر بارہ بہولہ^۴ ناتھ وزیر خود را با گروہی^۵ انبوه ، بقصد ولایت کامروپ کہ عبارت از ہاجو^۶ و گواہتی^۷ و توابع آنست و از قدیم الایام داخل ممالک محروسہ بادشاہی بود ، فرستاد کہ آنرا نیز بتصرف در آورد . دیہسنگھ^۸ راجہ آسام^۹ کہ بحسب افزونی قدرت و

۱ - در واقعات عالمگیری : ۱۰۷ - ۱۱۰ ، وقایع فتح ولایت آسام با نہایت اختصار نوشتہ شدہ - ۲ - نسخہ اصل : 'احسام' تصحیح از روی سآ : ۵۸۷ - ب کردہ شدہ .

3 - Ghoraghat, ruined city in the headquarters subdivision of Dinajpur district, Eastern Bengal and Assam, situated in 25° 15' N. and 89° 18' E., on the west bank of the Karatoya. Imperial Gazetteer, vol. xii, p. 236.

۴ - آ : 'بہ ہوانانہ' - ۵ - سآ : 'گرفتن' .

6 - Hajo, a village in Kamrup district, Eastern Bengal and Assam, situated in 26° 15' N. and 91° 31' E., on the north bank of Brahmaputra, 15 miles by road from Gauhati. Imperial Gazetteer, vol. xiii, p. 8.

۷ - ہی : 'کواسی' .

8 - Gauhati town, headquarters of Kamrup district, Eastern Bengal and Assam, situated in 26° 11' N. and 91° 45' E., on both banks of the Barahmaputra river, imperial Gazetteer, xii, p. 184.

۹ - عالمگیر نامہ : مآثر عالمگیری : ۳۹ 'جی دہجسنگھ' - ۱۰ - پهلوی ولایت ←

جمعیت و وسعت ولایت و بسیاری از نواره و توپخانه و فیلان جنگی تفوق داشت و سر بر خط فرمان پذیری نمیگذاشت و ولایت خویش را که از بنگاله دور دست واقع است و آبهای عظیم و دریاها و زخار و بیشه های دشوارگذار در طریق آن حایل ، از آسیب ترکتاز مواکب نصرت طراز ایمن و مصون می پنداشت ، چون بر منوح آن فتن و مراتب ملک آشوبی شجاع سعادت^۱ دشمن آگهی یافت و بر کیفیت دلیری بیم نراین و عزیمت تازه او مطلع شد او را نیز سودای طمع خام تکلیف جسارت بتصرف بولایت مذکور نموده ، لشکر عظیم از آشامیان ددنهواد با نواره و توپخانه براه دریا و برخی دیگر از راه خشکی بولایت^۲ کامروپ تعین نمود و لطف الله شیرازی فوجدار آنجا که تاب مقاوست در خود نیافته از وصول مدد منقطع امید شده بود ، بمقتضای صلاح نواره خود را از بحر آن سیل حادثه بر کنار کشیده بحدود جهانگیرنگر رسید و بهولا ناتھ وزیر بیم نراین بر قصد آشامیان آگهی یافته عنان عزیمت از آن سمت تافته قرین ناکامی مراحل معاودت پیموده و متغلبان ضلالت فرجام آشام بی مانع و مزاحم بر ملک بادشاهی دست تملک^۳ یافته [به] نهب و غارت و جور و بیداد پرداختند ، چنانچه شیمه^۴ ذمیمه^۵ آن جمیع بد نهاد است ، سکنه و رعایای آندیار را اسیر ساختند و چون شجاع درین هنگام بهوای سلطنت اسباب شورش سرانجام داده و در اندک فرصتی بحال خود در مانده شد به جبران قضیه نتوانست پرداخت و آشامیان مقهور از آنجا قدم جرأت پیشتر نهاده ، تا حوالی^۶ پرگنه^۷ کری باری که پنج منزل جهانگیرنگر است ، متصرف شدند و در سوابق ازمنه نیز ازان (برگ ۸ . ۴ ب) تیره بختان امثال این خیرگیها بظهور رسیده چنانچه در عهد فرمانروائی اعلیحضرت جنت مکانی ولایات بادشاهی را

← بنگاله ملک آشام است ، فراوان شکوه ازو برگذارند . پیوست آن پایان تبت و چپ این ختا ، ازو بمهاچین گذارش رود و عامه ماچین گویند ، از خان بالغ که دارالملک است تا بدریای شور ، چهل منزل رودی بریده اند . سکندر رومی ازین حدود بآن دیار شتافت - (آئین اکبری ۱ : ۲۸۸) -

۱ . سآ : 'و ولایت خویش را' - ۲ . کلمات 'سعادت دشمن' در نسخدهای پی و سآ مسطور نیست - ۳ . آآ : 'در آن زمین بسیار بود ، از بسکه حقد آتشین در فوجدار آنجا که' - ۴ . سآ : 'تملیک' - ۵ . پی : 'حوالی' - ۶ . عالمگیرنامه : ۶۷۹ 'تا حوالی پرگنه' کری باری که پنج منزل جهانگیرنگر است ، متصرف شدند و در موضع مست سله که قریب بکری باری است نهاده ساخته .

تاختند و سید ابابکر را که از بنده‌های عمده بود، با گروهی انبوه باسیری بردند و در اوایل جلوس^۱ اعلیحضرت شیخ عبدالسلام فوجدار هاجو^۲ را با جمعی کثیر از گواهی^۳ دستگیر نمودند و تا این مدت هیچ یک از حکام بنگاله توفیق تأدیب آنها نیافته، بالجمله چون در ماه رمضان سوم جلوس هایون، شجاع از بنگاله بجانب رخنک^۴ آواره گشت، خانخانان متعاقب او بجهانگیرنگر رسیده در صدد جبر اختلال احوال آن حدود شد. راجه^۵ آشام از صدمه^۶ انتقام مجاهدان جنود اسلام هراسیده، و کیلی با معذرت نامه نزد خانخانان فرستاده اظهار نمود که چون بیم نرائن زمیندار کوچ بهار با من سمت خصومت دارد، در ایام شورش و انقلاب دست تعرض بولایات بادشاهی دراز نمود و ولایت کامروپ را که در قدیم الایام باشام تعلق داشت، میخواست متصرف شود من او را از تصرف آن باز داشته، آنحدود را بحیطه^۷ ضبط [آوردم] الحال هر کس باینصوب معین شود این ولایات بتصرف او [سپارم]. خانخانان باقتضای صلاح اندیشی بظاهر معذرت او در پذیرفت و وکیل را خلعت داده باز گردانید و رشید خانرا با سید نصیرالدین خان و سید سالار خان و آغر خان و جمعی دیگر تعین^۸ نمود که رفته ولایات بادشاهی را بنا بر قرارداد آشامیان تصرف کند.

درین اثنا بیم نرائن نیز مغلوب جنود مسعود گردیده، خوف کرده درخواست عفو تقصیر خود را و کیلی فرستاد. از آنجا که تأدیب او مستحتم^۹ بود، خانخانان بجواب آن خسران مآب نه پرداخت^{۱۰} و فرستاده را رونداده محبوس ساخت و راجه سجان سنگه بندیده را با فوجی از بنده‌های بادشاهی و میرزا بیگ کسر خود را با یک هزار سوار از تاینان خویش به تنبیه آن شقاوت شعار و تسخیر ولایت کوچ بهار فرستاد. چون آشامیان موضع کری باری بتصرف رشید خان گذاشته^{۱۱} در پیش رفتن او نزدیک موضع رنگاماتی از توابع کامروپ در مقام مدافعت

۱. مآ: 'جلوس والا' - ۲. پی: 'اجو' و نسخه اصل 'هاجو' تصحیح از آ کرده شده. ۳. پی: 'کوائی' - ۴. میان مشرق و جنوب بنگاله فراخ ملکی است، ارخنک نام، بندر چانگانو ازوست، فیل بسیار شود و اسپ کم و خرد. (آیین اکبری ۱: ۳۸۸) - ۵. آ: 'ولایات رفته مرتفع در دام بقید نهاده خوانین را اثرات کند، درین اثناء' - ۶. 'مسعود گردیده' از آ گرفته شده، نسخه اصل ندارد - ۷. آ: 'متهم' مآ 'نخیم' - ۸. پی: 'پرداخته' - ۹. در نسخه پی: 'در هنگام مدافعت آمدند و پیش رفتن او' - ۱۰. بنگار آمده -

آمدند و او لشکری در خور دفع آنها نداشت ، در ولگاماتی توقف نموده حقیقت را بخان خانان نوشت و راجه سجان سنگو که به تنبیه بیم نرائن معین شده بود ، چون دید که آن مهم از پیش نمیتواند برد ، او نیز در نواحی یک دوار که بند ولایت کوچ بهار است ، توقف نموده حقیقت حال بر نگاشت - خانخانان بمقتضای رای صواب نما سر انجام آن دو مهم لازم الانصرام بر خود اهم دانسته صورت این اراده بخدمت ایستادهای پایه^۱ سریر خلافت مصیر عرضداشت نموده دستوری خواست و یرلیغ گیتی مطاع بر طبق التماس او بنفاد پیوست و بامرای کومکی که با او معین بودند حکم معلی صادر شد که درین سهم شرایط موافقت و مراقت بظهور رسانیده از صلاح و صوابدید او بیرون نباشند (برگ ۹ . ۴ الف) و خان مذکور هژدهم ربیع الاول از چهارم سال جلوس هایون مطابق سنه هزار و هشتاد و دو بقصد استیصال عاصیان بد سگال از خضر پور روانه شد و دو ناله^۲ نواره را همراه گرفته باقی را در جهانگیر نگر گذاشت و بموجب حکم معلی حراست اکبر نگر بمخلص خان و محافظت جهانگیر نگر باحتشام خان تفویض یافت و انتظام مهات خالصه شریفه بعهدہ بهگوتی^۳ داس دیوان آنجا بدستور معهود مقرر گشته اهتمام مهم نواره بمحمد مقیم مفوض گردید و چون معظم خان خانخانان با افواج ظفر قرین بموضع بری تله که سرحد ملک بادشاهی است ، رسیده ، استکشاف احوال طرق و مسالک ولایت کوچ بهار نمود از تقریر ماهیئت دانان^۴ آن سرزمین بوضوح انجاسید که سه راه مسلوک مشهور بولایت مذکور هست ، یکی از سمت ولایت مورنگ^۵ و دوم^۶ از جانب ملک بادشاهی - از جمله^۷ آن دوراه یکی راه یک دوار است ، و آن عبارت از در بندبست^۸ محکم اساس که از همه طرفش جنگلی است انبوه از درخت بانس و بید و دیگر اشجار بلند تنومند و شاخهای آن بنوعی بهم بافته که مور ازان بدشواری گذرد و توپهای بزرگ و زنبورک و ضربزن و دیگر ادوات پیکار بران چیده شده ، مردان کار و حراست پیشگان^۹ هشیار بمحافظت آن معین اند و باوجود آن جنگل خندق عمیق و عریض بر دور آن بند حفر نموده اند و فتح آن بآسانی میسر نیست و طریق دیگر ، راه کوسا گوات^{۱۰}

۱ - ما : 'بیست' . ۲ - سا : 'بهگوان داس' . ۳ - پی : 'و امان' . ۴ - در جمیع نسخها 'مورنگ' نوشته شده ، تصحیح از عالمگیر : ۶۸۲ کرده شده - در مرآة العالم هم در صفحات آینده 'مورنگ' نوشته شده . ۵ - پی : 'دو' . ۶ - پی : 'بندوبست' ما : 'دور بندبست' . ۷ - پی : 'نهنگان' . ۸ - عالمگیر نامه : ۶۸۴ 'گهورا گوات' .

است که برنگاماتی اتصال دارد در استحکام و صعوبت و کثرت جنگل کم از بند یک دوار نیست و بند را بزبان مردم آنجا آل گویند و سوی آن طرق سه گانه مشهور راهی دیگر از سمت ملک پادشاهی نشان دادند که عرض و ارتفاع آل یعنی بند آنطرف کمتر است، لیکن تا معموره کوچ بهار همه جا جنگلی انبوه^۱ هر فی دارد و بیم نراین بنا بر آنکه احتمال عبور موکب منصور ازان راه دور میدانست، چنانچه بایست بحفاظت آن پرداخته بود. خانخانان باقتضای رای کارآگاه اختیار این راه نموده با سپاه ظفر پناه از بری تله روان شده غره جمادی الاول پهای بند^۲ رسید. جمعی از مخدولان که بحراست آن قیام داشتند، باوجود آن سد استوار بنای همت شان بسیلاب رعب شکست یافته، پس از اندک آویزش رخ از عرصه^۳ مقاومت بر تافتند و فیلان کوه توان و تبرداران^۴ و پیادهها پیش پیش^۵ لشکر تنههای جنگل درهم شکسته راه میساختند و خود نخست سواران جیش فیروزی مرکب رانده، اهل اردو از عقب آنها روان گردیدند و باین عنوان هر روز بسی و کوشش عظیم و زحمت و مشقت دران پیشه راه کشوده پهای همت مردانه آن وادی تعب می پیمودند. بیم نراین که باستظهار بندها نخوت میزد از مشاهده آثار قهر و استیلای عساکر (برگ ۹، ۱۰، ۱۱) فیروزی و داخل شدن در بند، عرصه^۶ عافیت بر خود تنگ دیده سه روز قبل از وصول افواج قاهره بشهر، خلاصه^۷ اموال و تمامت اهل و عیال [را] بر گرفته با جمعی از خواص و نزدیکان راهگرای وادی آوارگی گردید و پیامردی فرار خود را بدامن کوه بهوتنت کشید. بهولا ناته وزیرش باشاره او با پنج شش هزار پیاده^۸ سمت مغرب رویه کوچ بهار که دامن کوه سورنگ است، فرار نموده بخمال آنکه چون جنود اقبال از آنجا نهضت پیش کند، از کمن فرصت بر آمده بقطع طریق و شورانیدن راه و سوختن قری و مزارع و اغوای سکنه و رنایا پردازد. هفتم^۹ ماه مذکور شهر کوچ بهار مرکز رایات فتح شد و سید صادق صدر بنگاله باشاره خانخانان بر فراز خانه^{۱۰} بیم نرائن آمده، بگلپانگ اذان مامع افروز آن سناکنان کفرستان گردیده و طنطنه^{۱۱} تکبیر و تهلیل ده از بداء^{۱۲} مطوع تباشیر ملت احمدی

۱ و ۲ - پی : 'بندر' - ۳ - ما : 'سرداران' - ۴ - ما : 'پیش و پس' - ۵ - آ : 'پیاده سوار شده در آنجا خیمه زد و در هر روز طرز خدمت است، قرار نمود بخمال آنها چون' - ۶ - عالمگیر نامه : 'ششم ماه مذکور' - ۷ - پی : 'هد و شیوع'.

تا آن وقت بگوش باطل نیوش اهل آن دیار نرسیده بود ، نعم البدل صدای ناقوس آمد و آثار کفر و ضلال سمت انطراس پذیرفت و اساس ارکان دین و قواعد اسلام بلندی گرفت و خانخانان قبل از وصول بشیر نظر بر شیمه^۱ قدسیه^۲ مکرمت حضرت گیتی خدیو کرده منادی گردانید و جمعی باهتام گهاشته بود که لشکریان دست تطاول بتاراج و غارت نکشوده عرض و مال رعایا را خواه در مساکن خود باشند و خواه از بیم فرار^۳ نموده ، متعرض نشوند . اکثر رعایای گریخته باستماع صیحت عدل بادشاهی بامکنه^۴ خویش بازگردیدند و بشن براین پسر زمیندار مذکور از پدر بدگهر خویش با اعیال خود جدائی گزیده روی نیاز بلشکر ظفر طررز آورده بر شبت و طوع شرف اسلام دریافت . خانخانان او را از سرکار اشرف خلعت داده دلجوئی کرده و جمعی از مجاهدان بتعاقب بیم نرائن که در دامن^۵ کوه بهوتنت خزیده بود تعین نمود و امفند یار بیگ وند اله یار خان مرحوم را که بر خصوصیات احوال آن سرزمین اطلاع داشت ، بتفحص بهولان^۶ ناته که در جنگلهای دامن کوه مورنگ بود ، فرستاد و یک صد و شش توپ و یک صد و پنجاه زنبورک و راجنگی و دیگر ادوات بیکر و برخی از احوال و ائقال بیم نرائن که بقید تصرف در آمده و اسباب توپخانه [بم] جهانگیرنگر ارسال یافت . پس از چند روز بهولان ناته گمراه با زن و فرزند و چندی از اقوام دستگیر امفند یار بیگ شده مکنه آن سرزمین که از شر او خایف بودند ، مطمئن گشته رجوع نمودند و بیم نرائن چون بر تعین فوجی از جیوش قاهره بدآنصوب آگهی یافت ، بحایت دهرم راج مرزبان کوهستان بهوتنت توسل جسته ببالای کوه برآمد و آن کوهیست که جز پیاده را بد شواری^۷ بمجال محل صعود بر قلل آن نیست ، مجاهدان نصرت شکوه پپای آنکوه (برگ ، ع ، الف) رسیده یک زنجیر میل و برخی از اسپان و دیگر دواب که ازان خسران مآب آنجا مانده بود ، با یکی از مردم آن کوهستان بدست آورده بر گردیدند و آن شخص کوعی قوی هیکل و سرخ و سفید بود و در سرموی دراز رنگ زرد داشت که از اطراف رو و گردن فرو هشته بود ، و جز لنگی مفید که بر میان بسته بود ، لباسی دیگر نداشت . گویند زن و مردم آن قوم بدین هئیت و رنگها و بهمین وضع و لباس زینت مینمایند و کوهستان بهوتنت سردسیر امت و بمسافت پانزده گروه در سمت شمالی کوچ بهار واقع شده و قلل ازین که همواره برف [دارد] ، از همه منزلی بلده مذکور نمودار است . میوه های سردسیری مثل امرود و سیب

۱ - مآ : 'خواه فراز از بیم نموده' - ۲ - آ : 'بصد دشوای چون از آنجا شده ، فراغ کلی حاصل شد - در آن شب سلوه' .

و اسٹال آن آنجا میشود و اسپان مختصر کہ آنرا تانگن و کونت گویندا ، مشک و بهوت کہ قسمی از پشمینہ است و پری کہ پارچہ گنوه ایست برزدار^۲ منسوج و از ریسہاں کہ بکار فرش سی آید در آنجا بہم میرسد و نقرہ و طلای قلیلی از ریگ شونی پیدا میشود و دھرم راج زمیندار آن کوهستان مردی بود معمر مرتاض ، رعیت پرور انصاف پیشہ - چنین وا مینمودند کہ قریب صد و بیست سال از عمر گذشتہ و معہذا قوی^۳ و مشاعرش مورد کلال فاحش نگشتہ ، از حظوظ و لذات احتراز مینمود و جز کیلہ و شیر غذایی نمیخورد و با رعیت در کمال رفق و رافت سلوک میکرد و ہر جمعہ کثیر ریاست داشت و در وسط ولایتش شط و رودی عمیق کم عرض جاریست ، بجای ہل دو زنجیر آہنی یکی بالای دیگر بفاصلہ قامت آدمی بستہ اند کہ ہر دو سر ہر یک از طرفین بسنگہای عظیم بندست ، مترددین باعتصام آن دو سلسلہ عبور مینمایند - القصہ آن شخص کوهی بزبان عجز اطہار نمود کہ اگر مرا اسان دھید و مکتوبی مشتمل بر مطالبی کہ باشد بمرزبان این کوه بنویسید ، رفتہ باو میرسانم و جواب می آرم خاخانان او را امان دادہ بہ بخشش خلعت و زر خوشدل ساخت و پروانہ بزمیندار بہوتنت نوشتہ مصحوب او مرسل گردانید ، مشعر برین معنی کہ ہم نراین مقہور را کہ باو پناہ جستہ است ، بفرستند یا او را از آنجا بیرون کنند پوشیدہ نماند کہ طول ولایت کوچ بہار پنجاہ و پنج گروہ جریبی و عرضش پنجاہ گروہ است - بحسب نزہت و صفا و [لطافت] آب و ہوا و وفور ریاحین و ازہار و کثرت بساتین و اشجار از بلاد شرقیہ استیاز دارد و فواکہ و اثار ہندوستان و بنگالہ مانند انبہ و کیلہ و انناس و کولہ کہ بہترین اقسام نارنج است ، بغایت خوب میشود و نہال فلفل گرد نیز دران سر زمین بسیار است و آنچه ازان ولایت در اندرون بند واقع است ، آنرا بہیتر بند و خارج آنرا باہر بند [میگویند] و دو دریای عظم و دو نہر مختصر داخل ہند میشود و آنها با دیگر آبها و دریاہا کہ از جوانب دیگر [سی آید] بدریای منکوش^۵ کہ از سمت آسام منتهای ولایت کوچ بہار است ،

۱ - 'گویند' از آ : گرفته شدہ ، نسخہ اصل ندارد - ۲ - ہی : 'پر تر دارد از منسوج' - ۳ - کلمہ 'قوی' از آ گرفته شدہ ، نسخہ اصل ندارد - ۴ - آ : 'و در کرد و در سال نود و شش برو کثرت بساتین' -

5 - Sankosh, a river which rises in bhutan, and at the point where it debouches on the plains, froms the boundary between the districts of Goalpara in Assam and Jalpaiguri in Eastren Bengal. Imperial Gazetteer, vol. xxii, p. 60.

داخل میگردد و در ایام برسات هیچ یک پایاب نیست و آب شان در کمال
 عذوبت و لطافت است و در بیرون بند پنج چکله است ، مشتمل بر هفتاد و هفت
 پرگنه و محصول آن ولایت قریب بده لک روپیه است - سکنه آن دو قوم اند ،
 یکی میچ^۱ و آن گروه در پرگت درون میباشند و دوم کوچ که بیرون بند
 سکونت دارند و وجه^۲ تسمیه آن ولایت بکوچ بهار وجود این قوم است و ولایت
 آشام را نیز کوچ آشام بدین جهت گویند که بسیار ازان طایفه در آنجا توطن
 گزیده اند و هر دو قوم کافر و بت پرست اند و بیم نراین ازین قوم است و نراین جزو
 نام اجداد و نیاگان اوست بنا بر آنکه بت معبود^۳ اهل آندیار موسوم به نراین
 است - کفره^۴ هند زمینداران آن ولایت را اعتبار عظیم میکنند و از نژاد
 راجهای بزرگ که قبل از ظهور دولت اسلام بوده اند ، میدانند و زمیندار مذکور
 سکه بر زر میزد و آن زر را دران ولایت نرایی گویند و طبعش بعیش و عشرت و
 خود آرائی و زینت و پاکیزگی بغایت مایل بود و بمستی و هوا پرستی [میگذرانید]
 خود بامر حکومت کمتر می پرداخت و ضبط و نسق مهیات [به] بهولا ناتیه^۵ وزیر
 خویش باز گذاشته بود ، و عبارات عالی و مساکن دلنشین مشتمل بر دیوانخانه
 و خلوت سرا و حرم سرا و خواص پوره و حمام و باغچه ها و نهر و فواره و آبشار
 بقرینه و طرح در کمال زینت و تکلف ساخته و همه جا تصرف خوب بکار برده
 و شهر کوچ بهار نیز بطرح و قرینه آباد شده و کوچها همه خیابان دارد و
 درختهای ناگسیر و کچنار که بغایت خوش برگ و گل موزونست نشانیده شده
 و نقص آن سر زمین منحصر در اینست که نهال خلقت اشخاص از بهار خوبی و
 جمال بهره ور نیست و آب و هوایش با کمال لطافت حسن پرور نه ، در هیئت و
 شکل بطایفه^۶ قلاق مشابیهت دارند ، لیکن اکثر سبز قام و برخی گندم گون و در
 قوم میچ^۷ بعضی سفید رنگ میباشند و هم مزارع اند و هم سپاهی ، حربیه آنها
 تیر و تفنگ و شمشیر است و تیرها اکثر زهر آلوده پیکان است - بعضی از اهل
 آن ولایت افسونی میدانند که چون بر آب خوانند و مجروح ازان بیاشامد ، از
 آسیب زخم جانگداز رهایی یابد - بالجمله چون خانانان را غرض اصلی ازین
 یورش تسخیر ولایت آشام و تنبیه و تأدیب آشامیان تیره ایام بود و استیصال

۱ - سآ : 'میچ' عالمگیر نامه : ۶۹۲ 'مسح' - ۲ - پی : 'جنود' - ۳ - بی :
 'کفر و هند' - ۴ - سآ : 'بهولا ناتیه' - ۵ - عالمگیر نامه : 'مسح' -

دهرم راج بوقتی دیگر حواله نموده ، اسفند یار بیگ را که بموجب التماس آن نواین معظم از پیشگاه خلافت و جهانبانی بنظاب اسفندیار خانی نامور شده بود ، به جمعی از منصبدار و چنار صد سوار از تائینان خود و یک هزار پیاده بندوچی بفوجداری کوچ بهار گذاشته ، آنرا بعالم گیرنگر موسوم ساخت و قاضی شمو را که سابق نوکر شجاع بود ، بر کینیات آن ولایت اطلاع تمام داشت ، (برگ ۴۱۱ الف) بدیوانی آنجا گذاشت و بست و سوم ماه مذکور باعساگر منصور بعزم تسخیر آشام از راه گهورا گهات^۲ روانه شد و بیت و هشتم موکب فیروزی بکنار دریای برمهاتر رسید ، دو گروه از رنگاماتی گذشته نزول نمود - رشید خان با همراهان خویش آنجا بلشکر ظفر اثر ملحق گردید دریای برمهاتر از طرف خطا می آید و آبهای دیگر با وی می پیوندد و در کمال شدت و تندی جاریست ، اکثر جاها عرضش نیم گروه است ، از طرفین این بحر^۳ پهناور تا سرحد آشام و از آنجا پیشتر تا جای که علام الغیوب داند ، کوه بلند کشیده و در مساحت آن از کثرت بیشه و جنگل و وفور آبها و نالدها و گل و لای دلدل ، عبور لشکر در کمال دشواریست - اگرچه زمینداران آن حدود مسالکی که سهولت عبور توانستی کرد نشان میدادند ، لیکن خانخانان سپه سالار بآئین حزم اندیشی برهنمونی آنگروه اعتماد نکرده راه کنار دریا باوجود صعوبت آن ، اختیار کرد^۴ و مقرر ساخت که دلیر خان با فوج هراول و میر مرتضی با توپخانه^۵ مذکور ازان راه که راست بسمت مقصد منتهی میشد ، سرکرده پیش پیش افواج قاهره ره نورد نصرت و فیروزی گردند - خان مذکور دامن کوشش بر میان اخلاص زده گام همت در مراحل عزیمت غزو جنیاد نهاد - فیلان فلک پیکرکوه توان ، بصدقه^۶ دندان، اشجار جنگل درهم شکسته پایمال میساختند^۷ و تبرداران و پیادههای لشکر بقدر وسع ، نیز در تصفیه آن مسلک ناهمواره سعی بکار برده طریق مطلب از خار موانع می پرداختند و آبها و نالدها دران راه بسیار بود ، لیکن گذر پایاب داشت و در هر سرزمینی که دلدل پیش می آمد آنرا بشاخهای درختان و دسته های فی ویشتهای کاه می انباشتند - آنگاه میکروان وادی نصرت قدم همت بران میگذاشتند و چون راه باین مرتبه صعب و خطرناک بود^۸ و نواره ازین جهت که سرپای بالای آب بر

- ۱ - پی : 'گاشت' - ۲ - برای تفصیلات رک به آیین اکبری ، ۱ : ۳۹۰ - ۳ - پی : 'نهر' - ۴ - پی : 'نمود' - ۵ - آ : 'یا ازان در حالت شوق و ذوق خود را از تیغ' - ۶ - تصحیح قیاسی ، در جمیع نسخها 'بوده' مسطور است -

می آمد ، دیر می رسید ، روزی [از] دوا [یا] دو و نیم گروه ، بیشتر طی نمیشد و هر جا که مرکز رایات نزول میگشت ، هر جوق از سپاه اسلام در محط رحال و مضرب خيامِ خویش جنگل بری نموده ، هر [جای] فرود آمدن میکشادند و رحل اقامت بی نهادند و خان سپه سالار از بام تا شام بساختن مسانک و گذرانیدن لشکر از موضع اخطار و مهالک کوشش میگذاشت و دران مراحل مخوف و هایل شبها بآئین حزم و بیداری پام میداشت - القصه بانواع مشقت ، نهم جهادی الاخر دو نیمگروهی جوگی^۱ گهپه^۲ سنز لگه جنود ظفر پناه گردید و آن کوهیست بلند بر ساحل دریای برمه پتر^۳ ؛ وجه تسمیه اش آنست که در سواقی ازمنه یکی از جوگیان هند در مغاره ازان کوه بیخوله گزین شده ؛ و بلسان آن قوم غار را گهپه^۴ میگویند - ازینجا تا گواهی که سرحد قدیم ممالک محروسه است ، چهل گروه مسافت است و از آنجا تا گرگانو که مسکن راجه^۵ آسام و دارالملک آنولایت است ، یک ماه راه - آشامیان شقاوت [پژوه] از دامن این کوه که متصل بدریاست ، قلعه که عرض دیوارش (برگ ۱۱۱ ب) از پائین نه گز و از بالا پنج گز و دورش از درون حصار زیاده از یک گروه و ربع است مشتمل بر بروج مشیته ، در کمال متانت و رصانت ساخته اند - چنانچه رسم آن قوم است ، بمساعت یک تفنگ انداز دور از دیوار کودالها حفر نموده سیخهای سر تیز بانس که بلغت آن طایفه بهانچ گویند ، در میان آنها نصب کرده بودند و در عقب آن قریب نیم تیر انداز ، تا کنار خندق بر سطح زمین بهانچهها^۶ فرو برده و در خندق عمیق آن که سه گز عرض بود ، نیز بر همین وتیره بهانچهها^۷ تعبیه نموده بودند و سمت جنوبی آن دریای برمه پتر محیط^۸ است و از جانب مشرق دریای مناس^۹ از پای آنکوه گذشته بدریای برمه پتر پیوسته است و جهت شمالی بخندق و کوه و جنگلی انبوه استحکام پذیرفته و محاذی کوه مذکور ، در آنطرف دریا نیز

۱ - پی : 'دو گروه دو نیم گروه' - ۲ - پی : 'چوکی کهنه' -

3 - Jogighopa, a village in Goalpara district, East Bengal and Assam, situated in 26° 14' N. and 90° 34' E., on the north bank of Barahmputra at the point where it is joined by the Manas. Imperial Gazetteer, vol. xiv, p. 200.

۴ - پی و ما : 'کهنه' - ۵ - پی : 'هانچهها' - ۶ - آ : 'جندش باده و جنگلی انبوه و انصار برآمدن ایشان تنزل نموده باین راه' - ۷ - در جمیع نسخهها 'بناس' مسطور است - تصحیح از اسپیریل گزیتیر ، ۱۲ : ۲۰۰ کرده شده -

کوهیست که آنرا پنج رتن گویند - دران کوه نیز بهمین وتیره حصاری متین است و در قلعه جوگی گهپه قریب پانزده هزار آشامی با توپخانه بسیار و در پای قلعه سیصد و بیست کشتی جنگی با ساز و آلات بیکار بود که اگر عساکر قاهره بر قلعه جوگی گهپه مستولی شوند ، تحصنان خود را از سمت دریا بیامردی نواره بقاء پنج رتن رسانیده آنجا استقامت ورزند و دران حصار فرصت جو بوده ، چون لشکر فتح رهبر از آنجا متوجه شود ، از کمین کین برآمده رسد آذوقه بزنند و راه بر مترددین بشوراندند و دران قلعه نیز قریب شش هزار کس با ادوات توپخانه آماده مدافعت بودند - خان سپه سالار روز دیگر آنجا مقام نمود و سید نصیرالدین خان و یادگار خان و جمعی از سرداران را از دریا گذرانید که در آنروی آب باشند ، تا غنیم آنطرف را محل ثبات نیندیشد و جمعی عقب کوه جوگی گهپه تعیین نمود که جنگل بری کرده تا کنار درهای مناس^۱ صاف سازند - چون آشامیان دانستند که راه گریز^۲ بسته میشود از غایت خوف در حجاب ظلمت شب هر دو قلعه را خالی کرده بنواره در آمده استعداد جنگ با نواره بادشاهی [نمودند] - روز دیگر خان سپه سالار با سواکب انجم شمار سوار شده روی بجانب حصار آورده نواره منصور را بآئین شایسته روانه نمود - نصیرالدین خان و دیگر امراء که از آب گذشته بودند ، نیز از جای خود باهتزاز آمده ازان طرف محاذی این افواج بحر امواج یساک بسته روان شدند و دریای لشکر از طرفین آن بحر پهناور بجنبش درآمده مبارزان نواره مستعد احراز مشوبت جهاد ، بحر فرسا گشتند - از مشاهده سطوت افواج نصرت پیرا آشامیان شوم بخت که در کشتیها آماده جنگ بودند ، لشکر ثبات بر گرفتند و نواره بادشاهی تعاقب آن تیره روزان کرده ، اکثری از آنها غرق شدند و بعضی زخمندار بدر رفتند و جمعی دیگر دستگیر گردیدند - خانخانان ، عطاء الله ، ملازم خود را بمحارست^۳ جوگی گهپه تعیین نموده عزیمت گواهی [نموده] دو گروه گواهی نزول کرد - آشامیان بدفرجام آنجا دو قلعه در نهایت وسعت و رفعت و استحکام (برگ ۱۲ الف) بنا نموده اند ، یکی در موضع سری گهات^۴ که پنج گروه را حصار کرده اند و دیگری بر کوه

۱ - پی : 'چوکی کهنیه' - ۲ - پی و عالمگیر نامه : ۶۹۸ 'بناس' - ۳ - سآ : 'قرار مسدود بشود' - ۴ - سآ : 'پسر' - ۵ - سآ : 'بمحافظت' - ۶ - نسخه اصل : 'سرمستی گهات' اما در عبارت آینده 'سری گهات' نوشته شده و این کلمه طبق عالمگیر نامه است -

پاندو' که آنروی دریای مهابهر محاذی سری گیات' است و دران دو' قلعه نواره بسیار و از یک لک آشامی زیاده [بودند] همه مغلوب رعب گشته شب هنگام گریخته قلعه‌ها را خالی کردند - یادگار خان ازان روی آب تعاقب آن مغزولان کرده بسیار [ی] را به تیغ خون آشام راهگرای نیستی گردانید - در موضعه کجلی' نیز که هفت گروه پیشتر از قلعه پاندوست' ، کفار ضلالت شمار قلعه متین ساخته جمعی کثیر با اسباب توپخانه و لوازم قلعداری ، بحراست آن گذاشته بودند ، باجماع فرار مقهوران از گواہتی ، گروهی که درین قلعه بودند ، قبل از رسیدن جنود ظفر ورود ، راه گریز سپردند و هر سه قلعه که در کمال متانت و استحکام بود ، باین آسانی کشایش یافت و اکثر مردودان پای ثبات فشرده بمراسم قلعداری می پرداختند - تا رسیدن ایام برشگل تسخیر یکی ازان حصون صورت پذیر نبود ؛ بالجمله بت خانه کومکینیا و لونا چاری و اسمعیل جوگی که از صنم کده‌های بزرگ مشهور است ، و در افسونهای هندی و در افسانه‌های هندوان بعظمت و بزرگواری مذکور ، متصل بقلعه پاندو واقع شده از نشیب تا فراز آن نوه ، قریب هزار زینہ از سنگ ساخته و قلعه کجلی متصل بجنگل موسوم بکجلی بن است که ذکر آن در اسرار کفار هند واقع است و قبل بسیار دران هست - چون ولایت پادشاهی گواہتی که سرحد قدیم است از تصرف کفار آشام مستخاص شد ، خاخانان ، بحد بیگ ملازم خود را با جمعی بفوجداری گواہتی و حسن بیگ زنکنه را بحراست کجلی بن تعیین نموده بیست و پنجم ماه مذکور باعنگ تسخیر آشام از گواہتی روانه شد و ازین جهت که مدار جنگ آن قوم باطل آعنگ بر خدعه و فریب و شبخون است ، خان سپه سالار از کمال حزم اندیشی تاکید و قدغن نمود که جنود فیروزی اعلام شبها در محل نزول بمراسم تیغ و بیداری قیام ورزیده ، دیده بخواب غفلت [نسپرند] و سلاح از برینگنده زین از پشت مراکب باز نگیرند و مقرر شد که هر جا معسکر شود ، در پیش روی لشکر قراولان و در عقب آنها میر مرتضی داروغه توپخانه

۱ - در نسخه‌های دیگر 'ماندو' مسطور است - اما در عالمگیر نامه : ۷۰۰ 'ماندو' 'پاندو' 'ناندو' مسطور است - ۲ - سآ : 'سرمستی' - ۳ - کلمه 'دو' از سآ : ۴۹۴ الف گرفته شده ، نسخه اصل ندارد - ۴ - سآ : 'کجلی بن' - ۵ - پی : 'ماندو' - ۶ - سآ : 'فرار' - ۷ - پی : 'کوٹکیا' سآ : 'کوکنید' - ۸ - پی : 'باؤ' در عالمگیر نامه 'ناندو' مسطور است - ۹ - سآ : 'اسب' - ۱۰ - آ : 'در ذرات قباحت در آن زمان' -

با گروه تفنگچیان و از عقب آنها دلیر خان با فوج هراول فرود آمده سبب راه مقهوران باشند و درین هنگام مکرو پنج زمیندار ولایت درنگ که از لواحق آشام است ، از دورینی بقدم اطاعت بجنود ظفر پیوسته طریق دولت خواهی سپرد . خانخانان او را استیلت نموده [به] همراهی جیش منصور مأمور ساخت و زمیندار درومریه^۲ برادر زاده خود را که نیابت و جانشینی او داشت ، با یک زنجیر فیل نزد خان سپهدار فرستاد . بالجمله درین طرف دریای برمهاپتر که عساکر قاهره راه نصرت می پیمود ، قلعه^۳ ایست موسوم بجمدره^۴ از سعظت قلعه^۵ مشهوره آن مرز و بوم و آن حصار استوار است ، مشتمل بر بروج مشیده که بر فراز کوهی بلند بر روی هم کشیده اند ، پهلوهای آنکوه را تراشیده و یک طرف آن دریای برمهاپتر است و سه طرف دیگر غرق آبست عریض [و] عمیق (برگ ۴۱۲ ب) که اکثر جاها عرضش یک تیراندازست و محاذی آن قلعه در آنطرف دریا قلعه ایست دیگر در کمال وسعت و نهایت متانت موسوم بسیمله گره و کثرت و هجوم آشامیان دران بیشتر نشان میدهند و چون گرگانو که دارالملک آشام و مستقر راجه^۶ آنجاست ، آن روی دریای برمهاپتر بوده و مدت محاصره جمدره باستداد میکشید . خان سپه سالار صلاح کار دران دید که بکشایش آن ملتفت نشده عنان عزیمت بجانب سیمله گره معطوف داشته از دریا بگذرد و پس از کشودن آن حصن حصین که آشامیان بی دین استظهار تمام بدان داشتند ، روی همت بسوی کرگانو آورد و باین اندیشه^۷ صایب^۸ ششم رجب آن لشکر بیشمار را ازان بحر پهناور زخار [به] کشتی در عرض دو روز گذرانیده بآئین حزم و هوشیاری روانه شد . یازدهم ماه مذکور افواج ظفر طراز بهای قلعه سیمله گره^۹ رسیده بفاصله^{۱۰} دو تفنگ انداز قلعه نزول نمودند و آن حصینی ستین و حصاری رفعت آئین که گویی^{۱۱} انمودگی است از قلعه^{۱۲} ذات البروج آسمان بر روی زمین :

گشته حصنی ز وسعت و رفعت بهره ور چون حصار چرخ برین

- ۱ - پی : 'فکر و نهج' - در نسخه اصل 'مکر و بقج' مسطور است - تصحیح از عالمگیر نامه و نسخه آ آورده شده - ۲ - نسخه اصل کلمه^{۱۳} 'همراهی' ندارد - از سآ : گرفته شده - ۳ - پی : 'دو مریبه' سآ : 'هر سه' ، صاحب عالمگیرنامه با 'درو سریه' - اتفاق دارد - ۴ - نسخه اصل 'جمدره' تصحیح از نسخه پی کرده شده - ۵ - کلمه^{۱۴} 'صایب' نسخه پی ندارد - ۶ - خانی خان ، ۲ : ۴۴
- 'بهم گره' - ۷ - پی : 'کوهی' -

می خورد غوطه آسمان بچش' نور چرخش بجای گاو زمین
 محذولان نابکار در دو طرف آن قلعه دو دیوار عریض رفیع استوار کشیده اند -
 یکی از جانب جنوب و آن منتهی میشود بکوهی که در عقب قلعه است و از
 ابتدای این دیوار تا آنکوه چنار گروه است و دیگر طرف شمال و آن دیوار تا
 سه گروه کشیده بدریای' برمهاتر رسیده است و دو دیوار سشتمل است بر پنج
 برج کلان که دوره هر یکی چهار صد و سی گز است و برجهای خرد هر کدام
 بفاصله پنجاه گز دور از دیگری و بر دور هر یک از برجهای بزرگ بدستور قلعه
 دیوانی استوار کنگره دار کشیده ، از طرف درون و بیرونش ، خندق عظیم و
 عمیق بزمین برده و دران بجای آب خاکی نرم چون توتیای انباشته و بر سراسر آن
 هر دو دیوار توپ و بادلیج و تفنگ و سایر آلات جنگ چیده^۲ شده بود و قریب
 سه لک آشامی جنگ جو دران حصار فراهم آمده ستیزه را آماده بودند - جنود
 قاهره که برکنار نالدای که از سمت جنوب قلعه بپای برج رسیده و از آنجا بطرف
 مغرب جریان یافته است ، نزول نمود و از آنجا که محاصره تمام آن حصار میسر
 نبود ، بصوابدید خان سپه سالار ، دلیر خان بافواج هراول و میر مرتضی با اهل
 توپخانه از معسکر فیروزی پیش رفته در جایی که بندوق از قلعه [به] میرسید
 برابر یکی از برجهای کلان مورچال بستند و توپهای بزرگ بر دمدما بر آورده
 بر قلعه میزدید و جمعی از مبارزان بساختن کوچه سلامت پرداخته شبها^۳ قریب
 بدیوار حصار رسانیدند - محذولان آشام هر روز تا شام و شب تا بام بمراسم حرب
 و کارزار می پرداختند و در بعضی لیالی بقصد نبرد بر اهل شبیه حمله آور
 میگشتند و به تیغ خون آشام بهادران جمعی بخاک هلاک افتاده بقیه السیف به پناه
 حصار در میرفتند (برگ ۱۳۴ الف) و جمعی از مجاهدان اسلام نیز برتبه^۴ والای
 شهادت میرسیدند و برخی پیکر مردی را بزینت زخم طراز سعادت می بخشیدند -
 چون روزی چند از محاصره گذشت و چندان کاری از پیش نرفت ، چه هر توپی که
 از توپخانه منصوره به برج و باره قلعه میرسید از کمال استحکام آن حصین جز گردی
 ازان بر نمیخاست و اثری معتدبه چون شکستن دیوار و افتادن کنگره بران
 مترتب نمیشد و نیز مکانی که جنود مسعود آنجا خيام نزول افراخته بودند سرزمینی

۱ - پی : 'بحصین' - ۲ - آ : 'بدریا بر آورده در چنین ایام ماضیه باکل خان
 بهشت بر پنج' - ۳ - پی : 'چشیده بود' - ۴ - پی : 'شبها' - ۵ - پی : 'ستیز
 و بر' آ : 'دستبرد' .

قلب و خطرناک و در آنجا مظنه شیخون آن جسارت منشان بیباک بود ، لاجرم رای صایب انتهای خان سپه سالار بران قرار گرفت که بر یکی از دو دیوار یورش کرده شود و در کشایش آن حصار سرعت و تعجیل بکار رود که در توقف و تأخیر احتمال هزاران آفت است و بآن اندیشه فرهاد خان را برای تحقیق راه یورش تعیین نمود . اگرچه همه اطراف جنگل بود و مقهوران بنا بر کثرت عدد از همه موخبردار بوده ، توپ و تفنگ بسیاری انداختند ، لیکن چون جنگل جنوب کمتر بود ، خان مذکور آن سمت را برای این مطلب انساب دید و مقرر گردید که دلیر خان با جمعی از دلیران بآن سمت شتافته از آنجا یورش نماید و سایر عساکر قاهره نیز از معسکر فیروزی طراز باهتزاز آمده از پیش روی خود حمله آور شوند . دلیر خان اواسط شب پانزدهم رجب با راجه نرسنگه و فرهاد خان و یادگار خان و تیرانداز خان و جمعی از سرداران لشکر راهگرای مقصد گردید . چون بمحاذی دروازه که در وسط دیوار بود رسید ، میر مرتضی را با جبال خان و میانه خان مقابل دروازه گذاشت که آنجا بتوپ اندازی مقهوران را بخود مشغول ساخته از موضع یورش غافل دارد و خود بافواج منصور ، هنگام ظهور صبح برهبری یکی از آشامیان^۱ بدنهاده که از مدتی بهندوستان آمده و درین یساق با لشکر بود ، بمکانی یورش نمود که خندق^۲ پر آب داشت و صعوبت طریق بیشتر از امکان^۳ دیگر و اجتماع مقهوران قلعه در آنجا ، بموجب پیام آن آشامی رهبر ، زیاده از جوانب دیگر بود . اهل حصار دست بمدافعه کشوده بیکبار چندین هزار توپ بادلیج و تفنگ و دیگر ادوات آسبازی رها کرده روی هوا را از ابر دود چون روز بخت خویش تیره ساختند و حقههای باروت از برج و باره بر فرق مجاهدان شرار^۴ ریز گشت و دران رستخیز بلا تفنگی بر مقتل^۵ آن آشامی پرنفاق رسیده او را بجزای کردار رسانید و دلیر خان را چون وفور همت رخ تافتن از آن آشوبگاه حادثه که آزمون جای جوهر مردانگی بود ، تجویز نمی نمود ، بر حمایت اقبال بی زوال بادشاهی^۶ تکیه کرده فیلی که بران سوار بود از کمال جلادت بآب خندق راند و دیگر بهادران نبرد جو ، چون آن حسن دلیری از سردار مشاهده نمودند ، همه را عرق جرأت بحرکت آمده پای عزیمت پیش نهادند و مجموع یورش نموده دران

۱ - آ : 'در آنجا فرسناد و در زمره آن وهاج در برابر آن' - ۲ - برای تفصیل رک به خانی خان ، ۲ : ۱۴۵ - ۳ - سآ : 'متصل' - ۴ - کلمه 'بادشاهی' از آ گرفته شده ، نسخه اصل ندارد -

موقف یرخضر باعدای نابکر دادِ دار و گیر دادند (برگ ۴۱۳ ب) و جنگی عظیم در پیوسته، چنانچه کثری از سپاه اسلام را تن از آسیب زخم فگار و نقد جان نثار شد و پنج تیر به لیر خان رسید و تیر بسیار بر قیل و حوضه آن بند شده بود و دلیر خان با چندی از یلان خصم افکنِ قلعه گیر بی حصار رسیده بستیری شجاع بیالای دیوار برآمد و متعاقب او دیگر پردلان رسیده با نعل ضلال برزم و قتال در آویختند و مقارن این حال میر مرتضی کد محاذی دروازه حصار مشغول کرزار بود به نیروی برق افروزی محصورانرا مغلوب ساخته دروازه را مفتوح گردانید و جمعی که در شیبه بودند، بیآوری همت از خندق گذشته قدم بدیوار حصار گذاشتند و از جمیع جوانب سپاه نصرت شعار داخل حصار شده لویای غلبه بر افراشتند و کفار فجار که در درون حصار بیرون از حصر و شمار بودند، از مشاعده آثار مطوت و انتقام جنود اسلام با کمال کثرت و سامان حرب فرار اختیار نموده از قلعه براعی که باین اندیشه چنین روزی بجانب جنگ گذاشته بودند، راهگرای ادبار شدند و حصن کیاپر را که قلعه اصل بود، آن را محصور بحصار سیمه گره ساخته بودند، در نهایت استواری و کشایش آن فی حد ذاته در کمال دشواری بود، از غلبه رعب خالی کردند و عساکر گردون مآثر داخل حصار شد و فوجی بسرکردگی محمود بیگ بدخشی بتعاقب مخدولان شتافتند و جمعی آنها را کشته و چندیرا دستگیر کرده معاودت نمودند و گروهی دیگر از مقاهیر که محراست قلعه جمدره قیام داشتند، از استماع تسخیر حصار سیمه گره مغلوب هراس گشته آنها نیز خالی کردند و راه فرار سپردند. خان سپه سالار بیرون حصار رفته از مشاعده وسعت و ستانت آن و کثرت آلات قلعهداری بشگفت آمد و از تسخیر آن قلعه سپهر آسا، بدین عنوان محدا به نیرنگ سازی بخت والای خدیو جهان متوثق شده شکر الهی بجای آورد و مقرر نمود که از آسمیان تیره بخت که آنجا مانده بودند، جمعی که بقسم عجز پیش می آیند آنها را امان داده قید کنند و مقیدانرا یکجا فراهم آرند و هر که از خیرگی دست به یراق

- ۱ - پی : 'خان دلیر' . ۲ - آ : 'های کثیره در آن میان با جوانان مبارزان دلیل بان رسیده' . ۳ - آ : 'بیان میر مرتضی' . ۴ - در جمیع نسخه ها 'سیمه' لوخته شده، تصحیح از روی عالمگیر نام : ۷۱۱ کرده شده . ۵ - پی : 'کیاپر' ما : کیاپرا . ۶ - پی : 'سیمه گره که' . ۷ - پی : 'سلیمه کرده' . ۸ - پی : 'متوثق' .

کند از هم گذرانند و هیچکس از لشکریان دست بغارت نکشاید - خلقی انبوه از مسلمین و رعایای کامروپ که بقیدا کفار گرفتار آمده دران تیره بوم ضلالت نصیحت اشراک معذب میزیستند ، از تسلط آن ملاحین رهائی یافته باوطان مالوفه شتافتند و مقرر نمود که اسارای آشام را بجهانگیرنگر برده بکار باروت ساختن و شغل سرانجام نواره باز دارند و خورد قرین نصرت در پای قلعه کایابر نزول نمود و پنج روز آنجا اقامت^۱ گزیده سید نصیرالدین خان را با جمعی از بندهای بادشاهی و تائبین خویش بنو جداری کایابر و سید مرزای سبزواری را با سید تاتار (برگ ۱۴ الف) و راجه کشن سنگه بتهاله داری جمدره تعین کرد و چون از آنجا کوچ نموده روانه^۲ پیش شد ، بنا بران که تا دو منزل دریای برمه پتر بداسن کوه پیوسته از پای آن میگذرد ، ازین جهت لشکر را عبور بر ساحل دریا میسر نبود و از کنار آب دور افتاده در عقب کوه راه پیمود ، مابین عسا کر قاهره و نواره مسافتی بعید پدید آمد - درینوقت مقهوران بیدین که بصحرا و دریا در کمین کین بودند ، با هفتصد کشتی جنگی مشحون بمردان کار و ادوات و آلات پیکار در جائیکه بیشتر از صد کشتی از نواره منصور بمنزل نرسید ، مابقی در دلبال بود ، بغتة^۳ بر سر نواره آمده بتوپ و تفنگ آتش جنگ برافروختند . درین حالت این حسین^۴ داروغه^۵ توپخانه ، چون خانخانان بنا بر بعضی سهام او را همراه گرفته بود ، حاضر نبود ، منور خان^۶ زمیندار و علی بیگ ملازم خان سپهدار که بحراست نواره معین بودند ، دران موج خیز فتنه و ستیز سفینه^۷ طاقت بگرداب اضطراب نداده دل بر یآوری لطایف الهی نهاده ، در مقام مدافعت پایداری نمودند و چون دو پاس از شب سپری شد برخی از نواره بادشاهی که در عقب بود ، از بی رسید و باعث استظهار مجاهدان گردید و تا یکپاس روز دیگر نایره قتال شعله ور بود و حربی صعب و جنگی ممتد ، چنانچه بآن اشتداد و امتداد هیچگاه جنگ نواره اتفاق نیفتاده ، روی نمود - بنا بر کثرت مخالفان و قلت مجاهدان نزدیک بود که لشکر اسلام از مقاومت بستوه آیند و خدا نخواست چشم زخمی روی نماید ، درین اثنا که کار مبارزان تنگ شده بود ، عون عنایت ایزد نصرت بخش چهره ظهور نمود - سبب آن بود که چون در شب آواز توپ بلشکر ظفر پیکر از

۱ - بی : 'گرفتن کفار آمده' - ۲ - آ : 'بوده و در هفتاد و پنج روز در مکانی که در بانی مادی بادشاهی' - ۳ - خانی خان ، ۲ : ۱۴۹ 'رین الحسن' - ۴ - عالمگیر نامه : ۷۱۳ 'منصور خان' - ۵ - مآ : 'و سبب تبه خلافت' -

کنار دریا تا آنجا که گروه مسافت بود، رسید، خانخانان بر وقوع این سانحه متفطن گشته بعد مومن یکی از بندهای بادشاهی را با جمعی تعین نمود که خود را بنواره رسانیده بمدد پردازد و او در آن شب راه کم کرده پاسی از روز بر آمده، با معدودی بساحل دریا در موضعی که میان نواره بادشاهی و مخدولان آویزش بود، رسید - کرناچی^۱ همراه باشارتش کرنا کشید، متهوران از شنیدن آواز کرنا و نمودار شدن جوتی^۲ از سواران مورد رعب گشته لنگر ثبات بر گرفتند و مبارزان نواره منصور را جرأت افزوده بتازگی خود را فراهم آورده، کشتیها را راست کرده، بر نواره غنیمت حملہ آور گشتند - آشامیان کافر کیش گریزان شدند و نواره بادشاهی تعاقب نموده بسیاری از آنها را دران بحر خونخوار طعمه^۳ نهنگ تیغ آبدار ساختند و قریب چهار صد کشتی که در هر یک توبی بزرگ با ادوات آن بود، بدست مجاهدان ظفر پیوند در آمده فتیحی سترگ رویداد - اگر نه مساعدت طالع دشمن موز حضرت شاهنشاه گیتی کشا شامل حال اولیای دولت میگشت و اندک کوتاهی از اهل نواره بظهور می آمد، (برگ ۴۱۴ ب) تمام نواره از دست رفته نهضت جیوش نصرت بیشتر میسر نمی گردید - بالجمله از وقوع این مقدمه و هم از تسخیر حصار سیمله گره^۴ که پیش ازین رویداد و فتور شکست تمام باحوال مخدولان آشام راه یافت و چون خود را در صحرا شیران بیشه^۵ شہامت و در دریا با نهنگان بحر صراست آزموده و آثار عجز و زبونی خویش مشاهده کردند، چاره کار در فرار و آوارگی از شهر و دیار دانسته آماده گریز بجانب کوهستان کمروپ که در کمال صعوبت است و سوار را بحال عبور بر فراز آن نیست، گردیدند و چون موضع سوله^۶ گره مخیم جنود فیروزی اثر گشت، عمدها و خواص راجه که مدارالمهام ریاست او بودند و بلسان آن قوم آنرا بهوکن نامند، از راه حیلہ سازی عرایض مبنی بر عجز و اطاعت و التماس مصالحہ نگاشته مصحوب و کلا نزد خان خانان فرستادند - آن خان کار آگاہ جواب داد که راجه آنچه از توپخانه^۷ بادشاهی و اسوال رعایا و سپاهی که از گواحتی^۸ غارت نموده بود، با تمامی رعیت ممالک محروسه که

۱ - پی : 'با یکی' - ۲ - نسخه اصل 'کرناچی' تصحیح از آ آورده شده - ۳ - آ : 'بان و توپ و اسباب حرب و آلات و بیشتر برگرفتند' - ۴ - پی : 'سمله کر' - ۵ - پی : 'سمله کر' صاحب عالمگیر نامه : ۷۱۶ 'سوله گره' نوشته است - اما خای خان : ۲ : ۱۵۱ اسم قلعه کهرگرن نوشته است - ۶ - پی : 'کواسی' -

درین مدت امیر کرده در ہند دارد ، بفرسند و من بعد امثال اوامر و نواہی بادشاہی کردہ ہر سال قرار فرستادن چند فیل کلان بآستان فلک نشان نماید و بالفعل پیشکشی لایق از نقد و جنس با دختر خویش بجناب سلطنت مرسل دارد ۔ جنود قاہرہ از تنبیہ و استیصال او عنان عزیمت مصروف خواہد داشت ، والا وصول عساکر جہانکشا را بگرگانو متیقن گشتہ آمادہ آوارگی و ادبار باشد و چون بنای آن ملتعمس بر دفع الوقت نمودہ [بود] و ہمگی نیت آن گروہ بدطوایت مقصود برین کہ لشکر فیروزی را از مراسم حزم و پاسداری غافل سازند تا فکر مکر و خدعہ بکار توانند برد ، خان سپہ سالار سپاہ را در غایت مراتب [تیقظ] و ہوشیاری بیشتر از بیشتر تاکید نمودہ و وہن^۲ و فتور در عزیمت تسخر گرگانو راہ ندادہ بیست و ہتم رجب موضع لکھوکر ، مخیم جیوش گیہان ستان گردید و آن موضعی است کہ آب دھینگ^۳ کہ از کوهستان جنوبی می آید ، آنجا بدریای برمہاپتر ملحق میگردد و تا گرگانو آبھا و نہرہای کوچک نیز داخل برمہاپتر میشود ، فی الجملہ یازدہ زنجیر فیل از راجہ در لکھوکر بدست اولیای دولت درآمد و در آنجا برہمنی کہ از مقتدایان راجہ بود ، باشارہ او نزد خانخانان آمد و بزبان تضرع التماس مصالحت نمودہ ، متعاقب او یکی از نزدیکان راجہ رسیدہ پاندان و مشربہ طلائق و دو [سبوی] نقرہ و مبلغی اشرفی و مکتوبی مبنی بر مراسم ندامت و درخواست صلح و مراجعت افواج و قبول فرستادن شایستہ پیشکشی آوردہ از سر عجز گذارش مدعا نمود و چون این مقدمات بحکم فرامست معمول بر خدیعت بود ، خان سپہ سالار جواب داد کہ الحال خود جنود^۴ مسعود عازم گرگانو^۵ است ، بعد از وصول [بہ] آنجا آنچہ صلاح وقت باشد ، بعمل خواہد آمد ۔ چون شہر گرگانو بر ساحل رود دیکھو آباد^۶ است کہ در ہشت کرویہی آن بآب دھینگ^۷ متصل میشود و آبش

۱ - پی : 'نتوانند' ۔ ۲ - کلمات 'وہن و' از آ و سآ گرفتہ شدہ ، نسخہ اصل ندارد ۔ ۳ - عالمگیر نامہ : ۷۱۶ 'دھینگ' ۔ ۴ - کلمہ 'جنود' از عالمگیر نامہ گرفتہ شدہ ۔ ۵ - خانی خان ، ۲ : ۱۵۴ 'کھرگانون' ۔

6 - Dikho, river of Assam, which rises in the hills inhabited by independent Naga tribes and falls into the Brahmaputra after flowing north and west through Sibsagar district. Its total length is about 120 miles. Imperial Gazetteer, vol. xi, p. 346.

7 - Dihang, a large river which falls into the Brahmaputra a little →

آن قدریست که سفاین (برگ ۴۱۵ الف) بزرگ بران مرور توانند نمود - مقرر شد که نواره منصوره در لکھوکره که مجمع آبهای آندبار است قرار گیرد و کشتیهای خرد که بر رود دیکھو عبور تواند نمود ، همراه بگرگانو آید - ابن حسین داروغه نواره با نور خان و سایر زمینداران بنگاله و جمعی از منصبداران و پیاده‌های تفنگچی بر سر نواره بود[ه] باہتمام رسیدن آذوقہ و امنیت طریق و خبرداری از جوانب و حدود آن ولایت بکوشد و غرہ شعبان از لکھوکرہ کوچ شده در مکانی کہ درآمد ، داخل نواره‌های منصور گردید و روز دیگر افواج گیتی کشا در موضع دیولگانو ، از رود عظمی کہ پیش آن جاریست عبور نموده بر ساحل آن خیمام نزول افراخت - راجہ بتخانہ عالی بنیاد و باغی در کمال صفا جہت برہمنی کہ از مقتدایان او بود ، مشرف بران رود ساختم بود و روز دیگر آنجا مقام شد - خان سپہ سالار جمعی از تابینان خود [را] بتھانہ‌داری آنجا و محافظت راه و تسلیم رعایا تعین نمود - درین منزل از بعضی مسلمانان گرگانو کہ بحسب تقدیر اسیر کفار شده از دیر باز آنجا بسر میبردند ، نوشته‌ها رسید مشعر بآنکہ راجہ بعد از استماع خبر قرب وصول افواج قاہرہ ، اہل و عیال و اموال از جواهر و نقود و دیگر نفایس اشیاء برداشتمہ بجانب کوهستان نامروپ کہ از گرگانو تا بآنجا چہار روز مسافتست ، فرار نموده برخی از فیلان بچنگلها سر داده ، بعضی دیگر [با] مابقی اہل و ائقال آن سرخیل اہل ضلال بی حافظ و حارسی در شہر مانده است - چہارم شعبان قریہ کچھور^۱ مورد نزول جیش منصور گردید - در آنجا چہار فیل از فیلان راجہ بدست آمد و فردای آن باشارہ خان سپہدار فرہاد خان و سید محمود دیوان لشکر با جمعی

→ to the west of Sadiya in Assam. It flows through the hills inhabited by the Abors. Imperial Gazetteer, vol. xi, p, 345.

- ۱ - کلمہ 'آبیا' از آ : ۴۹۸ ب گرفته شده ، نسخہ اصل ندارد - ۲ - گرفته از 'رود' تا 'نمود' در نسخہ‌های پی و ما و آ مسطور نیست - ۳ - عالمگیر نامہ : ۷۱۷ : 'منور خان' - ۴ - در جمیع نسخہ‌ها 'دیولگانو' مسطور است - تصحیح از روی عالمگیر نامہ : ۷۱۸ - ۵ - پی : 'بنجلہ' - ۶ - تصحیح قیاسی در جمیع نسخہ‌ها 'نمودہ' مسطور است - ۷ - آ : در آن حالت سرکار در آنجا حاضر بودند ، در نوشته‌ها رسید ، مشعر بر آنکہ - ۸ - پی 'کچھور' - ۹ - در عالمگیر نامہ : ۷۱۸ و ما : ۵۹۹ 'سید محمد' -

بجهت ضبط اموال راجه بر جناح استعجال روانه پیشتر گرگانو شدند و رور دیگر آجا رسیده بگردآوری غنایم پرداختند و آنروز موضع ترمهانی که مجمع رود دیکهو و دهینگ است، مضرب خیام گردید و دران نواحی شانزده زنجیر فیل از فیلان راجه بدست افتاد و جمعی از سپاه در کچیور و برخی در ترمهانی و فریقی در لام دانگ [که] موضعیت مابین ترمهانی و گرگانو و رودی از پیش آن جاریست، معین شدند که بضبط آنحدود قیام نمایند. ششم شعبان از چهارم جلوس هایون خطه گرگانو که دارالمناک آشام است، از پرتو ماهجه رایت اسلام نور آگین گشت و جنود ظفر ورود از رود دیکهو عبور نموده در سمت شرقی مساکن راجه سرادق نصرت زده نزول نمود. از صولت و استیلای مجاهدان فیروزی لوا پشت شوکت و تجیر اشرا، انکسار یافته غبار آلوده ناکاسی و پیغوله گزین ادبار شد و از هیبت گلبانگ اذان، نافوس را نفس در سینه شکست و دم هیاکل اصنام بسان قوالب بیجان بانک فرصتی فرو ریخت. آوازه این فتح نامدار آویزه گوش روزگار گردید و گروه مسلمانان که از دیر باز محبوس آن زندان ضلالت بودند، هرگز این لطیفه (برگ ۱۵ ب) غیبی و عطیه آسمانی [را] بخواب و خیال ندیده از وصول افواج ظفر پیرا جوش شادمانی و نشاط [در گرفتند که] از عذاب الیم صحبت کفار لثم نجات یافتند. و چون بتحقق پیوست که راجه و خواص او بعد از عزیمت فرار از توپ و ضرب زن چندانکه توانسته اند در تالابهای غرق کرده اند، خان سپه سالار باهتام بر آوردن آنها بر سر تالابها رفته بسعی و اهتمام تمام دو صد و هشت توپ و ضربزن بر آورده داخل توپ خانه نموده از غنایمی که بسرکار بادشاهی ضبط شد، زیاده از یک صد زنجیر فیل و تقریباً موازی سه لک روپیه از طلا و نقره و دیگر امته آن دیار بود. از آغاز این یورش تا هسلام مراجعت جنود فیروزی ششصد و هفتاد و پنج توپ که از آجمله یکی قریب سه من گوله میخورد و دو هزار و میصد و چهل و سه زنبورک و یک هزار دو صد رانجکی که نوعیست از بندوق کلان و شش هزار و پانصد و هفتاد قبضه بندوق زیاده از دو هزار صندوق باروت که هریک دو و نیم من باروت داشت و هشت هزار و بیست و شصت قبضه مپر و از آهن و سرب و شوره و گوگرد

- ۱ - پی : 'برمهانی' - ۲ - آ : 'توپ و ضرب و ائقال و اجمال گران و بان وغیره آورده، صدر بسرکار' - ۳ - آ : ۴۹۹ ب و عالمگیرنامه : ۷۲۰ 'هشت' - ۴ - پی : 'دوکر' -

آنقدر که از وزن و حساب افزون بود، و نواره از یک هزار کشتی جنگی محیطه^۱ تصرف درآمد و از معضات غنایم که بکر عامه^۲ سپاه آمد انبارهای برنج بود که مخالفان تیره ایام از سفاحت طبع خام، بگمان آنکه سر از مراجعت لشکر اسلام، باز بران دست تملک خواهند یافت، بسوختن و تلف کردن آن پرداخته بودند و درین مدت [که] عساکر نصرت بیکر دران بوم و بر اقامت داشت، اعظم اسباب قوت لشکر همان شد، و گر نه آن بودی از بی قوتی و فقدان آذوقه خصوصاً در موسم برشگل و طغیان آبها که راه رسد آذوقه از اطراف مسدود بود، مردم را کار بجان میرسید، یکصد و هشتاد و سه انبار که در هر یکی ده هزار من برنج بود، بضبط درآمد. خان سپه سالار از پیش بینی کسان بمحافظت آن گهشته نگذاشت که دست زده غارت و تاراج افواج بحر امواج شود، و زیاده از قدر احتیاج پائمال اتلاف و اسراف گردد و مقرر شد که رعایای ولایت کمروپ باوٹان خویش رفته بعبارت و زراعت پرد زنده و تا مدت یکسال از ادای مال واجب و تکالیف دیوانی، مرفوع انقله^۳ باشند. آن محنت زدگان جزو دیده که میسن برکت دولت پادشاه دین پناه از شر آقوام بد میر بجات یافته بودند، برخاست خان سپه سالار بر سفین خرید آشامی که از یکسخت چوب سیرا شدند و آرا کوسه گویند، سوار شده بمواطن و مساکن خویش رفتند. پوشیده نماند که ولایت آشام مابین شمل و مشرق بتکله واقع شده و دریای برمنه پتر که از سمت ختآمده از میان آنولایت میگردد و آنچه از ان سرزمین^۴ بساحل شرقی دریای برمنه پتر است او را اوترکول^۵ گویند و آنچه در طرف ساحل جنوبی [است] 'دکن کول' خوانند و منتهای طول اوترکول کوهستان است بزرگ ۶۱۶ الف است که سکنه آن بقوم مری محمی اشتیاز دارند و سباهش گواختیت که سرحد میانک بحر و بادشهیست و امتداد دکن کول منتهی میشود که موسوم است بسدیه و مبادی آن بکوهستان سری نگر پیوست. و از کوهستان شمالی که در اطراف اوترکول واقع است، کوهستان دول و لامده^۶ است و از جبال معروفه^۷

۱ - بی: 'سرقوم القام' - ۲ - آ: 'بسیار خاک و تعایم بود، در افواه بود عمد را جمع نمودند و در آنچه در طرف ساحل' - ۳ - بی: 'وترکول'.

4 - Sadiya: a village in the Dibrugarh subdivision of Lakhimpur district, Eastern Bengal and Assam, situated in 27° 48' N. 95° 39' E., on the right bank of the Brahmaputra river. Imperial Gazetteer, vol. xxi, p. 347.

۵ - آ: 'لانده'.

جنوبی دکن^۱ کول کوهستان نامروپ است که چهار منزل بالای گرگانو است و راجه با آنجا گریخته بود و دیگر کوهستانی که سکنه^۲ آنرا قوم نازک گویند و متوطنان جبال مذکور مال گزار راجه نیستند لیکن اظهار انقیاد میکنند. و امثال برخی از احکامش مینمایند مگر قوم عمله^۳ که از دایره اطاعت او بیرون اند و گاهی انتهاز فرصت نموده بحدودی که متصل بدامن کوهستان آنها است، تاخت میبرند. ولایت آشام طولانی واقع شده، امتدادش تقریباً دو صد کروه جریبی است و عرضش از کوهستان های شمالی تا جبال جنوبی تخمیناً هشت روزه راه است و از گواهی تا گرگانو هفتاد و پنج کروه جریبی است و از آنجا تا ولایت ختن که مسکن پیران ویسه^۴ بوده و درین زمان مشتهر بآوه و دارالملک راجه پیگوست^۵ که خود را از نسل پیران ویسه^۶ میداند پانزد منزل مسافت است از آنجمله پنج منزل آنطرف^۷ کوهستان کامروپ، جنگل و کوهستان صعب [و] دشوار گذار است و از آن گذشته تا آوه^۸ که شرق رویه است، زمین هموار و درست است و در سمت جنوبی دشت خطا است، و دریای برمه پتر از آن سمت آمده و چندین آب از کوهستان جنوبی آشام بدریای برمه پتر نیز داخل میشود و اعظم آنها آب دهینک است که در موضع لکه و کر بآن دریای پهناور پیوسته و مابین آن دو آب جزیره ایست معمور و مزروع در کمال رفعت و خورسی و صفا تا قریب پنجاه کروه کشیده و آبادی آن منتهی میشود بچنگل صعبی که چراگاه فیلان است، از آنجا فیل میگیرند و سوای آن در جنگلهای ولایت آشام چهار پنج جا دیگر است که صید گاه فیلانست و چنانچه اگر خواهند در سال پانصد شش صد فیل گرفته میشود^۹ و طرف دیگر آب دهینک که جانب گرگانو است، سرزمینی است وسیع خوش فضا و مجموع آن آباد و معمور و در همه جا کشت و زرع و باغ و درخت زار موفوره، مجموع آن جزیره که مذکور شد تا این سرزمین دکن کول است و از موضع

۱ - آ و سآ : 'جنوبی سمت دکن' - ۲ - پی : 'دفله' - ۳ برای تفصیل رک به خانی حان ، ۲ : ۱۳۰ - ۴ - آ : 'ینگوست' - ۵ - آ : 'دیسه میدانند' - ۶ کلمات 'آنطرف' از آ : گرفته شده - نسخه اصل ندارد - ۷ - پی : 'آوه' - ۸ - آ : 'میسره را فرستاده و در هججا چند روز سکونت کرسه ، در آنجاست وسیه' -

سیمله گره تا شهر گرگانو که قریب پنجاه کروه مسافت است همه جا باغها پر درخت میوه دار چنان بهم پیوسته گویا یک باغیست و در میان باغها خانهای رعیت است و اقسام ریاحین خوشبوئی و الوان گلهای باغی و خودروئی درهم شگفته ، چون در ایام برسات زمینها را آب میگیرد بجهت سهولت عبور مترددین از سیمله گره تا گرگانو آلی عریض بلند بسته اند که سر زمین غیر مزروع جز آن بنظر نمی آید و از دو طرف راه درختان بانس سر پرهم نهاده -

—:0:—

ذکر فواکه، آشام و دیگر اقسام از خرایب

و از فواکه و اثمار آنجا انبه و کیله و کتهل^۱ و نارنج و ترنج و لیمون و انناس است و پنیاله که قسمی است از آمله در آنجا بمشابه^۲ راست مزه و خوش چاشنی میشود که جمعی که طعم آن دریافته اند آنرا بر آلوچه ترجیح میدهند و درخت نارجیل و نهال فلفل و فوفل و سازج خود نیز وفور دارد و نیشکر نفیس نازک شیرین سرخ و سیاه و سفید و زنجیل بی ریشه و برگ تنبول میشود و قوت نشو و نمای نباتات و قابلیت زمین بمرتب^۳ کمال است و هر جا بکارند و هر نهال که بنشانند خوب میشود و در اطراف گرگانو درخت زرد آنو و آلو و انار نیز هست، لیکن چون خودرو هست و تربیت و پیوند نیافته، اثمار آن زبونست و محصول عمده آن ولایت برنج و ماش است، و عدس بسیار کم است، و گندم و جو نمیکارند، و ابریشمی بسیار خوب مثل ابریشم حینه^۴ میشود، لیکن^۵ بقدر احتیاج میسازند وفور عظیم ندارد و شجر و نخل و تات بند که قسمی از پارچه^۶ ابریشمی که خیمه و قنات ازان سازند و دیگر اثواب ابریشمی خوب میبافند و نمک در آنجا عزیز و کمیابست و [در] دامن بعض کوهها بهم میرسد لیکن تلخ و گزنده است و در اصل آنولایت نمکی بغایت تلخ از درخت کیله میسازند و در کوهستانی که قوم نانک میباشند، عود^۷ نفیسی وافر بهم میرسد و هر سال جمعی از آن قوم عود پآشام آورده بنمک و غله معاوضه میکنند و این گروه ضلالت پژوه که دران کوه مسکن دارند بفرسنگها از سرزمین آدمیت دور، از حایه صفت و شایبل انسانی بکلی مهجور اند، از پای تا سر عریان زیست مینمایند و سنگ و گریه و سار و موش و مور و ملخ و امثال آن هر چه بیابند میخورند و در کوهستان نامروپ و مدیه^۸ و لکھوکر^۹ نیز عود خوب عرقی پیدا میشود و در

۱ - کتهل، میوه هندی مشهور است - آن دافع فساد صفرا و باد و مقوی اعضا و دیر هضم و قابض بود - (مرآة آفتاب نما برگ ۲۷ الف) - ۲ - پی: 'حبه' سآ: 'جشه' - ۳ - کلمه 'لیکن' از سآ: ۶۰۲ الف گرفته شده، نسخه اصل ندارد - ۴ سآ: 'نمک' - ۵ - پی: 'سدهه' - ۶ - آ: 'لکھنوگر' -

اکثر آن جبال آهوی مشکین است و سرزمین ساحل شمالی دریای برمهاپتر که [آنرا] اوتر کول گویند، در لیاقت آبادانی است. فلفل و فوفل بسیار در آنجا حاصل میشود و وفور معموری و کثرت کشت و زرع بیشتر از دکن کول است. لیکن چون جنگلهای صعب و اماکن دشوار گذار در دکن کول افزون تر است، حکام آشام باقتضای مصالح ملکی آن جانب را محل سکونت و مرکز اقامت ساخته دارالملک خویش آنجا [را] قرارداده‌اند و در اوتر کول (برگ ۱۷، الف) از ساحل دریای برمهاپتر تا دامن جبال که سودسیر است و برف دارد، مسافت متفاوت است، از پانزده گروه که نیست، و از چهل و پنج زیاده نه^۲ و مکنه^۳ آنها، یعنی آن کوهستان‌ها، توانا و قومی هیکل و وجهه و مستوی الخشته اند و مانند سایر اهل سردسیر گونه روی شان سرخ و سفید است، و اشجار و اثمار سردسیری در آن کوهستان میشود، در سمت قلعه^۴ جمدره بجانب گوهتی که آنرا ولایت درنگ گویند، جمیع مردم این کوه‌ها با یکدیگر در احوال و اطوار و گفتار مشابهت دارند. باسامی قبائل و ساکنان از هم متنازع اند و در اکثر جبال مشک و قطاس و بهوت و پری و نوعی از اسپ کوهی که آنرا کونت^۵ و تانگن گویند، بهم میرسد و طلا و نقره از ریگ شونی آنها پیدا میشود و همچنین در کل ولایت آشام از شستن ریگ دریا و نهرها طلا حاصل میشود و یکی از محصولات آنولایت همین است که گویند دوازده هزار آشامی و بروایتی بیست هزار، بر ریگ شونی آنها قیام دارند و مقرر چنین است که بالقطع هر یک از آن جمیع که باین صنعت مشغول اند، در سالی یک توله طلا براجہ دهد و اهل آشام گروهی بدکیش باطل آبن اند و دین و مانی مشخص ندارند هرچه مرغوب طبع کجگرای شان افتد بفتوای خواهش نفس و میل طمع عمل کرده اند و باختیار آن سیگرایند و هر امر که در نظر ادراک قاصر شان جلوه استحسان کند، بآن اقدام مینمایند و از کمال خشونت مقید بهیچ طریقی از طرق کفر و اسلام و مقتدی بهیچ فریقی از مشاهیر فرق انام نیستند، بر خلاف سایر کفره هند از اکل و مطبوخ مسلمانان احتراز نمیکند و از تناول هیچ یک از اجوم غیر گوشت آدمی ابا ندارند و میتها نیز میخورند، متر

۱ - پی: 'او را ترکول' - ۲ - کلمه 'نه' از آ و سا گرفته شده، نسخه اصل سرد - ۳ - پی 'بوث' - ۴ - آ: 'و در آنجا غیر خوبی و نعمت در ذرات از خوردن روغن مجتنب اند، بمشابه که اگر بوی روغن از طعامی بیاید، زینت بآن نمی نمایند'.

و حجاب عورات در میان آنقوم رسم نیست چنانچه زنان راجه^۱ آنجا نیز رو از کسی نمی پوشند و رخ کشاده و سر برهنه در بیرون تردد میکنند - مردان شان اکثر چهار و پنج زن دارند - بیع و شری و معاوضه ازدواج در میان ایشان متعارف و معمول است سر و ریش و بروت می تراشند و هر کس ازین شعار تخلف ورزد او را زجر و ملامت میکنند - زبان ایشان با زبان اهل^۲ بنگاله آشنائی ندارد و قوت و توانائی و جرأت و بیباکی از منشای و خلعت شان پیدا و خصال سبعی و صفات بهیمی از سیای حال شان هویداست - تاب ریاضات بدنی و قدرت بر امور شاقه از اکثر طوایف اسم بیشتر دارند ، همه سخت کوش و سخت جان و جنگجو و کینه خواه^۳ و غدار و مکار اند - رحم و شفقت و انس و الفت و صدق لهجه و وفا و شرم و عفت و حیا در طینت آنقوم بدنهاد سرشته اند و تخم اهلیت و آدمیت در مزرعه^۴ وجودان ضلالت آمودشان نکشته ، چون از لباس انسانیت بکلی عاری اند پوشش درستی ندارند - کرپاسی بر سر و لنگی بر^۵ کمر می بندند و چادری بدوش میگیرند - (برگ ۱۷۷ ب) دستار بر سر بستن و جامه ازار و کفش پوشیدن ، دران دیار رسم نیست - عهات خشت و سنگ و گل در آنولایت غیر دروازه های^۶ و بعضی از بتخانها نیست - غنی و فقیر مساکن بیوت خویش از چوب و نی مرتب میسازند - راجه و خواص او بر سنگها سن^۷ و رؤسا و اغنیاء و رعیت بر دولی که از سنگها سن نازک تر است ، سوار میشوند - از دواب ، اسپ و شتر و دراز گوش دران سرزمین کمیشود ، مگر از جای دیگر بانجا برند - آن حیران سیرتان بحکم مجانست بدیدن و داشتن دراز گوش میل تمام دارند و بقیمت اعلائی خرید و فروخت مینایند و از مشاهده شتر تعجب عظیم میکنند و از اسپ بغایت می رمند^۸ - چنانچه اگر یک سوار بر صد آشامی مسلح حمله برد جمله سلاح انداخته فرار مینمایند و اگر گریختن نتوانند خویش را به بند میدهند - اما اگر یکی ازان مردودان با ده پیاده از قومی دیگر رهبرو شود ، غلبه [سیناید] - سکنه^۹ قدیم آنولایت دو قوم اند - آشامی و کلتانی^{۱۰} ، قوم ثانی بر گروه نخستین در جمیع امور تقدیم و مزیت دارند ،

۱ - بی : 'پنج و چهار' - ۲ - کلمه 'اهل' از آ گرفته شده نسخه اصل ندارد -
 ۳ - آ : 'خو' - ۴ - بی : 'در' - ۵ - عالمگیر نامه : ۷۲۷ 'دروازه های شهر گراگانو' - ۶ - عالمگیر نامه : 'سکاسن' - ۷ - بی : 'می ترسند' - ۸ - نسخه اصل : 'کلبانی' این کلمه 'کلتانی' از عالمگیر نامه : ۷۲۷ گرفته شده -

مگر در مراسم حرب و سپاهگری و تمشیت صعاب امور، آشامیان^۱ مقهور تقدیم و مزیت دارند و در آن بمراتب پیش قدم اند - شش هفت هزار^۲ آشامی دیو سیرت - جلادت شعار با اسلحه^۳ رزم و پیکار همواره در اطراف نشیمن^۴ و خوابگاه راجه بحراست و پاس او قیام دارند قیام دارند و معتمد و فدوی و میر غضب راجه آن فرقه اند - حرب^۵ اهل آنولایت بندوق و شمشیر و نیزه و تیر و کمان بانس است و در قلاع نواره^۶ توپ و ضربزن و راجنگی نیز بسیار دارند و در انداختن آن بغایت ماهر اند - راجها و حکام و عمده های آن ولایت چون راجگری نیستی شوند برای آنها دخمه سازند و زنان و خواص و خدمه^۷ بتوی را با برخی اسباب تجمل و حوایج ایام زندگانی از فیل و آوانی زرین و سیمین و فرش و لباس و خوردنی و چراغی و روغن بسیار و مشعلداری در دخمه ندارند و این را [بمنزله^۸] ترشه^۹ آخرت شمرند و سر دخمه بچوبهای قوی با استحکام تمام ببوشند - چند دخمه^{۱۰} کهنه را که مردم لشکر بآن راه یافته، شکافته بودند، از مجموع آنها موازی نود هزار رویه از طلا و نقره برآمد - از بدایع امور که جریان عادت بر امتناع وقوعش شهادت دهد، آنکه جمعی از منصبداران پیش خانخانان آمده متنق اللفظ والمعنی نزل کردند که در یکی از دخمهها که هشتاد سال بران گذشته بود، پاندان طلائی برآمد و پان سبز و تازه دران بود؛ و عهده علی الرواة - شهر گرگانو مشتملست بر چهار دروازه که بسنگ و گل عمارت شده، از هر دروازه تا خانه^{۱۱} راجه سه گروه مسافت است، و اطراف شهر را به نیستان احاطه کرده و آل بلند عریضی جهت تردد مردم در ایام برسات در سراسر شهر ساخته اند و در پیش خانه هر کس باغ و مزرعه^{۱۲} اوست و در حقیقت آن شهر محوطه ایست مشتمل بر قری^{۱۳} و مزارع - خانه^{۱۴} راجه بر کنار رود دیکهو است که از میان شهر میگذرد - در هر یک (برک ۴۱۸ الف) از طرفین آن رود، معموره ایست و بازاری مختصر دارد که غیر از پان فروش دیگر اصناف محترفه دران نمی نشینند و سبب آنست که در آنولایت خرید و فروخت اطعمه و اغذیه متعارف نیست - ممکنه^{۱۵} آنجا در هر سال اقوات یکسانه^{۱۶} خوبش ترتیب داده ذخیره کنند - اطراف خانه^{۱۷} راجه

۱ - آ : 'ک' آشامیان در آنجا بودند و در آنجا از بسیاری - ۲ - آ : 'آب هزار آشامی' - ۳ - کلمه 'اطراف' از آ : ۵۰۲ الف گرفته شده نسخه اصل ندارد - ۴ - مآ : 'قمری' -

الی بسته اند ، برکنار آن بجای دیوار بانسهای محکم متصل^۱ بهم بزین فرو کرده و بر دور آل مذکور خندقی حفر نموده که همیشه پر آبست و دران محوطه یک گروه و چهارده جریب است و در درون^۲ آن نشیمنهای عالی و مساکن وسیع بعضی از چوب و برخی از گاه و علف که آنرا چهپر^۳ گویند ، بجهت راجه ترتیب داده اند و از جمله آن اماکن دیوانخانه^۴ است بطول یکصد و پنجاه ذرع و عرض چهل ذرع ، سببی بر شصت و شش^۵ ستون چوبین ، دور هر ستون قریب بچهار ذرع است و در اطراف نشیمن انواع سنگهای منبت کار نصب کرده ، از درون و بیرون آنرا بلوچهای^۶ برنجین مصقل که چون پرتو آفتاب بران افتد ، بسان آئینهها میدرخشد ، تزئین نموده اند و به تحقیق پیوسته که سه هزار نجار و دوازده^۷ هزار مزدور^۸ دو سال متواتر دران کار کرده اند ، تا مهیا شده ، هرگاه راجه درین ایوان می نشست یا سوار شده بجای نقاره و نفیر ، دهل و داند میزدند و داند لوحی است مدور مطبر از روئین و همانا طاس روئین که در عهد سلاطین عجم نواختن آن در حروب و رکضات متعارف بوده ، همین است و راجههای آنولایت پیوسته بکثرت خدم و حشم و وفور جمعیت و اتباع و انصار و سرانجام اسباب نخوت و مواد استکبار کلاه گوشه^۹ غرور بر تارک پندار کج نهاده اند و هرگز سراطاعت^{۱۰} و فرمان برداری بهیچ یک از سلاطین نامدار فرود نیاورده و باج خراج نداده اند - در جمیع ازمنه دست استیلائی فرمان دهان هندوستان از دامن تصرف آندیار کوتاه بوده و مفتاح و تدبیر هیچکس از اعظام گیتی کشایان کشور گیر ، طلسم اشکال آن مهم [نه] کشوده ، در سوابق ایام هر گاه لشکری بعزم تسخیر آن مرز و بوم روی توجه بدانصوب می آورده ، چون بسرخد آنولایت میرسیده است ، آشامیان مقهور در مقام مدافعت درآمده بشبخون و خدع و غدر و سدد راه آذوقه ، کار بر آنها تنگ میساخته اند و اگر بدین طریق بران گروه ظفر نیانته ،

-
- ۱ - کلمه 'متصل' از سا گرفته شده ، نسخه اصل ندارد - ۲ - آ : 'در همانجا جسر شر عزان در میدان رفت جان بعضی' - ۳ - عالمگیر نامه : ۷۲۹ 'چر' -
  - ۴ - پی : 'دیوار آخانه' - ۵ - پی : 'شصت' - ۶ - در نسخه پی نوشته شده 'نصب کرده از درون و بیرون این نشیمن انواع سنگهای چوبین آنرا بلوچهای' - ۷ - پی : 'دو هزار' در عالمگیر نامه : ۷۲۹ هم 'دوازده هزار' -
  - ۸ - پی : 'مرد' - ۹ - نسخه اصل 'از اطاعت' تصحیح از دیگر نسخهها کرده شده -

از مقاومت عاجز می آمده اند ، رعایا را کوچانیده بکوهستانها برده آتش در غلات زده ولایت را خالی میکرده و چون لشکر بآن کشور در می آمده است و ایام برشگال میرسیده ، از کمین فرصت برآمده و بکینه خواهی و انتقام می پرداخته اند و آن فریق را از فقدان آذوقه و قوت کار بهلاکت کشیده در دست آن مخاذیل اسیر و قتل میگردیده اند و باین عنوان مکرر لشکرهای گران دران گرداب بلا غریق بحر فنا گشته متنفسی از آنها (برک ۴۱۸ ب) بر نیامد - در ازمنه مائمه وقتی حسین شاه نامی یکی از سلاطین بنگاله از عزیمت تسخیر آنولایت پیش نهاد همت گشته با لشکری جرار و نواره بسیار متوجه آندیار شده و در آغاز کار بر آشامیان ظفر یافته ، با سپاه خویش بآنولایت درآمده ، رایت غلبه و استیلا بر افراشت - و راجه^۱ آنجا چون تاب مقاومت نداشت ملک را خلی کرده بکوهستان رفت - حسین شاه پسر خود را با لشکر بضبط آن حدود گذاشته ، به بنگاله معاودت نمود - چون برشگال در رسیده بطغیان آبها طرق و مساک مسدود گردید ، با اعوان و انصار خویش از کوه فرود آمد و آشامیان بدگهر آن لشکر را در میان گرفته بچنگ پرداختند و از جمیع جوانب [راههای] وصول آذوقه مسدود ساختند و آن گروه را در اندک فرصتی از فقدان قوت کار بجای رسیده [که] در دست مقاهیر قتل و اسیر گشتند و همچنین محمد شاه بن تغلق شاه که فرمانروای اکثر سواد اعظم هندوستان بود ، نوبتی یک لک سوار با سامانی سزاوار بکشایش آندیار فرستاد و مجموع دران سرزمین طلسم آئین سر مجیب گمنامی فرو برده ، خبری و اثری از آنها ظاهر نشد و بار دیگر برین منوال جیشی بانتقام آشامیان و تدارک این قضیه بدان مهم روانه نمود و چون آنها به بنگاله رسیدند ، فسخ عزیمت نموده آن داعیه را موقوف داشت - از مردم سرحد هر کس با آندیار قدم گذارد ، اذن بر گشتن ندارد و همچنین هیچ یک از اهل آنولایت را یارای بر آمدن ازان سرزمین نیست - ازین جهت کسی را اطلاع^۲ بر کیفیت حال آنگروه کهنی^۳ حاصل نمیشود و مردم هندوستان اهل آنولایت را ساحر و جادوگر خوانند و در افسونهای هندوی و مبهلات سحر اسم آنولایت مذکور است و گویند هر که را بدان دیار گذر افتد گرفتار طلسم شده ره بیرون شدن نمی یابد - جی دهج سنگه راجه^۴ سقب به سرئی^۵ راجه مت و سرک در لغت هندی

۱ - آ : 'می برده اند' - ۲ - سآ : 'وقوف' - ۳ - پی : 'گمنامی' - ۴ - بی :
 'بسرئی' -

آسمانرا گویند - آن شوریده دماغ را از کمال جهالت و ضلالت اعتقاد آنست که اجداد بد نژاد او فرمانروای ملاء اعلی بوده اند ، یکی از آنها وقتی میل دهبوط نموده و به نردبان طلا از آسمان فرود آمده ، یکچند بنظم مهام آن ناحیت مشغول شد و چون آن سرزمین دلنشین او گردید^۱ هانجا اقامت گزیده دیگر باسما ن نرفت - القصه ولایت چنین وسیع و معمور و کشوری بدین مشابه دور دست دشوار عبور که کیفیات اخطار و دیگر مهالک و موانع تسخیرش فراتر از نیروی تقریر است و قوسی چنین در صفت بهیمنه اطوار و طایفه^۲ همه دیو هیکل و غدار با عدت و جمعیت افزون تر از تصور و اوهام که همه جا در مقام مدافعت عساکر گیتی کشا آماده جنگجوی بودند و چندین قلعه^۳ حصین محکم اساس مشحون بمردان (برگ ۱۹ الف) کار که کشایش هر یک از آنها بمدتی مدید میسر نمی آمد ، داشتند و بیشدهای صعب پرخطر و دریا های زخار پهناور در راه بود ، بمددگاری تائید ایزدی و سپهداری اقبال کشورستان خدیو جهان ، مسخر جنود فیروزی اعتصام و مرکز رایات دولت اسلام گشته ، تارک نخوت آشامیان مقهور بحوافر مراکب مواکب ظفر مآل پایمال اذلال شده و راجه^۴ مردود که عمری در حکومت آنقوم بد افعال ، کوس استقلال نواخته ، هرگز تصور این ادبار و نکال نمی نمود و با محدودی از عمده های و نزدیکان و اهل و عیال و برخی از اشیاء و اموال چنانچه گزارش یافت ، بکوهستان نامروپ که [برودت] آب و هوا و تنگی و عرصه و فضا ، بدترین اماکن عالم و بیشک یکی از درکات جهنم است فرار^۵ نمود و سایر سرداران و سپاهش باساره^۶ او باثروی آب دهینگ رفته ، در جزیره وسیعی که مابین دریای برمه پتر و آب مذکور و ششمایر جنگلهای انبوه و بیشدهای صعب اقامت گزیده ، برخی دیگر ببعضی از کوهستان ها جا گرفته ، جویای فرصت کین شدند - نامروپ سرزمینی است در جانب دکن کول میان سه کوه بلند واقع شده و از گرگانو تا آنجا چهار روزه راه است ، از بس مکان بد آب و هواست - راجه هرکرا مورد غضب ساختی بانجا فرستادی - طرق و مسالک دشوار عبور دارد که پیاده بصعوبت تمام می رود و یک راه است که سوار میتواند رفت - ابتدای این راه تا قریب نیمکروه جنگلی انبوه است و ازان گذشته دره ایست سنگلاخ پر آب و بر طرفین آن دره دو کوه بلند سر بفلک برکشیده ، بالجمله خان سپه سالار چند

۱ - پی : 'پیمانرا' - ۲ - آ : 'گردیده با اهالی و موالی بسیار داشت زینت' - ۳ - پی : 'فرار' -

روزی در گرگانو اقامت نموده بنظم و نسق مهم و تسلیه رعایا و گردآوری اشیا و اموال راجه پرداخت و مکرراً خطبه بنام نامی و القاب سامی خدیو جهان و شهنشاه عالمگیر جهانستان^۱ خوانده وجوه دراهم و دنانیر بسکه هابون زینت پذیر ساخت - در اثنای این حال دو سه روز باران بشدت تمام بارید و بادهای تند وزید و آثار موسم برشگل که در آن دیار از سایر ممالک هندوستان بیشتر شروع میگردد، هویدا گردید - چون بالضرور فصل باران آنجا بایست گذرانید، خان سپه سالار در صدد تعیین تهائنها و حفظ حدود و ضبط طریق رسیدن آذوقه شده مقرر ساخت که ایام برشگل آنجا بگذرانند - بعد از آن بعد برسات در استیصال راجه و اتباعش کوشش نماید و عرصه آن بر و بوم از خس و خار آنمردودان به پیراید و باین صوابدید خود با شتر جنود در موضع متھرا پور که بمسافت سه و نیمکروه بیشتر از گرگانو، در دامن کوهی مابین مشرق و جنوب واقع است و بوسعت فضا و رفعت زمین، صلاحیت تمکین موکب ظفر قرین داشت، قرار اقامت داده میر مرنضی داروغه^۲ توپخانه را با^۳ راجه امر سنگه و جمعی دیگر بمحافظت گرگانو (برگ ۱۹۰ ب) و گردآوری آلات و ادوات توپخانه را که از راجه مانده بود، فرستاد و سید مجد دیوان لشکر را جهت تسلیه رعیت و پرداخت مہیات دیوانی و مجده عابد دیوان بیوتات را برای ضبط اموال راجه در گرگانو معین نموده مقرر کرد که میر مرنضی از آلات توپخانه آنچه درکار باشد نگاهداشته، تتمه [را] بجهانگیر نگر ارسال دارد و مجد عابد ملاحظه عرض اموال و اجناس نموده آنچه تنخواه موجب سپاه توان نمود، در وجه علوفه آنها تن نماید و بقیه [را] با ادوات بجهانگیر نگر بفرستد و میانہ خانرا با تائبینان او و تائبینان دیگر امراء بموضع سلپانی که در دامن کوه جنوبی گرگانو واقع است، از سرداران عمدۀ راجه آشام با بسیاری از مخذولان آنجا بای جرأت فشرده سرمایہ شور انگیزی بود، معین ساخت و غازی نام افغانی را که از نوکران بود با برخی از نوکران با برخی از سوار و پیاده در موضع دیوانی^۴ که مابین گرگانو و سلپانی واقع است، بخبرداری گماشت و جلال ملازم خویش را بضبط و محارست آن از کنار آب دھینگ مقرر کرده، بیستم شعبان با جنود گیہان ستان از گرگانو کوچ نموده موضع متھراپور مخیم مرادق نزول ساخت -

۱ - آ : 'و دولت در تفکر و احوالات در باب آن اتساع راتب سامی' - ۲ - پی : 'جهانشاه' - ۳ - در نسخه پی 'با راجه امر سنگه' بتکرار آمده - ۴ - عالمگیر نامه : ۷۳۶ 'دیو پانی' -

و با اشاره آن خان سپه سالار، فوجی از عساکر گردون^۱ شکوه، هشت گروه بیشتر از آن مکان رفته تهنه نمودند و مکرر آنها را با مخدولان محاربات عظیم اتفاق افتاد و در هرکرت غلبه^۲ اولیای دولت قاهره بود و همچنین کفار از این روی آب دهینگ که در بیشه‌های آن ناحیت چون مور و مار انتشار داشتند، هنگام قابو بتکرار شبخون‌های پر^۳ جلال آورده هر بار مغلوب می گردیدند و چون بعد از شبخون کاری نساختند، چند نوبت بهجوم تمام در روز بر مجاهدان فیروز حمله آوردند و در کارزار منهزم و خایب می گشتند و چون مکرر اینصورت روی نمود و نقش جلادت جلال مذکور در دل‌های مقهور که در آنست^۴ بیشتر از دیگر اسکنه فراهم بودند فرار^۵ کرده بزوایای گمنامی در شدند و توقف میانه خان در موضع سلطانی باعث اسنیت آنحدود گشت و میر مرتضی در گرگانو بضبط آنجا کما ینبغی قیام ورزیده همواره بآئین حزم و احتیاط مستعد و مسلح پاس میداشت - بالجمله کل مواضع دکن کول بتحت تصرف اولیای دولت قاهره درآمد و اکثر سکنه و رعایا بانتشار صیت رافت و معدلت شهنشاه جهان، سر بر خط اطاعت و انقیاد نهاده بمساکن خویش قرار گرفتند و سکان سرزمین اوترکول نیز در صدد ایلی و فرمان پذیری در آمدند و کیفیت این فتح نامدار چون درین ایام سعادت انوار که منتهای سال چهارم جلوس هاپون بود، از عرضداشت خانخانان سپه سالار بمسامع جاه و جلال رسید، عواطف بادشاهانه مجد امین خان خلف آن نوئین معظم را که عرضداشت او گزرانیده بود، بعطای خلعت خاص عز اختصاص بخشید و فرمان مرحمت مبنی بر جلالیل مرحوم بادشاهانه بنام خانخانان پیرایه^۶ نفاذ یافت، بخلعت خاصه جهت او مرسل گردید و عنایات جلیله (برگ . ۲۰ الف) که در مقام خود ذکر خواهد یافت، درباره او بظهور پیوست -

- :0: -

۱ - الف : ۴ . ۵ 'گردان بان دیار در مکارم اخراق' - ۲ - کلمات 'های پر جلال' از الف گرفته شده - ۳ - پی : 'در آنساعت' - ۴ - ما : 'قرار گرفته' -

آغاز سال پنجم از سنین والای عالمگیری مطابق سنہ هزار و

هفتاد و دو هجری

درین خجسته هنگام قدوم فرخنده لزوم ماه صیام برکت بخش ایام شده ،
بوظایف طاعت معهود سپری گشت و سال چهارم جلوس سعلی برارید^۱ اختتام یافتہ ،
پنجم سال خلافت بمبارکی آغاز گردید - پیشکاران پیشگاہ دولت بفرمان والا
بترتیب اسباب این جشن سعید^۲ و پیرایش بارگہ و آزین حجرہ ہا و توبید^۳ آتشبازی
بطریق ہر سالہ پرداختند و درین روزہا از نوشتہ^۴ وقایع نگاران دارالسلطنت
لاہور معروض گردید کہ خواجہ احمد ولد خواجہ خاوند^۵ محمود ایاجی عبدالعزیز
خان والی بخارا کہ دران نزدیکی کہ رخصت انصراف یافتہ بود در راہ کوفت
قدیمش عود نمودہ ، رخت اقامت از سد منزل ہستی بر گرفت .

و پرم دیو سیسودہد از وطن رسیدہ جبہہ سالی آستان خلافت شدہ یک زنجیر
فیل و دوسر اسپ پیشکش گزارانید [ہ] بعضای خلعت قامت مباحات انراخت -
حضرت شاعنشاهی روز عید بعد معاودت از مصلی در دیوان^۶ خاص^۷ و عام بر
سریر مرصع جلوس فرمودند و از قطرہ بازی غمام انعام بادشاہی کشت زار امید
جہانیان سرمبز گشت و نیال آمال شرف اندوزان حضور و سپہداران اصراف و
امرای صوبجات شگوفہ^۸ مرادگرفت - از آنجملہ فرخندہ اختر برج حشمت بادشاہزادہ
بند مقدار بچہ معظم بعضای خلعت خاص و سرپیچ مرصع با علاقہ^۹ مروارید و

۱ - عالمگیر نامہ : ۷۳۷ تفصیل دارد بعد ازین - ۲ - آ : 'سید السادات جناب
مصطفوی در ذیل خود' - ۳ - خواجہ خاوند محمود لیرہ خواجہ علاء الدین
عطار کہ از زمرہ دانایان اسرار الہی محسوب میتوان نمود ، در اوان سلطنت
عرش آشیانی از توران بکابل و از آنجا بپندوستان ہیشت نشان آمدہ ، شرف
ملازمت دریافتہ بکشیر رفتہ اقامت ورزیدہ ، آنجا خاتماہ عالی بنا نمودہ ، از
طرف بادشاہ چند موضع در وجہ مدد معاش یافتہ ہم آن جا مرحبہ^{۱۰} عمر طی
نمودند - (منتخب انبیا ۱ : ۵۴۹) - ۴ - آ : 'ایوان' - ۵ - عالمگیر نامہ :
۷۳۹ تفصیل بیشتر دارد

دهکدهکی و اوربسی و بهونچی مرصع و سمرن مروارید و بادشاهزاده عالی تبار
 عهداعظم بمکرمت یک قبضه^۱ خنجر مرصع با علاقه^۲ مروارید ، و بادشاهزاده کامگار
 به اکبر بمرحمت جیغه^۳ مرصع عز اختصاص یافتند . چون منصب خانخانان
 سپه سالار بمرتبه^۴ هفت هزاری هفت هزار سوار از آنجمله پنج هزار سوار دو اسپه
 سه اسپه که منتهای مراتب عمدہهای درگاه والا ست ، رسیده بود ، عاطفت
 شاهنشاهان^۵ آن خان ارادت نشان را در جلدوی مساعی جمیله که ازو در تسخیر
 ولایت آشام و کوچ بهار بظهور آمده بود ، بالعام محال یک کرور دام و عطای
 توامان طوغ نواخته بعنایت خلعت خاص اختصاص بخشید . راجه جیسنگه و
 بهد امین خان میر بخشی و بسیاری از عمدہهای حضور و امرای صوبجات بعنایت
 خلعت و مرحمت اضافها مطرح انوار نوازش گردیدند و بسیاری باضافه^۶ مناصب
 سرافراز گشتند و از جانب ملکه^۷ ملکی ملکات بیگم صاحب و سایر مخدرات تتق
 عفت و بادشاهزادههای والا نژاد و نوئینان رفیع مقدار پیشکشها بمحل عرض
 رسیده پیرایه^۸ قبول یافت .

—:0:—

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۴۱ - ۲ - برای تفصیل رک به
 عالمگیر نامه : ۷۴۱ - ۷۴۴ .

گفتار در انحراف مزاج حضرت شاهنشاهی روزی چند از منهج صحت

و چون خدیو عالم در ماه مبارک رمضان که هوا بغایت گرم بود و اکثر اوقات بوظایف (برگ . ۴۲ ب) و عبادات و تلاوت [و] کتابت و حفظ کلام مجید ربانی اشتغال مینمودند، و ازان گذشته بلوازم نصفت پروری مشغول بوده بمراسم استراحت نمی' پرداختند شامگاه که افطار میفرمودند تا مدتی از شب در مسجد غسلخانه بعبادت معهود^۱ بادای فرایض و سنن و نوافل که سنت تراویح از آن جمله بود، میگزرائیدند، و معهدا بقصد ریاضت بدن و تلطیف سر و تصفیه^۲ روح بآئین تقدس منشان از اشربه^۳ لذیذ و اطعمه^۴ شهید^۵ که سرماییه^۶ قوت پیکر جسمانی است، احتراز نموده قریب بدو پاس شب غذای قلیلی که از قوت روحانیان نشان دادی، تناول میکردند و اکثر شب در نزهتگاه قدس مسجد، بعبادت و آگاهی گذرائیدند. اگر لمحه‌ای می غنودند و دمی می آسودند، هنوز بستر استراحت از پهلوی مبارک گرمی نپذیرفته بود که بتحریک بخت بیدار بتیقظ و انتباه میگزرائیدند و دگر باره از چشمه سار توفیق تجدید وضو نموده تا ظهور انوار فجر، بمراسم حق پرستی قیام میورزیدند. چنانچه سر تا سر آئمه فرخنده باین عنوان گذرائیده از قلت غذای و التزام بیداری و اقدام بعبادت شاقه عنصر مقدس را کمال رنج و تعب رسید. لاجرم پس از انصرام ایام صیام و وقوع جشن و بنا بر تقدم این اسباب و علل آثار گرانی در بدن همیون و مقدمه^۷ انحرافی در مزاج و هاج ظاهر شد. لیکن از آنجا که کمال حوصله و وقار و نهایت تحمل و ثبات از سجایای ذات قدسی برکات آنحضرت است، بقوت نفس ارجمند و علو همت بلند خود را مغلوب آن عارضه نگردانیدند و تا سیوم عید که ایام جشن مسعود بود، هر روز برسم معهود دو وقت در محفل والای خاص و عام و انجمن خاص غسلخانه سریر آرای اقبال گشته، هنگامه^۸ نشاط را فسرده نساختند. چون روز سیوم آن سوء المزاج ازدیاد پذیرفته تبی بر پیکر مقدس طاری شد، آخر روز که هنگام بار غسلخانه بود از حرم کده^۹ قدس بیرون خرامیده لمحه ای بر پای ایستاده بنده‌های آستان خلافت

۱ - پی : 'می پرداختند' - ۲ - پی : 'عبادت معبود' - ۳ - پی : 'شبه' -

کورنش داده ، بآرامگاه جاه عز ورود بخشیده ، امر معلى به برداشتن اسباب جشن و آذین صادر شد و روز دیگر که حرارت تب اشتداد یافته بود ، حکیم مجد امین و حکیم مهدی آنحضرت را فصد کردند و رقتن خون بسیار علاوه ضعف عظیم گردید و پس از آن کمال گرانی در پیکر کرامت پرور بهمرسید و گاهی مدهوشی روی میداد - نزدیک بود که از هول آن حادثه ملک و ملت بهم برآید ، و تا دهم شهر ذیقعد این حال امتداد یافت و در معالجه این عارضه از هر دو حکیم که باتفاق متصدی علاج بودند ، تدبیرات شایسته بظهور پیوست و مراتب خیرات (برگ ۴۲۱ الف) مبرات چندان بکار رفته که رسم احتیاج از جهانیان بر افتاد و حضرت خدیو جهان باوجود کمال ضعف ، سررشته صلاح اندیشی ملک و ملت از کف همت فرو نگذاشته گاه اوایل روز از مطلع درشن ، خورشید مان چهره سعادت مینمودند و مطالب ملکی بوساطت عرایض و نوشتجات بعرض میرسید و جواب با صواب بخط قدسی تمط تحریر می یافت و گاهی بعضی متصدیان عمده در آرامگاه خاص بار یافته ضروریات معروض میداشتند و باحکام مملکت پیرا ارشاد می یافتند و پیشکشهای شایسته شاهزادههای بلند اقبال و امرای نامدار از نظر اشرف میگذاشت -

درین روزها بعرض اشرف رسید که قابلخان منشی که مدتی برسم گوشه نشینی در لاهور بسر میبرد درین هنگام بحضور آمده بود و کامگار خان که در سلک گومکیان اودیسسه انتظام داشت و مالوجی دکنی که چندی قبل ازین گوشه نشین شده بود ، باجل طبعی روزگار حیات شان بسر آمد -

و درین ایام حسن علی خان با پانصد برق انداز و ملتفت خان میر بخشى احدیان با چهار صد احدی جهت تنبیه و تأدیب متمردان پرگنه کول که غبار فتنه و شورش انگیزته بودند تعیین یافته ، مرخص گشتند - هفدهم ذیقعد که بمیامن لطف ایزدی مزاج وهاج باستقامت گرائیده ، جز اثر نقاهتی از عوارض نمانده بود ، بفر قدوم اشرف فیض بخش حام گشته ، غسل عافیت نمودند و روز دوم قرین فرخی دربارگاه خاص و عام انجمن آرای اقبال گشته ، جمیع بندهای

۱ - آ : ۵ ، ۶ الف ضعف و قوت در ذیل و قوت باطنی باز با دور - ۲ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۴۷ - ۷۵۰ -

عتبهٔ سلطنت را دولت گورلش دادند - بیست و ششم ، مہابت خان کہ از صوبہداری کابل معزول شدہ بود ، باستان فیض مکان رسیدہ شرف اندوز ملازمت اکسیر خاصیت گردید و دہم ذیحجہ کہ عیدالضحی بود ، بشیمہ معہود عزم توجہ بمصلی فرمودند . صغیر و کبیر و شنی و فقیر کہ یکچند از حرمان دیدار مہر انور راج کشیدہ بودند ، خورشید جہاں عالم آرای آنحضرت بکام خویش دیدہ از فیض دو عید بہرہ ور گردیدند .

—:0:—

جشن وزن قمری

و چهارشنبه شانزدهم ذیحجه ، مطابق یازدهم^۱ مرداد جشن فرخنده وزن قمری مرتب گشت . سال چهل و پنجم^۲ قمری از عمر سعادت قرین آنحضرت پیرایه^۳ اختتام یافته سال چهل و ششم آغاز شد . بیادشاهزاده‌های کامگار و بسیاری از امرای^۴ نامدار خلعت مرحمت گردید و مهابتخان که صوبه‌داری گجرات از تغیر مهاراجه جسونت سنگھ باو مفوض گشته بود ، بعنایت خلعت خاص و اسپ عراقی باساز طلا و یک زنجیر فیل کلان با ساز نقره سربلند شد و دو هزار سوار از تاینانش دو اسپ سه اسپ مقرر گشت ، از آنجمله که منصبش از اصل و اضافه شش‌هزاری پنجهزار سوار از آنجمله^۵ دو هزار سوار دو اسپ سه اسپ باشد ، و بجلدوی مساعی جمیله که قبل ازین در کشایش ولایت پلاؤن از داؤد خان صوبه دار پتنه بظهور پیوسته بود ، یکهزار سوار (برگ ۲۱ و ۲۲ ب) از تاینان او دو اسپ سه اسپ مقرر گشت که منصبش از اصل و اضافه چهار هزار چهار هزار سوار از آنجمله دو هزار سوار دو اسپ سه اسپ و رضویخان که قبل ازین در سلک گوشه نشینان انتظام یافته بود ، مورد الطاف عاطفت بادشاهانه گشته بمنصب دو هزار و پانصدی چهار صد سوار و عنایت خلعت و جمدهر میناکار سرافرازی اندوخت و منصور ولد سلک عنبر بسالیانه نه هزار^۶ روپیه مباحی گردید و فرستاده حاکم ولندیز^۷ بعنایت خلعت و اسپ و خنجر مرصع مورد نوازش گشته رخصت انصراف یافت و چندی از نوکران عادلخان که با پیشکش او بدرگاه خلایق پناه آمده بودند خلعت یافته مرخص شدند^۸ و میر خان با جمعی از بنده‌های حضور به تنبیه بعضی از زمینداران کوهستان جمون که از کوتاه بینی طریق تهر و عصیان پیموده بودند ، دستوری یافت .

—:O:—

- ۱ - پی : 'پانزدهم' - ۲ - ما : 'ششم' - ۳ - ما : 'امرای نامدار خلعت یافتند' .
- ۴ - 'از آنجمله دو هزار سوار' در نسخدهای پی و ما نوشته شده . ۵ - عالمگیر نامه : ۷۵۵ 'سه هزار' - ۶ - از 'نه هزار' تا 'گشته رخصت' از آ گرفته شده . ۷ - آ : 'ولندیس' تصحیح از روی ما کرده شده . ۸ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۵ - ۷ - ۷۵۷ -

فوت تقریخان

چون درین هنگام تقریخان باجلر طبیعی رخت هستی بر بسته بود ، مجد علیخان پسرش را بهطای خلعت از لباس کدورت بر آوردند . چون بسبب تقصیرات پدرش او نیز از منصب معزول گردیده بود ، درینوقت مورد بخشایش گشته بمنصب هزار و پانصدی دو صد سوار نوازش یافت و پردیخان بفوجداری هوشنگ آباد از تفریح جلالخان مباحی شد و اکرام خان فوجدار بیرون مستقرالخلافه اکبر آباد چون ودیعت حیات سپرده بود ، عبدالله^۲ خان بجای^۳ او معین گردید . دوازدهم ربیع الثانی که روز وزن فرخنده اختر سپهر معالی بادشاهزاده مجد معظم بود یک عقد مروارید گرانبها بایشان عطا فرمودند و سال نوزدهم شمسی از سن گرامی ایشان بانجام رسیده سال بیستم بمبارکی آغاز شد . سیف خان که قبل ازین بنا بر تقصیری از منصب معزول گشته در سهرند^۴ برسم گوشه نشینی بسر میبرد^۵ ، بموجب حکم والایجهه سالی آستان جلال گردید و بعنایت خلعت و شمشیر و منصب دو هزار و پانصد سوار سرفرازی یافت .

—:oi:—

- ۱ - جلال کاکر : پسر دوم دلاور خان است ، از تعیناتیان کابل بود . سال سوم فردوس آشیانی در هنگامه^۶ کمال الدین بن رکن الدین روهیله با سعید خان مصدر کارها شد . سال چهاردهم بافزونی سه صد سوار و عنایت اسپ نوازش یافته داخل کومکیان دکن شد . پس از جلوس خلد مکان سال چهارم او از اصل و اضافه بمنصب سه هزار و دو سوار و تقرر خدمت فوجداری هوشنگ آباد مضاف صوبه مالوه جبین بخت را نور آگین ساخت . (مآثرالامراء ، ۱ : ۵۳۰ - ۵۳۱) - ۲ - عالمگیر ناسه : ۷۵۸ 'عبدالله' - ۳ - آ : ۵۰۷ الف 'دور دوم و معامله' برد خانی در بازار و هوا خان ترددات^۷ . ۴ - سهرند از نامور شهرها و باغ حافظ رخنه نشاط افزای نصارگیان (آئین اکبری ، ۱ : ۵۱۵) - ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیر ناسه : ۷۵۷ - ۷۶۰ .

جشن وزن شمسی

غرّه جادی الاولی مطابق بیست و دوم آذر، انجمن جشن خجسته شمسی منعقد گشت و سال چهل و چهارم شمسی، از عمر سعادت قرین سریر آرای خلافت بهزاران کامرانی بانجام رسیده سال چهل و پنجم بفرخی آغاز شد. بادشاهزاده‌های کامگار و امرای لامدار بمرحمت خلّاع و اضافه‌ها مباهی شدند و مجد امین خان باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و پنجهزار سوار و مرتضی خان باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و چهار هزار سوار و اعتقاد خان باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و دو هزار سوار و هوشدار خان باضافه پانصدی بمنصب چهار هزار سوار و دو هزار هشتصد سوار و فاضلخان میر سامان باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و یکهزار سوار، اسدخان بخششی دوم باضافه پانصدی (برگ ۴۲ الف) بمنصب چهار هزار سوار و پانصد سوار، عابد خان بمنصب چهار هزار و دو صد سوار و فدائیکان بمنصب سه هزار و دو سوار و سیصد سوار و عبدالله خان ولد سعید خان بهادر مرحوم بمنصب دو هزار و هزار و هفتصد سوار و صف شکنخان بمنصب دو هزار و دو صد سوار سر بلند شدند و نجابتیکان (که) در مبادی سال اول این خلافت همایون بنا بر تقصیری مورد عتاب خسروانه گشته از منصب معزول شده بود، بمنصب پنجهزاری چهار هزار سوار، دگر باره کامیاب دولت شد و وزیر خان که حسب الحکم اعلی خزاین اکر آباد را بدارالخلافت شاهجهان آباد آورده بود، بعطای خلعت خاص و باضافه هزار سوار بمنصب پنجهزاری و چهار هزار سوار والا رتبه گردید، سیفخان^۳ بمنصب سه هزار و دو صد سوار، و راجه رگهناتھ بمنصب^۴ سه هزار و هفتصد سوار و عبدالرحمن بن^۵ نذر مجد خان والی توران بانعام ده هزار روپیه نوازش یافتند.

—:۵۰:—

- ۱ - عالمگیر نامه : ۷۶۲ : 'دو هزار سوار' - ۲ - 'اسد خان بخششی دوم باضافه پانصدی' تا 'پانصد سوار' در نسخهای بی و سآ و آ مسطور نیست - ۳ - عالمگیر نامه : ۷۶۳ : 'صفی خان' - ۴ - آ : 'بمنصب پانصدی و خلعت فخره در زمره' - ۵ - آ : 'خراص احمد خان' -

توجہ^۱ رایات عالیات بجانب پنجاب

و در روزا دیگر با آنکہ آثار نقاھت در بدن مبارک محسوس میشد ، حکیم شد کہ پیشخانہ^۲ ہیون بسمت پنجاب زنند و ہفتم شہر مذکور لوای توجہ بدانصوب ہر افراختند و ہوشدار خان بصوبہ داری و حراست قلعہ^۳ دارالخلافت تعیین یافت و داروغگی غملخانہ از تمبر خان مذکور بالہ یار خان مفوض گشت و از منزل کرنال فاضلہ ن میر سامان را با زواید اردو و کارخانجات رخصت فرمودند کہ از راہ راست ہدارالسلطنت لاہور رود و خود بدولت از سمت تخلص^۴ پور سیرکنان و صید افغان متوجہ شدند ۔ چون درین اوقات صف شکن خان صفوی کہ از دیر باز در گوشہ^۵ انزوا بوظایف دعا گوئی اشتغال داشت ، روزگار حیانتش بسر رسید و اخلاصخان خویشگی باجل طبیعی بساط ہستی در نوردید ۔ عاطفت بادشاہانہ سیف^۶ خان ولد صف شکن خان مغفور و دیگر منسوبان او و خداداد پسر اخلاصخان مرحوم و چندی از خویشانش را بعنایت خلعت نوازش فرمودند^۷ ۔ دوم رجب ظاہر دارالسلطنت از طلوع ماہچہ^۸ اقبال فروغ سعادت پذیرفت و دہم ماہ مذکور شہر و قلعہ از قدم ہیون سر رفت باوج گردون رسانید ۔ درین اوقات از وقایع بنگالہ بمساع حقایق مجامع رسید کہ سید نصیرالدین خان و سید مرزای

۱ - عالمگیر نامہ : ۷۶۴ 'غرہ جادی الاولی کہ روز جشن وزن مبارک بود اشارہ والا بصدور پیوست کہ پیش خانہ^۲ ہیون بسمت پنجاب بیرون زنند' ۔

2 - Mukhlispur: The emperor Shahjahan ordered a palace to be built on the bank of river Jumna near Sirmur. The high grandees and other imperial officers having each built a house worthy of his condition and rank. — A heart ravishing city has been formed under the name of Mukhlispur. From this place branches off a royal canal which may be styled one half of the river Jumna. Sarkar, India of Aurangzeb, p. 17.

۳ - عالمگیر نامہ : ۷۲۵ 'سیف الدین' - ۴ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ :

سبزواری که با خانخانان دو یساق آشام بودند ، باجل طبیعی مرحله هستی
 پیمودند . عاطف خسروانه میر هلی اصغر پسر سید مرزا را با سه برادر دیگرش و
 دارابخان برادر زاده [و] عزیزالله دختر زاده آن مرحوم را بعطای خلعت از لباس
 کدورت بر آورد . چون اراده سیر کشمیر دلپذیر مرگوز خاطر مهر تنویر بود ،
 خدمتگار خان را با جمعی از بیلدار و تبردار ، بجهت ساختن طرق و مسالک آن
 رخصت نمودند .

—:0:—

فتح ولایت جام و کشته شدن رایسنگھ تیرہ سرانجام بحسن شہامت قطب الدین خان خوبشکی (برگ ۲۲ ب) فوجدار جوناگرہ

تبیین این مقال آنکہ رنمل زمیندار سابق آنولایت کہ حلقہ اطاعت این آستان خلافت نشان زیور گوش جان ساخته ، بر جادہ فرمان پذیری ثابت قدم بود ، چون دربن عہد سعادت مہد روزگار حیاتش سپری شد ، از پیشگاہ خلافت جہانبانی زمینداری آن ناحیت بسترمال پسرش تغویض یافت و او بموجب یرلیغ کرامت نشان و رسم معہود زمینداران بر جای پدر نشست و سرکردگی قوم خویش و راجگی آن سرزمین را کمر بست ۔ رایسنگھ مردود برادر رنمل در صدد دفع او در آمدہ مردم را ازورمانیدہ بجانب خود دعوت نمود و بلطایف الحیل و تدبیر^۱ قریب پنج شش ہزار سوار و پیادہ جمع آوردہ رایت غلبہ و امتیلاء بر افراخت و گوردہن راتھور را کہ جد مادری سترمال و مدار مہام ریاست او بود ، بقتل رسانیدہ سترمال را با خواص و نوکران و پیشکاران^۲ و مادرش مقید ساخت و زمینداری ولایتش را متصرف شدہ بجای او نشست و تماچی^۳ زمیندار کچھ را نیز با خود متفق نمودہ بمعاونت و موافقت او مستنظہر گشت و کسان را قطب الدین خان حاکم جوناگرہ را کہ جهت تحصیل زر پیشکش آنولایت معین شدہ بودند ، از ہمہ جا برخیزانیدہ مردم پادشاہی را از دارالضرب و بندر مروارید کہ از اعمال آنولایت است ، نیز معزول ساخت و پس از چندی سترمال از قید آن مدبر ہدسگال رہای یافتہ نزد قطب الدین خان آمد و از جور و ہداد آن ضلالت نہاد تظلم نمود ۔ چون این سانحہ بمسامع حقایق مجامع رسید ، یرلیغ لازم الامثال از پیشگاہ قہر و جلال نفاذ یافت کہ قطب الدین خان کمر ہمت باستیصال رایسنگھ خسراں مآں بستہ عرصہ آنولایت را از خار تسلط او بہ پیراید ۔ سترمال

- ۱ - کلمہ 'خلافت' از آ : ۵.۸ الف گرفتہ شدہ ۔ ۲ - آ : 'درآنی در زھرہ دماغ ریاض در ولایت شاعنشاه وقت' ۔ ۳ - ہی کلمہ 'حیل' بتکرار آمدہ از 'تدبیر' ۔
- ۴ - کلمہ 'یشکاران' از سآ : ۶۱۱ ب گرفتہ شدہ ۔ ۵ - نسخہ اصل : 'تیاجی' تصحیح از دیگر نسخہا و عالمگیر نامہ ۔

را دگر باره بزمینداری آنجا نصب نماید و میر رستم خوافی و عبدالباری انصاری و اسد کاسی^۱ و جمعی دیگر از کومکیان صوبه گجرات بمعاونت او تعیین یافتند و خان مذکور با سپاه خویش و کومکیان که مجموع قریب هشت هزار سوار و پیاده بسیار از بندوقچی و تیر انداز بودند، اوایل جهادی الاول این سال از جوناگره روانه گردید و اواسط ماه مسطور داخل ولایت جام^۲ شد. رایسنگه بدفرجام همگی مردم خود فراهم آورده با توپخانه و جمعیت تمام از شهر جام بمزم مدافع بیرون آمده در چهار گروهی شهر نزول ادبار گزیده، اطراف لشکرگاه را به بستن مورچال و چیدن ادوات توپخانه استحکام بخشیده و تمامچی^۳ مقهور زمیندار ولایت کچه که از زمینداران آن حدود در^۴ قوت و اقتدار با رایسنگه شقاوت شعار بود، هفت هزار سوار جرار نیزه گزار از راجپوتان بکومک او تعیین نموده بود، بالجمله قطب الدین خان با جنود قاهره بفاصله^۵ یک گروه، در برابر آن گروه شقاوت پژوه فرود آمده بنا بر رعایت مراسم حزم و احتیاط در پیش معسکر خویش مورچالها بسته توپچی چند از لشکرگاه پیش فرستاد که در موضعی که آسیب گوله بآن مخدولان رسد نصب نموده، (برگ ۲۳ الف) مورچال سازند و میر رستم و عبدالباری انصاری و اسد کاسی را با گروهی از سپاه خود تعیین نمود که نزدیک بتوپخانه نزول نموده از دست برد مخالفان با خبر باشند و از طرفین هنگامه جنگ بتوپ و تفنگ سرشده شب و روز نایره قتال مشتعل بود. چون قریب دو ماه بدین و تیره گذشت و کاری از پیش نرفت، منهیان خبر آوردند که کومک زمیندار ولایت کچه نزدیک رسیده است، قطب الدین خان صلاح دران دید که پیش از آن [که] بوصول مدد بازوی جرأت مخالفان قوت گیرد صف آرای قتال گشته همت بر استیصال آنها گمارد. باین عزم ترتیب و توزک افواج بادشاهی نموده فوجی بر سر راه کومکیان لشکرگاه کچه معین ساخته بهر یک از میر رستم و اسد کاسی و عبدالباری انصاری که از پیش بودند، فوجی تازه از سوار و پیاده و بندوقچی کومک داده، مقرر نمود که

۱ - سآ: 'اسد خان کاسی' - ۲ - گجرات رویه جانب جنوب زمیندار بست بزرگ او را جام گویند - بیشتر ازین راول جام را پس از آویزه دو ماه از ولایت برآورد - (آئین اکبری، ۱: ۴۹۲) - ۳ - بی: 'تمامی' - ۴ - آ: 'در قوت و نهضت در امکان وسیع در حفاظت هزار سوار جرار نیزه گزار' - ۵ - کما: 'جنگ' از سآ گرفته شده نسخه اصل ندارد -

هر کدام از طرفی [بر] مردودان حمله برند و مجد پسر بزرگ خود را هراول خویش کرده میمنه و میسره بمردان کار استوار ساخت و شب پانزدهم رجب بعزم رزم و آهنگ کارزار چون پامی از شب ماند، افواج نصرت شعار سلاح پیکار پوشیده نقاره جنگ نواختند و میر رستم و عبدالباری و اسد کاسی نیز از مورچال خود برآمده هر یک از طرفی بر کفار حمله بردند^۱ و داد سعی^۲ و جهاد داده بسیاری از بی دینان را رهگرای مطموره نیستی گردانیدند و رایسنگه مردود که رو بروی قطب الدین خان بود، با یک پسر و عم و اقربا و خواص و عمده‌ها که همگی سیصد^۳ تن [بودند] یکجا مربرگیربان فنا فرو بردند و قریب یکهزار کس دیگر از کفار علف تیغ آبدار گشته بقیة السیف راه فرار سپردند و یکصد و هفتاد و هفت تن از مبارزان بشهادت فایز گردیدند و چهار صد و سی و چهار کس زخمی شدند^۴ - چون قطب الدین خان عرصه^۵ آن ولایت را از خار فساد بیدینان پیراست و خاطر از بندوبست آن حدود پرداخت، بچوناگره معاودت نمود - پس از وصول خبر این فتح بدرگه سپهر آشیان، خان مذکور مشمول عواطف بادشاهانه گشت - شهر جام بفرمان بادشاه اسلام موسوم به اسلام نگر گردید -

—:۵:—

۱ - عالمگیر نامه : ۷۷۲ بعد ازین تفصیل دارد - ۲ - بی : 'سی و جهاد' - ۳ - عالمگیر نامه : ۷۷۳ 'ششصد' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۷۴ - ۷۷۵ -

ذکر تتمه^۱ و فایع آشام و انجام آن مهم خیر فرجام و در گذشتن خانخانان بمرض موت از جهان فانی

چون خانخانان سپه سالار جهت گذرانیدن ایام برسات در آنولایت ضبط و ربط تهانها نموده خود در متھراپور رفته ، رخت اقامت انداخت ، درین^۲ اثنا موسم برشگل در رسید و تمامی روی زمین را آب گرفت - بر آشامیان بدنهاده که از بیم پلارک قهر مجاهدان اسلام جابجا مختفی بودند ، انتهاز فرصت نمودند و دلیری آغاز کردند و راجه نیز از کوهستان نامروپ برآمد و کفار اشرار چون مور و مار از جمیع اطراف هجوم آورده بکرات و مرات شبخونها بر هر تھانه آوردند و هر نوبت جمعی کثیر طعمه^۳ تیغ خون آشام بهادران فیروزی اعتصام میگردیدند - چون سپاه (برگ ۴۳ ب) ظفر پناه را مجال سواری و ترکتازی نبود و زیاده سری مفسدان از حد گذشت ، تھانجات متفرق در گرگانو فراهم [آورده] آماده مدافعت آن تیره بختان بودند و غیر از گرگانو و متھراپور جای دیگر در تصرف عساکر منصور نماند و هیچ شبی به امن و فراغت نمیگذشت و چون اینحالت بامتداد کشید جنود مسعود را آذوقه مفقود گشت و از بی قوتی کار بصعوبت انجامید و راعها همه مسدود شد و بسبب کثرت بارش و ردا^۴ آب و هوا ، اقسام امراض و اسقام بخصوصا تب لرزه و اسهال شایع شد - اکثر اهل لشکر اسلام مریض شدند و اثر میمتی^۵ در هوا و مقدمه^۶ وبا در جنود نصرت لوا بهمرسیده ، جمعی کثیر بساط حیات در نوشتند^۷ و اینحالات در جمیع ولایات آشام سرایت کرده خلقی انبوه از اشیاع و اتباع راجه بدرکات^۸ حجیم پیوستند و از وقوع قحط و وبا کار مردم بدشواری کشید و درین مدت قوت اهل لشکر و دواب برنج بود و دیگر اجناس غلات و ماکولات وجود عنقا داشت ، چون گاو بسیار از مخالفان بدست آمده بود^۹ ، تا یکچند گوشت گاو در آب صرف جوشانیده با برنج

- ۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۷۷۵ - ۷۷۷ - ۲ - در عالمگیر نامه
تفصیلی زیادی داده شده رک به ص ۷۷۶ - ۷۹۸ - ۳ - آ : 'روایت' - ۴ -
پی : 'سختی' - ۵ - پی : 'در نوردیدند' - ۶ - مآ : 'در کوهستانها' - ۷ -
پی : 'بودند' -

میخوردند و در اواخر حال آن نیز مفقود شد و از آنجا که جز صبر و سکون چاره نبود محاهدان دین^۱ بمقتضای "ان الله مع الصابرين" پای همت در دامن مصابرت کشیده و دست اعتصام بحبل المتین توکل زده ، منتظر انصرام ایام برسات و طلوع نیرِ رهایی ازان ورطه^۲ آفات بودند . در اواسط^۳ . . . باران رو بکمی نهاده خورشید جهان افروز لطف الهی از افق افضال تابان شده زمره^۴ اسلامیان را پای تمنی از گل بر آمد و کشتی مخالفان بخشک رود افتاد و درین ضمن کشتیهای آذوقه نیز رسیدند و اواخر ربیع الاول که زمینها نمودار شد ، افواج بحر امواج باطراف و نواحی تاخته هجوم شوم اشرار فجاء را برهمزدند و دگر باره قتلهای بیدریغ کردند و راجه گریخته باز بکوهستان خزید و از غلبه^۵ خود ناامید گشته و از راه مسکنت در آمده مکرر سفیر^۶ را فرستاده التماس مصالحه نمود و خان سپهدار باقتضای مصلحت بقبول آن ملتفت نشده عازم کوهستان نامروپ گشت . در خلال این احوال خانخانان را دردی شدید در سینه و معده بهم رسیده تپی محرق طاری شد و بعد از دو روز مرض ذات الصدور نیز علاوه گردید و روز بروز آزارش ازدیاد می یافت و لشکریان که از محنتهای دایمی بستوه آمده بودند ، چون حال سردار بر این وتیره دیدند و ملاحظه این داشتند که مبادا پیش از استیصال راجه موسم بارش در رسد و حالات سابق رخ نماید یا روزگار حیات خانخانان بآن عارضه بسر آید و کار لشکر از بیسری بفساد گراید و مورد تفرقه^۷ خاطر گردد ، ارکان همت شان متزلزل گردید و عظای لشکر در صدد این در آمدند که اگر خانخانان جهت اتمام مهم و استیصال راجه اراده گذرانیدن موسم برشکال داشته باشد ، مسلک خودسری پیموده ازو جدا شوند و به بنگاله روند . چون خان سپهدار بر این معنی آگهی یافت این الم روحانی بر کوفت جسمانی او غلبه کرده ، قرین تفکر و رهین ملالت شد و چهاردهم^۸ ماه جمادی الاولی کوچ کرده یک منزل پیش رفت تا غنیم لثیم خیره نگردد ، لیکن بنا بر ضرورت و اقتضای مصلحت اراده^۹ مصالحه و عزیمت معاودت پیش نهاد خاطر ساخت و درینوقت راجه گرفتاری خود قریب الوقوع دیده بدلیر خان توسل جسته

۱ - پی : 'سال' - ۲ - سآ : 'رضا بقضا در دادند' - ۳ - القرآن : ۲ : ۱۴۸ -
 ۴ - عالمگیر نامه : ۸۰۱ 'اواسط ماه صفر' - ۵ - آ : 'سفر' - ۶ - مؤثر
 عالمگیری : ۴۴ : 'چهارم جمادی الاول' صاحب عالمگیرنامه : ۸۰۷ با مؤلف
 مرآة العالم اتفاق دارد .

در التماس عفو و مصالح و اظهار عجز مبالغه کرد و آن شهادت نشان بنابر صلاح وقت خانخانان را باین معنی راضی ساخت و هفدهم مذکور کوچ شده موضع پتام^۱ که برابر جنگل دره نامروپ است، محل نزول گردید. سرزمین پتام متعلق بزمینداری بود که نسبت قرابت و اختصاص بر اجه داشت و از جانب او بخطاب راجگی از اقران ممتاز بوده و وقوع امر مصالحه^۲ این موضع مقرر گشته و کلای کاردان که راجه تمشیت صلح برای و رویت آنها مفوض ساخته بود رسیده بتمهید مقدمات مصالحه پرداختند و پس از گفتگوی بسیار چنین قرار گرفت که راجه بالفعل صبیبه^۳ خرد با دختر راجه پتام و بیست هزار توله^۴ طلا و یک لک و هشت^۵ هزار توله^۶ نقره و بیست زنجیر فیل برسم پیشکش و پانزده زنجیر فیل برای خانخانان و پنج زنجیر فیل بجهت دلیر خان بفرستد و متعاقب در عرض دوازده ماه سه لک توله نقره و نود زنجیر فیل بسرکار بادشاهی واصل سازد و هر ساله بیست زنجیر فیل پیشکش میفرستاده باشد، تا وصول تتمه پیشکش که ادای آن در مدت دوازده ماه مقرر شده، چهار کس از عمده‌های او هر کدام، یک پسر خود برسم گروگان همراه لشکر ظفر پناه به بنگاله فرستند و از سمت اوترکول ولایت درنگ که یکطرفش بگواهی و طرف دیگرش بدریای آلی براری که از حوالی قصبه^۷ جمدره میگذرد و متصل است و از جانب دکن کول ولایت بیل تلی و دومریه که هیچگاه در تصرف بنده‌های دولت بادشاهی نبود، داخل پیشکش و ضمیمه^۸ ممالک محروسه باشد و عهدنامه مشتمل بر تعهد این امور از جانب آشامیان و قولنامه از قبل خانخانان مبنی بر قبول صلح بشرط مذکور نوشته شد و پنجم جهادی‌الآخر و کلای راجه رسیده پیشکشی که رسانیدن آن بلا تاخیر مقرر بود از طلا و نقره و صبیبه^۹ راجه پتام با چهار پسر از عمده‌های راجه که بودن آنها در بنگاله تا رسیدن تتمه پیشکش معهود شده بود، بلشکر فیروزی رسانیدند و دهم ماه مذکور از پنجم سال جلوس هایون خانخانان از دهنه^{۱۰} کوهستان نامروپ کوچ نموده رایت معاودت بصوب بنگاله بر افراخت و بسرعت سیر ره نورد گشته بیست و دوم شهر مذکور بلکھوکر^{۱۱} رسید و میر مرتضی با همراهان و جمیع اشیا (برگ ۴۲۴ ب) و اسوال بادشاهی و خلقی کثیر از ذکور و اناث آنولایت که بطوع و رغبت عزم مهاجرت از آن کفرستان نموده بودند، از گرگانو برآمده در [لکھوکرده]

۱ - ما و آ : 'پتام' در عالمگیر نامه : ۸۰۷ طبق نسخه اصل 'پتام' نوشته شده -
 ۲ - عالمگیر نامه : ۸۰۷ 'بیست' - ۳ - عالمگیر نامه : ۸۱۱ 'لکھوکرده' -

بلشکر ملحق گشت - خان سپه سالار در اوایل شهر رجب بندوبست سرزمین درنگ و دومیه و غیر آن که بتازگی از ولایت آشام ضمیمه ممالک مرویه گردیده بود، پرداخت -

درین ایام آن خان سپهدار را بنا بر استعمال بعضی از ادویه حاره که بتجویز طبیبان فرنگی بکار برده ضیق النفس و خفقان و آزار قرحه شش و استسقا که هر یک از سه مهلك است، بر آلام سابق افزود - سیزدهم رجب از کجلی کوچ کرده بموضع پاندوه^۱ که مقابل قصبه^۲ گواهی آنروی آب واقع است، نزول نمود و رشید خان را حسب الحکم بخدمت فوجداری کامروپ معین ساخت و درین ایام گوشت خانخانان بمرتبهای رسیده که کار از مداوا گذشت - چون حال خود بدین سوال دید عسکر خان را با اکثر جنود قاهره بتسخیر ولایت کوچ بهار و استیصال بیم نرائن زمیندار آنجا که بار دیگر بران ملک مستولی شده بود تعیین نموده، خود بجانب خضر پور روانه شد - و آخر چهار شنبه دوم رمضان المبارک از ششم^۳ سال جلوس هایون در دو گروهی خضر پور داعی حق را لبیک اجابت گفته، ازین مرحله فنا بسرا منزل بقا پیوست -

—:۰:—

۱ - آ: 'چهار در حساب از تعلقات ممالک' - ۲ - آ: 'پاندوه' - ۳ - مآ: 'هشتم' -

آغاز سال ششم از سنین خلافت والای عالمگیری مطابق سنه هزار و هفتاد و سه هجری

درین هنگام که دارالسلطنت لاهور از فیض نزول اشرف رشک افزای سپهر بود، ماه رمضان رسیده بر زمین و زمان پرتو سعادت گسترد و چون بیست و پنجم^۱ این ماه چهاردهم ماه اردی بهشت، نهضت عزیمت خطه^۲ دلپذیر کشمیر^۳ بود اشاره، همیون بکار پردازان پیشگاه سلطنت عز صدور یافت که در باغ دلکشا که آنروی آب راوی محاذی قلعه^۴ لاهور واقع است، اسباب لوازم بزم جشن خجسته ترتیب دهند و بیست و پنجم از شهر^۵ مذکور حضرت شاهنشاهی با فرجهان پناهی از قلعه^۶ مبارک سوار شده لوای توجه بعزم کشمیر افراختند و دریای راوی را بجزر عبور نموده در باغ دلکشا نزول سعادت فرمودند. درین روز از وقایع صوبه^۷ بنگاله خبر در گذشتن خانخانان سپه سالار به عرض رسید و پس از سه روز از کمال بنده نوازی بیادشاهزاده قدسی شیخ محمد معظم حکم شد که برای سرفرازی مجد امین خان خلف صدق آن خان مرحوم مغفور بسر منزل او عز قدوم بخشیده او را همراه به پیشگاه حضور [آورند] - عاطفت خسروانه او را بعطای خلعت از لباس سوگواری بر آورد و روز عید فطرت در مصلاهی که از خیمه ترتیب یافته [بود] نماز عید گزارده، سریر آرای عظمت و جهانبانی گشته، بادشاهزاده های کامگار و امرای^۸ حضور و صوبجات را بنوازشهای خسروانه شرف امتیاز بخشیدند. نامدار خان که در دکن بود، باضافه^۹ پانصدی بمنصب چهارهزاری دو هزار سوار و پانصد (برگ ۴۲۵ الف) سوار دو اسپه سه اسپه و سر بلند خان از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی هزار و پانصد سوار انتخار خان بمنصب دو هزار و دو صد سوار و روح الله خان بمنصب هزار و پانصدی پانصد سوار و التفاتیخان بمنصب هزار و پانصدی صد و پنجاه

۱ - عالمگیر نامه: ۸۱۳ 'بیست و پنجم فروردی' - ۲ - عالمگیر نامه: ۸۱۳ -
۸۱۵ تفصیل دارد - ۳ - عالمگیر نامه: ۸۱۵ 'بیست و پنجم مطابق چهاردهم
اردی بهشت' - ۴ - آ: 'در ذره اقتدار در حیزه حیات که پای خسروانه' -

سوار والا پایکی یافتند و مبدع ابن آیین شگرف بعنایت ماده فیل مباحی گشت و اله داد خویشگی که فوجدار^۱ بهرایچ بود^۲، بمرحمت خلعت و خطاب خانی سرافراز گردید - سوم شوال رایت نصرت طراز از باغ دلکشا باهتزاز آمد - از سوانح^۳ این ایام آنکه چون امیرالامراء صوبه دار دکن و مهاراجه جسونت سنگھ با دیگر جنود قاهره باستیصال سیوای^۴ متهور مامور بودند، آن بدعاتبت از صولت لشکر ظفر اثر قالب تھی کرده، چاره کار در قابو طلبی جست، و پاس وقت بی احواطی^۵ داشته بشعار حرامیان خیره سر چندی را برگاشت تا شب هنگام نقب بخانه^۶ امیرالامراء زدند و چون زمانه بسانح شدن این چشم زخم بسان زخم چشم وا داشت، آن زبده نوئینان وقتی از خواب بی خرسی دیده کشود که زیاده سران بخوابگاه رسیدند و باوجود این حالت اضطراب خان شہامت منش، بصرامت ذاتی از جا نرفته نیزه در دست گرفته حریف مقابل را بیک ضرب از پا در انداخت - از دست^۷ دیگری بزخم شمشیر سیابہ^۸ اش بریده شد و پسرش ابوالفتح خان که در حادثات من بود متیز و آویزی نموده شهید گشت و ازین غوغا مردم خبردار شده جمعی از بیدینان را بجهنم واصل گردانیدند و جمعی بفرار جان بدر بردند و اینمعنی که از غفلت آن عمدہ امراء نامدار واقع شده باعث عتاب بادشاه مالک رقاب آمد - رای عالم آرا چنان اقتضا نمود کہ صوبہ داری دکن از تغیر او بپادشاهزادہ عالیقدر فرخندہ خصال مجد معظم تفویض فرمایند -

و هشتم شوال کہ موضع چمبہ ککر^۹ مضرب خیام حشمت بود، بادشاهزادہ ارجمند را بد انصوب مرخص فرسوده و بعطای پنجاه راس اسپ ترکی و یک زنجیر فیل از حلقہ^{۱۰} خاصہ با ساز نقرہ و ماده فیل و شمشیر مرصع گرانبها و پنج لک روپیہ و باضافہ^{۱۱} سه ہزاری پنجهزار سوار بمنصب پانزدہ ہزاری دو ہزار^{۱۲} سوار مورد الطاف گوناگون ساختند و وزیر خان صوبہ دار اکبر آباد را بخدست آن

۱ - پی : 'الله داد خویشگی بهرایچ بود' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۷۱۸ تفصیل بیشر دارد - ۳ - ہمہ کوائف سیوا کہ بعد از 'سوم شوال' نوشتند شدہ ، در عالمگیر نامہ مسطور نیست - ۴ - برای تفصیل رک بہ فاروقی ۳۴۹ - ۳۸۱ ، لین پول : ۱۵۵ - ۱۶۸ - ۵ - نسخہ اصل : 'پی' ندارد از آ ۵۱۱ گرفته شدہ - ۶ - کلمہ 'دست' از سآ گرفته شدہ - ۷ - پی : 'سپاہتہ خان' - ۸ - پی و آ : 'جمید نگر' - ۹ - عالمگیر نامہ : ۸۱۹ 'دہ ہرار' -

دره التاج خلافت معین فرمودند و امیرالاسراء^۱ بارمال خلعت^۲ [و] سپر و اصدار فرمان صاحب صواکی بنگالہ از انتقال معظم خان خانان نوازش یافت - چهارم^۳ ماه مسطور قصبہ^۴ بہنبر^۵ کہ از آنجا داخل بہ کوهستان کشمیر میشوند ، قبض اندوز نزول اشرف [شد] ، از دارالسلطنت لاہور بکشمیر جنت نظیر چہار راہ مسلوک مشہور است - یکی راہ پکھلی^۶ کہ دور ترین مسالک و پر پیچ و خم و نشیب و فراز است لیکن گرم سیر است و دران راہ (برگ ۲۵ ب) برف کمتر از دیگر راہی می بارد و زود زایل میشود - چون خواهند اوایل موسم لالہ و شگوفہ و جوش بہار کشمیر دریابند ازین راہ مبروند و راہ سی و پنج منزل و یکصد و پنجاہ^۷ و چہار کروزہ بادشاہی کہ کروزہ دو بیست جریب و جریبی بیست و پنج ذرعہ^۸ بادشاہی باشد - دوم راہ جومک کہ بیست و نہ منزل و یکصد و دو کروزہ است - درین راہ نیز بارش برف کم است اما بعد از آب شدن آن در یک دو موضع گل و لای بسیار میشود کہ گذشتن از آن کمال تعب و صعوبت دارد - ازین راہ باواسط بہار [بہ] کشمیر میتوان رسید - سوم راہ پونچ کہ بیست و نہ منزل و نود و نہ کروزہ بادشاہیست - دران راہ نیز [برف کم است] و بآن راہ اواخر بہار کشمیر را میتوان دریافت - چہارم راہ پیرنیچال است کہ ہشتاد کروزہ بادشاہی است و بیست^۹ منزل لشکر است از آنجملہ تا بہنبر^{۱۰} کہ راہ ہموار است ہشت منزل و سی و نہ کروزہ و از بہنبر تا کشمیر کوهستانست - دوازده منزل و چہل و ہفت کروزہ و این راہ ازان نہ راہ دیگر سرد سیرتر و پربرفتتر است و برفش دیر مرتفع میگردد - چنانچہ تا اواخر اردی بہشت بر سر کتل زیر پنجالی برف و سرما می باشد و ممکن نیست کہ ازین راہ

- ۱ - آ : 'و' در آنجا از اخبار این مشقت' - ۲ - پی : 'خلعت ماتمی' - ۳ - عالمگیر نامہ : ۸۲۰ و مآثر عالمگیری : ۴۵ 'چہاردہم' - ۴ - بنبر درازا شانزدہ کروزہ ، پینا دوازده ، شرقی بکلی ، شالی کنور و کاشغر ، جنوبی اتک بنارس ، غربی سواد ، از ہندوستان دو راہ رود ، گریوہ شیر خالی ، کوتل بلدیری - (آئین اکبری ۱ : ۵۸۵) - ۵ - پکھلی : درازا سی و پنج کروزہ ، پینا بیست و پنج ، خاور رویہ کشمیر ، شالی کنور ، جنوبی بنگاہ الوس ککھر ، پانچ سو اتک بنارس ، از نہ دریا فیض برگیرد - کشن گنگ . بہت ، سہ ، زبان این دیار نہ بکشمیر ماند و نہ بہندوستان و نہ بزابلستان - آئین اکبری ، ۱ : ۵۸۵) - ۶ - پی : 'یکصد و چہار' - ۷ - عالمگیر نامہ : ۸۲۰ 'بیست و پنج' - ۸ - پی : 'سنبہر' -

بسیر شگوفه و لاله^۱ چوغاسی^۲ که بهترین اقسام لاله است و در مبادی موسم بهار کشمیر می شگفتد توان رسید ، لیکن از دیگر طرق نزدیک تر و بهتر است ، چون بنا بر صعوبت راه که اکثر بر شوامخ جبال است ، شتر از بهنبر بیشتر نمی توان برد و دران کوهستان غیر فیل و اسب و استر و مزدوران کشمیری بار نمی برند و سرادقات بادشاهی آنقدر که در دیگر سفرها همراه میباشد ، بآن راه بردن متعذر اند و تخفیفی دران ضرور است ، از زمان حضرت جنت مکانی چنین معهود شده که^۳ در یازده منزل ازان منازل دوازده گانه که چوکی هتی و نوشهره و چنگش هتی و راجور^۴ [و] تهته و بیرم^۵ کا و پوشانه و بالای کتل پیر پنجال و هیرپور^۶ و شاجه مرگ و خانپور باشد ، هر جا یک منزل مرغوب مشتمل بر حرمسرا و غسلخانه جهت دولتخانه میسازند و باصطلاح اهل کشمیر آنرا لری^۷ گویند و عمارت و مرمت هر یک ازان لریها^۸ بعهده^۹ اهتام یکی از امرای عظام مقرر باشد - از آنجا که رایات عالیات را یکچند در دارالسلطنت لاهور اقامت واقع شد و درین نهضت تاخیری رویداد و بدین جهت برف از راه پیر پنجال زایل شده بود ، توجه^{۱۰} موکب ظفر پناه بآن راه مقرر گردید و چون راههای تنگ آن کوهستان تمامی عساکر را گنجایش نداشت حکم شد که راجه جیسنگه و نجابت خان و فدایی خان وغیرهم و زواید اردو در سواحل آب چناب و نزدیک گجرات خرد اقامت نمایند و طاهر خان با برخی از امراء رخصت جاگیر یافت و صف شکن خان با جمعی مامور شد که در پای کتل بهنبر تمکن گزیده بضبط خبرداری دهند^{۱۱} آنکوه کوهستان قیام [نمایند] و آینده و رونده را بی حکم و دستک مانع آید و برخی (برگ ۴۲۶ الف) از امراء و ارباب خدمات نزدیک با کارخانجات ضروری ملازم رکاب بوده مجد اسین خان میر بخشی با برخی از بندها و فاضلخان میر سامان با زواید کارخانجات ضروری ملازم رکاب بوده ، دو سه منزل از دنبال موکب اقبال بیابند و شانزدهم از بهنبر کوچ شده لری چوکی هتی مخیم نزول اشرف گردید و اهتام آن بعهده^{۱۲} اسد خان بود - خان مذکور یکزنخیر فیل برسم پیشکش گزرايند و

- ۱ - سآ : 'چوغاسی' - ۲ - آآ : 'بذریعه اثبات و حیلہ از دفع مکان بود و از دهگانی که چوکی هتی' - ۳ - سآ و پی : 'راجوره' - ۴ - جزیره بیرم بیشتر حاکم نشین بود ، درازا و پھنا نہ کروه ، کوهچہ ایست در میان دریا ، زمیندار از قوم گوہل ، دو ہزار و چہار ہزار پیادہ - (آئین اکبری ، ۱ : ۴۹۰) -
- ۵ - سآ : 'مہرہ پور' - ۶ - پی : 'نمبری' سآ : 'ہسٹری' - ۷ - پی : 'یسر مہیا' -

همچنین بهر لری که نزول معادت میشد هر یک از عمددها که اهتمام آنرا متکفل بود ، پیشکشی درخور حال میگزرانید^۱ . ازین کوهستان های راه اگرچه کتل رتن پنجال که کریوه ایست دشوار عبور ، سر تا سر صعب‌المرور است ، اما سواره آنرا طی میتوان کرد و بسختی کتل پیر پنجال که در بعضی عقبات پیاده باید رفت ، حضرت و نظارت کوه فلک شکوه رتن پنجال بمرتبه ایست که بتحریر شمه^۲ آن عجب نیست ، اگر نهال خشک خامه سرسبز جاودان گردد و در تمام این راه که گوئی قنطره صراط است ، در میان ریاض جنت تماشای بنفشه و یاسمین و اقسام سبزه‌های شاداب و گلهای رنگین و درختان موزون طوسی^۳ آیین ، حضرت^۴ بهشت برین از خاطر ناظران میبرد و این کتل منتهی میشود بدره^۵ بیبرم که نمونه از کوچه^۶ باغ فردوس است ، از دو طرف کوههای سبز و خورم پر صنوبر سر بچرخ اخضر کشیده و سبزه‌های دلکش بران دمیده و رود خانهای که عذوبت آن کرد بی رونقی بر چهره^۷ چشمه^۸ خضر [سیند] و صفای زلالش آب آئینه را بچاک برآمیزد ، دران راه جریان دارد و منبعش قال پریانست و کتل پیر پنجال از پائین تا فراز پیش قریب دو کروه بادشاهی ، سیاحان جهانگرد بر بسیط خاک چنان راهی صعب هولناک نشان نداده‌اند^۹ و سخن منجان بلاغت نشان که توصیف خطه^{۱۰} فردوس نظیر کشمیر نموده طریق وصف صعوبت راهش نیز بپایه^{۱۱} خامه^{۱۲} صدق رقم پیموده اند ، چنانچه قدسی درین باب گفته :

بکشمیر اعتقاد ما درست است ولی ایمان براهش سخت مست است

و نهد قلی سلیم وصف تنگی^{۱۳} راه چنین ادا کرده :

درین ره خوش بود معشوق دلخواه^{۱۴} که^{۱۵} نتواند کس او را برد از راه

در اثنای عبور کوه پیر پنجال دهشت مآل ، فیل بهوگیره یعنی خوف زده از پیش گشته چون بلای ناگهان و بسان گردباد پیچان روبه بهنبر گذاشت و طرفه هرج مرج بانسان و حیوان دران تنگنای دست داد . چند ماده فیل سرکار بادشاهی

۱ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه ۸۲۳ - ۸۲۴ - ۲ - آ : 'باین شکیبای در آن زمان بارسال و باغرن سی برد و کتل' - ۳ - پی : 'حضرت' - ۴ - پی : 'داده' - ۵ - سآ : 'وسط' - ۶ - پی : 'یکی' - ۷ - پی : 'که نتواند برد او را کس از راه' -

و بار بردار مردم از صدمتی آن کوه روان بغار هلاک افتاد و عرضه تفت شد و از سبوح این واقعه' هائیه خاطر اقدس بادشاه ذره پرور خیلی بوحشت گرانید و از همان زمان در خاطر قدسی مظاهر محسم گردیدند که دیگر بار بسیر کشمیر متوجه لشوندا -

بالجمله غره ذیقعدہ ہژدہم خرداد، شینشاه روزگار از موضع' ہفت چنار سوار سفینہ' اقبال گشتہ بقار آما روی توجه بگشز کشمیر آوردند و چہارم ماہ مذکور باغ فیض بخش و فرح بخش را از فیض ورود قدم خرمی بخشیدہ از آنجا ساید سعادت پیای نشاط افگندہ بدولتخانہ مراجعت فرمودند۔ درین روزها حقیقت افساد قوم سنبل کہ از قبایل افغانان نیازی اند و بر مواعیل دریای نیلاب ممکن دارند، بمساع حقایق مجامع رسید۔ فرمان والا شان بنام فدایی خان میر آتش کہ با توپخانہ منصور پر دریای چناب بود، صادر شد کہ با اهل توپخانہ بدانصوب متافتہ آن مدبران' را بسزای رساند۔

و چون راجہ رگھناتہ متصدی' موت دیوانی در کشمیر رخت هستی بر بست منصب' جلیل القدر وزارت بنامل خان خانسامان مفوض گشت و افتخار خان (برگ ۴۲۶ ب) بخدمت خانسامانی سرفرازی یافت و ملتفت خان برادرش از تغیر او آختہ بیگی شد و روح اللہ خان بخدمت میر بخشی گری از تغیر ملتفت خان منصوب گشت۔

از شرایف سوانح این اوقات افزایش وجوہ خیرات و مبراتست۔ در عقد سلطنت عالی حضرت هر سال در پنج ماہ از خزانہ احسان بادشاہانہ مبلغ ہفتاد و نہ ہزار روپیہ بوساطت صدرالصدور بمستحقان اتناق میشد۔ بدین دستور در هر یک از محرم و ربیع الاول دوازده ہزار روپیہ و در رجب دہ ہزار روپیہ و در شعبان پانزدہ ہزار روپیہ و در ماہ مبارک رمضان سی ہزار روپیہ و در ہفت ماہ دیگر خیرات وجہی مقرر' نبود و درینوقت حکم معلی از پیشگاہ فضل و مکرمت بصدرالصدور و متصدیان امور بیوات صادر شد کہ در پنج ماہ متبرک بدستور

-
- ۱۔ در عالمگیر نامہ : ۸۲۵ - ۸۲۶ واقعات دیگر ہم مسطور است۔ ۔ ۔ ۔
  - 'ہفت کار خیار سوار سفینہ' اقبال افغان نیازی گشتہ'۔ ۳۔ پی : 'بہانرا'۔
  - ۴۔ آ : 'در آنچہ، سلطنت در اوج شد در آن حسن کشمیر رخت'۔ ۵۔ مآثر عالمگیری : ۴۶ 'یازدہم شہر مذکور منصب وزارت بذفضل خان مفوض گشت'۔ ۶۰۔ پی : 'نمود'۔

سابق عمل نموده و در باقی شهر نیز که پیش ازین وجه انفاق مقرر نبود، هر ماه ده هزار روپیه بارباب استحقاق انفاق شود که وجوه خیرات مقرر از سابق و لاحق در سالی یک لک و چهل و نه هزار روپیه باشد و این مبلغ سوای زریست که از وجوه وزن مبارک شمسی و قمری در سالی دو نوبت دامن امید خلایق را لبریز نقد مقصود میسازد و دیگر سبرات و خیرات و ادارات که از قید ضابطه و دستور بیرون است، محاسب و هم و مستوفی خیال بضبط و تعداد آن نتواند پرداخت -

—:o:—

۱ - ما : نموده .

وزن قمری

روز مبارک یکشنبه ہفدہم ذیقعدہ وزن مسعود قمری بآئین معبود بفعل آمد و سال چہل و ششم قمری از عمر کرامت قرین بہزاران خورمی بانجام رسید و سال چہل و ہفتم آغاز شد۔ فاضل خان و سایر عمدہہای حضور و امراء صوبیات باقسام مواہب و اضافہا مباحی شدند و سیف خان از تغیر اسلام خان بصوبہ داری مستقرالخلافہ اکبر آباد و ہمت خان پسر او بفوجداری نواحی آن سرفرازی یافتند و حکیم مجد مہدی بخطاب حکیم الملک و عنایت^۱ خان ولد ظفر خان کہ در کشمیر گوشہ نشین بود، از اصل و اضافہ ہالیانہ^۲ بیست و چہار ہزار روپیہ و سید مجد محسن فانی تخلص، کشمیری^۳ کہ درویش و فاضل و شاعر بود، بمعنایت خلعت و دو ہزار روپیہ، کامیاب مکرمت گشتند۔ از آنجا کہ کامیابی ارباب استعداد را سپہر^۴ حسد پیشہ، دشمن دیرین^۵ است خان فضایل نشان فاضل خان را، پس از تسلیم خدمت وزارت کوفت معدہ بہمرسیدہ، در اندک فرصتی اشتداد یافت و بیست و ہفتم ذیقعدہ کہ در یازدہم آن بفوز رتبہ^۶ دیوانی کامرانی یافتہ بود، جہان گذرانرا پدرود نمودہ^۷ در لاہور بموجب وصیت در باغ مدفون گردید۔ آن خان مرحوم بفضایل و کمالات سنیہ آراستہ بود، خصوص در فن نجوم خیلی مہارت داشت۔ از مردم معتمد او مسوع شد کہ میگفت من بیایہ^۸ وزارت میرسم لیکن عمر وفا نکند، چنانکہ دران ایام معدود وزارت این بیت بر زبانش میگذشت :

۱۔ سآ : 'پنجاہ' - ۲۔ عنایت خان : پدرش ظفر خان، میرزا مجد طاہر آشنا تخلص کہ در زمان اعلیٰ حضرت بمنصب ہزار و پانصدی سربر افراختہ بخطاب عنایت خان امتیاز یافت و بداروغگیهای حضور ماسور شد۔ در اواخر آن عہد بداروغگی کتاب خانہ فایز گشت۔ چون پسر آن پدر بود کہ بمزاج روزگار آشنائی نداشت، در خطہ^۹ کشمیر گوشہ نشین گشتہ، سال ششم عالمگیری بیست و چہار ہزار روپیہ ہالیانہ^{۱۰} او معین شد۔ در سنہ ۱۰۸۱ ہ فوت کرد۔ (مآثرالامراء، ۲ : ۷۶۲) - ۳۔ آ : 'داشت کہ در دگر داد او مشمول بود و ہمیشہ مزیت خلعت' - ۴۔ سآ : 'خدمتہ من التمش' - ۵۔ پی : 'تربیت خان' - ۶۔ پی : 'نمودہ و' -

امید بسته برآمد ولی چه فائده زانک امید نیست که عمر گذشته باز آید^۱
 عاطفت بادشاهانه برهان^۲ الدین^۳ برادر زاده اش را که تازه از ایران آمده بود
 و بکالات نفسانی متحلی است، مورد انظار نوازش ساخته بعطای خلعت از لباس
 سوگواری (برگ ۷ - ۴ الف) بر آورده، بمنصب هشتصدی صد و پنجاه^۴ سوار سر بلند
 گردانید^۵ - چون در سمت جنوبی کشمیر چشمه سارهای کوثر زلال و نزهتگاههای
 خلد مثال واقع شده، بر خاطر خورشید مآثر چنین پرتو افکند که بدانصوب توجه
 نموده نشاط اندوز سیر آن اماکن دل کشا گردند [و] از ویرناک^۶ سمند اقبال را
 بجانب دارالسلطنت لاهور عنان برتابند -

—:۰:—

۱ - سعدی : کلیات ، ۸۸ - ۲ - در جمیع نسخهها 'بهاء الدین' مسطور است تصحیح
 از روی عالمگیر نامه : ۸۳۳ و مآثر الامراء ، ۳ : ۳۴ - ۳۶ - ۳ - فاضل
 خان برهان الدین : برادر زاده فاضل خان ملا علاء الملک تونی است - در
 قرب ایام فوت عم بزرگوار خود تازه از ایران آمده بود - چون فاضل خان
 لا ولد بود ، خلد مکان مشار الیه را مورد نوازش ساخته بعنایت خلعت و لباس
 سوگواری برآورد و بمنصب هشتصدی صد و پنجاه سوار سر بلند فرمود - در
 سال هژدهم برهان الدین مخاطب باعتقاد خان گردید - در سال سی و دوم بخدمت
 خانسامانی تعیین یافت و بخطاب فاضل خانی ناموری اندوخت - در ۲ : ۱ - ۵
 رخت زندگی بر بست - (مآثر الامراء ، ۳ : ۳۴ - ۳۶) - ۴ - در جمیع نسخهها
 'صد و پنجاه هزار - تصحیح از روی عالمگیر نامه : ۸۳۳ - ۵ - برای تفصیل
 رک به عالمگیر نامه : ۸۳۴ - ۶ - آ : 'ویرناک' -

ذکر تہمہ وقایع آشام و انجام آن مہم خیر فرجام

روز مبارک دو شنبہ بیست و دوم محرم چہارم شہریور کہ طبع اقدس از تماشای بساتین فرح افزای کشمیر محفوظ شدہ بود : ازان خطہ فردوس مثال نہضت نمودہ آنروز در موضع پان پور کہ سرزمین آن زعفران زار است و در آنجا باغہای خوش و منزلی دلکش برای دولتخانہ بادشاہی برکنار آب بہت ساختہ شدہ ، پرتو نزول گسترد و روز دیگر قصبہ دینی پور فردای آن قصبہ بیچ برارہ و بعد ازان اسلام آباد معروف [بہ] ماہیچہ بیست و ہفتم ، باغ و عمارت چشمہ مار آصف آباد مشہور بمچھی بیون کہ مثل آن سرچشمہ بچشم سیاحت پیشگان جہان دیدہ کم رسیدہ ، از ورود مسعود سعادت آمود شد . بیست و نہم چشمہ مار فیض بنیاد بیگم آباد معروف باحول^۲ و دوم شہر صفر چشمہ مار شاہ آباد معروف بویر ناک^۳ از ورود اقدس آبرو^۴ یافت - چون منازل مذکورہ آبہای در کمال عذوبت و بستانسراہای خرم و دلربا دارد و در ہر مکان نزهت نشان یکروز دو روز مقام شدہ ، طبع مقدس نشاط اندوز گشت - از سوانح آنکہ چون جعفر خان صوبہ دار مالوہ بجهت تفویض خدمت جلیل القدر وزارت اعظم ، بہ پیشگاہ حضور طلب شدہ بود ، صوبہ داری مالوہ از تغیر او بہ نجابت خان کہ در کنار چناب بود ، مفوض گشت فرمان والا شان مشتمل بر این معنی با خلعت خاص جہت او مرسل شد و منصبش کہ پنجهزاری و چہار ہزار سوار بود ، باضافہ یکہزار سوار افزایش پذیرفت^۵ - پنجم ماہ مذکور موکب منصور از شاہ آباد بجانب دارالسلطنت لاہور

- ۱ - آب بہت : پیشنیان بدستا گفتی ، سر آغاز آن حوضی است از پرگنہ^۱ ویر در کشمیر ، از میان سری نگر و دارالملک کشمیر گذشتہ بہندوستان در آید .
- بہیرہ برکنار او - (آئین اکبری ، ۱ : ۵۳۷) - ۲ - عالمگیر نامہ : ۸۳۵ ،
- 'دینی پور' - ۳ - ہی : 'باحوال' سآ 'چول' تصنیح از عالمگیر نامہ : ۸۳۶ -
- ۴ - ویر ناک : در زمین ویر سرچشمہ دریای بہت ، حوضی است یک جریب بشگرف آوا بر جوشد و ژرفا ناپدیدار ، آنرا ویرناک گویند ، اطراف اوبسنگ گرفتہ اند - (آئین اکبری ، ۱ : ۵۶۸) - ۵ - آ : 'آبروی ممالک در وی اثر کردہ و از آنجا در مکان در حال عذوبت - ۶ - برای وقایع گجرات رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۳۷ - ۸۳۸ -

عنان اقبال منعطف ساخته هشتم بهیره^۱ پور که سر راه پیر پنجال^۲ است پرتو نزول افکند و در اثنای راه حضرت شاهنشاهی بسیر آبشار اوهر^۳ که در دست چپ راه واقع است و کمال قدرت و غرابت دارد، توجه نمودند - درین منزل سیف خان که بصوبه داری کشمیر منصوب شده بود دستوری معاودت یافت و از وقایع دارالسلطنت بموقف عرض رسید که ظفر خان [که] برسوم گوشه نشینی آنجا بسر میبرد، باجل طبیعی در گذشت و از هیره^۴ پور در یازده^۵ روز عرصه^۶ بهنبر، از غبار موکب مسعود عطر آلود [گردید] و راجه جیسنگه و صف شکن خان و دیگر امرای که بموجب فرمان هایون در نواحی گجرات وغیره اقامت گزیده بودند، دولت ملازمت اندوختند. روز دیگر که در بهنبر مقام بود، از وقایع مستقرالخلافت اکبر آباد بعرض رسید که اسلام خان صوبه دار و کفایت خان دیوان آن مرکز دولت باجل طبیعی رخت هستی بر بستند و یرلیغ کرامت عنوان بنام هوشدار خان صوبه دار دارالخلافت شاهجهان آباد صادر شد که بعد از رسیدن سیف خان^۷ که از تغیر او محراست (برگ ۴۲۷ ب) قلعه^۸ مبارک و نظم مهات دارالخلافت شاهجهان آباد معین شده بود، بمستقرالخلافت شتافته بصوبه داری آن مقر اقبال قیام نماید و سیف خان بخدمت و خلعت نوازش یافته مرخص گردید که بزودی خود را بدارالخلافت رساند و رعندان از خان بفوجداری نواحی اکبر آباد از تغیر همت خان تعین یافت و میر مهدی یزدی مراد بخشی، بدیوانی آن مستقر حشمت منصوب گشت - هفتم ربیع الاول^۹ هژدهم مهر ماه، رایت ظفر آیت پرتو^{۱۰} سعادت^{۱۱} بدارالسلطنت لاهور افکند و سید سلطان از سادات کربلای معلی که یکچند در گولکنده بوده و برهبری دولت^{۱۲} از آنجا بقصد استلام آستان خلافت از قطب الملک

- ۱ - در جمیع نسخهها 'شهرپور' مسطور است این کلمه عبارت را مبهم میسازد، کلمه 'بهیره پور' از عالمگیر نامه: ۸۳۸، گرفته شده - ۲ - پی:
- 'پیر پنجال سخت است' - ۳ - در جمیع نسخهها 'اواهریل' مسطور است - کلمه 'اوهر' از عالمگیر نامه: ۸۳۸ گرفته شده - ۴ - پی: 'شهرپور' - ۵ - ما: 'پانزده روز' - ۶ - عالمگیر نامه: ۸۳۹ 'صیف خان' - ۷ - برای واقعات تواریخ بیست و ششم صفر و چهارم ربیع الاول رک به عالمگیر نامه: ۸۳۹ - ۸۴۰ - ۸ - پی: 'از پرتو' - ۹ - آ: ۵۱۴ ب 'مکاره اعدا در پیش داشت' - او از اخبارات و احوالات آن از سادات کربلای معلی که یکچند - ۱۰ - آ: 'فرستاده او بقصد استیلام' -

جدا شده بود ، شرف آستانبوس یافته یکزنجیر فیل برسم پیشکش گزرائید [ه] بعطای خلعت سرپاند گردید و ازین که ملا عوض وجیه بنابر تقصیری مورد عتاب شده بود ، خواجه قادر که شرف سیادت با منزلت فضیلت فراهم داشت ، بخدمت احتساب از تغیر او خلعت مرافرازی پوشیده - چون درین ایام نوبت خان چیلہ را یکی از چیلہا بادشاهی در جلو بسابقہ عداوت بزخم جمہر از پای در آورده بود ، معدلت بادشاہانہ قاتل را پیام رسانید و دو پسر و برادران مرحوم مورد عاطفت گشتند و کوچک بیگ ملازم عبدالعزیز خان والی بخارا کہ از جانب آنوالا دودمان ، چند سراپ و برخی جانوران شکاری [را] برسم ارمغان آورده بود ، سعادت استلام آستان فلک نشان دریافتہ اشیای مزبورہ را بنظر انور رسانید - حاجی ہند عرب فرستادہ امام یمن شرف اندوز ملازمت گشت و دو سراپ عربی و دو قبضہ شمشیر کہ امام مذکور برسم ہدیہ ارسال داشتہ بود ، بخدمت اشرف گزرائید - پانزدہم حضرت گیتی خدیو بزیارت روضہ منورہ حضرت جنت مکانی نورالدین محمد جهانگیر بادشاہ طالب ثراہ کہ دران روی آب راوی واقعست توجہ فرمودہ ہزار روپیہ بمجاوران انعام فرمودند -

—:0:—

۱ - در جمیع نسخہا کہ یکی مسطور است این تصحیح قیاسی است -

جشن وزن شمسی

روز ' دو شنبه یازدهم ربیع الثانی جشن وزن مبارک شمسی انعقاد یافت و سال چهل و پنجم از عمر هایون بهزاران میمنت پانجام رسید و سال چهل و ششم آغاز شده^۱ ، عاقل خان کہ یکچند [بہ] رسم گوشہ نشینی در لاهور بسر میبرد ، منظور انظار عاطفت گشته بہکرمت خلعت و منصب دو ہزاری و ہفتصد سوار دگر بارہ کامیاب دولت بندگی گردید و سید سلطان کربلائی بمنصب ہزار و پانصدی ششصد سوار سر افراز گشت و کوچک بیگ ملازم عبدالعزیز خان والی بخارا ، بہرحمت خلعت و انعام دو ہزار روپیہ سر افراز گشته رخصت انصراف یافت^۲ و چون^۳ شاه عباس جهت تہنیت سریر آرای این زیبندہ اورنگ جہانکشای ، بوداق بیگ را با نامہ مبتنی بر مراسم مبارکبادی و مبنی [بر] قواعدیک جہتی و اتحاد و ارمغان شایستہ بسدہ سپہر آئین فرستادہ بود ، او در سنہ چہارم جلوس والا بآستان معلی رسیدہ ادای مراتب سفارت نمودہ در ہان سال کامیاب مراجعہ خسروانی شدہ رخصت انصراف یافت ۔

—۱۰:—

- ۱ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۴۱ - ۸۴۲ - ۲ - برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۴۲ - ۸۴۳ - ۳ - عالمگیر نامہ : ۸۴۵ تفصیل بیشتر دارد ۔
- ۴ - آ : 'والدہ ایشان در بازیافت آن مکان بی زیبندہ اورنگ' ۔

فرستادن تربیت خان بسفارت ایران

درین اوقات حضرت شاهنشاهی صحیفه^۱ عطفوت مشحون ، در جواب آن ، طراز نگارش داده (برگ ۲۸ ۴ الف) با برخی از تفایص ممالک هندوستان برسم ارمغانی مصحوب تربیت خان صوبه دار ملتان که از بنده های سنجیده این دولت گردون توان و صاحب ثروت و سامان بود ، مرمول فرمودند و رغایب و لوادر این مملکت که زیاده از هفت لک روپیه قیمت آن بود ، فرستادند .

—:0:—

---

۱ - برای تفصیل رک بد عالمگیر نامه : ۸۴۵ -

توجه از دارالسلطنت لاہور بہ دارالخلافہ شاہجہان آباد

و ہفدہم' ربیع الثانی لوای توجه بصوب دارالخلافہ شاہجہان آباد
بر افراختند۔

—:0:—

۱۔ برای احوال تواریخ ہانزدہم ، ہژدہم ، بیست و یکم ، بیست و چہارم و
بیست و ہفتم ربیع الثانی و یازدہم ، سیزدہم ، بیست و دوم و بیست و ہشتم
جمادی الاول و ہفتم و نہم جمادی الآخر رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۴۶ - ۸۴۹ -

۳۰۴

تفویض وزارت جعفر خان

دعوم جمادی الاخر کہ لواحی قصبہ پانی پت مہبط انوار نزول بود ، زبدہ امرای عظام جعفر خان کہ او را از مالوہ بجهت تفویض خدمت جلیل القدر وزارت طلبداشته بودند ، دولت زمین بوس دریافتہ یکہزار مہر و یکہزار روپیہ بصیغہ نذر و برخی از جواهر زواہر برسم پیشکش گزارانیدہ ، شب ہنگام کہ ساعتی مسعود بود ، در انجمن خاص غسلخانہ بخدمت والای وزارت عظیم کہ آن نوین اخلاص آئین را لیاقت و شایستگی آن بود ، سربلند گشتہ ، بعطای خلعت خاص با چرکسی قامت امتیاز بر افراخت و چہار^۱ شنبہ سلخ ماہ مذکور ماحت دارالخلافت شاہجہان آباد بورود مسعود کرامت^۲ آمود شد۔ دران ایام عاقل خان بخدمت داروغگی غسلخانہ بعد انتقال الہ یار خان کہ بسبب عارضہ بیشتر بدارالخلافت آمدہ بساط حیات در نورددیدہ بود ، سر افراز گشت و حاجی محمد فرستادہ امام یمن بمرحمت خلعت و انعام چہار ہزار روپیہ مشمول عاطفت گردیدہ رخصت الصراف یافت و صف شکن خان را با برخی از عساکر قاہرہ تعین نمودند کہ [بہ] اورنگ آباد رفتہ در خدمت بادشاہزادہ کامگار محمد معظم باشند۔

—:0:—

۱۔ مآ: 'خبر کشتی'۔ ۲۔ برای احوال تاریخ چہاردہم و بیست و دوم جمادی الاخرہ رک بہ عالمگیر نامہ: ۸۵۰ - ۳۔ مآ: 'ذخیرہ اندوز نشاٹ گشت'۔ ۴۔ در عالمگیر نامہ: ۸۵۰ - ۸۵۳ بیشتر وقایع در تواریخ مختلفہ مسطور است۔

آغاز سال هفتم آیین دولت عالمگیری سنه هزار و هفتاد و چهار هجری

درین اوقات^۱ خجسته، اثر شب دو شنبه، رویت هلال ماه مبارک رمضان اتفاق افتاد - سال هفتم از سنین میمنت قرین سلطنت خلیفه زمان و زمین آغاز شد و اشاره^۲ معلی^۳ به ترتیب مقدمات جشن جاوس هایون صادر گشت و روز عید فطر بعد معاودت از مصلی در ایوان چهل ستون خاص و عام که بدستور معهود آراستگی یافته بود، سریر آرای اقبال و کام بخشی شدند و بادشاهزاده عالی هم کامگار و امرای حضور و صوبه د'ران را بمنایات گوناگون مورد نوازش خسروانه ساختند^۴ - عهد کامگار ولد جعفر خان از اصل و اضافه بمنصب هزاری دو صد سوار و بخطاب کامگار خانی و میر غضنفر میر توزک بخطاب یکم تاز خانی مشمول نوازش گردیدند و مؤلف این بدیع نامه بمنایات یکرأس اسپ خاصه با ساز سر افراز شده عنان دولت بدست آورد - بیست^۵ و یکم ذیقعدہ جشن وزن قمری منعقد گشته سال چهل و هشتم بسعادت و بهروزی از عمر ابد قرین آغاز شد^۶ -

—:0:—

۱ - در آ : مسطور است که درین سال از وقایع عجایب و غرایب بظهور پیوست -
انحلال ماه مبارک رمضان، ۲ - در سآ : ۶۱۱ الف : اشاره هایون^۳ نوشته شده - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۸۵۳ - ۸۵۹ - ۴ - عالمگیرنامه : ۸۵۹ 'اواسط روز مبارک شنبه بیست و یکم ذی قعدہ مطابق بیست و هشتم خرداد' - ۵ - در عالمگیر نامه : ۸۶۰ - ۸۶۶ وقایع عمومی سلطنت مفصلاً نوشته شده -

تولد اعزالدین برادر معزالدین

درین هنگام از عرضداشت گوهر افسر حشمت و اقبال بادشاهزاده خجسته خصال محمد معظم بظهور پیوست که هفدهم ذیقعده^۱ در مشکوی دولت آن عالی تبار از بطن عصمت نقاب، والدہ کریمہ سلطان معزالدین پسر و الا گوهر متولد شد۔ حضرت شاهنشاهی آن نوکلِ حدیقہ را بسططان اعزالدین موسوم ساختند۔

هزدهم^۲ ذیحجه مصطفی^۳ خان خوافی را کہ از دیرین بندهای سنجیده درگاه آسان جاہ است، بسفارت توران زمین مقرر نموده^۴ مصحوب او نامدای کہ بموجب امر اعلیٰ دانشمند خان انشا کرده بود با موازی یک لک و پنجاه هزار روپیہ، از نوادر مرصع آلات و نفایس اقمشہ بعبدالعزیز خان والی بخارا فرستادند و سبحان خان والی بلخ را بارسال نامہ^۵ عطوفت عنوان و موازی یک لک روپیہ ارسغان یادآوری فرمودند۔ از وقایع سہرند بظہور پیوست کہ باقر خان فوجدار چککہ را روزگار حیات بسر آمد و عبدالعزیز خان مرزا خانی عرف شیخ عبدالعزیز بجای او معین گشت۔

چون سیوای مقہور باستظہار قلاع متینہ شیوہ قزاق پیشہ کرده غبار^۶ شورش می انگیخت و برہزنی و دزدی متعرض حال تبار کشتی نشین و بادیبہ نورد میگشت و اگرچہ مہاراجہ جسونتسنگھ^۷ با جنود قاہرہ بامتیصال او تعین یافته

-
- ۲۔ عالمگیر نامہ: ۸۶۲ 'بعد از انتضای سہ پاس از روز مذکور'۔ ۲۔ برای وقایع ہشتم و دہم ذیحجه رک بہ عالمگیر نامہ: ۸۶۱ - ۸۶۳ - ۳۔ پی: 'خانی'۔ ۴۔ 'ہنگام رخصت بعنایت خلعت و اسپ با ساز طلا و شمشیر با ساز میناکار و جہدہ مرصع با علاقہ مروارید و سپر و ترکش ہر دو با ساز میناکار و مادہ فیل با حوضہ سربلند شد۔ عالمگیر نامہ: ۸۶۳ - ۵۔ در عالمگیر نامہ: ۸۶۵ - ۶۶۶ مفصلاً نوشتہ شدہ۔ ۶۔ در آ: ۵۱۶ الف این عبارت زاید است: 'اوباش دست دراز کردہ و بر کشور سالار می گشت'۔ ۷۔ در عالمگیر نامہ: ۸۶۶ - ۸۶۸ راجع بہ شورش سیوا و تعین یافتن راجہ جسونتسنگھ مفصلاً نوشتہ شدہ۔

بود و در تخریب ولایت و تسخیر حصون آن مفسد سعی موفور بظهور رسانید، لیکن اثری که مطلب اولیای دولت بود، بر کوشش او مترتب نشد، بنابراین درین ایام راجه جیسنگه و چندی از امرای نامدار با توپخانه و سایر ادوات نبرد که همگی قریب چهار ده هزار سوار بودند، سوی لشکر متعینه صوبه دکن بدفع آن ضلالت آئین گردیدند.

—:0:—

---

۱ - در آ : ۵۱۶ الف 'سنین روی از مطلوب اولیای دولت بود' بعد از 'بظهور رسانید' مسطور است .

وزن شمسی

روز شنبه نوزدهم^۱ ربیع الاول^۲ جشن وزن مبارک شمسی انعقاد یافته از عمر اشرف سال چهل و هفتم شمسی، به نیک اختری جلوه آغاز کرد - بادشاهزاده‌های^۳ والا تبار و خوانین لامدار بمراحم بادشاهانه شرف اختصاص یافتند و سیف الدین صفوی بخطاب کامیابخانی^۴ و حکیم صالح شیرازی بخطاب صالح^۵ خانی و حاجی شفیع دیوان دکن بخطاب شفیع^۶ خانی، کامیاب مرحمت گشتند و مخترع این نامه^۷ غرابت اسلوب بختاور خان و دربار خان^۸ ناظر حرمسرای مقدس که از تغیر جواهر خان مقرر شده بود، هر یک بعطای ماده فیل بلند پایی اندوختند^۹ و از وقایع صوبه مالوه بمسامع حقایق مجامع رسید که نجابت خان صوبه‌دار آنجا جهان گذران را پدروود نمود و نظم مهم آن صوبه بوزیر خان صوبه‌دار خاندیس^{۱۰} تفویض یافته،

- ۱ - عالمگیر نامه : ۸۶۹ 'نوزدهم ربیع الاول مطابق هفدهم آبان' - ۲ - اگرچه صاحب عالمگیر نامه ۵۵۵ وقایع را با ترتیب نوشته است اما در اینجا اشتباهی وجود دارد، بر صفحه ۸۶۶ تحت وقایع ربیع الثانی ص ۸۶۶ مینویسد : 'هشتم ربیع الثانی چون دسهره بود که عید هندوانست عاطفت بادشاهانه راجه جیسنگه را بعطای خلعت خاص نوازش نمود - شانزدهم ماه مذکور داؤد خان که از ..... ولی بعضی وقایع که مربوط به ماه ربیع الاول است بعد ازان نوشته است - رک ص : ۸۶۸ - صاحب - مرآة العالم هیچ واقعه ماه ربیع الثانی را قبلاً ننوشته است - ۳ - برای تفصیل رک به عالمگیر نامه : ۸۶۹ - ۸۷۰ -
- ۴ - عالمگیر نامه : ۸۷۰ 'سیف الدین صفوی بخطاب کامیابخانی و از اصل و اضافه بمنصب هزار و پانصدی دفت صد سوار' - ۵ - عالمگیر نامه : ۸۷۰ 'خطاب صالح خانی و باضافه پانصدی بمنصب هزار و پانصدی بمنصب یکصد سوار' - ۶ - عالمگیر نامه : 'خطاب شفیع خانی و از اصل و اضافه بمنصب هزار و دو صد و پنجاه سوار' - ۷ - مآ : 'دریا خان' - ۸ - برای تفصیل رک عالمگیر نامه : ۸۷۰ - ۸۷۳ - ۹ - 'تفویض یافته داؤد خان که در سلک کومکیان راجه جیسنگه انتظام داشت بصوبه داری خاندیس' از سآ گرفته شده -

داؤد خان کہ در سلک کومکیان راجہ جیسنگھ انتظام داشت ، بصوبہ [داری] خاندیس مقرر شدہ فرمان شد کہ یکی از اقارب خویش را در بادۂ طیبہ برہانپور گذاشتہ ، خود عازم مقصد شود۔

—:0:—

۱۔ در عالمگیر نامہ : ۸۷۳ - ۸۷۴ بیشتر امامی امراء مندرج است ۔

ولادت سلطان محمد عظیم

ہشتم جہادی الاخر از عرضداشت اختر سپہر خلافت ، بادشاہزادہ والا قدر محمد معظم کہ در دکن بود بظہور پیوست کہ بیست و ششم جہادی الاولی در مشکوی دولت آنوالا تبار از بطن دختر ستودہ سیر راجہ روپ سنگہ راتھور گرامی پسری تولد یافتہ ، یکھزار اشرفی کہ بصیغہ نذر فرستادہ بود ، بمحل عرض رسید ۔ حضرت شاہنشاهی از ورود این مژدہ مسرور گشتہ آن مولود مسعود را بسطان محمد عظیم^۲ موسوم ساختند^۳ و ارسلان علی ولد الہ وردینخان مرحوم کہ سابق فوجدار بنارس^۴ بود ، بفوجداری سیوستان از تغیر ضیاءالدین خان (برگ ۴۲۹ الف) معین گردیدہ بخطاب ارسلان خانی نامور گشت و پلنگ حملہ مخاطب بارسلان خان بخطاب خنجرخانی سرافراز گردید و بعرض اشرف رسید کہ فیروز خان میواتی فوجدار دیپالپور^۵ و حقیقت خان^۶ یزدی کہ در سلک گوشہ نشینان بود ، باجل صبعی موعود در گذشتند و دیندار خان^۷ بفوجداری دیپالپور تعین

- ۱ - سآ : 'پسری از بطن دختر' - ۲ - عالمگیر نامہ : ۸۷۴ 'عظیم الدین' ۔
- ۳ - برای وقایع یازدہم جہادی الاخرہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۷۴ - ۴ -
- کلمات 'فوجدار بنارس بود' از سآ : گرفته شدہ - ۵ - آ : 'فوجدار دیپالپور از عرصہ' چند روز برکاب سعادت پای بوس شد و اجل موعود در گذشتند و دیندار خان بفوجداری ماچپورہ کلمات سیرت و چون نیکنام خان^۶ ۔
- حقیقت خان اسحق بیگ یزدی : ابتدا خانسانتی سرکار ممتازالزمانی داشت ۔ سال چہارم فردوس آشیانی چون آن عقیقہ از دار فانی بدار باقی نقل نمود ، بادشاہ او را بخدمت دیوانی بیگم صاحب بر نواخت ۔ سال دوازدم بخطاب حقیقت خان مخاطب گردید ۔ سال ہیجدمہ بافزایش پنجاہ سوار از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی مہ صد سوار ، ترقی پذیرفت ۔ سال بیست و ہشتم چون بکبرسن رسیدہ بود ، بادشاہ او را از کارہا باز داشتہ بکوشہ گزینی آرامش بخشید ۔ سال ہفتم خلد مکانی ، ۵۱۰۷۴ رحلت کرد ۔ (مآثر الامراء ، ۱ : ۵۹۰ - ۵۹۱) - ۷ - صاحب عالمگیر نامہ : ۸۷۵ - ۷۶ راجع بہ منصب دیندار خان مینویسد ۔ 'فوجداری دیپالپور تعین یافت بمعنایت خلعت و اسپ و باضافہ ہشتصد سوار بمنصب دو ہزار و پانصدی دو ہزار سوار مباحی شد' ۔

یافت و چون نیکنام خان قلعدار رهتاس بساط حیات در نوردیده بود ، ولی بیگ
گولابی بحرامت آن حصن سپهر اسام معین شد^۲ .

—:0:—

۱ - صاحب عالمگیر نامه : ۸۷۶ این واقعه را در وقایع تاریخ بیست و سوم
رجب مندرج ساخته است . ۲ - برای وقایع تاریخ غره شوال رک به
عالمگیر نامه : ۸۷۸ ، اما صاحب عالمگیر نامه بعد از نوشتن وقایع شوال راجع
به وقایع غره و پنجم و ششم ماه شعبان نوشته است که بر ضد ترتیب ماه‌های
اسلامی است .

آغاز سال هشتم از سنین دولت عالمگیری مطابق هزار و هفتاد و پنج هجری

درین اوقات هایون شهر کراست بهر رمضان در رسیده ، سال هشتم خلافت و فرمانروائی آغاز شد و اشاره والا به ترتیب اسباب و سرانجام لوازم جشن مسعود جلوس مبارک صادر گشت و روز عید فطر شینشاه سپهر سریر پس از مراجعت از مصنی در ایوان خاص و عام بر تخت مرصع زرنگار جلوس فرموده ، باصناف مکرمت و احسان صید دلہای خلائق فرمودند - بادشاهزادہهای بلند اختر و امرای حضور و اطراف بنوازشهای خسروانہ مباهی گشتند - ناصر چیلہ بمناسبت داروغگی نقارخانہ بخطاب نوبتخانی و خواجہ طرب کہ در خدمت اعلیٰ حضرت بود ، بخطاب محلدار خانی ناسور شدند^۴ -

درین ایام حاجی احمد سعید کہ در چهارم سال جلوس ہیون بجهت رسانیدن مبلغ شش لک روپیہ و شصت هزار روپیہ ، نذر حرمین الشریفین زادہا اللہ قدر^۵ و جلالہ بآن اماکن قدس تعین یافته بود ، ازان صوب رسید [۵] جبہہ سالی آستان خلافت شد و چہارده سر اسپ عربی برسم پیشکش گزرانید و سید یحیی کہ شریف مکہ معظمہ اورا با صحیفہ نیازی و سه سر اسپ عربی و برخی تبرکات و تنسوقات آن مکان ملایک آشیان برفاقت مشار الیہ بدرگاہ فلک جاہ فرستادہ بود ، دولت اندوز ملازمت اشرف گشتہ بانعام خلعت و شش هزار روپیہ سربلند شد - سیدی کاسل سفیر حاکم حبشہ و سید عبداللہ فرستادہ حاکم حضر موت کہ آنها نیز با صحایف اخلاص و انموذجی از تنسوقات آخردود ، درین ایام بجناب معلی رسیده بودند ،

-
- ۱ - عالمگیر نامہ : ۸۷۷ شب چہار شنبہ نوزدہم ماہ اسفندار بود^۶ - ۲ - برای تفصیل مناصب امراء و شاہزادگان رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۷۹ - ۸۸۱ -
  - ۳ صاحب عالمگیر نامہ اسمش مجد ناصر چیلہ برده است - ۴ - عالمگیر نامہ : ۸۸۱ - ۸۸۲ تفصیل بیشتر عہدیداران دارد - ۵ - صاحب مرآة العالَم از درین ایام حاجی احمد سعید تا از سوانح مستقرالخلافت اکبر آباد معروض بارگاہ گردید از عالمگیر نامہ : ۸۸۲ - ۸۸۳ عیناً گرفته است -

بعطای خلاع و انعام نقود سرافرازی اندوختند و نه مراسم عربی که امام اسمعیل حاکم یمن از روی هوا خواهی ارسال داشته بود، بنظر فیض گستر رسید و این جشن جهان افروز تا پنج روز جهانرا هنگامه آرای نشاط [ساخت]. از وقایع صوبه دکن بعرض رسید که احتشام خان شیخزاده بدیوان که در سلک کوسکیان راجه جیسنگه انتظام داشت باجل طبیعی روزگار حیانش سپری شد و از سوانح مستقرالخلافه اکبرآباد معروض بارگاه سلطنت گردید که اعتبار خان که باحراز سعادت خدمت اعلیحضرت و حراست حصن حصین آن مقرر دولت قیام داشت و بنده قدیمالخدمت [بود] و از حسن بندگی او اعلیحضرت راضی بودند، رخت اقامت از حصار هستی بیرون کشید و خواجه پھول^۲ که متبنی متوفی بود و رعد انداز خان فوجدار نواحی مستقرالخلافه بجای او معین گشتند. خدمت خان مذکور بهوشدار خان صوبه دار آن مرکز سلطنت متعلق گردیده و منصبش باضافه هزار سوار چهار هزاری و چهار هزار سوار (برگ ۴۲۹ ب) مقرر شد. هشتم ذی قعدہ سہاراجہ جسونت سنگھ از دکن رسید، باسلام سده سنہ چہرہ طالع را بر افروخت و یکہزار سہر و یکہزار روپیہ بر سبیل نذر گزارانیدہ بعطای خلعت سرمایہ مہانات بر اندوخت.

—:O:—

۱ - کلمہ 'امام' از آ : گرفته شدہ - ۲ - آ : 'پنج روز جہانبانی در ورطہ' سببی بساط بود از وقایع' - ۳ - آ : 'خواجہ پھول' -

جشن وزن قمری

درین ایام موسم وزن در رسیده ، روز سه شنبه هفدهم شوال ، آن جشن خجسته انعقاد یافت و سال چهل و نهم از عمر میمنت طراز بادشاه دین پرور بهزاران بهروزی ، آغاز جهان افروزی نمود و دست دریا نوال شهنشاہ والا اقبال به بخشش و نوازش سر افزای بخش بنده‌های حضور و امرای صوبجات گردید . کامل بیگ فوجدار اتک بخطاب کاملخانی و بکرم سنگھ گوالیاری^۲ بخطاب راجگی نامور شدند و سید یحیی رسول شریف مکہ معظمہ و سیدی کامل سفیر حاکم حبشہ و سید عبداللہ فرستادہ حاکم حضر موت ، هر یک بعطای^۴ خلعت و انعام نقود و اجناس و یکعدد اشرفی و یکعدد روپیہ هر یک بوزن صد تولہ سربلند گشته رخصت انصراف یافت^۵ . دهم^۶ ذیحجہ کہ عید فرخندہ اضحی بود ، آئین عیش و نشاط بلند آرازی پذیرفت و نوزدهم کہ مطابق سیزدهم تیر بود ، جشن عید گلابی^۷ منعقد گشته ، بادشاہزادہ‌های ارجمند و بختیار و امرای نامدار رسم گزرائیدن صراحی های مرصع و میناکار بجای آوردند .

— :۵:

- ۱ - صاحب عالمگیر نامہ : ۸۸۴ ترتیب ماہ‌های اسلامی را در نظر نہ گرفته است - درین مورد تاریخ ہفدهم شوال مینویسد اما نہ مطر قبل ازین تاریخ ہشتم ذی قعدہ نوشته است - ماہ ذیقعدہ بعد از شوال میاید - صاحب مرآةالعالم ہم همین طور مغبوط نوشته است - ۲ - عالمگیر نامہ : ۸۸۴ - ۸۵ ، تنصیل مناصب ہمہ امراء را دارد - ۳ - عالمگیر نامہ : ۸۸۵ 'بکرم سنگھ ولد راجہ مان سنگھ گوالیاری از زمینداران کوردستان جمون بخطاب راجگی و مرحمت ارسال خلعت سرمایہ افتخار اندوختند' . ۴ - عالمگیر نامہ : ۸۸۶ 'سیدی کامل سفیر حاکم حبشہ بعنایت خلعت و اسپ و انعام دو ہزار روپیہ و سید عبداللہ فرستادہ حاکم حضر موت بعطای خلعت و اسپ و انعام دو ہزار روپیہ' - ۵ - در عالمگیر نامہ : ۸۸۶ ذکر سفرای دیگر ولایات ہم مسطور است - ۶ - برای وقایع غرہ ذی حجہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۸۷ - ۷ - عید گلابی : در عہد حضرت عرش آشیانی اکبر بادشاہ ، در آغاز بہار عیدی بود کہ امرا شیشہ‌های گلاب آن روز پیشکش می کردند و در اواسط عہد محمد اورنگ زیب عالمگیر بادشاہ این رسم بر افتاد .

فتح اکثری از قلاع ولایت سیوا و ایل شدن آن فتنه گر بحسن کوشش راجہ جیسنگھ

تبیین این داستان نصرت [طراز] آنکہ آن زبده راجہای عظام چہارم شعبان سال گذشتہ، بخطہ فیض بنیاد اورنگ آباد رسیدہ با عمراہان شرف سلازمت درۃ التاج عظمت و جلال بادشاہزادہ فرخندہ خصال مجد معظم دریافت و ہشتم ماہ مذکور ازان عالیقدر مرخص گشتہ بیست و پنجم بقصبہ^۱ پونہ^۲ کہ مہاراجہ جسونت سنگھ با افواج بادشاہی آنجا بود، رسید و مہاراجہ بموجب فرمان ہایون اختیار آن مہم بدو باز گذاشتہ روانہ^۳ درگاہ سلاطین پناہ گردید و آن نوٹین اخلاص آئین چند روزی در پونہ اقامت گزیدہ بضبط آنحدود و استحکام تہانہا پرداخت و ہفتم رمضان این سال فرخندہ فال تسخیر قلعہ پورندھر و حصن^۴ درمال^۵ کہ از معظمت قلاع سیوای تیرہ بخت بود، پیشنہاد ہمت ساختہ، از پونہ بسمت ساسور^۶ کہ ہر دو قلعہ^۷ مذکور نزدیک آن برفراز کوهی واقعست، برآمد و راہہای برآمد[ن] عاصیان بطرف بادشاہی بنصب تہانجات مسدود^۸ کرد۔ بیست و دوم آن ماہ مبارک کہ بیک منزلی ساسور رسید، دلیر خان را کہ مقدمہ^۹ جیش فیروزی بود، با افواج ہراول پیشتر روانہ نمود کہ از کتل سر راہ عبور نمودہ نزدیک ساسور منزل گزیند و فردای آن خود نیز متعاقب او روان شد و از کتل گذشتہ و دو کروزہ طی نمودہ نزول کرد و دلیر خان کہ پیشتر آمدہ نزدیک ساسور در صدد نزول بود و موارہ ایستادہ سرزمین مناسبی برای فرود آمدن میجست، درینوقت فوجی از غنیم سید روزگار نمودار گشتہ غبار بیکار بر انگیخت۔ آن خان شہامت پرور بران جسارت کیشان حملہ آور شدہ و آنہا تاب ثبات نیاوردہ بطرف کوهی (برگ . ۴۳ الف) کہ قلعہ^{۱۰} پورندھر و درمال بر فراز آن مقابل ہم بفاصلہ^{۱۱} دو تفتگ انداز واقع است، روی ادبار آوردند و

۱ - پی : 'بقصبہ' - ۲ - سآ : 'پونان' - ۳ - پی : 'حصین' - ۴ - پی و آ : 'در مال' - ۵ - نسخہ اصل : 'شاہ پور' دارد، تصحیح از روی آ : ۴۱۷ و عالمگیر نامہ : ۸۸۱ - ۶ - پی : 'منصوب' -

جنگی بگریز میگرداند. خان مذکور جنگ کنان پپای گریوه آنکوه رسیده بسیاری از مقاهیر را طعمه شمشیر ساخت و مجاهدان فیروزمند قدم جرات بران کوه گذاشته با عزم محاصره قلعه بیشتر رفتند و متحصنان هر دو قلعه شروع در انداختن توپ و تفنگ و بان کردند. دلیر خان با جنود نصرت نشان پای همت پس نکشید و نزدیک بحصن پورندهر رسید عجاله مورچالها بسته، حقیقت حال را براجہ جیسنگہ اعلام نمود. راجہ بمجرد اطلاع برینمعنی کیرت سنگہ پسر خود را با سه هزار سوار خویش و راجہ رایسنگہ و قباد خان و میر حسین و اندر من بندیلہ و بادل بختیار و جمعی دیگر تعین نمود و جمعی از بیلدار و مقا با سرب و باروت و دیگر آلات توپخانه و مصالح مورچال فرستاد و داؤد خان کہ راجہ او را در پای کتل برسم چنداولی گذاشته بود، چون ازینمعنی آگهی یافت از کتل عبور نموده، از هانجا بجانب لشکر دلیر خان شتافت و باو ملحق شد و چون ملک جمعیت مجاهدان درست گردید بشوکت تمام همت بر محاصره هر دو قلعه بست و با مستحکام مورچالها پرداختند و کمند تدبیر بر کنگره تسخیر آن دو بلند حصار فرخ آثار انداختند و شب و روز آتش جنگ شعله ور بود. ششم شوال کہ یک برج قلعه در مال بصدقات متواتره توپها شکست و انهدام یافت، دلیر خان بران برج پورش کرده علم نصرت بر بالای برج افراشته دست جلادت بجدال و قتال کشوده نوای امتیلا بر افراخته، کار بر محصوران تنگ ساخت. آن گروه ضلالت بڑوہ روز دیگر کسی نزد راجہ فرستاده بزبان خضوع اماں طلبیدند و اواخر روز محصوران از قلعه برون آمده بدلیر خان ملاتی شدند و آن قلعه بتصرف اولیای دولت درآمد و بعد از فتح این قلعه راجہ جیسنگہ و لودینخان را با دیگر

۱. صاحب عالمگیر نامہ : ۸۹۰ بعد ازین جماعہ میگوید معموره کہ در کمر کوه بود و دکنیان آنرا ماچی گویند، آتش زده بعزم محاصره قلعه بیشتر رفتند. ۲. آ : دلیر خان و ہمیشہ در اطاعت آن پورن الدهر رسید.
۳. در عالمگیر نامہ : ۸۹۰ 'منرسین' مسطور است. ۴. در عالمگیر نامہ :
- ۸۹۰ - ۹۲ تفصیل دیگر ہم داده شده. ۵. برای وقایع تاریخ سوم شوال رک بہ عالمگیر نامہ : ۸۹۲ - ۶. در عالمگیر نامہ : ۸۹۲ - ۹۳ ۵۵۵ین واقعہ با تفصیل نوشته شده. ۷. 'و بعد از فتح این قلعه راجہ بصوابدید رای اخلاص پیرا داؤد خان را با راجہ رایسنگہ و شرزہ خان و امر سنگہ چندراوت و بہ صالح ترخان و سید زین العابدین بخاری و اجل سنگہ کچھواہہ لوکر۔

امراء که همگی قریب هفت هزار بودند ، معین نمودند که از هر دو طرف
 ولایت میوای مردود درآمدہ بتاخت و تاراج پردازند . بقطب الدین خان که
 او نیز با لشکر شایسته در سمت جنیر^۲ متعین بود و بلودیخان که بمحافظت ملک
 نلکوکن^۳ قیام داشت نوشت کہ آنها نیز از آنطرف ولایت آن مخدول درآمدہ در
 تخریب آن کوشند^۴ . و دلیر خان با همراهان بتسخیر قلعه^۵ پورندھر کمر ہمت
 بستہ و چون اکثری از ولایت عاصیان پایمال خرابی شد و بندی و مواشی بسیار
 غنیمت آوردند و مبارزان منصور کار بر متحصنان حصین پورندھر تنگ ساختند
 و میوای ضلالت کیش بر مراتب سطوت و استیلای جنود قاہرہ آگاہ گشتہ
 بیقین دانست کہ عنقریب از قلعه^۶ پورندھر کہ از مواد عمدہ نخوت او بود و
 بسیاری از اقربای او دران محصور اند ، مسخر خواهد شد و لامحالہ افواج پس
 ازان بمحاصرہ حصین راجگرہ کہ آن نابکار پشت استظهار بدان باز دادہ ، با همگی
 اہل و عیال و ذخایر و اموال دران بود ، خواهند پرداخت و آنرا بچیر و تھر
 مفتوح خواهند ساخت و مآل حالش بخذلان و استیصال خواهد کشید ، لا جرم
 پیش بینی را کار بستہ چندی قبل ازین بتکرار کسان نزد راجہ جیسنگھ فرستادہ
 بود کہ تمہید مراسم اعتذار و اصلاح کار آن ضلالت شعار نمایند و در آخر ہندت

← عمدہ خود و چہار صد سوار از تاپینان خویش و جمعی دیگر از مبارزان بسالت
 کیش کہ ہمگی قریب ہفت ہزار سوار بودند ، معین نمود^۷ .

۱- جملہ 'کہ' او نیز با لشکر شایستہ در سمت جنیر متعین بود و بلودیخان' از آ :
 ۵۱۸ الف گرفتہ شدہ - ۲- نسخہ اصل : 'خیبر' آ : 'بمیر' مآ : 'میسر'
 تصحیح از عالمگیر نامہ : ۸۹۳ - ۳- پی : 'کوکن' دارد - ۴- عالمگیر نامہ
 ۸۹۴ - ۵۰۰ راجع بہ تسخیر قلاع مختلفہ تفصیل بیشتر دارد و برای وقایع
 تواریخ بیست و یکم شوال و بیست و چہارم و بیست و نہم ہمین ماہ و چہار
 و بیست و چہارم ذی قعدہ رک بہ صفحات مزبور عالمگیر نامہ .

نام برهنی که آن مقهور لثم باو رابطه ارادت و اعتقاد عظیم داشت باشاره او نزد راجه آمده حرف استدعای امان در میان آورده بود و راجه باو عهد نموده که اگر آن مدبر غدار بقدم صدق و راستی طریق عجز و ندامت پوید و بی سلاح بآیین بجرمان آمده ملاقات کند، از آسیب جانی در امان خواهد بود. چون پندت مذکور معاودت نمود آن جهالت منشر بعهد و قول راجه از خوف و هراس رسته هفتم ذیحجه با معدودی از راجگده بآئینی که قرار یافته بود، بقصد ملاقات راجه روان گردید و هشتم ماه با راجه ملاقی شد، راجه باو معانقه کرد، نزدیک خود جای داد. آن ضلالت سگال زبان ابتهال کشوده گشت که قلعہ پورندهر را با بسیاری از قلاع دیگر بامید عفو و بخشایش خدیو گیتی کرم گستر، پیشکش میکنم و من بعد غاشیہ دولتخواهی و خدمتگزاری بر دوش خواهم کشید. راجه او را بجان و مال امان داد و غازی بیگ میر توزک را اشاره نمود که برفاقت یکی از مردم او نزد دلیر خان و کیرت سنگه رفته بگوید که چون سیوا از یآوری بخت و رهبری طالع منهج قویم فرمان پذیری سپرده است، مراعات خاطر او کرده محصوران را امان دادیم، متعرض حال آنها نگشتم بگذارند تا بیرون روند، و سپاه ظنر پناه قلعہ درآمدہ آنرا تصرف نمایند. غازی بیگ ابلاغ پیام نمود و کس سیوا باشاره او بدروازه حصار رفته متحصنانرا باعلام کیفیت حال مزده حیات تازه بخشید. هفت هزار تن از مرد و زن از آجمله چهار هزار مرد جنگی از قلعہ برآمدند و بندهای بادشاهی داخل شده آن حصن متین را تصرف نمودند و ذخیره اسلحه و توپخانه و سایر اشیای که در آن بود بقید ضبط آمد. در همین روز سیوا پنج قلعہ دیگر تسلیم نمود. چون دلیر خان هنوز دریای قلعہ اقامت داشت، راجه سیوا را برفاقت راجه رایسنگه نزد خان مذکور فرستاد که باو ملاقی شود. آن خان شہامت پرور بعد از ملاقات دو سر اسپ عربی یکی با ساز طلا و شمشیر و چمدن، هر دو با ساز مرصع و دو تقوز از نقایس اقمشہ باو داده رخصت نمود.

- ۱ - در عالمگیرنامہ : ۹۰۱ - ۹۰۶ ، راجع بہ آمدن سیوا مفصلاً مسطور است .
- ۲ - صاحب مرآة العالم 'راجہ او را بجان و مال امان داد . - - - - - ترپخانہ و سایر اشیای کہ در آن بود بقید ضبط آمد' از عالمگیر نامہ : ۹۰۲ - ۹۰۳ .
- ۳ - آ : 'با ایشان ظاهر نموده صد ہفت ہزار تن از مرد و زن' .
- ۴ - اساسی این پنج قلعہ طبق عالمگیرنامہ : 'لوه کرہ و ایسا کرہ و تپکی و تکونہ و روہیرہ' است .

چون پیشتر که سیوا بنابر مآل اندیشی، راه آشنائی و آمد و شد کسان
براجه کشوده بود و راجه بجهت استتال آن مدبر فرمان عالیشان مبنی بر مؤده
فضل و بخشایش، بنام او با خلعت، عاطفت از پیشگاه خلافت التماس کرده بود،
فرمان هایون و خلعت که بموجب استدعای آن زبده راجهای عظام از جناب
سلطنت مرسل گشته بود، درین روز رسید - اواخر روز سیوا باستماع این بشارت
عظمی بهت اندوز گشته با استقبال مثال کرامت استتال شتافت و خلعت افتخار
پوشیده بمژده احسان اطمینان یافت - راجه با او درباره سپردن تمامی قلاع (برگ
۴۳ الف باولینای دولت سخن درمیان آورد و بعد از گفتگوی بسیار مقرر شد
که از جمله سی و پنج قلعه ولایت نظام الملک [که] در آنولایت بوده، والحال
سیوا در تصرف داشت، بیست و سه قلعه که حصن ستین بودند، پورندهر و ردرمال،
از آنجمله باشد و قریب ده لک هون حاصل ولایات متعلقه آنست، بتصرف
بنده های درگاه آسانجاه سپارد و از آنجا که دست توسل و التجا بمفو عمم شهنشاه
جرم بخش در زده بنده نامت مساک بندگی سپرده بود، دوازده قلعه که
قریب یک لک هون محصول مضافات آنست، بدستور سابق در تصرف او باشد
و سنبها^۱ جی پسر خود را نزد راجه بفرستد و آن پسر در سلک بنده های درگاه
منتظم گشته همراه راجه باشد و سیوا نیز^۲ هر گاه در آنحدود مهمی^۳ بمیان آید،
کمر همت بر میان جان بسته لوازم عبودیت بجا آرد - بر این قرار داد راجه
او را دو امپ با ساز طلا و یکزنجیر فیل داده رخصت نمود و تفصیل اساسی [قلاع]
مفتوحه اینست :

۱ - پورندهر	۲ - ردرمال ^۴	۳ - کندانه	۴ - کهنداکله
۵ - لوه گره	۶ - ایساکده	۷ - پتکی	۸ - تکونه
۹ - روهره ^۵	۱۰ - ناردک	۱۱ - ماسولی	۱۲ - بهنداردک
۱۳ - پلتن کھول ^۶	۱۴ - روپ گره	۱۵ - بکت گره	۱۶ - موربین
۱۷ - مانک گره	۱۸ - سروپ گره	۱۹ - ساکر گره	۲۰ - مرک گره
۲۱ - آنکوله	۲۲ - سون گره	۲۳ - مان گره	

- ۱ - پی : 'رود مال هر' دارد - ۲ - در عالمگیر نامه : ۹۰۵ سن سنبهاجی هشت
سال مرتوم است - ۳ - پی : 'نیز همراه' - ۴ - آ : 'در آنحدود پرتو ورود
انداخت - سر بسته از آن بوطن بسته لردم عبودیت' - ۵ - پی : 'رومال' -
۶ - پی : 'روپزره' دارد - ۷ - در عالمگیر نامه : ۹۰۵ اسمش 'پکس کھول'
نوشته شده اما در نسخه پی : 'پلس' در اول مندرج است -

چهاردهم ذیحجه سنه هاجی پسر سیوا نزد راجه آمد و چون بموجب التماس آن عمده راجه سنه هاجی از پیشگاه مکرمت بمنصب پنجهزاری پنجهزار سوار سر افراز گردیده ، فرمان مشتمل برین معنی درین روز رسیده بود - راجه او را هنگام دیوان طلبیده بجای بیگ بخشی لشکر ظفر اثر ، اشاره نمود تا او تسلیم این عطیه عظمی فرمود و پس از چند روز سیوا نیز از راجه رسیده و ملا احمد ناتیه که از عمده های عادل خان حاکم بیجاپور بود ، جهت عذر خواهی تقصیر مال وجوه پیشکش از جانب خان مذکور پیش راجه آمده ، تمهید مراتب معذرت نمود - آن عمده راجه مراسم نکو داشت و احترام بجای آورد و چون سیوا ازان باز که بیسلاح آمده بر راجه ملاقا شده بود تا اینوقت یراق نمی بست - راجه یک قبضه شمشیر و جمدهر مرصع باو داده تکلیف یراق بستن نمود - نوزدهم ذیحجه که خبر فتح و آمدن سیوا نزد راجه جیسنگه بمسامع جاه و جلال رسیده عواطف خسروانه راجه را بعطای خلعت خاص و شمشیر خاصه با ساز میناکار و یک زنجیر فیل با یراق نقره و جل زر بفت نواخته ، دو هزار سوار از تاینانش دو اسپه سه اسپه مقرر نمود که منصبش از اصل و اضافه هفت هزاری هفت هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد - کنور رام سنگه خلف راجه مذکور که در حضور بود و عمده های همراه راجه دلیر خان و داؤد خان و راجه رایسنگه میسوده و کیرت سنگه وغیرهم مورد انواع مواهب عالییه شدند - درین ایام از وقایع صوبه مالوه بعرض

-
- ۱ - صاحب عالمگیرنامه این واقعه را در تاریخ بیست و یکم ربیع الاول مینویسد اما قبل ازین تاریخ چهاردهم ذیحجه نوشته است - ۲ - صاحب عالمگیرنامه : ۹۰۶ این واقعه را هم در وقایع تاریخ بیست و ششم ربیع الاول نوشته است و این تاریخ هم مغلوپ است - ۳ - در عالمگیرنامه : ۹۰۷ 'یکقبضه شمشیر و یک قبضه جمدهر هر دو با ساز مرصع باو داده' - ۴ - ما : 'مینا رنگ' - ۵ - در عالمگیرنامه : ۹۰۷ - ۹۰۸ 'بمرحمت خلعت قامت سیاهات افراختند - و یک هزار سوار از تاینان دلیر خان دو اسپه سه اسپه مقرر شد که منصبش از اصل و اضافه پنجهزاری پنجهزار سوار ازان جمله دو هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد و کیرتسنگه بمنصب دو هزار و پانصدی دو هزار سوار - - - - - سر بلندی اندوختند - ۶ - برای وقایع سوم و نوزدهم محرم رک به عالمگیرنامه : ۹۰۸ - ۸ - صاحب عالمگیری نامه : ۹۰۸ این واقعه را در وقایع تاریخ نوزدهم محرم مندرج ساخته است -

رسید کہ نوازش خان برادر خرد خلیل اللہ خان مرحوم کہ فوجدار ماندو' بود ،
جہان گذران را پدرود نمود - محمد بیگ خان^۲ بفوجداری ماندو تعیین یافت -

—:0:—

1. Mandu : historic fort in the Dhar state, Central India, situated in 22° 21' N. and 75° 26' E., 22 miles from Dhar town, on the summit of flat topped hill in the Vindhyan range, 2,079 feet above sea level. Imperial Gazetteer, vol. xvii, pp. 171-173.

۲ - عالمگیرنامہ : ۹۰۸ - ۹۰۹ 'محمد بیگ خان بفوجداری ماندو تعیین یافت ،
بعنایت خلعت و اسپ و از اصل و اضافہ بمنصب ہزار و پانصدی شش صد
سوار سر بلند شد'

تعیین یافتن راجہ جیسنگھ بتاخت ولایت بیجاپور

و چون عادل خان^۱ در ادای مبلغ یک کروڑ روپیہ کہ در زمان توجہ^۲ الویہ^۳ آسمان فرسا ، از جلوس^۴ معلی بتسخیر بیجاپور ، تقبل دادن آن نموده [بود] بدفع الوقت میگذرانید و هر سال تمہید (برگ ۳۱۴ ب) مراتب اعتذار کرده ، باوجود اندوختہ های وافر ، دعوای افلاس و اظهار خجالت مینمود ، و معذک^۵ در امداد و عنایت [و] اعانت سیوا بلشکر و خزانه میکوشید و درین وقت خدیعت و حیلہ وری او بہ براهین باہرہ ثبوت یافت . یرلیغ ہایون از موقف جلال براجہ جیسنگھ صادر گشت کہ بعد از بند و بست قلاع و ولایاتی کہ از سیوا بتصرف اولیای دولت قاہرہ آمدہ بود ، بافواج منصورہ بتاخت ولایت بیجاپور شتافتہ در تخریب توابع و مضافات آن کوشش بکار برد . و تا پای قلعہ^۶ بیجاپور رفتہ بمہاصرہ آن مقید نگشتہ آنقدر کہ مقدور باشد ، ولایت مذکور را بتازد و ہرجا از جنود مخالف اثری ظاہر شود صف آرای کارزار گردیدہ ، دمار از روزگار آنها بر انگیزد تا عادل خان نادان از خواب غفلت بیدار شدہ سرمایہ ہوشیاری و کار آگہی بدست آرد^۷۔

درینولا بعرض اشرف رسید کہ رحمت خان^۸ دیوان بیوتات بعارضہ^۹ مرضی مرحلہ ہستی پیمودہ ، خواجہ قادر محتسب رکاب نصرت مآب جہانرا وداع نمود و دیانت خان^{۱۰} کہ بخدمت داروغگی داغ قیام داشت ، بدیوانی بیوتات سرمایہ^{۱۱} مہاہات

- ۱ - صاحب عالمگیرنامہ : ۹۰۹ - ۹۱۰ راجع بہ عادل خان مفصلا نوشتہ است -
- ۲ - در آ : ۵۶۰ الف 'قبل از آن حال خبر یافت - رفت آن روان نمودہ بود بدفع الوقت' - ۳ - صاحب عالمگیرنامہ : ۹۱۱ - ۹۱۳ راجع بہ ناسپاسی عادل خان مفصلا نوشتہ است - ۴ - برای وقایع تواریخ ہندہم صفر و ہفتم و ہشتم ماہ ربیع الثانی رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۱۳ - ۹۱۴ - ۵ - صاحب عالمگیرنامہ : ۹۱۳ تاریخ رحلتش را در وقایع ہشتم ربیع الثانی نوشتہ است - ۶ - دیانت خان حکیم جہالا کاشی ، سال اول جلوس فردوس آشیانی ، بخدمت دیوانی سرکار ممتاز الزمانی سر فرازی یافتہ ، سال پنجم بخطاب دیانت خان و پس تر باضافہ^{۱۲} صد و پنجاہ سوار و تقرر دیوانی و امینی و فوجداری سرکار سہرند از تغیر ←

اندوخت و خواجه صادق بدخشی بخدمت او منصوب گشت و شغل احتساب محمد زاهد خلیف قاضی اسلام تفویض یافت و چون وزیراعظم^۱ جعفر خان برکنار^۲ دریای جون منزلی دلنشین بنا کرده بود ، خورشید^۳ خلافت پرتو عاطفت را بمنزل افکند و آن عمده^۴ نوینان مراسم با انداز و نثار به تقدیم رسانیده پیشکش گران از غرایب و نوادر بنظر انور در آورد و همدرین سال جواب نیازنامه^۵ عبدالله خان والی کاشغر با برخی از نفایس مصحوب خواجه اسحاق مرسل گشت^۶ .

—:۰:—

← رای گسیداس ، نامور شد - سال هژدهم از اصل و اضافه بمنصب دو هزاری هفتصد سوار ببلند رتبی گرائید - سال بیست و هفتم بس از عزل تعلقه^۱ مذکور بحضور آمده بدیوانی سرکر پادشاه مجد مراد بخش تقرر پذیرفت - سال هشتم عالمگیری بدیوانی بیوتات قامت قابلیت آراسته سال شانزدهم مطابق سنه ۱۰۸۳ هجری پیرایه^۲ هستی را بر کند ، (مآثر الامراء : ۲ : ۳۷ - ۳۸)

۱ - پی : 'دستوراعظم' - ۲ - صاحب عالمگیرنامه : ۹۱۴ ، این واقع را در وقایع هفتم ربیع الثانی مندرج ساخته است - ۳ - مآ : 'خورشید عاطفت' - ۴ - مآ : 'زبده نوینان' - ۵ - برای وقایع تاریخ هژدهم ربیع الثانی رک به عالمگیرنامه : ۹۱۵ - ۹۱۶ -

جشن وزن شمسی

و چهار شنبہ بیست و پنجم ربیع الثانی ، مطابق سیزدہم آبان جشن وزن شمسی مبارک منعقد گشت و مال چهل و ہشتم شمسی از عمر گرامت^۱ قرین شہنشاہ دنیا و دین بختگی آغاز گشت ، عمدہ های حضور و صوبہ داران^۲ بہ مراتب ہی منتهای بادشاہانہ کامیاب گردیدند ۔ ادہم بیگ بخطاب ادہمخانی سباهی گشت و حسب الالتماس راجہ جیسنگھ فرمان مکرمت^۳ عنوان طلب ، بنام ملا احمد^۴ ناتیہ رکن رکن عادلخان کہ بجوہر فضیلت و فہمیدگی از امرای بیجاپور امتیاز داشت و عادل خان از قہر عساکر فیروزی مغلوب ہراس شدہ او را جہت اصلاح کار نزد راجہ جیسنگھ فرستادہ بود ، او کہ ہموارہ تمنای خدمت آستان معلی در سرداشت ، انتہاز فرصت میجست و درین هنگام کہ این چنین تقریبی یافتہ مکنون ضمیر براجہ اظہار نمودہ بود ، عز صدور یافتہ با خلعت و جمدہر مرصع برای سرفرازی او مرصل شد و عاطفت خسروانہ غایبانہ او را بمنصب شش ہزاری ششہزار سوار سرمایہ^۵ افتخار بخشید ۔

—:o:—

-
- ۱ - مآ : 'عمر گرامی' - ۲ برای تفصیل رک بہ عالمگیر نامہ : ۹۱۶ - ۹۱۸ -
  - ۳ - آآ : 'سواران در آنجا رسید و در مابین کین عادل خان' - ۴ - برای تفصیل راجع بہ ملا احمد ناتیہ رک بہ عالمگیر نامہ : ۹۱۹ - ۹۲۰ -

نور آگین شدن ولایت تبت بزرگ بفروغ اسلام و در آمدن زمیندار بشاهراه اطاعت ، بدرگه احترام

و چون از سوابق ازمینه ، ولایت تبت بزرگ ظلمت آمود کفر بود و زمینداران و مکینه آن ناحیت به بت پرستی گذرانیده هر گز طنطنه تکبیر و تهلیل نشنیده ، هیچگاه سر بر بقیه اطاعت فرمانروایان اسلام فرود نیاورده بودند ، لاجرم ری عالم آرای گیتی خدیو چنان اقتضا نمود که سر گروه آنقوم جهالت کیش (برگ ۴۳۲ الف) را بتهدید ، تکلیف اطاعت اسلام نمایند تا آثار مسلمانان در آن مرزبوم پدید [آید] و فرمان بنام دلدن بمجل زمیندار آجا بدین مضمون صادر شد که اگر مطیع اسلام گشته آثار حق پرستی و مسلمانی در ولایت خود رایج کند و حلقه اطاعت در گوش کشیده خطبه و مکه بنام نامی مزین سازد ، زمینداری ولایت مذکور بر او مسلم شود و خواهد بود ، والا افواج جهانکشا بتخریب آنولایت معین خواهد شد و فرمان هایون نزد سیف خان صوبه دار کشمیر فرستاده امر فرمودند که او مصحوب یکی از بندهای بادشاهی نزد زمیندار ضلالت شعار به فرستد و در صوت امثال حکم اقدس ، متعرض احوالش نگردد و بر تقدیر ابا ، با عساکر کشمیر بر سر ولایت او رفته فضیلت جهاد [اندوزد] . خان مذکور آن منشور را مصحوب مجد شفیع منصبدار و چندی از تابینان خود نزد دلدن بمجل فرستاد و مرزبان مزبور از روی مصلحت بینی با اقدام خشوع تا سه گروه استقبال مثال لازم الامثال نموده بر فرق مباحثات نهاد ، آداب تسلیات بجا آورده اظهار اطاعت کرد و روز جمعه با اتباع خویش برآمده در مکان مناسب خطبه بنام نامی بادشاه دین پناه خوانده شد و در محلی لایق اساس مسجدی نهاد و طلا و نقره بسیار بسکه هایون زینت بخشیده با مجد شفیع و رفقای او

- ۱ - پی : 'دلدل بمجل' - ۲ - پی : 'صیف خان' - ۳ - پی 'دلدل بمجل' -
 ۴ - آ : 'مکان عالی که از اغیار مصون بود در کاروبار و در آسوزنده شد' -
 ۵ - مآ : 'بسکه مبارک زینت افروز مسطور است' -

مراسم اعزاز و نگو داشت بتقدیم رسانیده باحترام تمام رخصت الصراف داده عریضه مبنی بر وظایف عجز و بندگی ، و التزام اینکه من بعد همواره بر جاده قوم فرمان پذیری ثابت قدم بوده ، ترویج خطبه و سکه مبارک و اشاعت آثار اسلام را استدامت نماید . باکلید طلای که اشارت بسپردن آنولایت باشد ، یکهزار اشرفی و دو هزار روپیه مسکوک بسکه هایون پیشکشی از تحف و رغایب آندیار ، مصحوب آنها بدرگاه سپهر مدار فرستاد .

طول ولایت مذکور زیاده بر شش ماهه راهست و عرضش در برخی مواضع دو ماهه و بعض جا یکماهه ، مغرب رویه آن بکشمیر و کپایون^۱ و سری نگر و بهار و بنگاله منتهی میشود و مشرق رویه بارژنگ^۲ و ختا میرسد و شمال رویه^۳ تبت خرد و کاشغر و تمام مغولستان^۴ است و جنوب رویه بدشت قبچاق پیوسته ، زمیندار آنجا دوازده هزار سوار و پیاده بسیار دارد و اکثر نوکرانش از قوم قره^۵ قلاق اند . بالجمله چون یازدهم جادی الاخر از عرضداشت سیف خان که درین مطلب تدبیر درست^۶ بکار برده بود ، حقیقت این مقدمه بر خاطر ملکوت ناظر پرتو ظهور افگند ، عاطفت بادشاهانه او را بعنایت خلعت و از اصل و اضافه بمنصب دو هزار و پانصدی دو هزار سوار^۷ سربلند گردانید . مراد خان زمیندار تبت خرد را که درین مهم آثار دولتخواهی ازو بظهور پیوسته بمرحمت خلعت نواخت و بعرض اقدس رسید که راجه تودر^۸ مل که از فوجداری اتاوه معزول شده بود و بختیار خان

-
- ۱ - لختی از شمالی کوه ابن صوبه را کپاون نامند . کان طلا و نقره و سرب و آهن و مس و زرنیخ و تنگار درو و آهوی مشکین و گاو قطاس و کرم پیلا و باز و شاهین و دیگر شکاری جانور و مسل و اسپ گوت بس انبوه (آئین اکبری : ۱ : ۵۱۴) - درپی و عالمگیرنامه : ۹۲۲ : 'کپاون' مندرج است - آ :
  - ۲ - الف : 'کپایون' دارد - ۲ - پی : 'بادرننگ' دارد - ۳ - پی : شمال رویه به دارد - ۴ - عالمگیرنامه : ۹۱۳ : 'مغولستان' دارد - ۵ - در پی :
  - 'فرح بود قلتان' نوشته شده - ۶ - سآ : 'درست کرده احوال این مقدمه بر خاطر' مسطور است - ۷ - در عالمگیرنامه : ۹۲۳ 'دو هزار و سیصد سوار' مسطور است - ۸ - راجه تودر مل شاهجهانی ابتدا در رفاقت افضل خان بود - بعد فوت او سال میزدهم بخطاب رائے و خدمت دیوانی و امینی و فوجداری سرکا رسهرند قامت قابلیت آرامت - سال شانزدهم در جلدوی حسن خدمت ←

زمیندار دهادهر، باجل طبیعی بساط حیات در نوردیدند و از وقایع دکن بعرض رسید که جواهر خان حبشی از کومکیان آنجا مرحله هستی پیمود.

—:0:—

← از اصل و اضافه بمنصب هزاری هزار سوار دو اسپه سه اسپه کارش بیلندی گرائید - سال بیست و سوم بعطای علم لوای کامرانی بر افراشت - در عهد خلد مکان چندی بفوجداری اتاوه میپرداخت - سال نهم مطابق سنه ۱۰۷۶ هـ به نیستی مرا شتافت - (مآثر الامراء : ۲ : ۲۸۶ - ۲۸۷)

۱ - سآ : 'هردهر' -

ملازمت بادشاهزاده محمد معظم

(برگ ۴۳۲ ب) هفتم رجب بادشاهزاده والا قبار محمد معظم که بفرمان
همایون از دکن آمده بودند در غسلخانه مبارک با سلطان معزالدین گرامی پسر
خویش، سعادت اندوز ملازمت گشتند۔

—:o:—

---

۱ - برای وقایع تاریخ یازدهم رجب رک به عالمگیرنامه : ۹۲۴ -

فوت ملا احمد ناتیا

درین ایام از وقایع دکن بسامع حقایق مجامع رسید کہ ملا احمد ناتیا از عمدہ های عادل خان کہ روانہ حضور پرنور شدہ بود در راہ کعبہ مقصود بسر منزل بقا رسید^۴۔ عاطفت بادشاہانہ اسد^۵ پسرش را بعنایت ارسال خلعت نواختہ فرمان شد کہ با منسوبان و بازماندگان پدرش بہ پیشگاہ خلافت شتابد۔

از سوانح ملال افزا آنکہ از نوشتہ وقایع نگاران مستقرالخلافت اکبر آباد بظہور پیوست کہ حضرت اعلیٰ کہ دران مرکز حشمت بر مسند عاقبت متمکن بودند و روی ہمت از شوغل صوری بر تافتہ بجمعیت خاطر اوقات فرخندہ ساعات عبادت حضرت ایزد بیہمال و تدارک سوابق احوال میگذرانیدند ، اوایل شب دوشنبہ دوازدهم رجب عارضہ^۶ جسم البول طاری شدہ شدت آن الم متزاید گشت۔ از ورود این خبر کلفت اثر خاطر مقدس حضرت شاہنشاهی قرین اندوہ گشتہ باطبائی کہ سعادت اندوز ملازمت آنحضرت بودند تاکیدات شد کہ در ازالہ آن عارضہ^۷ جہد بلیغ بکار برند و حقایق^۸ احوال روز بروز عرضداشت نمایند۔ پس ازان باخبار متواترہ ظاہر شد کہ روز دوم اگرچہ از تدبیرات حکما خفتی دران عارضہ ہدید آمدہ است لیکن دیگر کوفتہا حادث شدہ و لیتی در طبع بہمرسیدہ و اطبا

۱ - پی : 'ملا احمد تانیہ' - ۲ - آ : 'درین ایام آن عزیز و نصرت مز در رسید و روح رسید کہ ملا احمد' - ۳ - آنچه مؤلف عالمگیرنامہ درینمورد نوشتہ مبہم و متضاد است، رک ص ۹۲۵ - ۴ - در مآثرالامراء : ۳ : ۵۶۴ گویند بمیرزا راجہ ایما شدہ بود کہ ملا بہمد رسیدن حضور بخطاب سعادت اللہ خان و درخور استعداد بخدمت عمدہ سر افزای خواہد یافت' - ۵ - اسد پسر ملا احمد ناتیا پیش از رحلت پدرش بر طبق منشور بادشاہی بحضور شتافتہ ، در آغاز سال نهم دولت زمین بوس دریافت و بانواع عطایا و منصب ہزار و پانصدی ہزار سوار و خطاب اکرام خان سر عزت بر افراخت (مآثرالامراء : ۳ : ۵۶۴ - ۵۶۵) - ۶ - پی : 'است' - ۷ - مآ : 'حقایق ہاپیون ہر روز معروض دارند'۔

اظہار یاس از بہبود کردہ اند ۔ پیشنہاد ہمت بادشاہانہ آن شد کہ لوای فہضت بمستقرالخلافتہ اکبر آباد افراختہ در چنین وقتی فیض لقای آنحضرت دریابند و بنا بر رعایت مراسم احتیاط مقرر فرمودند کہ بادشاہزادہ مجد معظم بر جناح سرعت سیر پیشتر باکبرآباد متافتہ تا رسیدن رایات عالیات سعادت اندوز خدمت حضرت اعلیٰ باشد ۔ بیست و سوم ماہ مذکور آنوالا تبار را مرخص ساختند ۔

—:0:—

وَحَلَّتْ مَغْفِرَتُ آيَاتِ مَوْرِدِ تَأَلُّمَاتِ رَبَّانِي أَعْلَى حَضْرَتِ صَاحِبِ قُرْآنِ ثَانِي أَزِين دَارِ فَنَانِي بِنَزْهَتِ سَرَايِ جَاوَدَانِي^۱

گیتی که درو راحت جاویدان نیست در خورد^۲ اقامت خرد مندان نیست
جایی که نه جای^۳ آرمیدن باشد چندانکه درو نظر^۴ کنی چندان نیست
چون^۵ عارضه^۶ آنحضرت باشتداد و استداد انجامید امراض مختلفه که علاج
یکی سبب ازدیاد دیگری میشد حادث گشته از کمال انحلال قوی رعشه و اختلاج
عظیم در اعضا^۷ بهمرسیده، اثری بر تدبیرات اطبا که سرآمد آن حکیم مومنا^۸ بود،
مترتب نگردید، تا آنکه اوایل شب دو شنبه بیست و ششم رجب شدت
مرض متزاید گشته آثار تغیر حال و علامت قرب ارتحال ظاهر شده و آن حضرت
به نیروی توفیق و قوت ایمان در آنحالت روی دل بجناب کبریا آورده خاطر از
غیر حق پرداختند و نخست شکر جلالیل نعمت های الهی که بآنحضرت عطا شده
بود ادا فرموده از صمیم قلب اظهار تسلیم و رضا بقضای ایزدی نموده کلمه طیبه^۹
توحید از روی کمال آگاهی بر زبان جاری ساختند -

و در خلال این حال ملکه^{۱۰} تقدس نقاب بیگم صاحب و چندی از پردگیان
حریم عفت را که شرف اندوز حضور بودند، از ناله و زاری و جزع و بیقراری
نهی فرموده شرایف و صایا و جلالیل مواعظ بجای آورده تسلی بخشیدند و پس از
لمحه طایر روح پر فتوح آن خافان^{۱۱} سرافراز بهوای سیر حدیقه^{۱۲} جنان پرواز نمود -
از وقوع این حادثه^{۱۳} کبری دوران لباس کدورت در بر کرد و خرد و بزرگ را
خاطر دستخوش تحسر^{۱۴} گردید -

- ۱ - مآ : 'سرای جاودانی شتافتند' - ۲ - اصل : در خور تصحیح از روی آ و پی -
- ۳ - پی : 'بجای' - ۴ - در آ - 'نگاه کنی' نوشته شده و در مآ : 'تکیه کنی'
مسطور است - ۵ - صاحب عالمگیر نامه این سائحه را طویل تر نوشته است ،
بدون هیچ اطلاعات سودمند با عبارت خیلی مرصع است از صفحه ۹۲۸ تا ۹۳۱ -
- ۶ - در آ : ۵۱۲ الف این عبادت زاید است 'اختلاج عظیم در مملکت افتاد و
در زمرة جهلا و مزارعان که سر آمد آن حکیم مومنا بود' - ۷ - پی : 'مومنا' -
- ۸ - نسخه اصل : 'تخیر' پی : 'تجر' 'کلمه' 'تحسر' از مآ گرفته شده -

غم و سوگواری دگر عام شد صبوری بدنبال آرام شد
 دریغا ازان گوهر بی بها که آخر بچوبین صدف کرد جا
 اگرچه گذشتند شاهان بسی دل آگاه نگشته ازینسان کسی
 ارین بزم مستان چه هشیار رفت بخواب عدم بخت بیدار رفت
 روانست تا ذکر این کهنه دیر روانش بود تازه از ذکر خیر
 بعد از سنوح این واقعہ بموجب اشارہ نواب تقدس القاب بیگم صاحب ،
 رعد انداز خان قلعدار و خواجہ پھول بدرون غسلخانہ حاضر آمدند و کھری و
 دروازہ‌های قلعه کشودہ شد و سید محمد قنوجی کہ فضل و تقوی با شرف فقر و
 سیادت فراہم دارد و در ایام انزوای اعلیحضرت خلد آراسگاہ ، پیوستہ سعادت
 اندوز خدمت آنحضرت بود و قاضی قربان کہ شغل قضای مستقرالخلافتہ باو تعلق
 داشت ، آمدہ بامر تجهیز و تکفین پرداختند و نعش مطہر را بآئین شایستہ از
 دروازہ نشیب^۶ برج مشمن و دروازہ قلعه^۷ شیر حاجی کہ محاذی آن دروازہ بود ،
 گذرانیدہ بیرون حصار بردند و ہوشدار خان صوبہ دار با جمیع بندہ‌های بادشاہی
 ہمراہ گشتہ ہنگام صبح^۸ بکنار دریا رسیدند و تابوت رحمت نثار را از آب جون
 بر کشتی رسانیدہ بروضہ منورہ کہ بر آوردہ معارف ہمت آنحضرتست و مرقد منورہ
 نواب^۹ ثریا جناب نقاب رابعہ اطوار آسیہ آثار مورد مغفرت ربانی مریم ثانی
 ملکہ قدسی شہیل ، مہد علیا ممتاز الزمانی در آنجاست و کیفیت آن نژہتگاہ قدس
 در کتاب مستطاب بادشاہنامہ مشروحا مرقوم گشتہ ، رسانیدند و سید محمد قنوجی
 و قاضی قربان و سایر صلحا و اتقیا بر جنازہ آن محفوف انوار مغفرت نماز گزارده

۱ . صاحب مرآة العالم ہمہ این اشعار را از عالمگیرنامہ : ۹۳۲ گرفته است - در
 عالمگیرنامہ دو شعر دیگر ہم مسطور است . ۲ - مآ : 'سور داری' - ۳ -
 نسخہ اصل 'بچوبی' تصحیح از عالمگیرنامہ : ۹۳۴ و دیگر نسخہ ہا - ۴ -
 پی و عالمگیرنامہ : 'نگشتہ' - ۵ - پی : 'زایشان' - ۶ - پی و مآ : 'سخت'
 دارد - ۷ - در عالمگیرنامہ : ۹۳۳ کلمہ 'شیب' مسطور است - ۸ - آ :
 ۵۲۶ ب این عبارت دار 'ہنگام صبح برخت ارادت در کشید و در زیست ہمت
 نثار از آب جون' - ۹ - 'مرقد منور نواب ثریا جناب تقدس نقاب رابعہ
 اطوار آسیہ آثار مورد مغفرت ربانی بلقیس دوم مریم ثانی ملکہ قدسی شہیل
 مہد علیا ممتاز الزمانی' در نسخہ های پی و مآ نوشتہ نہ شدہ -

نعل مطهر را بدرون گنبد برده بجوار رحمت ایزدی سپردند . تاریخ رحلت آنحضرت را یکی از نکته سنجان 'شاهجهان' وفات کرد' یافته ، مدت [زندگانی] آن سریر آرای سلطنت هشتاد و شش سال و سه ماه قمری^۲ و بیست و هفت روز و هفتاد و چهار سال شمسی سه روز کم ، و ایام فرمانروائی و حکمرانی آنحضرت می و یکسال و دو ماه قمری^۳ و بیست و سه روز و می سال و چهار ماه شمسی [بود] مدت انزوا در قلعه^۴ مستقرالخلافة اکبر آباد هفت سال و گهری^۵ بوده ؛ اواخر شب ارتحال این خبر کلفت اثر در هفت گروهی اکبر آباد بشاهزاده والا قدر مجد معظم رسید و آن عالی نسب بر جناح سرعت طی آن مسافت نموده اوایل روزی که آن بادشاه خلد مکان مدفون گردیده بود ، بشهر رسیدند . روز دیگر بقلعه^۶ مبارک رفتند و مراسم تعزیت و پرشش با ملکه قدسی میر پیغم صاحب و دیگر پردگیان استار دولت بجای آوردند^۷ و بر حسب امر اعلی وظائف خیرات و مبرات و ختات قرآن بتقدیم رسانیدند و بسید نجد و قاضی قربان و زمره مشایخ و ارباب فضل و تقوی اکرامات سنیه بجای آوردند . چون اواخر روز دو شنبه بیست و ششم ماه مذکور که در شبش این قضیه سائحه^۸ گشته منویان تیز پی از مستقرالخلافة به پیشگاه جاه و جلال رسیده خبر اینواقعه^۹ وحشت زان رسانیدند . از استماع (برگ ۳۳ ب) اینواقعه^{۱۰} هایلله خاطر مقدس حضرت شاهنشاهی قرین هزاران غصه و الم و رهین فراوان تحسر و افسوس گشته ، بی اختیار قطرات عبرت بر وجنات هایون فرو بارید^{۱۱} . آثار قلق و بیقراری و علامات کمال تاثیر و سوگواری که هرگز از حلول هیچ سائحه^{۱۲} دلخراش از آنحضرت کسی را مشهود و معاین نگشته بود ، ظاهر

-
- ۱ . پی : 'شاهجهان آباد وفات کرد' - ۲ . 'قمری و بیست و هفت روز و هفتاد و چهار سال شمسی سه روز کم و' در نسخهای پی و سآ مسطور نیست - ۳ . 'دو ماه قمری و بیست و سه روز و سی سال و چهار ماه شمسی' در نسخه های پی و سآ مسطور نیست - ۴ . پی : 'کثری' دارد . اما این بنظر نیامد که چند تا گهری بود - ۵ . سآ : 'آورده' - ۶ . در نسخهای پی سآ و آآ : 'وحشت افزا' نوشته شده - ۷ . در آآ : ۵۲۳ الف اینطور مسطور است 'فرو بارید و باوجود تحمل خسروانی و شکوه و وقار سلطانی و رحمانی راه در آن ایام که از مکان اقدار قلق و بیقراری' -

شد، چندان سیل مرشک از چشم جهان بین آن خدیو جهان روان گشته که مقربان بارگاه دولت و محرمان حریم سلطنت را تزلزل در بنای طاقت افتاد و در اندوه این حادثه آنحضرت و بادشاهزاده‌های ارجمند والا قدر [و] جمیع ثمرات ریاض عفت، مانند صبح سفید پوش شدند و حکم اشرف بصدور پیوست که در السنه و افواه و رقایم و مناشیر نام نامی آن بادشاه خلد آرامگاه بحضرت فرودس آشیانی مذکور [و] مرقوم گردد^۱ -

—:o:—

۱ - این عبارت 'و چندان سیل مرشک از چشم جهان بین آن خدیو روان گشته' که مقربان بارگاه دولت و محرمان حریم سلطنت را تزلزل در بنای طاقت افتاد، در نسخه پی و سآ مسطور نیست - ۲ - همه وقایع ارتحال شاهجهان را صاحب مرآة العالم با یک کمی اختلاف از عالمگیرنامه: ۹۳۴ - ۳۶ گرفته است عالمگیرنامه تفصیل بیشتر دارد - اما در آن، نسبت به وقایع، عبارت مرصع و رنگین میباشد.

توجه الولید والا باکبر آباد

و نهم^۱ ماه^۲ شعبان ، بعزم زیارت مرقد منور آنحضرت و تسلیه^۳ ہمیشہ تقدس حجاب بیگم صاحب و سوگواران روی توجه^۴ بسمت مستقرالخلافت^۵ آوردند و بیستم ماه مذکور از راه دریا متوجه^۶ اکبر آباد شدند و بمنزل داراشکوه شرف ورود بخشیده^۷ روز دیگر بروضه^۸ منوره حضرت علین مکانی فردوس آشیانی ہرتو قدم گسترده رسم زیارت و طواف بجا آوردند - بفاتحہ و دعا روح مطہر والدین کریمین را راحت^۹ افزودند و دل حق منزل را رقت عظیم دست داده از دیدہ اشکبار گوہر سرشک بسیار نثار آن دو مرقد مغفرت انوار فرمودند و دوازده ہزار روپیہ بخدمہ و مجاوران آن^{۱۰} مزار فیض آثار عطا گردید - بعد از یکروز بفر قدم اشرف رفعت بخش قلعه^{۱۱} مبارک گشتہ ، با نخلہ^{۱۲} کریمہ^{۱۳} ریاض حشمت ملکہ^{۱۴} تقدس نقاب بیگم صاحب ملاقات نموده مراسم پرسش و دلجوئی بجا آوردند و همچنین با جمیع محتجبات سراق عزت لوازم تلافی و مہربانی بتقدیم^{۱۵} رسانیدند و تورهہای شایستہ بہر یک مکرمت کردہ مجموع را از لباس کدورت بر آوردند و از آنجا کہ برخی مصلحتہای جہانبانی مقتضی اقامت چند روزہ در مستقر خلافت بود ، مخدرات سراق سلطنت را از دارالخلافت شاہجان آباد^{۱۶} طلب فرمودند -

—:0:—

- ۱ - برای وقایع تاریخ چہارم شعبان رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۳۶ - ۹۳۷ - ۲ -
- صاحب عالمگیرنامہ رفتن اورنگزیب را باکبرآباد مفصلاً نوشتہ است - ۳ -
- سآ : 'ورود یافت' - ۴ - سآ : را شاد کردند' - ۵ - کلمہ 'آن' از سآ
- گرفته شدہ - ۶ - سآ : 'بجا آوردہ' - ۷ - در عالمگیرنامہ : ۹۴۰ با وقایع تاریخ
- بیست و ششم شعبان ، راجع بہ بعضی امور دیگر نوشتہ شدہ ،

فتح قلعه چانگام از متعلقات ولایت رخنک

و چون پیش ازین زبده نوینان عظام امیرالامراء صوبه دار بنگاله به تنبیه و نادیب زمیندار رخنک ، که همواره مصدر دست اندازی سرحداتی ملک^۳ بادشاهی میشد ، نامور گشته بود و آن نوین عقیدت آئین معی و تردد و رای صایب دران باب بکار داشته ، قلعه چانگام که منشای دلیری و خیرگی رخنگیان بدنهاد بود ، با مضافات آن مفتوح ساخت و از عرضداشت اواخر شعبان این سال نوید فتح بمسامع اقبال رسید . حضرت شاهنشاهی چانگام را باسلام آباد موسوم ساختند و آن عمده نوینان را بعنایت خلعت خاص و شمشیر با ساز مرصع و دو اسپ از طویل^۴ خاصه و یکزنجیر فیل با قلاید و بزرگ امید خان خلف او را با سایر سرداران [که] درین مهم مورد تردد شده بودند ، باضافها و اقسام مواهب نواختند . میر مرتضی داروغه^۵ توپخانه بخطاب مجاهد خانی و ابن حسین داروغه^۶ نواره بخطاب مظفر خانی نامور گشتند .

—:۰:—

۱ - مؤلف عالمگیرنامه درباره فتح قلعه چانگام بتفصیل نوشته است برای اطلاعات مفصلی مربوط این ولایت و اهالی آن و سعی های امیرالامراء در نقاط مختلفه^۷ این ولایت رک به : ۹۴۰ - ۹۵۶ - ۲ - صاحب عالمگیرنامه : ۹۴۹ وقایع تاریخ بیست و چهارم رجب را قبل از تاریخ بیست و یکم رجب نوشته است .
 ۳ - در آ : ۵۶۳ ب مسطور است که 'ملک باد و همیشه زلال عاطفت در مستقر اساکن بود ، سیدات این معی و تردد' که با سیاق و سباق مربوط نیست - ۴ - کلمه 'خاصه' از سآ : ۶۳۱ الف گرفته شد .

آغاز سال نهم از سنین دولت عالمگیری مطابق سنہ ہزار و ہفتاد و شش ہجری

درین فرخنده اوقات شهر کراست بہر صیام در رسیدہ (برگ ۳۴ الف) روشنی بخش دیدہ ایام شد و سال نهم از سنین خلافت بادشاہ حق^۲ آئین آغاز خرمی نمود^۳ و بر حسب اشارہ معلی تا رسیدن عید سعید فطر بارگاہ جلال را آئین حشمت و اقبال بستند و شب سہ شنبہ، ہفدہم فروردین، ہلال خجستہ شوال از مطلع سعادت [رو] نمودہ چہرہ آرای بساط شادمانی شد۔ روز دیگر کہ عید بود نوای شادیانہ^۴ دولت بلندی گرای گشتہ آوازہ طرب بچہانیاں در داد۔ حضرت شاہنشاهی برسم معہود بعد از معاودت از مصلی سریر آرای بزم کام بخشی گشتہ، شاہزادہہای کاسگار و امرای بلند مقدار را باقسام نوازش سربلند ساختند و ملکہ تنزہہ نقاب بیگم صاحب را باکرام یک لک اشرفی عز اختصاص بخشیدہ بر سالیانہ^۵ ایشان کہ سابق دوازہ لک روپیہ بود، پنج لک روپیہ^۶ افزودند و بمخدرہ نقاب شوکت پرمیز بانو بیگم و نور افزای شبستان دولت گوہر آرای بیگم و ہر کدام یک لک روپیہ عطا فرمودند۔ رضویخان بخاری بخدمت سرکار ملکہ^۷ ثریا حجاب بیگم صاحب از تغیر رشیدای خوشنویس، تشریف عنایت^۸ پوشید و مؤلف کتاب^۹ حیرت افزا از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری یکصد و پنجاہ سوار، مورد عاطفت گشت و درین هنگام اسد ولد ملا احمد نائیب، بدرگاہ والا رسیدہ^{۱۰} بمنصب

- ۱۔ عالمگیرنامہ : ۹۵۷ شب دو شنبہ مطابق ہزدہم اسفندار رویت آن ماہ مہر انوار اتفاق افتاد۔ ۲۔ ما : جلوس حق مانوس آغاز شد۔ ۳۔ درعالمگیرنامہ :
- ۹۵۷ - ۹۵۸ تفصیل افزائش مناصب منصبداران است۔ ۴۔ پی : پنج لک روپیہ بودند افزودند۔ ۵۔ در عالمگیرنامہ : ۹۵۸ - ۹۶۱ تفصیل افزائش مناصب امراء و شاہزادگان است۔ ۶۔ عالمگیرنامہ : ۹۶۰ بختاور خان بمنصب ہزاری یکصد و سی سوار۔ ۷۔ در عالمگیرنامہ : ۹۵۷ دولت زمین بوس آستان فلک نشان دریافتہ بعنایت خلعت فاخرہ و اسپ با ساز طلا و خنجر مرصع و منصب، صاحب عالمگیرنامہ : آمدن اسد را در حضور عالمگیر، بجای در وقایع ماہ شوال در وقایع ماہ رمضان نوشتہ است۔

ہزار و پانصدی ہزار سوار و خطاب اکراٹھانی سرہندی یافت و امام وردی فوجدار
گوالیار بخطاب خانی مباہی شد ۔

و درین هنگام خزائن عامرہ را کہ در پنجم سال جلوس میمنت قرین از قلعہ
اکبرآباد بقلعہ مبارک دارالخلافہ نقل کردہ [شدہ] بود دگر بارہ بحصن سپہر مثال
آن مرکز حشمت نقل کردہ [شد] ۔ پانزدہم ذیقعدہ چون سیوای فتنہ گرا کہ
قبل ازین کیفیت احوال آن ضلالت مآل و فرستادن راجہ جیسنگہ اورا بہ پیشگاہ
جاہ و جلال ، مفصلاً گزارش پذیرفتہ ، بظاہر مستقرالخلافہ اکبرآباد رسیدہ
بود ، حکم والا بنفاذ پیوست کہ فردای آن کہ روز جشن وزن مبارک بود ، جیبہ
مای مژدہ منیہ گردد و بجهت استمالت قلب آن وحشی دشتِ جہالت و گمراہی
فرمان شد کہ دران روز فرخندہ کنور رام سنگہ خلف راجہ جیسنگہ و مخلص
خان پذیرہ شدہ ، اورا بدولت زمین بوس معلی رسانند ۔

—:0:—

۱ - برای وقایع دوازدهم شوال رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۶۱ - ۲ -
صاحب مرآةالعالم از 'پانزدہم ذیقعدہ' گرفتہ تا 'مخاص خان پذیرہ شدہ اورا
بدولت زمین بوس آستان معلی رسانند' از عالمگیرنامہ ۹۶۲ بدون هیچ تغیر
نقل کردہ است ۔

جشن وزن قمری

و روز یکشنبه ہژدہم ذیقعدہ^۱، وزن^۲ مسعود قمری برسم معہود بفعل آمد و مال پنجاہم قمری از عمر ابد طراز خلیفہ^۳ زمان آغاز جهان [افروزی] نمود۔ حضرت گیتی خدیو بر تخت مرصع نگار جاوس فرمود [ند] و دست دریا نوال بانعام و احسان کشودہ عالمی را مشمول مواہب بی ہمتا ساختند و سیوا کہ کنور رامسنگہ و مخلصخان اورا بسدہ سپہر مرتبہ آوردہ بودند با منبہا جی پسرش در کمال انکسار و بندگی و خجالت و سرافگندی، آداب ملازمت و تسایات عبودیت بجا آوردہ باہراز دولت زمین بوس تارک مباحات افراخت و یکہزار و پانصد اشرفی بر سبیل نذر و شش ہزار روپیہ برسم نثار گزارانیدہ (برگ ۴۳۴ ب) مورد مرحام خسروانہ گردید۔ بیست و سیوم ذیحجہ^۴ بعرض رسید کہ اصالتخان فوجدار مراد آباد باجل طبیعی در گذشت۔ الہ وردیخان^۵ فوجدار گورکھپور بجای او تعیین شد۔

—:0:—

- ۱۔ در عالمگیرنامہ : ۹۶۲ ہژدہم ذیقعدہ موافق سوم خرداد بعد از انقضای یکپاس و چہار گہری از روز مذکور در محفل فیض بنیاد۔۔۔۔۔
- ۲۔ صاحب عالمگیر نامہ : ۹۶۵ وقایع دہم ذیحجہ نوشتہ است و بعد ازین تواریخ غرہ و ہانزدہم را با وقایع دیگر ضبط نمودہ است۔ ۳۔
- در عالمگیرنامہ : ۹۶۶ تاریخ رحلت اصالتخان بیست و سوم صفر مسطور است، کہ صحت ندارد زیرا کہ ماہ صفر در سال آئندہ ۱۰۷۷ می افتد، در مآثر الامراء : ۱ : ۲۲۴ ہم نوشتہ شدہ 'در سال نهم آخر سنہ ۱۰۷۶ ہزار و ہفتاد و شش ہجری روزگار حیاتش سپری شد' مآثر عالمگیری در این مورد خاموش است۔ ۴۔ دربارہ افزایش منصب الہ وردی خان رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۶۷۔ صاحب مآثر الامراء : ۱ : ۲۶۔ ذکر آن نمودہ است۔

ملازمت سیوا و فرار آن ضلالت گرا

و چون عمده راجهای عظام راجه جیسنگو بنا بر عهد و قول که با سیوای مقهور داشت ، در صدد اصلاح کار او بود و درین وقت که آن ضلالت منش را بموجب خواهش او بدرگه والا فرستاده التماس کرده بود که چون به پیشگاه حشمت و جاه رسد ، بشمول مراحم بادشاهی بین الاقران سربلند و مباحی گردد - لهذا درین هنگام که بسده فلک احترام آمد ، حضرت شاعنشاهی نظر بر سوابق تقصیراتش نکرده با او در مقام نوازش در آمدند ، میخواستند که آن باطل پزوه را رهین عنایت و احسان سازند - چنانچه او بعد از ملازمت بر بساط قرب یار یافت و در مقامی مناسب که جای مقربان دولت بود ، با امرای رفیع مقدار دوش بدوش ایستاده و مقرر شده بود که در روز ملازمت بعواطف گونا گون سربلندی یافته در روزی چند دولت اندوز حضور اشرف بوده ، بمطالب خویش فایز گشته ، بزودی کامیاب عزت [شده] رخصت انصراف یابد -

لیکن از آنجا که آن تیره بخت خذلان شعار ، همواره با وحشیان دشت جهالت روزگار بسر برده ، خالی از نشای خبطی نبود و هرگز شرف ملازمت خواقین سپهر مقدار که بهین سرمایه تهذیب اخلاق اند ، در نیافته قواعد آداب مجلس بادشاهانه نمیدانست و هوای بعضی توقعات در سر داشت - با وجود عواطف و مراحمی که بمحض تفضل بادشاهانه نسبت با و سمت ظهور یافت ، بعد از ایستادن دران مجلس بهشت آئین سودای جهل و نادانی سرببی مغزش بشور آورد ، بگوشه رفته با کنور رام سنگه اظهار رنجیده خاطری نمود و گلهای ناروا آغاز نهاد و پرده از روی سفاقت و بی خردی بر گرفت و جوهر خبط و جوهر

---

۱ - صاحب عالمگیرنامه : ۹۶۷ اندکی راجع به سرشت سیوا قبل از اندراج این واقعه نوشته است - ۲ - از 'درین وقت که' گرفته تا 'رهین عنایت و احساس سازند' صاحب مرآة العالم با یک کمی تغییر کلمات از عالمگیرنامه : ۹۶۸ گرفته است - ۳ - در نسخه پی : درین محل عنوان 'ملازمت سیوا و فرار آن ضلالت گرا' نوشته شده که پی محل است - این عنوان قبلا نوشته شده -

خبط و شورش در دماغش دانه روز افتاد - حضرت شاهنشاهی او را قابل بساط خود ندانسته، رخصت فرمودند که بمنزل خود رود و بدین جهت عنایات و مواهبی که نسبت با او مقرر شده بود، بظهور نیامد و حکم شد که من بعد در پیشگاه حضور بار نیافته از دولت کورنش محروم باشد و بکنور رام سنگه که واسطه کار آن نابکار بود [و] در برون شهر منزل داشت، حکم شد که آن مقهور را نزد یک اوثاق خویش فرود آورده از حال او باخبر باشد و سنبهاچی پسرش را که بمنصب پنج هزاری پنجهزار سوار سربلند بود، چند روز با خود بملازمت اشرف آورد و چون مراتب سکر و شیطینیت آن مدبر بر خاطر انور سمت ظهور داشت و منتهی فرار آن بدشمار میشد، بفولاد خان شجنه شهر اشاره معلی صادر شد که بر اطراف منزلگاه او جمعی بجهت پامداری بنشانند و منشوری متضمن کیفیت معامله آن مقهور راجه جیسنگه که مشغول مهم بیجا پور بود و با آن [بد] کیش عهد و قول درسیان داشت، عز صدور یافته حکم شد که آنچه در باره او اصلاح دولت داند معروض دارد، تا بر وفق ملتس آن عمده راجه بآن مردود معامله رود - پس از دو سه روز که آن شقاوت پژوه مورد بی توجهی گشته از دولت کورنش محروم بود، شور سودای پندار که در سر داشت، فرونشسته از مدهوشی نشای سقاقت بهوش آمد و از بیم قهر بادشاهانه جگر در باخته در مدد چاره کار خود شد و توسل بامرای رفیع قدر (برگ ۴۶۶ ب) جسته اظهار نداست پیش گرفت و در خلال اینحال عرضداشت راجه جیسنگه [که] در جواب منشور لامع النور رسید معروضداشته بود که چون این فدوی بآن مخدول مراتب عهد و میثاق درمیان آورده و هنوز بمهات این حدود مشغولست، اگر فضل بادشاهانه از جرم او درگذرد هم این بنده رهین منت بخشایش و احسان میگردد و هم اینمعنی بصلاح کار بادشاهی و تمسیت مهم این حدود اقرب میناید، و متعهد

- ۱ - نسخه اصل : 'شورش دماغش در هانروز' تصحیح ترتیب قیاسی است - ۲ -
 سآ : 'قرب رایسنگه رخصت فرمودند' - ۳ - تصحیح قیاسی : در نا : قبل از
 و منشور کلمات 'بآن بدکیش' مسطور است که زاید است - ۴ - نسخه اصل :
 فقط کلمه 'کیش' دارد - اضافه 'بد' قیاسی است - ۵ - در آ : ۵۲۵ الف
 'بد نیال او در آنجا مکان گرفت و در آن بر یافته حکم شد' آ : از 'بدکیش عهد
 و قول' تا 'حکم شد' ندارد - بدون این جملات عبارت غیر مربوط شده است -
 ۶ - در نا : 'صلاح' مسطور است حرف 'الف' از سآ : ۶۳۶ الف گرفته شده -

گشته بود که آن مطرود از مسلک بندگی و فرمان پذیری انحراف نورزیده طریق بغی و عصیان نخواهد بیمود - بنا برین عاطفت خسروانه آن عمده راجها را بقبول این ملتسم سربلندی بخشیده پرتو عفو و بخشایش بر حال آن باطل سگال گسترده و حکم اشرف ب فولاد خان صادر شد [که] جمعی که بر دورا منزلگه او جهت خبرداری نشانده بود، بر خیزاند تا خاطر وحشت زده اش باطمینان گراید^۲ - مرکوز خاطر اقدس این بود که پس از چند روز آن مقهور را کامیاب دولت کورنش گردانند و مشمول الطاف ساخته رخصت انصراف دهند - از آنجا که باطن ضلالت موطن آن تیره بخت از تصور شناع افعال سابق و اداهای نالایق که بتازگی از سر زده، نایمن بود و درینوقت که اهل توپخانه و تائینان فولاد خان از اطراف منزلگه او برخاستند و کنور رام سنگه نیز از پامداری حال او غنلت ورزید او انتهاز فرصت نمود [ه] مکیدت و احتیال را کار بست و تغیر وضع داده در شب بیست و هفتم صفر با منبها پسر خویش راهگرای وادی فرار گردید - چون این معنی بعرض اشرف رسید، کنور رام سنگه مورد عتاب بادشاهانه شده [از] منصب معزول و از دولت کورنش ممنوع گردید و براج، جیسنگه فرمان شد که نیتوجی ضلالت خوی را که بآن بغی اندیش فتنه جو سمت قرابت داشت و بنابر صوابدیه راجه جیسنگه بمنصب پنج^۳ هزاری سربلندی یافته در لشکر ظفر اثر عمراء راجه بود [ه] بحسن تدبیر دستگیر ساخته بجناب خلافت^۴ فرستد و چون بنابر مقدماتی که مذکور خواهد شد، توجه بدارالخلافت شاهجهان آباد گشته بود، ملکه آفاق بیگم صاحب را که رفتن ایشان بدان مستقر خلافت قرار یافته بود با دیگر پرده آرایان شبستان حشمت رخصت آن صوب نمودند -

—:o:—

۱ - سآ : 'برگرد' - ۲ - سآ : 'اطمینان پذیرد' - ۳ - مآثر عالمگیری : ۵۶ 'بمنصب پنج هزاری پنج هزار سوار' - ۴ - صاحب مرآة العالم از برگ ۴۶۶ الف و ب همه وقایع میوا جی را با اندکی تغیر از عالمگیرنامه : ۹۶۷ - ۷۲ گرفته است - بعد ازین مؤلف عالمگیرنامه : ۹۷۲ - ۹۷۳ یک کمی اضافه نموده است - مستعد خان در مآثر عالمگیری ۵۵ - ۵۶ همه این وقایع را بنیابت اختصار مرقوم ساخته و هیچ چیز نیافزوده است بحدیکه عبارت هم از مرآة العالم و عالمگیرنامه گرفته است -

تعیین بادشاهزاده محمد معظم بدارالملک کابل

درینوفا از عرضداشت تربیت خان که در سال ششم جلوس والا (برگ ۴۳۵ ب) بسفارت ایران دستوری یافته بود، بعرض اشرف رسید که چون خان مذکور در اصفهان بشاه عباس والی ایران ملاتی شد [او با] خان مذکور خوب بر نخورد و بی باعنی آثار تقار خاطر و غبار باطن ظاهر ساخت و بر خلاف آیین مخالفت و ودادی که پیش ازین در تهنیت نامه اظهار کرده بود، با وسلوک نمود و از آنجا که از کثرت شرب مدام قوت دماغ او دستخوش آشفتگی گشته، جوهر خرد او سمت اختلال داشت و اینمعنی علاوه مراتب جاهلی و نادانی و ضمیمه مستی دولت و جوانی شده سر رشته آگهی که نظام حشمت بآن باز بسته است، از کفش ربوده بود - برخی بلند پروازیهای فزون از اندازه بال و پر قدرت خویش کرده عزم سپه کشی و رزم آزمائی و داعیه فرستادن لشکر بسر ولایت بادشاهی آغاز میکرد و انواع تنک ظرفی و سبکسری بکار برده از بیدولتی و برگشته اختری خود را بر دم تیغ اقبال بیزوال این بر گزیده ذوالجلال زد و پس از یکسال که تربیت خان از فرح آباد از مرخص گشته روانه هندوستان شد، آن بد مست باده غرور و بی بهره جوهر شعور بخيال محال، سپاه بیکران با توپخانه فراوان بخراسان تعیین نمود، و از فرح آباد روانه اصفهان شد که سرانجام این عزیمت نموده خود نیز متعاقب بخراسان آید - چون این مراتب قبل ازین نیز بمسامع حقایق مجامع رسیده بود، درینوقت که تربیت خان داخل ممالک محروسه گشته حقیقت این احوال متواتر به پیشگاه ضمیر خورشید نظیر گیتی خدیو عالمگیر پرتو

- ۱ - برای شرح این بد رفتاری رک به فاروقی : ۲۶۲ - ۲۶۳ و سرکار : ۳ :
 ۱۲۳ - ۱۳۰ - ۲ - در نسخه های پی وسآ و مآثر عالمگیری : ۵۸ فرخ آباد
 نوشته شده ، تصحیح از روی عالمگیرنامه : ۹۷۴ - ۳ - فرخ آباد : بندر
 مصنفای ساحل دریای خزر در کرانه های مازندران که محل استراحت
 بعضی از سلاطین صفویه و از جمله شاه عباس اول بوده است (فرهنگ امیر
 کبیر : ۶۹۱)

افکنند شعله غیرت از کانون باطن اقدس زبانه کشید و تنبیه و گوشمال آن سبکسر بی مغز جسارت شعار خسارت مال را پیشنهاد همت ساختند و بآن عزیمت نخست پادشاهزاده بلند اقبال مجد معظم را با مهاراجه جسونت سنگه و جمعی دیگر امراء و عساکر فیروزی شعارا که مجموع بیست هزار سوار بود با توپخانه برق سطوت و سامانی شایسته تعین نمود [ه] مقرر فرمودند که خود نیز متعاقب رایت خورشید [تاب] بصوب پنجاب بر افرازند و روز رخصت که سه شنبه چهاردهم ربیع الاول بود، ازوالا گوهر و سایر عمده‌های لشکر را بمواعب خسروان سر افراز ساختند و از زمره منصبداران شاه قلی میر توزک بعنایت خلعت و خطاب هزیرخانی و گروهی بمرحمت خلاع و جمعی بعضای اسپ مفتخر و مباحی شدند.

—:0:—

۱ - عالمگیرنامه : ۹۷۵ ، 'پادشاهزاده کامگر بخت بیدار مجد معظم را با مهاراجه جسونت سنگه و جمعی دیگر از امرای نامدار و عساکر فیروزی شعار که برخی شرف افروز رکب ظفر مآب و بعض در محال تیول و اقطاع خویش بودند و مجموع آن بیست هزار سوار بود . . . ' - ۲ - در نسخه پی : کلمه 'هزار' بتکرار آمده - ۳ - در عالمگیرنامه : ۹۷۵ چهارم ربیع الاول مسطور است و در حواشی چهاردهم هم نوشته شده - صاحب مآثر عالمگیری چیزی راجع باین ننوشه است - صاحب عالمگیرنامه میگوید 'روز سه شنبه چهارم ربیع الاول مطابق بیست و سوم شهریور بعد از انتضای هفت گهری از روز مذکور' - ۴ - در عالمگیرنامه : ۹۷۵ - ۹۷۶ تفصیل افزایش مناصب امراء مسطور است -

رسیدن تربیت خان از سفارت ایران

و درین تاریخ بعرض هایون رسید که تربیت خان بظاهر مستقرالخلافت اکبرآباد رسیده است. چون در مراتب سفارت بعضی تقصیرات ازو صادر شده بود، مورر عتاب گشته از دولت ملازمت ممنوع شد.

درین ایام از وقایع بندر سورت بموقف عرض رسید که میر عزیز بدخشی که بجهت رسانیدن وجوه نذور بمکه معظمه، زاده‌ها الله قدرا و جلاله، معین گشته بود بعد از ادراک سعادت زیارت و طواف و ایصال آن عطایا و نذور بزمرة اتقیای اشرف دران [مکان؟] ملایک مطاف باجل طبیعی در گذشت.

۱ - بختاور خان این عبارت را با یک کمی تغیر از عالمگیرنامه : ۹۷۷ گرفت است.

نہضت موکب معلیٰ از اکبر آباد شاہجہان آباد

چون توجہٴ رایات عالیات بدارالخلافت شاہجہان آباد و از آنجا سمت پنجاب و کابل پیشنہاد عزیمت جہانکشا گشتہ بود نوزدہم ربيع الثانی حضرت شاہنشاهی با فر جیان پناہی سوار سفینہٴ سعادت گشتہ، براہ دریای جون و سواحل آن لوای نہضت بر افراختند و بچہارده منزل (برگ ۴۳۶ الف) قطع آن مسافت نمودہ غرہ جادی اولی ساحت فیض بنیاد خضر آباد از نزول اشرف انوار میمنت پذیرفت و ششم ماہ مذکور بشہر داخل شدند۔

—:0:—

۱ - برای وقایع یازدہم ربيع الثانی رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۷۷ - ۷۸ -
در عالمگیرنامہ : ۹۷۸ 'نوزدہم ماہ مذکور مطابق بیست و ششم مہر بعد از انتضای سہ پاس ازان روز' - ۲ - بعد ازین عالمگیرنامہ : ۹۷۸ قدری تفصیل دارد - ۳ - در عالمگیرنامہ : ۹۷۹ 'ششم ماہ مذکور مطابق سیزدہم آبان قریب سہ پاس روز' -

جشن وزن شمسی

و ہشتم جہادی الاولی مطابق پانزدہم آبان انجمن خاص غسلخانہ مبارک و جشن طرب پیرای وزن شمسی شہنشاہِ ظفر لوا منعقد شدہ ، وزن مسعود بآیین مسعود بفعل آمدہ ، سال چہل و نہم شمسی از عمر ابد طراز چہرہ آغاز بگگونہ حسن انجام بر فروخت ۔ درین بزم جہان افروز بادشاہزادہ والا قدر پد اعظم و عدہ حضور و امرای صوبجات مورد اقسام نوازش گشتند ۔ قلعدار خان تہانہ دار غزنین بخطاب نصرتخانی و عرب شیخ ولد طاہر خان بخطاب مغل خانی و ملک حسین ابدالی از کوبکیان صوبہ ملتان بخطاب وفادار خانی و میر اسفند یار معموری^۳ شجاعی بخطاب معمور خانی نامور شدہ [ند]

—:0:—

- ۱ - آ : ۵۲۶ ب 'آمدہ سال' تا 'طراز چہرہ' ندارد ۔ ۴ - برای تفصیل رک عالمگیرنامہ : ۹۸۰ - ۸۱ - ۳ - در عالمگیرنامہ ۹۸۱ 'میر اسفند یار معموری بخطاب معمور خانی و از اصل و اضافہ ہرجس (?) کہ بمنصب ہزاری نھصد سوار' و عالمگیرنامہ : ۹۸۱ بعد ازین ، تفصیل دیگر ہم دارد ۔
- ۴ - برای وقایع تاریخ یازدہم جہادی الاول رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۸۲ ۔

قضیهٔ اعتماد خان

از سوانح مقتول شدن اعتماد خان بد تیغ یکی از محامیل ترکمانان ؛ چون امر خان صوبه دار کابل در بین ایام چندی از مغولان بی سروپا را بمقتلهٔ جوسی گرفته ، بدرگاه جهان پناه فرستاده بود ، حضرت شاهنشاهی خان مسکور را که بست کز آنگهی و معاملهٔ فیهی موسوم بود ، بد تحقیق حال آنها رسماً ساختند و او یکی از آن چند کس را که ترکمانی سپاهی وضع بود ، بی علاقهٔ بد و زنجیر بخدمت طلبیده ، بموجب امر لازم الامتثال ، ازو آفتیش احوال مینمودند درینوقت عرق حیانت آن مجبور حرکت کرده ، ناگهان از جوی درآمده و خود را بخاندی که در بیرون اسجد او داشت رسانیده ، ششیر از دست او گرفته با تبهٔ آغیخته بچلاکی بر گشت و ضربتی کوی بخن مذکور رسانیده بجهان زخم قطع رشتهٔ حیات او نمود و چندی که نزدیک بودند آن تیره روز شقاوت امروز را بد تیغ انتم از راه گذرایده ، از آنجا که خان مذکور بخدمت فضل و کمال و فدا خدمت و محرمیت اقصی داشت و از معتمدان راست گفته را درست کردار بود ، خدایو عطف بیروز را از وقوع این سانحه خطر حق شمس بتأثر گزائید و پسران و خوباناش را بعنایت خدمت و افاضهٔ منصب نیاختند و درین هنگام منزل زندهٔ امرای عظام جعفر خان بانرا قدمه اشرف فیض آگین گشت و بخن احلاص آیین پیشکش از جوانمرد و مرصع آلات بشیر قوسی در آورد و برخی از آن رتبهٔ قبول یافت و درینولا خواجه اسحق که مال گشته بجهت کشف تعیین شده ، از نادی راه باسرع فتور آنولایت برگشته بحضور آمده بود ، ناگرباره بجمهور بیومتن متقدم آن دیر مرخص گشت .

—:0:—

۱ - کیمت او از معتمدان راست نسجه بی ندارد - ۲ - صاحب مرآة العیون
 هدیهٔ قضیهٔ اعتماد خان را از عالمگیرنامه : ۹۸۲ - ۸۳ گرفته است - برای
 وقایع نوازیخ شانزدهم جدی الاول رک به عالمگیرنامه : ۹۸۳ - ۳ - سبق
 عالمگیر نامه : ۹۸۲ این واقعه تاریخ نیست و سوء وقوع یافت -

سپری شدن ایام حیات والی ایران و موقوف شدن توجه موکب معلی از دارالملک کابل

و چون والی ایران از فرح آباد [به] هوای خیال محال عزیمت اصفهان نمود، از کثرت شرب^۱ خمر که شب و روز بارتکاب آن معصیت اندوز بود، در راه عارضه خفقان^۲ بهم رسانیده غره ربیع الاول اینسال^۳ نصرت مآل که سلخ ماه حیات آن فتنه سگال بود، نزدیک موضع خار سمندان از کف ساقی اجل ساغر مہات در کشید و از وقوع این قضیه سپاه و رعیت ایران زمین که از دست بیداد و خود کامی او در بن^۴ هزار گونہ تشویش و تفرقه بودند، خرم و شادان گشتند۔ امرای و ارکان دولت ایران صفی میرزا پسر بزرگ او را که در اصفهان نظر بند بود [و] در زاویہ^۵ خمبول میزیست، بر آورده بر مسند حکومت آندیار متمکن گردانیدند۔ (برگ ۴۳۶ ب) و بیست و چهارم^۶ جهادی الاخر که گیتی خدیو عالمگیر در موضع^۷ خاص شکار نشاط اندوز صید نخچیر بودند، این خبر از عرایض زمینداران حدود ملتان و قندهار بمسامع جاه و جلال رسید^۸۔ از آنجا که بزرگ نژادی ذات روحانی صفات شاهنشاه جهانست، از استماع خبر مذکور اصلا آثار بهجت و بشاشت از آنحضرت بظهور نہ پیوست بلکه اظهار ملالت و قبض خاطر کرده فرمودند که مرغوب طبع متدس آن بود که او در قید حیات بوده از دست سطوت و صولت موکب اقبال لطمہ^۹ تادیب بر رخسار جسارت می خورد، چون منتقم حقیقی که جزای کردار بدمنشان^{۱۰} کج روش در کارخانه^{۱۱} قدرت او آماده

۱ - در پی و عالمگیرنامه : ۹۸۴ 'فرخ آباد' مسطور است - ۲ - نسخه پی کلمہ 'شرب' ندارد - ۳ - عالمگیرنامه : ۹۸۴ و مآثر عالمگیری : ۵۸ 'عارضه خناق' - ۴ - آ : ۵۲۷ الف 'اینسال نصرت مآل که سلخ ماه حیات آن فتنه سگال بود نزدیک' ندارد - ۵ - پی : 'رهین' - ۶ - برای وقایع بیست و یکم جهادی الاخره رک به عالمگیرنامه : ۹۸۴ - ۷ - نسخهای پی و آ : 'عالمگیر در موضع ملتان و قندهار بمسامع جاه و جلال رسید' - ۸ - نسخه پی 'بمسامع جاه و جلال رسید بر زبان حق بیان گذشت که منتقم حقیقی که جزای کردار' -

و مہیاست، سزای اطوار نکو عیدہ او داد۔ اکنون کہل نتوت و مروت اقتضای آن نمی نمایند کہ انواع جہانکشای بر سر ایران زمین تعیین یابد و بنا برین اندیشہ قدسی اسامی یرنیغ کرامت عنوان بنام فروزندہ اختر برج سطننت بادشاہزادہ ارجمند چہ معظمہ عز صور یافت کہ از دارالسلطننت لاہور پیش ترقیہ روزی چند آجا اقامت گزینند۔ پنجم، شعبان بھادر خان صوبہ دارانہ آباد کہ بہلازمت ركب ظفر التساب بادشاہزادہ شایقہ در معین شدہ بود، بموجب فرمان از راہ بر گشتہ بتشمیم مدہ عظمت جبین ارادت نورانی ساخت و ہفتہ سہ مذکور بنظم صوبہ اند آباد مرخص گشت و درین اوقات نیتوہ خویش میوا کہ راجہ جیسنگہ بر وفق یرنیغ گیتی مطاع او را دستگیر کردہ بحدب معنی فرستدہ بود، بیاید و رنگ خلافت رسید و فدائیکون میر آتش بخورداری او مأمور شد و پس از چند روز کہ در قید ضبط خان مذکور بود بدلائل دولت و عنایت سعادت داعیہ قبول اسلام از خاطرش سر برزیدہ بود۔ ضت خان موسی الیم در پیشگاہ خلافت التماس نمود کہ اگر عاطفت بادشاہتہ این بندہ را بجان امان [بخشد] از روی صدقہ اعتقاد مسلمان میشود۔ چون متمس او بعرض ہمایون رسید بادشاہ دین پرور را آن داعیہ مرضیہ مستحسن افتاد۔ یرتو عنفو و افضال بر حال او گستردند و آن بختمند کہ از ورطہ قیر پادشاهی کہ نمودار سخت نبی است، نجات یافتہ کسب مقصد دارین شد۔

—:0:—

۱ پی : 'مینماید' - ۲ . 'بی نماید' - ۳ . تصحیح قدسی : در جمیع نسخہ گراز دارالسلطننت . ۴ . بری وقایع تواریخ سوم، چہارم و نیست و چہارم رجب ازک بہ عالمگیر نامہ : ۹۸۵ - ۹۸۶ ، در مآثر عالمگیری : ۵۸ تاریخ پنجم شعبان مسطور نیست - ۵ . پی : 'بتسیم' - ۶ . عالمگیر نامہ : ۹۸۶ 'بطای خست خاص قامت متیاز افراخت' - ۷ . عالمگیر نامہ ۹۸۷ 'شگم رخصت بعنایت خست و حنجر مرصع با علاقہ مروارید مشمول عاصفت شد' - ۸ . در نسخہ پی 'نیتوہ' برای شرح احوال نیتوہی ركب بہ مآثر الامراء م : ۵۷۷ - ۵۸۰ - ۹ . در عالمگیر نامہ : ۹۸۷ 'نشارہ ولا صادر شد کہ فدایی خان میر آتش بمعنی از افس تو بخواند بخرامش نیتوہ از حال او با خبر باشد' -

شرح تاخت ولایت بیجا پور و محارباتی کہ عساکر جهانکشا ر با دکنیان شقاوت گرا رو نموده

چون راجہ جیسنگھ با سایر افواج قاہرہ کہ با او معین بودند، بعد از کفایت نهم سیوا، دوم جہادی الاولی سال گذشتہ، بموجب حکم معنی بعزم تادیب عادلخان روانہ شد۔ قول بحسن استقلال آن عمدہ راجہای رونق یافتہ، ملا یحییٰ ناتیہ برادر ملا احمد ناتیہ و پردلخان و جگت سنگھ ہادا و سعید منور خان بارہہ و زبردست خان و گروہی دیگر از بندہہای بادشاہی و خلاصہ سپاہ راجہ جیسنگھ کہ ہمدگی قریب دوازده ہزار سوار بود، دران فوج معین شدند و سیوا با افواج خود کہ ہزار و پانصد سوار و ہفت ہزار پیادہ بود، در دست چپ قول تعین یافت و سر [کردگی] ہراول بجوہر شجاعت دلیر خان منوط گشتہ، سرفراز خان

۱۔ عالمگیر نامہ : ۹۸۸ بیست و دوم جہادی الاول - ۲ ملا یحییٰ برادر ملا احمد (کہ پیش از التجا و رجوع برادر کلان بقلاوزی بخت سعید در سال ششم از بیجاپور روی نیاز بدرگہ عالمگیری آورده، بمنصب دو ہزاری ہزار سوار سر فرازی یافتہ) تعین دکن گردید و بہمراہی میرزا راجہ در تاخت و تاراج ولایت بیجاپور طریق نیکو بندگی می پیمود، پس ازان بخطاب مخلص خانی اختصاص یافتہ در اورنگ آباد می گذرانید۔ پسرش زین الدین علی خان و خویش او عبد القادر معتبر خان ہریکی بمنصب رسید (مآثر الامراء : ۳ : ۵۶۵) - ۳۔ برای بیشتر اساسی بندگان رک بہ عالمگیر نامہ : ۹۸۸ - ۴۔ سرفراز خان دکنی در دودہ و نسب از مشاہیر روزگار بود۔ گویند از نسب قریش است۔ در سال چہارم جلوس فردوس آشیای تسخیر قلعہ قندہار وجہ ہمت ساخت۔ بعد ازان بلشکر نظام شاہیہ پیوست۔ بعد ازان از اعلیٰ حضرت بمنصب چہار ہزاری سہ ہزار سوار سر افرازی یافت۔ پرگنہ لوہ گانون مضاف ناندر درجاگیر داشت۔ چون سال نهم عالمگیری میرزا راجہ جیسنگھ ناظم دکن میرزا راجہ اودیسنگھ بہدوریہ را بحرامت سہ منگل پیرا و سرفراز خان را بنوجداری مضافات آن معین ساختہ، پیش رفت۔ سرفراز خان در ہمین سال جام شہادت چشید۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۶۹ - ۴۷۳)

و غالب خان و دتاجی و رستم راؤ و پردلیخان و جمعی از مبارزان نصرت پیرا و اکثر توپخانه و الا که همگی قریب هفت هزار و پانصد سوار بودند، با او تعین یافتند و داؤد خان بکار فرمائی برانغار کمر عمت بست. راجه سجان سنگه و شرزه خان دکنی و جمعی دیگر (برگ ۳۷، الف) از مجاهدان بسالت شیم که شش هزار سوار بودند، بهمراهی او مقرر گشتند و سرداری جوانغار باستقلال شہاست راجه رایسنگه سیسودھے مفوض گشته، جادو رائے دکنی و شرزه راؤ با گروهی دیگر از دکنیان و سوبھکرن و اسمعیل نیازی و جمعی از دلاوران کہ زیادہ از ششہزار سوار بودند، با او معین شدند و قطب الدینخان با ملالخان و اوداجی رام و برخی دیگر از دکنیان و سید علی اکبر بارھے و خداوند خان حبشی و محریز مہمند و فریقی از منصبداران پچنداولی قرار یافت و کیرت سنگھ با جوق مبارزان شہامت منشا التمش شد و فتح جنگ خان با حسن خان عبدالرہول و جمعی دیگر در یسار جنود فیروزی آثار بطریق طرح معین گردید و قباد خان با جانثار خان و فرقه از مغولان بقراولی چہرہ افروز جرأت شدہ و دو فوج دیگر از مغول [یکی] ہسرکردگی شہسوار خان و دیگر بیاشلیقی ترکتاز خان مقرر گردید کہ بر یمین و یسار عساکر منصور و در دور^۶ برسم قراولی طریق نصرت سپارند۔ پس از طی دو مرحلہ ابوالمحمد نبیرہ بھلولخان کہ در سلک سرداران عادلخان انتظام داشت و بعزم بندگی درگاہ خلایق پناہ ازو جدائی گزیدہ بود، با فوجی ہلشکر منصور پیوستہ براجہ ملاقی شد و راجہ او را بعنایات بادشاہی مستہال ساختہ یک قبضہ شمشیر مرصع و دو اسپ و برخی اقمشہ از جانب خود داد و چون حقیقت آمدن او از عرضداشت راجہ بمسامع حقایق مجامع رسید، عاطفت بادشاہانہ

-
- ۱۔ در مآ و آ: 'دوتاجی' مسطور۔ برای شرح دتاجی رک بہ مآثر الامراء :
  - ۲ : ۵۲۲ - ۲۔ در عالمگیرنامہ : ۹۸۹ اسامی بیشتر عہدیداران بردہ شدہ و بعد ازان نوشتہ شدہ کہ 'آتش خان داروغہ' توپخانہ لشکر ظفر اثر با قریب پانصد بوق انداز و اکثر توپخانہ بادشاہی و جمعی از مبارزان نصرت پیرا و ہزار سوار رانا کہ ہمگی قریب ہفت ہزار و پانصد سوار بودند با او تعین یافتند'۔ ۳۔ عالمگیرنامہ : ۹۸۹ 'جادو نرای'۔ ۴۔ عالمگیرنامہ : ۹۸۹ 'خداوند حبشی'۔ ۵۔ مآ : 'متصدیان'۔ ۶۔ آ : جانثار خان داروغہ بود و در زجر وقوع مرز مرز جرأت شد'۔ ۷۔ پی : 'دور دور'۔

اورا بعنایت خلعت و منصب پنجهزاری چهارا هزار سوار سربلندی بخشیدند۔ حکم شد کہ در سلک کومکیان راجہ باشد و آن زبده راجہا اورا با جمعی از مجاہدان در جانب یمین موکب نصرت قرین بطریق طرح تعین نمود و ہفتم جہادی الاخر^۱ از دہ گروہی قلعه پھلتن^۲ کہ از حصون سرحد ولایت بیجاپور است و بر سر راہ لشکر منصور بود، نیتوجی سر لشکر سیوا را با فوجی ازو مقرر نمود کہ پیای قلعه مذکور رفتہ در تسخیر آن ہکوشد و تا رسیدن خبر ازو قرار توقف [دارد] و پس از سہ روز بظہور ہیوست کہ چون نیتوجی با ہمراہان پیای قلعه رسید، متحصنان از غلبہ خوف قلعه را خالی کردہ فرار نمودند و اولیای دولت قاہرہ آنرا بتصرف گشتند۔ راجہ باستماع این خبر ناروجی و بہلاوجی را با جمعی بحراست آن حصار معین ساخت۔ یازدہم ماہ مذکور نزدیک دریای نیرا^۳ محل ورود افواج ظفر پیرا شدہ و راجہ، نیتوجی را با ہمراہانش بتسخیر قلعه منگل^۴ ویدہ^۵ کہ از آنجا تا بیجا پور شانزدہ کروزہ جریبی مسافت است، تعین نمود و چون سیوا باشارہ راجہ با جوقی دیگر از اتباع خود بتسخیر حصن ناتھورہ کہ ہفت گروہی قلعه پھلتن است، نیز فرستادہ بود، درین روز خبر رسید کہ فرستادہهای او حارسان آن حصار را باستالت بر آوردند و آن قلعه نیز بتصرف اولیای دولت

۱۔ مآثر عالمگیری : ۵۸ 'منصب پنجهزاری پنجهزار سوار' اما صاحب عالمگیرنامہ : ۹۹۰ با مرآة العالم اتفاق دارد۔ ۲۔ در مآثر عالمگیری ہیچ تاریخ مسطور نیست۔ ۳ عالمگیرنامہ : ۹۹۰ 'پلتن، اما صاحب مآثر عالمگیری : ۵۹ با صاحب مرآة العالم اتفاق دارد۔ ۴۔ در نسخہ های پی و سآ : 'سرا محل' مسطور است۔ ۵۔ در عالمگیرنامہ : ۹۹۱ بعد از عبارت مزبور '۔۔۔' و چون قلعه پلتن نزدیک بود، راجہ بدیدن آن رفتہ، بندوبست آن حصار نمود و بچاجی زمیندار آن بوم آمدہ، ملاقی شد و راجہ اورا بعنایت بادشاہی مستهل ساختہ، خلعت داد، نوشتہ شدہ است۔ ۶۔ در نسخہ پی 'منگل بیدہ' مسطور است۔

7. Fort Mangalvedha: headquarters of the subdivision of the same name in the state of Saugh, Bombay, situated in 17° 31' N. and 75° 29' E. Mangalvedha was founded before the Muhammadan period by a Hindu prince named Mangal whose capital it was. Imperial Gazetteer, vol. vii, p. 178.

در آمد و افواج بحر امواج از کنار دریای نیرا^۱ کوچ بکوچ متوجه^۲ پیش شدند و هر روز صفوف قتال بر آرامته و مجموع اردو را در میان گرفته بتوزک و احتیاط طی مسافت مینمودند و پس از قطع چند مرحله خبر رسید که قلعه کپاون را که در آنحدود بود (برگ ۴۳۷ ب) متحصنان از سطوت و صولت عساکر گردون مآثر خالی کرده گریختند - راجه ، خواجه مسعود خانرا بحراست آن تعیین نمود و بیست^۳ و یکم بوضوح پیوست که چون نیتو با همراهان بیای قلعه منگل ویده رسید ، محصوران فرار نمودند . راجه بحراست آن قلعه^۴ اودے سنگھ بهدوریه^۵ را تعیین ساخته سرفراز خانرا بفوجداری مضافات آن معین کرد و بیست و پنجم^۶ در اثنای قطع مسافت قراول غنیم از دور نمایان شد و شب هنگام مخالفان تیره ایام نزدیک بمعسکر نصرت اثر آمده چنانچه آیین گروه ادبار پڑوه است^۷ بانی چند انداختند ؛ چون مبارزان در سورچالها مسلح بودند ، سوار شده بدفع جسارت منشان پرداختند و از آنجا که منشیان خبر رسانیدند که گروهی انبوه در پنجکروهی معسکر ظفر قرین اقامت دارند راجه روز دیگر مقام کرده دلیر خان و راجه رایسنگھ و قطب الدین خان و قبیل خان و ابوالمجد و سیوا رام کور و گروهی از مبارزان فیروزی لوا را به تنبیه آن جمع شقاوت گرا تعیین نمود - جنود مخالف باستماع این خبر کوچ کرده از لشکر گاه خود بیشتر رفته صفوف قتال آرامته بودند - افواج منصوره بجایی که آن مقهوران را نشان داده بودند ، رسیده معسکر شان خالی یافتند و چون از لشکر گاه گذشته بر اثر آنها پاره بیشتر رفتند ، فوجی عظیم از غنیم لثیم که قریب دوازده هزار سوار بود و سردارانش شرزہ مهدوی و ابوالمحمد نبیره پتیر^۸ و خواص و جادون^۹ کیانی و انگوی بهونسله بودند ، یسال بسته و صفوف آرامته نمایان شدند - بمجرد دیدن فوج اعادی دلیر خان و راجه رایسنگھ و کیرت سنگھ که در یمین و یسار آن خان شہاست شعار بودند به نیروی شجاعت و دلیری جلو ریز بر مخالفان تاختند و صمصام انتقام بخون آن مخذولان رنگین ساختند - مقاہیر تیره روز تاب ثبات در خود ندیده روی همت از عرصه^{۱۰} نبرد تافتند - چنانچه عادت آنگروه است که بقزاق و حیلدوری فرصت

۱ - پی : 'نیرا' ندارد . ۲ - در مآثر عالمگیری وقیع تاریخ بیست و یکم مسطور نیست . ۳ - پی : 'قلعداری' - ۳ - عالمگیرنامه : ۹۹۲ 'اودیت سنگھ بهدوریه' - ۴ - در مآثر عالمگیری وقیع از بیست و پنجم جہادی الاخر تا بیست و چهارم رجب مسطور نیست . ۵ - مآ : 'تجر' - ۶ - مآ : 'جان او' -

دستبرد می جویند و قابوی کارزار میطلبند، متفرق شدند، بچهار فوج منقسم شدند و جوقی بسمت میمنه و قشونی بطرف میسره و فریقی از پی قول در آمدند و جمعی بفوج قراول مقابل شدند. بهادران از هر جانب بمدافعه پرداختند و مصدر ترددات شایسته گردیدند و بجمعات متواتر گرد دمار از روزگار شان انگیختند. خصوصاً دلیر خان که روی صولت و دلیری بهر طرف می آورد در دم لوی غلبه می افراخت و درین آویزش یاقوت حبشی از عمده های آن سیه درونان بر خاک هلاک افتاد و پانزده تن دیگر از مردم نامی آنها به تیغ بیدریغ بهادران فیروز مند سپری گشتند و علم و چتر و اسب و اسلحه بسیار از کشتگان آن بخت بر کشتگان بدست مبارزان نصرت نشان در آمد. چون روز بآخر رسید سرداران جيش فیروزی صلاح در تعاقب ندیده بمعسکر بر گشتند و چون مخاذیل بر معاودت افواج گردون شکوه آگهی یافتند، (برگ ۳۸ الف) عنان ادبار از سمت فرار بر تافته چنانچه شیوه دکنیان بر گشته روزگار است، از دو طرف لشکر نمایان شدند و خیرگی نموده شروع در انداختن بان کردند و هر گاه سپاه ظفر پناه بآنها حمله ور میگشت بسان خاشاک مپک سیر از پیش باد صرصر گریزان گشته پای ثبات نمی افشردند و چون مبارزان شهامت کیش عنان بر میتافتند، دگر باره همان مسلک می سپردند. باین طرز دلیر خان با جنود مسعود وقت شام بمعسکر فیروزی اعتصام رسید. درین تاریخ از نوشته اودیتسنگه^۲ قلعدار منگل ویده بظهور پیوست که روز پیش سه فوج از غنیم که قریب شش هزار بودند، سر قصبه منگل ویده آمده بجانب دروازه قلعه صف بسته ایستادند. سرفراز خان بمقتضای حمیت مصلحت را کار نه بسته با سپاه فلیل خود مقابل آنها شده جنگی مردانه کرده، عاقبت الامر بسر بازی رتبه سرفرازی^۳ یافت و مخالفان تا دروازه حصار آمده جمعی را بکشتن داده از پای قلعه خایب و خاسر بر گردیدند^۴. غره رجب ابولمحمد

۱ - از 'درین آویزش یاقوت' گرفته تا 'بدست مبارزان نصرت نشان در آمد' در عالمگیرنامه ترقیم نیافته - ۲ - برای تفصیل راجع به نیتورک به عالمگیرنامه: ۹۹۴ - ۹۹۵ - ۳ - عالمگیرنامه: ۹۹۵ 'اودیتسنگه' - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه: ۹۹۵ - ۹۹۶ - ۵ - سآ: 'برگشت' - ۶ - درعالمگیرنامه: ۹۹۶ بعد ازین واقعه 'بالجملة راجه دوروز دیگر دران موضع اقامت نموده بیست و نهم کوچ کرد'. نوشته شده است -

نیبره بچتر^۱ و شرزه مهدوی با دیگر سرداران یک فوج عظیم شده جنگی سخت کرده منہزم^۲ شدند۔ دوم ماه مذکور عساکر منصور در پنجگروھی بیجا پور نزول نمود^۳ عادلخان حصن متین بیجاپور را کہ برصانت و حصانت شہرہ روزگار است استحکام تمام داده قلابہا شکستہ و چاہہای پیرامون قلعه را بزقوم و خاک الباشتہ و معمورہہای بیرون حصار بر زمین یکسان ساختہ^۴، آبیہ سپاہ ظفر پناہ را در تخریب آنجا بایستی کرد، خود بجای آورده متحصن شدہ، سرداران و افواج خویش را در بیرون بمدافعہ جنود قاہرہ مامور گردانیدہ بود، درینوقت باشارہ او شرزه مهدوی و سیدی مسعود و چندی دیگر بولایت بادشاہی در آمدہ غبار شورش انگیزختہ تا اگر افواج گیہان ستانرا عزم تسخیر [قلعہ] باشد، متردد گشتہ از پای قلعه بر خیزند۔ راجہ چند روز در آنجا مقام کرد و ہر روز آجا مقام کرد و ہر روز با مخالفان محاربہ دست میداد و غلبہ و استیلای مجاہدان ظفر لوا بود^۵۔ چہن عساکر منصور قصد محاصرہ قلعه نداشتند و ازین جہت توپخانہ سنگین کہ تسخیر آن حصن را شاید، ہمراہ نیاورده بودند، از سرحد ولایت بادشاہی تا نزدیک بیجاپور ہی سپر تاخت و تاراج افواج منصورہ بحر افواج گشتہ، از تخریب نواحی و مضائقہ قلعه دقیقہ نامرعی نماندہ، باوجود نایابی آب، غلہ و آذوقہ در لشکر کمیاب شدہ بود، لاجرم راجہ و سایر دولت خواہان تعاقب و تادیب مردودانی کہ بملک بادشاہی در آمدہ شورش انگیزختہ بودند، صلاح دولت دانستہ، نهم ماه مذکور از نواحی بیجاپور کوچ کردند و روی عزیمت بسمت قلعه منگل ویدہ آوردند۔ پانزدہم کنار دریای بہیتورہ^۶ منزل شدہ و دربن اثنا ہموارہ با غنیم لٹیم کہ عقب چنداولی می آمدہ، حروب^۷ صعب اتفاق می افتاد و مخدولان تیرہ ایام مغلوب و منکوب میشدند۔ درینجا منہیان از پریندہ^۸ رسیدہ آگہی دادند کہ

- ۱۔ سآ : 'نجر'۔ ۲۔ درعالمگیرنامہ : سطور است کہ این لشکر منصور و کامران شد۔ برای تفصیل فتح رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۹۶ - ۹۹۷ - ۳۔
- عالمگیرنامہ : ۹۹۷ 'و تا ہفت روز آنجا اقامت گزید'۔ ۴۔ آ و پائمان نمودہ و ہمیشہ در رفعت و بیای زر خود بجا آورده'۔ ۵۔ برای تفصیل رک بہ عالمگیرنامہ : ۹۹۸ - ۹۹۹ - ۶۔ در نسخہ ہی 'سہورہ' و در عالمگیرنامہ :
- ۱۰۰۰ 'بہیورہ' و در مآثر عالمگیری : ۵۹ 'بینور'۔ ۷۔ برای تفصیل رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۰۰ - ۱۰۰۱ - ۸۔ برای شرح رک بہ اسپریل گیزیتیر :

مکندرا مخاطب بصلابتخان برادر فتح جنگخان از آنجا عازم لشکر منصور شد و چهار گروهی پرینده فرود آمده بود و شرزه مهدوی [۴۳۸ب] با شش هزار سوار بر سر او آمد ، با او همگی یکصد سوار بود ، چهل سوار از تاینان خودش شصت سوار دیگر از پرینده برفاقت او آمده بودند ، چون اعادی نزدیک شدند تاینانش بمقتضای نمکخوارگی ثبات قدم ورزیده ، دیگران متفرق شدند . مکندر را حفظ ناموس سپاهگری دامن گرفته ، روی برتافتن از آن گروه بی راهروی تجویز نکرده از کمال بسالت با رفیقان یکدل خویش ، بقصد سر بازی و نیل سرخروی و سرفرازی از اسپ فرود آمده داد مردانگی داد و بسیاری از آن ناجوانمردان را طعمه تیغ دلیری ساخته با همراهان^۲ و وفاداران حیات مستعار مردانه وار در باخت .

القصة بیست^۳ و چهارم رجب راجه با جنود ظفر مآب از آب گذشت و دیانت رای^۴ که در سلک معتمدان عادل خان بود و از جانب او رسیده بعضی بیغام ها مبنی بر مراسم اعتذار و اظهار عجز و ندامت براجه آورد و برخی مرصع آلات که فرستاده بود رسانیده و مدت ده یازده ماه راجه در آن حدود متوقف بوده تمام محال متعلقه بیجاپور را مکرر بی سپر تاخت و تاراج ساخته چندین مرتبه با جنود اعداء صف آرا هرگشته ، دفعه رایت غلبه بر افراخت . چون موسم برشگل در رسید و در خلال این احوال یرلیخ لازم الامتثال براجه صادر شد که با جنود مسعود ببلده فاخره اورنگ آباد معاودت نماید و برسات آنجا بگذارد لهذا ترک

۱ - برای ترجمه اش رک به مآثر الامراء : ۳ : ۲۵ - ۲۶ - ۲ - آ ' همراه سواران کاری و سپاهی رخس روانه دارد در باخت' - ۳ - برای وقایع تاریخ بیستم رجب رک به عالمگیرنامه : ۱۰۰۴ - ۴ - صاحب عالمگیرنامه این را در وقایع بیستم رجب مرقوم ساخته است - ۵ - برای وقایع بیست و ششم رجب ، غره ، هشتم ، نوزدهم ، بیست و چهارم ، بیست و پنجم بیست و هشتم شعبان ، هفتم ، چهاردهم ، هژدهم ، بیستم رمضان ، پنجم ، هفتم ، نهم ، بیست و یکم شوال ، سوم ، پنجم ، دهم ، پانزدهم ، بیست و دوم ، بیست و هفتم ذی قعدة رک به عالمگیر نامه : ۱۰۰۳ - ۱۰۱۹ ، در مآثر عالمگیری : ۵۹ هم مانند مرآة العالم بعد از تاریخ بیست و چهارم رجب وقوعات دیگر که در زیر تواریخ که در فوق نوشته شده مسطور نیست .

پیکار مخالفان [کرده] و قلاع آن نواحی که بتصرف در آمده بود، منهدم ساخته ذخایر و توپخانه آنها را برداشته باورنگ آباء مراجعت کرد.

—:0:—

۱- برای وقایع سلخ ماه ذیقعدہ و ششم و نهم ذی حجه رک به عالمگیرنامه :

- ۱۰۲۰ - ۱۰۲۱ -

تعیین دلیر خان به تنبیه زمیندار چالنده و تحصیل پیشکش نمایان

و درین ایام حقیقت ، عصیان زمیندار چالنده^۱ بمرض مقدس رسید و دلیر خان با رندوله خان و راجه سجانسنگه بندیله و راؤ بهاؤ سنگه ۵۱ و دیگر از سرداران و مبارزان نصرت نشان اواخر جهادی الاول^۲ اینسال^۳ هاپون فال اول بر سر ولایت چالنده رفت^۴ و مانجی^۵ ملار^۶ زمیندار آنجا بسطوت عساکر ظفر قرین از بیهوشی نشای پندار بخون آمده و بعهد و پیمان خان مذکور اطاعت ورزیده ، پنج لک روپیه بخان مزبور داده و مبلغ یک کروور روپیه از نقود و نفایس اشیا مثل جواهر و مرصع و فیلان برسم جرمانه برای سرکار فیض آثار قبول نمود و مقررگشت که این مبلغ را در مدت دو ماه سامان نماید و هر سال دو لک روپیه پیشکش مقرری بسرکار خاصه شریفه مودی سازد . دلیرخان پس از ایصال وجوه مذکور بجانب ولایت دیوگره^۷ روان شد^۸ . کوسنگه مرزبان آنجا بقدم عجز و خشوع آمده ملاقی گشت و مبلغ پانزده لک روپیه که از پیشکش سنوات سابقه بر ذمه او لازم الادا بود ، با سه لک روپیه دیگر برسم جرمانه بسرکار والا رسانید^۹ و

- ۱ - جمیع نسخها 'کرد چالنده' - 'کرد' زاید است - ۲ - عالمگیرنامه : ۱۰۲۳
- 'اواخر جهادی الاخره' . ۳ - عالمگیرنامه : ۱۰۲۳ 'اواسط شعبان با افواج قاهره بحدود ولایت چالنده رسید' - ۴ - آ : 'مانجی ملار' . ۵ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۱۰۲۳ - ۱۰۲۷ - ۶ - دیوگره در سرکار گره است ، هرریا و دیوگره دو محل و قلعه چوبین بر کوه دارد . (آیین : ۱ : ۴۵۹) -
- ۷ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۱۰۲۷ - ۱۰۲۸ - ۸ - عالمگیرنامه : ۱۰۲۸ 'پانزده لک روپیه که از پیشکش سنوات سابقه بر ذمه او لازم الادا بود با قریب سه لک روپیه دیگر برسم جرمانه در عرض مدتی معین بسرکار والا رساند و از آنجمله شش لک روپیه در مدت دو ماه واصل سازد' بعد ازان بر صفحه ۱۰۲۹ نوشته شده 'خان مذکور (دلیر خان) برخی از وجوه پیشکش بوصول رسانید' ازین پیدا میشود که رقمی که واجب الادا بود زمیندار دیوگره همه آنرا پرداخت .

مبلغ یک لک روپيه که از پیشکش هر ساله [مقرر بود] قبول کرد و چون دلیر خان خاطر از مهات چانده و دیو کده پرداخت بموجب 'یرایغ کیتی مطاع هشتم ربیع الثانی با عساکر فیروزی باز روانه' دکن شد و عاطفت خسروانده آن خان بسالت منش را بعنایت خلعت خاص و اسپ با ساز طلا نوازش نموده یکهزار سوار (برک ۴۳۹ الف) تابینان او را دو اسپه سه اسپه مقرر ساخت که منصبش از اصل و اضافه پنجهزاری پنجهزار سوار از آنجمله سه هزار سوار دو اسپه سه اسپه باشد .

—:0:—

۱ - آ : درخواست ظل سبحانی در مطمح نظر آنچنان درج کرد فیروزی' -

آغاز سال دهم از سنین دولت والای عالمگیری مطابق سنہ ہزار و ہفتاد و ہفت ہجری

درین اوقات خجستہ فرجام ماہ مبارک صیام بہزاران یمین و برگت در رسیدہ^۱
سال دهم از سنین سلطنت و فرمانروائی خورشید سپہر خلافت در رسیدہ آغاز شد^۲ و
بیشکاران^۳ پیشگاہ دولت بتہیہ^۴ اسباب جشن مسعود پرداختند۔

۱۔ عالمگیرنامہ : ۱۰۳ و شب جمعہ مطابق ہفتم اسفندار رویت آن ماہ مہر
انوار اتفاق افتادہ - ۲۔ ما : 'آغاز نهاد' - ۳۔ 'سآ : خورشید سپہر خلافت
ارشاد کردند کہ تہیہ اسباب جشن پردازند' -

تولد لوگل حدیقہ سلطنت بادشاہزادہ محمد کام بخش

از سواغ میمنت پیرا آنکہ روز یکشنبہ دہم شہر مبارک رمضان پس از انقضای دو پاس و چہار گہری از روز مذکور بادشاہزادہ والا گہری از بطن مخدرہ عصمت سرشتی از پردگیان سراق عزت ، قدم فرخندہ بعالم ظہور گذاشت و حضرت شاہنشاهی آن تازہ گل چمن دولت را بمحمد کام بخش موسوم ساختند و چون درین ایام گوہر اکیل ابہت و بختیاری بادشاہزادہ ارجمند محمد معظم بموجب یرلیغ ہایون با عساکر منصور از دارالسلطنت لاہور مراجعت نمودہ بودند ، بیست و پنجم ماہ مذکور باشارہ معلی عمدہ امراء عظام جعفر خان و محمد امین خان میر بخشی تا بیرون شہر پذیرہ شدہ آن درۃالتاج سلطنت را بہ پیشگاہ حضور آوردند و اوایل روز آن عالیقدر با سلطان معزالدین مہین خلف خویش بعز ملازمت اشرف قایز گردیدند ۔ یکہزار اشرفی و چہار ہزار روپیہ برسبیل نذر گزارانیدند ۔ شب یکشنبہ ہلال فرخندہ شوال از افق سعادت رخ نمود ۔ صبح روز دل افروز عید نوای شادمانی و صدای شادیانہ اقبال از بارگاہ ابہت و جلال پردہ کشای گوش گردون گشت ۔ بادشاہزادہ ہای کاسگار و امراء نامدار در رسیدہ و در مدہ والای سلطنت فراہم آمدہ تسلیات تہنیت بجا آوردند و حضرت شاہنشاهی پس از مراجعت از مصنی ساعتی چند در محفل فلک نشان خاص و عام بر سریر مرصع نگار جلوس فرمودہ انجمن آرای کام بخشی و کمرانی گردیدند و درین بزم فرخندہ بادشاہزادہ ہای بخت بیدار محمد معظم و محمد اعظم و رکز السلطنت جعفر خان بعطای خلعت خاص و مکرم خان بمرحمت اسپ و اعتقاد خان بعطای علم نوازش یافتند و داؤد خان بصوبہ داری برار تعین یافت و تربیت خان کہ بنا بر بعضی اسباب

- ۱۔ عالمگیرنامہ : ۱۰۳۱ 'مطابق شانزدہم اسفندار' - ۲۔ مآثر عالمگیری : ۶۰
- 'از بطن عفت سرشت اودیوری محل قدم بعالم ظہور گذاشت' - ۳۔
- درعالمگیرنامہ : ۱۰۳۱ - ۱۰۳۲ بعد ازین اسامی دیگر امراء ہم دادہ شدہ ۔
- ۴۔ مآ : ہلال عید فرخندہ شوال' - ۵۔ عالمگیرنامہ : ۱۰۳۲ 'شب
- یکشنبہ ہفتم فروردین ہلال فرخندہ شوال' - ۶۔ عالمگیرنامہ : ۱۰۳۳
- 'بصوبہ داری برار تعین یافتہ بنایت خلعت و جمدھر مرصع و اسپ با ساز طلا ←

چنانچہ گزارش پذیرفت ، روزی چند مورد عتاب بادشاہانہ گشتہ از منصب معزول و از سعادت کورانش محروم بود ، از میان مرحوم خسروانہ رخصت ملازمت یافتہ ، بعنو تقصیر کامیاب فضل و بخشایش گشت و بمنصب چہار ہزاری سہ ہزار سوار سر افزای یافت و میرزا خان نیرۂ عبدالرحیم خان خانانان کہ از سبادی ایام این سلطنت گیتی طراز تا این هنگام در سلک گوشہ نشینان بود ، مورد انظار عنایت گشتہ بمنصب سہ ہزاری سہ ہزار سوار و عطای خلعت و خنجر مرصع^۲ سر بلند شد و نیتوجی^۳ خویش سیوا کہ حقیقت حان و کیفیت نیک سر انجامی او بتوفیق ادراک شرف اسلام قبل ازین مرحوم گشتہ ، چون سنت ختان بجا آوردند و آداب مسلطانی اندوختہ بود - مطمح انظار مرحوم شہنشاہ دین پناہ گردیدہ ، بعنایت خلعت فاخرہ و جمدھر^۴ مرصع و شمشیر باساز مینا کار و اسپ با ساز طلا و مادہ فیل و بمنصب سہ ہزاری دو ہزار سوار و خطاب مجد قلی خان کامیاب (برگ ۴۳۹ ب) نوازش شد و میر عماد الدین^۵ دیوان بیوتات بخطاب رحمتخانی و

→ سر افزای گردید و یکہزار سوار از تاپینانش دو اسپہ سہ اسپہ مقرر شد کہ منصبش از اصل و اضافہ پنجهزاری چہار ہزار سوار از آنجملہ سہ ہزار سوار دو اسپہ سہ اسپہ باشد

- ۱ - میرزا خان منوچہر پسر میرزا ایرج شاہنواز خان بن عبدالرحیم خان خانانان است - یادگاری بودہ از دودمان بیرم خانہ ، بتردومی و مردانگی و دلیری و دلاوری (کہ لازمہ^۶ خاندان اوست) اتصاف داشت - بسبب زخمہا (کہ در جنگ باو رسیدہ) اعتیاد بمخیرات و مسکرات کردہ چندان ترقی نمود - از دیر باز در کومکیان دکن انتظام داشت - در سال بیست و ہشتم (فردوس آشیانی) بحکومت ایاج پور سرافراز گردید - در سال سی ام در یساق گلکنده در رکب شاہزادہ (اورنگزیب) مصدر نیکو خدمتہا گشتہ در سال شانزدہم سنہ (۱۰۸۲) ہزار و ہشتاد و سوم ہجری بساط ہستی در نوردید - (مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۶ - ۵۸۹) - ۲ - پی : 'دو ہزار سوار' - ۳ - مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۹ 'در سال دہم مورد انظار عنایت شدہ بمنصب سہ ہزاری سہ ہزار سوار سر بلند گردید و بہ تیولداری و فوجداری ایرج شرف دستوری پذیرفت' - ۴ - برای شرحش رک بہ مآثر الامراء : ۳ : ۵۷۷ - ۵۸۰ - ۵ - پی : 'خنجر' - ۶ - پی : 'امام الدین' -

آستانبوس دریابد و درین ایام میرزا خان بعنایت اسپ و ماده فیل مباحی شده رخصت جاگیر یافت و بعرض اشرف رسید که کنور پرتھیسنگھ ولد مهاراجہ جسونتسنگھ و سرہاز خان فوجدار ہوشنگ آباد و رزقی اللہ خان^۲ ولد مقرب خان^۳ شیخزادہ کہ در فن طب و جراحی مہارتی وافی داشت باجل طبیعی بساط حیات در نوشتند و زبردست خان بفوجداری ہوشنگ آباد منسوب گشتہ از اصل و اضافہ بمنصب ہزاری^۴ ہزار سوار از آنجملہ پانصد سوار دو اسپہ سہ اسپہ سر بلندہ شد۔

—:0:—

۱ - برای شرحش رک بہ مآثر : ۳ : ۶۰۳ - ۲ - رزق اللہ در عہد اعلیٰ حضرت بمنصب ہشتصدی رسید۔ در جراحی و طبابت مہارتی وافی داشت۔ در فرمان عالمگیری ، بخطاب خانی و افزونی منصب امتیاز یافت و در سال دہم درگذشت (مآثر الامراء : ۳ : ۳۸۲) - ۳ - مقرب خان شیخ حسن معروف بہ حسو پسر شیخ پھنیا ولد شیخ حسن پانی پتی ، مشہور است کہ در ملازمت عرش آشیانی بخدمت طبابت خاصہ جراحی (کہ دران فن بی نظیر روزگار بود) قیام می نمود، بعد جلوس (جہانگیری) بخطاب مقرب خانی و منصب پنج ہزاری بلند مرتبہ گردید و در سال سیزدہم سنہ ۱۰۲۷ بہ صاحب صوبگی ولایت بہار اختصاص یافت۔ در عمر نود سالگی در وطن خویش (کیرانہ) بموطن اصلی شتافت۔ (مآثر الامراء : ۳ : ۳۷۹ - ۳۸۲) - ۴ - در عالمگیرنامہ : 'بمنصب ہزاری سوار'۔ ۵ - در مآثر عالمگیری ہمہ وقایع با نہایت اختصار بیان کردہ شدہ ، در ہمین کتاب تا شورش انگیزی افغانان یوسف زئی فقط وقایع دہم ماہ مبارک و ہفتم شوال اجالا بیان کردہ شدہ و دران تفصیل منصبداران و افزایش مناصب نیست۔

شورش انگیزی افغانان یوسف زئی در سواحل دریای نیلاب و تنبه یافتن آلطایفه با غلبه خسران مآب

پوشیده نماید که این قوم عصیان منس زمره کثیر و گروهی انبوه اند۔ در سواحل ایام مسکن آنها سرزمین قندهار و قراباغ بود۔ بنابر بعضی موجبات از آنحدود پراکنده شده در زبانی که مرزا الخ بیگ کابل حکمروای کابل بود، روی عزیمت بدینصوب آوردند و چون ریشه اقامت در سرزمین کابل محکم نتوانستند نمود، روی بطرف بلمغانات^۱ آوردند و از آنجا تا کاشغر^۲ شتافتند و آخرالامر در سرزمین سواد^۳ و بجزور^۴، رحل سکونت انداختند۔ دران وقت مرزبانی آنجا به گروهی که لقب سلطان داشتند و خود را از نژاد دختری سلطان سکندر می پنداشتند متعلق بود۔ نخست یوسف زئیان از راه خدمتگزاری درآمد خویشتن را دران ناحیت جای کردند۔ آخرالامر طریق کفران پوئیده، بخیره روئی و چیره دستی بر سلطانان آنجا تسلط و امتیلاء یافتند و خار تصرف آن مخدولان تمامی دشت و کوه آنسرزمین را فرو گرفته، مرزبانان دیرین بزوایای گمنامی خزیدند و بالفعل زیاده از صد سال است که متغلبان یوسف زئی در آن حدود بساط تمکن گسترده بنافرمانی و استبداد و دزدی و افساد بسر میرند و بنگاه آنها کوهستان (برگ . ع . الف) سواد و بجزور است و سرزمین بیرون کوه را نیز گرفته اند۔ طول آن کوهستان سی کروه و عرض در بعضی مواضع بیست کروه و در برخی اماکن

- ۱ - درعالمگیرنامه : ۱۰۴۰ و نسخه پی 'لمعات' مسطور است - ۲ - مآ : 'بانفر'۔
- ۳ - سواد : در ازا چهل کروه، پهنا از پنج تا پانزده، بر آمد آفتاب بنیر شمالی کتور و کاشغر جنوب بگرام، فروشدن آفتاب بجزور، فراوان دره دارد و نزدیک دره و مغار که بکاشغر پیوندد، ریزش ابر شود و بهار و خزان او شکفت آور (آیین اکبری، ۱ : ۵۸۵) - ۴ - بجزور : درازا بیست و پنج کروه، پهنا از پنج تا ده، خاور سوسواد، شمال کتور و کاشغر جنوب بگرام، باختر کنیر نور گل، از کابل فراوان دره درو (آیین اکبری : ۱ : ۵۸۵) -
- ۵ - درسا : 'در بعضی جا هشت کروه و در بعضی اماکن' ترقیم یافته۔

پانزده گروه است و مرغزارهای خوش و جنگلهای^۱ دلکش دارد آن سرزمین از دو جانب بدریایی که از خطه دلکشای کابل آمده از پیش نوشهره می گذرد و از جانب دیگر بکوهستان شمالی محاط است و در عهد حضرت عرش آشیانی اکبر پادشاه، چون آثار بغی و فساد آن قوم بدتیزان بظهور رسیده بود، زینخان^۲ کوکلتاش با لشکری فراوان به تنبیه آن بغی اندیشان معین شد. بعد از و راجه بیربل و حکیم ابوالفتح تعین یافتند و نخست استیلای تمام یافته عرصه^۳ بجزور از غبار تسلط اشرار برداختند و اکثری از سواد محیطه^۴ تصرف آورده تهاانها ساختند و آخرالامر از عدم اتفاق و یکدلی سرداران چشم زخمی عظیم بدان لشکر رسیده شکستی فاحش رویداد و جمعی کثیر تلف شدند و راجه بیربل در آن میانه نقد زندگی در باخت و پس از وقوع آن قضیه مراسم جبر و تدارک بر وجه احسن بکار رفت^۵؛ و چون از قتل و غارت افواج پادشاهی خرابی تمام باحوال آن جمیع بد فرجام راه یافته بود، از آن وقت باز تا این هنگام ترک فتنه پروری و عصیان منشی کرده قدم جرأت از حد خویش بیرون نمیگذاشتند و اگرچه خودسر و خلیع العذار در مرز و بوم خود بسر برده گردن بر بقیه^۶ باج گزاری نمیدادند لیکن محدود خود در ساخته بدست جهل و غرور لوای جسارت نمی افراشتند. درین ایام از تبه رایی و کوتاه اندیشی هوای شورش در دماغ پندار افکنده قدم جرأت بوادی ضلالت و طغیان گذاشتند و بهاکوی شقاوت خوی نه سرگروه آن جمیع بیراه روی^۷ بود، بمقتضای شقاوت فطری و شرارت ذاتی محرک سلسله فساد گشت. قبایل آن قوم جاهل را با خود متفق و همداستان ساخت و یکی از گدایان بهمول را بادعای آنکه از نژاد مقتدایان آن گروه جهالت پزوه است، عهد شاه لقبش نهاده دست آویز فتنه انگیزی کرد و نخست ملا چالاک که از ملایان بی نام و نشان ولایت بیهره^۸ و خوشاب^۹ و درمیان آن مجاهیل

- ۱ - ا : 'جنگه های' - ۲ آ برای شرحش رک به مآثر الامراء : ۳۶۲ - ۳۷۰ -
 ۳ - مآ 'رفت' - ۴ - تصحیح قیاسی در جمیع نسخه ها 'بیراه و روی' -
 4. Bhera tehsil of Shahpur district, Punjab lying between 31 55 and 32 37 N. and 72 43 and 73 23 E, with an area of 1178 square miles. Imperial Gazetteer, vol. viii, p. 99.
 5. Khushab tehsil of Shahpur district, lying between 30 32 and 32 42 N. and 71 37 and 72 58 E. with an area of 2, 526 square miles. Ibid., vol. xv p. 297.

دو کانیچہ" زرق و تلبیس کشوده بدست آویز ربا و تزویر سمت عزت و رباعی یافته ، بصلاح دید بهاکوی فساد اندیش با پنجهزار کس از افغانان یوسف زئی بر سر قلمہ چھاپلی کہ در حدود پکھلی است ، رفتہ قلعہ مذکور را کہ شمشیر نام گزشتہ شادمان مرزبان آنجا دران بود ، بلاصاف عذر و مکیدت متصرف شد و در آن حدود آغاز شورش انگیزی نمود و گروهی از افغانان یوسف زئی در کنار دریای نیلاب و حدود اتک پای جسارت از خویش پیش گذاشته دست تعرض و تطاول بہ برخی از مواضع ممالک محروسہ دراز نمودند - چون این خبر از نوشتہ وقایع نگار آن حدود بمسامع جاہ و جلال رسید - بکاملخان^۴ فوجدار اتک فرمان شد کہ فوجداران و جاگیرداران نواحی دریای نیلاب را فراہم آورده حتی المقدور بتادیب این طائفہ خسران مآب پردازد و بامیر خان (برگ . ۴ ع ب) صوبہ دار کابل یرلیغ کرامت طراز بنفاد بیوست کہ شمشیر خان را با چندی دیگر از عمدہہای کوسکیان و جمعی از لشکرہای آن صوبہ کہ مجموعہ پنجهزار کس باشد ، بدفع آن فساد کیشان تعین نماید .

کاملخان از روی جلادت و کار طلبی برسیدن شمشیر خان مقید نگشتہ . با ہمراہان خویش و لشکر ککھر و اشرف^۵ پسر خوشحال ختک و برخی دیگر از بندہہای بادشاہی کہ باو نزدیک بودند از اتک بر آمدہ بگذر ہارون^۶ کہ رو بروی ولایت یوسف زئی واقع است ، بقصد تنبیہ آن جہالت منشان روان شد^۷ -

۱ - صاحب مرآةالعالم ہمہ وقایع شورش انگیزی افغان یوسف زئی را از عالمگیرنامہ با یک کمی تغیر گرفتہ است - ۲ - آ : و 'لطایف فواکہ و اثر مزین ساختہ در ، ملک ملا زمان انگیزی نمود' - ۳ - پی : 'بکم خان' ۴ - مآ : 'قریب پنج ہزار' - ۵ - عالمگیرنامہ : ۱۰۴۲ . 'اشرف و خوشحال ختک' -

6. Harun: railway bridge across the Indus at Attock. The road and railway bridge over the Indus were completed in 1883. Imperial Gazetteer, vol. vi, p. 138.

۷ - در عالمگیرنامہ : ۱۰۴۲ ، بعد ازین این عبارت مسطور است 'چون از عبدالرحیم ملازم امیر خان کہ بنیابت خان مذکور در پشاور می بود ، طلب کومک نموده بود و او باشارہ امیر خان عجالہ مراد قلی سلطان ککھر و راجہ مہا سنگھ بہدوریدہ را با چندی دیگر از بندہ ہای بادشاہی بکومک ←

مخدولان یوسف زنی از تیره رائی بجمعیّت تمام باین روی دریا آمده بعزم جنگ و پیکار در گذر هارون اقامت ورزیده بودند - کاملخان چون بر این معنی آگهی یافت لشکر همراه را ترتیب داده بمقابله شقاقت - عاصیان فتنه پرور قریب بیست و پنج هزار کس از سوار و پیاده بآنروی آب آمده بودند و از آنجمله ده هزار سوار و پیاده انتخاب کرده ، بآهنگ جنگ مستعد گشته ، نخست مراد قلی سلطان کهکهر که هراول بود ، با تائبینان خود بمقاهیر ملاقا گشته بچنگ در پیوست و نبردی مردانه بظهور رسانید و کاملخان و راجه سها سنگه بهادوریه^۱ و لشکر کهکهر نیز به نیروی همت حمله ور گشتند و تیغ انتقام از خون مفسدان لعل فام ساختند و حربی صعب و رزمی شدید رویداد - عاقبت الامر اولیای دولت بکرامت نصرت مخصوص گشته لوای استیلاء بر افراشتند و گروه باغیان از میدان ستیزه روی بوادی گریز آورده سراسیمه و هراسان بدریای نیلاب زدند و مجاهدان ظفر مآب تعاقب نموده قریب دو هزار کس از آن دد سیرتان را بقتل رسانیدند و بسیاری را مجروح ساختند^۲ - بقیة السیف اکثر در دریا دستخوش امواج فنا شده و برخی بهزاران خواری رخت حیات بساحل نجات و سلامت کشیدند و چند تهانه که رو بروی ولایت یوسف زنی واقع ست و مقهوران متصرف گشته بودند باز بتصرف بنده های بدشاهی درآمد^۳ - هژدهم ذیقعدة شمشیر خان و راجه دیبی سنگه و دیگر بنده های بدشاهی و عبدالرحیم ملازم امیر خان ناظم با فوجی از تائبینان خان مذکور که بکفایت این مهم معین شده بودند ، از دریای نیلاب گذشته بطرف اتک آمده در برابر ولایت یوسف زنی از دریای مذکور عبور نموده ، بسرزمین آن عاصیان

← تعیین کرده ، این گروه شانزدهم شوال بگذر اتک از دریای نیلاب گذشته بکامل خان پیوستند^۴ -

- ۱ - عالمگیرنامه : ۱۰۴۳ 'کامل خان چون برین معنی آگهی یافت از گذر سرکه و طور منافی که سه گروهی اتک است و آنجا اقامت داشت ، و آنجا اقامت داشت ، بعزم رزم مقهوران سوار شده ، مراد قلی سلطان را هراول ساخت^۵ -
- ۲ - مآ : سها سنگه بهادر^۶ - ۳ - آ : ساختند 'بسیاری را کشتند و برزده حوض امواج فنا شدند^۷ - ۴ - برای تفصیل رک به عالمگیرنامه : ۱۰۴۴ -
- ۵ - ۱۰۴۵ - برای تفصیل این بنده های بادشاهی رک به عالمگیرنامه : ۱۰۴۵

درآمدند و مخالفان در دهنه " کهستان دگر باره اجتناع نموده مترصد فرصت جسارت و فتنه انگیزی بودند -

—:0:—

۱ - عالمگیرنامه : ۱۰۳۵ در موضع اوهند که دهنه کهستان آن مخازلی است دگر باره اجتناع نموده .

تعیین یافتن عهد امین خان به تنبیه افغانان یوسف زئی

در همین تاریخ عهد امین خان میر بخشی بامیر خان مہین پور خلیل اللہ خان و قباد خان و قطب الدین خان خویشگی کہ از دکن رمیدہ بود و چندی دیگر از امراء کہ مجموعاً نہ ہزار سوار بودند ، از پیشگاہ خلافت بکفایت مہم آن اشرار نابکار دستوری یافتند و قبل از رسیدن عهد امین خان بیست^۱ و یکم ذیحجہ شمشیر خان را با عاصیان جنگی عظیم رویداد^۲ و بغی اندیشان ہزیمت خوردہ خود را بکویہ کشیدند و درین آویزش داؤد برادر شمشیر خان ہمدانگی نقد ہستی درباخت و پس از دو روز دیگر ، دگر بارہ شمشیر خان با جنود مسعود بر سر موضعی^۳ چند تاختہ ہمت بر نہب مواشی و اسواں و تخریب موطن آن جمع خسران مآل گہشت و در آن موضع اثری (برگ ، ۱ ، ۴ الف) از آبادی نگذاشت . بہاکوی سیدہ روی و دیگر ملکان یوسف زئی بار دیگر با سپاہ نا محصور روی جسارت بسوی کارزار آوردند^۴ . شمشیر خان ترتیب افواج نمودہ متوجہ^۵ دفع مقاہیر گردید^۶ و حربی صعب بوقوع انجامید . گروہی انبوه از مقہوران طعمہ^۷ تیغ انتقام مبارزان گشتند و سیصد^۸ تن ازان عاصیان کہ چندی از ملکان معتبر الوسات خود بودند اسیر شدند و چون این کیفیات بمسامع حقایق مجامع رسید شمشیر خان و کاملخان

- ۱ در عالمگیرنامہ : ۱۰۴۶ تفصیل عنایاتی ہم است کہ ایشان ہنگام رخصت یافتند - ۲ - برای تفصیل رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۵۳ - ۳ -
- در عالمگیرنامہ : ۱۰۵۲ قبل ازین تمہید طولانی دادہ شدہ ، برای تفصیل رک بہ ہمین کتاب : ۱۰۵۳ - ۴ - عالمگیرنامہ 'ہر سر موضعی چند کہ در دست چپ پنج پر بود رفتہ' - ۵ - ہی : بہاکویہ روی' - ۶ - در عالمگیرنامہ :
- ۱۰۵۴ تاریخ این حملہ پانزدہم محرم الحرام است - ۷ - برای تفصیل فوج ہراول ، برانغار و جوانغار و وقوع جنگ رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۵۴ -
- ۱۰۵۵ - ۸ - ہی : 'سیصد کس' -

و دیگر بنده‌های پادشاهی که درین مهم مصدر ترددات نمایان شده بودند ،
 باذافهای شایان و دیگر عواطف و مواهب خسروانده ممتاز گشتند^۳ -

—:o:—

---

۱ - آ : 'خسروانده و عنایات گریبانہ در ذی قعدہ' - ۲ درمآ : 'تسخیر برگشتند' .
 ۳ - در مآثر عالمگیری همه وقایع با نهایت اختصار بیان کرده شده ، راجع
 به شورش انگیزی افغانان یوسف زئی و تنبیه آنها فقط در مقدمه سطر
 بیان کرده شده -

جشن وزن قمری

بیست و پنجم ذیقعدہ مطابق سوم اردی بهشت اوایل روز در انجمن خاص غسلخانه کہ بآزین حشمت پیرایش یافته بود، وزن مسعود قمری بآئین معهود بفعل آمد - سال پنجاه و یکم از عیمر ابد قرین خدیو زمان و زمین، طراز آغاز پذیرفت - دران بزم خجسته دره التاج خلافت بادشاهزاده کامگار مجد اعظم بعطای خلعت خاص و شمشیر با ساز مرصع و خنجر با علاقہ مروارید و باضافہ سه هزار و بمنصب پانزده هزار و هفت هزار سوار مورد انتظار عاطفت گشتند و نوگل حدیقہ سلطنت بادشاهزاده ارجمند والا گھر مجد اکبر کہ تا این هنگام منصب نیافتہ بودند، بمنصب هشت هزار و دو هزار سوار و عطای تومان و طوغ و نقاره و آفتاب گیر مطرح انوار مکرمت شدلد و جعفر خان و دیگر اسراء و بندہهای حضور و صوبہ داران بمراحم گونا گون نوازش یافتند -

و درین هنگام بعرض رسید کہ غضنفر خان صوبہ دار تہتہ باجل طبیعی بساط حیات در نوردید و حسن علیخان برادرش بعطای خلعت نوازش یافت - الہ وردیخان مہین برادر او کہ فوجدار مراد آباد بود و ارسلان خان برادر خردش کہ فوجداری سیوستان داشت و همچنین پسران و دیگر منسوبانش بارسال خلعت مورد نوازش گردیدند و سید عزت خان فوجدار بہکر بصوبہ داری تہتہ معین شد - دوازدهم ذیحجہ^۲ رستم بی نام ایلچی عبدالعزیز خان والی بخارا کہ با صحیفۃ الاولای او و برخی تنسوقات توران دیار ہدرگاہ فلکچاہ رسیدہ بود، بادراک دولت ملازمت اشرف فایز گشتہ، بعنایت خلعت فاخرہ و خنجر و جینغہ^۳ مرصع و سی هزار روپیہ مباحی شد و رضویخان بخاری کہ اجمال حالش بحلیہ^۴ سیادت و صلاح آرستگی دارد بخدمت جلیل القدر صدارت اعظم از تغیر عابد خان منصوب گشتہ بعنایت خلعت و باضافہ^۵ پانصدی بمنصب صد هزار و پانصد سوار، سربلندی یافت و اشرف خان از تغیر خان مذکور بخدمت دیوانی سرکار پردہ آرای ہودج ابہت

۱ - برای تفصیل نوازشات رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۴۷ - ۱۰۴۸ - ۲ - برای شرح تواریخ پنجم و دہم ذیحجہ رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۴۸ - ۱۰۴۹ -

ملکہ^۱ قدسی خصال بیگم صاحب خلعت سرافرازی پوشید و چون سبحان قلیخان والی بلخ اقتداء بعبدالعزیز خان مہین برادر را خویش کرده خوشی بیگ نام یکی از عمدہای خود را برسم سفارت بآستان فیض مکان تعین نموده ، مصحوب او نیاز نامہ و ارمغانی از نفایس توران فرستاده بودند ، چہارم محرم الحرام بوساطت بخشیان عظام دولت زمین بوس عتبہ^۲ سپہر احترام دریافتہ بعطای خلعت فاخرہ و خنجر و جیفہ^۳ (ہرگ ۱۴۴ ب) مرصع و انعام پانزدہ ہزار روپیہ سر فراز شد ۔

درین ایام چون خان دوران بصوبہ دار اودیسہ باجل طبیعی ودیعت حیات سپردہ بود ، تربیت خان بصوبہ داری آنجا تعین یافتہ بعنایت خلعت و اسب و بہ منصب چہار ہزاری سہ ہزار سوار از آنجملہ پانصد سوار دو اسب سہ اسب سربلند شد^۴ ۔

—:0:—

۱ - آ : برادر در باقرای بیگ نام یگی از^۲ - ۳ - در عالمگیرنامہ : ۱۰۵ -
 ۱۰۵۱ بیشتر تفصیل افزایش مناصب دادہ شدہ ۔

فوت جیسنگھ

بیسٹ و ہشتم ماہ مذکور از نوشتہ سوانح نگاران بلدہ طیبه برہانپور بمساع حقایق مجامع رسید کہ عمدہ راجہای عظام راجہ جیسنگھ کہ بعد از مہم بیجاپور بختہ اورنگ آباد معاودت نموده از آنجا بموجب حکم والا روانہ درگاہ معلی شدہ بود ، مریض گشتہ در بلدہ برہانپور رخت ہستی بر بست ۔ خدیو گیتی پرور کنور رام سنگھ مہین خلف او را کہ دولت اندوز حضور بود و بنا بر تقصیری کہ در محافظت سیوا ازو بظہور پیوستہ ، مورد عتاب خسروانہ گشتہ تا این هنگام از منصب معزول بود انظار عاطفت ساختہ ، بعنایت خلعت و جمدھر مرصع باعلاقہ مروارید و شمشیر با ساز مرصع و اسپ عربی با ساز طلا و فیل خاصہ با جل زر بفت و ساز نقرہ و خطاب راجگی و منصب چہار ہراری چہار ہزار سوار مشمول مراحم گوناگون گردانیدند و چون راؤ کرن بھورتیہ کہ در سلک کومکیان صوبہ دکن انتظام داشت ، مصدر تقصیری شدہ بود ، مورد عتاب بادشاہ مالک رقاب گشتہ سرکردگی قوم او و ریاست و طنش بانوپ سنگھ پسرش عطا شدہ عاطفت بادشاہانہ او را بعطای خلعت و علم و منصب دو ہزار و پانصدی دو

- ۱ - در عالمگیرنامہ : ۱۰۵۶ - ۱۰۵۷ ، قبل از راؤ کرن بھورتیہ تفصیل افزایش مناصب منصبداران نوشتہ شدہ ۔ ۲ - راؤ کرن بھورتیہ ، پسر راؤ سوراہ است ، بعد فوت پدر سال چہارم جلوس فردوس آشیانی ، بمنصب دو ہزاری ہزار سوار و خطاب راؤ و مرحمت بیکانیر در تیول شرف افتخار اندوخت ۔ اوایل سال پنجم از وطن آمدہ دولت زمین ہوس دریافت ۔ سال بیست و دوم بخدمت قلعداری دولت آباد ، از تغیر سیادت خان و اضافہ پانصد سوار بمنصب دو ہزاری دو ہزار سوار مفتخر گشت ۔ سال دہم مطابق ۱۰۷۷ ھ چشم از تماشاہی جہان پوشید ۔ بیرون محوطہ اورنگ آباد جانب جنوب مایل بمغرب پورہ او بنام او آباد است ۔ (مآثر الامراء : ۲ : ۲۸۷ - ۲۹۱) ۔ ۳ - در نسخہ ہی 'بھورتیہ' مسطور نیست ۔ ۴ - انوپ سنگھ از ابتدا تعینات بساق دکن شدہ ، در جنگ بہادر خان کوکہ ، با عبدالکریم میانہ در دست ←

ہزار و پانصد سوار سرمایہ^۱ افتخار بخشید و چون مجد تقی خان بخشی واقعہ نویس صوبہ اورنگ آباد باجل طبیعی در گذشتہ بود ، فرمان شد کہ غیاث الدین خان ناظم مہام بندر سورت بصوبہ مذکور شتافتہ بخدمت بخشیگری و واقعہ نگاری آنجا قیام نماید و زین العابدین دیوان خاندیس بنظم مہام بندر سورت تعین یافتہ ، بخطاب خانی نامور شد و چون مجد امین خان کہ با جنود نصرت نشان بدفع افغانان یوسف زئی معین گشتہ بود بولایت آن مردودان کہ شمشیر خان با لشکرہای کابل آنجا بود ، رسیدہ از مراتب تاخت و تاراج و تخریب مساکن و سواطن عاصیان چندانکہ ممکن بود ، آورد ۔

درین هنگام باقتضای رای عالم آرای یرلیغ ہایرن باو صادر شد کہ برخی از کومکیان خویش را ضمیمہ^۲ کومکیان سابق شمشیر خان ساختہ و او را بدستور یش در سرزمین اوہند^۳ گذاشتہ خود با تتمہ^۴ جنود مسعود معاودت نماید و چون بدارالسلطنت لاہور رسد توقف گزیدہ از از تغیر ابراہیم خان بصوبہ داری آنجا قیام نماید ۔

—:O:—

← چپ بود ، سال ہیچدہم (عالمگیری) بالتاس خان مذکور بخطاب راجگی سر عزت بر افراشت ۔ سال بیست و یکم اورا بحراست بلدہ خجستہ بنیاد بر گذاشتہ بودند ۔ سال سیم بقلعداری نصرت آباد سکر و سال سی و سوم از تغیر راؤ دلپت بندیلہ بحراست استیاز گرہ اودل مامور شد ۔ سال سی و پنجم معزول گردید ۔ سال چہل و یکم رخت فنا پوشید ۔ (مآثرالامراء ۲ : ۲۹۰ - ۲۹۱) ۔

۱ . در عالمگیرنامہ : ۱۰۵۷ 'پانصد سوار' مسطور نیست در مآثر عالمگیری و مآثرالامراء ہم راجع بہ منصبش نوشتہ نشد اما مولوی سعید احمد مارعروی در 'تفصیل امرای ہنود در عہد عالمگیری' : ۲۱۳ منصبش دو ہزار پنج صدی دو ہزار سوار نوشتہ است کہ طبق مرآةالعالم است ۔ ۲ ۔ پی 'اوسند' آ : 'اوپند'

3. Undu (Hind, Ohind, Waihind), a village in the North West Frontier Province, situated in 34° 2' N. and 72° 27' E, 15 miles above Attock, on the west bank of Indus, just beyond the north east corner of Peshawar district. Imperial Gazetteer, vol xxiv, p. 130.

جشن وزن شمسی

بیست^۱ و پنجم^۲ جمادی الاول بیستم آبان قریب دو پاس روز در انجمن خاص غسلخانه که برای جشن وزن همیون شمسی بآزین خسروانی آرایش یافته بود، وزن مسعود بآین معهود بفعل آمد - سال پنجاهم از عمر جاوید طراز آغاز شد - بادشاهزاده‌های والا تبار و امرای نامدای مورد انظار نوازشها گشتند - مکرم‌خان صفوی مخاطب بمیرزا مکرم‌خان گشته رایت افتخار باوج بلند نامی افراخت^۳ - و کشنسنگه^۴ ولد راجه رامسنگه که تازه از وطن بسده منیه رسیده (برگ ۴۲ الف) بود، بمنصب هزاری پانصد سوار مر افراز گشته بکنور کشن سنگه مخاطب شد - و محمد منصور برادر عبدالله^۵ خان ولی کاشغر بخطاب ناصر خانی و عنایت جیغه^۶ مرصع و یکزنجیر فیل و انعام پنجهزار روپیه، ناصر خان ولد امیرالامراء بخطاب ظفر خانی مطرح الوار عاطفت گشتند - ششم^۷ ربیع الثانی^۸ رستم بی ایلچی عبدالعزیز خان بمرحمت خلعت فاخره و شمشیر و سپر هر دو با ساز طلا و یک زنجیر فیل و انعام سی و چهار هزار روپیه و همراهایش بانعام شانزده هزار روپیه و خوشحال^۹ بیگ ایلچی خان بعنایت خلعت

- ۱ - برای وقایع دوازدهم و بیع اول، بیست و هفتم ربیع الثانی و ششم جمادی الاول رک به عالمگیرنامه: ۱۰۵۸ - ۱۰۶۰ - ۲ - مآثر عالمگیری: ۶۳ - بیست و پنجم جمادی الاخر - خاقی خان وقایع سال دهم را با نهایت اختصار بیان کرده و درباره جشن وزن شمسی چیزی نه نوشته است - ۳ - برای تفصیل رک عالمگیرنامه: ۱۰۶۱ - ۱۰۶۲ - ۴ - کنور کشن سنگه که در همین حیات پدر منصب در خور یافته چندی تعینات کابل بود، پس ازان در خانه جنگی زخمی شده بمقر اصلی شنافت (مآثرالامراء ۲: ۳۰۳) - ۵ - پی: 'عبدالعزیز الله خان' - ۶ - عالمگیرنامه ۱۰۶۳ - بیست و ششم ربیع الثانی جادو ناتھ سرکار - ۳: ۱۳۰ - راجع به آمدن سفیر بلخ و بخارا نوشته ولی تاریخ رفتن ایشان نه نوشته است - ۷ - پی: 'ربیع الاول' - ۸ - جمیع نسخها 'خوشی بیگ' که مغلوپ است - تصحیح از روی عالمگیرنامه: ۱۰۶۳ -

و اسپ با ساز طلا و شمشیر و سپر هردو با ساز مرصع و یک فیل و انعام سی هزار روپیه و یار محمد پسرش بمرحمت خلعت و خنجر و انعام یک عدد اشرفی پنجاه مہری و رفیقانش بانعام چہارده ہزار روپیہ مشمول مراحم بادشاہانہ گشتہ رخصت انصراف یافتند۔ از اول تا آخر بسفر بخارا قریب دو لک روپیہ و ہایلچی بلخ یک لک و پنجاه ہزار روپیہ عطا شد۔

درین ایام از نوشتہ وقایع نگاران صوبہ دلیذیر کشمیر و عرضداشت مراد خان زمیندار تبت معروض بارگاہ خلافت گردید کہ خان والا دودمان عبداللہ خان والی کاشغر کہ بوالبرس^۱ خان پسرش بر او^۲ مستولی شدہ بود، با اہل و عیال و معدودی از ملازمان خویش غارت زدہ شدہ و بیسامان بقصد توسل و التجا باین دولت فیض قرین روی عزیمت بدینصوب نہادہ، خواجہ اسحق کہ برسہم سفارت نزد او رفتہ بود، درین حالت با او ملاقی شدہ در رہابی ازان ورطہ معمد شدہ است، عنقریب بکشمیر خواہد رسید۔ حضرت شاہنشاهی باستماع این خبر از غایت رفت و قدردانی خواجہ صادق بدخشی و سیف^۳ اللہ بجهت تقدیم مراتب مہانداری آن سلالہ خوانین تعین نمودند و یک قبضہ خنجر و جیغہ^۴ مرصع و یکصد ونہ سراسپ از عربی و عراقی و ترکی چندی ازان با ساز مرصع و طلا و دو زنجیر فیل و برخی از ظروف طلا و قدری معتدبہ از ملبوسات و رغایب اسباب و خیمہ و خرگاہ و نقایس فرش و سایر ابواب تجمل، مصحوب آنها ارسالداشتہ حکم فرمودند کہ فرستادہہا بکشمیر شتافتہ آنجا بآن والا دودمان ملاقی شوند و تا رسیدن خان مسطور بہ پیشگاہ حضور لامع النور مہانداری قیام نمایند۔ و یرایغ گیتی مطاع بمبارزہ^۵ خان صوبہدار کشمیر صادر شد کہ

- ۱۔ برای تفصیل عنایات بہ ایلچی اورکنج رک بہ عالمگیرنامہ : ۱۰۶۳۔
- ۲۔ جمیع نسخہای مرآةالعالم و عالمگیرنامہ : ۱۰۶۴ 'یولبرس خان' تصحیح از مآثر عالمگیری : ۶۳ و سرکار : ۳ : ۱۳۲۔ ۳۔ بی : متولی'۔
- ۴۔ در نسخہ بی فقط 'متولی'۔ ۵۔ در نسخہ بی فقط 'سیف'۔ ۶۔ مبارز خان میر گل از سادات بدخشان است، در سال بیست و سوم شاہجہانی با چندی از برادران و اقربای خویش از موطن اصلی برآمدہ یاسید بندگی آستان پادشاہی رخت سعادت بہ ہندوستان کشید۔ بمنصب پانصدی دو صد سوار و انعام ۳۰ ہزار روپیہ سر عزت بر افراخت۔ در سال بیست و نہم بمنصب ہزار و پانصدی ہزار سوار و تیولداری تومان ایسا و پچرا مضاف صوبہ کابل استیاز۔

چون بدان خطه دلپذیر برسد از سرکار اشرف اعلی سامان جمیع ضروریات و
 ساحتاج آن رفیع قدر نموده مبلغ پنجاه هزار روپیه از خزانه آن صوبه داده
 هرگاه روانه درگاه سلاطین پناه گردد خود همراه گشته خان مشارالیه را بیمارگاه
 خلافت رساند و محمد امین خان صوبه دار فرمان شد که چون بآن مرکز
 سلطنت وارد گردد لوازم اعزاز و اکرام بعمل آورده بوظایف ضیافت بر وجه لایق
 تقدم نماید، و پنجاه هزار روپیه از سرکار خاصه شریفه و مبلغی گرانمند و برخی
 استعد از جانب خود بدهد - همچنین بجمیع حکام و فوجداران که بر سر راه بودند
 حکم شد که جایجا مراتب مهمانداری بظهور رسانند و از حدود متعلقه خویش
 (برگ ۲۴۴ ب) بآیین شایسته بگذرانند - در هشتم شوال سال یازدهم از جلوس
 همیون بظاهر دارالخلافه رسیده در یکی از بساتین فرود آمد، و از آنجا بحکم مقدس
 لوازم ضیافت بتقدیم رسید - و زبده امرای عظام جعفر خان و اسد خان تا بیرون
 شهر پذیره شده یازدهم ماه مذکور داخل دارالخلافه ساخته باحترام تمام بیمارگاه اقبال
 آوردند و پس از دریافت سعادت ملاقات اقدس مرخص گشته باشاره والا در حویلی
 رستم خان مرحوم که سر منزلی عالی دلنشین است و از سرکار خاصه شریفه فرش و
 دیگر لوازم آن مهیا گشته، رونق و صفای تازه یافته بود فرود آمد و مدت هشت ماه
 قرین خرمی و شادکامی و مشغول مراجع و تفقدات خسروانی در دارالخلافه بسر برده
 از کلفت محنت سفر بر آسود - و چون عزیمت طواف حرمین، زادهها قدرا و جلالة،

گرفت - در سال نهم عالمگیری بمصاحب صوبگی کشمیر اختصاص گرفت و در
 سال سیزدهم از تغیر لشکر خان بنظم صوبه ملتان شتافت - مآل کارش بنظر
 نیامد (مآثر الامراء : ۳ : ۵۹۵ - ۵۹۷) طبق بینی پرشاد باید اسماء این دو ناحیه
 اسائی و بدراؤ باشد (ایوب قادری مترجم مآثر الامراء بزبان اردو : ۳ : ۴۹۴)
 ۶ - مآثر عالمگیری 'ممتاز خان' است -

۱ - در نسخهای پی آ واژه 'خان' مسطور نیست - ۲ - سرکار : ۳ : ۱۳۲
 نوشته است که او به پانزدهم مارس ۱۶۶۸ م بدارالخلافه رسید - اما طبق
 این تاریخ هجری بیست و نهم فوریه ۱۶۶۸ م برمی آید - ۳ - مرآة العالم
 'سال پانزدهم' تصحیح از عالمگیرنامه - ۴ - آ 'از جلوس بادشاه جهان پناه
 بدارالخلافه رسیده - ۵ - برای تفصیل ملاقات رک به عالمگیرنامه :
 ۱۰۶۶ و سرکار : ۳ : ۱۳۲ - ۶ - عالمگیرنامه این تفصیل ندارد -

پیشنهاد همت و نیت ساخته بود پس از انقضای مدت مذکور با حراز آن مقصد اعلیٰ مرخص گشت - بحکم اقدم کار پردازان پیشگاه سلطنت سامان لوازم و محتاج سفر بوجه لایق نمودند و برلیغ کرامت نشان بصوبه داران و حکام و فوجداران از دارالخلافت شامجهان آباد تا بندر سورت صادر شد که آن رفیع قدر را از حدود خویش بآیین شایسته بگذرانند، و مهانداران بستور هنگام آمدن معین شدند - و از اول تا آخر مبلغ ده لک روپیه از خزانه بادشاهی باو عاید گردید^۲ - سیزدهم^۳ رجب دانشمند خان از تغیر محمد امین خان بخدست جلیل القدر میر بخشگیری سربلند گشته، بعطای خلعت خاص و قلمدان مرجع نوازش [یافت] و درین ایام خواجه بهلول^۴ بقلمداری گوانیار^۵ از تغیر معتقد^۶ خان منصوب گردیده بعنایت خلعت واسپ و خنجر و خطاب خدمتگار خان سپاهی شد و خدمتگار خان بخدست گزار خان محاطب گشت^۷ -

و درین اوقات چون از سوانح بنگاله بعرض همایون رسید که آسامیان مردود دگر باره از راه ناعاقبت اندیشی قدم جرأت از حد خویش پیش نهاد با لشکری انبره و نوازه^۸ عظیم بر سر گواهی که سرحد ولایت بنگاله است آمده اند و بنا بر عدم وصول مدد بسید فیروز خان تهبانہ دار آنجا داد میرتان بر قنعه گواهی استیلاء یافته، و خانمذکور با اکثر همراهان بمردانگی نقتہ جن در راه عبودیت درباخته است، رای عالم آرا چنان اقتضا نمود که یکی از عمده های آستان سلطنت کبری با لشکری از پیشگاه حضور بدفع فتنه^۹ آن عاصیان مقهور گشته به بنگاله رود، و برخی از عساکر کوسکی آنصوبه نیز بمراهمان خویش ملحق ساخته به تنبیه و تأدیب آن گروه خذلان بزوہ پردازد - بنا بران راجه، رامسنگی بکفایت این مهم معین گردید -

-
- ۱ - مآ : 'با جراتان هفت صد اسی مرخص گشت' - ۲ جمیع نسخها 'دولک' تصحیح از سرکار : ۳ : ۱۳۳ - ۳ - در سرکار : ۳ : ۱۳۳ راجع به احوال این چند سطر بیشتر نوشته شده : 'در اوت ۱۶۷۰ م او از مکه مراجعت کرد و چون به بندر سورت رسید یک لک روپیه از خزانه عالمگیری یافت و در دہلی سکونت پذیر شد و در همانجا به پیر نه سالی به بیستم اکتوبر ۱۶۷۵ م در گذشت - ۴ - برای وقایع غره رجب رک به عالمگیرنامه : ۱۰۶۷ - ۵ - مآثر عالمگیری : ۶۴ 'خواجه بهلول' - ۶ - مآ : 'گوانیر' - ۷ - ہی : 'معتقد خان' - ۸ - برای وقایع نوزدهم رجب رک به عالمگیرنامه : ۱۰۶۸ -

بیست و یکم ماه مذکور بعنایت خلعت و اسپ با ساز طلا و جمدھر مرصع با
 علاقهٔ مروارید مورد نوازش گشته مرخص شد - و نصیری خان و کیسری سنگھ
 بہورتیہ و رگھناتھ سنگھ بہرتیہ و بیرم دیو سیسودیہ و جمعی دیگر از عمدہا
 و منصبداران و ہزار و پانصد اھدی برق انداز باو تعین یافتند -

—:o:—

۱ - ہی : نصرت خان - ۲ - بیرم دیو سیسودیہ پسر سورج مل سیسودیہ و
 نیپرہ رانا امر سنگھ بود - در سال بیست و یکم شاہجہانی بحضور شاہجہان
 آمد و تدریجا منصبدار مسہ ہزاری شد - در سال سی و یکم با اورنگزیب
 بہ دکن متعین شد - در جنگ سموگرہ با داراشکوہ بود - در سال دوازدهم
 در مترا رحلت کرد (وقایع عالمگیر در فہرست امرای ہنود در عہد
 عالمگیر صفحہ ۲۲۴)

خاتمہ

چون حضرت اعلیٰ خاقانی بمقتضای دانش خداداد و فطرت بلند و علو ہمت و وسعت حوصلہ ابقای آثار ظاہر را در جنب محو آن وقعی ننہادہ بتأسیس مآثر باطن بیشتر توجہ دارند ، (برگ ۴۴۳ الف) بعد از تدوین واقعات دہ سالہ حکم حقیقت شیم صادر شد کہ گذارندہ داستان مفاخر و مکارم مجد کاظم ' مصنف کتاب مستطاب عالمگیر نامہ من بعد وقایع را بقید کتاب در نیاورد ، لہذا راقم این صحیفہ اقبال نیز بنگارش جمیع سوانح بر سبیل انتخاب ازان جریدہ معالی با برخی از تحقیق مقدمات دیگر کہ بسمت ادراک دوام دولت حضور ماطع النور ہر آن آگہی داشت ، حصر نمود و ہزاران سپاس و ثنائش ایزد بی ہمتا را کہ بدستیاری بلندی بخت و پیشکاری طالع ارجمند این مجموعہ کہل انتساب بزیب ثبت سوانح دہ سالہ ایام سلطنت و اعوام خلافت گیتی خدیو مہر انسر سپہر سریر بادشاہ عالمگیر کہ تا امتداد زمانہ انقراض پذیر مباد ، بسان عشرہ کاملہ حسن آغاز و زینت اختتام یافت و ازان وقایع دولت آثار النواح صحایف روزگار و اوراق دفاتر لیل و نهار زینت جاوید پذیرفت و ہمن ذکر مناقب و مآثر آن اورنگ نشین کشور باطن و ظاہر کہ غرض اصلی از تالیف این مجموعہ بدیعیہ اسلوب بود ، نام این گمنام بر جریدہ ایام ثبت افتاد ۔

—:0:—

۱۰ پی : 'بند مکارم' ۔

پیرایش دوم :

در گزارش برخی از کرامت‌آداب و شرافت صفات خدیو کامل‌الذات و ذکر اساسی اولاد قدسی نژاد خدیو با دین و داد - [و] شرح کیفیت ممالک محروسه^۱ خاقان عدالت گستر و بیان اساسی سلاطین معاصر بادشاه دین پرور - محتوی بر چهار نمایش - نمایش اول : - در گزارش ششم^۲ از جلال شهاب خدیو عادل کامل و خداوند عالم

بر ضمیر فیض پذیر مطالعه کنندگان این کتاب مستطاب هویدا باد که چون این نیازمند بیابوری طالع و مساعدت بخت بدوام خدمت حضور لامع‌النور خدیو [خدا] آگاه بادشاه دین پناه ظل ظلیل دادار، مظهر اتم پروردگار، متخلق باخلاق خلایق الهی، دانای رموز حقایق اشیا و کماهی مستعد است، لهذا آنچه از محاسن اطوار و احسن اوضاع و محامد اخلاق برگزیده نفس و آفاق، مرعی احقر گردیده آنرا بی کم و زیاد برمی نگارد که خدیو خدا طلب باقتضای سعادت فطری در مراتب دینی کمال رسوخ اتصاف دارند و بمذهب حنفیه^۳ امام ابوحنیفه رضی الله تعالی عنه، عامل و بنای خمسہ اسلام را که کلمه^۴ طیبہ مشیر بدانست، کما ینبغی تاسیس و تشیید مینمایند و پیوسته با وضو بوده بتذکر کلمه^۵ طیبہ و دیگر اذکار و ادعیه^۶ ماثوره رطب اللسان سپااشند و صلوة مفروضه را اول وقت در مسجد و غیر مسجد با جماعت و جمیع سنن و نوافل و مستحبات را بحضور و خشوع تمام ادا میکنند و در هفته، پنجشنبه و جمعه، ایام بیض صایم بوده، نماز جمعه را در مسجد جامع با کافه^۷ مسلمین و عامه^۸ مومنین بیگزارند و در لیالی متبرکه باحیای شب پرداخته از انوار فیض الهی چراغ افروز دین و دولت اند^۹ و از غایت حق طلبی شب‌ها در مقصوره^{۱۰} مسجد

۱ - آ : 'توسیع مکان مع امکان درست گسترده و بیان' - ۲ - در نسخه اصل 'کنز رخ' است - از نسخه ما گرفته شد - ۳ ما : 'انداز' -

دولتخانه صحبت باهل الله میدارند و در خلوت اصلا اتکا بر مسند نمی فرمایند و زکوة شرعی آنچه قبل از جلوس والا برای مآکل و ملبس خاص از وجه عدم شبه بهمرسانیده بودند ، (برگ ۴۴۳ ب) هرچه درین ایام فرخنده انجام بسبب جدا ساختن برخی از مواضع دارالخلافة و دوسه محل نمکسار [را] برای صرف خاص بران افزوده اند ، هر سال بارباب استحقاق میدهند و از اولاد امجاد نیز حساب نموده مستحقین میرسانند و ماه مبارک رمضان را بصوم گذرانیده تا انقضای شهر متبرک بادای سنن و تراویح و ختم کلام مجید و فرقان حمید بجاعت تا دوپهر شب با جماعت صلحا و فضلا مشغول میباشند و در عشره اخیره در مسجد معتکف میشوند و ادای مناسک حج که منتهای خاطر قدسی مظاهر است^۱ اگرچه بسبب موانع و عوایق بحسب صورت در پرده توقف مانده ، لیکن در تدارک آن بعازمان حرمین الشریفین آنقدر رعایت میشود که بمثابه^۲ حجات کبری تواند شد و ملکات فاضله و اخلاق کامله^۳ انسانی چنانچه باید در ذات مستجمع الصفات والاحسانات مجمع الکمال^۴ خدیو مانی صفات متحقق است ، آنحضرت از طلوع صبح تمیز از جمیع ملاهی و مناعی مجتنب اند و از کمال عفت نفس جز با حلال محترمه مقارنت نجسته اند و با آنکه بزم آرایان نشاط و نشاط افزایان بساط انبساط از مطربان خوش آواز و سازنده های دنواز در پایه^۵ سریر خلافت مصیر مجتمع اند و در اوایل جلوس گاه گاه سامع افروز طرب میشدند و بغایت دقیقه یاب این فن اند ، لیکن الحال از کمال تورع و پرهیزگاری چند سال است که از امتاع آن احتراز میفرمایند و هر که از خوانندگان و نغمه سرایان مطربان تائب میشود بروزانه و زمین مدد معاش خشنود میسازند^۶ -

و بدن مبارک را اصلا بلباسهای نامشروع تلبس نمی نمایند و بطروف لثره و طلا مطلقا استعمال نیست و هرگز در محفل قدس منزل حرف ناشایسته از غیبت و خبیث و کذب مذکور نمیشود و ایستاده های حضور موردالنور تاقین یافته اند که وقت عرض در لفظی که شایبه^۷ غیبت باشد بعبارت حسنه تعبیر [بنمایند] و در ایوان عدل و داد باکشاده پیشانی و نرم خوئی^۸ هر روز دوسه وقت ایستاده شده ،

۱ - سآ 'جسارت' - ۲ . آ : 'مظاهره بود در آنجا به تحصیل امور غیبی را در آنها بحسب صورت' - ۳ - سآ : کمال جمع است' - ۴ . در مآثر عالمگیری : ۵۲۷ یک قصه مختصری در این ضمن راجع به مکرم خان نوشته شده - ۵ - بی 'نرم جوشی'

داد طلبانرا که بی ممانعت بیارگه معدلت جوق جوق راه می یابند و از غایت توجه آنحضرت بپشائیه خوف و هراس عرض مطالب خود مینمایند، داد عدل می بخشند و اگر اظناب و مبالغه در کلام با ادای خارجی از آنها سر بر میزند، اصلا بیدماغ نمی شوند و اخمه ابرو از آنحضرت ملاحظه نمیشود. بارها بار یافتگان حضور پر نور جهت امتناع از صدور جسارتها معروض ارفع بدارند و میفرمایند که از استماع چنین کلمات و وقوع امثال این امور نفس را ملکه [تحمیل حاصل] میشود و هرگز امری از امور که خالی از رفاهیت جمهور باشد، ازان حضرت بشنود نمی آید و طوایف فواحش از دارالخلافه مخرج اند و در کل ممالک و جمع اقطار و اطراف ولایات محروسه این حکم محکم بنفاد پیوست و امور احتساب بر کافه انام از خواص و عوام در تنفیذ است و در نظم و نسق مملکتی بدین وسعت جز حدود و سیاسیات شرعی، بکار نمیبرند و هرگز باقتضای قوت غضبی و استیلائی نفس بانهدام و تخریب بنای حیات فردی از افراد نوع انسان حکم نمیفرمایند و احدیرا (برگ ۴۴۴ الف) هم یارای آن نیست

و بنقتضای پایه شناسی و قدردانی بسادات عظام و مشایخ کرام و علای اعلام مراسم اعزاز و احترام مرعی میدارند، و بمیامن توجه باطن فیض موطن آنحضرت دین حنیف و ملت منیف در سواد اعظم هندوستان بحدی قوت و رواج گرفته که در زمان هیچ یک از فرمانروایان پیشین مانند آن صورت نیافته، و هنوز اهل قلم یک قلم از عمل معزول گشته اند، و جمیع معابد کفار و بتکدههای عظیمه آن اشرار مثل بتکده متھرا^۱ و کوکل و بندرا^۲ بنارس که عقل ظاهر بینان از پیش رفت چنین کار دشوار متحیر بود، منهدم و مندرس گشته، و بجای آن مساجد عالیله اساس یافته^۳ و متھرا^۴ باسلام آبار و بنارس بمحمد آباد مرسوم گردید - اواسط

- ۱ - آ: سریر سلطنت جهانبانی درده و در بود - ۲ - پی و آ: 'هنود و اهل قلم' -
- ۳ - در مآثر عالمگیری: ۵۲۸ اساسی این بتکدهها نوشته نشده - ۴ - پی: 'بندرا این'
- ۵ - تصحیح قیاسی در جمیع نسخدهایافته، و در نسخه اصل بعد از 'اساس یافتند' این عبارت و آنحضرت همواره جمعی از کفار را - - - دیگر عنایات کامیاب میسازند'
- نوشته شده که متن را بر ربط میسازد و در مآثر عالمگیری: ۵۲۸ - ۵۲۹ هم همین طبر ضبط شده - ۶ - در جمیع نسخها 'متھرا باسلام آباد و بنارس بمحمد آباد مرسوم گردید' بعد از 'مطابق شریعت غرا قرار یافته' مسطور است که بی ربط بنظر می آید - این تصحیح قیاسی است - در مآثر عالمگیری این نوشته نشده -

ایام خجسته فرجام سلطنت ، اخذ جزیه [از] هندو مطابق شریعت غرا قرار یافته ، چنانچه در ممالک محروسه بعمل می آید و اینچنین حسنه غریب در هندوستان بهیچ از منہ بوقوع نیامده و عنود تا باین حد مهان نبوده اند و آنحضرت همواره جمعی از کفار را که بدلالت سعادت جهت احراز شرف اسلام بحضور هدایت ظهور می آیند^۱ خود بمبارکی تلقین کلام^۲ طیبه فرموده ، بعنایت خلاع و دیگر عنایات کامیاب میسازند - قریب^۳ بصد هزار هندو در عهد سعادت مهد مسلمان شده باشند - شرایف خیرات و مبرات و ادرارات ازان مظهر فیض الہی آن مقدار بمعرض وقوع و موقف ظهور میرسد کہ از سلاطین و ملوک مانعہ عشر عشر آن واقع نشده ، و درماه مبارک رمضان شصت هزار روپیہ و درشہور دیگر کمتر ازان بمستحقان میرسد - و غلہ^۴ در خانہهای متعدد در دارالخلافہ و امصار دیگر برای قوت عجزہ و مساکین مقرر گشته و ہر جا [کہ] بجهت نزول مسافران و مترددان رباطات و سراشا نبوده ، احداث یافته و ترمیم مساجد ممالک محروسہ از سرکار فیض آثار شده و امام و مؤذن و خطیب معین گردیده چنانچہ مبلغ خطیر و زرکشیر مصروف این امر شده و میشو - و در بلاد و قصبات این کشور وسیع فضلا و مدرسان را بوظایف لایقہ از استعداد روزیانه دو املاک موظف ساخته برای^۵ طلبہ علم وجوہ معیشت در خور حال و مقرر داشته اند - و چون ہمگی ہمت والا نہمت بران مصروف است کہ کافہ اہل اسلام بہ مفتی^۶ بہا مسایل علمای مذہب حنفی عمل نمایند و مسایل مذکور در کتب فقہ بسبب اختلاف قضاه و مفتیان با روایات ضعیفہ و اقوال مخنلقہ آنها مخلوط است و معہذا مجموع آنرا یک کتاب حاوی نیست و تا کتب بسیار فراہم نیاید و کس را استحضاری وافی و دستگاہی وسیع و تتبع کافی در علم فقہ نباشد ، استنباط نمیتواند [نمود] ، لاجرم عزم بادشاہ دین پناہ بران مصمم شد کہ گروہی از علمای شہور و فضلائی معروف ہندوستان کتب مطولہ^۷ مبسوطہ^۸ معتبر آن فن را کہ در کتابخانہ^۹ سرکار اقدس فراہم آمده [بود] ، جلوہ گاہ انظار تتبع ساخته

- ۱ - در نسخہ اصل^۱ بحضور هدایت ظهور میدارند^۱ نوشته شده ، کلام^۱ می آیند^۱ از نسخہ^۱ پی گرفته شده - ۲ - قریب بصد هزار هندو در عهد سعادت مهد مسلمان شده باشند^۱ در مآثر عالمگیری ذکر نیافتہ - ۳ - مآثر عالمگیری : ۵۳۹ 'بلغور خانہای متعدد' - ۴ - مآثر : 'برہانپور' - ۵ - آ : راحت خود طریق رخصت داشت ، استعداد مقرر^۱ - ۶ - در جمیع نسخہ^۱ ہا 'مفتیہا' نوشته شده ، تصحیح از عالمگیری ۵۲۹ کرده شده -

استخراج مسایل مفتی بها نموده از مجموعه آن نسخه جامع ترتیب دهند تا همگانرا استکشاف مسایل معمول بها بسهولت و آسانی دست دهد و سرکردگی این مهم اهم بقده فضلالی انام شیخ نظام تفویض یافته و همگی آنفریق بوظایف شایسته و مواهب ارجمند کامیاب گشته اند۔ چنانچه تا حال قریب دو لک روپیه صرف لوازم این کتاب مستطاب که زیاده از لک بیت باشد گردیده انشاءالله تعالی (برگ ۴۴ ب) هرگاه آرایش اتمام و پیرایه اختتام که عنقریب است یابد جهانیان را از سایر کتب فقہی مغنی خواهد [نمود] و دیگر قول آنکه برای سهولت همگان [با]؟ کمالات دستگاہی چاپی عبدالله باچند شاگرد خودش بترجم نوشتن آن کتاب بفارسی ماسور است و از جمله عطایای عام بادشاه اسلام آنست که خراج و باج غلات و حبوبات و وجوه راعمداری و محصل اقمشه و دیگر اسوال، خصوصا عفو کردن بعضی وجوه مذکور [از] حاصل تنباکو که مبلغ خطیر بود و عملہ آن طرفہ بی سترریها بناموس مردم بااحتمال مخفی آوردن تنباکو مینمودند، در کل بمالک خروسة از فرقہ مسلمانین خصوصا [و] عفو کردن بعضی وجوه مذکور از کافہ رعایا عموما که مجموع آن هر سال زیاده بر مبلغ سی لک روپیه میشود و مطالبات اجداد و نیاگان ملازمان درگاه که قبل ازین بر وفق معمول دیوانیان از تنخواه مناصب آنها بر سبیل تدریج وضع نموده بسرکار خاصہ شریفہ عاید میساختند، هر سال مبلغ کلی بدین جهت واصل خزانہ عاسره میشد، و واگذاشتن متروکات امرای عظام که مطالبہ دار سرکار معلی نباشد، از [اعقاب] آنها که متصدیان بادشاهی در ایام سلاطین سابق بفراوان احتیاط ضبط مینمودند و این معنی سبب آزار آن ماتم زدگان میشد، عفو فرمودند و فرامین قضا امضا مطابق

- ۱۔ در مآثر عالمگیری : 'زیاده از نیک بیت باشد نوشته نشده در مآثر عالمگیری :
- ۲۔ مسطور است ' صرف لوازم آن کتاب مستطاب که مسمی بفتاوی عالمگیری است گردیده' - ۲۔ مقصود مؤلف مرآة العالم ازین کتاب 'کتاب فتاوی عالمگیری' است چنانچه در مآثر عالمگیری ذکر گردیده - برای احوال مؤلفین فتاوی وغیر آنها رک ب ضمیمہ محلہ دانشگده السنہ شرقیہ ، ۲۵ - ۴۱ ، شماره اوت و نوامبر ۱۹۵۳ م که در آن مرحوم مولوی شفیع مقالہ بسزطی در زبان اردو نوشته است - ۳۔ 'بادشاه اسلام' در مآثر عالمگیری :
- ۵۳۔ نوشته نه شده - ۴۔ مآثر عالمگیری : ۵۳۱ 'داخل' - ۵۔ ا :
- مطالبہ دین و دنیا از آن حاصل است و رفقایان متصدیان بادشاهی -

احکام شریعت شہرا درباب اخذ حاصلات در هر صوبہ عز اصدار یافتہ و مقدمات معارکی کہ حضرت را پیش از جلوس و بعد از جلوس و بر اورنگ خلافت و جہانداری دست دادہ ، برخی در ضمن قضایای احوال خجستہ مآل اندراج پذیرفتہ و درینجا شہدای از غرایب استقامت آنحضرت بر می نگارد کہ در زمان ورود موکب معلی در بلخ کہ عبدالعزیز خان با جماعتہ فراوان از مور و بلخ از آنجا بر آمدہ مقابلہ آرای صف کارزار گردید و افواج عساکر ادبار پیرامون لشکر فیروزی اثر حلقہ زدہ بچنگ در پیوست ، از اتفاقات در عین گرمی هنگامہ پیکار وقت نماز ظہر در رسید و آنحضرت باوجود التماس استناع بندہ های ظاہر بین از مرکب خاص فرود آمدہ صف آرای جماعت شدہ فرض و منت و نوافل را بتعدیل ارکان و کمال حضور و اطمینان ادا کردند - و عبدالعزیز خان بمجرد استماع این خبر شجاعت اثر حیران استقلال این سدید من عند اللہ شدہ طرح جنگ نمودہ بر زبان گذراند کہ با چنین کسی در افتادن خود را بر انداختن است و از کمالات کسبیبہ آنحضرت کہ زینت بخش حالات و ہیبہ گشتہ ، تتبع علوم دینیہ از تفسیر و حدیث و فقہ است و تصانیف امام حجۃ الاسلام محمد عزالی رحمۃ اللہ علیہ و انتخاب مکتوبات شیخ شرف یحیی منیری قدس سرہ و قطب نبی شیرازی و ازین قبیل کتب دیگر ہموارہ بقدمی مطالعہ درمی آید و از جلایل فضایل آن خدیو زمان یزدان پرست توفیق حفظ تمام کلام است - اگرچہ از مبادی حال دولت و اقبال برخی از سور کریمہ قرآنی با رعایت مراتب قرآۃ محفوظ خاطر قدسی بود ، لیکن حفظ مجموع کلام اللہ بعد جلوس بر اورنگ سلطنت اتفاق افتاد و بچہد تمام و عزم ملوکانہ بر لوحہ خاطر اشرف صورت ارتسام گرفت - چنانچہ تاریخ شروع حفظ شریف از عدد حروف کریمہ 'سنقرئک' فلا تنسی' است [کہ]

۱۰۶۳

بحساب جمل پردہ از رخ میکشاید - (برگ ۴۴۵ انف) و تاریخ اندامش از اعداد 'لوح محفوظ' جاوہ ظہور بینماید - خط نسخ آنحضرت در غایت متانت و اسلوب

۱۰۷۸

است و کمال قدرت در نوشتن آن دارند - و دو قرآن مجید بخط اقدس صورت

۱ - مآ : 'با وصف ممانعت بندہ ها' - ۲ - مآ : 'مچیدات' - ۳ - القرآن ۸۷ : ۶ -

ترتیب پذیرفته و مبلغ هفت هزار روپیه بر لوح و جدول و جلد آن صرف شده، اما کن شریفه ترسیل یافته و خط نستعلیق و شکسته نیز بغایت خوب مینویسند - و آنحضرت را در مراتب نثر و انشا دستی تمام است، و در مهارت نظم و نثر نیز بهره تام اما بودای مستشهد صادق کریمه 'والشعراء' یتبعهم الغاون' متمسک گشته، توجه باستماع شعر بیفایده ندارند - تا بشنیدن اشعار مدح چه رسد، الا شعری که متضمن موعظت باشد :

نکرده بهر رضای خدای عز و جل نه چشم سوی غزال و نه گوش سوی غزل
و آخرها مراسم جشن های مقرر می باشد، از شایبه تکلف و تقطیع مصون است و کارنامه^۴
شرایف ادب و پارنامه^۵ مکارم اخلاق خدیو خداجو از احاطه گفت و نوشت بیرونست :
انبی^۶ تواین شاه^۷ درویش دوست که آسایش خلق در ظل اوست

بسی بر سر خلق پاینده دار بتوفیق طاعت دلش رنده دار
و از گرام^۸ اخلاق آن خدیو کشور انفس آفاق، حسن تربیت فرزندان ارجمند
عالی گهر نیک اختر است که بمیان توجه^۹ باطنی و ظاهری آنحضرت بکمالات
علیه فضایل سنیه فیز گشته از صلاح و طاعت و پرهیزگاری و قواعد [و] آداب
مروری و سرداری و صنوف هنرهای کسبی نصیب^{۱۰} وافی دارند، و بیمن استفاضه^{۱۱}
انوار تربیت بادشاه خدا آگاه حفظ کلام الله و تحصیل قدر معتدبه از مراتب علم
و ادب کرده، در نوشتن اقسام خطوط مهارت اندوخته زبان ترکی و فارسی نیکو

- ۱ - مآثر عالمگیری ۵۳۲ بمدینه منوره (علی ماکنها افضل الصلوات و اکمل الحیات) مرسل شده - - ۲ القرآن : ۲۶ : ۲۲۴ - ۳ - مآثر عالمگیری :
- ۵۳۳ 'احتوی همه لطایف اخلاق آن برگزیده آفرین از حوزه تحریر بیرون و از احاطه تقریر افزونست - چه جای گزارش این ستوده از شعور سراپا تصور :
من بکجا و این سر و برگ از کجا رب اجمن دنیاه مزرعة للعقبی و
آخره خیرا من الاولی' - ۴ - بی : 'بررسی' - ۵ - سا : 'حدایا' - ۶ - بی :
- 'سایب' - ۷ - صاحب مآثر عالمگیری : ۳ - و از گرام اخلاق - الخ
را در ذکر اولاد اورنگ زیب شامل برد است - مآثر عالمگیری :
- ۵۳۳ 'از شرایف ادب و گرام صفت - است حسن تربیت
پادشاهزاده های راجا گور است' -

آموخته اند و عمه^۱ حجله نشینان مشکوی عزت و سایر محتجبات امتار عفت
بمیامن ارشاد و هدایت آنحضرت اکتساب عقائد حقیقه و احکام ضروریه^۲ دینیه
نموده عمه بر سجاده طاعت و حق پرستی و تلاوت و کتابت قرآن مجید و تحصیل
حسنات^۳ گرفته بر جاده شریعت مستقیم اند^۴ -

—:0:—

۱ - 'یاد گرفته بر سجاده طاعت و جاده شریعت مستقیم اند' از نسخه آ و بی و
مآثر عالمگیری گرفته شده ، نسخه اصل ندارد - ۲ - برای تفصیل خصایل و
شایلی اورنگ زیب و اشتغال او در اوقات شبانروزی رک به عالمگیری نامه :
۱۰۷ تا ۱۱۰۷ فاروقی ۵۴۶ تا ۵۶۲ ، شبلی ، 'یک نظر بر اورنگ زیب :
(اردو) ص ۱۳۳ تا ۱۴۸ - سرکار : ۵ : ۴۷۳ تا ۴۹۴ ، این امر نوشتنی
است که صاحب مرآةالعالم سوانح ده ساله^۵ عالمگیری را با یک کمی تغیر
و در بعضی جاها باضافه از عالمگیرنامه گرفته است - اما درباره خصایل
عالمگیری اگرچه تا حدی ازین کتاب استفاده کرده اما اشاره بآن نکرده
البتہ اضافهای شایانی هم کرده است و بیان مآثر عالمگیری از مرآةالعالم
هیچ اختلاف ندارد جز اختلافاتی که در پاورقیهای مختلف مذکور گردید -

نمایش دوم : در ذکر اولاد قدسی نژاد قدوسی نهاد بادشاه با دین و داد :

آنحضرت^۱ پنج پسر والا گهر و پنج دختر نیک اختر از عقیق محترمه دارند - اسامی^۲ سامی پسران :

۱ - بادشاهزاده محمد سلطان ۲ - بادشاهزاده محمد معظم ۳ - بادشاهزاده محمد اعظم ۴ - بادشاهزاده محمد اکبر ۵ - بادشاهزاده محمد کام بخش .

بنات طاهرات : ۱ - زیب النساء بیگم ۲ - زینت النساء بیگم ۳ - زبده النساء بیگم ۴ - مهرانساء بیگم ۵ - بدرالنساء بیگم .

بر ضمیر منیر مستغیر خبیر پوشیده نیست که برخی از احوال میمنت اشتغال بادشاهزاده های ستوده خصال و بیگان عفت شایل در ضمن سوانح اقبال شهنشاه دین و دولت پناه^۳ گزارش یافته ، درین جا بنگارش شمه ای از جلال مهایل والا فرخنده سات هر یکی از ذکور و اناث بر ترتیب سنین عمر زینت افزای صحیف روزگار و آرایش بخش اوراق لیل و نهار میگردد^۴ .

۱ - مآثر عالمگیری : ۵۳۳ 'حق (عم احسانه) آنحضرت را پنج پسر و پنج دختر از عقیق محترمه کرامت فرسوده بود ، هر چند احوال بادشاهزاده های ستوده خصایل و بیگان عفت شایل ، در ضمن سوانح اقبال پادشاه دین پناه در عالمگیر نامه و این اوراق خجسته وثاق گزارش یافته ، اینجا برخی حالات هر یکی از ذکور و اناث زینت افزای صحیفه^۵ یادگار میگردد' - ۲ - پی : 'اثاسی' مآ 'اسامی سامی ایشان بدین تفصیل که احوال برخی از شاهزاده ها در ضمن سوانح بادشاه گزارش یافته' - ۳ - 'پناه گزارش یافته ، درین جا بنگارش شمه ای از جلال مهایل والا' در نسخه^۶ پی و نسخه^۷ اصل مسطور نیست ، از آن گرفته شده - ۴ - سآ : 'مرقوم میگردد' ، در مآثر عالمگیری ، ۵۳۴ اولاً ذکر ذکور و بعد از آن شرح اناث نوشته شده - اما عبارت همان است که در مرآة العالم است -

نواب تقدس قباب تنزیہ، احتجاب زیب النساء، بیگم

آن مہرہ طیبہ، نہال حشمت و اقبال دہم شوال سال ہزار و چہل و ہشت بدولتسرای^۲ دنیوی قدم گذاشتہ اند۔ بمیامن ارشاد و ہدایت بادشاہ خدا آگاہ حافظ کلام مجید شدہ در جلدوی احراز این سعادت از عطایای عام بندگان حضرت سی ہزار اشرفی انعام یافتہ اند۔ از تحصیل علوم عربی و فارسی بہرہ تام بر اندوختہ اند و از اقسام خطوط نستعلیق و نسخ و شکستہ درست نصیبہ^۱ وافی دارند و از بس کہ ہمگی ہمت قدسی نہمت آنقدر شناس رتبہ^۳ عام و ہنر بجمیع کتب و تصنیف و تالیف مصروف و عنان توجہ بر ترفیہ^۴ حال ارباب فضل و کمال معطوف است، در سرکار علیہ کتابخانہ گرد آمدہ، کہ بنظر ہیچ^۵ یکی در نیامدہ باشد و بسیاری از علماء و فضلاء و صلحا و شعرا^۶ و منشیان بلاغت دثار و خوش نویسانہ سحر نگار، باین ذریعہ کامیاب افضال آن صدر آرای مشکوی عزت و جلال اند۔ چنانچہ ملا صفی الدین^۷ اردبیلی بموجب امر علیہ در کشمیر سکونت گرفتہ بخدمت ترجمہ تفسیر کبیر کہ مسمی بزیم التفاسیر است، [فتحام]^۸ دارد و دیگر رسایل و کتب بنام نامیہ ترتیب می یابد۔ قدر و رفعت آن مہین دوحہ^۹ حدیقہ^{۱۰} حسنات از سایر فرزندان بدرجہ^{۱۱} اعلی است۔ امید کہ [ہر] روز افزون [تر] باد^{۱۲}۔

- ۱۔ پی: 'ثریا' - ۲۔ برای شرح احوالش رک بہ عالمگیرنامہ بامداد اشارید، فاروق: ۵۴۴، سرکار: ۳: ۳: ۶۱ - ۳۔ مآثر عالمگیری: ۵۳۸ 'از بطن بیگم بدولتسرای دنیوی قدم گذاشتہ بودند' فاروق: ۵۴۴ نوشته است کہ زیب النساء از بطن دلرس بانو است کہ دختر شاہنواز خان صفوی بود۔
- ۴۔ مآ: 'بنظر کسی' - ۵۔ پی: 'خوش گویان' - ۶۔ پی: 'صفی الدین'۔
- ۷۔ اصل 'اقتدام'، تصحیح قیاسی - ۸۔ مولف مآثر عالمگیری: ۵۳۹ راجع بہ تاریخ رحلتش مینویسد 'و وفات ایشان در زندگی حضرت منہ چہل و شش مطابق یکہزار و یکصد سیزدہ (۱۱۱۳) ہجری، طبق فاروقی ۵۴۴ او پانزدہم فوریه ۱۶۳۸ م متولد شد و در دہلی بیست و ششم مہ ۱۷۰۲ م رحلت کرد۔ جادو ناتھ سرکار ہیچ تاریخ ننوشتہ است۔

و فروغ دودمان مجد و احسان بادشاهزاده مجد سلطان

ولادت ایشان چهارم رمضان المبارک کہ سنہ ہزار و چہل و نہ عز وقوع (برگ ۵۴۵ ب) یافتہ ، بشرایف آداب و احسن اوصاف اتصاف دارند ۔ باستفاضہ^۲ انوار تربیت بادشاہ حق آگہ سعادت حفظ کلام مجید دریافتہ از اکثر کہالات خواندن^۳ و نوشتن^۴ ترکی بہرہ وافی دارند و در معارف^۵ و محارباتی کہ حضرت خاقانی ظل ظلیل سبحانی را با اندای دولت اتفاق افتادہ مصدرکارہای بزرگ و ترددات شایستہ شدہ داد دلیری و شجاعت دادہ اند ۔ با دختر^۶ قطب الملک حاکم گنکنندہ ازدواج ایشان واقع شدہ قصد پیوستن آن عالی نژاد بحسب سرنوشت آسانی با شجاع و باز برہمنونی قاید اقبال آمدن بحضور ہدایت ظہور و [در] قلمہ^۷ گوالیار محبوس زندان [و] تادیب شدن^۸ ، مفصلاً سبق ذکر یافتہ ، باقتضای عاطفت پدرانہ خاطر مرحمت مظاہر خدیو دین و دولت توجہ بران دارد کہ چون طلا ہمہ عیار

- ۱ - مآثر عالمگیری : ۵۳۴ ' ولادت ایشان از بطن نواب بانی چہارم رمضان ۔ ۔ ۔ ' فاروقی : ۵۴۵ مینویسد کہ مجد سلطان از بطن رحمت النساء مخاطب بہ نواب بانی کہ دختر راجہ راجوری بود ، در سال ۱۶۳۹ م متولد شد ۔ برای بیشتر شرح زندگی مجد سلطان رک بہ عالمگیرنامہ بامداد اشاریہ، سرکار :
- ۳ : ۴۹ تا ۵۰ ۔ ۲ - باستفاضہ^۲ انوار تربیت بادشاہ حق آگہ سعادت حفظ کلام مجید دریافتہ ، در مآثر عالمگیری : ۵۳۴ نوشتہ شدہ ، فقط ہمین قدر مستور است 'بجفظ کلام مجید مستعد بودہ' ۔ ۳ - مآ : 'در خواندن' ۔
- ۴ - مآثر عالمگیری : ۵۳۴ ۔ 'خواندن و نوشتن عربی و فارسی و ترکی بہرہ وافی دانند' ۔ ۵ - مآثر عالمگیری : 'و در محارباتی کہ آن حضرت را انان افتادہ مصدر ترددات شایستہ شدہ ، داد شجاعت و دلیری دادہ اند' ۔
- ۶ - سرکار : ۳ : ۵۰ نوشتہ است کہ بعد از رہای یافتن از جس در دسامبر ۱۶۷۲ م دوستدار بانو دختر مراد را بزنی گرفت و در دسامبر ۱۶۷۵ م با بانی بہوت دیوی کہ دختر راجہ کستوار بود ، عروسی کرد و در اوت ۱۶۷۱ م بہ دختر عم زادہ دولت آبادی محل ازواج او وقع شد و با دختر فہیب الملک حاکم گنکنندہ ۔ ۔ ۔ ۔ کلام سعادت اندوز حضور سرفراز فرمایند ، در مآثر عالمگیری نوشتہ نہ شدہ ۔ ۷ - در نسخہ مآ بعد ازین تا نمایش سوم چیزی نہ نوشتہ شدہ ۔

گزارش در بوقت مکافات گذاخته بی عشر گردیده، چون از خوت کتب حصول
ناکسی بر آورده بکام معدت اندوژی حضور برقرار فرمایند.

بادشاهزاده عالیجاه انجم سیاه خورشید کلاه، پد معظمه

میلاذ با سعادت آن بجز در سبزه سست و شیرینی و صبح رحیب اسرار
سه هزار و پنجاه و سه اتفق بقامه بپوش خدمت شریف وقت داشته مورق
نزالت بدخار فضیل نفس و مسکت سکر و کمالات کسوف منصف و از حدت
کلام رب لغزت و هیارت نام بر غصبت کتب مطبوعه و غیره فطانت تمتع و بی
زاره و قدم خطوط مینویسند و از آن ترکی لیکو میهن نام بیوسند خدمت و با
بیت دستوری و خوشنویز خدای حقانی و خداوند بجزای میگرداند و حضرت
خليفة الیمنی از وضع حابه و صورت غصبت آن گوهر مومن خلافت لغت تحسین و
مسرور نام سجده سردی و سره بی از جبین حلال آن کتاب روح منکبات خوبها
فروع جزی و سراری از عیب آن نام بر آن حلال چه در بریدن غصه
و مری خلیفه و سایر نوری از عادت نام از حسین سگ پخش مسنگ
بخدمتی از دعوت مسوک میرزا و از رسمه سریر بخت بدست مرصیت برمی
و بخت مراتب عشقی و مراتب غصبت از آن و سرور غصبات خود و کلمات
ترک انگیز بر فرشته که حسب عادت غصبت از آن غصبت از آن بر می بخند

در آثار عالمگیری : در بیان لغت نامه آن سر است ایستادگی و بزرگ حضور
حضرت علی خلیل سرور و حسن آشوب و سایر نامها بر روی بر زبان
در نامه سرور و سایر حسن بر آن نامها و سایر نامها بر روی بر زبان
نامها بر زبان بر آن نامها و سایر نامها بر روی بر زبان
صفت و از آن سرور و سایر نامها بر آن نامها و سایر نامها بر روی
در آثار عالمگیری : در بیان لغت نامه آن سر است ایستادگی و بزرگ حضور
حضرت علی خلیل سرور و حسن آشوب و سایر نامها بر روی بر زبان
در نامه سرور و سایر حسن بر آن نامها و سایر نامها بر روی بر زبان
نامها بر زبان بر آن نامها و سایر نامها بر روی بر زبان
صفت و از آن سرور و سایر نامها بر آن نامها و سایر نامها بر روی

افتخار و اعزازاً اند -

نواب قدسی القاب زینت النساء بیگم

سال ولادت آن قدسی مرشد غره شعبان سنه یکہزار و پنجاه و سه اتفاق
اُفتاد - بیمن استفاضہ انوار تربیت خدیو ملک و مات باکتساب عقاید حقیر و
احکام ضروریہ دینیہ بہرہ ور اند -

نواب ثریا جناب بدرالنساء بیگم

تولد ایشان بیست و نهم شوال سنہ یکہزار و پنجاه و ہفت بوقوع آمدہ ،
برکت فیض خدمت حضرت شاہنشاہی سعادت حفظ کلام سبحانی و خواندن علوم
دینی بر اندوختہ بصوالح اعمال اوقات فیاض البرکات معمورہ دارند -

بادشاہزادہ اقبال توأم مجد اعظم

دوازدهم شہر شعبان سنہ ہزار و شصت و سه از خلوتکدہ بطون قدم میمنت

۱ - خانی خان ، ۲ : ۶۸۳ راجح بہ رحلتش مینویسد 'اواخر عشر ثانی محرم الحرام
۱۱۲۳ ۵ کہ مرحلہ عمر پادشاہ از ہفتاد قمری تجاوز نمودہ بود ، تبدیل مزاج
پادشاہ بہم رسید و در فرصت ہفت ہشت پھر آثار سفر آخرت ظاہر گردید
- - - - - چہار سال و دو ماہ پادشاہی نمودہ - فاروقی : ۵۴۵ بتاریخ ہژدہم
نوریہ ۱۷۱۲ م در گذشت - برای شرح حال مجد معظم مخاطب بہ شاہ عالم
رک بہ مآثر عالمگیری : ۵۳۴ ، تا ۵۳۶ ، خانی خان : ۲ : ۵۶۶ تا ۵۸۴
سرکار ۳ : ۵۰ - ۵۸ - ۲ - بناہر صاحب مآثر عالمگیری : ۵۳۹ : 'از بطن
بیگم' فاروقی : ۵۴۴ زینت النساء از بطن دلرس بانو است کہ دختر
شاہنواز خان صفوی بود و در ماہ اکتبر سال ۱۶۴۳ م متولد گردید و
طبق سرکار ۳ : ۶۲ ہمہ عمر شوہر نگرفت - ۳ - مآثر عالمگیری : ۵۳۹ 'از
بطن نواب بانئ 'فاروقی' : ۵۴۵ : دختر رحمت النساء مخاطب بہ نواب بانئ
کہ دختر راجہ راجوری ۴۵ . بود - در نوامبر ۱۶۴۷ م پا بدنیا نہاد - ۴ -
مآثر عالمگیری : ۵۳۹ باستفاضہ خدمت حضرت شاہنشاہی سعادت حفظ
کلام سبحانی' - ۵ - مآثر عالمگیری : ۵۴۰ 'بیست و ہشتم ذی قعدہ سنہ
سیزدہ جلوس والد ماجد محفوف رحمت ایزدی در دیدند -

توأم ببارگاہ ظہور گذاشتہ اند۔ آلالا گور بحسن تربیت خدیو معنی و صورت (برگ ۴۴۶ الف) بذروہ کمال عروج نموده از ملاکات فاضلہ و صفات کاملہ نصیبہ وافیہ دارند و ابواب جود و سخا بر روی کافہ^۱ برآیا مفتوح داشته ، بمنصب ہائزہ ہزاری دو ہزار سوار مسند آرای افتخار اند^۲۔

لواب فلک احتجاب زبدة النساء بیگم

بیست و ششم رمضان سنہ یکہزار و شصت و یک بعالم ہستی تشریف آورده اند و بطاعت دادار جهان و تحصیل مشروبات بیکران مشغول اند^۳۔

بادشاہزادہ نیکو سیر محمد اکبر

تولد ایشان دوازدم شہر ذیحجہ سنہ ہزار و شصت و ہفت شرف وقوع یافتہ و مال ولادت از 'ولد آفتاب عالمتاب' مستفاد میگردد و فر بزرگی از جبین

۱۰۶۷

مبین ایشان مطاع ، ستارہ ہوشمندی و دانش از افق احوال لامع ، در ظل تربیت حضرت ظل الہی بفضایل سنہ فایض شدہ اند و از آداب سری و سرداری حظ وافر و بمنصب ده ہزاری^۴ ذات ہفت ہزار سوار بلند پایگی دارند^۵۔

- ۱ - برای شرحش رک بہ عالمگیرنامہ نامداد اشارہ ، مآثر عالمگیری : ۵۳۶
- خانی خان : ۲ : ۴۴۳ ، ۵۶۶ تا ۵۹۷ ، سرکار : ۳ : ۵۴ - ۵۸ - ۲ -
- مآثر عالمگیری : ۵۴۰ 'از بطن بیگم بعالم ہستی تشریف آورده بودند'۔
- ۳ - مآثر عالمگیری : ۵۴۰ 'زبدة النساء زوجہ' پھر پسر داراشکوہ و در ماہ رحلت حضرت بخت خرامیدہ اند و خر فوت ایشان بحضورت نرسیدہ' عالمگیر روز جمعہ بیست و ہشتم ذی القعدہ سنہ پنجاہ و یک مطابق سنہ یکہزار و یکصد و ہزده (۱۱۱۸) ہجری در گذشت طبق گفتہ مؤلف مآثر عالمگیری زبدة النساء ہم در ماہ ذی قعدہ ۱۱۱۸ در گذشت - فاروقی : ۵۴۴ : مینویسد کہ زبدة النساء در سپتامبر ۱۶۵۱ م متولد شد و در ۱۷۰۷ م رحلت کرد - ۳ - پی : دو ہزاری ذات ہفتصد سوار' - ۴ - مؤلف مآثر عالمگیری : ۵۳۷ - ۵۳۸ شرحش مفصل تر نوشتہ است - نیز رک بہ عالمگیرنامہ و منتخب اللباب نامداد اشارہ و سرکار : ۳ : ۵۹ - ۶۰ -

نواب قدس حجاب مہرالنساء بیگم

سال ولادت ایشان سوم صفر سنہ یک ہزار و ہفتاد و دو است و بہ پرستش ایزد بیهال چراغ افروز شبستان اقبال اند۔

بادشاہزادہ محمد کام بخش

در شہر رمضان سنہ یکہزار و ہفتاد و ہفت ، قدم سعادت توأم بر عرصہ وجود گذاشتہ اند و بخواندن و نوشتن اشتغال دارند و حفظ کلام مجید میکنند ، امید کہ نہال اقبال این نوگل بوستان جلال بسحاب تربیت خلیفہ الہی نشوونما یافتہ بشمرہ مراد بارور باشد۔

—:۵:—

۱. مآثر عالمگیری : ۵۴۰ 'از بطن اورنگ آبادی محل .....
سنہ چہل و ہشت جلوش والد ماجد مطابق یکہزار و یکصد و شانزدہ ہجری (۱۱۱۶) بسرای آخرت رفتہ اند۔ زوجہ ایزد بخش پسر مراد بخش اللہم ارض عنہ'۔ ۲۔ مآثر عالمگیری : ۵۳۸ ، 'پنجمین ہادشاہزادہ محمد کام بخش دہم شہر رمضان یکہزار و ہفتاد و ہفت (۱۰۷۷) قدم سعادت توأم بر عرصہ وجود گذاشتہ بودند ، از بطن بان اودے پوری بمرکات ارشاد و ہدایت خدیو دین و دولت سعادت حفظ کلام مجید و تحصیل کتب متداولہ نسبت بہمہ برادران زیادہ و مہارت زبان ترکی و نوشتن اقسام خط اندوختہ بودند و دیگر اخلاق شجاعت و سخاوت کہ جبلی این برگزیدہہا ست تا کجا در حیظہ تحریر آید۔ سوم ذی قعدہ بعد انتقال حضرت بدو سال میادین رستمی و اسفند یاری در نورد۔ بر صدر آمرزش آرمیدند' ، فاروقی : ۵۴۵ : بتاریخ بیست و چہارم فورہ ۱۶۶۷ م متولد گردید و سوم ژانویہ ۱۷۰۹ م در جنگ تخت نشینی بقتل ، برای شرح احوالش و صف ازایی وی در مقابل محمد معظم و کشتہ شد ک بہ منتخب ابواب : ۲ : ۵۶۹ تا ۵۷۳ ، ۶۰۸ تا ۶۲۵۔

نمایش سوم : در ذکر کیفیت مساحت ممالک محروسه و بیان حال

حاصل و دامها و شرح صوبه‌ها و مایتهای بنا

طول مملکت روز افزون از لاهری بندر متعلقه صوبه بنگانه است که نیمه
نورد و چهار گروه بادشاهی و یک هزار و هفتصد و چهل گروه رسمی که در اکثر
ولایات هندوستان مشیر و معروفست ، میرمد و هر گروه بادشاهی پنج هزار ذرع
و هر ذرع چهل و دو انگشت متر شد و دو گروه بادشاهی مطابق سه و نیم گروه
رسمی است و از دارالخلافه شاهجهان آباد تا لاهری بندر چهارصد و سی و هفت گروه
بادشاهی و هفتصد و شصت و چهار گروه رسمی رسیده شد و از دارالخلافه تا تیان
مامل پانصد و پنجاه و هفت گروه بادشاهی و نصد و هفتاد و پنج گروه رسمی
است - بدین طریق از لاهری بندر تا بمبئی تیرت بیست و پنج گروه بادشاهی و از
تیرت تا بکر یکصد و سی گروه و از بکر تا ستان نود و نه گروه و کثری ، از
ستان تا دارالسلطنه لاهور هفتاد و پنج گروه ، از لاهور تا شاهجهان آباد یکصد و
هفت گروه و از شاهجهان آباد تا مستقر الخلافه اکبر آباد چهل و چهار گروه و
از اکبر آباد تا آله آباد یکصد و هفت گروه و از آله آباد تا تیرت نود و شش گروه
و کثری ، از تیرت تا مونگیر سی و هفت گروه و از مونگیر تا اکبرگر عرف
رج محل چهل و هشت گروه و از اکبرگر تا جهاگر ششصد و سی و یکصد
و هشت گروه و از جهاگر تا مساحت هشتاد و هفت و از مساحت تا بمبئی سی گروه ،
بختیار آنکه هر منزل دوازده گروه رسمی باشد - چنانچه در مساحت هفتاد و بیست و
سیصد دارد و یکصد و چهل و پنج منزل میشود که چهار ماهه و بیست و هفت
روزه راه باشد و عرض ممالک محروسه از مرحد ولایت تبت انصاری صوبه دلیپنیر
شمیر تا قلعه برینده و شولاپور است - شیرگیر که در عهد دولت روز
افزون زمان سعادت مقرون از عادلخانیه (برگ ۴۶ ب) بتصرف اولیای
دولت قاهره در آمد ، که ششصد و هفتاد و دو گروه بادشاهی و
یک هزار و یکصد و هشتاد گروه رسمی میشود و از دارالخلافه

۱ - سی : هشت ، ۲ - مساحت زمین تا خدمت سیصد و سی گروه بادشاهی
در دارالخلافه تا شولاپور و سیصد و چهل و دو گروه مساحت شده ،
مساحت پنج -

شاهجهان آباد تا سرحد تبت سیصد و سی کروہ بادشاہی و پانصد و ہفتاد و ہشت
 کروہ رسمی است و از دارالخلافہ مسطورہ تا شولا پور سیصد و چهل و دو کروہ
 بادشاہی و پانصد و نود و ہشت کروہ رسمی مساحت شدہ ، باین نہج کہ از
 سرحد تبت بزرگ تا تبت خرد شصت کروہ بادشاہی و از تبت خرد تا کشمیر
 شصت و چہار کروہ بادشاہی و از کشمیر تا لاہور یکصد و یک کروہ و از لاہور
 تا شاہجهان آباد یکصد و پنج کروہ و از شاہجهان آباد تا اکبرآباد چهل و چہار کروہ
 و از اکبرآباد دارالسرور برہانپور یکصد و ہفتاد و ہشت کروہ ، از برہانپور تا
 اورنگ آباد خجستہ بنیاد چهل و دو کروہ و از اورنگ آباد تا شولا پور ہفتاد و ہشت کروہ
 و بحساب یکمنزل کہ دوازده کردہ باشد ، ہنگی نود و ہشت منزل میشود کہ سہ ماہ و
 دو روز راہ باشد و از میان توجہات خدیو [خدا] آگاہ کہ معمار ہمتش تعمیر خرابیہای
 جہان را متکفل است ، چہار دانگ ہندوستان ہمہ معمور و تمام آبادانست و نوزده
 سوہ و چہار ہزار و چہار صد و چهل پرگنہ دارد کہ جمع آن نہ ارب و بیست و
 چہار کرور و ہندہ لک و ہزار و ہشتاد و دو دام است ، از آجملہ خالصہ شریفہ
 یک ارب و ہفتاد و دو کرور و ہفتاد و نہ لک و ہشتاد و یکہزار و دو صد
 و پنجاہ و یک دام و تنخواہ جاگیرداران و پایباقی ہفت ارب و پنجاہ و یک کرور
 و ہفتاد و ہفت لک و سی و چہار ہزار و ہفتصد و سی^۲ و یک دام ، بدین
 تفصیل و خالصہ و تنخواہ مدام بر یک نسق نیست ۔

صوبہ شاہجهان آباد : دو صد و ہفتاد^۱ و پنج محل یک ارب و شانزده^۲ کرور
 و ہشتاد و سہ لک و نود و ہشت ہزار و دو صد و شصت و نہ دام ،

صوبہ اکبر آباد : دو صد و سی محل یک ارب و پنج کرور^۳ و ہندہ لک و
 نہ ہزار و دو صد و ہشتاد و سہ دام ۔

صوبہ لاہور : سیصد و سی محل نود کرور و ہفتاد لک و شانزده ہزار و
 یکصد و بیست و پنج دام ۔

صوبہ اجیر : دو صد و سی و پنج محل^۴ شصت و سہ کرور و شصت و ہشت
 لک و نود و چہاد ہزار و ہشتصد و ہشتاد و سہ دام ۔

صوبہ احمد آباد : دو صد محل چهل و چہار کرور و ہشتاد و ہشت لک و
 ہشتاد و سہ ہزار و نود و شش دام ۔

۱ - سآ : 'دہلی' - ۲ - سآ : 'پریندہ' - ۳ - ۱۱ : 'ششصد و یک دام' - ۴ - سآ :

'ہشتاد' - ۵ - سآ : ۱۱۶۸۳۹۸۲۴۹ - ۶ - سآ : ۴۴۸۸۸۳۰۹۶ - دام -

۷ - سآ : ۶۳۶۸۹۴۰۸۳ - دام -

- صوبہ الہ آباد : دو صد و ہشت محل چہل^۱ و سہ کروڑ و شصت و شش لک و ہشتاد و ہشت ہزار ہفتاد و دو دام -
- صوبہ اودھ : یکصد و چہل و نہ محل سی و دو کروڑ و ہفتاد و دو ہزار و یکصد و نود و سہ دام -
- صوبہ بہار : دو صد و پنجاہ و دو محل ہفتاد و دو کروڑ و ہفدہ لک و اود و ہفت ہزار و نوزدہ دام -
- صوبہ بنگالہ : یکہزار و دو صد و نوزدہ محل پنجاہ^۲ و دو کروڑ و سی و ہفت لک سی و نہ ہزار یکصد و دہ دام -
- صوبہ اودیسیہ : دو صد و چہل^۳ و چہار محل^۴ نوزدہ کروڑ و ہفتاد^۵ و ہفت لک و سی و نہ ہزار و یکصد و دو دام -
- صوبہ کشمیر : پنجاہ و یک^۶ محل ، بیست و یک کروڑ و سی لک و ہفتاد و چہار ہزار و ہشتصد و بیست و شش دام -
- صوبہ دکن : پانصد و پنجاہ و دو محل دو ارب و نود و شش کروڑ (برگ ۷۷۷ الف) و ہفتاد لک دام در چہار صوبہ اورنگ آباد ، ظفر آباد ، برار ، خاندیس -
- صوبہ مالوہ : دو صد و پنجاہ و ہفت محل چہل^۷ و دو کروڑ و پنجاہ و چہار لک و ہفتاد و ششہزار و شش صد و ہفتاد دام -
- صوبہ ملتان : نود و ہشت^۸ محل بیست و چہار کروڑ و پنجاہ و سہ لک و ہژدہ^۹ ہزار و پانصد و پنج دام -
- صوبہ کابل : چہل محل پانزدہ کروڑ و ہفتاد و شش لک و بیست و پنجہزار و سیصد و ہشتاد دام -
- صوبہ تہتہ : پنجاہ و ہفت محل ہفت^{۱۰} کروڑ و چہل و نہ لک و ہشتاد و شش ہزار و نہصد دام -

—:O:—

- ۱ - سآ : ۷۲۸۸۸۰۷۲ دام - ۲ پی : پنجاہ و دو کروڑ و سی و ہفت لک و نود و ہفت ہزار و نوزدہ دام سآ : ۵۴۳۷۲۹۱۱۵ دام - ۳ - نسخہ پی ضمہ 'چہل' ندارد -
- ۴ - سآ : 'بحال' - ۵ - آآ : 'ہفتاد و یک لک دام' سآ : ۹۲۷۱۰۰۰۰۰ دام - ۶ - سآ : ۲۱۲۰۷۴۸۲۶ دام - ۷ - سآ : ۲۴۷۶۶۷۰ دام - ۸ - پی : 'ہفت' - ۹ - سآ : ۲۴۵۲۱۸۵۰۵ کروڑ - ۱۰ - سآ : ۷۴۹۸۶۰۰۹ دام -

نمایش چهارم : در ذکر سلاطینی که معاصر شهنشاه گیتی ستان در اطراف عالم و اقطار جهان کاسرانند .

در ممالک روم و شام و عربستان و بغداد سلطان مجد^۱ خان بر^۲ ارائک^۳ سلطنت و جهانبانی متمکن است . و او پس از رحلت پدر خویش ، سلطان ابراهیم برادر سلطان مراد که پسر نداشت فی سنه ثمان و خمسین و الف در سن هشت سالگی بر مدارج فرمانروائی ارتقاء نموده ، ابواب رافت و عدالت بر روی اعیان روم و سایر برابا و رعایای آن مرز و بوم کشوده ، همواره با فرنگ و نصاری غزا و جهاد دارد و شمه ای ازین معنی در ذکر سوانح ایام سلطنت و جهانبانی فردوس آشیانی و در ضمن وقایع سنوات کثیرالبرکات جلوس حضرت خاقانی اندراج یافته ، و الحال که سنه هجری یکهزار و هفتاد و هشتم است در ممالک مذکوره وسیعہ بکام بخشی و کاسرانی اشتغال دارد و قریب هشت سال از مدت سلطنت او منقضی شده .

در ممالک ایران شاه سلیمان^۴ موسوم بصفی میرزا زینت افزای و ساوه شاهیست و او در نوزده سالگی سنه سبع و سبعین و الف بعد از فوت پدر خود شاه عباس^۵ ثانی که در سنه نهم جلوس میمنت مانوس رحلت نمود و بمجلی از احوال او در ذکر سلاطین سلسله صفویه و اکثر از حالات او در ضمن سوانح اعلیحضرت فردوس آشیانی و برخی از وقایع خبر مشایخ بادشاه خدا آگاه سمت گزارش یافته ، لباس سلطنت در بر کرده و افسر شاهی بر سر گذاشته و حالا که سنه هجری به یکهزار و هفتاد و هشت رسیده ، قریب دو سال از ایام ایالت او سپری گردیده ، بر اورنگ شاهی اتکا دارد .

۱ - مجد خان رابع پسر ابراهیم اول : ۱۰۵۸ ه - ۱۰۹۹ - ۲۰۵ - آ : در شهاب و جهانی متمکن است - ۳ - جمع اریکه بمعنی تخت (اندراج) - ۴ - سلیمان صفوی (۱۰۷۷ - ۱۱۰۶ ه ق) صفی میرزا فرزند شاه عباس دوم برای شرحش رک به تاریخ عالم آرای عباسی ، سائیکس : ۲ : ۱۸۲ ، تاریخ مفصل ایران از عبدالله رازی : ۴۰۳ - ۵ - عباس دوم صفوی (۱۰۵۲ - ۱۰۷۷ ه ق) فرزند شاه صفی .

و در مملکت بخارا عبدالعزیز خان بن نذر محمد خان و در ولایت باخ برادرش ساجان قلی خان^۲ بانتظام مهام سلطنت و ایالت اشتغال دارند، لیکن دران دودمان از دیر باز این طریقہ مستمرہ است کہ سکہ و خطبہ بنام خان بخارا میباشد و پیوستہ خانخانان عظیم الشان با ارسال رسل و رسایل بجناب خلافت و جہاننداری مشمول عواطف خلیفہ^۳ الہی اند۔ والہال کہ منہ^۴ عمان و سبعین و الف ہجریست، عبدالعزیز خان در توران زمین استقلال و بانتظام امور حکومت اشتغال دارد و بیست و پنج سال از ایام حکومت او گذشتہ۔

و در ولایت کاشغر بولبرس خان امتیلاء دارد و او پسر عبداللہ خان کاشغری است و عبداللہ خان مدت متبادی دران بود و بر سلطنت و فرماندہی اشتغال^۵ داشت، تا آنکہ اواخر سنہ ہزار و ہفتاد و شش پسرش بولبرس خان لشکر بر او کشیدہ، آن خان^۶ محسن زمان را آوارہ صحرای ناکامی گردانید و خان خارہ بند و محن و تعب بسیار کشیدہ، خود را از راہ کشمیر بدارالامان^۷ ہندوستان رسانیدہ، باقسام عطایا و گوناگون تنقذات و مواہب خدیو بادشاہ نواز مخصوص گشتہ، مرفہ الحال و فارغ البال گردید، چنانچہ جمعی ازین سانحہ^۸ عبرت افزا سابقا تحریر یافتہ و بولبرس خان بعد خراج پدر از ولایت کاشغر زمام حکومت ناپایدار و سلطنت مستعار بدست اقتدار آورد والآن در فراہم آوردن اسباب وبال عاقبت و اندوختن نکال آخرت^۹ سرگرمی دارد و دو سال و کسری از ایام سلطنت و تسلط او سپری شد۔ (برگ ۴۴۷ ب) و در مکہ معظمہ و مدینہ منورہ شریف^{۱۰} سعد وسادہ برای

۱ - ۱۰۵۷ - ۱۰۹۱ ہ نیز رک بہ کنبو : ۲ : ۴۳۶ - ۴۵۹ - ۲ - برای احوال او رک بہ سرکار ۳ : ۱۳۰ - ۳ - آ : اشتغال ورزید و در راہ و مسافرت اسباب این فراشت - ۴ - ہی 'پدر بزرگوار' - ۵ - ہی : 'شارتیدہ' - ۶ - سرکار ۳ : ۱۳۲ سینویسد کہ او پانزدہم مارس ۱۶۶۸ م در دہلی رسید و اورنگزیب پذیرایی شایانی کرد - او بیستم اکتبر ۱۶۸۵ در دہلی در گذشت برای تفصیل رک بہ ہمین کتاب ۱۳۲ - ۱۳۳ - ۷ - کلمہ 'آخرت' از ماآ گرفته شد، نسخہ اصل 'عاقبت' دارد - ۸ - سعد بن زید بن محسن امیر مکہ (۱۰۵۲ ہ / ۱۶۴۲ م - ۱۱۱۷ ہ / ۱۷۰۵ م) در سال ۱۰۸۲ ہ برادرش احمد شریک دولتش شد - در ہمین سال میان ایشان و امرای حج جنگی ہرانگیخت و سعد بیلاذ روم شتافت - احمد در سال ۱۰۹۵ ہ باز گشت حکومت مکہ را بدست گرفت و تا سال مرگش (۱۱۰۳ ہ) ادامہ داد - سعد در ہمین سال ←

ایالت نمود و بعد [ازان] شریف برکات [با] (?) بر مسند شرافت اتکا دارد و پیوسته بارسال تبرکات حرمین محترمین و اتحاف تحایف لایقہ و ابلاغ صحایف نیاز مورد عواطف حضرت شاهنشاهی و مطرح الطاف خلیفہ^۱ الهی است ، و از جناب خلافت بعظایای اجناس گران بها و نقود نامعدود باریاب استحقاق اماکن شریفہ بهره مند میگردد -

و در بلاد یمن امام اسمعیل^۲ ملقب بمتوکل علی الله ، رونق بخش محفل ریاست^۳ و ایالت است - بادشاه دین پناه همواره بعظای مبلغ گرامند و اجناس بیش بها پایہ عزت و اعتبار او می افزایند و او نیز بارسال پیشکشهای لایقہ و تحف رایقہ مشمول عواطف شاهنشاهی میگردد و سی و چهار سال است کہ بانتظام امور ریاست و حکومت باکمال علم و دانش می پردازد -

در خطہ^۴ اورکنج ابوالغازی متصدی امور ریاست و حکومت و بارسال رسل و رسایل و هدایا مشمول عواطف بادشاه دین پناه و حالا کہ سنہ هزار و هفتاد و هشتم هجری قریب باختمام رسیده ، کار فرمای آن دیار است -
و در ناحیہ^۵ گولکنده عبدالله قطب^۶ الملک مجلس آرای ایالت است و او از

معاودت نموده بر حکومت مکه متمکن شد - در سال ۱۱۱۳ هـ اشراف مکه بر ضد او گرد آمدند - سعد در برابر ایشان معرکہ آراست - در سال ۱۱۰۶ هـ از زخم تیر بمرد - مدت امارت او مجموعاً پانزده سال و هفت ماه میباشد -
الأعلام ۳ : ۱۳۴ - ۱۳۵ -

۱ - اسمعیل بن القاسم بن احمد المتوکل علی الله (۱۰۱۹ - ۱۰۸۷ هـ) امام الزیدی
(۱۰۶۱ - ۱۰۶۷ م)

الیمن ، در نواحی صنعا تولد و در ۱۰۶۴ هـ بعد از مرگ برادر بحکومت یمن استیلاء یافت و در سال ۱۰۷۰ هـ تمام یمن را متصرف گشت - متخصص علوم دین بوده ، آثارش ازین قرار است : شرح جامع الاصول ابن اثیر ، اربعون حدیث بمذهب الزیدیہ و شرح آن ، العقیده الصحیحہ فی الدین النصیحہ -
الأعلام ۱ : ۳۲۰ - ۲ - پی و آ : رونق افزای مسند پیشوایی و امامت است
۳ - سآ : 'هر' - ۴ - عبدالله قطب الملک (۱۰۲۰ - ۱۰۸۳ هـ) (لین پول)
برای شرحش رک بہ فاروقی ۲۸۸ تا ۲۹۹ و مفتاح التواریخ : ۲۸۲ ، سرکار
۳ : ۳۲۰ - ۳۳۳ -

منشیمان درگه خواقین پناه و از جمله باجگزاران خدیو خدا آگه است و شمه ای از احوالش در ضمن سوانح ایام سلطنت فردوس آشیانی و حضرت خاقانی ظل سبحانی ، رقمزده کلک وقایع نگار گردید و در هر سال ده لک روپیه بطریق پیشکش و نثار بخزانہ عامرہ واصل میسازد و بقبول خطبه و سکه بادشاهی و اظهار اطاعت و انقیاد و ادای سجدات ارادت و نیاز ، گردن سرافرازی می افرازد . و الحال بعد از انتقال او که پسرش نداشت ، ابوالحسن نام برادر زاده و داماد او بحکومت قطب الملکیہ کامیاب است .

و در ملک بیجاپور علی عادلخان بن پند عادلخان انتظام بخش سلسلہ حکومت است . بعد از فوت پدرش اعیان مملکت او را در سن صبا و هنگام طفلی بر مسند ایالت دند و او از بیدار دلی و هشیار سری بندی درگه آسپانجا را پیرایہ سروری و اجلاس سرداری دانسته ، از سالکن طریق ارادتست و نطق فرمانبرداری بر میان جان محکم بسته ، دوش جانش غاشیہ کش عبودت و اطاعت و هر سال بارسال پیشکش مقرری که ده لک روپیه رایج الوقت است ، از صدہ سپاہ حوادث ، مملکت دولت خود را مصون میدارد . و الحال بعد از ارتحال او سکندر نام پسرش در صغر سن بر مسند آبا و اجداد خویش متکی است ، لیکن استقلالی ندارد و سیوا پسر ساعو بهونسلہ که هر دو عادلخانیه اند ، اکثر قلاع و ملک او را متصرف شد و جمیع راجینا و تمام رایان اطراف و اکناف هندوستان ، ارسال پیشکش و اظهار اطاعت و انقیاد را حصار عزت و ناموس خود ساخته ، سرعجز و نیاز بر زمین عبودیت دارند و رانا راجہ سری نگر و سرمور و راجہ گایون و راجہ آشام و دیگر سران و سرداران هنوز از طنطنہ جهانگیری و عالم آرائی و گیتی ستانی

- ۱ . آ : 'حیالات و مکان خویش برای آنها اطاعت و انقیاد' - ۲ . ابوالحسن ۵۱۰۸۳ - ۵۱۰۹۸ (لین پول) برای شرحش رک به فاروقی ۳۰۱ تا ۳۰۸ ، سرکار : ۴ : ۳۳۲ تا ۳۴۲ - ۳ - علی عادل خان : ۱۰۷۰ - ۵۱۰۹۳ برای شرحش رک به تاریخ فرشته : ۲ : ۷۰ . مفتاح التواریخ : ۲۸۳ ، فاروقی : ۳۰۱ - ۳۰۸ سرکار : ۴ : ۱۳۴ - ۴ - مآ : 'پیراسته دری و سرداری دانسته' . ۵ - برای تفصیل جلوس و وضع سیاسی بیجاپور در زمان سکندر رک به سرکار : ۴ : ۱۳۵ - ۱۷۰ - ۶ - برای شرحش و منابع رک به .

Jadu Nath Sarkar, Shivaji and his Times Calcutta, 1929.

۷ - پی : 'سرمور' - ۸ - پی : 'جنود' -

حضرت خاقانی خلیفہ^۱ ربانی^۱ از گران خواب غفلت و گردن کشی بیدار شده ، سالک
 سالک بندگی و افتقار^۲ اند و هر سال پیشکشهای فراوان و مبلغهای (برگ ۴۴۸
 الف) گران ، بدرگاہ عظمت و جاہ فرستاده ، باظهار مراسم عبودیت و قبول احکام
 ذمیت ، محافظت دم و ناموس خود می نمایند ۔

—:oi—

۱ - ہی : 'زمانی' - ۲ - آ : افتقار' -

غلطنامہ

ہر چند در مورد غلط گیری کمال دقت ہیکار بردہ شد باز ہم این چند غلط بجای مالدہ است . استدعا میشود قبل از مطالعہ این کتاب غلطہای زیر را اصلاح فرمایند . امیدوار است غلطہای دیگر کہ ممکن است بعلمت حروف ریختگی در این کتاب وجود داشتہ باشد بوسیلہ خوانندگان گرامی تصحیح خواہد شد :

صفحہ	مطرح	غلط	صحیح
۲	۲۸	۷۳	۱۰۷۳
۳	۴	آنحضرت	آنحضرت
۱۷	۲۶	on the oude — Eastern	on the oud and Rohilkhand railway and on the river Tons (Eastern)
۱۲۵	۲۶	Dholpur-and	Dholpur railway station and
۱۲۶	۲۱	Muntakhab—70	Muntakhab al-Tawarikh Vol. I, P. 395n
۱۳۳	۱۱	دیورانی	دیورانی
۱۵۲	۲۵	زینب النساء	زینب النساء
۱۵۲	۲۷	أ : زینت النساء	اصل : زینب النساء تصحیح از آ
۱۵۳	۱۴	خانخان	خانخانان
۱۶۰	۱۵	داور	دادر
۱۸۳	۲۵	Extinct	extant
۱۸۹	۲۷	Tieffentheler	Tieffenthaler
۲۰۲	۱۲	منیان	منہیان
۲۰۳	۲۷	XVIII	XVII
۲۱۵	۵	سنگلاخ	سنگلاخ
۲۱۵	۲۱	Kotaba	Kolaba
۲۳۱	۳	خواجہ خاوند محمود	خواجہ احمد ولد خواجہ خاوند محمود
۲۳۴	۲۶	chordi-Kunudvati	choradi or Kumudvati
۳۱۴	۴	بدیوان	بدایون
۳۳۸	۱۳	پرہیز بانو	پر ہنر بانو
۳۵۴	آخر	VII	XVII
۳۶۸	۲۷	30° 32'	31° 32'
۳۸۱	۶	دہ لک	دولک
۳۸۱	۲۲	تصحیح از سرکار ۳ : ۱۳۳	سرکار ۳ : ۱۳۳ دہ لک
۳۹۰	۴	نثر	نثر
۳۹۹	۳	لاہری ہندل	لاہری ہندر تا ہندامل

- ۱۶۰ - نصیحتہ الملوک امام محمد بن محمد غزالی
تھران ۱۳۵۱ ش
بتصحیح جلال الدین
ہانی
- ۱۶۱ - نفحات الانس مولانا نورالدین
نولکشور لکھنؤ
۱۹۱۰ م
بھوپال ۵۱۲۹۳
- ۱۶۲ - نگارستان سخن سید نورالحسن
لکھنؤ نومبر ۱۹۲۴
- ۱۶۳ - نورالنگات مولوی نورالحسن
اعظم
- ۱۶۴ - واقعات کشمیر نسخہ خطی دالشاہ
پنجاب لاہور
- ۱۶۵ - واقعات عالمگیری عاقل خان رازی
لاہور اگست ۱۹۳۵
- ۱۶۶ - وفيات الاعیان قاضی القضاة ابن خلكان
۵۱۲۹۹
مؤرخ
- ۱۶۷ - وقایع نعمت خان عالی تالیف نعمت خان عالی
نولکشور لکھنؤ
فروری ۱۸۷۳ م
- ۱۶۸ - ہفت تعلیم (جلد اول) امین احمد رازی
بتصحیح سر دینیسون
ککتہ ۵۱۳۵۸ /
۱۹۳۹ م
راس

- ۱۴۵ - مرآة آفتاب لہا
شاہنواز خان ہاشمی
دہلوی
- ۱۴۶ - مرآة الاصطلاح
انند رام مخلص
- ۱۴۷ - مرآة الخيال
شیر خان لودی
- ۱۴۸ - مفتاح التواریخ
طامس ولیم ییل
- ۱۴۹ - مقالات الشعراء
میر علی شیر قانع
تتوی
- ۱۵۰ - مقالات مولوی شفیق
مرتب احمد ربانی
جلد اول و چہارم
- ۱۵۱ - مقدمہ رقعات عالمگیر
بقلم سید نجیب اشرف
ندوی
- ۱۵۲ - مکتوبات سعد اللہ خاں
مرتب غلام رسول مہر
لاہور ۱۹۶۸ م
- ۱۵۳ - منتخب الاشعار
مردان علی خان مبتلا
لاہور ۱۹۶۸ م
- ۱۵۴ - منتخب التواریخ
جلد دوم و سوم
عبدالقادر بن ملوک
شاہ بدایونی
- ۱۵۵ - منتخب الباب جلد اول
خانی خان
- ۱۵۶ - سوعظہ جہانگیری
ہد باقر خان نجم ثانی
- ۱۵۷ - سیخانہ
ملا عبدالنبی
فخر الزمانی قزوینی
- ۱۵۸ - نزهت القلوب
حمد اللہ مستوفی
- ۱۵۹ - نشتر عشق
جلد اول و دوم
آقا حسین قلیخان
عاشقی عظیم آبادی
- نسخہ خطی دانشگاہ
پنجاب لاہور
- نسخہ خطی دانشگاہ
پنجاب لاہور
- بمبئی ۱۳۲۴ھ
نولکشور کانپور
نوامبر ۱۸۶۷ م
کراچی ۱۹۵۷
- لاہور ۱۹۷۲ م
- اعظم گڑھ
- لاہور ۱۹۶۸ م
- نسخہ خطی دانشگاہ
پنجاب لاہور
- کلکتہ ۱۸۶۵ - ۶۹
- کلکتہ ۱۸۶۹
- نسخہ خطی انڈیا
آفس نمبر ۱۶۶۶
- لاہور ۱۹۲۶
- بمبئی ۱۳۱۱ھ
- نسخہ خطی دانشگاہ
پنجاب لاہور

- ۱۳۱ - مآثر اکرام دفتر ثانی
موسوم به سرو آزاد
میر غلام علی آزاد
بلگرامی
دکن ۱۹۱۳ م
- ۱۳۲ - مآثر رحیمی جلد سوم
ملا عبدالباقی نهاوندی
کلکتہ ۱۹۳۱
- ۱۳۳ - مآثر عالمگیری
ساقی مستعد خان
کلکتہ ۱۸۷۱ م
- ۱۳۴ - مجالس المومنین
قاضی نورالله شوشتری
تهران ۱۲۹۹
- ۱۳۵ - مجالس النفایس (دو ترجمہ) میر نظام الدین
آن از قرن دہم
علیشیر نوایی باہتمام
علی اصغر حکمت
تهران ۱۳۲۳
- ۱۳۶ - مجدالدین ہمگر
سعید نفیسی
مطبعہ مهر تهران
۱۳۱۴ ش
- ۱۳۷ - مجلہ دانشکدہ ادبیات
(شمارہ های مختلف)
—
- ۱۳۸ - مجلہ سالنامہ پارس
(شمارہ های مختلف)
—
- ۱۳۹ - مجمع الفصحاء دو جلد
رضا قلیخان المتخلص
ہدایت
—
- ۱۴۰ - مجمع النفایس
سراج الدین علیخان
آرزو
نسخہ خطی در
دانشگاہ پنجاب لاہور
تهران ۱۳۴۱
- ۱۴۱ - محیط زندگی واحوال
و اشعار رودکی
سعید نفیسی
- ۱۴۲ - مختصری در تاریخ
تحول نظم و اثر پارسی
در ادوار مختلف ادبی
ذبیح اللہ صفا
تهران ۱۳۴۱
- ۱۴۳ - مخزن الاسرار
نظامی گنجوی تصحیح
و حواشی بقلم و حید
دستگردی
تهران ۱۳۱۴
شمسی ہجری
- ۱۴۴ - مخزن الغرائب
شیخ احمد علی
سندیلوی
نسخہ خطی دانشگاہ
پنجاب لاہور

- ۱۱۵ - فیروز اللغات
الحاج مولوی
فیروز الدین
لاہور
- ۱۱۶ - قاموس تراجم الاعلام
جلد اول و سوم
بغداد مکتبہ الشنی
- ۱۱۷ - کارنامہ بزرگان ایران
ادارہ کل انتشارات
و رادیو
تہران ۱۳۴۰
خورشیدی
- ۱۱۸ - کتاب القانون جلد دوم
ابن سینا
مصر ۱۲۹۴ھ
- ۱۱۹ - کتاب ساوک الملوک
(دستور حکومت اسلامی)
فضل اللہ بن روز بہان
الاصفہانی بتصحیح
محمد نظام الدین
حیدرآباد دکن ۱۹۶۶م
- ۱۲۰ - کلیات الشعراء
محمد افضل سرخوش
لاہور
- ۱۲۱ - کلیات اقبال (فارسی)
محمد اقبال
لاہور ۱۹۷۳ م
- ۱۲۲ - کلیات شیخ سعدی
(چاپ علمی)
از روی نسخہ
محمد علی فروغی
تہران ۱۳۳۸ شمسی
- ۱۲۳ - کلیات عبید زاکانی
بتصحیح عباس اقبال
تہران ۱۳۲۱ شمسی
- ۱۲۴ - گنج باز یافتہ
محمد دبیر سیاق
تہران ۱۳۳۴
- ۱۲۵ - گنج سخن (۳ جلد)
دکتر ذبیح اللہ صفا
تہران ۱۳۳۹ - ۴۰
- ۱۲۶ - لباب الالباب
محمد عوفی
تہران اسفند ۱۳۳۳
- ۱۲۷ - لغات القرآن (پنج جلد)
مولانا عبدالرشید
صاحب نعمانی
دہلی ۱۹۴۹ - ۵۷
- ۱۲۸ - لغت نامہ
علی اکبر دہخدا
(شمارہ ۵ ای مختلف)
چاپخانہ دانشگاه
تہران
- ۱۲۹ - مآثر الامراء (۳ جلد)
صمصام الدولہ شاہنواز
خان
ککتہ ۱۸۸۸ م
- ۱۳۰ - مآثر الامراء (۳ جلد)
مترجم محمد ایوب قادری
لاہور
۱۹۶۸ - ۱۹۷۰

- ۱۰۰ - صبح گشن
 ۱۰۱ - طبقات اکبری -
 ۱۰۲ - عالمگیر نامہ
 ۱۰۳ - عمل صالح یا
 شاہجہان نامہ (۳ جلد)
 ۱۰۴ - غیاث اللغات
 ۱۰۵ - فتاویٰ جہانگیری
 ۱۰۶ - فرحت الناظرین
 ۱۰۷ - فردوسی پر چار مقالے
 ۱۰۸ - فرهنگ آصفیہ
 ۱۰۹ - فرهنگ امیر کبیر
 ۱۱۰ - فرهنگ اندراج چہار جلد
 ۱۱۱ - فرهنگ بزرگ
 دو جلدی مصور
 ۱۱۲ - فرهنگ عامرہ
 ۱۱۳ - فرهنگ شماری
 (فارسی ہفرانسہ)
 ۱۱۴ - فرهنگ فرانسہ ہفارسی
 دو جلد
- سید محمد علی حسن خان بہوپال ۱۲۹۵ھ
 مولانا نظام الدین احمد لکھنؤ (نواکشور)
 بن محمد مقیم الہروی نومبر ۱۸۷۵ م
 منشی محمد کاظم بن کلکتہ ۱۸۶۸ م
 محمد امین -
 محمد صالح کنبو لاکھنؤ
 لاہوری ۱۹۲۳ - ۱۹۴۶ م
 محمد غیاث الدین بن کلکتہ
 جلال الدین - کاپور ۱۳۲۷
 ضیاء الدین برنی بتصحیح لاہور ۱۹۷۲
 افسر سلیم خان
 محمد اسلم حفیظ اللہ نسخہ خطی دانشگاه
 انصاری - پنجاب لاہور
 حافظ محمود شیرانی انجمن ترقی اردو دہلی
 سید احمد دہلوی لاہور ۱۹۰۸ م
 محمد علی خلیلی و تہران ۱۳۳۴
 علی اصغر شمیم شمس
 — تہران ۱۳۳۶
 خورشیدی
 حسن عمید تہران ۱۳۳۷ شمس
 محمد عبداللہ خان خویشگی کراچی ۱۹۴۶
 امیر جلال الدین غفاری تہران ۱۳۳۷
 سعید نفیسی تہران ۱۳۰۹ - ۱۰

- ۸۴ - روح بیدل
ڈاکٹر عبدالغنی
لاہور ۱۹۶۸ء
- ۸۵ - ریاض الشعراء
علی قلی خان
سنخندہ خطی دانشگاہ
پنجاب لاہور
- ۸۶ - ریاض العارفین
رضا قلیخان خدادیت
تہران تیرمہ ۱۳۱۶
- ۸۷ - ریحانۃ الادب جلد دوم ، سوم ، چہارم
محمد علی تبریزی (مدرس)
تہران ۱۳۲۸ - ۱۳۳۱ شمسی
- ۸۸ - ریحان نستعلیق اعنی رسالہ در علم خط
مرتبہ شہ عبداللہ چغتائی -
لاہور ۱۹۴۱
- ۸۹ - سبک شناسی
محمد تقی ہزار جلد اول
تہران ۱۳۳۰ ش
- ۹۰ - زبدۃ المقامات
نہر ہاشم کشمی
کراچی ۱۸۹۰
- ۹۱ - زندگانی شاہ عباس اول
نصرت اللہ فسفی
تہران ۱۹۵۳ء
- ۹۲ - سخن و سخنوران جلد اول و دوم
بدیع الزمان بشروید خراسانی
تہران ۱۳۰۸ ہجری شمسی
- ۹۳ - سر زمین ہند
علی اصغر حکمت
تہران ۱۳۳۷ شمسی
- ۹۴ - سفینۃ الاولیا
داراشکوہ
کونٹرا ۱۳۹۰ء
- ۹۵ - سفینہ خوشگو
بندرا بن داس خوشگو
۴۱۸۰۸
- ۹۶ - شعر العجم پنج جلد
شبلی نعمانی
علیگڑہ —
- ۹۷ - شعر و شاعری عربی
آغا سید علی
حیدر آباد ۱۳۴۵ء
- ۹۸ - شمس اللغات (جلد اول و دوم)
—
بہمنی ۱۳۰۹ء
- ۹۹ - شمع النجم
نواب سید عدیق حسن خان -
ذوپال ۱۲۹۳ء

- ۷۰ - دیوان ظہیر فاریابی - باہتمام و تصحیح ہاشم رضی کاوہ تہران —
- ۷۱ - دیوان عبدالعزیز بن مسعود عسجدی مروزی باہتمام طاہری شہاب با مقدمہ استاد سعید نفیسی تہران ۱۳۳۴ —
- ۷۲ - دیوان کابل جامی ویراستہ ہاشم رضی تہران ۱۳۴۱
- ۷۳ - دیوان کمال الدین مسعود خجندی - بتصحیح عزیز دولت آبادی تبریز ۱۳۳۷
- ۷۴ - دیوان مجد بن عبدالہالک نیشاپوری متخلص بدمعزی اقبال باہتمام و سعی عباس تہران ۱۳۱۸
- ۷۵ - دیوان ہلالی چغتایی بتصحیح سعید نفیسی تہران ۱۳۳۷
- ۷۶ - ذخیرۃ الخوائین جلد اول شیخ فرید بہکری (بتصحیح سعید معین الحق) کراچی ۱۹۶۱
- ۷۷ - راحة الصدور و آية السرور محمد بن علی بن سلیمان الراولدی تہران دیمہ ۱۳۳۳
- ۷۸ - راہنمای ادبیات فارسی خانم زہرای خانلری تہران
- ۷۹ - راہنمای صنایع اسلام داکترم - من دیمانہ ترجمہ داکتر عبداللہ فریار تہران ۱۳۳۶
- ۸۰ - رسالہ خط و سواد مجنون بن محمود الرقیقی نسخہ خطی
- ۸۱ - رجال حبیب السیر (از حملہ منغول تا مرگ شاہ اسمعیل) کرد آورده عبدالحسین نوابی تہران ۱۳۲۴ شمسی
- ۸۲ - رقعات عالمگیر (جلد اول) شاہ اورنگزیب عالمگیر (جلد اول) کرد آورده سعید نجیب اشرف ندوی اعظام گڑھ ۱۹۲۹ م
- ۸۳ - رود کوثر شیخ مجد اکرام لاہور ۱۹۷۵ م

- ۵۶ - خزینة الاصفیا (دو جلد)
مفتی غلام سرور
لاہوری - لکھنؤ ۱۷۳۲ھ
- ۵۷ - خط و خطاطان -
مؤافی انجمن معارف
اعضاء مندن حبیب ،
ابوالضیاء توفیق بک - قسطنطنیہ ۱۷۰۵
- ۵۸ - خلاصۃ المکتب
سجان رائے
نسخہ خطی دانشگاہ
پنجاب
- ۵۹ - دستورالوزرا
غیاث الدین خواند میر
بالصحیح و مقدمہ
سعید نفیسی - تہران ۱۳۱۷ ش
- ۶۰ - دورہ کامل بیست مقالہ
قزوینی - عبدالوہاب قزوینی - تہران ۱۳۳۲
- ۶۱ - دیوان ابوالفرج رونی
بتصحیح آقای نجد علی
ناصر - تہران ۱۳۰۴
- ۶۲ - دیوان ابوالقاسم حسن بن
احمد عنصری - بتصحیح یحیی قریب
تہران ۱۳۶۳
ہجری قمری
- ۶۳ - دیوان ابو طالب کلیم
۶۴ - دیوان اثیر آخسیکتی
بتصحیح پرتو بیضایی
تہران ۱۳۳۴
- ۶۵ - دیوان ادیب صابر ترمذی
۶۶ - دیوان جمال الدین اصفہانی
۶۷ - دیوان خاقانی شروانی
بتصحیح ع - قویم - تہران —
بتصحیح ادیب ایشاپوری تہران —
بکوشش حسین نخعی تہران ۱۳۳۶
خورشیدی
- ۶۸ - دیوان خواجو کرمانی
۶۹ - دیوان خواجہ حافظ
شیرازی
بسعی احمد مہیلی خوانساری تہران ۱۳۳۶
باہتمام مجد قزوینی و تہران ۱۳۲۰ ش
دکتر قاسم غنی

- ۴۰ - تذکرۃ الشعراء - دولت‌شاه سمرقندی
تهران ۱۳۳۷ خورشیدی -
- ۴۱ - تذکرہ بینظیر - سید عبدالوہاب افتخار
الہ آباد ۱۹۴۰ م
- ۴۲ - تذکرہ حسینی - میر حسین دوست
سنہلی -
پنجاب لاہور
- ۴۳ - تذکرہ خوشنویسان - مولانا محمد منت قلمی
دہلوی
- ۴۴ - تذکرہ علمای ہند - رحمان علی
لکھنؤ ۱۸۹۴ م
- ۴۵ - تذکرہ مصنفین دہلی - عبدالحق
—
- ۴۶ - تذکرہ نصر آبادی - میرزا محمد طاہر
نصر آبادی -
تهران مہر ماہ ۱۳۱۷
- ۴۷ - تقویم ہجری و عیسوی - ابوالنصر محمد خالدی
کراچی ۱۹۵۲
- ۴۸ - تنقید شعرا العجم - حافظ محمود شیرانی
—
- ۴۹ - توزک جهانگیری - جهانگیر بادشاہ ہند -
علیگرہ ۱۲۸۱
۱۸۶۴/ م
- ۵۰ - جامی - علی اصغر حکمت
تهران ۱۳۲۰
- ۵۱ - چہار مقالہ - احمد بن عمر نظامی
تهران ۱۹۵۵-۵۷
عروضی سمرقندی
بتصحیح عبدالوہاب
قزوینی و دکتر معین -
- ۵۲ - حبیب السیر - غیاث الدین بن
ہام الدین خواند میر
بمبئی ۱۲۷۳ھ
۱۸۵۷/ م
- ۵۳ - ہامہ سرابی در ایران - دکتر ذبیح اللہ صفا -
تهران اسفند ۱۳۲۴
- ۵۴ - حیات شیخ عبدالحق - خلیق احمد
دہلی ۱۳۷۳ھ
- ۵۵ - خزانہ عامرہ - آزاد حسینی واسطی
نولکشور کانپور
بلگرامی -

- ۲۶ - تاریخ ادبیات ایران و تاریخ شعراء
تالیف حسین فریدور
تهران ۱۳۴۲
- ۲۷ - تاریخ ادبیات فارسی
هرمان ایته ترجمه و
حواشی بقلم دکتر رضا
زاده شفق
تهران ۱۳۳۷
- ۲۸ - تاریخ بیہقی
خواجہ ابوالفضل
بن حسین بیہقی دبیر
بکوشش سعید نفیسی
تهران ۱۳۲۴
- ۲۹ - تاریخ عالم آرای عباسی
۳۰ - تاریخ فرشتہ یا گلشن
ابراہیمی
امکندر بیگ ترکمان
ملا محمد قاسم ہندوشاہ
نولکشور ۱۲۸۱ھ
لکھنؤ
- ۳۱ - تاریخ گزیدہ
۳۲ - تاریخ محمد شاہی معروف بہ
نادرالزمانی
حمدانہ مستوفی
خوشحال چند
پاریس ۱۹۰۲ م
لسخہ خطی در کتاب
خانہ عموسی لاہور
- ۳۳ - تاریخ مفصل ایران
۳۴ - تاریخ مفصل ایران
(جلد اول)
عبدانہ رازی
عباس اقبال
تهران ۱۳۳۵
تهران ۱۳۱۲
- ۳۵ - تاریخچہ مختصر ادبیات
ایران
۳۶ - تحفہ خطاطین
سعید نفیسی سالنامہ
پارس
استنبول ۱۹۲۸
- ۳۷ - تحفہ ماسی
مام میرازی صفوی
تهران اسپند ماہ ۱۳۱
شمسی
- ۳۸ - تحقیقات چشتی
۳۹ - تذکرۃ الخطاطین سسی
بکتاب امتحان الفضلاء
نور احمد چشتی
میرزای سنگلاخ
لاہور ۱۳۲۴ھ
۱۲۹۱ھ

- ۱۳ - المنجد فی اللغة و الادب
والعلوم
- ۱۴ - انشای طاهر وحید میرزا
- ۱۵ - انشای فیضی ، ابوالفیض
فیضی -
- ۱۶ - بادشاہنامہ
- ۱۷ - اورینٹل کالج میگزین لاہور
گمہ از طرف اورینٹل
کالج (دانشکده السنہ
شرقی) منتشر میشود
(شماره های مختلف)
- ۱۸ - باکاروان حندہ
- ۱۹ - برهان قاطع
- ۲۰ - یزم تیموریہ
- ۲۱ - بہار عجم
- ۲۲ - بیدل
- ۲۳ - تاریخ ادبیات ایران
- ۲۴ - تاریخ ادبیات در ایران
(دو جلد)
- ۲۵ - تاریخ ادبیات ایران
- بیروت ۱۹۲۷
- ۱۸۷۴ لکھنؤ میرزا طاهر وحید
- ۱۹۷۳ دی لاہور مرتبہ دکترا اے۔ دی
ارشد
- ۱۸۶۷-۱۸۶۸ م عبدالحمید لاہوری بتصحیح کلکتہ
کبیرالدین و عبدالرحیم
(جلد اول و دوم)
- لاہور بزبان اردو
- تہران ۱۳۴۳ دکترا عبدالحسین زرین
کوب
- تہران ۱۳۴۲-۳۳ محمد حسین بن خلف
تبریزی متخلص بہرہان
سہ جلد
- اعظم گڑھ ۱۹۴۸ سید صباح الدین
عبدالرحمن
- نولکشور ۱۹۱۶ ٹیک چند بہار
لکھنؤ
- لاہور ۱۹۵۲ عباداللہ اختر
- تہران ۱۳۲۱ دکترا رضا زادہ شفق
- تہران ۱۳۳۶-۱۳۳۸ دکترا ذبیح اللہ صفا
- تہران ۱۳۴۴ دکترا سلیم نیسانی

منابع

- ۱ - ابجد العلوم نواب صدیق حسن خان بیوپال ۱۸۷۸ م
- ۲ - ابوالفضل (احوال و آثار) ڈاکٹر ظہورالدین احمد لاہور ۱۹۷۵
- ۳ - آتشکدہ آذر، بخش اول و دوم لطف علی یگ بیگدی متخلص بہ آذر بتصحیح و تبحی حسن سادات ناصری تہران ۳۸-۱۳۳۶
- ۴ - آداب عالمگیری منشی المالک ابوالفتح خان بتصحیح عبدالغفور چوہدری لاہور ۱۹۰۱
- ۵ - آثار کم شدہ ابوالفضل داکٹر سعید نفیسی تہران ۱۳۱۵
- ۶ - آئین اکبری ابوالفضل نولکشور اگست ۱۸۶۹ م
- ۷ - احوال و اشعار ابوعبداللہ جعفر بن محمد رودکی تالیف سعید نفیسی تہران ۱۳۰۹-۱۳۱۹ ش
- ۸ - اخبارالاکخیر عبدالحق محدث دہلوی لکھنؤ ۱۲۷۰
- ۹ - اخبارالاکخیر عبدالحق محدث دہلوی دہلی ۱۳۳۳
- ۱۰ - آداب الحرب و الشجاعة مبارکشاه معروف بنفخرمدیر تہران ۱۳۴۶ ش (بتصحیح احمد سہیلی خوانساری)
- ۱۱ - ارض القرآن، جند اول دوم سید سلین ندوی اعظم گڑھ ۱۹۵۵-۵۶
- ۱۲ - از سعدی تا جامی تالیف بقم اسغر حکمت تہران ۱۹۴۸ م ادوارد براون ترجمہ و حواشی

——— *Religious and Intellectual History of the Muslims in Akbar's Reign with Special Reference to Abu'l Fazl (1556-1605)*, Delhi, 1975.

Sarkar, Jagadish Narayan, *History of History-Writing in Medieval India: Contemporary Historians. An Introduction to Medieval Indian Historiography*, Calcutta, 1977

Sarkar, Jadunath, *Anecdotes of Aurangzib and Historical Essays*, Calcutta, 1940.

——— *History of Āurangzib*, 5 vols., Calcutta. 1912-1925,

——— *The India of Aurangzib (Topography, Statistics and Roads) Compared with the India of Akbar*, Calcutta, 1901.

——— *Ma'āsir-i Ālamgīrī*, Eng. tr. Calcutta, 1947.

——— *Shivaji and His Times*, Calcutta, 1929.

Schimmel, Annemarie, *Islamic Calligraphy*, 1970.

Shafi, Mohammad. ed., *Woolner Commemorative Volume* (in memory of the late Dr. A. C. Woolner), Lahore, 1940.

Syed, Anees Jahan, *Aurangzeb in Muntakhab-al Lubab*, Bombay, 1977.

Sykes, Sir Percy, *A History of Persia*, vol. II, London, 1951.

Sharma, Sri Ram, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, 1940.

Storey, G. A., *Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey* vol. I, part II, London, 1939.

Welch, Anthony, *Calligraphy in the Arts of the Muslim World*, Austin, 1979.

Yar-Shater, Ehsan, "Safavid Literature: Progress or Decline". *Iranian Studies* VII (1974), 217-270.

—— :O: ——

- Lane Poole, Stanley, *The Muhammadan Dynasties*, Paris. 1925.
- — — *Rulers of India (Aurangzeb) and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford, 1901.
- Latif, Syad Muhammad, *Lahore: Its History, Architectural Remains and Antiquities With an Account of Its Modern Institutions, Inhabitants and Their Trade, Customs, etc.*, Lahore, 1956-1957 (reprint).
- Maitra, K. M. *A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts, preserved in the Kapurthala State Library*, Lahore, 1921.
- Morley, W. H., *A Descriptive Catalogue of the Historical Manuscripts in Arabic and Persian Language, preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, London, MDCCCLII.
- Mukhia. Harbans, *Historians and Historiography During the Reign of Akbar*, Delhi, 1976.
- Pearson, M. N. "Shivaji and the Decline of the Mughal Empire (Symposium: Decline of the Mughal Empire)". *JAS*, XXXV (1976), 221-235.
- Qureshi, Ishtiaq Husain, *The Administration of the Mughal Empire*. Karachi, 1966.
- — — *Ulema in Politics*, Karachi, 1972.
- Ray, Nicharranjan, *Mughal Court Painting: A Study in Social and Formal Analysis*, Calutta, 1975.
- Riazul Islam, *Indo-Persian Relations*, Tehran. 1970.
- Richards J. F., "The Imperial Crisis in Deccan (Symposium: Decline of the Mughal Empire)" *JAS*, XXXV (1976), 237-256.
- Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, vols. I and III, London, 1879-1895.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas, *Muslim Revivalist Movements in Northern India in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Agra, 1965.

Ghani, Abdul, *A History of Persian Language and Literature at the Time of Mughal Coūrt*, parts I and II, Allahabad, 1929-930-.

———*Life and Works of Abdul Qadir Bedil*. Lahore, 1960.

Ghauri, Iftikhar Ahmad, *War of Succession Between the Sons of Shahjahan, 1657-1658*, Lahore, 1964.

Glossary of Castes and Tribes of the Punjab and North west Frontier Provinces, Lahore, 1911.

Gulbadan Bānū Begum, *Humāyūn Nāmāh*, ed. and tr. by A. Beveridge London, 1902

Hajek, Lubor and Forman, W. and B., *Indian Miniatures of the Moghul School*, London, 1960.

Hallisey, Robert C., *The Rajput Rebellion Against Aurangzeb A Study of the Mughal Empire in Seventeenth-Century India*, Columbia, 1977.

Hardy, P., "Commentary and Critique (Symposium: Decline of the Mughal Empire)". *JAS*, (1976), 257-263.

———"Modern European and Muslim Explanations of Conversion to Islam in South Asia: A Preliminary Survey of the Literature", *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Journal*, 1977, 177-206.

———"The Treatment of Violence in Indo-Muslim Persian Writing on History and Polity", (an unpublished paper delivered at the International Conference on Islam in South Asia held in May, 1978 at Mc-Gill University).

Hasan Mohibbul, ed., *Historians of Medieval India*, Meerut, 1968.

Imperial Gazetteer of India. 26 vols., 1907-1909

Iqbal, Muhammad, *The Mysteries of Selfishness; A Philosophical Poem*, Eng, tr. by Arthur J. Arberry, London, 1953.

Ivanow, Wladimir, *Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection*, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1926,

- Bloch, Edgar, *Catalogue des Mānuscripts Persans de la Bibliotheque Nationale*, 6 vols., Paris, 1905-1936.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur von B. Brockelmann*, Weimer-Berlin, 1898-1902.
- Browne, E. G., *A Literary History of Persia*, vols. II, III and IV Cambridge, 1928-1951.
- Brown, Percy, *Indian Painting Under the Mughals A.D. 1550 to A.D. 1750*, New York, (reprint).
- Chandra, Satish, *Parties and politics at the Mughāl Court, 1707-1740*, Aligarh, 1959.
- Chandra, Jnan, "Alamgir's Attitude towards non-Muslim Institutions" *JPHS*, VII (1959) 36-39.
- "Alamgir's Grant to a Brahmin," *JPHS*, VII (1959), 99-100.
- "Alamgir's Grant to Hindu Pujaris," *JPHS*, VI (1958), 55-65.
- "Aurangzeb and Hindu Temples," *JPHS*, V (1957), 247-254
- "Freedom of Worship for the Hindus under Alamgir," *JPHS*, VI (1958), 124-125.
- Dow, Alexander, *The History of Hindustan from the Death of Akbar to the Complete Settlement of Empire under Aurangzeb*, vol, III, London, 1792.
- Elliot, H. M. *History of India as Told by Its Historians*, vol. VII. London, 1877,
- Encyclopaedia of Islam*, Leyden/London, 1913-1938; new edition, 1960.
- Ethe, Harmann, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the India Office*, vol. I, Oxford, 1903.
- *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library*, parts I and II, Oxford, 1889.
- Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay, 1935.
- Friedman, Yohanon, *Shaykh Ahmad Sirhindi: An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of posterity*, Montreal, 1971.

SELECT BIBLIOGRAPHY¹

- Abdul Aziz, *The Mansabdari System and the Mughal Army*, Lahore, 1945.
- Addur Rashid, "Madad-i-Ma'āsh Grants Under the Mughals," *JPHS* 9 (1961), 98-108.
- Abu'l Faḍl 'Allāmī, *Ā'in-i Akbarī*, Eng. tr., vol. I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927; Eng. tr., vol. II, by H. S. Jarret, Calcutta, 1891, 1894.
- Ahmad, Aziz, "Safawid Poets and India," *Iran*, XIV (1976), 117-132.
- *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, London, 1964.
- "The Role of Ulema in Indo-Muslim History," *Studia Islamica*, 31 (1970), 1-13
- Ahmad, Zubaid, *The Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad, 1946.
- Ali, M. Athar, *The Mughal Nobility Under Aurangzeb*, Aligarh, 1966.
- Bābur, Zahir-ud-Din, *Babur Namah*, Eng. tr. by A. Beveridge, London, 1912-1921.
- Badāyūnī, Abdul Qādir, *Muntakhabu-t-Tawārikh*, Eng. tr. by T. Wolseley Haig, Delhi, 1973 (reprint).
- Beale, Thomas William, *An Oriental Biographical Dictionary*, Calcutta, 1881.
- Binyon, Laurence, *The Court Painters of the Grand Moguls*, London, 1921.

---

1 The works in English and oriental languages (Arabic, Persian, and Urdu) are listed separately. The titles in English are cited in the usual manner, but the works in oriental languages are listed under the titles of works, followed by the names of authors, places where published, and the dates of publication.

reviver of true faith,' 'the protector of the *Sharī'ah*,' 'the fighter against heresy' or 'an Abraham in India's idol-house.'²²⁷

The fact that the perceptions of historians, be they medieval or modern, may be tinted by their feelings and emotions is not to suggest that we should become skeptical of primary sources to the point that we overlook their value. Because of the wealth of information they contain and first-hand accounts of those who witness history in the making, we need to ponder their writings and scrutinize their chronicles in the light of other available literary, administrative, and architectural sources. In doing so we may be able to separate rhetoric from reality and reconstruct the history of the period more objectively. In the light of a recent trend toward serious research into certain aspects of Awrangzeb's period, there is hope for a better understanding of this important era in Indo-Muslim history. This work represents only one modest attempt to promote the long search for truth.

—:O:—

---

227. This phrase is used by poet Muhammad Iqbāl in his poem: "Emperor Alamgir and the Tiger". 'The Mysteries of Selflessness', Eng. tr. by Arthur J. Arberry, London, 1953, p. 17. For the Persian text, see 'Kulliyāt-i Iqbāl' (Fārsī) Lahore, 1973, pp. 98-99. There are scores of other books and monographs containing similar reverence for Awrangzeb.

information it provides, and the manner in which it has affected later historical works. As an abridgement of '*Ālamgīr Nāmah*, it represents the general trends in the historiography of the period, and is akin to some other known works which were compiled along similar lines.²²⁶ This may seem to imply a certain loss of vitality and creativity in the art of history writing. However, the richness of biographical data in the *Mir'āt* enhances its value as compared to other contemporary sources. Though brief, biographical notes open new vistas for the political, intellectual, cultural, and religious facets of life in that period.

Finally, a few words should be said about the role possibly played by Bakhtāwar and his contemporary historians in arousing controversy in modern times over Awrangzeb's personality and character and some of his policies and actions. First, the primary sources provide enough material, especially when taken out of context, for historians and writers of diverse backgrounds and interests to document their respective analyses of the 'Ālamgīrī period. Secondly a climate of deep communal differences, especially in modern times, affects our perceptions of seventeenth-century India. Thirdly, communal or sectarian feelings expressed in the writings of medieval historians may have served to intensify these controversies.

Be that as it may, Bakhtāwar and his contemporary historians do triumph in leaving a lasting and durable impression of their hero on the minds and hearts of a vast majority of Muslims in the sub-continent. In literary and historical writings, particularly by Muslims in modern times, we hear echoes of the views expressed by Bakhtāwar and his peers, and Awrangzeb is affectionately remembered as 'the

---

226. For example, Muhammad Birārī Ummī abridged his own detailed work and renamed it '*Mujmal-i Mufassiā*'; 'Abd al-Shakūr shortened Muhammad Yusuf's '*Muatakhhab al-Tawārikh*', Ra'e Bindraban abridged '*Tārīkh-i Ferishtah*'. See Ansārī, '*Fārsī Adab*', p. 363. Besides the '*Mir'āt*, Bakhtāwar abridged many other works, as discussed earlier.

an elite-oriented narration, its chief protagonists being the emperor and his *manṣabdārs*. The central figure is naturally the emperor and his personality and actions are the primary focus of the work.

Its seventh *ārā,ish* leaves us with the impression that from the war of succession to the end of the first decade of his rule, Awrangzeb was effective in maintaining the administrative institutions he inherited from his predecessors without making any radical changes. It is as a consequence of his sound strategies and political acumen, combined with his personal qualities and Divine help that he became the rightful claimant of the throne and a successful ruler later on. Internally, Awrangzeb appears to be in control of various factions. Despite accounts of some minor rebellions, including that of the Yūsuf Za'ī's which was somewhat more serious, and Shīvājī's escape from imperial custody which cast a reflection on imperial prestige, a spirit of optimism generally prevails in the chronicles. The might of Awrangzeb's arms and the initial successful expansion of his territories lead Bakhtāwar to portray his patron as the strongest of all the rulers of his time.

Bakhtāwar loses no opportunity to stress the personal piety, strength of character, and religiosity of Awrangzeb. Nonetheless, based on the biographical section on the '*ulamā*,' we do not see this group being unduly influential and powerful in policy-making. They bow to the emperor and depend on his favours. The mystics were greatly revered by the emperor; yet, he did not subscribe to any one *silsilah*. The biographical sections depict a vivid picture of the intellectual and cultural activities of the period and its ethos, where we meet some mystics, artists, calligraphers, and scholars many of whom were independent of royal patronage, thus giving us glimpses of life beyond the court. Despite a decline in imperial patronage of art for its own sake, there was sustained literary and artistic activity. Art and literature were not eclipsed during this period, as some would have us believe.

As a primary source, the main strengths of the *Mir'āt* lie in its conciseness, while still covering all important facts, the additional

dentally, this number includes almost all the individuals discussed earlier.

Among later works, the *Farhat* was mentioned earlier. Its author again makes a liberal use of the relevant chapter in the *Mir'āt* and reproduces not only the facts but also the verses given in it (See, for example, the accounts of Asīrī, Āṣif, and Bebadal).²¹⁹ Minor variations and additions have been noted in the footnotes of the text. *Ma'āthir al-Umarā'* is the other work which uses the *Mir'āt* for those *mansabdārs* who were poets themselves. The names of Masiḥā'ī and Wālah may be cited as examples.²²⁰ The author of the *Maqālāt* has acknowledged his indebtedness to the *Mir'āt* and quoted the same lines of Wiqārī's poetry.²²¹ The compilers of *tadhkirahs* such as *Safīnah-i Khūshgo*,²²² *Tadhkirah-i Husayni*,²²³ *Riyād al-Shu'arā'*²²⁴ *Makhzan al-Gharā'ib*²²⁵ and *Mir'āt-i Āftāb Numā* have also made use of the *Mir'āt*. Cross-references are made to these works in the footnotes of the text.

Needless to say that in this section too, the typical format of a *tadhkirah* is followed: name, place of origin, relevant biographical information, poetic skills of the individual, date of birth and, finally, selections from his poetry.

8) Conclusions

From the preceding discussions and explanations, it is evident that *Mir'āt al-Ālam*, like most of the chronicles of medieval India, is

219. 'Ibid', fols. 478a, 479a; 'Farhat', fols. 372b-373b.

220. 'Mir'āt', fols. 493b, 495a-b; 'Ma'āthir al-Umarā'', 3: 382 and 1: 219-220.

221. 'Alī Sher, 'Maqālāt', p. 836. This work was completed sometime between 1169/1755-1761. 'Mir'āt', fol. 490a.

222. Bindrabān Dās Khūshgo, Pers. Ms. preserved in the Panjāb University Library, Lāhore; completed in 1147/1734.

223. Mīr Husayn Dost Sanbhalī, Pers. Ms. preserved in the Panjāb University Library, Lāhore; completed in 1162/1750.

224. 'Alī Qulī Khān wālah Dāghistānī, Pers. Ms. preserved in the Panjāb University Library, Lāhore; completed in 1161/1748.

225. Shaykh Ahmad 'Alī Sandelawī, Pers. Ms. preserved in the Panjāb University Library, Lāhore; completed in 1218/1803.

while others remained independent, but still commanding respect because of their piety, or were nobles themselves.

The flow of immigrants from Iran to India had decreased during this period. Bakhtāwar mentions Ashraf, Fiṭrat and Kāmil who came from Iran and were favoured by Awrangzeb.²¹³ Ashraf, however, went back to Iran after a stay in India. Like other *umarā'*, Bakhtāwar patronized many poets, namely, Istighnā; Afsarī, Taḥsīn, Arshī, Qayṣar, Mawhib, and Waḥdat.²¹⁴ The texts of some of the *qaṣa'id* which they wrote in their patron's praise are also given in the *Mir'āt*. Baqā, Fānī, Fiṭrat, and Wāmiq are reported to have had personal and intellectual contacts with the author.²¹⁵ Prince 'Azam was the patron of Bedil while Bekhūd was associated with Amīr Nāmdār Khān.²¹⁶ Sulūkī was in the imperial service and concurrently served as a *nadīm* to *manṣabdars* Islām Khān and Himmat Khān, themselves poets of some repute. We learn of only two poets, Damīr and Māhir, who wrote in praise of the emperor, the former receiving Rs. 12,000 as a reward for a *ruba'ī*; written on the eve of the battle of Khajwah.²¹⁷ The complete our discussion of the *Mir'at* as a *tadhkirah* of poets, reference should be made to *Kalimat al Shu'ara'*, an almost contemporary work, and to a later *tadhkirahs* for which the *Mir'at* served as a source.

Sarkhūsh, a contemporary of Bakhtāwar, has been referred to earlier. we completed his work, *Kalimat al-Shu'arā'* after the *Mir'at*, but without using it. There are some common entries in both works, but in most instances Bakhtāwar has given more details. (See, for example, Asīr. Āshnā, Istighnā', and Sayyādat).²¹⁸ Furthermore, there are twenty-three extra entries in the *Mir'āt* of contemporary poets who were not discussed in the *Kalimat*. Inci-

213. 'Mir'āt', fols. 478a, 491b, and 492b respectively.

214. 'Ibid', fols. 478a-b, 480a-b, 489a, 492a, 494a and 485b respectively.

215. 'Ibid', fols. 479b, 491a-b and 494a respectively.

216. 'Ibid.,' fols. 479a b

217. 'ibid.,' fols 487a, 494a

218. 'Kalimāt', pp. 3, 5, 9, 49; 'Mir'āt', fols 477a-b, 478a, 485a.

For Shujā'ī Ashkī Qumī, Dāynī, an Fanā'ī for example, Bakhtāwar has more or less reproduced the facts given in Badāyūnī, with only slight variations or abridgements²⁰⁸ However, in some instance, Bakhtāwar has supplemented the information given in Badāyūnī and occasionally given altogether different information. The example of Rahā'ī Harwī, Nawīdī Nīshāpurī, and Zahūrī illustrate this point.²⁰⁹

Tabaqat-i Akbarī is the next source on our list which has been utilized by Bakhtāwar. Hāshim Qandhārī and Rafī'ī Kashī are instances where he has not made any changes or additions²¹⁰ In the case of Judā'ī, however, we find some additional information in the *Mir'āt*.²¹¹ *Ma'āthir-i Rahīmī* is another work which should be mentioned briefly. Bakhtāwar refrained from reproducing it partly because of its florid language; nonetheless, he has used it as a source. In describing Kāmran Mirzā, he has used this work along with Badāyūnī, thus resulting in a more detailed narration.²¹² It may be said that in general Bakhtāwar consulted the well-known *tadhkirahs* and sometimes pooled information from various sources to provide a fuller account of the poets.

The most valuable contribution of the *Mir'āt* lies in that it relates to the poets of Awrangzeb's period. Although they total only forty-two in number, and the information on some of them does not exceed one or two lines, the manuscript remains an important primary source. In describing his contemporaries Bakhtāwar does not create the impression of their being of an impoverished and rejected class, as does Sarkhūsh. We find that most of them had a part in the central administration, though not on account of their poetic talents. Some of them were affiliated with nobles or princes

208. Badāyūnī, 3 : 253-254, 186, 229-230, 296 ; 'Mir'āt', fols. 485a, 477a, 482a-b, 491a.

209. Badāyūnī, 3 : 233, 377, 269 ; 'Mir'āt', fols. 483a, 494b, 487b.

210. Nizām al-Dīn Ahmad, 'Tabaqāt-i Akbarī' (Lucknow, 1875), pp. 401, 399 ; 'Mir'āt', fols 496b, 483a

211. 'Mir'āt', fol. 481b ; 'Tabaqāt', p. 402.

212. 'Abd al-Bāqī Nihāwandī, 'Ma'āthir-i Rahīmī' (Calcutta, 1910). I, 520-521 ; Badāyūnī, I, 390 ; 'Mir'āt', fol. 492a.

clear connection with the special miracle, the gift of prophethood.²⁰²

Out of 250 poets from Rūdakī to the author's own contemporaries, arranged alphabetically and chronologically in the *Mir'āt*, forty-two belong to Awrangzeb's period. Bakhtāwar personally knew most of them and patronized many. In this section, as in previous ones, Bakhtāwar does not clearly identify his sources. Sometime in the course of his narration he alludes to some earlier works. It is mainly through a comparison of the *Mir'āt* with various *Tadhkirahs* that we are able to identify the following works of which he made use : *Nafahāt al-Uns*, *Tuhfah-i Sāmī*, *Maykhana*, *Muntakhab al-Tawārīkh*, *Tābaqāt-i Akbarī*, and *Ma'āthir-i Raḥīmī*. Some examples are cited below :

In his account of Kamāl Khujandī, Bakhtāwar reproduced almost all the details given in the *Nafahāt*.²⁰³ He acknowledges his indebtedness to *Tuhfa i Sāmī*, which according to him was written in the hand of prince Sām himself.²⁰⁴ While describing Āgahī Khurāsānī and Ahlī Khurāsānī, Bakhtāwar has reproduced with minor variations the material found in the *Tuhfah*.²⁰⁵ The author of *Maykhānā* writes in detail about his contemporaries but, given the general character of the *Mir'āt*, Bakhtāwar could not replicate it in full. For Shakebī Ṣafāhānī, Hātifī, Naw'ī Khabūshānī, and Malik Qumī, he abridged the information found in *Maykhānah*.²⁰⁶ In the case of Mawlānā Muḥammad Māzandarānī, Bakhtāwar again used *Maykhāna* but added an anecdote about Māzandarānī's death.²⁰⁷

Like the sections on the 'ulamā and the calligraphers, Badāyūnī remains the most important source for the poets of Akbar's period.

202. 'Mir'āt,' fol. 475a.

203. Nūr al-Dīn, 'Abd al-Rahmān Jāmī, "Nafahāt al-Uns" (Lucknow, 1910), p. 55 ; "Mir'āt", fol. 492a.

204. "Mir'āt", fol. 484a.

205. 'Ām Mirza Safawī, "Tuhfah-i Sāmī" (Tehran, 1314 Shamsi), pp. 117-118, 107-108 ; "Mir'āt" fols. 476a and 476b respectively.

206. 'Abd al-Nabī Fakhr al-Zamānī Qazwīnī, "Maykhānah" (Lahore, 1926), pp. 234, 103-105, 200-202, 259-262 ; "Mir'āt", fols. 485b, 496a, 495a, 493b.

207. For comparison, see 'Ibid', fol. 486a and 'Maykhānah', pp. 345-347.

Central Asia which continued into the 1920's. In fact Bedil's works gave rise to a mystico-poetic cult in Afghanistan and Transoxiana. This reflected in *Bidil khānī* (reading of Bidil) which referred to weekly meetings at which Bidil's works were read and commented upon".²⁰⁰ The poets of this period, on the whole, were able to achieve even more refinement and subtlety in their mode of expression and variation and novelty in their imagery, which made their art appear more formal and complex. Whereas formalism, complexity, and a florid style in literature may be interpreted as signs of decline and weakness, they cannot be directly related to Awrangzeb's puritanism or waning royal patronage. With the exception of the *qatīṣah*, all other genres of Persian poetry were as popular as ever. While Bedil, Nāṣir Sirhindī, and Ghanī Kashmirī were able to achieve new depths in their mystical *ghazals*, Ghanīmat Kunjābī, Ḥaqīrī, Sā'ī and others wrote fine *mathnawīs*, and Ni'mat Khān-i-Āli and Ja'far Zatlī wrote highly satirical poetry. The number of poets who lived during this period and the volume and quality of their poetry do not show any significant decline or deterioration.²⁰¹

If the opinion of Bakhtāwar is taken to further assess the status of poets during his time, we find that instead of downgrading the artists of this class, he chose to conclude his monumental work with biographical accounts of poets. He expounds his views thus :

Because of their spiritual exposure and ability to derive meaning, the group of eloquent poets have an apparent association with heavenly revelation and divine inspiration ; their dissemination of eloquence shows their very

200. Ehsan Yar-Shater, 'Safavid Literature : Progress or Decline', 'Iranian Studies', VII, 1974, 262, note 32. After describing the general characteristics of literature of the period in a rather detailed article, the author questions whether the missionary zeal of the Safawid rulers, coupled with an absence of royal patronage, could have resulted in a literary barrenness of that period and goes on to establish that many of these theories and assumptions are not well-founded. This discussion is obviously quite relevant to our period.

201 For a detailed study of the Persian literature of Awrangzeb's period, see Nūr al-Hasan Ansārī, 'Fārsī Adab be 'Ahd-i Awrangzeb' (Delhi, 1969).

7.) *Poets*

However, there was no place for poets, as there was none for musicians or painters in the puritanical court of Awrangzeb and Sarkhush plainly states that it was hopeless for poets to expect any generosity from Awrangzīb¹⁹⁷

Thus, the puritanism of Awrangzeb and an absence of imperial patronage in his time for *belles lettres* and especially poetry have led scholars to describe it as a period of decline for Persian literature.¹⁹⁸ True, Awrangzeb did not have a poet laureate at his court and did not welcome *qaṣīdahs* in his praise, but should we take these facts to signify a reversal in the development of Persian literature? Just a cursory glance over the history of Persian literature reveals that the creative genius of great classical poets was not dependent on royal patronage. Khayyām, Sa'dī, Hāfiz, and Rūmī, for example, produced gems of Persian poetry without any official encouragement. In the case of India, the patronage of earlier Mughal emperors was more less of a 'decorative nature which added to the lustre and glamour of the court',¹⁹⁹ That its absence should be construed a death-knell for the poets in Awrangzeb's period is open to question.

Reading through the *tadhkirahs* of the period, we find that any lack of patronage on 'Ālamgīr's part was counterbalanced by the *manṣābdars*, princes, princesses, and other notables of the period. In the case of poets like Ghanī Kashmīrī, Ghanīmat Kunjāhī A. jāz Akbarābādī and a few others, even their non-affiliation with any patron did not make much difference so far as the quality and quantity of their poetry are concerned.

This period of so-called decline produced, besides many others, one great poet, Bedil, whose mystical poetry 'had a major impact in

197. Aziz Ahmad, 'Safawid Poets and India', 'Iran', XIV, 1976, 125.

198. It should be added that the study of literature on a regnal basis is not the best approach to take. Trends in literature do not develop or change abruptly and cannot be sliced to fit the reign of a certain emperor. The 'Mir'āt' being the basis of this study, however, I have to limit myself to Awrangzeb's period.

199. Aziz Ahmad, 'op cit.', p. 124.

Minor textual variations have been noted along with the text.

6. Marvels and Wonders

This section makes very interesting reading in that it tells us about things and events beyond the imperial court and relates to nature, people, and regions beyond the confines of the court and country. It also provides some insight into medieval thinking on the things which fascinated the human mind in seventeenth century India. Bāhidār assures the reader in the beginning of this section that he is not a gossip monger, and that this section is not based on rumors but on the word of very reliable people and was written only after thorough investigation. In many cases he has identified his sources.

This section encompasses a wide variety of subjects: from the wonders of nature to the miraculous and supernatural powers of certain mystics; the astonishing behaviour of certain birds and animals; cannibals living in China and a saint going there, reforming them partially, and marrying a fairy; a nine-year old girl giving birth to a boy without any contact with a man; and a Brahman woman marrying a Sayyid and giving birth to quadruplets. There are a few stories about the animals from Kāngra and of a striped wild ass sent by the ruler of Adan to Aurangzeb. The stripes caused great stir in the court. The ruler of Portugal sent the picture of a creature which had a human body but the head of horse which had brought havoc to the inhabitants, killing thousands of people in fifteen days. The story goes that this creature was finally trapped with the help of a magician and killed only after great difficulty. Another calamity afflicted Portugal when the falling of a star caused complete darkness for three days and three nights. These are only a few examples taken out of the thirty-seven recorded happenings. Notwithstanding the fact that this section discusses many things which belong to the world of fantasy and are not amenable to verification, social historians may still find it useful.

Mīr Munshī, whom Abū'l-Faḍl had not included in the section on the 'Arts of Writing and Painting' but rather as one of the *manṣab-dārs*. He did, however, allude to Munshī's skills in calligraphy.¹⁹² A comparative study with the *Ā'in* leads us to the conclusion that Bakhtāwar utilized this work but supplemented it with additional information. For example, in the account of Muḥammad Husayn Zarrīn Qalam Kashmīrī, Bakhtāwar gives us the additional information that Zarrīn Qalam was appointed as a tutor of the princes, was unparalleled in the writing of *nastā'liq* during his time, and died in 1020 A.H.¹⁹³ It should be pointed out that Abū'l-Faḍl has given only meagre coverage to his contemporary calligraphers, sometimes simply giving their names. Khwājah Ibrāhīm Husayn and Muḥammad Yūsuf of Akbar's period, not mentioned in the *Ā'in*, found their way into the *Mir'āt*.¹⁹⁴

Badāyūnī, another important source for our author, does not devote a separate chapter to calligraphers but introduces only of them as poets. Bakhtāwar uses that information and makes additions of this nature: Mīr Dūrī, to cite as an example, went for *Hajj* and died there, or in the narration about Mīr Munshī that his pupil, Muḥammad Yūsuf, was widely known for his skills and that Mīr died in 970 A.H.¹⁹⁵

Among later works, the authors of *Tārīkh-i Muḥammad Shāhī* and *Mir'āt-i Aftāb Numā* have more or less reproduced the *Mir'āt's* texts.¹⁹⁶ These works have independent chapters on calligraphers.

192 Abu'l Faḍl 'Allamī *Ā'in-i Akbarī*, tr. Blochmann (Calcutta, 1927), I, 423-424.

193 Blochmann, p. 109; *Mir'āt* fol. 462b.

194 *Mir'āt* fol. 462a. Incidentally, in this section Blochmann has made frequent references to the *Mir'āt* to supplement eAbu'l-Faḍl's information on calligraphers.

195 *Badāyūnī*, 3: 227, 3: 181; *Mir'āt*, fol. 462a for both. Other variations and additions are noted in the footnotes of the text.

196 Shafī, *Maqālāt*, I, 179. '*Tārīkh-i Muḥammad Shāhī*' written by Khūshhal Chand b. Jiwān Rām Kāyath in 1154/1741, is preserved in the Panjāb Public Library 'Abd al-Rahmān, titled Shāh Nawāz Khān Hāshimī completed his work. *Mir'āt-i Aftāb Numā*, in 1218/1803. This manuscript is preserved in the Panjāb University Library. For the details. see *Maqālāt*, I, 178-180

Awrangzeb's teachers, Mīr Sayyid 'Alī Khāa who taught him *nasta'liq* ¹⁸⁶ and Hājjī Qāsim, his teacher for *naskh*. ¹⁸⁷ Muḥammad Naṣīr was appointed to teach *naskh* script to prince Kām Bakhsh. ¹⁸⁸ Bakhtāwar also writes about two of his friends, Mīr Bāqir who wrote out Bakhtāwar's Bayād. ¹⁸⁹ and Hājjī Muḥammad Ismā'il, an expert on *naskh* and *ta'liq* ¹⁹⁰

Reviewing the biographical sketches of all thirty calligraphers of Mughal India, it is noted that some of them were first generation immigrants while others were indigenous. He specifies their specialization, the names of their teachers in some instances, their court connections, the titles they received (but not specified in all cases), and the responsibilities delegated to them. Some references are found to their being tutors of the princes, teaching their specialties or being in charge of the imperial library or simply working as scribes to write out books for the royal library.

As in the previous sections, the problem is one of determining Bakhtāwar's sources which he did not care to specify. A comparative study was undertaken with two earlier works, namely, *Risālah-i Khaṭṭ wa Sawād* of Majnūn b. Maḥmūd al-Rafīqī and *Khulāṣat al-Tawārikh*, the authorship of which is not known; both of these works belong to the 10th century A.D. and contain brief chapters on calligraphers ¹⁹¹ The only result that this study yielded was that Bakhtāwar had not used these texts. Suitable cross-references have been made in the footnotes of the text. Among the works written during Akbar's period Bakhtāwar has mentioned *Ā'in-i Akbarī* in the sketch of Ashraf Khān

186. Ibid., fol: 464a.

187. Ibid.,

188. Ibid., fol. 463b.

189. Ibid., fol. 464a-b.

190. Ibid., fol. 464b.

191. These chapters were first published in Oriental College Magazine 1934 and then in Maqālat-i Mawlawī Muḥammad Shafī I, 151-153, 151-169, respectively. A detailed and useful study on the authors of these works done by Shafī' precedes these texts. See Ibid., pp. 134-151, 154-155.

of imperial patronage.¹⁸⁰ The artists had to seek patronage at a lower level and the personality of the patron being an important factor, it inevitably affected the type and quality of the production. Nonetheless, in calligraphy at least, we have a first-rate calligrapher in the person of Awrangzeb himself, according to the court historian; he wrote *naskh*, *nasta'liq* and *shikastah nasta'liq* extremely well. He wrote a copy of the Qur'ān and sent it to Mecca when still a prince and prepared another for the same purpose after his accession to the throne.¹⁸¹ We are told that a few more copies of the Qur'ān written in the hand of Awrangzeb are extant.¹⁸² Awrangzeb's interest in the Qur'ān was not just limited to studying and copying but indeed also involved correcting the copies prepared by others.¹⁸³ Given the interest of the ruler in calligraphy, it is only natural to expect state patronage in this branch of the arts.

Thanks to the efforts of Bakhtāwar Khān, we know about at least twelve calligraphers who were in the imperial service. Among them was Mīr Mu'min, Sulaymān Shakoh's teacher, who because of his old age led a retired life on a government stipend.¹⁸⁴ Āqā Rashīdā, an expert on *nasta'liq*, who had grown old and was thus appointed to look after the royal household in Agra, also led a prosperous life, according to Bakhtāwar.¹⁸⁵ This section also includes two of

180. For further discussion on the subject, see Laurence Binyon, "The Court Painters of the Grand Moguls" (London, 1921, p. 30; Percy Brown, "Indian Painting Under the Mughals" A.D. 1550 to A.D. 1750 (New York) 1975 pp. 98-103. Lubor Hajek, W. and B. Forman, "Indian Miniature of the Mughal School" (London 1960), pp. 21, 63; and Nicharranjan Ray "Mughal Court Painting: A Study in Social and Formal Analysis" (Calcutta, 1975), pp. 107-108.

181. 'Ālamgīr Nāmah, pp. 1092-1093.

182. For their locations, see Faruqi, pp. 525-526. Abdullah Chughtai, however, is of the opinion that Awrangzeb did not inscribe the copies of the Quran he prepared. EI2, IV p. 1128.

183. In one of his letters to his son, Sultān Muhammad 'Azam, he refers to his corrections of two copies written by one of the pupils of Mohammad Rida but is still not fully satisfied with his proof-reading and editing. 'Inayat Allah Khān (Compiler), Kalimat-i Tayyibāt, B. M. Pers. Ms. Add. 26. 238, fol. 8a.

184. Mir'at, fol. 463a.

185. Ibid., fol. 463b.

another later source, *Ma'āshir al-Umarā'* has also used the *Mir'āt*, particularly in writing about personages of the 'Alamgīrī period. For example, in the accounts of Qādī'Abd al-Wahhāb, 175 Mirak Shaykh Farāzī 176 and Qāḍī Muhammad Aslam. 177 Shāh Nawāz has reproduced the text, with some additions. Cross references have been made to this work as well and additions noted in the footnotes of the relevant text.

5. Calligraphers :

Bakhtāwar makes a special note of the efforts he had to make in gathering information on calligraphers and complains of the negligence of his predecessors in not recording the details of famous calligraphers of their respective periods. 178 After briefly outlining the history of Islamic calligraphy, he gives brief biographies of well-known calligraphers who lived in other Islamic lands in earlier periods. 179 However, his most valuable contribution remains his compilation of information about the calligraphers of Mughal India in general and of Awrangzeb's period in particular.

The period in which Bakhtāwar lived is not remembered for high productivity in the sphere of the arts, especially in painting. The factors specified are again a lack of interest on Awrangzeb's part and his puritanical tendencies. Historians of Mughal art hold conflicting opinions on the subject but the consensus is that, in quantitative terms, this period did not do too badly; it is contended, however, that the quality of productions suffered because of the lack

174. Ibid., fol. 454b.

175. Shāh Nawāz, 1, 236; *Mir'āt*, fol. 456b.

176. Shāh Nawāz 3, 518-519; *Mir'āt* fol. 456a.

177. Shāh Nawāz, 3, 89-90; *Mir'āt*, fol. 455a.

178. *Mir'āt*, fol. 456b.

179. For a discussion of religious calligraphy, see Annemarie Schimmel, "Islamic Calligraphy" (Leiden, 1970); and for a catalogue-type of introduction, with further bibliographical references, see Anthony Welch, "Calligraphy in the Arts of the Muslim World" (Austin, 1979).

princes, Muḥammad Akbar and Muḥammad Kām Bakhsb, respectively.¹⁶⁸ Three of Awrangzeb's teachers are also discussed in this section, namely, 'Abd Aal-Latīf Sultānpūrī, Mīr Hāshim Gtlānī, Muhyī al-Dīn alias Mullā Mu'min. In his account of 'Abd al-Latīf, Bakhtāwar states that he heard the emperor saying repeatedly: whatever we have learnt, we have learnt from him ('Abd al-Latīf).¹⁶⁹

In the earlier part of this section, which pertains to the 'ulamā' of Akbar, Jahāngīr, and Shāh Jahān's reigns, Bakhtāwar has used the historical and biographical sources of those periods. He does not specify his sources in the introduction to this section, but in his narration he refers to Badāyūnī several times and *Kalimāt-i Šādiqīn* once, as his sources. A comparative study of Badāyūnī, *Tabaqāt*, and the *A'in* shows that Bakhtāwar relied most heavily on Badāyūnī and reproduced several biographical notes whereas in using other sources, he made many additions on his own. The additions in the form of anecdotes and/or dates of death are of this nature; including dates of the death of Šayyid Muṣṭafā,¹⁷⁰ and Shaykh Kabīr;¹⁷¹ a somewhat different interpretation of the reason for Qāḍī Nūr Allāh Shūshtarī's execution;¹⁷² an incident related to the demise of Shaykh 'Abd al-Nabī, with its date;¹⁷³ and a story concerning the association of Mīr Kalān Muḥaddith and Khwājah 'Abd al-Shahīd.¹⁷⁴ Among later sources, the author of the *Farḥat* has made use of the *Mir'āt* and reproduced many accounts. Textual variations and additions, especially in the dates of death, have been noted in the footnotes of the text. To name another, Shāh Nawaz, the author of

167. For the details on the authors of Fatawā, see Muḥammad Shaḥīr, *Maqālāt* Vol. IV, pp. 67-68 and for more references, consult *Encyclopaedia of Islam*, 2 II p. 837.

168. *Mir'āt*, fol. 458a.

169. *Ibid.*, fol. 455b. According to 'Amal-i Sālih, III, 300, he was also Dārā Shakoh's teacher.

170. *Mir'āt*, fol. 454a.

171. *Ibid.*:

172. *Ibid.*, fol. 454b.

173. *Ibid.*, fol. 452a.

Shālkotī. Because of his close association with this 'ālim, Bakhtāwar was asked by the emperor to offer the Mawlānā the position of a *Sadr*, which he did not accept.¹⁶⁰ Like other state employees, the 'ulamā' were expected to observe the court etiquette, although exceptions were made depending upon the stature of the individual. Shaykh Nizām, the man in charge of the entire *Fatāwa* project was, for example, exempted from *taslim* and *kūrnish*.¹⁶¹ By implication, other 'ulamā' were not given this privilege.

Teaching was not necessarily part of their responsibilities. Bakhtāwar has particularly commended the efforts of Mullā Muḥammad Ya'qūb,¹⁶² Shaykh Sulaymān Munayrī¹⁶³ and Mullā 'Iwād Wajīh¹⁶⁴ for finding time to teach despite their busy routine. It was usually after their retirement that they involved themselves in teaching.¹⁶⁵ Another minor point gathered from the study of biographical notes is that even after they were no longer active in the imperial service, these 'ulamā' were supported by the state. In the case of Mullā 'Abd Allāh, who refused to join the imperial service, the *Madad-i Ma'āsh* grant given to his father was continued, and after he died, it was left to his survivors.¹⁶⁶ We also find references to the sons of sons of these 'ulamā', who were in the imperial service.

This section includes five compilers of the *Fatāwā*; they are: Shaykh Nizām, Qāḍī Muḥammad Husayn Jawnpūrī, Sayyid 'Alī Akbar Sa'd Allāh Khān, Mullā Hāmid Jawnpūrī, and Mullā Muḥammad Akram.¹⁶⁷ The last two also served as tutors of the

159. *Mir'āt*, fol. 457b.

160. *Ibid.*, fols. 457a-b.

161. *Ibid.*, fol. 456b. For the details of *taslim* and *kūrnish*, see Qureshi, *Mughal Administration*, p. 69.

162. *Mir'āt*, fol. 457a.

163. *Ibid.*

164. *Ibid.*, 456b.

165. Noted under Mullā Qutb Hāsesī and Mullā 'Iwād Wajīh. *Ibid.* fols. 457b and 456b respectively.

166. *Ibid.*, fol. 457b. For a detailed analysis of this type of grant, see Abdur Rashid, *Madad-i-Ma'āsh Grants Under the Mughals*, *JPHS*, 9 (1901), 98-108.

Regarding the narrative style used, this section does not differ much from that of the *mashā'ikh*. After identifying the places of origin of some of them, Bakhtāwar recounts their intellectual accomplishments, the positions held by them in the hierarchy of imperial service, and the dates of their deaths, wherever applicable. He introduces a group of 'ulamā' who are found serving as *Şadrs Qādīs*, *Muftīs*, *Muhtasibs*, *Mir 'Adls*, and *Khatībs*, and who are very much a part of the body politic and administrative machinery, being hired, promoted and transferred like other state employees and very dependent on the favour of the emperor. Bakhtāwar refers to this group with respect, for in his opinion whoever is able to gain access to the court should be considered fortunate. Notwithstanding his religiosity, however, Awrangzeb did not let this group gain power and interfere in political matters. Aziz Ahmad has, thus, rightly commented.

No doubt he made use of the Ulema; but there is no evidence that he ever allowed them to make use of him even in the slightest (*sic*) degree.... The most positive use of Ulema made by Awrangzeb was to set them at work on the monumental *Fatāwā-i 'Ālamgīrī* (*Fatāwā-i Hindiyya*) which is the most comprehensive juristic work compiled in India. ¹⁵⁷

The 'ulamā,' much like the *mansabdārs*, entered the ranks of imperial service through recommendations, family connections, and merit. 'Abd al-'Azīz Akbarābādi, for example, was introduced to the emperor by Himmat Khān and Bakhtāwar. The emperor, after reading some of his writings appointed him to the position of 'Ard Mukarrar. ¹⁵⁸ Qādī Ḥusayn Jawnpūrī was also recommended by Bakhtāwar and appointed as one of the compilers of the *Fatāwa*. ¹⁵⁹ There are also instances of some 'ulamā' who were offered positions because of their reputation for learning, but chose to decline them. A case in point is Mawlāā 'Abd Allāh, son of Mullā 'Abd al-Ḥakīm

157. "The role of Ulema in Indo-Muslim History", *Studia Islamica*, 31(1970), 9.

158. *Mir'āt*, fol. 457a. For the details of this position, see Şarkar, *Ma'āsir*, p. 324.

an intermediary between the court and the needy;¹⁵⁴ and Sayyid 'Abd al-Fattāh was brought from Gujarāt with great honour to spend some time with the emperor, when the latter was told of his profound knowledge of the *Mathnawī* of Mawlānā Rūm.¹⁵⁵ One also finds some anecdotes in the *Mir'āt* concerning the miracles of the saints involving the emperor and his nobles.

Despite its shortness, this section remains one of Bakhtāwar's valuable contributions. Among contemporary works, *Mir'āt-i Jahān Numā* and *Riyād al-Awliyā'* were the only ones available for comparative study. Cross references are made and additional information, wherever found, is noted in the footnotes of the text. Among later works, a comparison with *Farhat al-Nāzirīn*¹⁵⁶ shows that its author has reproduced, almost word by word, the information given in the *Mir'āt*. The additions made by its author are the dates of the death of Mīr Sayyid Qanawjī al-Chishtī (d. 1083/1672) and Mīr Sayyid Ja'far Ahmadābādī (d. 1085/1674). On the whole, Bakhtāwar has recorded the dates of death of all *mashā'ikh* who passed away before 1095/1684 (the date of Bakhtāwar's death). Minor textual variations of the *Farhat* are noted in the footnotes of the text.

4. The 'Ulamā' From Akbar To Awrangzeb's Time

This section includes biographical sketches of fifty-two 'ulamā,' twenty-one of them belonging to Akbar's, ten to Jahāngīr's and Shāhjahān's, and twenty-one to Awrangzeb's period. For the 'ulamā,' of earlier periods, Bakhtāwar used sources like *Muntakhab al-Tawārikh*, *Bādshāh Nāmāh*, and *Kalimāt al-Sādiqīn*, etc., but he did make some additions which will be discussed later on. His original contribution, however, is in the section dealing with his contemporaries.

154. Ibid., fol. 451a.

155. Ibid., fol. 450b.

156. Written by Muhammad Aslam b. Muhammad Hafiz Pasrūrī Ansārī Qādīrī during Shāh 'Ālam's reign (1759-1806) covering history up to 1184/1770, preserved in Kapurthalah State Library.

These names suggest that the emperor did not limit his association to any specific order. As we can see here are representatives of at least three *silsilahs*, that is, *Shā ālīriyah*, *Qādiriyah*, and *Chishtiyah*. His cordial relations with Shaykh Muhammad Mā'sūm and other sons of Shaykh Ahmad Sirhindī are also a well-known fact. Shaykh 'Abd al-Latif Burhānpūrī, already mentioned for his great influence, perhaps did not identify himself with any specific *silsilah*¹⁵¹. Thus, it appears that Awrangzeb had close association with saints of diverse leanings and for that reason Qureshi's statement which follows is not quite tenable.

Aurangzeb was greatly helped by the Naqshbandi influence in the war of succession, and when he emerged victorious and ascended the throne as Muhiyy-u'd-dīn Ālamgīr he proved to be the political culmination of the Mujaddidī movement.¹⁵²

Some other facts of socio religious significance which emanate from the contact between the emperor and this group are as follows: eleven persons out of the twenty-five included in this section came to the court regularly and were honoured and favoured by the emperor, those who were unable to come corresponded with the emperor;¹⁵³ Shaykh Bā Yazīd Afghān saw the emperor on Fridays, serving as

151. This interpretation is based on a statement in the *Mir'āt* that Shaykh 'Abd al-Latif kept himself secluded; he neither received any presents nor followed the tradition of *pīrī* and *mrīdī* and the individuals close to him were called *yārān* (friends) *ibid.*, fol. 448a. S. M. Ikram, referring to *Ma'ārij al-Walāyat*, states that this saint was hostile to the Mujaddidī branch of the Naqshbandīyah *silsilah*, did not use the mystical terminology, and was very much *sharī'ah* oriented. *Rūd-i Kawthar* (Lahore, 1975), pp. 489-490.

152. Ishtiaq Husain Qureshi, "Ulema in Politics (Karachi, 1972), p. 98. For an interesting discussion on the position of Shaykh Ahmad Sirhindī, as viewed by later generations, see Yohanan Friedman, *Shaykh Ahmad Sirhindī, An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of Posterity* (Montreal, 1971), pp. 87-112.

153. They were Shaykh Pīr Muhammad Salon, Shaykh Muhammad Māh Jawnpūrī, and Sayyid Ni'mat Allāh Sārnawī. Perhaps it was the emperor himself who wrote letters to Sayyid Ni'mat Allāh, the spiritual preceptor of Shāh Shujā'. For the details, see Sayyid Athar Abbas Rizvi *Muslim Revivalist Movements in Northern India in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Agra, 1965), pp. 369-370. Shaykh Muhammad Ashraf Shattāri came to the court twice but had also corresponded with the emperor. *Mir'āt*, fol. 450a.

of the emperor's intrinsic interest in spiritual matters and his special liking for men of learning, the 'ulamā,' *Ṣūfis*, and dervishes from all lands were attracted to the imperial court and favoured and honoured by the company of this ruler, 'the God-knowing,' and 'refuge of faith'.¹⁴⁸ Bakhtāwar also adds that in his attempt to be concise, he could not cover all the *Ṣūfis* who visited the court, but only the notable ones.

All the twenty-five *mashā'ikh* introduced in this section were Bakhtāwar's contemporaries and he personally knew many of them. In general, he does not arrange them according to their affiliation with *Ṣūfi silsilahs*. After writing about seven *sūfis*, he comes to three of Shaykh Ahmad Sirhindī's sons, grouped under the subtitle *Mashā'ikh-i Naqshbandiyah*, but then goes on to discuss those of various *silsilahs*, including the *Naqshbandiyah*, in a random fashion. In his accounts, Bakhtāwar often begins with the name of the pīr of that individual, his spiritual and intellectual attainments, occasionally the name of his birthplace, the year of death, if that person had already passed away, and the details of his survivors. This is the usual method of reporting in most of the *tadhkirahs*. To the author, it also appears important to specify the nature of the association of these people with the emperor. All *Ṣūfis* noted in this section had direct or indirect contact with the court, but none were in the imperial service.

Even before his accession, Awrangzeb had an intimate association with *sūfis* like Shaykh Burhān Shaṭṭārī, Sayyid Sher Maḥammad Qādīrī-Burhānpūrī, Sayyid Feroz, and Shaykh 'Abd al-Latīf Burhānpūrī. According to Bakhtāwar, the emperor's association with Shaykh 'Abd al-Latīf had left a deep imprint on Awrangzeb's personality.¹⁴⁹ With the *Chishtī* saint, Mīr Sayyid Qanawjī the emperor used to meet three times a week to discuss *Ahyā' al-'Ulām* of al-Ghazālī and *Fatāwā-i 'Ālamgīr*.¹⁵⁰

148. *Miṣṣat*, fol. 448a.

149. *Ibid*.

150. *Ibid*, fol. 448b.

Muhammadābād respectively ; *jizyah* was imposed and the Hindus were excluded from the imperial service, etc.¹⁴⁶ Some of these details are difficult to corroborate in the light of recent research on *firmāns* and other state documents. But assertions like these have caused much controversy among modern scholars and a great deal has been written for and against Awrangzeb's religious policy, although the opinion held by a writer is quite often coloured by his own religious affiliation. with some exceptions.¹⁴⁷

3. *The Māshā'ikh Of Awrangzeb's Period*

After reading through the details of battle arrays, rebels' activities, support of the allies, political intrigues, punitive measures against the disruptive elements, court activities and festivities, state of the economy, and external relations, we are introduced to a variety of personages of the period in separate sections, grouped as the *mashā'ikh*, 'ulamā,' calligraphers, and poets. These sections complement the historical account in the sense that they facilitate our understanding of the socio-religious climate of the period. This, of course, is not unique to the *Mir'āt*, for in so doing Bakhtāwar has emulated the style of previous Mughal historians. In the absence of similar sections in '*Ālamgīr Nāmāh* and *Ma'āthir-i Ālamgīrī*, however, the contribution of the *Mir'āt*, in this respect becomes much more valuable.

In the introduction of the section which deals with the *mashā'ikh* of Awrangzeb's period, Bakhtāwar reiterates that because

146. Ibid., fol., fol. 444a.

147. For further discussion on the subject, some recent reliable sources are: M. Athar Ali, 'The Mughal Nobility under Awrangzeb' (Calcutta, 1966), pp. 22-37; Satish Chandra, 'Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740' (Aligarh, 1959), Introduction; Hallissey, 'The Rajput Rebellion' pp. 8-89; and a few articles by Jnan Chandra, such as, 'Aurangzeb and Hindu Temples', JPBS, V (1957), 247-254; idem, 'Alamgir's Grant to Hindu Pujaris', JHS, VI (1958), 556-5; idem, 'Freedom of Worship for the Hindus under Alamgir', JPBS, VI (1-58), 824-125; idem, 'Alamgir's Attitude towards non Muslim Institutions', JPBS, VII (1959), 36-39; idem, 'Alamgir's Grant to a Brahmin', JPBS, VII (1959), 99-100; Aziz Ahmad, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment* pp. 196-200; and P. Hardy, 'Modern European and Muslim Explanations of Conversion to Islam in South Asia: A Preliminary Survey of the Literature', *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Journal*, 1977, pp. 177-206.

expression is subsequent accounts. Such a shift in the use of idiom is noticeable, but it is difficult for us to determine whether this change was introduced by the author consciously or happened simply accidentally. Notwithstanding the change in the author's style, Awrangzeb remains an 'ideal ruler' to Bakhtāwar. He emphasizes all major actions and policies initiated by Awrangzeb on various occasions to enhance his image as a just and perfect ruler for all his subjects, Muslims and non-Muslims alike. On the eve of his accession, for example, he abolished many cesses and transit duties to lessen the burden of the people, increased the number of public kitchens to alleviate the famine,¹⁴¹ increased the amount of charity to be distributed annually,¹⁴² enquired into the condition of his subjects under the cover of hunting trips,¹⁴³ and continued to manage the state affairs even during his serious illness.¹⁴⁴

It is in the discussion of his character and personality that the historians of Awrangzeb go to a great length in stressing his religiosity and missionary zeal. The author of the *Mir'āt* appreciates Awrangzeb's keen efforts to revive the teachings of Islam by displaying an exemplary character, and he praises the emperor for formulating his policies according to the tenets of Islam. But Bakhtāwar sees just one side of the picture, much like Abū'l-Faḍl, the greatest historian of medieval India, who also could not maintain objectivity and who made his patron a superman. Bakhtāwar mentions with pride that 100,000 Hindus were converted to Islam;¹⁴⁵ temples were demolished and mosques erected in their places in Mathura, Kokal and Benaras. Mathura and Benaras were renamed Islāmābād and

141. Ibid., fol. 403b.

142. Ibid., fol. 426b.

143. Ibid., fol. 406b.

144. Ibid., fol. 421a.

145. In this account of the history of the first decade, Bakhtāwar makes a special mention of the following conversions: those of Wāmiq Kalāwarī, a poet personally known to Bakhtāwar (Ibid., fol. 401a); a daughter of Rājā Rūp Singh, married to Prince Muhammad Mu'tazzam (Ibid., fol. 405b); Nitojī, a relative of Shīva (Ibid., fols. 436a, 439a-b); and the granddaughter of Manohar Tawsai (son of Rājā Lākari) and married to Prince Kām Baksh (Ibid., fol. 439a).

jihād (holy war). and words like *dīn* (faith), *bī dinān*, *kūfr* (unbelief) and *Islām* are used in the account.¹³⁶ Bakhtāwar also suggests that approximately one thousand infidels were killed and that the victory culminated in the imperial orders to rename the city of Jām as Islāmnagar (the town of Islam).¹³⁷

This tendency to give religious colour to the events, however, tapers off in later historical accounts given by Bakhtāwar. The Deccanis are, for example, described as 'the insolent ones', 'the seekers of adversity', etc., no longer the *kuffār*. Diler Khān is reported to have suppressed the revolt of the zamindar of Chāndah in 1666 with the might of his arms, not with the zeal of a *mujāhid*. The escape of Shīwa that same year from imperial custody was strongly resented by the historians of the time; nonetheless, the idiom used does not have religious overtones.¹³⁸ Tarbiyat Khān, the Mughal ambassador to the Şafawid ruler, Abbās II, was mistreated in Iran, and then 'Abbās II decided to invade the Mughal territories. Despite their diplomatic seriousness, these events do not lead Bakhtāwar to pronounce Awrangzeb as the defender of *Sunnī* Islam. He highlights the personal shortcomings of the adversary, such as his alcoholism and lack of insight and sagacity, while praising Awrangzeb for his wisdom in taking punitive measures against the Iranian emperor. Similarly, the campaign against 'Ādil Khān of Bījāpūr is not interpreted as an attempt on 'Ālamgīr's part to expand the frontiers of *Sunnī* Islam.¹³⁹ An even more serious problem created by the rebellion of the Yūsuf Za'ī Afghans in 1667 likewise does not lead Bakhtāwar to question the faith or fidelity of this tribe to Islam, and he does not explain the steps taken by Awrangzeb in terms of a desire for the preservation of the true Faith.¹⁴⁰ Divine help and intervention, which were considered to be important factors in Awrangzeb's success in the war of succession, find less and less

136. For the details of the rebellion of 1679, see: Robert C. Hallisey, "The Rajput Rebellion Against Awrangzeb." A Study of the Mughal Empire in Seventeenth Century India (Columbia, 1977).

137. Mir'āt, fol. 423a.

138. Ibid., fols. 434b-435a.

139. Ibid., fols., 436b-437a.

140. Ibid., fol. 440a.

Badī'al-Dīn, known as Shāh Madār, Shaykh Mu'īn al-Dīn Chishtī and Khawājah Qutb al-Dīn during the war of succession.¹³⁰ The living mystics and 'ulamā' also received their share of respect. He mentions that those who were honoured with various awards included Shaykh Muḥammad Sa'īd and Shaykh Muḥammad Ma'ṣūm, sons of Shaykh Aḥmad Sirhindī. Shaykh 'Abd al-Qawī, Sayyid Sher Muḥammad Qādirī, Sayyid Ja'far, son of Sayyid Jalāl Bukhārī, appointed as *Ṣadr 'al-Ṣudūr*.¹³¹

It was in the name of peace and order and welfare of the general public that Murād Bakhsh was arrested,¹³² and it was exactly for these same reasons that the execution of Dārā Shakoh was carried out. To quote: 'For the sake of defending the faith and also for the welfare of the state and imperial power, it became incumbent upon the ruler of the world to wipe the dust of his (Dārā's) being from the territory of existence'.¹³³ The confrontation with Shujā' was again for the sake of peace and order and as a punitive measure for his ingratitude.¹³⁴

The use of a religious idiom in the narration of rebellions as well as military campaigns undertaken in the earlier period is discernible in the *Mir'āt*. The Sharpness of tone, however, depends on the seriousness of the event. In the invasion of Kūch Bihār and Assām in 1662-63, for example, the imperial armies are called *lashkar-i-Islām* (the army of Islam), *mujāhidīn-i-Islām* (the warriors of Islam) and the enemy is termed *kuffār* (infidels).¹³⁵ The Marathas, in the confrontation of 1663, are designated as *bī dīnān* (faithless ones) and al-Faṭḥ, 'son of the *Amīr-al-Umarā'* in the night attack of Shivā, a *Shahīd* (martyr, fighting for Islam). The suppression of a minor Rājput uprising in Kathiāwār in 1662 is looked upon as a

130. Ibid., fol. 381a, 382a.

131. Ibid., fols. 381a, 392b, 400b, 401a, 441a.

132. Ibid., fol. 361b.

133. Ibid., fol. 388a.

134. Ibid., fols. 366a, 367b.

135. Ibid., fol. 423a-b.

and order and strengthen the *Sharī'ah*,¹²⁴ the rhetoric employed by Awrangzeb's historians is not surprising. Bakhtāwar condemns Awrangzeb's opponents in strong words, thus making Awrangzeb the champion of Islam. Even Jaswant Singh's support for Dārā is explained in sectarian terms. In this section particularly, Bakhtāwar is closer to Baranī than Abūl Fadl in expressing his communal biases. He reports that Awrangzeb triumphed on the battlefield not due to the superiority of his arm but because of Divine intervention.¹²⁵ The events took an unexpected turn for the better in the battle of Deorā'ī in March 1659 against Dārā, not because of Awrangzeb's tactical skill or trained army but because of the manifest miracles of the Prophet Moḥammad and his spiritual assistance.¹²⁶ To sustain his narration in this vein, Bakhtāwar also quotes the date of Awrangzeb's first accession derived from this well-known Qur'ānic verse :

(1068) A.H.) اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولى الامر منكم

(Obey Allah, and obey the messenger and those of you who are in authority.)¹²⁷ Among the steps taken by the Awrangzeb after his accession¹²⁸ and which fit well with the image historians were trying to project for him included : replacement of the *kalimah* inscribed on one side of the coin previously with a verse to avoid any disrespect by people in general and the infidels in particular;¹²⁹ the abolition of *nawrūz*; and the appointment of censors to guard the public morals. Bakhtāwar does not fail to note the reverence shown by Awrangzeb to the mystics by visiting the shrines of sufis like

124. To cite only a few references: Muhammad Ghazālī *Nasihat al-Mulūk* (Tehran, 197), pp 106-107, 131-132 Mubārak Shāh Fakhr-i Mudabbir, *ʿAdāb al-Harb wa al-Shujāʿat* (Tehran, 1967, pp. 4-5, 283; *Diyāʿat-Dīn Barā ī, Fatāwā-i Jahāndāri* (Lahore, 1972), pp. 11-12; Muhammad Bāqir Khan *Mawāzih-i Jahāngīrī* I.O. Pers Ms 1666. fol. 6a, 10b. However Fadi Allah Ruzbihār Khunji, in his work *Kitāb-i Sulūk al-Mulūk* (Deccan, 1966), pp 47-48, does not emphasize that the preservation of the *Sharī'ah* is the prime responsibility of the *pādshāh* and that the ruler should necessarily be an embodiment of virtues, sticking to the ideal Islamic way of life. Whoever gets the power through his might should be recognized as a legitimate sovereign, according to him.

125. *Mir'āt*, fol. 378b.

126. *Ibid*, fol. 37 b.

127. *Ibid*, fol. 36 b, Qur'an, 4 : 59.

128. *Mir'āt*, fol 48 a-b.

129. *Ibid*, fol. 383b.

is less 'Islamic' seems possible'¹²¹ appears to be consistent with the general tenor of the *Mir'āt* and other contemporary works.

Right from the beginning of their historical narration, the historians of Awrangzeb, including Bakhtāwār, were in a rather difficult position as to how to justify their master's decision to take up arms against his brothers in his bid for the throne during the lifetime of his ailing father. One might speculate here that, to overcome this difficulty, there occurred a change in their idiom. Some reticence is also discernible on their part in giving the details which could blemish the image of their hero.¹²² Instead, Bakhtāwar, to take one, highlights factors like Shāh Jahān's partiality for Dārā Shukoh, Dārā's hereticism, and Awrangzeb's concern for the preservation of the Sharī'ah and the maintenance of law and order to be the real antecedents of this conflict.¹²³ Keeping in mind the trends in medieval political thinking, where violence is permitted to protect the *ra'iyah* and the ruler is expected to maintain peace

121. Peter Hardy, "The Treatment of Violence in Indo-Muslim Persian Writing on History and Polity," p. 4, an unpublished paper delivered at the International Conference on Islam in South Asia held in May 1978 at the Institute of Islamic Studies, McGill University. I am grateful to Prof. Hardy for giving me a copy of this paper.

122. Bakhtāwar, for example, only alludes to this matter without giving details of events like the siege of Agra, Shāh Jahān's captivity, correspondence between father and son during and after the war of succession, and Awrangzeb's demand for Dārā and Shāh Jahān's jewels later. For the details on some of these, we should refer to Muhammad Sālih Kanboh, *Amal-i Salih* (Lahore 1972), III, 205-236; Āqil Khān Rāzī, "Wāqī'āt-i 'Ālamgīrī" (Delhi 1945-46), pp. 50-56, 72-74, 87-89; and Abu al-Faḥ Qā'il Khān, "Ā'āb-i 'Ālamgīrī" (Lahore, 1971), II, 1132-1151, 1217-1219. However, such a partisan attitude is not an unusual feature of medieval historiography. Abū'l Faḍl, to cite one, has been criticized for his glossing over historical facts. For some examples, see Sarkar, "History-Writing" pp. 165-168.

123. Such reasons given in the primary sources have led some scholars to perceive the war of succession as a conflict of ideologies, and treat Dara as the symbol of syncretism and Awrangzeb of conservatism. See Iftikhar Ahmad Ghauri "War of Succession Between the Sons of Shahjahan 1657-1658" (Lahore, 1964) pp. 63-83; Aziz Ahmad, "Studies in Islamic Culture in the Indian Environment" (London, 1964), pp. 191-200.

of the seventeenth and eighteenth century writings of Iran and India, though the Indian works include a distinct element of Sanskrit and Hindi words.

Only the *Mir'āt* offers useful, though brief, geographical data on provinces, including the amounts of revenue yield as well as estimates of distances between certain places in 'Ālamgīr's empire. Although these facts and figures cover only the earlier years of the emperor's reign, they are helpful in studying the economic conditions of that period. Awrangzeb's foreign policy is reviewed briefly in the next section. His relations with the rulers of the Islamic world and the independent states in India are also discussed by Bakhtāwar.

2. *The Image And Character Of Awrangzeb*

All these works revolve around the emperor who is remembered by posterity in various ways : as a 'puritan', a 'saviour of Islam, 'saintly', 'reactionary' or outrightly a 'bigot', or one whose actions hastened the decline of the empire and its eventual collapse.¹¹⁹ One wonders to what extent the historians of Awrangzeb may have contributed, through their writings, to the formation of these varied and conflicting images.

The secularization of history writing during the Mughal period, in contrast to the Sultanate period, has been the subject of some discussion and Abū'l-Faḍl is usually credited for this change.¹²⁰ However, Hardy's comment that "...no generalization to the effect that the language about non-Muslims of Moghal historians as a class

119. For a recent review of the causes of decline and related literature, see "Symposium : Decline of the Mughal Empire", *The Journal of Asian Studies*, XXXV (1976), 221-263. Includes two articles by M. N. Pearson and J. F. Richards and a critique by P. Hardy.

120. Jagdish Narayan Sarkar, *History of History Writing in Medieval India : Contemporary Historians. "An Introduction to Medieval Indian Historiography"* (Calcutta, 1977, pp. 139-140 ; Harbans Mukhia, "Historians and Historiography During the Reign of Akbar" (Delhi, 1976,) pp. 86-87 ; Noman Ahmad Siddiqi, "Shaikh Abul Fazl", "Historians of Medieval India," ed. Mohibbul Hasan, (Meerut, 1968,) p. 124.

Nawāz¹¹² have given his name as Naṣīrī Khān. Both of them write that in the first regnal year, the services of Sa'ādat Khān, the governor of Shāhjahānābād, were recognized and he was promoted¹¹³ Kāzim, on the other hand, gives his name as Sa'ādat Khān¹¹⁴ Bakhtawār and Shāh Nawāz report that during the same year Bakhtawār Baig Ruzbihānī was sent with the army to fight Shujā.¹¹⁵ Kāzim has given his name as Sujān Singa Baig Ruzbihānī,¹¹⁶ which appears to be incorrect. Besides the discrepancies in the names, differences have been noted in the entry of certain dates. Shāh Nawāz and Bakhtawār, for example, agree that Aṣālat Khān, a distinguished official, died on 23 Dhī al-Hijjah 1076.¹¹⁷ Kāzim, on the other hand, records that he died on 23 Ṣafar 1077.¹¹⁸

Ālimgīr Nāmā is, thus, a fundamental source to which the *Mirāt* adds occasional details of varying importance, partly reproduced by subsequent historians. The *Mirāt* stands out because of its simple language and concise presentation and at the same time includes all historically important details. If we consider the major chronicles of the period in terms of their style, we would easily place the *Mirāt*, the *Mā'īkāt*, and the *Muntakhab al-Lubāb* (written by Khānī Khān about thirty years after the death of Aurangzeb, but still an important history of the period), in one category, on the basis of their simplicity and effectiveness of expression. *Ālimgīr Nāmā*, the *Wāqī'āt-Ālimgīrī* of Āqil Khān Rāzī (important for its detailed account of the war of succession), and *Wāqī'āt* of Nīmat Khān (a satire devoted to the siege and conquest of Golconda) are examples of a different style, one which is highly florid, complex, and obscure. The Arabic element in these writings is far greater than in the first category. These works represent the distinctive style

112. *Muntakhab al-Umarā'*, I, 732-735.

113. *Ibid.*, II, 463-466; *Mirāt*, fol. 366a.

114. *Ālimgīr Nāmā*, p. 220.

115. *Mirāt*, fol. 363a; *Muntakhab al-Umarā'*, I, 255.

116. *Ālimgīr Nāmā*, p. 247.

117. *Mirāt*, fol. 465a; *Muntakhab al-Umarā'*, I, 224.

118. *Ālimgīr Nāmā*, p. 240.

count."¹⁰⁶ Musta'id has either overlooked many important events or given very brief information. On the contrary we find detailed mention of children playing in a village called Sonepat¹⁰⁷ or of an accident involving elephants in Pīr Panjāl Pass,¹⁰⁸ or an elaborate note on 'Ālamgīr's hunting trip during the fourth year of his reign :

How can I describe fully the hunting in which His Majesty often delighted ? I give a little example of this. This year 150 *kulangs* (cranes or herons) were struck down by the royal falcons. There was also a hunt in which 355 deer were driven into the net ; eight of these were brought down by the emperor and forty-seven others by the party that had been given permission to hunt in the enclosure.¹⁰⁹

All such details seem superfluous, particularly when we see the author giving little or no attention to historically critical events. To conclude this discussion, it may be added that Musta'id has at places copied or abridged the *Mir'āt* without acknowledgement and that the original and significant additions are not many for the period under study.

While comparing the *Mir'āt* and '*Ālamgīr Nāmah*,' discrepancies between certain names or dates were investigated by consulting books written in the subsequent period. It was found that Shāh Nawāz Khān had used the *Mir'āt* as one of his sources and preferred to give the facts provided by Bakhtāwar. An example of this relates to Nuṣrat Khān, the son of Khān Dawrān who was given a promotion during the war of succession.¹¹⁰ Both Bakhtāwar¹¹¹ and Shāh

106. Ma'āthir, p. 9. For a detailed account, see the *Mir'āt*, fol. 360a-361b.

107. Ma'āthir, p. 39.

108. Ibid., p. 46.

109. Sarkar, Ma'āsir, p. 23. This description continues for few more lines in the book.

110. Ālamgīr Nāmah, p. 79.

111. *Mir'āt*, fol. 355a.

who has fatherly love and manifest kindness, is set on the desire that all deceits of his (Prince Sultān's) character should dissipate in the melting pot of retribution, leaving it pure like gold. Bringing him out of isolation from the obscure corner of failure, he exalts him with the honour of his audience.¹⁰¹

From this passage, the author of the *Ma'āthir* has copied the section, "the brightness...his valour and bravery". He adds only the name of the prince's mother, which is given as Nawāb Bā'ī, and the year of his death, i.e. the twenty-first regnal year of Awrangzeb.¹⁰²

To complete this brief comparative study, it should be pointed out that the *Ma'āthir* is generally considered to be an indispensable source for the study of this period. For the first decade, however, it is incomplete without the *Mir'āt* and *Ālamgīr Nāmah*. The author himself has asked the reader to refer to *Ālamgīr Nāmah* for more detail.¹⁰³ For the remaining forty years, despite its deficiencies, it remains one of the most important sources.

"It (the *Ma'āthir*) has been written in a very abridged form compared with the *Nāmahs*; on an average it gives 11 pages to one year's narrative, against 110.7 pages for one year of the same reign in the *Ālamgīr Nāmah*. But the loss is really one of the flowers of rhetoric rather than of fact".¹⁰⁴ This opinion is also shared by some other scholars.¹⁰⁵ It is true that Musta'id is very clear and concise in his presentation; but sometimes the information is too scanty to suffice the needs of a historian. For example, during the war of succession when Awrangzeb had informally crowned himself as an emperor, the ranks of princes and nobles were elevated. He says only this: "On that auspicious day, the presents which were bestowed upon the princes, the grandees, the *mansabdārs*, and other offices are beyond

101. *Mir'āt* fol 445a-b.

102. *Ma'āthir*, p. 534.

103. *Idid.*, pp. 37-40.

104. Sarkar, *Ma'āsir*, "Introduction", p. 6.

105. Elliot, *History*, V 1, 182-183.

The author of the *Mā'āthir* has given us essentially the same information in the same language, but using the past tense. The only other difference is that after mentioning the cost of this undertaking, he has mentioned the name of the book without mention of a Persian translation.

The account of Awrangzeb's character is followed by biographical details about the princes and princesses in both books. The difference lies only in the order of presentation and in the arrangement of certain events, so that the accounts are basically the same. Bakhtāwar has given the details according to the ages of the emperors' family, starting with Zeb al-Nisa' the first-born princess. Mustaid has classified them according to their sex. His addition consists of the dates of death of a few princes and princesses, particularly those who died after Bakhtāwar. Bakhtāwar gives an account of Prince Sultān in these words :

Prince Muḥammad Sultān, the brightness of the lineage of beneficence and greatness, was born on 4 Ramadān 1049. He is endowed with noble manners and most agreeable qualities. Under the profuse light of the care of the God-knowing emperor, he achieved the bliss of memorizing the glorious Qur'ān. He has his full share of most of the attainments such as reading and writing of Turkish, Persian, and Arabic.¹⁰⁰ In all the battles that His Majesty, the representative of God, had to fight against the enemies of the empire, he, the prince, carried out great and strenuous campaigns and proved his valour and courage. He is married to the daughter of Quṭb al-Mulk, the ruler of Golconda. The pre-destined intentions of this nobleborn to collaborate with Shāh Shujā' (subsequently guided by good luck) : his return to the court (which manifests the right path) ; his imprisonment in the fort of Gwalior, and his return have all been mentioned before. The mind of the Khedive of faith and empire,

100. "Persian and Arabic" are taken from *Mā'āthir*, p. 534.

Islam. He maintains *Wūdū'* all the time and reiterates the *Kalimah*, other holy sayings, and glorified prayers. He performs the obligatory prayers, all the *Sunan*, *Nawāfil*, and dearly-loved rituals with all attention and humility, at the proper time in the mosque or outside a mosque or in congregation. Every week he fasts on Thursday and Friday and on the brightest days.⁹⁷ He performs the Friday prayers in the *Jāmi'* mosque, in the company of all the Muslims and the faithful common people.⁹⁸

In the *Ma'āthir*, this passage differs in only a few words. The author used the past tense, but the actual details remain the same.

The compilation of *Fatāwā-i 'Ālamgīrī* is considered to be a noteworthy achievement of the period. Mustafid has again reproduced its details in an abridged form from the *Mir'āt* :

The over-all responsibility for this important undertaking is entrusted to Shaykh Nizām, the best of all the scholars. All members of that group are highly paid and are given befitting rewards. Consequently, two hundred thousand rupees have been spent so far on the requisites of this excellent book which may comprise more than one hundred thousand lines. God willing, when it is adorned by its completion, which is about to take place, it will make the people independent of all other books on jurisprudence. Furthermore, Chelepī 'Abd Allāh, a man of great scholarly attainments, is appointed along with a few of his pupils to translate this book in Persian for the convenience of the public.⁹⁹

---

97. Ayyām al-Bīd, the twelfth or thirteenth or, according to some, the thirteenth, fourteenth and fifteenth days from the new moon, as being the brightest.

98. *Mir'āt*, fol. 443a, *Ma'āthir*, p. 525. This whole section is translated by Elliot, *History*, VII, 156-162, under the title of "The Habits and Manners of the Emperor Awrangzeb". It seems that there is a slight variation in the manuscripts used by him and the present writer : I have translated passages from the original text.

99. *Mir'āt*, fol. 444a-b ; *Ma'āthir*, p. 530.

Musta'id Khān claimed that he abridged 'Ālamgīr Nāmāh in recounting the events of the first decade of Awrangzeb's reign. But a careful study reveals that this is not the case, as he has, in fact, included certain passages which are part of the *Mir'āt* and not of 'Ālamgīr Nāmāh. In the war of succession after defeating Dārā Shakoh, Awrangzeb wrote a letter to Shāh Jahān apologizing for what had happened.⁹⁵ In the sixth regnal year, 'Ālamgīr went to Kashmīr for an excursioū. While passing the Pīr Panjāl pass, an accident occurred in which several elephants and many persons from the imperial retinue were killed. The emperor was moved so much that he resolved not to visit Kashmīr again.⁹⁶ This is but one report taken by Musta'id Khān from the *Mir'āt* which is not found in 'Ālamgīr Nāmāh.

Besides his account of political history, Bakhtāwar has devoted a section to a portrayal of Awrangzeb's character and personality, including his strong religious leanings; finally, he has given data on the princes and princesses of the royal line. He did not borrow much from 'Ālamgīr Nāmāh in preparing these sections. Musta'id Khān has, on the other hand, copied much from the *Mir'āt* on similar topics.

The theme of Awrangzeb as the promoter and defender of Islam, a perfect ruler, an ideal Muslim who purified Islam of all the innovations introduced by his grandfather Akbar, dominates all these histories. A short passage is quoted to give an idea of Bakhtāwar's assessment:

The God-seeking sovereign, as dictated by his blessed nature, is characterized by perfect devotion to the rites of the Faith and is a follower of the Hanafite sect of Imām Abū Hanīfah (May God be pleased with him). He establishes and enforces, to the best of his powers, the *Kalimah* which is the foundation of the five doctrines of

95. "Mir'at", fol. 359b; "Ma'āthir", p. 7.

96. "Mir'at", fol. 426a; "Ma'āthir", p. 46.

Shaykh 'Abd al-'Azīz was appointed as the commander.⁸⁵ This information is not adequate for consulting the biographical dictionaries of the period.⁸⁶

Some dates are also missing in '*Ālamgīr Nāmah*. While referring to Awrangzeb's illness, in the fifth regnal year (1072 A.H.), Bakhtāwar mentioned that he remained ill until 10 Dhū al-Qa'dah.⁸⁷ In the sixth year on 17 Rabī'II, Awrangzeb moved from Lahore to Shāhjahān-ābād.⁸⁸ In the eight year (1075 A. D.) of his reign, Shīvā met Rājah Jay Singh on 8 Dhū al-Hijjah to offer his submission to the emperor.⁸⁹

Our discussion would remain incomplete if we failed to determine how the *Mir'āt* was utilized by subsequent historians. It would be difficult to compare all later chronicles in this chapter, but a brief comparison with *Ma'āthir-i 'Ālamgīr* is essential. Muḥammad Sāqī Musta'id Khān, its author, was under the care of Bakhtāwar Khān from the age of discretion.⁹⁰ He was the *diwān* and *munshi* of Bakhtāwar Khān and used to show the drafts of secret orders to the emperor for him to correct.⁹¹ He assisted his patron during the last seventeen years of his life in the composition of *Mir'āt al-'Ālam* which, upon his request, the emperor permitted to be made public after Bakhtāwar's death as pointed out earlier. He came into the imperial service after Bakhtāwar's death, where he held several positions.⁹² After Awrangzeb's death in 1707, Musta'id became *munshi* to 'Ināyat Allāh Khān, 'Ālamgīr's last secretary and Bahādur Shāh's *wazir*.⁹³ He died at the age of seventy-five at Delhi in 1723.⁹⁴

85. '*Ālamgīr Nāmah*', p. 864.

86. Many more examples of this kind are given in the footnotes of the text of the '*Mir'āt*.

87. '*Mir'āt*', fol. 420b.

88. '*Ibid*', fol. 428a.

89. '*Ibid*', fol. 430a.

90. '*Ibid*', fol. 497b.

91. Sarkar, '*Ma'āthir*', p. 155.

92. For the details of his designation, see '*Ibid*', pp. 156, 248, 275.

93. '*Ibid*', '*Introduction*', p. 5.

94. '*IEI*', III, 766.

the fact of (his) ignorance and stupidity, combined with the intoxication of power and youth, this excessive drinking had taken away from him the thread of vigilance with which is tied the order of grandeur. After having a few high flights beyond the strength of his plumage, he resolved to invade and fight (with Awrangzeb). He had the intention of sending his armies on the border of imperial territory. Because of his misfortune and adversity, he hit himself upon the never dwindling sword of the luck of this chosen emperor, after displaying various frivolities and narrow-mindedness.⁸⁰

After the death of Shāh 'Abbās, Bakhtāwar Khān records the feelings of the Iranians in this manner :

With the occurrence of this event, the army and the people of Iran became very happy. They had had thousands of apprehensions and fears because of his cruelty and self-interest. The nobles and the authorities enthroned Saḡ Mīrzā after his release in Isfahān where he was under house arrest and living in obscurity.⁸¹

Kāzim, on the other hand, is silent about the whole matter.

Another minor point that needs to be mentioned here is that the *Mir'āt* at places contains fuller information than *'Ālamgīr Nāmah* on the ancestry of the *mansabdārs*. During the war of succession, for example, Awrangzeb promoted many of his comrades-in-arm in Shāhjahānābād. "Kanwar La'ī Singh, the son of Rānā Rāj Singh, was given a *sarpech*".⁸² In *'Ālamgīr Nāmah*, there is no reference to Rānā Rāj Singh.⁸³ In the seventh regnal year of Awrangzeb (1664), "after the death of Bāqir Khān, the commander of the army of Sahrind, 'Abd al-'Aziz Khān Mīrzā Khān, alias shaykh 'Abd al-'Azīz was appointed in his place".⁸⁴ Kāzim has simply reported that

80. "Ibid", fol. 435b.

81. "Ibid", fol. 436b.

82. "Ibid", fol. 361b. A "sarpech" is an ornament worn on front of a turban.

83. "Ālamgīr Nāmah", p. 139.

84. "Mir'at", fol. 428b.

(*dhāt*), five hundred (*sawār*).⁷⁵

There are notable additions in the account of the war of succession. That may be due to the fact that Bakhtāwar was in the company of Awrangzeb throughout the conflict. An example of such additions is the following :

On the eleventh of Shawwāl, when (they were) halting, Sayyid Mansūr, son of Sayyid Khān Jahān, one of the companions of Sultān Murād Baksh, was honoured with the *mansab* of three thousand (*dhāt*), one thousand five hundred (*sawār*) and a robe of honour. On the twelfth, Kairat Singh, son of Rājah Jay Singh, was treated with kindness and given a standard and a *dhuk-dhukī*⁷⁶ studded with Jewels, and was appointed to punish the mutineers of Mīwāt. Ma'mūr Khān got his share in the form of a gift of four thousand rupees.⁷⁷

Minor additions about the *mansabdārs* are of this nature :

In the sixth regnal year, "Sayf Khān was appointed as the governor of Kasimār in place of Islām Khān, who was transferred to Akbarābād and whose son, Himmat Khān, was assigned responsibility for the territories of Akbarābād".⁷⁸ In the ninth regnal year "Imām Wardī the *fawjdār* of Gwalior, was given the title of Khān.,,⁷⁹

It is interesting to see that Bakhtāwār Khān reacted to the proposed attack of Shah 'Abbās II, the ruler of Iran in 1666, in these words :

Because of heavy and constant drinking, his (Shah 'Abbās II) mind turned into a state of turmoil. The core of his intellect was showing signs of derangement. Apart from

75. "Ibid", fol. 361a. For a lucid explanation of the complex "mansabdari" system under the Mughals, see Abdul Aziz, "The Mansabdari System and the Mughal Army" (Lahore, 1945).

76. An ornament worn on the chest.

77. "Mir'at", fol. 362a.

78. "Ibid", fol. 426b.

79. "Ibid", fol. 434a.

army he was facing. The only alternative left to him was to seek an opportunity to escape. As the guard on duty was not careful enough, Shīvā (successfully) procured a band of vicious ruffians to break into the house of Amīr al-Umarā'. Upon this accident, the world kept its eyes open like a wound. They had already entered the bedroom of Amīr al-Umarā' before his waking up from his unhappy sleep. Despite such a tumultuous state, the brave khān, because of the valour he possessed, did not become nervous. Picking up the lance, with one stroke, he made his attacker fall, but the other one succeeded in cutting off his index finger with the sword; however, his son Abū al-Fath Khān in his early youth, was killed in this struggle. Because of the uproar, the other people became aware of this (incident) and they sent a few of these infidels to hell while others escaped with their lives. This event occurred as a result of the negligence of the reputable chosen *amīr*, and this aroused the wrath of the all-powerful emperor.⁷⁴

Kāzım has alluded to this incident briefly.

While '*Ālamgīr Namāh* introduces us to many more major and minor *mansabdārs* the *Mirāt* occasionally provides additional details about their promotions as well as biographical information. A few examples are quoted to give an idea of the nature of such supplements in the *Mir, āt*. In the war of succession, after defeating Dārā Shakoh in the vicinity of Akbarābād, Awrangzeb gave promotions to the people who supported him, such as the following :

'Abd Aillah Khān (the son of the late Sa'īd Khān Bahādur, who after deserting Salaymān Shakoh joined Awrangzeb) was given a robe of honour, the title of Sa'īd Khān and the *mansab* of three thousand (*dhīt*) two thousand and five hundred (*sawār*), with an increase of five hundred

---

74. "Ibid"., fol. 425a.

by Randolah Khān, Rājah Sujān Singh Bundelah, Rā'o Bahā'o Singh Hādah, Rā'o Kiran Bhūrtiyah, Rājah Narsingh Kawr, Jagat Singh Hādah, Qādir Dād Khān, Zabardast Khān, Ātish Khān, Barq Andāz Khān and a group of other victorious men.⁷¹

Bakhtāwar describes more or less the same event as follows:

During these days His Majesty was informed about the revolt of the *zamindār* of Chāndah. Diler Khān along with Randolah Khān, Rājah Sujān Singh Bundelah, Rā'o Bahā'o Singh Hādah, and a few other chieftains and victorious warriors went towards Chānda at the end of Jumada I of this year.⁷²

If the verbiage is stripped away from '*Ālāngīr Nāmāh*', can we detect a sober and simple statement of events as compared to that of the *Mir'āt*? Although we cannot expect an impartial and critical attitude from either of these historians, we see that, on the whole, Bakhtāwar's statements are not marred by bias or hatred for other members of the royal family. He gives a balanced view of affairs. Both authors were in the capital, though Bakhtāwar had more opportunities to travel with the emperor on various military expeditions. Whereas Kāzīm was an official historian. Bakhtāwar wrote to satisfy his own intellectual interests.⁷³ But these differences do not make these two historians diverge in their accounts. Both of them treat Awrangzeb as the defender and preacher of faith, an ideal emperor, the best ruler in the house of Timūr. The rebellious Hindūs, Rajpūts, Marathas, and Yūsuf Za'ī Afghāns are treated with contempt in both books. Bakhtāwar, for example, presents the following information about Shīvājī in the sixth year of Awrangzeb's reign:

When Amīr al-Umarā', the governor of the Deccan, and Mahārājah Jaswant Singh, with their powerful troops were appointed to eradicate the vanquished Shīvā. he, the ill-fated, lost heart because of his fear of the victorious

71. '*Ālāngīr Nāmāh*', pp. 1022-1023.

72. '*Mir'āt*', fol. 438b.

73. '*Ibid.*', fol. 2b.

God Almighty, (because of His) perfect kindness combined with His favours, reveals the evidences with unique endings. He, with His ever-increasing assistance, affection, and blessings gave distinction to (Awrangzeb who is) the elegance of the crown of the caliphate, over the very dignified sultans, and with the pen of eternal munificence inscribed the characters of victory and honour over the board of his fortunate horoscope. Consequently, in crushing the haughty mutineers and vanquished rebels, the divine blessings always assist his efforts. And the divine grace continually helps high-ranking officials of his eternal empire and monarchy in achieving noble victories and in capturing great booties. An evidence of the truthfulness of this claim is the assignment of the world-conquering troops under the command of Diler Khān to curb the *zamīndār* of Chāndab who was (consequently) awakened from the sleep of negligence and gave befitting presents to the government authorities. . . Because of extreme stupidity and short-sightedness, that unfortunate person deviated from the straight path of obedience and servitude and chose the course of revolt and disobedience. His absurd thoughts and unpractical ideas led him to unworthy actions. The emperor took an action to warn and punish the loser (the *zamīndār*). When Diler Khān completed his campaign against Bijāpūr, he was called to the capital along with a small number of victorious troops from the Deccan. (In the meantime), an order of the glorious hero (Aurangzeb) was issued to him that wherever he might be, as soon as he got the luminous *firmān*, he ought to turn to the territory of that rebel. The aforementioned Khān had covered two *manzil*⁷⁰ after crossing the river Narbada. Elated by the great royal *firmān*, he set off with this purpose toward the end of Jumādā II of this year. He was accompanied

---

70. One day's journey.

On the other hand, we do not find such an obvious bias or the use of improper titles in the *Mir 'ūr*. Because of Kāzim's complicated and hyperbolic style, it is difficult to do a close and readable translation.⁶⁷ Nevertheless, two examples are quoted to show the difference. Kāzim describes the religious deviations of Dārā and Awrangzeb's reactions in these words :

The protection of the true Faith and observance of the divine law brought by the chief of all prophets (May God send benediction and greetings to him, his descendants, and his companions), have always been the focus of the luminous conscience (of Awrangzeb). He believes that the purpose of his reign is to promote the divine law and creed and that the aim of his monarchy and leadership is to raise the standards for the protection of the Faith. As he was destined to have success and greatness of soul from his boyhood and the prime of his youth, he has spent part of his precious time in performing the *Farā'id*, *Sunan* and *Nawāfil*. He makes every effort to observe the rites which are obligatory and avoid those which are prohibited. When this Khedive, the promoter of religion with pure beliefs, learned about the wicked beliefs and misdeeds of that unfortunate and ill-fated (Dārā), it aroused his (Aurangzeb's) indignation as a faithful Muslim.⁶⁸

Balasar simply says :

On learning about the false religious tenets and manners of Dārā the Khedive, the defender of faith, with pure beliefs, became scornful for the sake of the honour of his creed.⁶⁹

Kāzim describes the appointment of Diler Khān to suppress the rebellion of the *zamindār* of Chāndah in December 1667 in these words :

⁶⁷ Because of this difficulty, Elliot has not attempted to translate many excerpts from *Alamgīr Nāmah*.

⁶⁸ *Alamgīr Nāmah*, pp. 35-36.

⁶⁹ *Alamgīr Nāmah*, fol. 206b.

policies, military expeditions, the royal family, the *mansabdārs*, their achievements, promotions, etc. The events are narrated chronologically. To the authors of both works, thus, political history was a way of recording a succession of military and political events as was done by chroniclers before them. If we were to compare the two works, the most obvious difference between the two would be in style.

The style in which '*Ālamgīr Nāmah* is written is quite in accord with the courtly, panegyric character of this book. "It is strained, verbose and tedious, fulsome in its flattery, abusive in its censure. Laudatory epithets are heaped one upon another in praise of Awrangzeb; while his unfortunate brothers are not only sneered at and abused, but their very names are perverted".⁶⁴ His portrayal of Dārā Shakoh and Awrangzeb can be judged from the following passage :

As his (Dārā's) seditious nature is inherently vindictive and perverse, the attitude of forbearance and kindness towards him is ineffective. Consequently, the world-adorning prudence (of Awrangzeb), a manifestation of celestial mysteries and a starting point of the lustres of divine inspiration, regarded it advisable not to tolerate the despicable affairs, manners and indecent deeds and actions of that ignorant (Dārā).⁶⁵

This is a brief example of his attitude towards the other contestants for the throne. Throughout his work, he repeatedly uses abusive language for Dārā Shakoh, such as : "Dārā be-Shakoh (Dārā, the "unmagnificent)" "undignified", "stupid", "haughty", "unfortunate", "wanderer of the desert of adversity, "deprived of the faculty of wisdom and sensibility", etc. Shujā, the other candidate for the throne, is called: "Nā-Shujā" (unvaliant), "the enemy of the peace" "the deer of the wood of adversity", "intoxicated by negligence and haughtiness", "stupid,, vain.. "stubborn, "ungrateful", etc. 66

64. Elliot, 'History', VII, 177.

65. '*Ālamgīr Nāmah*', p 40.

66. This is the closest possible translation of the phrases used for the princes in different parts of his book.

of varying importance. He acknowledged that '*Ālamgīr Nāmah* was his main source of information. ⁵⁸

'*Ālamgīr Nāmah*, by Muḥammad Kāzim, is an official chronicle.⁵⁹ The author was the son of Muḥammad Amīn, the author of the first part of *Bādshāh Nāmah*, which is the official history of the first ten years of Shāh Jahān's reign, Muḥammad Kāzim was appointed as *munshī* after Awrangzeb's coronation, in which capacity he was closely connected to the court and was given access to the state archives. After the completion of the history of the first decade (1658-68) the emperor forbade its continuation, ⁶⁰ but Muḥammad Kāzim remained associated with the *Dār al-Inshā'* (the secretariat)⁶¹ after the withdrawal of his designation as a *munshī* and became *Dāroghah-i Ibtiyā' Khānah* (superintendent of the sales office) in 1088/1678. ⁶² He died in 1679. ⁶³

Unlike *Ālamgīr Nāmah* the *Mir'āt* is a universal history, beginning with the creation of the universe and ending with Awrangzeb's period. It indicates the author's belief in the closely continuation of historical process, the climax of which was Awrangzeb's period-perhaps for him the most important link in that chain. Consequently, his attitude towards his patron is one of hero worship. Contents of the last but the most important chapter of his work, like '*Ālamgīr Nāmah*, revolve around the emperor, his

58. "Mir'āt, fol. 443a.

59. It was in continuation of the tradition of Awrangzeb's predecessors. Akbar took the lead in this matter, and Abū'l-Fadl produced "*Akbar Nāmah*" on official orders. Jahāngīr left his memoirs as a combination of autobiography and history. "*Bādshah Nāmah*", compiled by various persons, belongs to Shāh Jahān's period.

60. "Mir'āt", fol. 443a. The reason for the discontinuation given by Mustafid in "*Ma'āthir*", p. 68 is that "the emperor preferred the internal and esoteric things to the display of external glory." Sarkar, "*Ma'āsir*".

Introduction, p. 5, is of the opinion that to curtail his state expenditures, Awrangzeb closed the costly department of official annals.

61. "Mir'āt", fol. 492b.

62. "Ma'āthir", p. 163.

63. "Mir'āt", fol. 492b.

shed and then research was done on 379 persons (the main entries) and some others in the text. In this pursuit an attempt was made to verify the facts given by Bakhtāwar, to supplement the given information by further relevant biographical data, and a citation of bibliographical references. The dates given in *ḥurūf-i abjad* by Bakhtāwar were also converted into figures.

The texts of three sections, the 'ulamā' from Akbar to Awrangzeb's period, calligrapher's, and 'Bakhtāwar's works' covering about 15 folios of the *Mir'āt*⁵⁵ were edited by Mawlawī Muḥammad Shafī', printed first in the *Oriental College Magazine*⁵⁶ and then reappeared in the *Maqālāt*.⁵⁷ The present writer is indebted to Shafī's research. It should be noted, however, that Shafī' had only one manuscript of the *Mir'āt* available to him. There are, therefore, some textual variations, additions, and expanded explanatory notes in the text of this work.

II. The Book

In the following pages contents of different sections of *Mir'āt al-Ālam* are discussed in detail and compared with other works bearing on the same subject. The purpose of this discussion is two-fold: first, to assess and determine the value of the *Mir'āt* as a source for Awrangzeb's period, and secondly, to examine in the light of the *Mir'āt* some of the controversy in the modern era over the rule and times of this Mughal ruler. The extent of discussion varies according to the nature of the topic. This introductory chapter is further subdivided into various sections and the sequence correlates with the one adopted by Bakhtāwar.

1.) *As a Source of History*

A detailed, word by word, comparative study of the *Mir'āt* and *Ālamgīr Nāmah* shows that for the political history of the first decade of Awrangzeb's reign, Bakhtāwar reproduced a good deal from the latter. In certain sections he abridged the details and made some additions

55. Folios 451a-464b, 473b-475a.

56. See the following issues of the journal: November 1928, August 1934, and Supplement 1953.

57. "Maqālāt-i Mawlawī Shafī'", ed. Ahmad Rabbānī, (Lahore, n. d.) I, 178-226; "ibid" (Lahore, 1972), IV, 87-149.

phers, and poets were discussed in biographical sections of only this copy,⁵² and some in much more detail.⁵³ Additional information of varying importance in one or two sentences is a frequent phenomenon.⁵⁴ To avoid over-burdening the text with frequent citations, only the important additions of our basic copy, *B*, or textual variations are noted.

Since the copies available to us are far apart in their age and many copies of the *Mir'āt* are known to be in circulation, it was difficult to establish any relationship between them, that is, to decide which one of these was used to prepare the others. The only reasonable deduction is that *B* is apparently the oldest of these, written in one hand, freer from mistakes, interpolations, and even improvements which are usually made by later readers or scribes. In view of these considerations, this copy was used as the basis of the text. However, other manuscripts were found very helpful in correcting the mistakes in our basic text and even improving the language by sometimes replacing the words in the text with better ones from other copies.

After completing the first phase of establishing an accurate text, the process of its annotation was even more arduous. In the section on history, besides a comparative study of other primary sources, pertinent modern sources were consulted and cross-references were made to some. For a smoother and more informative reading of the text, brief explanatory notes on the places and persons cited in the text are also added wherever deemed necessary.

In the biographical sections, the task was no less challenging. The work was done in two steps: first, Bakhtāwar's sources were establi-

---

52. Poet Ghāfil (fols. 490a-b) and 'alim 'Abd al-Salam (fol. 455a), are included in this copy only.

53. See Yāqūt Musta'simī, fos. 459b.

54. For example, in the account of Bekhūd Jāmī that: "He compiled a "diwan" comprising 15,000 verses, consisting of "qasā'id, ghazaliyāt", and "muqattī'āt" (fol. 479b); about Āsif Qumī that he died in the beginning of Awrangzeb's reign and left a "diwan" of 3,000 verses (fol. 478a); or quoting a verse of Faydī bearing the year of Ghazālī Mashhadī's death (fol. 489b).

B. B. M. Pers. Ms. Add. 7657, 497 fols. Seventh *ārā'ish*, fols. 349-497 ; 10 3/4" x 7" ; 21 lines, 4 1/4" long ; written in fair *nasta'liq* and *shikastah āmīz*, with 'unwān' and gold margins: was written about the close of the seventeenth century.⁴⁹

I. I. O. Pers. Ms. 124, 613 fols. Seventh *ārā'ish*, fols. 417-613, 11 1/8" X 7", 21 lines; written in *nasta'liq*; first two or three lines on each page illegible due probably to water damage; copied by Ghulām Muḥammad ; not dated.⁵⁰

P. Pers. Ms. Panjāb University Library, Lāhore (Shīrānī Collection), 543 fols. Seventh *ārā'ish*, fols. 365-543 ; 13 3/4" x 9" ; 19 lines, 6 1/2" long ; written in very clear *nasta'liq* ; prepared on the order of Nawāb Ḥusām al-Dawlah in 1239/1823 ; the calligrapher's name not noted.

S. Pers. Ms. Panjāb University, Lāhore (Sirāj al-Dīn Adhar Collection), 738 fols. Seventh *ārā'ish*, fols. 490-738 ; 21 lines, 5' long ; written in *nasta'liq shikastah* ; year missing from the date of completion, 22 Rabī'II ; written in the hand of Mīr'Alī Najaf. It does not appear to be an old manuscript because the paper is relatively new. There are many textual errors and omissions in this copy ; therefore, a comparative study has been done only up to the section on the 'ulamā.'

Of these four manuscripts, three were completely collated in preparing the text. The fourth, *S*, as indicated earlier, was only partially used. The variant readings showed that *B* was the oldest, most accurate, and a very skillfully written copy with few omissions. It is also noted that this copy contained additional information. The section on political history, besides offering many factual additions, has titles preceding the main events.⁵¹ Some 'ulamā', calligra-

49. Charles Rieu, "Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum" (London, 1879), I, 125. For the location of some other copies of the *Mir'āt*, see Storey, I/2, 132-133.

50. Hermann Ethé, "Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of India Office" (Oxford, 1903), I, 47-48.

51. For example, see fols. 351a-b, 352a, 363a, etc-

compiled some other works. ⁴⁶ *Ā'īnah-i Bakht*, according to Bakhtāwar, is his first work. It is limited to a description of the four battles of Dharmāt, Samūgarh, Khajwah, and Deorā'ī which Awrangzeb fought in his contest for the throne. It was completed in 1068/1658-1659 and followed the format of general histories, though in an abridged form. It may be considered as the first draft of the *Mir'āt*. ⁴⁷ *Bayād*, completed in 1084/1673-1674, comprises selections from well-known mystical poets, such as, Sanā'ī, 'Attār, and Rūmī. It also contains selections from *Tārīkh-i Alfī* of Mullā Ahmad Tatawī, written during Akbar's period. ⁴⁸ *Riyād al-Awliyā*, written in 1090/1679-1680, is a *tadhkirah* of saints starting from the classical caliphs and ending with Awrangzeb's period. Because of the general historical approach, most of this work is an abridgement of earlier works, such as *Tadhkirat al-Awliyā*, *Nafahāt al-Uns*, and *Akhhbār al-Akhyār*. However, this work is useful and important for the 'Ālamgīrī period, and may be viewed as an enlarged version of the section on 'ulamā' in the *Mir'āt*. Cross references to this work are made in the footnotes to the text of the related section in the *Mir'āt*.

3.) THE MANUSCRIPTS

Many copies of *Mir'āt al-Ālam* are known to exist and are preserved in various libraries around the world. Photographic reproductions of two copies of the manuscript kept in the British Museum and India Office libraries and two copies preserved in the Panjab University library have been used in preparing the text and only significant variant readings have been listed. In the critical apparatus accompanying the text, copies of the manuscript used have been designated by the notations : *ا*, *ب*, *پ* and *س*. In the following description, they are identified with the letters *B*, *I*, *P*, and *S*.

46. The main source of our information is the "Mir'āt" fols. 472b-473b

47. For the location of its copies, refer to C. A. Storey, "Persian Literature" A Bibliographical Survey" (London, 1939), 1/2, 132-133.

48. It is still preserved in the Archeological Museum of the Delhi Fort. EI, 21, 954.

al-Dīn of Bhāgalpūr, Bihār, an 'ālim and one of the compilers of *Fatāwā-i 'Ālamgīrī*, was introduced to the emperor jointly by Muhammad Husayn Jawnpūrī censor of the court, and Bakhtāwar Khān. 40 *Istighnā'* and *Tahsīn* are among the poets who gained access to the court through him. 41

Bakhtāwar maintained an active contact with many contemporary scholars. Qādī Abū Bakr Akbarābādī compiled a book on *fatāwā* and dedicated it to Bakhtāwar upon its completion. Another work on Hanafī law, *Khulāsat al-Khāniyah*, was compiled in Persian at his suggestion by Mullā Muhammad Nāfi' and a treatise on rhetoric, named *Risālah Hamdam-i Bakht*, was likewise written by Hakīm Abd-Allāh at Bakhtāwar's urging. 42 Another prose work, *Shāhnāmah-i Bakhtāwar Khāni* shows that its author, Bahādur 'Alī b. Ja 'far Allāhwardī Khān, was associated with Bakhtāwar. 43 In the *Makātīb* of Rasā 'a well-known prose writer of the period, we find several letters in Bakhtāwar's name. 44 During this period, which is often erroneously identified with the decline of art and literature, an official of a rather low *mansab* like Bakhtāwar patronized many poets, such as 'Arshī 'Alawī 'Mawhib, Qaysar 'Abd al-Latīf, Tahsīn, and Wahdat, 45

Besides the *Mir'āt*, his most important work, Bakhtāwar also wrote or

40. "Ibid" p. 94

41. *Mir'at* fol. 478a, 480a.

42. "Ibid". fol. 473a.

43. Nūr al-Hasan Ansārī, "Farsi Adab be 'Abad-i Awrangzeb" (Delhi, 1969), p. 444. In the "*Mir'āt*" there is no reference to this fact.

44. Ansārī, "Farsi Adab" p. 397

45. "*Mir'at*" fols, 489a, 494a, 492a, 480a, 495b, respectively. In these folios, portions of the "qasidahs" written in the patron's praise are presented. Sarkhūsh has quoted a few verses that he himself wrote in Bakhtāwar's praise. "*Kalimāt*" pp. 25-26. Muhammad Aslam has stated that Afsarī Shaykh Kamāl wrote about ten thousand verses in Bakhtāwar's praise "*Farhat*"

fol. 373a. Other minor references are: Shaykh 'Abd al-Aziz, noted for his learning, sent a "ghazal" to Bakhtāwar. "*Ma'āthir*" pp. 137-138; Shaykh Muhsin Fani, a reputed poet, sent from Kashmir two of his "mathnawis" to Bakhtāwar. "*Mir'at* fol. 491b.

October, 1675 not to draw a horoscope for the emperor.³³ Bakhtāwar's presence in the court on important occasions, such as the weddings of Princess Mihr al-Nisā' and Prince Muhammad Sulhān, is also noted.³⁴ He died on Rabī 'l, 1096/February 9, 1685.³⁵

Besides his participation in political activities, there are some other aspects of his life which we glean through the pages of the *Mir'āt*. Bakhtāwar took an active interest in public works.³⁶ He built a big *sarā' e*, named Bakhtāwarnagar,³⁷ three mosques, two gardens, one mausoleum, and one township, named Bakhtāwarpūrah, which has survived to this day, but is now called Bastī Nabī Karīm.³⁸

Although Bakhtāwar held a minor position in the hierarchy of the Mughal nobility, he maintained their tradition of patronizing art and literature and was instrumental in introducing some intellectuals to the court. Muhammad Mus'ā'id Khān, the author of the *Ma'āthir-i 'Ālamgīrī*, according to his own statement appended towards the end of the *Mir'āt*, owed his entry into the imperial service through the good offices of his patron, Bakhtāwar Khān.³⁹ In 1669, Shaykh Radī

33. "Ibid" p. 146.

34. "Ibid" pp. 120-125.

35. "His Majesty was very sorry to hear of the death of his confidential companion, wise minister, and high-minded man. By his order the bier was brought near the "adālat-gāh" the emperor himself acted as "imām" followed the bier a few steps, read the "fātihah distributed alms and had the whole Qur'ān read and the corpse sent to the tomb which the deceased had previously built at Delhī". Jadunath Sarkar, "Mā'asir-i 'Ālamgīrī" Eng. trans. (Calcutta, 1947), p. 155. An account of Bakhtāwar's death has been appended to the 'Mir'āt also by Musta'id Khan, fols. 497a-b.

36. For a fuller account: 'Mir'āt, fols. 473b-475a.

37. Sarkhūsh, a poet and "tadhkirah" writer of his time, gives a lively description, in poetic form, of its date of completion. Sarkhūsh wrote beautiful verses for the inscription but was unhappy about receiving an inadequate reward. "Kalimāt al-Shu'ara" pp. 25-26.

38. "EI2" I, 954.

39. "Mir'at" fol. 497b and "Ma'āthir" pp. 253-254.

attendant.²² He notes his presence on Awrangzeb's side in the battle of Dharmāt against Jaswant Singh in April, 1653.²³ In the battle of Khajwah against Shujā in January, 1659, we see him in the company of trusted people such as Shaykh 'Abd al-Qawī (Aurangzeb's tutor) and Shaykh Nizām (a noted scholar from Burhānpūr).²⁴ Bakhtāwar was again a part of this group as they pursued Dārā Shukoh after his defeat in the battle of Samūgarh (May, 1658).²⁵ At the second coronation celebrations in May, 1659, he served as a whisk bearer²⁶ and in August of that same year, he received the title of Khān.²⁷ It was in the ninth regnal year (1666) that Bakhtāwar received a *mansab* of one thousand, one hundred and fifty *sawārs*.²⁸ He served as *dāroghah-i khawāsān* (superintendent of the domestic servants) in 1669.²⁹ and received a modest increase in his *mansab* five years later.³⁰

There are also references to his carrying his master's orders to the revenue department,³¹ communicating with the governor of Kabul on Awrangzeb's behalf,³² and asking the astrologers in

22. El. 2, I, 954; Mir' āt fol. 361a.

23. Ibid., fol. 353a.

24. Ibid., fol. 371a; Bakhtāwar also adds that during this battle, Awrangzeb asked him to share his elephant litter with Mukarram Khān Safawī who had deserted Shujā. Bakhtāwar had himself lost his horse in the battle and sat on the elephant.

25. 'Ibid' fol. 377a.

26. 'Ibid' fol. 384a.

27. 'Ibid' fol. 387b.

28. 'Ibid' fol. 434a. In 'Ālamgīr Nāmah' p. 960, the rank is given as one thousand, one hundred and thirty 'sawārs'. For the details of small awards which he received on various occasions, see 'Mir' āt' fols. 402b, 424b, 427b, 428b.

29. According to 'El' I, 954, he was appointed to the new position during this year. 'Ma'āthir -i 'Ālamgīrī' as our main source of information after the first decade of Awrangzeb's rule, does not explicitly mention 1669 as the year of this appointment. To quote: 'Bakhtāwar Khan 'Dāroghah of Khawāsān' was presented with a crystal handled dagger and enameled accoutrements, '(p. 98). Thus, he was appointed to this rank earlier.

30. 'Ibid' p. 140

31. 'Ibid' p. 99.

32. 'Ibid' pp. 136-137.

Given the available evidence, this writer tends to believe that the *Mir'at* is indeed Bakhtāwar's work and that he was assisted by both Musta'id and Baqā in its compilation¹⁸. It was expanded upon by Baqā's relatives and possibly others after both Baqā and Bakhtāwar had died and circulated under the name *Mir'at-i Jahān Numā*. Some additions made in the margins and dates, as late as 1200/1786¹⁹ are cited in the biographical sections of *Mir'at-i Jahān Numā*.

2.) *Biographical Sketch*

Our knowledge of Bakhtāwar Khān comes largely from historical chronicles, limited only to his involvement in the court²⁰. Very little has come to light about his earlier life. In his account of Mullān Khwajah in *Riyād al-Awliyā'* which he wrote and completed in 1090/1679, Bakhtāwar alludes to the fact that he was sixty at that time²¹. This is the only reference to his age that has been found. From this hint, it may be inferred that Bakhtāwar was probably born in 1030/1620. A eunuch, he joined the service of Prince Awrangzeb in 1654, initially as a reporter; but during the war of succession between the sons of Shāh Jahān (1657-58), he became prince's personal

18. 'Mir'at', fols. 379b, 497b.

19. 'Mir'at-i Jahān Numā', fol. 610a-b

20. There is some confusion about the author's name in secondary sources. Ivanow, for example, has recorded his name as 'Abd al-Rahmān Bakhtāwar Khān. "Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection, Asiatic Society of Bengal" (Calcutta, 1926) p. 4. Perhaps, he misread a sentence in the introduction of "Mir'at al-Alam", fol. 2a, where the writer thus used the word al-Rahmān:

مولف این کتاب الراجی الی الطاف الرحمان بختاور خان

Alexander Dow, "The History of Hindustan from the Death of Akbar to the Complete Settlement of Empire Under Aurangzeb (London, 1772), III: Introduction, refers to him as Nazir Buchtar Chan. In the "Mir'at" and other contemporary sources, however, his name is recorded as Bakhtawar Khān or Khwajah Bakhtāwar Khan. For example: Munshi Muhammad Kazim, 'Ālamgīr Nāmāh (Calcutta, 1868), pp. 308, 870, 960;

"Ma'āthir, pp. 94-98, 99, 125, 134, etc. Muhammad Afzal Sarkhush, "Kalimāt al-Shu'arā', Lahore (n. d.), pp. 25-26.

21. *Riyād al-Awliyā'*, B. M. Pers. Ms. Or. 1745, fol. 229.

... a just appreciator, the benefactor of the age, Bakhtāwar Khān 'Ināyat Khān wrote brilliant verses in the praise of that God-Knowing Khān...of elevated dignity introduced him to the emperor—the refuge of Islam¹⁰

Afsarī Shaykh Kamāl wrote bright *qasīdahs*, colourful *ghazals* and serene *rubā'iyāt* in the name of the illustrious, honourable and dignified Khān, Bakhāwar Khān¹¹

Bakhtāwar has also written about his intimate contacts with Baqā. acknowledged Baqā's help in the compilation of the *Mir'āt*, and praised him for his command over both prose and poetry and for his insights into the science of history.¹² In later *tadhkirahs*, Baqā's name is included as a poet and *Mir'āt-i Jahān Numā* is credited to him.¹³

In the *Mir'āt*, Bakhtāwar has repeatedly mentioned himself as the author of the work.¹⁴ In a nearly contemporary source, *Ma'āthir-i 'Ālamgīrī*, the author praises Bakhtāwar for his coherent writing and his knowledge of history, and regards his work, *Mir'āt al-'Ālam*, very highly for its simple and effective style.¹⁵ In the account of Bakhtāwar's death appended at the end of the *Mir-āt*, Musta'id mentions that after the death of his patron, he requested the emperor that the *Mir'āt* a work of distinct quality, prepared with exceptionally minute care, should be allowed to be copied and circulated to keep the author's name alive. This request was approved and permission granted for its publication.¹⁶ Among later writer, Mīr 'Alī and Shāh Nawāz have also referred to the *Mir 'āt* as Bakhtāwar's work.¹⁷

10. "Mir'āt-i Jahan Numa," B. M. Pers. Ms. Or. 11, 777, fol. 616b.

11. "Ibid", fol. 610b.

12. "Ibid", fol. 379b.

13. Husayn Quli Khan 'Āshiqī Azimabadi, "Nishtar-i 'Ishq", University of the Panjab Ms. fol. 80a ; Muhammad Aslam, "Farhat al-Naziri", photocopy of the manuscript preserved in Kapurthalah State Library, fol. 374a,

14. For example fols 2a 353b 475a, 497a.

15. Muhammad Saqī Musta'id Khān, "Ma'āthir-i 'Ālamgīrī" (Calcutta, 1871), p. 253.

16. "Mir'at", fol. 497b.

17. Mīr 'Alī Sher Qāni' Tatawi, "Maqālāt al-Shu'arā" (Karachi, 1957), p. 836 ; Samsām al-Dawlah Shāh Nawāz Khān, "Ma'athir al-'Umarā" (Calcutta, 1888), I, 4.

Awrangzeb'.⁴ From the nature and character of this work, however, it appears that his second reason was the main motivating force behind this compilation.

I. AUTHORSHIP AND MANUSCRIPTS

1.) *The Question of Authorship*

A few words need to be said on the confusion surrounding the authorship of this manuscript. Basing his discussion on *Mir'āt-i Jahān Numā*, which is an enlarged edition of the *Mir'āt*, Elliot has categorically stated that the *Mir'āt* was written by Muḥammad Baqā.⁵ A scholar and poet of the same period, Baqā had mystical leanings and belonged to the Naqshbandiyah order. He was appointed to the position of *bakhshī* and *wāqī'ah nigār*⁶ of Sahāranpūr, but led a life of semi-retirement and died in 1094/1683-84.⁷

Muḥammad Shafī' and Muḥammad Riḍā, the nephew and brother of Muḥammad Baqā respectively, who compiled *Mir'āt-i Jahān Numā* after Baqā's death, state that the deceased was the author of *Mir'āt al-'Ālam* as well as of other works associated with Bakhtāwar.⁸ This claim has led some scholars to believe that since Bakhtāwar was instrumental in getting a position for Baqā (which he was not), he wrote the *Mir'āt* in Bakhtāwar's name and dedicated all of his works to him, thus making the question of authorship controversial.⁹

Baqā has expressed high respect for Bakhtāwar in *Mir'āt-i Jahān Numā*. For example, in his account of a contemporary poet, 'Ināyat Allāh Khān Bedil, who was introduced to Bakhtāwar by him resulting in the poet getting a position in the imperial service, Baqā thus reiterates :

4. "Mir'āt, fol. 443a.

5. H. M. Elliot, "The History of India as Told by Its Own Historians (London, 1877), VII, p. 150.

6. For the details on these posts, see Ishtiaq Husain Qureshi, "The Administration of the Mughal Empire (Karachi, 1966), pp. 77-79, 150, 231.

7. "Mir'āt", fol. 479 ; Elliot, VII, 150-155.

8. "Ibid"., p. 154.

9. As, for example, Abd al-Muqtadir, "Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library (Calcutta, 1908), VI, 156.

INTRODUCTION

Mir'āt al-'Ālam, a compendium of Eastern history, begins with the creation of the universe and ends with Awrangzeb's reign. It is divided into seven main chapters, each called *ārā'ish* (adornment), with further divisions within each chapter. The first section of the seventh *ārā'ish*, the text of which has been edited by this writer, includes the history of Awrangzeb from the war of succession through the first ten years of his reign. The second section gives details of Awrangzeb's character, his descendants, the extent of his empire, the character of the provinces and the revenue collected therefrom, and an account of contemporary rulers. The next section deals with an account of (1) the learned men of the author's time; (2) the 'ulamā' from Akbar to Awrangzeb's reign; (3) the celebrated calligraphers from Ibn-i Muqlah to those of Awrangzeb's period; (4) some marvellous occurrences; and (5) the author's works. The concluding section includes biographical notes on poets, arranged alphabetically.

It is difficult to determine exactly the date when the compilation of the *Mir'āt* was completed, though its author, Bakhtāwar Khan, claims that it was in 1669¹. However, we find some references in the work subsequent to this date². From these accounts it appears that the manuscript was compiled some time between 1669 and 1680, and that the additions in the biographical sections were made later. Musta'id Khān, in his account of Bakhtāwar's death, also acknowledges that he made some additions.³

Bakhtāwar insists that he was not commissioned to write the *Mir'āt*, but rather did so for two reasons: (1) to satisfy his intellectual interest in the science of history; and (2) to 'recount the virtues and illustrious acts of the ruler of esoteric and exoteric worlds i. e.

1. "Mir'at al-'Ālam, B. M. Pers. Ms. Add. 7657, fol. 3a

2. "Ibid"., fols. 450b; 456b, 547b, 468a-b, 479b, 492b, 497b.

3. "Ibid"., fol. 497b.

ABBREVIATIONS

- Badāyūnī—'Abd al-Qādir Badāyūnī, *Muntakhab al-Tawārīkh*, vols. II, III, ed. by Aḥmad 'Alī, Calcutta, 1865-1869.
- Blochmann—Abu'l Fadl 'Allāmī, *Ā'in-i Akbarī*, Eng. tr., vol. I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927.
- EI—*Encyclopaedia of Islam*, Leyden/London, 1913-1938.
- EI2—*Encyclopaedia of Islam*, new, edition. 1960—.
- JAS—The Journal of Asian Studies.
- JPHS—Journal of the Pakistan Historical Society.
- Ma'āsir—Jadunath Sarkar. *Ma'āsir-i 'Ālamgīrī*, Eng. tr., Calcutta, 1947.
- Ma'āthir—Muhammad Sāqī Musta'id' Khān, *Ma'āthir-i 'Ālamgīrī* Calcutta, 1871.

TRANSLITERATION

<u>th</u>	تھ
th	ث
ch	چ
h	ح
kh	خ
dh	ذ
zh	ژ
sh	ش
ṣ	ص
d	دھ
ṭ	ط
z	ظ
‘	ع
gh	غ
<u>kh</u>	کھ
q	ق
w	و
’	ء
y	ی

Short vowels : a, i, u.

Long vowels : ā, e, ī, o, ū.

Current English spelling of names like Delhi, Lucknow, Lahore, etc. have been retained.

Finally, I would like to thank my husband, Sabir, who very patiently supported, encouraged, and helped me in all stages of my work and to our sons, Farzad and Suroosh, who let their mother spend endless hours in libraries and at home in completing this work. My thanks are also due to our parents whose affection, love, and lasting interest in my academic pursuits gave me extra strength to complete this project.

SAJIDA S. ALVI

University of Minnesota,
Minneapolis. Minnesota
August, 1979

Further work on *Mir'āt al-'Ālam* was undertaken by me at the urgings of the late Professor Aziz Ahmad of the University of Toronto who felt that this work ought to be published. I owe my renewed interest in the project to his encouragement. A generous research grant offered by the School of Graduate Studies and Research McGill University, enabled me to spend the summer of 1977 at the British Museum and India Office libraries in London to thoroughly revise my previous work and consult various new sources. A McMillan travel grant of the University of Minnesota enabled me to return to Lahore in the summer of 1978 to further revise, edit and amplify the manuscript for publication, which also involved writing a new Introduction in English (the previous Introduction being in persian, as is the edited manuscript itself) to enlarge its readership in the west. I also acknowledge the contribution of the University of Minnesota in providing an academic environment in which I have completed the final phase of my work.

Major financial support for this publication has come from the Research Society of Pakistan and I am especially grateful to Mr B. A. Quresh for his efforts in making it possible. However, the publication of this voluminous manuscript would not have been possible without additional generous support from the Government of Iran Fund, administered by the Panjab University Oriental College, and I gratefully acknowledge the efforts of Dr. Bashir Husain and Dr. wahid Qureshi in this respect.

I am obliged to E. J. Brill, Publishers, for permitting me to use some sections of my paper on "The Historians of Awrangzeb" which appeared in their publication : *Essays on Islamic Civilization* in 1976. I am very grateful to Dr. Khwaja Abdul Hamid Yazdani, of the Government College, Lahore, for his timely assistance and help in getting the manuscript ready for printing, in seeing it through the press, and for proof-reading and preparing the indexes. My thanks also go to Dr. Muhammad Abd al-Rahman Barker of the University of Minnesota for reading an earlier draft of the Introduction and making useful suggestions, and for a supportive and understanding role during the final phase of my work on this project.

ACKNOWLEDGEMENTS

Abū al-Muzaffar Muḥyī al-Dīn Muḥammad Awrangzeb 'Alamgīr, the last powerful and controversial ruler of the Mughal dynasty (1658-1707), has stimulated so much intellectual interest that notwithstanding the pioneering and monumental work of Jādūnāth Sarkār, the need for further research continues to be felt. Many articles, monographs, and books have been written on various aspects of the rule and personality of the emperor. Fortunately, there is a wealth of primary historical, administrative, literary, and religious sources on this period. Since many important items are still in manuscript form, their relative inaccessibility has discouraged many new research initiatives. Students of medieval Indo-Muslim history, therefore, welcome any efforts aimed at publishing these rare sources. While it is gratifying to note that many academic institutions and organizations have undertaken to publish these valuable primary works, much remains to be done.

Being an important primary source for Awrangzeb's period, the first-ever publication of *Mir'āt al-'Ālam* should hopefully facilitate further research on Mughal India. To all those who gave me encouragement, advice, and technical assistance at various stages of this work, from its very inception to its completion and publication, I owe a heavy debt of gratitude. I would like to thank professors Muhammad Baqir, A. Shakoor Ahsan, wahid Qureshi, and zahur ud-Din Ahmad of the Panjab University Oriental College, Lahore, who were always ready to help me in any textual or technical problems. However, this work would not have been completed without the constant encouragement, help, and personal interest of my affectionate teacher and mentor, the late Professor Feroz-ud-Din Razi of the Government College, Lahore. My thanks are also due to Panjab University for appointing me as a Research Scholar in the initial stages of this work which resulted in my submitting a Ph. D. thesis to the University.

TABLE OF CONTENTS

	Page
ACKNOWLEDGEMENTS	7
TRANSLITERATION	11
ABBREVIATIONS	12
INTRODUCTION	13
I. Authorship and Manuscripts	14
1) The Question of Authorship	14
2) Biographical Sketch	15
3) The Manuscripts	26
II. The Book	23
1) As a Source of History	23
2) The Image and Character of Awrangzeb	39
3) The <i>Mashā'ikh</i> of Awrangzeb's Period	45
4) The ' <i>Ulamā</i> ' from Akbar to Awrangezb's Time	48
5) Calligraphers	50
6) Marvels and Wonders	56
7) Poets	56
8) Conclusions	62
SELECT BIBLIOGRAPHY	67

To the Memory of Prof. Feroz-ud-Din Razi

Publication of the Research Society of Pakistan

No. 54

All Rights Reserved

The Publishers express their deep gratitude to Ministry of Education, Government of the Islamic Republic of Iran for contributing a part of the expences incurred on the printing of this book

First Impression : August. 1979

Price : Rs. 55/-

Printed by S. Zafarul Hasan Rizvi
at ZAFARSONS Printers
9-Cooper Road, Lahore.

MIR'ĀT AL-'ĀLAM

History of Awrangzeb
(1658-1668)

Vol. I

of

Muhammad Bakhtāwar Khān

Persian Text with Introduction and Notes

by

Sajida S. Alvi

RESEARCH SOCIETY OF PAKISTAN,
LAHORE.

MIR'AT AL-'ALAM

History of Awrangzeb
(1658-1668)

Vol. I

of

MUHAMMAD BAKHTAWAR KHAN

Persian Text with Introduction and Notes

Edited by

SAJIDA S. ALVI

SEARCH SOCIETY OF PAKISTAN